FUNDACIÓ NOGUERA

Estudis

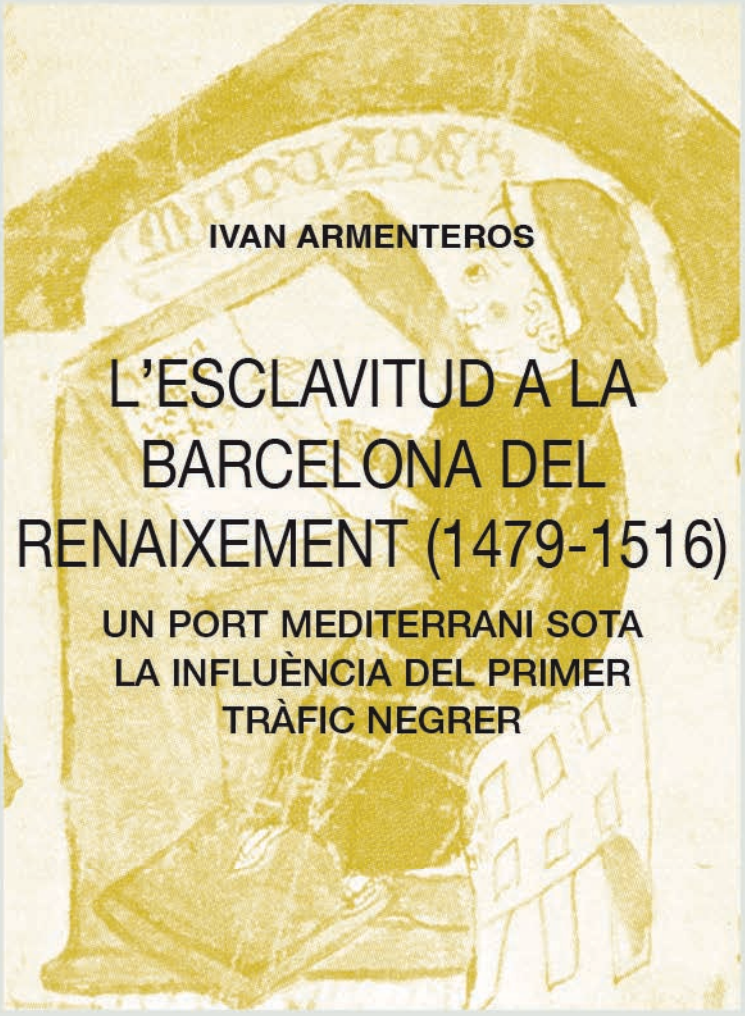

IVAN ARMENTEROS

L'ESCLAVITUD A LA BARCELONA DEL RENAIXEMENT (1479-1516)

UN PORT MEDITERRANI SOTA LA INFLUÈNCIA DEL PRIMER TRÀFIC NEGRER

FUNDACIÓ NOGUERA

BARCELONA, 2015

L'ESCLAVITUD A LA BARCELONA DEL RENAIXEMENT (1479-1516)

UN PORT MEDITERRANI SOTA LA INFLUÈNCIA DEL PRIMER TRÀFIC NEGRER

FUNDACIÓ NOGUERA

FUNDACIÓ NOGUERA

www.fundacionoguera.com

Col·lecció Estudis

Director tècnic: Josep Maria Sans i Travé

FUNDACIÓ NOGUERA

Estudis, 71

L'ESCLAVITUD A LA BARCELONA DEL RENAIXEMENT (1479-1516)

UN PORT MEDITERRANI SOTA LA INFLUÈNCIA DEL PRIMER TRÀFIC NEGRER

Ivan Armenteros

BARCELONA, 2015

textos medievals catalans

www.tmcat.net

© Ivan Armenteros Martínez, 2014
Edita: Pagès Editors, SL
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
editorial@pageseditors.cat
www.pageseditors.cat
Primera edició: desembre de 2015
ISBN: 978-84-9975-702-5
DL L 1.700-2015
Impressió: Arts Gràfiques Bobalà, SL

FUNDACIÓ NOGUERA

A Nikoletta,
per la seva paciència
i confiança.

FUNDACIÓ
NOGUERA

ÍNDEX

PRESENTACIÓ I

ABREVIATURES, MONEDES I NORMES DE TRANSCRIPCIÓ 11
- Arxius 11
- Abreviatures 11
- Monedes 12
- Normes de transcripció 12

INTRODUCCIÓ 15
- Agraïments 24

L'ESCLAVITUD A LA BARCELONA MEDIEVAL, UN FENOMEN EN EXPANSIÓ 27
- Dels Usatges de Barcelona a les primeres ordenances municipals 28
- Una conjuntura nova després de la Pesta Negra 35

L'ESCLAVITUD A LA BARCELONA DEL RENAIXEMENT, UN MERCAT EN MUTACIÓ 63
- Les disrupcions conjunturals 73
- L'oferta 77
- La demanda 85

LA POBLACIÓ ESCLAVA 95
- El sexe i la percepció del color 97

FUNDACIÓ NOGUERA

La procedència 109
Els termes de la procedència 109
Les escletxes orientals d'un model exhaurit 118
La constant inalterable: moros, sarraïns, barbarescos i àrabs 122
Esclavitud atlàntica en un mercat mediterrani 128
Una esclavitud residual: captius nascuts en terres cristianes 139
L'edat 145

DE LA MEDITERRÀNIA A L'ATLÀNTIC. NEGOCIS VELLS EN UN ESPAI NOU 157
La nova vocació atlàntica d'una ciutat mediterrània 158
Un comerç lucratiu. Sucre i esclaus a l'albada de la modernitat 169
La variabilitat del proveïment 182

COMPRAR I VENDRE ESCLAUS A LA BARCELONA DEL RENAIXEMENT 191
De la nau al mercat 195
Comprar i vendre esclaus 197
Els actors secundaris: fiadors, procuradors, administradors i marmessors 204
Especulació, plusvàlua i rendiment 206
Als marges del mercat: donacions, empenyoraments i permutes 214
El mercat exterior 217
El valor dels esclaus 221
L'economia de l'alliberament 247

ELS AMOS DELS ESCLAUS 261
Aproximació a la distribució socioeconòmica dels propietaris 262
Categories socioeconòmiques 266
Activitats agropecuàries 269
Artesanat 270

FUNDACIÓ NOGUERA

Hostalers i subsector de l'alimentació 277
Mercaders, professionals del comerç urbà i gent de mar 280
Professions liberals, oficis públics i oficis sanitaris 289
Alt funcionariat 296
Braç militar 299
Clerecia 307
Altres propietaris d'esclaus 316

ESCLAUS PER SERVIR, ESCLAUS PER TREBALLAR 323
Comprar esclaus per formar-los? 324
Treball no especialitzat i mà d'obra esclava 331
Divisió sexual del treball i explotació polivalent 339

DE L'HOME ANIMAL A L'ÉSSER HUMÀ 349
Els camins de la socialització 354
L'esclavització com a ruptura de la socialització primària. 356
L'adequació a les noves normes socials 362
Resistència i adaptació 367
L'accés a la llibertat 369
La vida en llibertat, culminació de la socialització o construcció d'una identitat alternativa? 377

A TALL D'EPÍLEG. LA CONFRARIA NEGRA DE SANT JAUME, DE L'ÈXIT DE L'ASSIMILACIÓ AL FRACÀS DE LA INTEGRACIÓ 383
Les ordenances fundacionals 385
Les confraries negres i el moviment associatiu cristià tardomedieval 390
L'èxit de l'assimilació 397
El fracàs de la integració 401

CONCLUSIONS 405
FONTS PUBLICADES I BIBLIOGRAFIA 417
NOMS DE LLOC I DE PERSONES 441
ÍNDEX DE FIGURES 475

FUNDACIÓ NOGUERA

PRESENTACIÓ

Ja fa ben bé trenta anys que, des de la Institució Milà i Fontanals del CSIC a Barcelona, vam començar a reactivar l'estudi de l'esclavitud medieval. A Barcelona, a Catalunya i, per extensió, a la Corona d'Aragó. Amb voluntat comparativa amb les altres àrees o ciutats mediterrànies on, durant la baixa edat mitjana, de manera més o menys significativa, hi havia hagut esclaus.[1] Enllaçant-la amb els estudis pioners de Charles Verlinden i de Jacques Heers.[2] I diferenciant-la, per tant, conscientment però en la justa mesura (que sovint passava només per integrar-los en un marc analític més ampli), dels treballs concebuts des de la perspectiva més tradicional i estricta d'estudi del captiveri de cristians en terres islàmiques o de musulmans en terres cristianes.[3]

Molts dels medievalistes formats a la Universitat de Barcelona a les acaballes dels anys vuitanta del segle passat devem a les classes pràctiques que en Josep Hernando feia a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona la "descoberta" de l'existència d'esclaus (no només musulmans, està clar) a la Barcelona medieval. Uns esclaus que, els dimecres a la tarda, els seus estudiants de metodologia ens dedicàvem a anar rescatant, amb més o menys avidesa, dels protocols notarials que els havien tingut en captivitat des dels segles XIV i XV. I que, ara, per a les acaballes d'aquesta darrera centúria i l'inici de la successiva, també han alimentat la recerca de l'Ivan Armenteros.

Aquells qui, des d'aleshores, hem mantingut l'interès per l'estudi de l'esclavitud medieval encara ens topem, sovint, amb medievalistes

1. Salicrú (1998), *Esclaus;* Ferrer – Mutgé (2000), *De l'esclavitud*; Hernando (2003), *Els esclaus*.
2. Verlinden (1955), *L'esclavage;* Heers (1981), *Esclaves*.
3. Per exemple, Ramos (1915), *El cautiverio*.

NOGUERA

d'altres latituds ibèriques i europees que se sorprenen no només en descobrir la magnitud de l'esclavitud mediterrània, sinó, fins i tot, la seva existència. Però, per contra, no podem sinó congratular-nos de l'empenta que, en poques dècades, ha adquirit la història de l'esclavitud; que, fins i tot, pot arribar a considerar-se disciplina històrica; i que, només en l'entorn barceloní, a més a més de la de l'Ivan Armenteros, ja ha possibilitat l'elaboració de dues altres tesis doctorals.[4] I moltes més que en caldrien...

Amb tot i amb això, no fa pas tants anys, quan l'Ivan Armenteros va començar a treballar, al meu costat, sobre l'esclavitud a Barcelona a cavall dels segles XV i XVI, hi havia qui pensava que —a desgrat de la migrada recerca seriosa que s'havia fet— el tema tenia poc recorregut...

Barcelona és, i no ens hauríem de cansar de repetir-ho, un observatori privilegiat, únic i immillorable, per a l'estudi de l'esclavitud mediterrània medieval. Perquè enlloc més no s'hi conserven fonts documentals tan riques, abundoses i continuades des de l'alta edat mitjana fins a l'època moderna. I, per tant, enlloc més no es poden fer estudis diacrònicament i sincrònicament tan ben apuntalats. Perquè, a Barcelona, l'esclavitud hi va tenir un impacte demogràfic destacadíssim. I perquè en fou, segurament, el pol més significatiu i representatiu.

La quantitat d'esclaus i esclaves; la seva diversitat d'orígens i procedències; la gran incidència quantitativa del gènere masculí abans de l'inici del tràfic negrer; la possibilitat de resseguir-hi, com enlloc més no és possible, els inicis del model d'esclavitud medieval; o la transició del model mediterrani d'esclavitud medieval al primer tràfic negrer (objecte d'aquesta monografia) i, successivament, a l'esclavitud atlàntica moderna, converteixen Barcelona en un laboratori de recerca sense parió, en l'únic "model" que es pot estudiar de manera tan transversal. I, per tant, en la sola pedra de toc capaç de centralitzar la història comparativa de l'esclavitud medieval i moderna mediterrània.

La monografia de l'Ivan Armenteros que tenim a les mans, que parteix d'una recerca doctoral guardonada amb premi extraordinari de doctorat a la Universitat de Barcelona, que després ha merescut una

4. La de Fabienne Guillén, titulada *Les esclaves et les affranchis musulmans et noirs en milieu urbain aux XIVè et XVè siècles: l'exemple de Barcelone*, defensada a la Universitat de París III – Nouvelle Sorbonne el 1998, i que malauradament ha romàs inèdita, tot i que l'autora hagi publicat diversos treballs, i la d'Antoni Albacete i Gascon, *Esclavitud i llibertat a la Barcelona baix medieval. La població esclava i el seu accés a la llibertat des de la crisi de 1380 fins a la guerra civil del segle XV*, que tots esperem que ben aviat pugui ser defensada a la Universitat de Barcelona.

NOGUERA

beca de la Fundació Noguera i que, de moment, ja ha tingut continuïtat amb dos anys de recerca postdoctoral a la Universitat d'Ais-Marsella, és una peça clau per donar forma i per entendre aquest model.

Analitza magistralment, amb un coneixement de causa i de context difícilment superables, la transició del model d'esclavitud mediterrània al model atlàntic. En definitiva, els efectes de la caiguda de la mà d'obra esclava euroasiàtica i balcànica i de la seva substitució pel primer tràfic negrer. Just abans que aquest tràfic negrer esdevingués esclavitud atlàntica i, al costat del sistema esclavista d'època clàssica, alimentés el model d'esclavitud americana d'època moderna i contemporània. Que és, en realitat, aquell que la col·lectivitat reconeix i té sempre present. Tot plegat, en una conjuntura ben particular i complexa, com és la de la postguerra civil catalana del segle xv i de la "política de redreç" de Ferran II.

Parlar de models sempre és arriscat i relliscós. Però si una cosa poden aconseguir recerques com aquesta és contribuir a trencar alguns dels tòpics que continuen giravoltant a l'entorn de l'estudi de l'esclavisme. I, arran de la cronologia analitzada, fer trontollar i posar nous fonaments a molts dels pressupòsits implícits en el tractament de l'esclavitud moderna i contemporània. Perquè l'esclavitud medieval enllaça amb l'esclavitud clàssica, però, sobretot durant el primer tràfic negrer, també és la base experimental de l'esclavitud moderna que deriva en l'esclavitud contemporània de la qual és presa la consciència col·lectiva.

A l'edat mitjana mediterrània hi hagué esclavitud, en alguns casos (com en el de Barcelona) molt més consistent del que els modernistes i contemporaneïstes (fins i tot els especialistes en l'estudi de l'esclavitud) saben i poden imaginar. A l'edat mitjana mediterrània els esclaus no només foren negres com els que irrompen i s'imposen en el mercat i en la societat que analitza Ivan Armenteros, com tampoc no foren negres tots els esclaus del Nou Món. Perquè, en aquest Nou Món, tota l'esclavitud no fou tampoc l'esclavitud de plantació del nostre imaginari. Hi hagué moltes més realitats socials servils, i moltes tenen moltíssim més en comú amb la realitat social servil que aquesta monografia il·lustra del que molts podrien esperar.

Ens trobem, per tant, davant d'una baula necessària, imprescindible, per avançar en el coneixement de la història de l'esclavitud com a fenomen estructural. I que va molt més enllà de l'aparentment reduïda cronologia que aborda, perquè és una clau de volta sostinguda en pilars mediterranis pluriseculars que es projecta cap a les noves realitats que fonamentaran o possibilitaran l'esclavitud americana: és història en majúscules.

FUNDACIÓ NOGUERA

Cal esperar que aquesta sigui només una primera baula que ens permeti, en el futur, continuar treballant tal com mereix aquest cas únic i emblemàtic que és el cas barceloní. I cal esperar també, per descomptat, que pugui ser l'inici d'una llarga trajectòria.

Roser SALICRÚ I LLUCH
Institució Milà i Fontanals, CSIC (Barcelona)
Mataró – Barcelona, octubre del 2015

FUNDACIÓ NOGUERA

ABREVIATURES, MONEDES I NORMES DE TRANSCRIPCIÓ

Arxius

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AV	Arxiu del Veguer
C	Consellers
CC	Consell de Cent
AHPB	Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
AGI	Archivo General de Indias
APSB	Arxiu Parroquial de Sant Boi
ARV	Arxiu del Regne de València
ASP	Archivio di Stato di Palermo

Abreviatures

a.	arrova
aC / dC	abans de Crist / després de Crist
ap.	apèndix
cap.	capítol / capítols
cf.	confronteu
d. o.	ducat d'or
doc.	document / documents
l.	lliura
l. b.	lliura barcelonesa
m.	miler

FUNDACIÓ NOGUERA

mrs.	morabatins
n.	nota / notes
p.	pàgina / pàgines
r.	recto
s. b.	sou barcelonès
s. d.	sense data
seg.	següents
s. f.	sense foliar
s. p.	sense paginar
t.	tom
v.	verso
vol.	volum

MONEDES[1]

1 ducat d'or = 24 sous barcelonesos = 375 mrs.
1 florí = 11 sous
1 lliura = 20 sous = 312,5 mrs.
1 ral portuguès = 1 morabatí castellà
1 sou = 15,625 mrs.

NORMES DE TRANSCRIPCIÓ

Les transcripcions dels textos segueixen els criteris habituals que es fan servir en l'edició de textos medievals, tant en llatí com en català. S'ha decidit de mantenir la fidelitat de la font, per la qual cosa hom pot observar grafies diferents d'una mateixa paraula. Així mateix, les dobles consonants s'han respectat, excepte al començament de paraula. Hom ha regularitzat l'ús de majúscules i de minúscules. En els textos en llatí, enfront la vacil·lació *c* i *t* davant d'*i*, s'ha adoptat la *c* quan el so ha perdurat després en català, i en aquells casos en què apareix *ç*, s'ha respectat el seu ús. També hom ha regularitzat la separació de paraules i l'ús d'*u* i de *j* (*i* llarga) amb valor consonàntic, bo i escrivint *v* i *i* en les transcripcions de documents llatins, però normalitzant l'ús d'*i* llarga en la documentació catalana fent prevaler la forma *j*. S'ha

1. Cf. JIMÉNEZ (2003), "La evolución", p. 35 i 44; SALAT (1818), *Tratado*, p. 83-84; PELÁEZ (1981), *Catalunya*, p. 135.

FUNDACIÓ NOGUERA

fet servir l'apòstrof i el guió segons l'ús actual de la llengua, i s'ha recorregut al punt volat per a les elisions i les aglutinacions.

Pel que fa a la puntuació, s'hi han aplicat els criteris moderns. Quan l'estat de conservació ha fet impossible la lectura de la paraula, hom ha afegit entre claudàtors les lletres que s'han pogut suplir. Per indicar que no s'ha transcrit algun fragment, s'han utilitzat els punts suspensius entre parèntesis.

Pel que fa als noms de persona, en les transcripcions hom ha respectat la forma original del document, mentre que en el text s'han normalitzat adoptant la forma castellana, i no la catalana, en el cas de qui coneixem amb seguretat la seva procedència forana. Els noms no cristians s'han respectat tal com figuren als documents. Quant als cognoms cristians, s'han normalitzat d'acord amb la base de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya, bo i fent prevaler la forma més semblant a l'original del document. Els precedits de l'article salat o de preposició s'han aglutinat (*sa Pila = Sapila*; *des Plà = Desplà*).

FUNDACIÓ NOGUERA

FUNDACIÓ
NOGUERA

INTRODUCCIÓ

Entre el 21 i el 26 de setembre de 1494, Hieronymus Münzer, de Nuremberg, es va hostatjar a Barcelona. Aquella era una de les moltes etapes que havia planificat per a un viatge que el duria a visitar bona part de la península Ibèrica. Una d'aquelles nits es va trobar amb uns altres compatriotes. Tal com ell mateix detalla,

> estaban entre otros mercaderes alemanes Gregorio Rasp, de Augsburgo (Augusta); Erardo Wigant, llamado Franck, de Mergentheim (Mergeten), ciudad de Franconia, y Wolfgang Ferber, de Ulm. Se hallaban igualmente fray Juan, de la Orden de San Francisco, a quien conoce muy bien el doctor Stahel; su amigo Nicolás y Leonardo, quien tiene un hermano en la casa de los teutones en Núremberg, quienes nos dispensaron honores indescriptibles.[1]

Abans d'aquella vetllada, Münzer havia visitat els indrets més emblemàtics de la ciutat. Després de ser rebut per les autoritats barcelonines a la casa municipal, on va poder apreciar les sales que atresoraven els volums de la documentació que, des de feia més de dos-cents anys, produïa el consistori, el viatger va tenir la possibilitat de pujar a la torre més elevada de la catedral. Des d'aquella altura privilegiada, tot contemplant amb deteniment la ciutat i el seu emplaçament, no va poder amagar les emocions que aquella imatge li evocava. "Oh, quin espectacle més admirable!" Aquestes van ser les seves paraules. O, si més no, això és el que va deixar escrit en el relat del seu viatge.[2]

És probable que, pels volts de 1494, la visió que es mostrava davant dels ulls de Hieronymus Münzer fos, realment, un espectacle digne

1. MÜNZER, p. 19.
2. Ibídem, p. 9.

FUNDACIÓ NOGUERA

d'admiració. Com també ho és que aquella expressió no fos més que un dels múltiples recursos estilístics que l'alemany va fer servir en els seus escrits. Deixant de banda aquests dubtes, més o menys raonables, la veritat és que, en aquella època, Barcelona tornava a ser una ciutat amb carrers i places curulls d'activitat que atreia, fins a la seva platja, embarcacions procedents dels centres comercials més importants. Barcelona continuava essent una ciutat que encara mostrava un passat esplendorós, com s'entestaven a recordar els palaus renaixentistes i les esglésies gòtiques que clapejaven un paisatge urbà flanquejat pel mar i la muntanya.

Tanmateix, si Münzer l'hagués visitada només vint anys enrere, després de la firma de la Capitulació de Pedralbes, que va posar fi a una guerra civil que va devastar el Principat de Catalunya entre el 1462 i el 1472, la descripció hauria estat significativament diferent.

De fet, quan el 28 de juliol de 1481 Isabel I de Castella va entrar per primera vegada a la ciutat com a reina consort de Ferran II d'Aragó, la situació distava molt de la idíl·lica imatge que, anys més tard, descriuria l'alemany. El govern de la ciutat era plenament conscient que aquella era una bona oportunitat per cridar l'atenció dels monarques i reclamar-los el seu compromís per reconduir la difícil situació per la qual passava Barcelona, sumida com estava en una llarga dècada de postguerra.

El cop d'efecte seria la cobla amb què la ciutat rebria Isabel. La responsable de verbalitzar-la, sense estalviar una escenificació conscienciosament dramatitzada, una jove intèrpret barcelonina vestida de santa Eulàlia. I, aquests, els versos, curosament seleccionats:

> Pus ha dispost la magestat divina
> visitar vos sta ciutat famosa
> vullau mirar, senyora virtuosa,
> los mals qui tant la porten a rohina.
> Jo le·us coman fins ací conservada
> per mi, qui so, màrtir, d'ella patrona.
> Sper en Déu la vostra Barsalona
> en un moment per vos serà tornada
> vivificada
> e prosperada.
> Mas cogitau, reyna tant desijada,
> dar-ne rahó a Déu qui us ha creada.[3]

3. SOLEMNITATS, I, p. 337.

FUNDACIÓ NOGUERA

La guerra civil havia marcat un punt de ruptura sense precedents. Deixava rere seu un territori arruïnat i amb una taxa de creixement vegetatiu en franc retrocés, sense escletxa de recuperació fins a mitjan dècada de 1480. A més, el lamentable estat en què es trobava la reduïda flota comercial que havia sobreviscut al conflicte obligava la classe mercantil a assumir la pèrdua d'importants mercats euromediterranis. I tot això enfront un context internacional, marcat per la basculació comercial cap a l'Atlàntic, en el qual tot aquell qui aspirés a trobar un lloc a les noves xarxes de la negociació mercantil hauria d'enfrontar-se, tard o d'hora, a l'adaptació de bona part de les estructures econòmiques heretades del període baixmedieval a la realitat nova. Un nou món modern s'obria camí a passos agegantats.

La Barcelona que va visitar Hieronymus Münzer ja no era la del primer terç del segle xv, quan la ciutat estava en plena efervescència i tenia una de les poblacions esclaves més nombroses de tot Europa, com tindrem ocasió de comprovar. Però no era tampoc la de l'estiu de 1481, quan les autoritats de la ciutat van saber aprofitar l'arribada dels reis per deixar ben clara la necessitat urgent de reconduir una situació complexa. En tot cas, la veritat és que, en el retrat urbà més o menys detallat que va redactar, Münzer podria haver-hi incorporat una descripció dels homes i les dones que va veure als carrers de la ciutat durant aquells dies del mes de setembre de 1494. Si ho hagués fet, hauria pres bona nota que, a les acaballes del segle xv, l'esclavitud en terres catalanes continuava essent una realitat, i que gran part d'aquells esclaus havia arribat a Barcelona a les bodegues de les embarcacions que sovintejaven els ports del primer tràfic atlàntic, i ja no seguint les línies que havien connectat els dos extrems de la Mediterrània.

En aquella època, la recuperació de Barcelona dels efectes del conflicte civil i de la llarga dècada de postguerra era un fet. Segons Jaume Vicens Vives, durant l'última dècada del quatre-cents, superades ja la desestabilització al camp provocada pel conflicte remença i la pèrdua de capital humà i financer motivada per la instal·lació de la Inquisició castellana, el 1484, l'economia catalana va marcar un canvi clar de tendència cap a la seva reconstitució.[4] Així mateix, en el cens elaborat pel consistori municipal el 1497 hom va poder constatar que la població urbana havia passat dels 20.000 habitants amb què va sortir de la guerra a prop de 28.500, per més que els 33.500 que tenia el 1463 semblés una xifra difícil d'assolir.

4. Vicens (1988), *Els Trastàmares*, p. 224 i seg.

NOGUERA

En gran manera, la visió de Vicens Vives és encertada, si bé admet matisos, com es veurà més endavant. Però del que no hi ha dubte és que, des de la dècada de 1480, Europa es va endinsar en una fase econòmica expansiva, i que aquell canvi de context va coincidir, a Catalunya, tant amb la resolució de la conflictivitat camperola com amb la implementació, per part de la monarquia, d'una sèrie de mesures per reduir el dèficit de les institucions, sanejar la moneda i posar en ordre el mercat de capitals, i amb la superació del primer trauma ocasionat per l'establiment de la Inquisició castellana.[5]

Des dels anys finals de la dècada de 1470, el trànsit comercial va començar a donar senyals de recuperació. Entre el 1477 i el 1503, fins a trenta-una expedicions marítimes van partir de Barcelona cap a Orient.[6] Si bé és cert que la xifra no resisteix cap mena de comparació amb les registrades durant els dos primers terços del segle XV,[7] no deixa de ser un bon indicador del camí que Barcelona havia pres per posar fi a l'espiral de crisi econòmica i comercial que arrossegava des de la dècada de 1460. Així mateix, tant el llibre dels Capítols de Corts del 1481, en el qual hom va decidir incloure una llista de les equivalències dels pesos més usats a Llevant amb els de Barcelona, tot indicant, amb precisió, els corresponents a Rodes, Alexandria i Constantinoble,[8] com les noves nominacions de cònsols catalans a Alexandria, que van començar a produir-se a mitjan dècada de 1490 i van continuar, si més no, fins a la conquesta otomana del soldanat mameluc d'Egipte i Síria, el 1517, assenyalen cap a la voluntat de recuperar una part substancial de les activitats ultramarines catalanes.[9]

Més significatiu va ser el vigor del comerç que es mantenia amb Sicília, Nàpols, Sardenya i el nord d'Àfrica. Si la dinamització dels intercanvis amb els tres primers territoris va ser possible, bàsicament, gràcies a les mesures proteccionistes imposades als draps catalans el 1497, el 1504 i el 1506, les relacions seculars amb el nord d'Àfrica es van veure redimensionades després de les campanyes catalanoaragoneses a Orà, Alger, Bugia i Trípoli, totes conquerides entre el 1508 i el 1510. A més, l'exclusivitat dels catalans en aquelles places va quedar legalment establerta en les Corts de Montsó de 1510, on se'ls va concedir la plena llibertat per comerciar-hi, mesura que es va reforçar amb la pragmàtica del 18 de desembre de 1511, que va incorporar elevades

5. VICENS (1988), *Els Trastàmares*, p. 230.
6. FELIU (2004), "La crisis", p. 460.
7. Cf. DEL TREPPO (1972), *I mercanti*, p. 608-634.
8. Reproduït a CAPMANY (1961-1963/1779-1792), *Memorias*, II-2, p. 983.
9. VICENS (1988), *Els Trastàmares*, p. 231.

càrregues fiscals del 50 % sobre tot el gènere no català desembarcat en aquells ports.[10]

Però si hom compara aquestes xifres amb les d'altres períodes, com proposa Pierre Vilar, és evident que el comerç català a la Mediterrània no va ser capaç de recuperar la seva antiga fortalesa. De fet, fins i tot hom pot dubtar que aconseguís millorar les pitjors dades registrades en les etapes precedents.[11] En definitiva, seria un error creure que el desgast al qual Barcelona s'havia vist sotmesa entre el 1462 i el 1472, un episodi que no va deixar de ser el final apoteòsic d'una fase de creixement desaccelerat molt més extensa, que va afectar bona part del segle xv,[12] no hagués deixat una empremta profunda, especialment en les xarxes comercials que els homes de negocis catalans havien teixit als principals centres econòmics de la Mediterrània.

Segons Vilar, les greus pèrdues sofertes en els mercats mediterranis van ser suavitzades mitjançant la penetració en els castellans. Tant la petició d'exempcions de drets a Medina del Campo que van fer els consellers el 1481 com la sol·licitud que, una dècada més tard, van presentar a la reina Isabel per rebre el mateix tracte que els seus súbdits, avalen aquesta hipòtesi. Mercaders i productors compartien un mateix interès que convergia en les fires castellanes: col·locar-hi productes catalans, especialment draps, cordellats i pells adobades, i proveir-se de gra i llana. I tenien un bon intermediari disposat a defensar els seus interessos comercials: el govern de la ciutat més important del Principat, Barcelona.[13]

Sens dubte, Pierre Vilar va encertar en aquesta darrera apreciació: la pèrdua de mercats mediterranis va tenir la seva compensació a l'oest. Però tant ell com Vicens Vives no van advertir el gens negligible moviment marítim que havia pres la mateixa direcció. Perquè si bé és cert que Barcelona va perdre presència en els circuits comercials de la Mediterrània, i que no va saber aprofitar els avantatges que el proteccionisme imposat als ports nord-africans li oferia (del qual es van beneficiar, essencialment, comerciants alemanys que van treballar com a intermediaris per als catalans, com els col·legues amb què Hieronymus Münzer es va trobar aquella nit de setembre del 1494), no és menys cert que, en els nous circuits euroafricans de negociació que emergien

10. Ibídem, p. 241.
11. Vilar (1964), *Catalunya*, ii, p. 254-255.
12. Cf., per a aquesta qüestió, Feliu (2004), "La crisis".
13. Vilar (1964), *Catalunya*, ii, p. 257-258.

a l'Atlàntic mitjà a partir de l'últim quart del segle XV, els mercaders catalans van tractar de trobar el seu lloc.[14]

I, com era d'esperar, el model d'esclavitud que es va desenvolupar a la ciutat catalana en aquest context nou va prendre el mateix camí que en altres ciutats ibèriques, el de l'impacte del primer tràfic atlàntic i el de la gradual identificació de l'esclavitud amb el color negre de la pell.

No deixa de ser veritat, i aquesta és una de les idees que aquesta monografia vol qüestionar, que, fins ara, la imatge produïda i reproduïda en la historiografia catalana sobre la participació de Barcelona en la història de l'esclavitud més enllà de la guerra civil ha tendit a defensar la idea que, per causa d'una sèrie de condicionants tant interns (la guerra i la crisi posterior) com externs (les expansions otomana i portuguesa a la Mediterrània oriental i a la costa occidental africana, respectivament), la ciutat havia quedat allunyada sense remei de les principals àrees ibèriques en les quals es començava a vertebrar el tràfic negrer. Dit d'una altra manera, després de l'equador del segle XV, l'esclavitud en terres catalanes hauria passat a ser un fenomen en franc retrocés més proper a allò residual que a allò substancial.[15]

En aquest sentit, cal assenyalar que, per la seva pròpia idiosincràsia, l'esclavitud és una institució extremament sensible als contextos socials, polítics i econòmics de les societats humanes amb què cohabita. En el cas que ens ocupa, la història de l'esclavitud a les acaballes de l'edat mitjana i durant els primers anys de la modernitat és una història estretament relacionada amb els importants canvis que s'estaven produint en les xarxes comercials interregionals i en l'equilibri de poders de la conca mediterrània. La gradual expansió otomana, consolidada des de mitjan segle XV, i l'inici de les navegacions europees per les costes africanes, decididament estimulades des que Gil Eanes aconseguí depassar el cap Bojador, el 1434, van confluir per reconfigurar el model d'esclavitud que, fins aleshores, havia estat hegemònic a les principals ciutats del sud de l'Europa occidental. En només tres dècades, l'esclau negre de l'Àfrica occidental va substituir l'euroasiàtic,

14. Cf. MADURELL (1957), "Notas"; ÍDEM (1959), "Los seguros", i ÍDEM (1961), "El antiguo", treballs pioners que, sens dubte, van establir el primer coneixement sobre la projecció catalana cap a l'Atlàntic a les acaballes de l'edat mitjana i al començament de la moderna. Darrere seu, va agafar el relleu M. Teresa Ferrer i Mallol a FERRER I MALLOL (1997), "El comerç" (publicat el 1991 en castellà), i, més recentment, Juan Manuel Bello a BELLO (2010), "La presencia", i, juntament amb Roberto J. González, a BELLO I GONZÁLEZ (2012), "Los catalanes", i Iván Armenteros a ARMENTEROS (2009), "Un caso", ÍDEM (2013), "Barcelona" i, especialment, a ÍDEM (2012), *Cataluña*.

15. Cf., per exemple, SANCHO (1979), "La esclavitud".

el centreeuropeu i el balcànic. Als ports atlàntics castellans i portuguesos, la seva hegemonia va ser pràcticament absoluta, amb prou feines discutida per la presència del captiu musulmà agafat durant la guerra de conquesta del regne nassarita de Granada, entre el 1481 i el 1492, o en les campanyes llançades contra el nord d'Àfrica durant les dues últimes dècades del segle xv i els primers anys del xvi. En definitiva, la península Ibèrica havia esdevingut el laboratori perfecte en el qual experimentar un model nou que no oblidava les seves bases jurídiques, econòmiques i ideològiques medievals, un espai en el qual consolidar un sistema d'explotació la repercussió del qual per a les societats colonials del Nou Món són àmpliament conegudes.

En aquest context nou, ciutats com ara Lisboa, Lagos, Sevilla, Cadis o El Puerto de Santa María havien passat a ser els centres de negociació d'un model econòmic fortament marcat per l'expansió atlàntica i per l'articulació del comerç euroafricà. I van ser, en essència, capitals i homes de negocis castellans, flamencs, italians i portuguesos els que van confluir en aquell espai per aportar la seva experiència en el gran comerç internacional i per enriquir-se amb els amplis beneficis que els nous corrents d'intercanvi posaven sobre la taula. A les pells en brut i les conserves de peix, la revolució comercial hi havia afegit els sucres canaris i de Madeira i els esclaus africans. Fins i tot València, allunyada físicament dels ports andalusos i portuguesos, havia sabut aprofitar aquella confluència d'oportunitats i d'interessos per convertir-se en el principal mercat catalanoaragonès, capaç d'atreure les mirades i les inversions de les grans companyies i societats bancàries del moment.

Però Barcelona, dèiem, semblava haver quedat al marge de tot aquell procés. O, si més no, aquesta és la visió que es desprèn d'una historiografia que, d'altra banda, i tret d'algunes excepcions, amb prou feines s'ha interessat per la història de la ciutat catalana durant els últims anys del segle xv i les primeres dècades del xvi.[16]

És probable que aquesta omissió sigui deguda a l'espai excessivament generós que ha ocupat, en el pensament historiogràfic, la idea que, després de la guerra, el Principat de Catalunya i, amb ell, la ciutat de Barcelona havien quedat relegats a l'ostracisme comercial i a la inevitable pèrdua de mercats estratègics. Enfront d'un panorama depressiu fóra d'esperar, doncs, que l'estructura del sistema esclau hagués quedat igualment malmesa. A més, no solament s'havia interromput el tràfic d'esclaus des de la mar Negra i l'Adriàtica, com havia advertit Charles

16. Vicens (1936-1937), *Ferran II*; Peláez (1981), *Catalunya*; Armenteros (2012), *Cataluña*.

FUNDACIÓ NOGUERA

Verlinden,[17] tot i que la seva apreciació pugui ser matisada, sinó que, també, la llarga crisi catalana del segle XV, exacerbada pels desastres del conflicte bèl·lic, dibuixava el pitjor dels escenaris perquè el fenomen de l'esclavitud es pogués perpetuar més enllà de l'espectacular auge que va viure fins a mitjan quatre-cents. En el millor dels casos, durant els anys finals de l'edat mitjana l'esclavitud no podia ser més que un tènue reflex del que havia estat.

Tanmateix la postguerra no va ser eterna. Un cop superada, l'economia barcelonina es va recuperar. A més, quan ho va fer, res no impedeix creure que el seu teixit productiu no fos capaç d'absorbir, com ho havia fet fins llavors, treballadors nous. I poc importava si es tractava de persones lliures o d'homes i dones esclavitzats, sobretot si hom té present que, des de temps immemorials, l'esclau formava part de la idiosincràsia de la ciutat.

Probablement, el sentit d'aquesta monografia ha quedat prou aclarit. Les pàgines següents tractaran d'analitzar i avaluar, des d'una perspectiva demogràfica, econòmica i social, l'impacte del primer tràfic negrer en un mercat tradicional d'esclaus arrelat en l'experiència medieval, però adaptat al context atlàntic. I tot això en un període, el regnat de Ferran II (1479-1516), en què l'arribada intermitent de captius musulmans es va veure estimulada després de les conquestes de Granada, Bugia, Orà i Trípoli, la qual cosa va fer dels sarraïns el segon col·lectiu en importància numèrica entre la població esclava no solament de Barcelona, sinó també de les principals ciutats ibèriques.

Queda clar, doncs, que el principal marc geogràfic i cronològic en què s'enquadra aquest treball és el de la Barcelona del 1479 al 1516. I això malgrat que algunes vegades s'abordarà el desenvolupament de l'esclavitud a la ciutat de Barcelona durant els últims segles medievals, com succeeix en el primer capítol, mentre que altres vegades hom contextualitzarà la realitat barcelonina comparant-la amb altres espais geogràfics, especialment ibèrics, del final del segle XV i començament del XVI.

Així, doncs, l'espai central d'aquesta monografia correspon a la ciutat d'intramurs i a les zones rurals que l'envoltaven, en les quals cal incloure algunes poblacions que, en l'actualitat, formen part del municipi, com ara Sants, Sarrià, Sant Andreu o Pedralbes, i altres que no s'han absorbit, com l'Hospitalet de Llobregat. En definitiva, bona part del que avui constitueix les comarques del Barcelonès i el Baix Llobregat, a la qual cosa caldria afegir les notícies disperses sobre

17. VERLINDEN (1955), *L'esclavage*, I, p. 343-356.

altres localitats catalanes que han aflorat en els arxius, malgrat que, lògicament, el gruix de la documentació concerneix, per raons òbvies, el nucli urbà de Barcelona. I el temps queda cenyit al regnat de Ferran II, que coincideix, en essència, amb la posada en marxa, per la corona portuguesa, del sistema de llicències i concessions d'explotació monopolística amb què es va organitzar la comercialització a gran escala de l'esclau negre de l'Àfrica occidental, la repercussió de la qual per a les economies ibèriques va ser significativa.

Però, per sobre d'aquestes qüestions, el veritable objectiu d'aquest treball és contribuir al coneixement que, a hores d'ara, tenim sobre el fenomen de l'esclavitud.

L'esclavitud va ser una institució complexa, estretament relacionada amb tots els àmbits de la vida per la senzilla raó que en va formar part. I, en la cultura occidental, aquesta constatació és especialment rellevant.

És ben sabut que, des dels seus inicis, l'Església romana va ser propietària d'esclaus. Però potser no ho és tant que un dels principals axiomes del pensament cristià, enunciat al segle IV per Anastasi, bisbe d'Alexandria, sota la fórmula "essent per naturalesa esclaus, anomenem el pare senyor", té el seu origen, precisament, en la fusió i la reinterpretació de les concepcions aristotèlica i hebraica de l'esclavitud.[18] Així mateix, no és possible abordar de manera integral la història de les dones sense considerar l'important paper que va tenir l'esclavitud femenina a les principals ciutats de la Mediterrània occidental cristiana durant la baixa edat mitjana, com no ho és tampoc endinsar-se en la història de les mentalitats oblidant la importància cabdal que han tingut, al llarg de la història, les nocions de llibertat i esclavitud per a l'elaboració del pensament polític. Semblantment, l'esclavitud va tenir una relació molt estreta amb la història de les relacions laborals, ja que va ser una forma d'explotació que es va situar en un dels dos extrems que separaven el treball lliure de l'obligat. I hom podria dir el mateix de la seva importància cabdal en la història de les migracions,

18. La interpretació cristiana del sentit històric de l'esclavitud va estar estretament relacionada amb la teoria aristotèlica de l'esclavitud natural, que defensava que eren les distintes capacitats cognitives dels homes allò que separava els esclaus dels lliures, i amb el pensament jueu de l'Antic Testament, que distingia entre l'esclavitud de l'home (legal o física) i l'esclavitud respecte a Déu (espiritual). L'aportació del cristianisme primitiu va ser unificar ambdues modalitats fent-los compartir un mateix origen, el pecat original, raó per la qual Déu va castigar amb l'esclavitud l'home i va imposar dues categories humanes, amos i esclaus, amb la intenció que els primers corregissin la propensió dels segons a fer el mal; cf., per exemple, Barclay (1991), "Paul", p. 161-186, i Alonso (1986), *La esclavitud*.

FUNDACIÓ NOGUERA

en aquest cas forçades, o en el desenvolupament de les institucions econòmiques durant l'antic règim, tenint en compte l'enorme volum de capitals que va mobilitzar i l'interès que va suscitar en els poders públics per fiscalitzar els dividends que generava.

Perquè, en definitiva, com va escriure el 1885 l'historiador francès Fustel de Coulanges, l'esclavitud «était un fait primordial, contemporain de l'origine des sociétés».[19] I, com a tal, va ser consubstancial a la mateixa experiència humana.

Aquest treball tan sols pretén donar a conèixer un fragment breu, el de la Barcelona del Renaixement, d'una història molt més àmplia i complexa. Però no hi ha gaire dubte que l'esforç efectuat només haurà pagat la pena si és llegit, criticat, corregit i millorat.

AGRAÏMENTS

Com tota investigació, aquest llibre, fruit de la tesi doctoral que vaig defensar el novembre del 2012, té una gran dosi de feina solitària. Però no hauria estat possible sense la inestimable ajuda de tots els companys del Departament de Ciències Històriques-Estudis Medievals de la Institució Milà i Fontanals, especialment de qui va supervisar tot aquest procés, Roser Salicrú. Tant el seu esperit crític com les seves orientacions han estat fonamentals. La seva implicació, impossible de valorar. La seva direcció, immillorable.

Així mateix, incomptables vegades els consells de Pere Verdés, Manuel Sánchez, Josefina Mutgé, M. Teresa Ferrer i Mallol, Pere Ortí, Ana Gómez, Carles Vela, Jordi Morelló, Elisa Soldani, Miquel Raufast, Albert Martí, Joan M. Jaime i Vicent Baydal, els documents i la bibliografia que han volgut compartir, o les innombrables xerrades que he mantingut amb cadascun d'ells han ajudat a construir idees, a descartar-ne d'altres o a millorar arguments. I no puc deixar d'agrair a tots els companys de la biblioteca de la Institució Milà i Fontanals l'exquisida atenció rebuda durant aquests anys de recerca.

També vull donar les gràcies al personal de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, especialment a Jordi Tor Azorín, la professionalitat del qual tan sols és superada per la seva amabilitat. A José Luis Ruiz-Peinado, del Departament d'Història d'Amèrica de la Universitat de Barcelona, com també a Eduardo França Paiva, del Departament d'Història de la Universidade Federal de Minas Gerais; a Rafael Pérez García i

19. COULANGES (1885), "Le colonat", p. 3.

Manuel Fernández Chaves, del Departament d'Història Moderna de la Universidad de Sevilla, i a Fabienne Guillén, de la Université de Pau et des Pays de l'Adour, per haver-se interessat no poques vegades pel meu treball. I el mateix agraïment als qui des del Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona han seguit amb interès el desenvolupament de la investigació, i als qui des de l'Aix-Marseille Université i l'equip LabexMed de la Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme m'han ofert el suport i les orientacions necessàries per culminar les tasques d'edició.

No vull deixar passar l'avinentesa sense agrair a António de Almeida Mendes, de la Université de Nantes, les llargues converses que hem mantingut els últims anys, fonamentals per aclarir conceptes, definir processos i entendre globalment la revolució comercial atlàntica. Sense elles, les pàgines que segueixen haurien quedat empobrides sense remei.

I, com no pot ser d'una altra manera, els meus agraïments, també, a la Fundación Ramón Areces per haver fet viable aquest projecte mitjançant la concessió d'una beca predoctoral, i, molt especialment, a la Fundació Noguera, per haver apostat per la publicació d'aquest treball i per haver-ne finançat les tasques d'edició.

Però res de tot això no hauria estat possible sense el suport incondicional de la meva família, dels meus pares i el meu germà Luis, de Laura, dels meus cosins i oncles, dels meus amics. I de la infinita paciència de Nika, Sofía i Martí.

Ais de Provença, 27 de gener de 2015

FUNDACIÓ NOGUERA

FUNDACIÓ
NOGUERA

L'ESCLAVITUD A LA BARCELONA MEDIEVAL, UN FENOMEN EN EXPANSIÓ[1]

Quan el 1301 arribava a la fi, el govern municipal de Barcelona va recordar als habitants de la ciutat que adquirir productes venuts per esclaus, prestar-los diners a canvi de penyora o acollir-los a casa seva era prohibit, i que la pena a la qual s'exposaven els qui contravinguessin la norma seria de cinquanta sous barcelonesos o un nombre equivalent d'assots.[2] Pel que sembla, la poca efectivitat de la mesura va aconsellar la seva nova publicació el 1303 i el 1312[3] i, vuit anys després, el consistori va decidir de reforçar-la doblant la multa fins als cent sous, no sense abans afegir-hi la prohibició de guardar béns lliurats per esclaus.[4] Els regidors no dubtaven que la seva posició havia de ser de força.[5] Però és possible que un excés de zel els dugués a actuar de manera contrària als interessos dels propietaris. En tot cas, el desembre del 1325 van decidir que els fets no constituirien delicte si l'esclau seguia les ordres del seu amo.[6]

Fins al 1366, la normativa es va publicar no menys de disset vegades en un exercici continu en què es corregien aquelles redaccions més

1. El text d'aquest capítol s'ha publicat parcialment a Armenteros (2012), "Ritmos" i ídem (2013), "Regular".

2. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-1, 1301, desembre, 9, f. 6v. La prohibició de comprar objectes a esclaus no va ser exclusiva de Barcelona. Verlinden, per exemple, documenta una disposició semblant a les ciutats sicilianes de Polizzi i Corleone; Verlinden (1977), *L'esclavage*, II, p. 258, n. 356 i 357.

3. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-1, 1303, gener, 4, f. 81r; AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1312, f. 117r.

4. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-6, 1320, gener, 21, f. 9r.

5. El 1321, per exemple, hom va ordenar que la prohibició afectés tant de dia com de nit; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-7, 1321, desembre, 21, f. 6v; I-8, 1323, desembre, 10, f. 8r.

6. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-9, 1325, desembre, 5, f. 8r.

NOGUERA

ambigües i s'hi introduïen supòsits no previstos amb anterioritat.[7] Ja que, al capdavall, en la suma d'experiències hi residia l'eficàcia rectora del municipi baixmedieval, i la quotidianitat era la millor manera de calibrar-ne la utilitat.

A les pàgines següents tractaré d'avaluar, encara que sigui de manera orientativa, l'evolució de l'esclavitud a Barcelona des de mitjan segle XI fins al tercer quart del quatre-cents. I dic de manera orientativa perquè Barcelona, tot i ser una de les poques ciutats de la Mediterrània occidental els arxius de la qual permetrien de reconstruir, amb una gran precisió, l'evolució del seu mercat d'esclaus des del segle XI fins a les últimes dècades del XVI, si més no, encara manca de la síntesi històrica que posi en relleu el lloc que devia ocupar al context interregional d'aquella època. Així que, per aconseguir aquest propòsit, utilitzaré com a base documental les disposicions normatives referides a esclaus conservades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) que es van aprovar entre el final del segle XIII i mitjan XV, i contrastaré el ritme de l'activitat legisladora de la ciutat amb els treballs publicats durant els darrers anys que informen sobre el mercat d'esclaus.

DELS USATGES DE BARCELONA A LES PRIMERES ORDENANCES MUNICIPALS

El 27 de maig de 1249, el rei Jaume I va concedir a Barcelona el privilegi de disposar de quatre paers i d'emetre ordenances de compliment obligat.[8] Naixia, així, la potestat normativa de la ciutat. El 1258, un privilegi nou va reformar la institució rectora que, a partir d'aleshores, va representar els diferents sectors de la societat urbana. Després de dues reformes noves, el 1265 i el 1274, amb les quals el

7. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-10, 1327, gener, 19, f. 9r; AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1328 i 1329, f. 117r; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-12, 1331, desembre, 7, f. 10r; AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1332, f. 117r; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-13, 1333, desembre, 13, f. 11r; AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1335 i 1336, f. 117r; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-13, 1338, desembre, 12, f. 12v; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-16, 1343, desembre, 6, f. 38r-v; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-17, 1345, abril, 7, f. 56v; AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1356, f. 117r; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-19, 1357, març, 9, f. 91v; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-20, 1358, gener, 5, f. 21v-23r; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-19, 1359, gener, 14, f. 137r-138v; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-21, 1361, febrer, 25, f. 23v; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-22, 1366, agost, 20, f. 25r; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-23, 1366, desembre, 23, f. 25v; cf., també, a ROCA (1975), *La regulación,* i MUTGÉ (2000), "Les ordinacions", on es transcriuen, totalment o parcialment, algunes d'aquestes ordenances.

8. Amb potestat per nomenar el consell rector del municipi. Jaume I va confiar l'administració comunal barcelonesa a aquests quatre paers, als quals també va atorgar poders perquè escollissin consellers i assessors.

nombre de consellers[9] i de prohoms[10] del Consell de Cent va quedar definitivament fixat, la intervenció de Pere el Gran per mitjà de la concessió del cèlebre privilegi *Recognoverunt proceres*, el 1284, va culminar la consolidació de l'estructura del primer municipi.[11]

La promulgació d'ordenances municipals era fruit de l'acord implícit entre Barcelona i el rei i implicava una sèrie de fases que, iniciades amb la deliberació, la redacció i l'establiment del text per part de la ciutat, finalitzaven amb la seva publicació després de l'aprovació definitiva per part del monarca o dels seus representants. El fet que el govern municipal de Barcelona emprengués la iniciativa de publicar disposicions de compliment obligat podia respondre a una sèrie de motivacions que, moltes vegades, presenta límits borrosos. Òbviament, la necessitat d'adequar-se a noves situacions sorgides de l'experiència quotidiana en devia ser l'animador principal. Però no és menys cert que les notícies que es tenien sobre les actuacions a indrets propers davant de qüestions semblants, com també l'existència d'una tradició basada en l'ús i el costum, també devien contribuir a l'acció legisladora dels consellers.[12]

Els primers exemples sobre l'activitat normativa de la ciutat es remunten al 1251. Tanmateix, la seriació de les ordenances municipals i dels bans publicats no es va iniciar fins al 1289, va continuar el 1296 i, especialment, a partir del 1301.[13] I, amb ella, les normatives dirigides a regular diferents aspectes de l'esclavitud van començar a aparèixer.

L'ordenament municipal de l'esclavitud tenia, però, el precedent legal dels Usatges, compilació de textos normatius la formació, la identitat i la cronologia dels quals continuen essent desconegudes, si bé el consens tendeix a situar-ne l'origen cap a la segona meitat del segle XI.[14] D'aquest període provenen tres disposicions referides a esclaus musulmans. La primera, seguint el punt de vista de la llei visigoda, establia que els danys que es cometessin sobre un esclau serien recompensats al seu propietari i que, en cas que el primer morís, l'amo rebria el valor

9. Magistrats que detenien les facultats rectores i executives d'alguns municipis catalans, com Barcelona.

10. Des del segle XII, membres d'alguns consells municipals catalans.

11. Ortí (2001), "El Consell", p. 34.

12. Font (1994), "La potestat", p. 144.

13. Carreras (1924), "Ordinacions", p. 300, on s'indica que els pocs bans publicats el 1289 i el 1290 es conserven transcrits, en ordre cronològic, en un quadern petit, que no he pogut localitzar, registrat a l'AHCB sota l'epígraf *1289-1290. Informació de Guillem Parera, pregoner de la ciutat, sobre ordinacions pregonades*, sense més dades; cf., també, Font (1994), "La potestat", p. 135.

14. Cf. UDB, p. XI-XXIII.

FUNDACIÓ NOGUERA

que el captiu pogués tenir, que variaria segons el rescat potencial que pogués proporcionar o de les capacitats tècniques de què disposés.[15] La segona establia la recompensa que havia de rebre qui trobés un sarraí fugat i el tornés al seu propietari.[16] La darrera ordenava a qualsevol pagès que trobés un bé aliè, com ara or, plata, ramat o esclaus, de tornar-lo al seu senyor legítim i recollir la recompensa que hom li oferís.[17]

No és casual que aquestes primeres disposicions s'aprovessin en època tan primerenca, com no ho és tampoc que dos dels primers ciutadans barcelonins dels quals es coneixen les seves activitats marineres, Arnau Pere d'Arcs, el 1147, i Bernat Marcús, el 1150, estiguessin estretament relacionats amb el transport d'esclaus musulmans, especialment si hom té present que tant a Catalunya com a Aragó les expedicions de redempció de captius van ser un important catalitzador dels primers contactes entre cristians i musulmans. De fet, durant el segle XII, un nombre reduït de famílies barcelonines havia aconseguit augmentar el seu poder econòmic i social mitjançant el transport i l'intercanvi de presoners sarraïns per captius cristians, un negoci lucratiu que va permetre d'establir relacions més o menys fluïdes amb els territoris islàmics ibèrics i nord-africans.[18]

Si alguns barcelonins es van dedicar a les operacions de rescat de presoners musulmans és perquè feia temps que Barcelona rebia mà d'obra esclava. Diversos documents ho confirmen. El 1029, per exem-

15. Cap. XXI: "Malefacta in saracenis captivis emendentur ut servorum dominis suis; eorum vero mors secundum illorum valorem. Ideo dixit quia quidam sunt ex magna redempcione, quidam vero artifices experti ex diverso genere magistrorum. / MALEFACTA. Los malfets en los sarrahins catius sien esmenats axi com de esclaus a lurs senyors, e la mort de aquells segons lur valor: per tant dic segons lur valor, car son molts qui son de gran reemçó, e altres artificiosos experts en diversos linatges de arts"; UDB, p. 78; també a CAD, p. 431.

16. Cap. CXVI: "Sarracenis in fuga positis, quicunque eos invenerit et retinuerit antequam transeant Lupricatum, reddat eos dominis suis, et pro mercede sua habeat de unoquoque singulos mancucios; a Lupricato usque ad Francolinum, man[cu]cios tres; deinde unciam [unam auri] et ferros et vestimenta. / SARRACENIS. Sarrahins quant fugen, si null hom los troba, ans que hajan passat Lobregat, els reten, torn-los a son senyor, ab guardo que haja quiscú sengles mencuses, de Lobregat a Francoli tres mencuses e mig, e de aqui avant una onça de or, els ferros e las vestiduras"; UDB, p. 106; també a CAD, p. 436.

17. Cap. CXVII: "Rusticus vero si invenerit aurum vel argentum, quod vulgo dicitur bonetas, vel equm vel mulum vel ancipitrem, id est austor, vel sarracenum, statim denunciet domino suo et demostret et reddat, et accipiat ab eo qualem mercedem inde ei senior dare voluerit. / RUSTICUS VERO. Pagés si troba or ne argent, que lo vulgar diu bonetes, ne cavall o mul o sarrahins o stor, mantinent-ho diga e monstre a son senyor, e reta-li-ho, e prena d'ell ço que son senyor dar lur en volrà per guardó"; UDB, p. 106.

18. BENSCH (1994), "From Prizes", p. 73-74.

ple, una dona anomenada Trudgardis tenia en propietat un mínim de set esclaus sarraïns que va llegar a diferents beneficiaris del seu testament[19] i, poques dècades després, el 1062, hom testifica la presència de mercaders barcelonins propietaris d'esclaus.[20]

Tot sembla indicar que, cap a mitjan segle xi, després de la fragmentació del califat omeia de Còrdova en els regnes de taifa i la instauració del sistema tributari de les pàries, Barcelona s'havia convertit en la porta d'entrada cap a Europa de l'or sudanès que travessava les rutes transsaharianes fins a arribar a Dénia, València i Tortosa, i dels esclaus sarraïns que es capturaven tant en les accions pirates com en les cavalcades organitzades a la frontera terrestre. Ara com ara, encara no s'ha analitzat en profunditat el paper que va tenir Barcelona en aquests segles centrals de l'edat mitjana. Però això no impedeix de creure, i la hipòtesi és certament raonable, que la ciutat catalana hagués esdevingut, durant els segles xi i xii, un dels mercats d'esclaus més importants de la Mediterrània occidental cristiana.[21] Altrament, hauríem de cercar arguments alternatius i prou convincents per explicar per què, el 1062, alguns mercaders catalans posseïen esclaus sarraïns; per què, el 1104, Ramon Berenguer III es va reservar el delme sobre els botins i els esclaus que es capturessin en les campanyes contra els infidels, o per què, el 1128, alguns mercaders de la ciutat catalana tenien capacitat per vendre sarraïns a Gènova.[22] I si hem de donar credibilitat a allò que Benjamín de Tudela descrivia cap al 1150, pocs dubtes queden del lloc que ocupava la ciutat catalana en el comerç interregional. Deia el viatger jueu que Barcelona era "una pequeña y hermosa ciudad sobre

19. Balari (1964/1899), *Orígenes*, ii, p. 536; també Miret (1917), "La esclavitud", p. 2, i Verlinden (1955), *L'esclavage*, i, p. 131-132. Tant Balari, p. 536-537, com Miret i Sans, p. 2-3, recopilen nombroses notícies sobre la presència d'esclaus sarraïns a terres catalanes entre el 1042 i el 1166.

20. Verlinden (1955), *L'esclavage*, i, p. 131-132.

21. Tal com es proposa a Vicens (1964/1959), *Manual*, p. 139.

22. Tal com prova l'aplicació, pels volts del 1128, d'una tarifa duanera de cinc sous antics de Pavia que els barcelonins havien de pagar per cada esclau sarraí que venguessin en aquella ciutat, la qual cosa sembla confirmar l'existència d'una relació comercial estable —Panero (2001), "L'avvio", p. 338. Stephen Bensch sosté que la tarifa va ser conseqüència del tractat signat entre la república lígur i el comte de Barcelona el 1127, que confirmava la presència comercial catalana als ports de la Provença i el Llenguadoc. Així, "the possibility that an individual from Barcelona might sell a Saracen slave in Genoa reveals that Catalonia was slowly coming of age as a maritime power". Tanmateix, segons Bensch, això no té per què indicar que "an extensive slave trade had developed at this early date between Genoa and Barcelona" —Bensch (1994), "From Prizes", p. 75-76. No obstant això, el sol fet que la tarifa duanera genovesa destaqués, explícitament, l'esclau sarraí com a mercaderia catalana d'exportació és una dada certament significativa.

FUNDACIÓ NOGUERA

las orillas del mar a la que vienen con mercadería comerciantes de todas partes: de Grecia (Bizancio), Pisa, Alejandría de Egipto, de la tierra de Israel (Siria y Palestina), África (Magreb e Ifriqiya) y todos sus confines".[23]

Però, quins productes podia oferir la ciutat per atreure mercaders d'indrets tan llunyans? O, dit d'una altra manera, com fer de Barcelona un lloc atractiu per al negoci? Al marge dels agrícoles, havien de ser uns altres els béns que garantissin un cert lucre i fessin rendibles les expedicions marítimes. I, a mitjan segle XII, els esclaus sarraïns i l'or sudanès recaptat per mitjà de les pàries es perfilen com els millors candidats.[24]

De nou, alguns indicis documentals assenyalen en aquesta direcció. Així, la llista tarifària més antiga que es conserva a Barcelona, redactada pels volts de 1150, inclou esclaus entre els béns d'exportació. Alguns dels primers contractes comercials barcelonesos esmenten, també, l'expedició d'esclaus sarraïns cap a Sicília i, fins i tot, Llevant. I a la cèlebre lleuda de Mediona, creada el gener del 1222 després de l'acord signat entre Jaume I i Guillem de Mediona per al repartiment de la major part de les recaptacions d'aranzels de les lleudes i els passatges de Barcelona, els sarraïns són un més dels productes fiscalitzats.[25]

Acceptant una hipòtesi sostinguda per evidències que, *a priori*, es mostren sòlides, tot sembla indicar que, cap a mitjan segle XII, en plena expansió urbana i econòmica, Barcelona havia desenvolupat un comerç exterior que girava, fonamentalment, al voltant del mercadeig de l'or sudanès i dels esclaus sarraïns. I devien ser aquestes activitats econòmiques les que van permetre als mercaders catalans d'obrir-se camí, cap al final del segle XII, a les xarxes comercials creades a remolc de les croades, si bé en una posició secundària respecte a la protagonitzada per les grans potències emergents italianes, especialment Gènova i Venècia.[26]

A partir del segle XIII, gràcies, en gran manera, a les campanyes militars empreses pels reis catalanoaragonesos contra els territoris islàmics peninsulars i a la consolidació de les xarxes d'intercanvi comercial a la Mediterrània occidental cristiana, els textos, més abundants, permeten d'apreciar una presència cada cop més important d'esclaus a

23. TUDELA, p. 54.
24. VICENS (1964/1959), *Manual*, p. 139-140.
25. BENSCH (1994), "From Prizes", p. 74-75.
26. TANGHERONI (1996), *Commercio*, p. 174.

NOGUERA

la ciutat, però encara lluny, quant a importància numèrica, de la que assoliria a partir de la segona dècada del quatre-cents.[27]

En aquest context expansiu, doncs, no ha de resultar estrany que, durant els darrers anys del segle XIII, apareguessin, fora del marc regi dels Usatges, les primeres disposicions aprovades pel municipi de Barcelona referides a esclaus de què hom té coneixement.

El 4 de maig de 1290, el consistori de Barcelona va imposar una multa de quaranta sous barcelonesos, permutable per cinquanta assots si el denunciat declarava insolvència, a aquell llibert o esclau donat a talla, infidel o cristià, que acollís sota el seu sostre un altre esclau.[28] Així mateix, també hom va establir una pena de vint assots, més quatre diners per costejar els serveis del botxí, per als esclaus que emparessin a casa dels seus amos alcavoteries practicades per altres esclaus.[29] Sis anys després, el municipi va prohibir a la població lliure de comprar objectes venuts per esclaus, prestar-los diners o acollir-los en altres cases que no fossin les dels seus amos, i va establir l'obligació de tornar als seus propietaris legítims aquells captius que fossin sorpresos en temptativa de fugida sempre que la fuga s'hagués denunciat degudament. I als esclaus, els va quedar explícitament prohibit de portar ganivets i consumir alcohol a cap altre lloc que no fos la casa dels seus amos.[30]

El que interessa retenir d'aquests primers textos normatius, més enllà de la informació descriptiva que puguin transmetre, és la idea

27. Batlle (2000), "Els esclaus", p. 269, i Bensch (1994), "From Prizes", p. 77 i seg. per a la consolidació del comerç d'esclaus, qui sosté que "the internal slave market within Barcelona and its vicinity points toward a commerce in human beings operating on the margins of the developing trading systems; dispersed, poorly organized, and without the financial complexity involved in the bulk shipments of grain, olive oil, cloth, or spices, it was nonetheless capable of circulating substantial numbers of slaves among the importants ports of the Mediterranean"; ibídem, p. 80.

28. La talla va ser una modalitat d'accés a la llibertat, semblant a la coartació (*coartação*) de la tradició jurídica castellana i portuguesa aplicada tant a l'Amèrica colonial com a la península Ibèrica —cf., per a l'Amèrica hispànica, Andrés (2005), *La esclavitud*, p. 275 i seg., i França (1995), "Coartações", per al Brasil colonial. En essència, mitjançant la talla, el propietari oferia al seu esclau la possibilitat d'assolir la llibertat establint una sèrie de pagaments, normalment setmanals, que durarien el temps que el captiu trigués a sumar l'import acordat, habitualment una quantitat elevada que podia duplicar, o fins i tot triplicar, el seu valor de mercat. Pel que sembla, a la Barcelona del tres-cents va ser una pràctica relativament estesa; cf. Hernando (2003), *Els esclaus*, p. 203-231.

29. Carreras (1925-1926), "Ordinacions", p. 301.

30. Totes a AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1296, f. 117r. Al cap d'un temps, el govern municipal va prohibir als esclaus que feien de bastaixos de portar ganivets que no tinguessin el tall esmussat —AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1328, f. 115r; 1334 i 1339, f. 115r i 117r—, i, el 1322, va prohibir a metges i cirurgians de sagnar esclaus aliens sense la petició expressa dels seus amos; AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1322, f. 94r.

FIGURA 1
Seqüència cronològica de les ordenances publicades a Barcelona entre el 1290 i el 1515

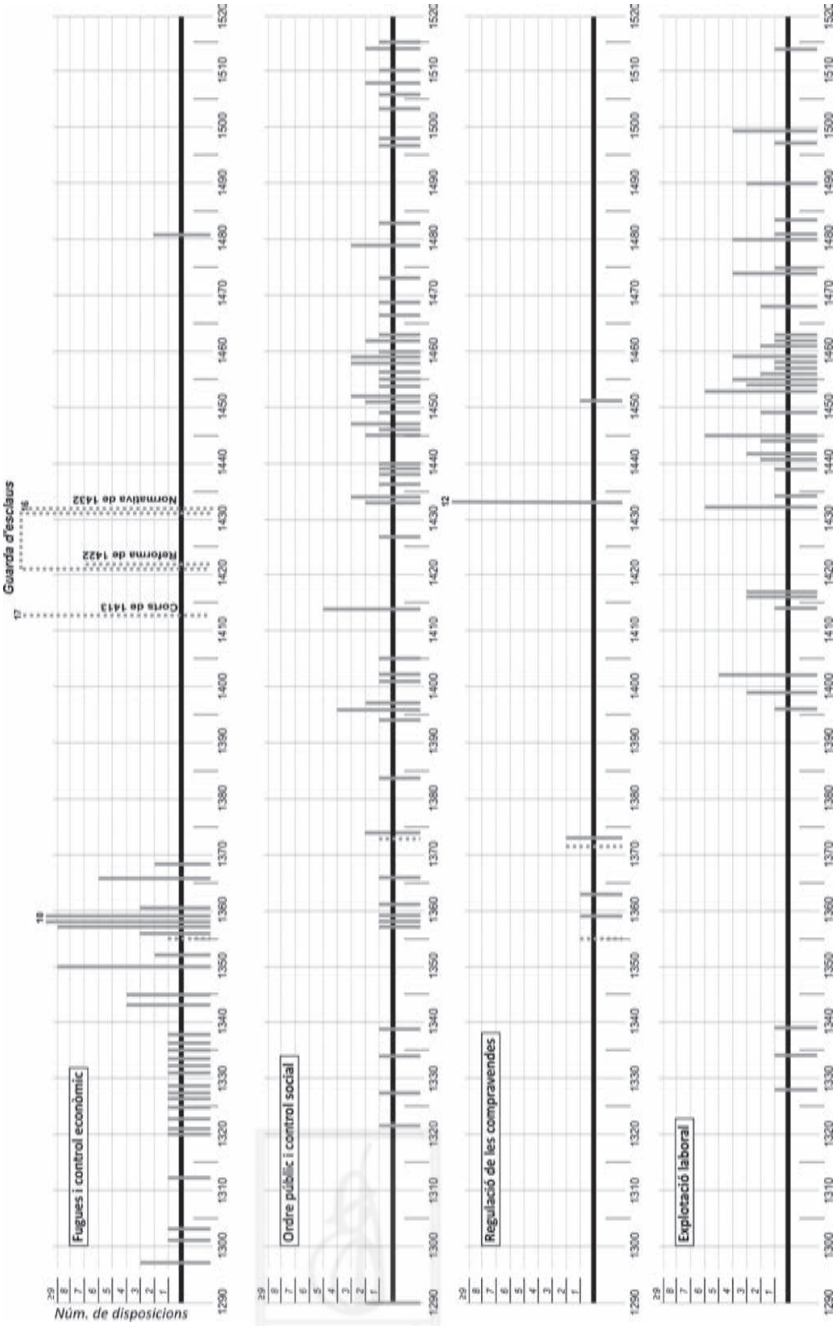

FUNDACIÓ NOGUERA

que subjeu a cadascun i que es pot vincular amb dues de les característiques principals de la dialèctica establerta entre esclavitud i llibertat: la preocupació per exercir un control efectiu sobre la població esclava i els esforços per garantir un model basat en la segregació respecte a la comunitat lliure.

No endebades, l'activitat normativa que des d'aleshores va desplegar la ciutat es va centrar en quatre grans àrees d'actuació. La primera es va dirigir a prevenir les fugues i a controlar la independència econòmica dels esclaus mitjançant disposicions que es van aprovar, majoritàriament, durant el segle xiv. La segona, formada per una sèrie d'ordenances de contingut heterogeni, que es podrien englobar sota l'epígraf d'ordre públic i control social, especialment freqüents des de mitjan tres-cents, va tractar de remeiar els conflictes i les problemàtiques provocats per la presència d'esclaus a la societat barcelonina. Al tercer grup s'inclouen aquelles normatives pensades per regular la compravenda d'esclaus a la ciutat, publicades a mitjan tres-cents i a partir de la tercera dècada de la centúria següent. El quart grup engloba les disposicions que van tractar de regular l'ocupació dels esclaus com a força productiva en determinades activitats artesanals, molt més abundants durant el quatre-cents.[31] I si tracem una línia horitzontal sobre un paper en blanc i hi anotem, a tall de cronologia, les disposicions sobre esclaus que el consistori municipal o la batllia van publicar o van repetir des del 1290 fins al 1515, com es proposa a la figura 1, hom hi pot apreciar fàcilment l'alternança temàtica de les normatives i observar una pauta diacrònica dels ritmes i els temps d'un mercat que va experimentar un creixement considerable a partir de mitjan segle xiv.

Una conjuntura nova després de la Pesta Negra

Si des dels darrers anys del segle xiii Barcelona va començar a publicar ordenances destinades a regular diversos aspectes de la relació entre la població lliure i l'esclava, el veritable impuls de l'activitat normativa consistorial en aquesta matèria no es va iniciar fins a la conjuntura sorgida després de la Pesta Negra, quan la crisi demogràfica del 1348 va donar pas a un creixement significatiu del fenomen de l'esclavitud a la Mediterrània occidental cristiana.[32]

31. Que s'analitzaran al capítol titulat "Esclaus per servir, esclaus per treballar".

32. Aquest increment de l'activitat normativa municipal relacionada amb l'esclavitud no es va donar només a Barcelona. Durant el mateix període també es documenta en altres ciutats euromediterrànies com, per exemple, Pisa, a partir del 1359; Florència, entre el 1364 i el 1366; Siena, el 1366; Lucca, el 1372, o Vic, el 1394; Delort (1999), "Du

Al marge de la nítida frontera que l'epidèmia va establir a la història europea, per al desenvolupament de l'esclavitud a la Mediterrània occidental cristiana interessa tenir presents, fonamentalment, els efectes que va ocasionar sobre l'economia. La principal repercussió de la pesta a curt termini va ser l'estat de xoc que va deixar al darrere, en posar fi a la continuïtat de la vida econòmica i de les rutines establertes entre treball, servei i rendiment, la qual cosa va generar una espiral inflacionista generalitzada. A llarg termini, els problemes van ser més grans, especialment a causa del dràstic descens del nombre de treballadors i de l'escurçament del temps mitjà en què una persona adulta era productiva, la qual cosa va provocar un increment generalitzat dels costos salarials a nombrosos indrets de l'Europa occidental.[33]

En pràcticament qualsevol context històric en què el treball assalariat hi té un paper relativament destacat, la pressió salarial alcista es produeix quan la demanda de treballadors supera àmpliament l'oferta disponible. Normalment, el mecanisme corrector que pot rebaixar la dita tensió és l'accés a nous contingents de mà d'obra que, una vegada incorporats a l'estructura laboral, impulsen els salaris a la baixa. Als mecanismes reguladors de la pressió salarial alcista els importa poc si la incorporació de forces productives noves respon a l'arribada de treballadors lliures migrats voluntàriament o a la mobilització forçada d'éssers humans sota règim d'esclavitud.[34] Evidentment, els mecanismes econòmics reguladors no tenen voluntat pròpia. Però sí que s'adapten a les bases socioculturals d'una determinada comunitat, a les seves creences i esquemes de valors, per donar resposta a situacions crítiques com les que es van donar a bona part del territori europeu després

servage", p. 112; cf., també, BERNARDI (2000), p. 90-91, n. 54; SALICRÚ (2007), "L'esclau", p. 59-60, n. 24; GINEBRA (1992), "Esclavitud", p. 113.

33. "The falling number of renters and workers increased the strength of their negotiating position in bargaining with landlords and entrepreneurs (…) wages in the towns soared, to two and even three times the levels they had held in the crowded thirteenth century"; HERLIHY (1997), *The Black Death*, p. 48; cf., també, PIRILLO (1994), "Peste Nera", especialment les p. 196-209.

34. La història de les relacions laborals és prolixa en exemples en una direcció o en una altra, i tan sols hom pot dir que el treball assalariat lliure va començar a guanyar terreny a l'esclavitud a partir de l'inici de la revolució industrial i de l'expansió dels ideals il·lustrats. Un estudi interessant que analitza el camí recorregut per l'esclau com a paradigma extrem de l'explotació laboral obligada cap al treballador lliure assalariat és el que proposa MOULIER-BOUTANG (2006/1996), *De la esclavitud*. Per a la influència de l'humanitarisme il·lustrat en el moviment antiesclavista, cf., per exemple, HASKELL (1985), "Capitalism".

FUNDACIÓ NOGUERA

de la pesta del 1348. I les comunitats europees, especialment les mediterrànies, estaven plenament avesades a l'ús d'esclaus i esclaves per a l'execució de tota mena de tasques.[35]

Alguns autors han relacionat, potser massa mecànicament, la crisi demogràfica del 1348 amb l'augment de l'esclavitud a la Mediterrània occidental cristiana com a mecanisme de compensació demogràfica. I ho han fet sobre la base de dos tipus d'aproximacions.

La primera és la seguida per alguns treballs dedicats a l'estudi de la pandèmia. Tot i que hi ha exemples en què l'augment de l'esclavitud com a efecte col·lateral de la pesta ni tan sols és considerat com a element d'anàlisi,[36] altres sí que li atorguen aquesta categoria. George Huppert, per exemple, relaciona directament la pesta del 1348 amb l'augment del nombre d'esclaus a la Mediterrània occidental. Tanmateix construeix el seu discurs sobre la base dels exemples de Gènova, ciutat on l'esclavitud va ser majoritàriament femenina,[37] i Florència, on la població esclava va ser substancialment més petita que en altres ciutats mediterrànies,[38] i acaba oferint una imatge distorsionada d'un model d'esclavitud fortament lligat al servei domèstic (per aquest pre-

35. Cal tenir present que, amb anterioritat a la irrupció de la pandèmia, els mercaders genovesos i venecians havien consolidat les seves posicions als espais de reserva de mà d'obra esclava més grans coneguts fins llavors: la conca septentrional de la mar Negra, els primers, i les costes dàlmates de l'Adriàtica, els segons. Gràcies a l'expansió de les xarxes comercials marítimes que es produïa a remolc de les croades, des del final del segle xiii la Mediterrània occidental cristiana tenia les portes obertes a una enorme quantitat d'esclaus d'origen euroasiàtic i centreeuropeu que es podien importar a intensitats variables sobre la base del ritme dictat per les conjuntures socioeconòmiques. A partir de l'equador del tres-cents i, especialment, durant les tres últimes dècades de la centúria, l'afluència d'homes i dones esclavitzats d'origen euroasiàtic i balcànic a les ciutats cristianes de la Mediterrània occidental no va fer sinó augmentar. I el mateix va succeir amb els captius sarraïns en aquelles àrees on l'esclavitud islàmica havia tingut un paper destacat des de segles enrere, com la península Ibèrica. Afortunadament, aquest és el període més ben conegut de la història medieval de l'esclavitud a l'Europa occidental. Per a una aproximació sòlida i ben documentada, són de lectura obligada, entre d'altres, les obres de Heers (1989/1981), *Esclavos y sirvientes*, i, encara que no tractin exclusivament del període medieval, les de Phillips (1989/1985), *La esclavitud*, i Pétré-Grenouilleau (2004), *Les traites*. D'altra banda, no puc deixar de destacar l'exhaustiva aportació de Marzal (2006), *La esclavitud*, on es dedica més d'un centenar de pàgines a l'evolució de l'esclavitud a la Mediterrània occidental cristiana entre el segle xiii i els primers anys del xvi, com no es pot ometre tampoc la monumental obra de Verlinden (1955 i 1977), *L'esclavage*, i i ii.

36. Per exemple, Pirillo (1994), "Peste Nera", i Herlihy (1997), *The Black Death*.

37. Balard (1978), *La Romanie*, ii, p. 802-804, i Gioffrè (1971), *Il mercato*, p. 79.

38. Cf., per exemple, Stella (1997), "Des esclaves", paràgraf corresponent a la nota 49; Boni i Delort (2000), "Des esclaves", p. 1069-1070, i Angiolini (2000), "Padroni e schiavi", p. 718.

FUNDACIÓ NOGUERA

tès caràcter exclusivament femení) i com a resposta automàtica a la pèrdua demogràfica.[39]

La segona de les aproximacions és la dels estudis dedicats a l'anàlisi de l'esclavitud. Des d'una perspectiva general, com les proposades per Phillips i Pétré-Grenouilleau, entre d'altres, hom sosté que l'escassetat de mà d'obra, d'una banda, i l'acumulació de capitals a les mans dels supervivents, de l'altra, van portar a l'augment de la importació d'esclaus per atendre les necessitats del servei domèstic, infravalorat aquest darrer per la població lliure que havia copat feines millors. Per al cas sicilià, Marrone vincula l'augment de l'esclavitud amb els efectes de la crisi del 1348. Origo i, més tard, Guardicci i Ottanelli relacionen la necessitat de mà d'obra posterior a la Pesta Negra amb l'augment de l'esclavitud a la Toscana, com també ho fa Bernardi per al cas de la Provença. I, a Mallorca, per esmentar només alguns exemples, Soto documenta, durant la segona meitat del segle XIV, un augment de la mà d'obra esclava a les explotacions rurals.[40]

Tanmateix, no tots els especialistes hi han estat d'acord. Com a paradigma de l'oposició a la relació de causa a efecte entre la pesta del 1348 i l'augment de l'esclavitud es troba Verlinden, que carregava contra la tesi pionera de Kowalewsky sostenint que l'increment de l'esclavitud, lluny de poder vincular-lo amb la disminució de la mà d'obra lliure,

39. Huppert no encerta en donar la categoria d'observatori paradigmàtic al cas genovès. I no ho fa, fonamentalment, perquè els percentatges de sexe entre la població esclava que va habitar a les ciutats euromediterrànies no van ser homogenis. Sense anar més lluny, i tenint present que a Gènova la població esclava va ser predominantment femenina, a ciutats com ara València, per exemple, entre el 1375 i el 1425 les dones esclaves van constituir prop del 60 % del total —MARZAL (2006), *La esclavitud*, p. 519—, mentre que en indrets com Mallorca i Sicília la relació va ser clarament favorable als esclaus barons —SASTRE (1985-1987), "Notas", p. 103 i 107; ÍDEM (1992), "Musulmanes", p. 33-34; VAQUER (1997), *L'esclavitud*, p. 11-15; VERLINDEN (1977), *L'esclavage*, II, p. 138 i seg.; BRESC (1986), *Un monde*, I, p. 439-475. El seu desconeixement sobre la temàtica el duu a afirmar que "the dislocation of the labour market, after 1347, moved Italian and Spanish merchants to start importing slaves from the Muslim East". Unes línies més endavant, valora l'esclavitud baixmedieval a la Mediterrània occidental com un fet passatger i conjuntural: "In spite of plentiful supplies, reasonable price, and no special reservations concerning the morality of the slave trade, it did not establish itself in Europe. Although it flourished, briefly, in the Mediterranean ports, it soon dried up, not because of prohibitions, but because there was no permanent place for slaves in the European economy (…) there simply was no place for slaves in the work force, except as domestic servants"; HUPPERT (1986), *After*, p. 113-114.

40. PHILLIPS (1989/1985), *La esclavitud*, p. 159-160; PÉTRÉ-GRENOUILLEAU (2004), *Les traites*, p. 39; MARRONE (1972), *La schiavitú*, p. 11; ORIGO (1955), "The Domestic Enemy", p. 324; GUARDICCI I OTTANELLI (1982), *I servitori*, p. 78; BERNARDI (2000), "Une main", p. 90-91, n. 54; SOTO (2000), "¿Una oferta sin demanda?", p. 24-25.

"s'explique lui-même par le développement de la traite".[41] Finalment, la proposta de Salicrú en estudiar el cas català mereix una consideració especial per calibrar en termes econòmics, i no pas demogràfics, amb gran encert, la relació entre l'augment de l'esclavitud i la crisi del 1348.[42]

En tot cas, queda fora de qualsevol dubte que, en molts sentits, després de la pandèmia del 1348 hi va haver un abans i un després. I així ho demostren no solament l'augment de les compravendes d'esclaus als registres notarials de l'Occident cristià, sinó també tota mena d'evidències documentals que assenyalen en aquesta mateixa direcció.

El 1363, per exemple, el govern de Florència va autoritzar la importació il·limitada de captius sempre que es tractés de no catòlics.[43] Cinc anys després, relacionant el nombre creixent d'esclaus amb l'augment dels desordres públics, el senat de Venècia va prohibir, durant un període de quatre anys, l'entrada de tàrtars i va restringir a l'àmbit privat les compravendes a la ciutat, potser com a reacció a la saturació del seu mercat. Però no va impedir la seva exportació a d'altres indrets.[44] El 1372, anys després que s'acabés la guerra sardocatalana de 1353-1355, Pere IV d'Aragó va ordenar al governador de Càller i Gaeta i al capità general de Sardenya l'enviament de presoners a territori ibèric per a la seva venda com a esclaus, ja que allà se'n podrien obtenir preus millors,[45] i, dos anys després, el mateix monarca va ordenar de

41. Verlinden (1955), *L'esclavage*, I, p. 439, que critica Kowalewsky (1901-1914), *Die ökonomische*, III, p. 342, on es defensa la vinculació entre la Pesta Negra i l'augment de l'esclavitud a la Mediterrània occidental.

42. Segons Salicrú, els esclaus "no haurien pas servit per substituir les mans desaparegudes, sinó per compensar la pujada de salaris i les desmesurades exigències econòmiques dels supervivents. I, en definitiva, haurien permès que els estaments privilegiats trobessin la manera d'abaratir els costos de mà d'obra en un moment de menor oferta en detriment de jornalers, llauradors i servents" —Salicrú (2007), "L'esclau", p. 42; cf., també, a ídem (2000), "Entre el reclam", p. 116. El 1384, la legació perpinyanesa a les Corts de Montsó va informar Pere el Cerimoniós que els cònsols d'aquella ciutat havien pres mesures per evitar la fuga d'esclaus cap a terres franceses. Pel que sembla, l'escassetat de mans per treballar els camps i els salaris excessius que exigien els agricultors lliures havien fet caure els índexs de productivitat. Trobar la manera de retenir els esclaus era, segons els cònsols, l'única alternativa per estabilitzar els costos salarials i garantir una producció suficient per cobrir les necessitats bàsiques de la població rural; cf. Daileader (2000), *True citizens*, p. 63-64.

43. Origo (1955), "The Domestic Enemy", p. 324.

44. Verlinden (1977), *L'esclavage*, II, p. 669-674; Heers (1989/1981), *Esclavos*, p. 126; Phillips (1989/1985), *La esclavitud*, p. 160.

45. Sembla que, fins llavors, els sards capturats durant el conflicte havien anat a parar, en gran manera, als mercats islàmics. La ja difícilment justificable per si mateixa esclavització dels sards, una població que era tan cristiana com la catalanoaragonesa, s'havia encallat, encara més, en el dilema moral que representava que una bona part d'ells acabés alimentant la demanda islàmica —Livi (2002), *Sardi*, p. 55-57. Tanmateix,

fer un cens de tots els esclaus que es trobessin a Mallorca i va decidir l'expulsió d'aquells que no fossin estrictament necessaris per al conreu de les terres[46].

A Catalunya, des de mitjan segle XIV, les activitats mercantils dutes a terme pels homes de negocis italians a la mar Negra i a la mar Adriàtica van tenir conseqüències importants per al proveïment d'esclaus.[47] Nous contingents d'homes i dones esclavitzats se sumaven als captius sarraïns que, des del començament del segle XI, si més no, hi eren presents, i el nombre dels quals experimentaria així mateix un augment significatiu durant les últimes dècades del tres-cents.[48]

Així, els principals centres comercials de la Mediterrània occidental van fer de punts de proveïment per als mercats catalans: Gènova va oferir, especialment, esclaus euroasiàtics;[49] Sicília, sarraïns, euroasiàtics i subsaharians de Barqa;[50] Marsella, esclaus de procedències

---

la reacció del monarca no solament tractava d'esmenar una cosa que, als ulls dels seus contemporanis, no es podia digerir sense més ni més (valia més un cristià que un infidel per exercir d'amo d'un altre cristià), sinó que, també, tractava de frenar un perjudici econòmic que tenia una doble conseqüència: vendre a preu més baix i perdre una potencial força de treball. Durant el bienni 1372-1373 es va produir la primera gran afluència de sards cap als territoris ibèrics i baleàrics de la Corona d'Aragó, dels quals aproximadament tres quartes parts del total eren homes —ibídem. Però cal tenir present que aquesta arribada no hauria tingut lloc si no s'hagués donat una necessitat de mà d'obra significativa. Sobre l'afluència de sards a Mallorca i Menorca, cf., per exemple, SEVILLANO (1971), "Cautivos"; PUTZULU (1959), "Schiavi sardi", i MARTÍNEZ (1959), "El exceso"; per al cas de València, MARZAL (2006), *La esclavitud*, p. 507-508; per a Barcelona, entre d'altres, MADURELL (1959), "Vendes"; SANCHO (1979), "La esclavitud", p. 219-222, i FERRER (2000), "Esclaus", p. 172-173.

46. Pel que sembla, hi havia propietaris que disposaven de nombrosos esclaus, la majoria barons, als quals s'acusava d'ocasionar danys als camps i als ramats. A més, els esclaus sarraïns eren acusats d'ajudar els corsaris barbarescs que assotaven les costes de l'illa a canvi d'un passatge a les seves naus per emprendre la fugida. El 1381, el seu nombre continuava essent elevat, la qual cosa va motivar la creació d'un funcionari encarregat de la seva vigilància, el *magister excubii* o *magister guayte*, i no es va resoldre del tot fins a mitjan segle XV; VERLINDEN (1955), *L'esclavage*, I, p. 582.

47. Cf. TORRAS (2000), "L'esclavisme", i FYNN-PAUL (2008), "Tartars", per a la Manresa de les primeres dècades del segle XV; GINEBRA (1992), "Esclavitud", per a la ciutat de Vic entre el 1401 i el 1405; LLOBET (2004), "Doce documentos", per a Cervera entre el 1370 i el 1400, o LLOVET (2008), "Esclaus", per a la localitat de Mataró, al Maresme, durant els darrers anys del tres-cents.

48. Cf. la n. 58 d'aquest mateix capítol.

49. Cf., entre d'altres, BALARD (1968), "Remarques", p. 637 i 670; ÍDEM (1978), *La Romanie*, II, p. 831-832; GIOFFRÈ (1971), *Il mercato*, p. 167-171.

50. MADURELL I GARCÍA (1973), *Comandas*, p. 37 i 57; BRESC (1986), *Un monde*, I, p. 469-473; sobre les relacions comercials de Barcelona amb Sicília, DEL TREPPO (1972), *I mercanti*, p. 157-187, i GARCÍA I FERRER (1983), *Assegurances*, II, p. 482-484, per a un exemple d'assegurança de mercaderies de l'any 1428, entre les quals s'inclou un nombre indeterminat d'esclaus, en el viatge de Sicília a Barcelona. Barqa, coneguda per les fonts

NOGUERA

diverses;[51] els florents mercats de la costa dàlmata, balcànics i euroasiàtics, sobretot des del final del segle XIV i durant les primeres dècades del XV,[52] i llocs no tan destacats en el tràfic d'esclaus, com ara Nàpols, una oferta que basculava entre els esclaus euroasiàtics i balcànics i els sarraïns i subsaharians.[53]

Queda fora de dubte, doncs, que va ser la necessitat de contrarestar les exigències salarials de jornalers i bracers lliures, i no tant la intenció d'ocupar el buit demogràfic deixat per l'epidèmia, l'argument principal que explicaria l'àmplia difusió de la mà d'obra esclava a les ciutats euromediterrànies a partir de la segona meitat del segle XIV.

Per al cas barcelonès, dos testimonis documentals que, tot i no ser datats, cal situar a les darreres dècades del tres-cents assenyalen en aquesta direcció.[54]

El primer és una petició al govern municipal per obtenir del monarca una provisió semblant a la que s'havia concedit al Regne de Mallorca, mitjançant la qual el batlle, a petició de qualsevol propietari i com a punició per les faltes comeses pel seu esclau, pogués castigar aquest darrer a discreció del seu amo. El text argumentava que

---

catalanes com "Munt de Barques" i el nom de la qual probablement deriva de l'assentament grec homònim fundat el 554 aC que correspon a la localitat actual de Baraca, prop d'Al Marj, a Líbia, és una de les regions de la Cirenaica actual que feia de terminal de les rutes que travessaven el desert del Sàhara i connectaven *Bilād al-Sūdān,* ('terra de negres', en àrab) amb el litoral mediterrani del nord d'Àfrica. El 926, el cronista Ibn al-ʿatham al-Kūfi, narrant el fracassat intent de conquesta de Núbia durant els primers anys de l'hègira (*c.* 643-644), ja es referia a aquesta regió amb el nom de Barqa —cf. Ayalon (1994*d*/1989), "The Nubian Dam", p. 380. Es tracta d'un altiplà de 400 km aproximadament d'extensió est-oest i uns altres 150 km nord-sud que s'aixeca sobre les estepes desèrtiques de la costa líbia fins a assolir, a la carena muntanyosa de Jabal al-Akhdar, una altitud propera als 800 metres —Horden i Purcell (2002), *The Corrupting*, p. 67; cf., també, Fiume (2009), *Schiavitù mediterranee*, p. 23-24—, un accident geogràfic prou visible des del mar per servir de senyal identificatiu en contraposició a la resta del territori costaner, que no supera, durant centenars de quilòmetres a l'est i a l'oest de Barqa, els cent metres d'altura. Per als mariners catalans, Munt de Barques era l'espai que anava "de cap de Mazurata fins a Port Trebuch" (Misrata i Tubruq) —Archivio di Stato di Palermo, not. Comito Giacomo, reg. 848, 1452, desembre, 11, citat a Carrère (1977-78/1967), *Barcelona*, II, p. 115, n. 92. Durant els segles XIV i XV, el paper de Sicília com a centre redistribuïdor d'esclaus negres procedents de Barqa va ser molt destacable, amb una participació important de la comunitat mercantil catalana establerta a Siracusa; cf., entre d'altres, Del Treppo (1972), *I mercanti*, p. 178-180; Bresc (1986), *Un monde*, p. 439-454, i Verlinden (1980), "Aspects quantitatifs".

51. Verlinden (1955), *L'esclavage*, I, p. 376-403 i 748-803, on també hom pot llegir notícies relacionades amb Venècia.

52. Féjic (1993), "Notes".

53. Sobre les relacions comercials entre Barcelona i Nàpols, cf. Del Treppo (1972), *I mercanti*, p. 187-261.

54. Cf. Salicrú (2007), "L'esclau", p. 37-47.

NOGUERA

havien estat les dificultats que tenien els barcelonins per contractar joves aprenents i bracers, més interessats a treballar com a escuders o servents lliures a soldada pels salaris més alts que obtenien que a fer altres feines, allò que havia provocat la proliferació de "sclaus e sclaves de diverses nacions".[55]

El segon testimoni, unes ordenances sorgides de la necessitat de regular la problemàtica de les fugues a causa, precisament, de l'augment de la mà d'obra esclava, és encara més explícit en relacionar les demandes salarials de bracers i jornalers amb l'augment del nombre d'esclaus a la ciutat:

> con los dits lauradors e brassers sien tots ensemps concordans que, per cascuna vegada que ixen de la dita ciutat per cavar, mejencar, podar ni per altres feynes, demanen inmoderats salaris, ço és, IIII sous, e V sous, e V sous e mig, dien los dits que açò, segons lur entaniment, fa metre e posar en bona ordinació en tal forma que los dits lauradors e brassers tornen a l'agut salari, segons que havien acustumat de XL anys ensà, e con molts e diverses hòmens de la dita ciutat con fora la dita ciutat, axí per profit lur con per profit comú, se sforsassen, si les coses dejús scrites sa saguexen, en comprar sclaus e sclaves pero çò que los dits lauradors e brassers tornen, axí con dit és, en bona ordinació.[56]

Sia per la negativa de jornalers i bracers a ocupar-se en tasques que consideraven mal remunerades, sia per les abusives exigències salarials als ulls dels qui tractaven de contractar-los, la veritat és que els barcelonins eren plenament conscients de l'augment de la mà d'obra esclava que s'esdevenia des de l'equador del tres-cents. Una força de treball que havia deixat de ser majoritàriament sarraïna a causa, en gran manera, de la fi de les grans campanyes dirigides contra els territoris islàmics peninsulars i de la proliferació dels esclaus euroasiàtics procedents de la mar Negra i dels balcànics de l'Adriàtica, als quals se sumaven presoners sards capturats en les revoltes contra el domini català a Sardenya, grecs esclavitzats durant l'expansió mediterrània

55. AHCB, C, *Miscel·lània*, 13, C-V-13, document sense datar, si bé a la part superior del foli, i amb lletra posterior, hi figura la inscripció "1400? Sclaus"; MUTGÉ (2000), "Les ordinacions", p. 263-264; SALICRÚ (2000), "Entre el reclam", p. 112-113; ÍDEM (2007), "L'esclau", p. 43; VINYOLES (2000), "Integració", p. 595, per a qui el document es va redactar pels volts del 1390. Tot sembla indicar que aquesta petició va acabar en lletra morta.

56. AHCB, C, *Miscel·lània*, 13, C-V-13, document sense datar, si bé a la part superior del foli, i amb lletra posterior, hi figura la inscripció "1405? Sclaus"; transcrit a SALICRÚ (2000), "Entre el reclam", p. 130-134.

catalana i alguns cristians orientals d'Egipte i de Síria, anomenats "de la centura", venuts els primers anys del segle xv.[57]

Si per al segle xiv hom ha documentat, entre esclaus i lliberts, poc menys de 1.200 sarraïns i ha constatat que la seva presència no va assolir xifres considerables fins a la dècada de 1350 i, molt més significativament, al final del tres-cents,[58] només als protocols del notari barceloní Joan Nadal corresponents al període 1385-1389 hi figuren cent vuitanta-vuit compravendes de dos-cents un esclaus predominantment tàrtars, albanesos, búlgars i circassians.[59] Tal com succeïa a pràcticament totes les ciutats cristianes del sud de l'Europa occidental, Barcelona també experimentava l'impacte del tràfic marítim d'esclaus procedent de la conca oriental i central de la Mediterrània.

Aquest mateix extrem sembla confirmar la missiva remesa pel consistori de la ciutat al convent dels frares predicadors de Barcelona, el setembre del 1382, sol·licitant l'acolliment dels dominics Francesc i Simó de Tauris

> qui són de nació d'Armenia e saben aptamente parlar lenguatge de Tartèria, de Grècia e d'altres nacions, los quals, axí per preycacions e confessions que continuen de fer als esclaus tartres e d'altres d'esta ciutat, instruexen molt los dits esclaus a la fe cathólica e a bons usos e costums en tant que a la dita ciutat torna a gran plaer per lo mellorament que se'n segueix a lurs esclaus e missatgers.[60]

57. Cf. Ferrer (2000), "Esclaus", p. 169-173; Livi (2002), *Sardi*; Duran (2000), "La Companyia Catalana".

58. Josep Hernando ha comptabilitzat un total de 1.198 esclaus i lliberts sarraïns. La xifra que dóna per a la dècada 1351-1360 pràcticament triplica la dels deu anys anteriors, i a la dècada 1391-1400 el nombre d'esclaus i lliberts sarraïns es multiplica per més de deu respecte als documentats els primers anys de la mateixa centúria. Semblantment, des de mitjan segle xiv constata una puja de preus malgrat l'augment de l'oferta —Hernando (2000), "Els esclaus", p. 233; ídem (2003), *Els esclaus*, p. 49-50, 89 i 205—, si bé caldria calibrar les dades tenint en compte la inflació generalitzada i la devaluació monetària que hom detecta a tot Europa occidental —Pirillo (1994), "Peste Nera", p. 184-196; Herlihy (1997), *The Black Death*, p. 47—, cosa que, d'altra banda, sí que fa Balard. En estudiar el cas de Gènova, Balard constata que, a partir de mitjan segle xiv, el valor nominal del preu mitjà d'un esclau hauria augmentat en un 430 % respecte a les primeres dècades de la mateixa centúria. Quan compara el preu dels esclaus amb la devaluació monetària, l'augment baixa fins al 215 %, i al moment en què hi introdueix la variable de la inflació generalitzada sobre la base de l'estimació dels productes de primera necessitat, com el blat, l'increment del valor mitjà d'un esclau es limita al 20 %; Balard (1978), *La Romanie*, ii, p. 814-815; cf., també, a Salicrú (2007), "L'esclau", p. 60-61, n. 28-30.

59. Ferrer (2000), "Esclaus", p. 188-189.

60. Transcrit a Camós (1946), "Nota relativa", p. 128; cf., també, ídem (1947), "Tres estampas", p. 81-82.

FUNDACIÓ NOGUERA

Tanmateix, ni la bondat evangelitzadora dels frares armenis ni la desitjada millora de la moralitat dels esclaus no van ser capaces de contrarestar l'aflorament de diferents problemàtiques i preocupacions socials que, si bé no eren noves, el canvi de conjuntura havia magnificat. Les disposicions aprovades durant la primera meitat de segle que tractaven de controlar la independència econòmica dels esclaus es van tornar a publicar poc després que se'ls prohibís de participar en els jocs d'atzar en què hom apostava, tenint en compte els conflictes ocasionats davant de deutes impagats o, en el millor dels casos, la possibilitat que guanyessin.[61] Extrem, aquest darrer, el d'augmentar un peculi del qual, segons el dret romà, gaudia l'esclau però pertanyia al propietari,[62] i que algunes ordenances tractaven de controlar obligant el qui guardés béns d'esclau a notificar-ho al seu amo o al veguer,[63] que preocupava les autoritats per la destinació que les modestes fortunes poguessin tenir.

No és pas atzarós que entre el 1355 i el 1373 es publiquessin les primeres disposicions que regulaven les operacions de compravenda, les quals obligaven els notaris a registrar la identitat de compradors i venedors perquè els col·lectors municipals sabessin a qui reclamar les imposicions degudes, dos diners per operació,[64] com no ho és tampoc que, a partir de 1359, les normatives relatives a l'ordre públic i social comencessin a proliferar.[65]

Juntament amb aquestes disposicions, les que van tractar de frenar la fuga d'esclaus van començar a ser habituals a partir de 1343, quan les autoritats de la ciutat van decidir de limitar, durant la nit, els

61. Seguint el mateix ordre, AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-21, 1361, febrer, 25, f. 23v-24r, i AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1335 i 1336, f. 117r. Josep Hernando transcriu una ordenança anterior, del 1332, que prohibia a les persones lliures de jugar amb esclaus a jocs "hon diners vanie"; HERNANDO (2003), *Els esclaus*, p. 227.

62. FINLEY (1982), *Esclavitud*, p. 131-132; PHILLIPS (1989/1985), *La esclavitud*, p. 42-43.

63. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-19, 1357, març, 9, f. 92v.

64. AHCB, AV, *Crides del Veguer i del Batlle*, X-01, 1355, f. 16r; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-1, 1359, agost, 20, f. 10r-v; 1363, agost, 11, f. 30r-v; AHCB, AV, *Crides del Veguer i del Batlle*, X-02, 1372, febrer, 16, f. 27r; 1373, maig, 5, f. 48r; AHCB, *Registre d'ordinacions*, IV-1, 1373, maig, 5, f. 58r-v; AHCB, AV, *Crides del Veguer i del Batlle*, X-02, 1373, novembre, 8, f. 81r-v.

65. Com la que, el gener d'aquell any, va obligar els esclaus en talla a traslladar-se fora dels murs nous de la ciutat —AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-19, 1359, gener, 14, f. 137r-138v—, disposició que va acabar provocant les reclamacions de lliures i lliberts casats amb dones que es trobaven en aquella situació. El 16 d'agost d'aquell mateix any, el consistori va modificar la norma perquè les esclaves en talla poguessin romandre a la ciutat argumentant que "la muller ha asseguir lo fur del marit"; cf., també, HERNANDO (2003), *Els esclaus*, p. 224.

FUNDACIÓ NOGUERA

moviments dels esclaus que no fossin cristians excepte si ho feien per encàrrec dels seus propietaris.[66] I és prou il·lustratiu que el consistori establís, en una ordenança publicada el febrer del 1350, que tot aquell qui tingués esclaus acudís a la cort del veguer per registrar-los, declarés el preu que n'havia pagat i precisés si es trobaven o no en talla en un intent clar de censar la població esclava davant de l'evidència que el seu nombre no feia sinó créixer, i que les fugues començaven a ser un problema que afectava tant l'ordre públic com els interessos dels propietaris.[67]

La norma imposava l'obligació de lliurar al veguer els esclaus capturats en intent de fuga, el qual administraria el càstig corresponent: execució a la forca si els pròfugs eren grecs o estaven batejats, arrossegar-los i després penjar-los si eren musulmans. Si l'esclau s'havia registrat i la seva fugida s'havia denunciat en el termini màxim d'un dia, el propietari tenia dret a cobrar el preu declarat dels béns dels esclaus que constessin al manifest, o dels dels seus propietaris. Així mateix, hom va establir una recompensa de cinquanta sous barcelonesos a qui capturés un fugitiu dins de la vegueria de Barcelona, i de cent sous a qui ho fes fora de la seva jurisdicció, a més de les despeses ocasionades per la captura i el trasllat del reu fins a la cort del veguer, unes sumes que, novament, haurien de pagar els esclaus inscrits al cens o els seus propietaris. El veguer podria expedir salconduits de lliure circulació, si bé s'establien càstigs severs per als captius que, aprofitant aquells documents, tractessin de fugir. En cas que la fuga hagués estat protagonitzada per diversos individus, se'ls assotaria fins que declaressin qui n'havia estat el capitost, el qual seria executat. Els altres patirien mutilació d'orelles. Finalment, la disposició preveia també la pena capital per als lliures de naixement que intentessin apoderar-se d'un esclau en fuga, i vint-i-cinc lliures i pagar al propietari el preu de l'esclau, el qual s'ajusticiaria amb la pena imposada als fugats, per als qui facilitessin la seva fugida de la ciutat.[68]

Davant d'una problemàtica que, encara que no fos nova, anava en augment, i davant de l'evidència que l'eficàcia de les mesures del 1350

66. Així mateix, tot esclau que fos trobat durant la nit entre la platja de Barcelona, Castelldefels i Montgat, pagaria deu sous de multa o rebria vint assots a la plaça del Blat en cas que no pogués pagar-los; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-16, 1343, novembre, 6, f. 38r; Roca (1975), *La regulación*, p. 477; Mutgé (2000), "Les ordinacions", p. 247-248.

67. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-18, 1350, febrer, 20, f. 14r-15r; Roca (1975), *La regulación*, p. 480-483; Mutgé (2000), "Les ordinacions", p. 248-250.

68. Sobre l'ajuda prestada a fugitius, cf. Miret (1917), "La esclavitud", p. 49-54; Salicrú (1998), *Esclaus*, p. 39-40, i ídem (2000), "Entre el reclam", p. 101 i 111 i seg.

havia estat més aviat minsa, les autoritats de la ciutat, en un espai de temps relativament curt (1352-1366), van redoblar els seus esforços per tractar d'impedir l'èxit de les fugues.

El 1352 hom va ordenar que, si un esclau s'absentava durant més de dos dies, se'l considerés en fuga.[69] Tres anys després, el batlle de Barcelona va ordenar que ningú no tragués de la ciutat cap esclau, ja que havien estat uns quants els qui havien aprofitat l'avinentesa per fugir.[70] El 1357, la prohibició de caminar a la nit que afectava els esclaus infidels es va estendre a tots sense excepció, incloent lliberts i esclaus en talla, llevat que fessin feines per als seus propietaris. I, per primer cop, hom va introduir com a pena passar per "lo costell de la mar", la picota pública situada davant de l'edifici de la Llotja. Així mateix, hom va informar que el càstig a un esclau en fuga que fos capturat ja no seria l'execució, sinó els assots i estar mig dia a la picota. Si algú havia amagat un esclau durant dos dies, hauria de fer front a una multa de mil sous, però si el qui ho havia fet era un esclau, un esclau en talla o un llibert, hauria de romandre durant un dia al "costell de la mar". Dins d'aquest mateix grup de disposicions, hom va prohibir als esclaus de poder entrar durant la nit a casa d'altres esclaus o lliberts.[71] Finalment, el 1366 el govern municipal va imposar una pena de cinc-cents sous, un any de presó a la cort del veguer, obligació de recompensar el propietari legítim i assotament públic als qui col·laboressin amb els esclaus en la seva fugida o els induïssin a cometre "algun mal ho dan en persona o en béns, de die ne de nit, palesament ne amagada, o en altre manera".[72]

En un context fortament condicionat pel notable desequilibri entre els factors productius i els costos de producció després de la primera gran envestida de la Pesta Negra, les primeres reaccions de les autoritats enfront de la fuga d'esclaus havien estat especialment severes, potser com a mesura dissuasiva per als qui pensaven en la fugida com a via ràpida cap a la llibertat. Tanmateix, és probable que les queixes dels propietaris davant de les punicions físiques dels seus esclaus, les quals minvaven les seves capacitats per al treball, haguessin forçat les

69. AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1352, f. 117r.

70. AHCB, AV, *Crides del Veguer i del Batlle*, X-01, 1355, f. 11r.

71. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-19, 1357, març, 9, f. 91r-92v, document que també s'esmenta a HERNANDO (2003), *Els esclaus*, p. 224; ordenança publicada novament a AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-20, 1358, gener, 5, f. 137r-138v, i a AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-19, 1359, gener, 14, f. 137r-138v.

72. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-22, 1366, agost, 20, f. 24v-25r; AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-23, 1366, desembre, 23, f. 24v-26r.

autoritats a rebaixar la duresa dels càstigs. De fet, si la normativa del 1350 establia càstigs durs per als esclaus fugats que, moltes vegades, implicaven la pena capital i la compensació al propietari, les punicions es van anar assuavint gradualment fins que, el 1366, el càstig corporal va quedar a discreció de l'amo bo i evitant, així, possibles reclamacions de la resta de propietaris que, fins llavors, havien hagut de fer front a les indemnitzacions.[73] En definitiva, allò que perseguien aquestes iniciatives no era tant evitar la fuga dels esclaus i el perjudici que representava per als propietaris des d'un punt de vista essencialment individual com, probablement, la pèrdua de forces productives en un moment d'escassetat de braços que afectava l'estabilitat mateixa de la societat.

Tanmateix, l'èxit de les mesures continuava essent qüestionable. Cap a les acaballes del segle xiv, la situació ja no era la de la crisi demogràfica de les dècades de 1350 i 1360, sinó la de l'augment del nombre dels esclaus com a contramesura enfront les exigències salarials dels treballadors lliures, especialment de jornalers i agricultors. Aquesta realitat nova havia dinamitzat el mercat del lloguer de la mà d'obra esclava, però també n'havia multiplicat l'ús als horts i als camps extramurs de la ciutat, la qual cosa havia fet créixer les temptatives de fuga. Així que, quan el tres-cents s'acostava al seu final, el govern municipal va reprendre la iniciativa publicant les ordenances que donaven sortida a una assegurança voluntària davant del risc de fuga que obligaria els qui llogaven esclaus a constituir-se en asseguradors dels propietaris que acceptessin de pagar-los, anualment, un florí d'or pels homes i mig per les dones.[74]

---

73. Miret i Sans opina que els càstigs infligits als esclaus acostumaven a ser els assots i la perforació o la mutilació total de les orelles, però dubta que patissin l'amputació d'algun membre, la qual cosa sens dubte minvaria les seves capacitats productives, o que la pena capital no fos un càstig del tot excepcional —Miret (1917), "La esclavitud", p. 72-73; cf., també, a Mutgé (2000), "Les ordinacions", p. 49-250. Tal com s'ha comentat, els assots a aquells esclaus capturats en intent de fuga acostumaven a aplicar-se a la picota pròxima a la Llotja. En canvi, els esclaus o els lliberts que fossin sorpresos robant fruita, hortalisses o llenya, o aixecant o derruint tanques i filats, serien assotats nus a l'om que hi havia a la plaça de Sant Jaume —AHCB, *Registre d'ordinacions*, IV-2, 1394, març, 27, f. 53r; 1396, abril, 18, f. 59v; 1397, novembre, 24, f. 73r—, si bé des de les últimes dècades del segle xv l'arbre va ser substituït per la reixa de la cort del batlle —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-11, 1483, setembre, 11, f. 40 v; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-13, 1511, setembre, 6, f. 31r; IV-13, 1515, agost, 31, f. 120r—, on també hom ajusticiava els esclaus i els lliberts acusats de llançar focs d'artifici dins de la ciutat; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-7, 1451, juny, 26, f. 65r-v; AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-5, 1452, juny, 6, s. f.; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-7, 1452, juny, 11, f. 85r; IV-13, 1514, juny, 17, f. 93v-94r.

74. AHCB, CC, *Miscel·lània*, V-13 (C-V-13), sense data.

Des d'aleshores, el propietari que volgués beneficiar-se de l'assegurança hauria de denunciar, amb immediatesa, la fuga del seu esclau, i els asseguradors haurien de satisfer el preu declarat si el pròfug no es recuperava en un termini màxim de dos mesos. La decisió de castigar, o no, els capturats seria dels asseguradors, que podrien penar amb cinquanta assots, com a màxim, l'esclau fugat, amb cent el reincident i amb la forca el qui hagués intentat fugir tres o més vegades. En cas que els esclaus quedessin malparats o arribessin a morir, els asseguradors no estarien obligats a compensar unilateralment els propietaris, sinó que podrien exigir sis diners a cadascun dels amos que haguessin assegurat els seus esclaus per fer front a les indemnitzacions. Si els asseguradors ho creien convenient, i sempre per compte propi, podrien pregonar per la ciutat i per la vegueria recompenses per als qui trobessin i lliuressin algun fugitiu, i podrien nomenar capitans que s'encarreguessin de la seva persecució. Finalment, en cas que un esclau fugit es refugiés en una baronia i el senyor es negués a tornar-lo, la ciutat podria mobilitzar una host per forçar-ne el lliurament, mentre que el qui fos descobert tractant de raptar un esclau per portar-lo fora de la ciutat s'enfrontaria a la pena capital.[75]

Símptoma inequívoc de la incapacitat per controlar els moviments d'una població esclava en augment és la disposició, inclosa al capítol xv d'aquesta darrera ordenança, que prohibia als taverners i als venedors de vi d'oferir menjar o beguda als esclaus, com també d'allotjar-los als seus locals, llevat que els tinguessin llogats o a jornal.[76]

Amb el canvi de segle, l'augment de la mà d'obra esclava havia anat acompanyat d'un procés de capil·larització cap a moltes de les esferes de la vida pública i privada. Els esclaus treballaven com a bracers als horts que envoltaven la ciutat, però també als tallers artesanals ocupant-se en tota mena de feines i en tasques dures i ingrates com les que duien a terme a la construcció, als diferents processos industrials tèxtils o a les barques des de les quals carregaven i descarregaven

75. Cf., amb més detall, SALICRÚ (2000), "Entre el reclam", p. 114-119.

76. Potser per dificultar, en certa manera, l'ajuda directa o indirecta que els esclaus en fuga podien obtenir, o per evitar els conflictes i les baralles que el consum immoderat d'alcohol i les bregues en el joc que sovint es practicava a les tavernes podien ocasionar. L'afició per l'alcohol entre la població esclava i la seva estreta relació amb les apostes en el joc i les bregues sembla haver estat un tipus de problemàtica que no solament va preocupar el govern municipal de Barcelona. Altres ciutats ibèriques, com Sevilla i Màlaga, van aprovar normatives similars —FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 216; GONZÁLEZ (2006), *La esclavitud*, p. 162-163—, mentre que a València, per exemple, no és estrany documentar casos d'alcoholisme entre la població esclava; MARZAL (2006), *La esclavitud*, p. 997, 1016, 1082 i 1086.

FUNDACIÓ NOGUERA

les mercaderies de les naus ancorades a la platja de Barcelona.[77] Era tal la seva participació en les tasques que exigien força física i nul·la especialització tècnica que, l'agost del 1432, hom va ordenar que, a partir del mes d'octubre, cap esclau sarraí, turc o tàrtar, infidel o neòfit, no pogués exercir com a bastaix, ja que l'ofici, que anteriorment era de cristians, havia quedat pràcticament sota el control d'esclaus i d'infidels, dels quals hom es malfiava.[78]

Una desconfiança que, en l'esfera moral, trobava tota mena de justificacions. Acusacions contra lliberts i llibertes per practicar l'alcavoteria, ordenances que tractaven d'evitar la prostitució d'aquelles esclaves obligades pels seus propietaris a vendre els seus cossos,[79] o normatives que perseguien el concubinatge d'esclaus a jornal amb ser-

77. Cf., més endavant, el capítol titulat "Esclaus per servir, esclaus per treballar".

78. Fins i tot hom va ordenar que els esclaus d'aquelles procedències fossin engrillonats —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-4, 1432, agost, 11, f. 33r; cf., també, Salicrú (2009), "Slaves", p. 330-331—. Pocs mesos després, el novembre del 1432, el consell de Barcelona va ratificar l'ordenança publicada l'agost i, a causa dels dubtes que generava el primer text, va especificar que la prohibició afectava tots els esclaus que arribessin a la ciutat i els lliberts que hi residissin, encara que fossin casats i tinguessin domicili propi, però no pas els esclaus i els lliberts sards ni els cristians de naixença, com els grecs i els orientals; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-6, 1432, novembre, 22, f. 93r-v.

79. El maig del 1414, després de rebre diverses denúncies en què hom alertava que alguns propietaris obligaven les seves esclaves en talla a exercir la prostitució, el consistori municipal va aconsellar al sotsbatlle de Barcelona, Climent Desvall, que fes tancar a la presó del veguer les esclaves que fossin sorpreses als carrers de la ciutat —AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-29, 1414, març, 26, f. 1r. El juliol d'aquell mateix any, els consellers van prohibir explícitament als propietaris d'esclaves en talla que els permetessin o les obliguessin a exercir la prostitució per fer front als pagaments de la seva composició o per augmentar els seus guanys —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-4, 1414, juliol, 7, f. 5v-6r i 7v-8r; repetida a IV-6, 1433, maig, 11, f. 2v-3r. Al cap. xxxiii de les disposicions de corts del 1413 ja hom havia prohibit als hostalers del Principat de Catalunya, sota pena de 20 florins d'or, de tenir "en son hostal publicament, o secreta alguna fembra franca, o sclava abandonada a ús e peccat de carnalitat, ni aquella en son hostal aculla, sino passant, e caminant per posar en lo dit hostal, ni en aquest cas mes avant de una nit ab lo die que arribara en lo dit hostal (…) aytal fenbra caminant (…) se abstenga de cometre lo dit peccat. E si la dita fembra farà lo contrari, correga la vila hon lo dit hostal serà públicament ab açots. E si algun amic de la fembra serà ab ella, aquest aytal axí mateix correga la vila ab la dita fembra, lo hu après del altre" —CAD, p. 418. Pel que sembla, l'origen d'aquestes disposicions es troba al març del 1397. El dia 14 d'aquell mes, els consellers van fer seva una provisió reial en què hom prohibia l'exercici de la prostitució a les esclaves en talla. La pràctica, sens dubte recent (així ho expressava el text en afirmar que la situació era "en aquestes parts inaudita" i que, fins aleshores, la terra del rei "d'açò solia ésser fort neta"), i que cal relacionar amb l'augment de la població esclava que devia produir-se durant el canvi de segle, va propiciar la promulgació d'una provisió que, si bé escassament efectiva, va imposar una elevada multa de mil sous barcelonesos "per cascuna sclava e cascuna vegada que serà contrafet"; citat a Hernando (2003), *Els esclaus*, p. 214-215.

ventes, esclaves i dides lliures dels qui les contractaven.[80] Tot això havia passat a formar part de la quotidianitat d'una ciutat que, el 1424, tenia una població esclava de 3.500 a 5.000 individus sobre una demografia total que es movia entre els 35.000 i els 40.000 habitants.[81]

I en aquest context, i després dels intents fallits del 1350 i de l'assegurança voluntària per tractar de frenar la fugida d'esclaus, aprovada cap al final del segle XIV, va néixer l'efímera Guarda d'Esclaus del General de Catalunya, que va operar entre els anys 1421 i 1431 i l'origen de la qual es remunta a les Corts de Barcelona de 1413.[82] En aquestes corts, el príncep Alfons, actuant en nom del seu pare, el rei Ferran I, va donar el vistiplau a l'aprovació dels disset capítols que

80. Probablement també per les conseqüències que podia tenir un embaràs sobre el rendiment de les treballadores i pels possibles riscos per a la seva salut; AHCB, *Llibre del Consell*, I-23, 1366, desembre, 23, f. 24v-26r; AHCB, AV, *Crides del Veguer i del Batlle*, X-02, 1373, febrer, 21, f. 72r; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-6, 1434, març, 13, f. 18r-v. L'ordenança del 1434 establia càstigs durs per a aquell qui contravingués la norma: dos-cents sous barcelonesos o dos-cents dies a la presó del veguer i exili de tres anys per a l'escuder o el servent que mantingués relacions sexuals amb l'esclava del seu senyor, i assots per a l'esclava.

81. O, el que és el mateix, entre el 8,3 % i el 14,3 % sobre la població total de la ciutat. Les xifres són les calculades a SALICRÚ (2007), "L'esclau", p. 37, n. 5 sobre la base del registre d'esclaus de la Guarda d'Esclaus de Catalunya per a l'any 1424, on figuren 1.379 esclaus barons a la ciutat de Barcelona, i de la ràtio dona/home apuntada per a tot Catalunya a VERLINDEN (1955), *L'esclavage*, I, p. 453, on s'estimen, per a la primera meitat del segle XV, les relacions dona/home 3:1 el 1411, 2,66:1 el 1424, 2,5:1 el 1441, 1:1 el 1442 i 2,5:1 el 1445. Verlinden aventura per a tot el Principat i la primera meitat del Quatre-cents una xifra de 4.375 esclaus a partir de la ràtio 1,5:1 —ibídem, p. 432— i, a més, considera que el nombre devia ser superior a causa de la negligència comesa per nombrosos propietaris que no van pagar les primes de l'assegurança obligatòria que establia la Guarda; IBÍDEM, p. 430, n. 743.

82. Segons Salicrú, el precedent immediat de la iniciativa reial es troba a les ordenances de Barcelona que van donar sortida a l'assegurança voluntària contra el risc de fuga i a les aprovades a la ciutat de Perpinyà amb el mateix fi que, significativament, es conserven a l'arxiu municipal de Barcelona —SALICRÚ (2000), "Entre el reclam", p. 92, i AHCB, C, *Miscel·lània*, 13, C-V-13, s. f., plec a la portada del qual, amb lletra coetània, hi figura la inscripció "De Perpinyà" i, a la línia inferior, "1405?", mentre que a la contraportada hom pot llegir "Original de les ordinacions fetes sobre esclaus". El 1384, els diputats de Perpinyà enviats a les Corts de Montsó van mostrar la seva preocupació a Pere el Cerimoniós davant de la gran quantitat de terres no conreades per la proximitat de la frontera francesa i la inviabilitat d'utilitzar esclaus per al seu conreu, tenint en compte la ratificació, el 1373, del privilegi atorgat a Tolosa el 1286 amb què hom sancionava la inexistència de l'esclavitud a l'interior de les muralles d'aquella ciutat, la qual cosa dibuixava un horitzó summament atractiu per als esclaus que decidissin d'emprendre la fugida. Així, doncs, no ha de sorprendre que, amb anterioritat a la creació de la Guarda del General i, probablement, amb posterioritat a la ratificació tolosana del 1373, Perpinyà decidís de protegir els interessos dels propietaris davant del risc de fuga dels seus esclaus; IBÍDEM, p. 102-103.

FUNDACIÓ NOGUERA

dotarien de contingut un organisme ideat per indemnitzar els amos enfront de la fuga dels seus captius.

Tots els propietaris del Principat de Catalunya haurien d'assegurar els seus esclaus barons contra el risc de fuga, bo i fent constar la seva edat i el seu valor econòmic, i pagar la prima calculada en relació proporcional amb el valor atribuït: un florí d'or per cada mil sous de valor i per cada esclau major de catorze anys. L'assegurança de les esclaves no seria obligatòria, però tot aquell qui ho volgués les podria inscriure. Quan un esclau fugís, l'amo hauria de notificar-ho a les autoritats per iniciar-ne la recerca. Si la denúncia no es tramitava degudament, la Generalitat es desentendria de les obligacions contretes a l'assegurança. En canvi, hauria de fer front a les despeses generades per la persecució, la captura i la repatriació del fugitiu. La Generalitat disposaria d'un termini de dos mesos per trobar l'esclau. En cas contrari, el propietari seria indemnitzat amb el valor declarat. El mateix succeiria si hom recuperava l'esclau amb posterioritat al termini màxim estipulat, cas en el qual la Generalitat el posaria en venda a títol individual bo i concedint al propietari el dret de tempteig. Els fugitius capturats serien assotats i, a discreció dels diputats, els majors de deu anys podrien ser marcats amb foc a l'orella esquerra. Si quedaven malmesos pels càstigs corporals, la Guàrdia hauria de compensar els amos. Si els propietaris decidien de treure els seus esclaus del Principat, haurien de notificar-ho a la Generalitat, la qual es desentendria de les fugues que poguessin produir-se fora del territori de la seva jurisdicció.[83]

83. Salicrú (1998), *Esclaus*, p. 17-22. En el cas de Perpinyà, i a diferència de la Guarda d'Esclaus de Catalunya, l'assegurança era obligatòria tant per a esclaus barons com per a dones sempre que fossin majors de deu anys, si bé pels homes hom pagava el doble que per les esclaves, dos florins d'or, quota que era fixa i no pas proporcional al valor atribuït, com en el cas del Principat. A més, essent Perpinyà una ciutat reial, l'obligatorietat de l'assegurança tan sols afectava els propietaris d'esclaus d'aquella jurisdicció, tot i que el municipi també acceptava la inscripció dels esclaus dels clergues i dels homes de llinatge i, fins i tot, dels habitants de fora de la ciutat, després de l'estudi i l'aprovació previs pels cònsols municipals. Si la denúncia de fuga es tramitava degudament en el termini màxim de dos dies naturals, la universitat assumiria els costos de persecució. Com en el cas català, el municipi disposava de dos mesos per tornar l'esclau. En cas contrari, havia d'indemnitzar el propietari tornant el preu real i no pas el valor assegurat, però sempre amb un límit superior de quaranta lliures i després d'un peritatge que havia de determinar si el valor de l'esclau havia patit cap alteració des del moment en què es va adquirir fins a la captura després de l'intent de fuga, per a la qual cosa l'amo estava obligat a presentar, com a prova, el contracte de compravenda. A diferència del que succeïa al Principat, si el fugitiu es recuperava abans d'un any, el propietari estava obligat a tornar la indemnització i a quedar-se l'esclau, cosa que beneficiava la viabilitat econòmica de la institució per tal com la condició d'exfugitiu devaluava el valor d'un esclau. Els càstigs als capturats variaven segons el sexe. En el

Els capítols no es van aplicar fins al 1421. Al cap d'un any, els mals resultats econòmics presentats després del primer exercici anunciaven un panorama negre per a una institució que, des dels seus orígens, s'encaminava a la fallida. Les pèrdues que havia afrontat la Generalitat en aquest primer assaig gairebé ascendien a les 1.200 lliures. Així que, en un intent per fer-la rendible, les Corts de Barcelona del 1422 van aprovar set capítols nous.

Com que la majoria dels esclaus fugats eren barbaresccs blancs i llors,[84] hom va decidir que cada propietari d'esclaus sarraïns que no superessin les cinquanta lliures pagaria dos florins d'or per cada mil sous de valor i, si superaven les cinquanta lliures fins a un màxim de seixanta, tres florins. Per la resta dels captius hom pagaria un florí i mig per cada mil sous de valor. L'assegurança dels esclaus en talla correspondria a l'import de la composició, i es calcularia amb els mateixos criteris. Els esclaus que dormissin a casa aliena a la del propietari quedarien exclosos de l'assegurança, i el termini per trobar els fugitius s'ampliaria a quatre mesos. Finalment, hom reduiria el termini per cursar les denúncies a la meitat i, quan els esclaus fossin capturats i castigats, la Guarda no es faria càrrec dels danys.[85]

Tanmateix, la institució no va poder fer front a les indemnitzacions dels propietaris afectats per la fuga dels seus esclaus durant la dècada en què va ser vigent i, si bé el 1431 ja havia rebut el toc de gràcia de l'auditoria que n'havia revisat els comptes, va sobreviure fins al 1432 com a plataforma des de la qual llançar les mesures alternatives per a la prevenció de fugues.

Des d'aleshores, els col·lectors i els guardes de les entrades i les sortides del General i els recaptadors del dret de la bolla[86] haurien de capturar els pròfugs, aclarir d'on procedien i fer-ho saber al diputat local de la vegueria, que es posaria en contacte amb el propietari. Per recuperar l'esclau, l'amo hauria de pagar a qui l'hagués capturat quatre florins d'or, a més de les despeses ocasionades. Atès que moltes vegades

---

cas de les dones, la pena quedava a discreció del governador, però en el dels homes, malgrat que els càstigs majors també els decidís aquell mateix oficial, hom estipulava l'assotament públic, la col·locació d'una argolla de ferro en una cama després de la primera fuga i el marcatge amb foc a la mateixa extremitat després de la segona; cf., amb més detall, ÍDEM (2000), "Entre el reclam", p. 104-110.

84. Terme utilitzat a la Corona d'Aragó i a bona part dels territoris castellans per definir la població amb una pigmentació de la pell enfosquida; cf., més endavant, el subcapítol titulat "El sexe i la percepció del color".

85. SALICRÚ (1998), *Esclaus*, p. 35-37.

86. Impost que gravava la producció de teixits, cobrat per la Diputació del General des de la seva aprovació a les Corts de Montsó de 1362-1363.

els esclaus havien aprofitat l'escassa vigilància de les embarcacions a les platges i als ports del Principat per emprendre la fugida per mar, hom insistia als patrons de naus, vaixells i embarcacions menors de la necessitat de redoblar la vigilància, i els ordenava d'exigir un albarà expedit pels diputats locals als qui volguessin enrolar-se i semblessin ser de les procedències de què eren els esclaus del Principat. Finalment, per dificultar la fugida per terra, hom prohibia als taverners d'allotjar esclaus i vendre'ls vi o menjar al carrer, i preveia un càstig sever a qui passés esclaus pels rius Ebre i Cinca.[87]

A partir d'aleshores, les normatives sobre fugues d'esclaus desapareixen de la documentació.[88] I torna a ser indicador de la importància que l'esclavitud havia assolit durant el primer quart del quatre-cents que, un any després de l'aprovació de les disposicions del 1432, es publiquessin les dues grans ordenances que regularien les compravendes d'esclaus.

El 5 de maig de 1433, el pregoner públic Bernat Cadireta va anunciar les *Ordinacions novellament fetes sobre lo ús e costum dels sclaus e sclaves qui·s vendran d'aquí avant en Barcelona*, en què hom ordenava als venedors que declaressin als compradors les afeccions greus i les malalties ocultes dels esclaus en cas que en patissin.[89] Allò que hom pretenia era resoldre els plets i les demandes ocasionats per la manca de concreció quan podia reclamar-se, per dret, redhibició sobre la venda[90] "per los venedors als compradors promesa com afermen

87. Ibídem, p. 60-64.

88. Exceptuant una ordenança, publicada a la dècada de 1480, amb què les autoritats de la ciutat van recordar l'obligació, sota pena de deu lliures, d'encadenar i guardar qualsevol barca, llagut o esquif que es trobés a la costa de la ciutat, cosa que ja s'havia recollit als capítols de les Corts del 1413 i a les disposicions del 1432. El document en qüestió —AHCB, C, *Miscel·lània*, V-13/3.10—, tot i no ser datat, presenta una anotació al marge superior dret en la qual figura "1480?", si bé és cert que el novembre del 1486 el consistori va deliberar sobre la fuga de "molts sclaus e catius d'aquesta ciutat, donant-hi causa los leüts e barques que de nits stan soltes e en manera que fàcilment se poden pendre" —AHCB, CC, *Deliberacions*, II-28, 1486, novembre, 27, f. 180r—, la qual cosa sembla confirmar que, efectivament, el text de l'ordenança es va redactar entre el final de novembre i primers del mes de desembre del 1486.

89. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-6, 1433, maig, 5, f. 1v-2r; també a AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-2, s. f.; Verlinden (1955), *L'esclavage*, I, p. 477; Mutgé (2000), "Les ordinacions", p. 256-258; Hernando (2003), *Els esclaus*, p. 117-119. Com en altres casos, aquesta ordenança també es va incloure a les recopilacions de les *Constitucions de Catalunya*, concretament al Llibre IV de les *Pragmàticas y altres drets de Cathalunya*, títol V, cap. II; cf. CAD, p. 113-114.

90. És a dir, la facultat reconeguda al comprador per desfer el tracte i, un cop lliurat l'esclau al venedor per presentar defectes i vicis no declarats durant la transacció, recuperar-ne el preu pagat. En determinats casos, el comprador podia acollir-se al seu dret a l'estimatòria o acció *quanto minoris*, amb la qual cosa podia recuperar una part del preu pagat com a reparació al perjudici provocat per una malaltia no declarada; cf.,

en los dits contractes (...) a ús e costum de Barcelona", per la qual cosa, perquè "los contrahents de ací avant clarament puxan veure a quals malaltias se deven estendre les paraules e substantia de la dita evictió", les disposicions incloïen una llista amb aquelles malalties que calia considerar greus.[91] En cas d'advertir-ne cap, i si hom demostrava que l'esclau les patia amb anterioritat a la transacció, el comprador disposaria d'un any i un dia per querellar-se contra el venedor i podria desfer la venda. Si l'esclau moria en aquest termini, el venedor hauria de tornar igualment el preu pagat "encara que lo dit sclau o sclava no li sien restituits". Un cop iniciada la querella, venedor i comprador podien presentar, en un termini de sis dies, dos o tres "metges, phísichs o cirúrgichs de la dita ciutat", entre els quals el batlle n'escolliria dos, un per cada part, per elaborar un diagnòstic. En cas que no coincidissin, el batlle en nomenaria uns altres dos per arribar a una solució i, si continuaven discrepant, elegiria un tercer especialista amb el vot del qual, després d'examinar les postures dels altres dos metges, hom emetria un dictamen definitiu.[92]

Amb prou feines dos mesos després, Bernat Cadireta va anunciar pels carrers de Barcelona les *Ordinacions fetes per obviar a les fraus fetes en les vendes dels sclaus e sclaves*.[93] Aquesta vegada, el que hom perseguia era molt més subtil i, per tal de "provehir que alguna persona francha no sie detenguda en captivitat, e per squivar plets, qüestions, treballs e despeses los quals succehexen e multipliquen tots jorns per la dita rahó", el consistori va establir l'obligació que tant patró com pilot, escrivà, guardià de nau, mercader i mariner que arribés a Bar-

amb més detall i una casuística nombrosa, HERNANDO (2001), "La redhibició", p. 229-248; ÍDEM (2002-2003), "L'estat", p. 415-423, i ÍDEM (2003), *Els esclaus*, p. 107-133.

91. Bàsicament, les que afectaven el sistema nerviós i la salut psíquica (esquizofrènia, follia, epilèpsia), l'aparell respiratori (bronquitis, asma, tuberculosi), els ronyons (litiasi, hematúria, enuresi), les extremitats (artrosi, ciàtica, gota), les mans (quiragra), els peus (poagre), les cardiovasculars i les que afecten exclusivament les dones, com els trastorns en la menstruació o al coll de la matriu —cf., també, HERNANDO (2003), *Els esclaus*, p. 120-133, i ÍDEM (2002-2003), "L'estat", p. 426-439. Tant a València i Tortosa com a Perpinyà, els governs municipals van actuar en la mateixa direcció i van elaborar, també, llistes de malalties ocultes. Els codis de Barcelona i Perpinyà van ser bastant semblants, com també ho van ser els de València i Tortosa. Probablement, la dita coincidència respon "to their common origins together with certain influences with respect to the manner in which both legal codes were drawn up"; FERRAGUD (2013), "The role", p. 151.

92. Per al cas de València, cf. MARZAL (2007), *La esclavitud*, p. 939-956, on s'analitzen diversos plets plantejats davant del justícia civil per malalties no declarades, i, especialment, FERRAGUD (2013), "The role", on es descriu l'elecció d'especialistes, el seu perfil socioprofessional i el procediment de peritatge i avaluació mèdica.

93. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-5, 1433, juliol, 24, f. 5r-7r.

celona portant esclaus acudís a la cort del batlle, després d'ancorar a la platja, i declarés

> quantes testes han menades e de quals parts les han levades o tretes. Ítem, si saben que en la fusta en la qual les testes són vengudes ne hage alguna o alguns los quals no sien de bona guerra e les quals no degen ésser catives. E, aprés, hagen a donar manifest en scrits al dit batle axí del nombre com dels noms de cascuna testa, e del regne e província, ciutat, vila o loch d'on seran totes les dites testes les quals hauran levades e en les dites naus o fustes seran vengudes.

Darrere seu, els esclaus "de les parts de Levant, o de qualssevol altres parts" serien interrogats, fent ús de torsimanys en cas que fos necessari, perquè responguessin

> primo, (...) com han nom, e si aquell nom los és stat mes o posat en sa terra o en poder d'aquells o d'aquelles ab lo qual seran vengudes depuys que pertiran e foran presos de llur terra. Ítem, de qual terra són. Ítem, de quina nasció. Ítem, si és stat pres o cativat en sa terra o en altre regne e terra, e a hon, designant los noms d'aquells. Ítem, si és stat pres per infels o per altre, e de quina nasció. Ítem, si és stat catiu o cativa en poder lur. Ítem, hon són stats comprats o comprades per lo senyor qui les ha menades. Ítem, de qui són stades comprades ne en qual loch.[94]

94. Pel que sembla, els precedents d'aquests qüestionaris es troben als interrogatoris que els oficials reials feien als presoners de guerra musulmans capturats per corsaris, si més no des del començament del segle XIV, i que servien per aclarir si eren de poble enemic, amb la qual cosa se'ls declarava de bona guerra, o neutral o aliat, cosa que valia la seva llibertat —Ramos (1915), *El cautiverio*, p. 123-127. Sabem que aquests interrogatoris també es van fer en algunes repúbliques italianes amb formularis pràcticament idèntics —cf. Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 69, n. 5— i que, a València, almenys des del 1409, hi va haver un qüestionari semblant en tot al de Barcelona, llevat en el seu marcat interès impositiu, que va donar peu al registre *Presentacions i Confesions de Captius* i a nombrosos assentaments dels llibres de comptes del mestre racional encapçalats amb l'epígraf "Rebudes de delmaments, jutjaments e passages de serrahins", tots conservats a l'Arxiu del Regne de València (ARV) —Hinojosa (1971), "Confesiones"; Marzal (2006), *La esclavitud*, p. 904, n. 3. En el cas valencià, després de prestar les declaracions exigides pel batlle i els seus oficials, l'esclau era declarat de bona guerra i, tot seguit, hom estimava el seu preu al mercat, calculava la imposició que el seu amo havia de pagar a la Corona i anotava als llibres del mestre racional les quantitats abonades pel propietari —Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 68-70. Blumenthal sosté que les presentacions i l'ajust de captius "were formal hearings explicitly designed to make public arguments justifying an individual's capture and sale into slavery (...). The court of the bailiff general constituted perhaps the most important venue in which slavery's legitimacy was officially, publicly and repeatedly proclaimed" —Blumenthal (2009), *Enemies*, p. 22—, però descura d'incloure en la seva anàlisi l'evident interès econòmic que

El notari o l'escrivà de la batllia hauria de recollir per escrit les declaracions dels propietaris i dels esclaus, "les quals se hagen a continuar en algun libre ab les cobertes engrutades, lo qual stigue dins la scrivania de la dita cort ab son degut e pertinent títol designant los actes de les dites informacions".[95]

Amb la mesura hom establia un mecanisme per declarar els esclaus de bona guerra, i prohibia la intervenció dels corredors públics en aquelles operacions en què els propietaris no tinguessin el certificat expedit per la batllia de la ciutat, sota pena de cent sous.

Tanmateix, el veritable objectiu de l'ordenança, com ja s'ha comentat, no era tant el d'evitar la venda d'una persona que, per dret, no s'havia d'esclavitzar com el d'esquivar les demandes de llibertat presentades a les corts eclesiàstiques i seculars.[96]

Probablement, les autoritats de la ciutat no havien oblidat allò que havia succeït a les acaballes del 1396. El desembre d'aquell any, Berenguer Sesavasses i Francesc Sarovira van denunciar davant del consistori municipal que algunes de les seves esclaves s'havien reclòs al palau episcopal buscant refugi i advocat que les defensés en la seva

---

la Corona havia dipositat en el procés d'ajust i legalització dels esclaus i esclaves. Per a Blumenthal, que assumeix que "conquest in warfare had long been the standard accepted mode of acquiring slaves along the Muslim-Christian frontier", no era pas casual que el concepte jurídic que hom esgrimia per sentenciar els individus justament esclavitzats fos el de la guerra justa —ibídem. Tanmateix, si més no per al cas de Barcelona, aquest mateix concepte es va aplicar a tots els esclaus sense excepció, amb independència de la seva procedència. De fet, el concepte *bona guerra* i la construcció d'un sistema de validació de justa esclavització com el que va funcionar a València, Barcelona i altres ciutats de la Mediterrània occidental cristiana tenen els seus orígens en la teoria tomista de la guerra justa que enfonsa les seves arrels, al seu torn, en el pensament aristotèlic. Si Tomàs d'Aquino havia establert que, perquè una guerra fos justa, havia de ser el príncep qui la convoqués, que els qui fossin atacats ho havien de merèixer per alguna causa i que la intenció dels promotors havia de ser recta, és a dir, encaminada a promoure el bé o a evitar el mal, la veritat és que va ser, en essència, la tercera condició la que va justificar l'esclavització de tots els pobles no cristians, ja que l'objectiu era ensenyar-los l'Evangeli i instruir-los en la fe.

95. Si bé no hi ha constància que s'hagi conservat la sèrie documental que devia registrar les declaracions prestades a la cort del batlle, a diferència del que succeeix a València, on, com ja s'ha comentat, hom conserva diversos volums de qüestionaris que tenen un esquema pràcticament idèntic al descrit a les ordenances barceloneses, alguns exemples de la documentació notarial confirmen que la pràctica es va fer, si més no, fins a mitjan quatre-cents. El 26 d'abril de 1474, per exemple, l'esclava Pasqua va assegurar que era filla de la lliberta Anna, la qual, a la seva arribada a la ciutat, havia confessat a la cort del batlle que era russa d'origen; AHPB, Jaume Mas, 196/4, s. f.; 1474, abril, 26, s. f.

96. "(…) per tal de provehir que alguna persona francha no sie detenguda en captivitat, e per squivar plets, qüestions, treballs e despeses, los quals succehexen e multipliquen tots jorns per la dita rahó".

FUNDACIÓ NOGUERA

reclamació de llibertat.[97] Les autoritats de Barcelona van presentar una petició formal al papat perquè forcés el bisbe a deposar la seva actitud i a deixar d'oferir protecció a les esclaves fugades.[98] Mesos després, el govern municipal va decidir d'emprendre les accions necessàries, que el document no especifica, i d'assumir totes les despeses que se'n derivessin.[99]

Pel que sembla, la pugna entre les autoritats eclesiàstiques de Barcelona i el govern de la ciutat es remunta al 1363, quan el bisbe Guillem de Torrelles va decidir d'acollir alguns esclaus grecs i balcànics al palau episcopal i declarar-los lliures pels dubtes que suscitava en algunes consciències, especialment les eclesiàstiques, l'esclavització dels esclaus ortodoxos. El govern municipal es va posicionar a favor dels ciutadans, que consideraven que aquestes mesures atemptaven contra els seus drets com a propietaris, mentre que la monarquia, tot i entendre la posició moral de l'Església, va mostrar la seva incomoditat per les actuacions del bisbat a la seva jurisdicció senyorial.[100]

Els reis catalanoaragonesos no van veure amb bons ulls l'esclavització dels grecs i altres pobles ortodoxos. El 1314, per exemple, Jaume II, que ja havia intentat prohibir als seus súbdits de traficar amb esclaus d'aquestes procedències, va accedir que els grecs es poguessin comercialitzar a territori catalanoaragonès, però va intentar prohibir-ne l'exportació. Pere el Cerimoniós també es va interessar per les mesures a favor de l'alliberament dels esclaus grecs. Pels volts de 1382, quan un grup havia arribat a Tortosa, va invocar la constitució promulgada pel papa Urbà V que establia l'alliberament universal de tots els esclaus grecs després de set anys de captiveri. Més significativa va ser l'actuació de Joan I, que va garantir als ortodoxos accés especial als tribunals per reclamar la seva llibertat i va intercedir davant de l'antipapa Climent VII bo i sol·licitant la publicació d'una butlla que alliberés tots els grecs amb efecte immediat, si bé el seu germà i successor al tron, Martí I, va revocar els privilegis atorgats als ortodoxos ordenant que, en endavant, fossin tractats com qualsevol altre esclau.

A Barcelona, després de l'episodi de 1396-1397, el conflicte no va quedar resolt ni de bon tros. Pels volts de 1400, el govern municipal va haver de tornar a intervenir-hi. El bisbe de la ciutat, Ramon d'Escales, advocava en els seus sermons per l'alliberament immediat de

97. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-27, 1396, desembre, 14, f. 64v-65r.
98. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-27, 1396, desembre, 29, f. 70v-71r.
99. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-27, 1397, abril, 25, f. 90r; cf. també, Vinyoles (2000), "Integració"; Armenteros (2008), "Si tu non delinquiris", p. 999, n. 86.
100. Ferrer (2000), "Esclaus", p. 174-183.

tots els esclaus de confessió ortodoxa i, pel que sembla, animava els esclaus a proclamar la seva llibertat a la cort episcopal. Les autoritats municipals, preocupades per les conseqüències que podien tenir les diatribes del bisbe, van decidir d'amonestar i prohibir a d'Escales que tornés a plantejar tals qüestions en els seus sermons. Però l'eclesiàstic no va cedir en el seu afany. El 1401, el batlle va publicar una ordenança que condemnava a la pena capital tot esclau que proclamés la seva llibertat a qualsevol altra cort que no fos la de la batllia i, poc després, el mateix oficial va condemnar a la forca un esclau grec que havia acudit al palau episcopal en cerca de llibertat. El preu que va haver de pagar per enfrontar-se obertament al poder del bisbe va ser elevat: l'excomunió.[101]

El conflicte va durar altres tres dècades en què hom va oscil·lar entre els càstigs severs contra els esclaus ortodoxos que es declaraven lliures a la cúria episcopal i les mesures alliberadores a favor seu. Finalment, amb l'ordenança publicada el juliol del 1433, els consellers van resoldre una disputa que s'havia dilatat en el temps adoptant un criteri que reforçava la jurisdicció civil per sobre de l'eclesiàstica i protegia els drets dels propietaris. A partir d'aleshores, el qui volgués iniciar un procés legal al·legant que havia estat injustament esclavitzat, únicament podria fer-ho a la cort del batlle. Però si la sentència li era desfavorable, seria assotat, la qual cosa serviria de dissuasió per als qui veiessin en aquella estratègia una via alternativa d'alliberament. Si hom descobria que havia estat aconsellat per tercers, els seus "cullidors, apartadors, inductors e conselladors" rebrien el mateix càstig.

L'ordenança preveia una casuística minuciosa. Un esclau que hagués estat declarat de bona guerra i, posteriorment, reclamés llibertat i la guanyés per dret, no podria gaudir de la llibertat fins que hagués satisfet el preu pagat pel seu amo quan el va adquirir, incloent-hi les despeses del procés, ja que la primera declaració havia estat fraudulenta. Si no podia fer front al pagament, hauria de servir el seu propietari durant un temps arbitrat pel batlle o per dos prohoms elegits pel consell de la ciutat. Fins i tot podria ser venut pel seu amo a tercers sempre que quedés garantida la seva llibertat un cop expirat el període de servei. Contràriament, si hom podia provar que l'esclau havia estat obligat a "confessar que era de tal regne del qual podia ésser captivat justament", el venedor no solament tindria l'obligació de recompensar el comprador, sinó que també hauria de

101. VERLINDEN (1964), "Orthodoxie", p. 428-436.

"satisfer a l'esclau o esclava tots los dans e la injúria que·l dit esclau o esclava haurà rehebuts per la dita occasió".[102]

Tant les xifres recollides al registre de la Guarda d'Esclaus com l'aprovació, el 1433, d'aquestes dues ordenances confirmen que, durant la primera meitat del segle xv, Barcelona va experimentar una proliferació mai abans vista de la mà d'obra esclava.[103] En aquest sentit, en establir el mètode per sufragar els costos dels interrogatoris, aquesta darrera ordenança aporta una dada que, si bé s'ha de prendre amb la màxima cautela, no deixa de ser rellevant:

> si les dites testes seran en nombre de ·L· o de ·L· ensús, quantessevol sien més avant, se hage a pagar per cascuna ·I· sou, e si seran de menor nombre de ·L·, devellant trò a una onclusive, se pach per cascuna testa ·II· sous partidors entre lo official qui per lo dit batle entrevendrà en les dites informacions e lo seu assident, e lo notari o scrivà de la cort.

A falta d'estudis sistemàtics sobre la documentació conservada per a aquest període, especialment la notarial, tan sols podem preguntar-nos si les presentacions a la menuda van cohabitar amb els carregaments de cinquanta o més esclaus als quals al·ludeix l'ordenança, xifres que, amb les dades que coneixem, no podem corroborar i que només s'assolirien als mercats de València, Màlaga i Sevilla gairebé cinc dècades més tard i en un context completament diferent, però que semblen possibles si es comparen amb les dades que hom coneix per a Sicília, Ligúria i altres regions connectades amb el tràfic oriental d'esclaus.[104]

---

102. Al text aprovat el juliol del 1433, els consellers hi van introduir algunes modificacions sobre l'ordenança publicada el maig d'aquell mateix any —p. 53-54— bo i establint que aquell qui hagués venut un esclau, encara que no residís a la ciutat, estaria sempre obligat a l'evicció respecte a tots els qui l'haguessin adquirit darrere seu, i cada propietari que hagués tornat a vendre l'esclau quedaria obligat respecte als amos següents, de grau en grau. El darrer comprador podria emprendre accions legals tant contra el primer venedor com contra tots els altres, que serien citats sempre que es trobessin a Barcelona per tal de garantir el seu dret de defensa. No obstant això, per més apel·lacions que es presentessin, tan sols podria fer-se un procés que es conclouria amb una única sentència.

103. Conclusió a la qual ja va arribar Verlinden per als esclaus d'origen eslau —Verlinden (1955), *Esclavage*, I, p. 335—, per a circassians i tàrtars —ibídem, p. 340-345—, i per a balcànics —p. 350-356—, i que, per al cas dels esclaus negres, musulmans o sense adscripció religiosa, Fabienne Guillén també coincideix a partir d'un sondeig fet sobre un miler d'instruments procedents de les notaries de Joan Nadal (1389-1399), Gabriel Canyelles (1399-1410), Simó Carner (1408-1422), Bernat Pi (1411-1416) i Antoni Brocard (1408-1445); Plazolles (2000), "Barcelona", p. 23-24.

104. Des del 1441, per exemple, malgrat que els estatuts de l'Offitium Gazariae (institució creada el 1313 per administrar els negocis a Gazaria, nom donat pels genovesos a la península de Crimea; Origo (1955), "The Domestic", p. 326, n. 20) van limitar

En definitiva, durant els darrers cinc segles medievals, el ritme i els temps del mercat d'esclaus de Barcelona van estar estretament relacionats amb les dinàmiques i les conjuntures interregionals. El mateix desenvolupament de les xarxes comercials mediterrànies, sumat al creixement de l'urbanisme i als efectes de la Pesta Negra, van fer que el comerç d'homes i dones a la Mediterrània occidental cristiana adquirís la dimensió i la transcendència necessàries perquè hom pugui abandonar, amb fermesa i irrevocabilitat, la categoria a la qual bona part del consens historiogràfic l'havia relegat, com ja fa uns quants anys va advertir Stephen Bensch.[105]

A Barcelona, partint d'un primer comerç basat en la compravenda de sarraïns procedents dels conflictes fronterers peninsulars i del cors i la pirateria, a partir de mitjan segle XIV la presència d'esclaus va iniciar un creixement ràpid mentre les vies de proveïment es diversificaven gràcies, en gran manera, a l'expansió llatina per la Mediterrània central i oriental i la mar Negra.

Amb el canvi de segle, mentre la convivència dels nouvinguts amb la comunitat lliure esdevenia més complexa, el mercat de la ciutat no va fer sinó créixer sobre la base d'una població esclava majoritàriament euroasiàtica, balcànica i femenina en un període que alguns investigadors han volgut anomenar l'*edat d'or* de l'esclavitud baixmedieval.[106] I bona prova d'això són les disposicions publicades pel municipi durant aquests dos segles, que revelen, grau a grau, la dimensió que va assolir l'esclavitud a la Barcelona baixmedieval.

Tanmateix, a mercè dels canvis introduïts a partir de l'articulació del primer tràfic atlàntic, com també dels que se succeïen a prop de la

---

a seixanta el nombre d'esclaus que les naus genoveses podien transportar cap als ports de la Mediterrània occidental i central —VERLINDEN (1980), "Aspects quantitatifs", p. 783-785—, la veritat és que aquella limitació es va violar nombroses vegades. Sense anar més lluny, el 1456, una embarcació que transportava cent vuitanta-cinc esclaus va arribar a Gènova —VERLINDEN (1970-1971), "L'esclavage", p. 587, i ídem (1980), "Aspects quantitatifs", p. 785, on s'esmenten altres notícies sobre naus llatines carregades d'esclaus. Stello sosté que, en el cas de Caffa, un dels principals centres exportadors d'esclaus de la costa septentrional de la mar Negra, el més habitual era que una sola embarcació transportés un màxim de vint esclaus, si bé documenta algunes naus amb més de quaranta i casos extrems de fins a cent setanta-cinc; STELLO (2009), "La traite", p. 4.

105. "Because of its geographical limitation, Mediterranean slavery has frequently been brushed aside in synthetic treatments of Western servitude as a curious holdover, a peripheral phenomenon, or an unexpected detour on the road leading from servitude to freedom, all the more unsettling because it appeared in the sophisticated urban societies of Italy, Southern France, and Eastern Iberia"; BENSCH (1994), "From Prizes", p. 63-64.

106. Per exemple, SANCHO (1979), "La esclavitud", p. 242.

mar Negra com a conseqüència de l'expansió otomana i de les tensions internes provocades per la guerra civil catalana i els seus efectes sobre l'economia i el comerç, en poc més de dues dècades Barcelona va passar a ocupar un lloc diferent al comerç interregional d'esclaus. Però, exactament, quin va ser aquest lloc?

FUNDACIÓ NOGUERA

FUNDACIÓ
NOGUERA

L'ESCLAVITUD A LA BARCELONA DEL RENAIXEMENT, UN MERCAT EN MUTACIÓ

Des de mitjan tres-cents i durant tota una centúria, Barcelona va esdevenir un dels principals mercats d'esclaus de la Mediterrània occidental cristiana, amb una població captiva que, en termes relatius, va poder haver superat el 14 % del total de la seva demografia,[1] una xifra gens negligible i que hom pot comparar amb les documentades al sud de Portugal i a l'Andalusia atlàntica dels primers anys del segle XVI.[2]

Tanmateix, desconeixem de manera pràcticament absoluta què va succeir durant la guerra civil catalana, en quina mesura va afectar el mercat d'esclaus, si va quedar paralitzat o si, al contrari, va continuar actiu. Igualment, no se sap res sobre els possibles canvis que van poder donar-se entre la població captiva de la ciutat partint de la seva procedència, tenint en compte que, just quan els dos bàndols enfrontats lluitaven en territori català, havia començat a organitzar-se el primer tràfic atlàntic i els seus efectes començaven a ser visibles a nombroses ciutats ibèriques, com ara València.[3] I tampoc no es coneix si, entre el 1464 i el 1466, quan el conestable Pere de Portugal va ser nomenat comte de Barcelona, aquell mateix fet va significar una facilitat més gran per accedir als espais de reserva de l'Àfrica occidental atlàntica, com caldria esperar.

1. Cf. en aquest mateix llibre, p. 50, n. 81.

2. A Sevilla, per exemple, hom ha estimat que, durant la primera meitat del segle XVI, la població esclava podia haver sumat fins al 10 % del total de la població, poc més de sis milers d'homes i dones —FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 140-153—, mentre que, al sud de Portugal, ciutats com Évora, Elvas, Lagos o Moncarapacho van assolir percentatges semblants, només equiparables als de Lisboa, la ciutat més gran de la Corona portuguesa i la que major concentració d'esclaus registrava a mitjan segle XVI, prop de 10.000 individus sobre una població estimada de 100.000 habitants; SAUNDERS (2010/1982), *A Social*, p. 53-59.

3. Per a València, cf., CORTÉS (1964), *La esclavitud*, i ÍDEM (1985), "Valencia".

Afortunadament, són més nombroses les dades de què disposem per al període justament posterior i que s'estén fins a la mort de Joan II (1479). Durant aquests anys, el fenomen de l'esclavitud en terres catalanes es va veure sotmès a una sèrie de mutacions estructurals en perfecta sintonia amb els canvis que s'esdevenien a tot l'Occident cristià, conseqüència lògica i inevitable de l'inici del tràfic atlàntic d'esclaus i del cessament dels corrents d'intercanvi comercial que, des de les acaballes del segle XIII, havien connectat, amb fluïdesa, els dos extrems de la Mediterrània.[4]

Des del final de la guerra i fins a la proclamació de Ferran II com a nou comte de Barcelona i rei de la Corona d'Aragó, el gener del 1479, les dificultats de tota mena amb què va haver de bregar la ciutat no van impedir que el model d'esclavitud que s'havia desenvolupat fins llavors comencés a variar a un ritme cada cop més accelerat.

Malgrat els pocs esclaus i lliberts documentats entre el gener del 1472 i el gener del 1479,[5] el primer que crida l'atenció, i que indica un canvi de tendència clar, és que, entre els captius, els procedents de l'Àfrica occidental no eren solament el grup majoritari (33,8 %), sinó que també doblaven en nombre els esclaus tàrtars i els circassians de les estepes euroasiàtiques (16,9 %), el segon col·lectiu en importància si no es considera el grup d'aquells l'origen dels quals hom desconeix (25,3 %). I, en sentit invers, i reforçant amb claredat la idea del canvi de tendència, entre la població lliberta el 23,6 % eren individus procedents d'Euràsia enfront tan sols d'un 11,1 % de subsaharians.[6]

El que aquestes dades assenyalen és que, tot i desconèixer el que va passar les dècades precedents, durant els anys que separen la fi de la guerra civil de la mort de Joan II la població esclava, majoritàriament oriental, va ser progressivament substituïda per nous contingents subsaharians, mentre que, entre els lliberts, encara se sentien els ecos de la que havia estat, fins llavors, la xarxa hegemònica de proveïment de mà d'obra esclava a la Mediterrània occidental cristiana.[7]

4. Aquest període, que amb prou feines va durar vuit anys, ha estat extensament analitzat a ARMENTEROS (2007), *Aproximación*.

5. Setanta-tres esclaus i setanta-dos lliberts, xifres que, sens dubte, devien ser més grans ja que aquests nombres són els documentats a cent trenta-dos dels tres centenars de protocols conservats per a aquests anys.

6. ARMENTEROS (2007), *Aproximación*, p. 59-66.

7. Malauradament, Barcelona encara no ha estat prou estudiada per poder percebre les mutacions que, sens dubte, s'hi van produir durant les dues dècades posteriors a l'equador del quatre-cents. El cas de Mallorca, però, pot acostar-nos a aquesta realitat. Sabem que, entre el 1448 i el 1467, la població esclava de procedència oriental va experimentar un descens del 63,9 %, índex que va arribar a assolir el 94,6 % si hom

Figura 2
Població esclava i lliberta a Barcelona, 1472-1479
(mostra: 145)

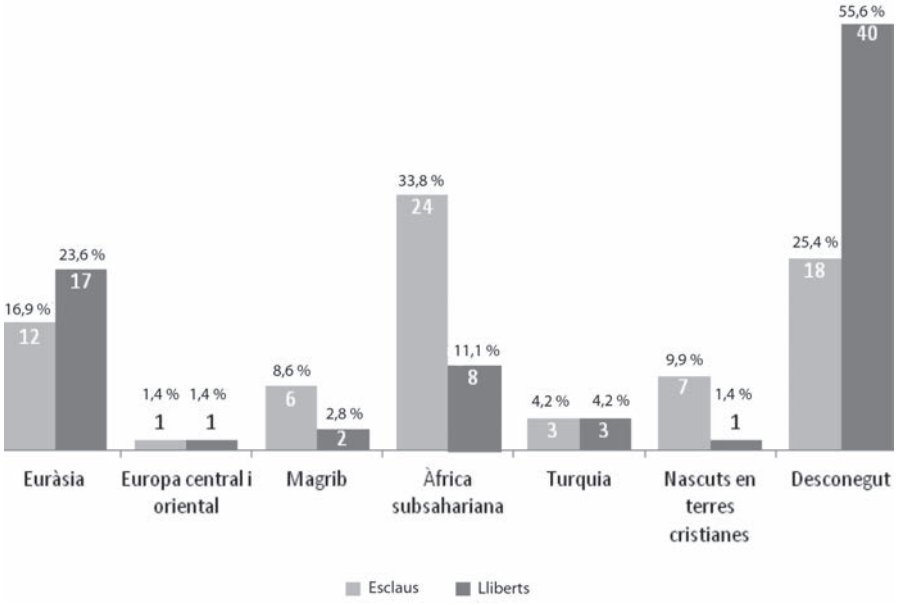

Amb aquestes poques dades potser hom podrà intuir quin va ser el camí pel qual va discórrer l'esclavitud a Barcelona entre el 1479 i el 1516. Tanmateix, per aprofundir en l'anàlisi dels temps, els ritmes i les dinàmiques de l'arribada de la població captiva a la ciutat catalana cal atendre, amb meticulositat, totes les variables que puguin facilitar la comprensió d'un procés complex.

Abans d'endinsar-nos en aquest rumb, cal tenir present que tractar de quantificar la dimensió de la població d'origen esclau que va habitar a la Barcelona del Renaixement és un objectiu que, si bé legítim, topa irremeiablement amb les limitacions imposades pel caràcter arbitrari de la documentació notarial. Així mateix, per a aquesta cronologia no hi ha registres que puguin ajudar a albirar el pes de la demografia total de la ciutat, com els llibres de baptisme, si bé alguns estudis suggereixen la xifra de 20.000 habitants després de la guerra civil, la més

compara les xifres registrades durant aquests anys amb les del període 1478-1499. Així mateix, entre el 1448 i el 1499, la població esclava negroafricana va augmentar en un 70,4 %, mentre que la sarraïna ho va fer en un 52,6 %; percentatges extrets de Vaquer (1997), *L'esclavitud*, p. 11.

FUNDACIÓ NOGUERA

segura de 28.000 al final del quatre-cents, com es dedueix del fogatge ordenat el 1497, i un creixement sostingut de la població a partir de la tercera dècada del segle XVI.[8]

Per al cas de la població esclava, les dades que presenta la mostra documental seleccionada, que, si bé àmplia, no és absoluta, ofereixen xifres que marquen tendències, però que de cap manera no s'han de considerar definitives, ja que, altrament, podrien falsejar la realitat. Com ha quedat dit, pretendre quantificar la dimensió total del contingent esclau de la ciutat de Barcelona entre el 1479 i el 1516 és una tasca impossible. Al marge de les limitacions imposades per l'absència de censos específics de població esclava,[9] no s'ha d'oblidar que la mateixa naturalesa de l'acta notarial tan sols reflecteix la presència de l'esclau o del llibert quan va ser objecte o partícip d'algun tipus de contracte que requerís la validació pública d'un fedatari, per no esmentar que la documentació que hom conserva és una part de la que, de ben segur, devien produir les notaries de la ciutat.

En tot cas, l'anàlisi sistemàtica dels sis-cents seixanta-vuit manuals notarials i dels noranta-cinc llibres de testaments produïts pels vuitanta-dos notaris dels quals hom conserva documentació a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona durant els anys 1479 i 1516, a la qual cosa caldria afegir uns pocs documents arxivats a la secció notarial de l'AHCB, ha permès de documentar un total aproximat de 1.237 esclaus i lliberts,[10] exactament 1.101 esclaus i dos-cents lliberts[11] que figuren esmentats en 1.268 documents.[12]

---

8. VICENS (1988), *Els Trastàmares*, p. 187; IGLÉSIES (1992), *El fogatge*; VILAR (1964), *Catalunya*, II, p. 229-242.

9. Com els que sí que hi ha en altres llocs relativament propers, com ara Gènova —GIOFFRÈ (1971), *Il mercato*—, o a la mateixa ciutat de Barcelona per a altres cronologies, malgrat que el cens del 1424, en el qual no va ser obligatori de registrar-hi les esclaves, no sigui una llista sistemàtica i desperti dubtes raonables sobre si realment va reflectir el nombre total dels captius barons; cf. en aquest mateix llibre, p. 50, n. 81.

10. Aproximat perquè, sis vegades, s'han documentat compravendes, donacions o manumissions en què hi ha involucrats diversos esclaus i esclaves sense que se n'especifiqui el nombre: AHPB, Pere Triter, 239/3, 1485, gener, 21, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/17, 1498, novembre, 19, s. f.; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/25, 1481, febrer, 3, s. f.; AHPB, Esteve Soley, 222/8, 1486, agost, 17, s. f.; AHPB, Bartomeu Sumes, 237/2, 1502, març, 16, s. f.; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/46, 1515, juny, 5, s. f.

11. Xifres que, si se sumen, no corresponen als 1.237 individus d'origen esclau que es documenten a Barcelona, sinó a 1.301. Els seixanta-quatre individus restants són esclaus documentats en instruments d'alforria i cartes de llibertat, per la qual cosa s'han comptabilitzat tant com a esclaus (condició jurídica que van abandonar quan es van redactar aquells documents) com a lliberts.

12. Als quals cal afegir seixanta-vuit assegurances de mercaderies més en què hom esmenta el transport marítim d'esclaus, sense que s'hi especifiqui nombre, color, sexe, procedència o qualsevol altra dada de naturalesa semblant.

Així mateix, no és sobrer assenyalar que, a més de les pèrdues que hom detecta a la documentació consultada, que, forçosament, empenyen el recompte de la població d'origen esclau a la baixa, fins a situar-lo en aquests poc més de mil dos-cents individus, comptant esclaus i lliberts, al treball dut a terme a l'AHPB ha aflorat el nom de cent sis notaris de Barcelona que van participar, d'alguna manera, en els documents analitzats, sia en qualitat de fedataris, testimonis, fiadors o atorgants. Tanmateix, per a aquest període tan sols hom conserva documentació directament produïda per setanta-sis d'aquests notaris. La pregunta és, doncs, raonable: els trenta individus restants van treballar en cap d'aquestes setanta-sis notaries o, al contrari, van exercir l'ofici per compte propi, extrem que pressuposa la pèrdua total dels registres que, en tal cas, van produir?

Encara que la idea d'efectuar complexos càlculs matemàtics per tractar d'intuir quin va ser el nombre *real* de la població d'origen esclau pugui resultar atractiva, no és aquest el lloc per fer-ho.[13] A més, per més meticulós que hom sigui, sempre quedaran dubtes raonables sobre la validesa de la metodologia emprada i, irremeiablement, l'ombra de la sospita pesarà sobre uns resultats susceptibles d'oferir una imatge allunyada de la realitat. En definitiva, més enllà de pretendre donar nombres més o menys fiables, interessa destacar, per sobre de qualsevol altra consideració, que la població d'origen esclau de la Barcelona tardomedieval va superar folgadament els 1.237 individus documentats i que, en termes relatius, va poder arribar a constituir més del 5 % dels habitants de la ciutat.

Així mateix, també cal prendre en consideració que les dades que es conserven a l'AHPB i a l'AHCB permeten d'analitzar l'evolució de la visibilitat dels captius i els lliberts als registres notarials, però no pas certificar el moment exacte de la seva arribada a la ciutat, cosa que, presumiblement, sí que permet de fer l'anàlisi dels instruments de compravenda, sens dubte els més nombrosos. I dic presumiblement perquè, si bé és veritat que la compravenda pot assenyalar l'arribada d'un esclau nou a la ciutat, també ho és que un nombre impossible de quantificar d'aquest tipus d'operacions devien dur-se a terme en el que hom podria anomenar mercat secundari, en el qual s'acordaven transmissions d'individus que ja s'havien venut una vegada o més al mercat barcelonès. Dit d'una altra manera, la documentació notarial

13. Sí que s'ha fet, per exemple, per a la Granada del segle xvi, on, prenent en consideració la possible pèrdua de registres notarials, que Aurelia Martín estima entre sis i deu vegades més del total existent, s'arriba a multiplicar per vuit el nombre de les cartes de compravenda documentades; cf. Martín (2000), *La esclavitud*, p. 97-99, gràfics 2 i 3.

NOGUERA

delata la presència d'homes i dones d'origen esclau al moment en què, per les raons més variades, els seus amos, essent esclaus, o el seu interès o iniciativa, essent lliberts, van guiar els seus passos cap a alguna de les escrivanies de la ciutat.

FIGURA 3
Visibilitat a les fonts de la població d'origen esclau, 1479-1516
(mostra: 1.237)

Afortunadament, i al marge d'aquestes consideracions, la veritat és que l'abundància i el bon estat de conservació de la documentació notarial que ha arribat als nostres dies permeten de completar una seqüència cronològica àmplia, sense faltes o omissions condicionades per llacunes informatives crítiques.

Tanmateix, per constatar la presència d'esclaus i esclaves a Barcelona entre el 1479 i el 1516, potser serà més útil analitzar els captius bo i descartant els lliberts. I això a pesar que els resultats no variaran substancialment, sobretot si hom té present que els esclaus van quintuplicar en nombre els lliberts. Així mateix, incloure-hi les dades que, si bé fragmentàries, coneixem per al període 1472-1478, i a falta d'altres de caràcter seriat per a cronologies anteriors i posteriors, permetrà de posar en relació, tot i que de manera necessàriament reduïda, l'evolució de la població esclava de la ciutat.[14]

14. Malgrat la gran riquesa dels arxius de la ciutat, encara no s'han publicat dades seriades sobre l'esclavitud a la Barcelona baixmedieval i moderna, a excepció de

Figura 4
Ritme d'arribada de la població esclava, 1472-1516
(mostra: 1.191)*

* Les xifres dels anys 1472-1478, marcades amb una línia més tènue, són el resultat de multiplicar per 1,5 els nombres obtinguts a l'anàlisi selectiva duta a terme a l'AHPB (cf. p. 64, n. 5 d'aquest mateix capítol). El coeficient 1,5 és la desviació que hom detecta als anys 1479 i 1480 després de comparar els resultats parcials del 2007, quan hom va analitzar aproximadament la meitat dels registres conservats per al període 1472-1480, amb els absoluts d'aquest treball.

Ara bé, analitzar el ritme de l'arribada de la població esclava xoca, inevitablement, amb una sèrie de problemàtiques que cal abordar i que orbiten, fonamentalment, al voltant de tres conceptes clau per entendre el funcionament del mercat: l'oferta, la demanda i les disrupcions conjunturals de la normalitat d'una població, ciutat o territori concret.

No se li escapa a ningú que, com més dades es coneguin sobre l'evolució social, política i econòmica d'una determinada regió, urbana

la monografia de Josep Hernando que, tot i analitzar diverses variables estadístiques, tan sols s'ha interessat pels captius i els lliberts musulmans durant el tres-cents —cf. Hernando (2003), *Els esclaus*. Sens dubte, l'edició monogràfica dels resultats obtinguts per Fabienne Guillén a la seva tesi de doctorat —Plazolles (1998), *Les esclaves*—, que, malauradament, no he pogut consultar, com també la finalització de la tesi doctoral que Antoni Albacete Gascón està enllestint sobre la Barcelona de 1380-1462, seran aportacions de gran valor que permetran de copar, fil per randa, l'evolució de l'esclavitud a la ciutat catalana i que, sumats als que aquí es publiquen i als nombrosos treballs miscel·lanis que han anat apareixent, convertiran Barcelona en un laboratori d'observació privilegiat.

o rural, més fàcil serà estudiar-ne la població esclava, com també interpretar les oscil·lacions que, de ben segur, va experimentar el ritme de l'arribada de captius nous. Però, malauradament, aquest no és el cas de Barcelona.

Tot i que Jaume Vicens Vives va consagrar la seva tesi doctoral a la Barcelona de 1479-1516, un treball que, si bé brillant, està a punt de complir vuit dècades,[15] la historiografia més recent encara no s'ha preocupat per reprendre un període sobre el qual continua havent-hi un gran desconeixement, especialment pel que fa a l'evolució econòmica i social dels darrers temps medievals i la primera modernitat.[16] Ara com ara, per exemple, continua essent difícil situar, amb precisió, el moment en què Barcelona va iniciar la seva recuperació econòmica i va començar a rebre habitants nous.[17] I, molt més important, encara no se sap, de ciència certa, quin va ser el moment en què el mercat de treball va deixar de contreure's i va iniciar la senda de l'expansió.

Per al tema que ens ocupa, aquesta no és una qüestió anodina. A les societats cristianes de la Mediterrània occidental, com també a pràcticament totes les societats en què el pes específic de la població captiva va travessar la tènue frontera d'allò anecdòtic, l'esclavitud s'hi va donar quan les seves estructures econòmiques van ser capaces d'absorbir una certa quantitat de treballadors forans per incorporar-los als seus sistemes productius. Si hi va haver esclavitud, és perquè hi va haver demanda. Si els esclaus es van comprar, és perquè se'ls va utilitzar per a alguna cosa, ja que el bé més preuat d'un esclau era, sobretot, la seva força de treball, la seva contribució laboral.[18] Dit d'una altra manera, si hi arribaven esclaus nous és perquè el teixit productiu i els qui controlaven els mitjans de producció eren capaços d'absorbir-los i de fer-los servir com a complement de les forces laborals lliures.

15. VICENS (1936-1937), *Ferran II*.

16. Essent-ne, potser, les dues úniques excepcions la monografia publicada per Manuel J. Peláez el 1981, que s'interessa per la Catalunya de 1472-1479, en la qual, a més de tractar de les relacions socials, les institucions i les seves reformes, es preocupa, també, per la recuperació econòmica i comercial del Principat, i el treball d'Ivan Armenteros, publicat el 2012, que analitza la participació d'algunes companyies comercials barcelonines en les xarxes atlàntiques entre el 1470 i el 1540; PELÁEZ (1981), *Catalunya*; ARMENTEROS (2012), *Cataluña*.

17. Tot i que el treball de Vicens ja apuntés algunes línies de recerca, el caràcter de les fonts documentals que va fer servir (procedents, en la seva majoria, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) i de l'AHCB, a la qual cosa caldria afegir-hi documentació de l'Arxiu Històric Municipal de Girona) i l'absència al seu treball de documentació de tipus notarial li van impedir d'apreciar altres dinàmiques difícilment reflectides als registres reials i municipals; *cf.* VICENS (1936-1937), *Ferran II*, I, cap. I, III i ap. III.

18. FURIÓ (2006), "Treball", p. 9-10.

Deixant de banda les variables econòmiques de tipus estructural, hom pot continuar argumentant que la presència de població esclava en un territori concret va estar subjecta també a dos tipus de condicionants que poden explicar els ritmes i les variacions del proveïment: l'oferta i la demanda.

Cal assenyalar que a les ciutats ibèriques on més es va notar l'impacte del tràfic negrer i les conquestes del regne nassarita de Granada i Canàries, com també de les campanyes llançades contra territori nordafricà, el proveïment va dependre, en gran manera, de la dinàmica dels mercats de distribució i de l'oferta disponible. Dit altrament, sense una oferta sostinguda les demandes no s'haurien satisfet. Però, a les acaballes del segle xv i durant les primeres dècades del xvi, tots els factors que feien possible que l'esclavitud creixés amb força havien confluït: creixement econòmic, estimulació del teixit productiu, oferta insuficient de treballadors lliures, probable pressió salarial alcista i possibilitats reals d'accedir a nous i amplis espais de proveïment d'esclaus. I, en aquest context, especialment pel que respecta a la capacitat d'accedir a l'oferta de mà d'obra servil, tot sembla indicar que Barcelona no va ser una excepció, si bé és cert que els poc més de 1.200 esclaus i lliberts documentats entre el 1479 i el 1516 són bastant menys dels que van arribar a altres ciutats, com Sevilla, prop de sis milers entre el 1453 i el 1525;[19] Màlaga, 3.576 entre els anys 1489 i 1538,[20] o València, sens dubte el gran mercat ibèric no portuguès, amb prop de 7.400 esclaus ajustats en el període 1489-1516.[21] Ciutats totes, tanmateix, amb poblacions totals molt més fortes i dinàmiques que la de Barcelona i amb les quals la comparació de xifres, malgrat que no sigui fiable en la seva totalitat,[22] és, si més no, il·lustrativa.[23]

19. Dels quals el 90 % es concentra en el període 1500-1525, en gran manera a causa de l'escassa documentació conservada per a les cinc dècades anteriors —cf. Franco (1979), *La esclavitud*, p. 133-137. Si hom atén les xifres publicades per Alfonso Franco per als anys 1479-1516, el nombre baixa fins als 3.173 individus; ibídem, p. 132-133.

20. González (2006), *La esclavitud*, p. 67, gràfic 2.

21. Nombre extret de Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 58-61, gràfics 1 i 2. Cal assenyalar que les xifres de Vicenta Cortés no són precises. De fet, la disparitat entre la cronologia que s'anuncia al títol d'aquest treball (1479-1516) i la que acompanya algun dels gràfics, com el de les p. 60-61 (1489-1516), no aclareix quin va ser el volum aproximat dels esclaus registrats a les fonts valencianes. L'única xifra fiable és la que es dóna a Cortés (1972), "Procedencia", p. 139, si bé afecta només els captius sudanesos, 5.133 individus, i se cenyeix als anys 1482-1516.

22. Bàsicament, per la considerable pèrdua documental que també han patit i, sobretot, per les particularitats de cadascuna, que van poder propiciar un creixement més gran o més petit de les seves poblacions esclaves.

23. Fins al 1559, any en què es va elaborar el primer cens de població, amb prou feines hom coneix dades sobre l'evolució de la demografia malaguenya després

Finalment, igualment decisives van poder ser les conjuntures d'ordre intern que van afectar un determinat territori, especialment als moments en què hom percep contraccions puntuals en l'arribada d'esclaus.[24] Sembla raonable pensar que les alteracions de tota mena que van condicionar la normalitat de la vida diària, com els brots epidèmics, els conflictes bèl·lics o les caresties, devien repercutir, també, en el ritme de l'arribada de captius nous.

Durant la baixa edat mitjana, per exemple, una de les mesures profilàctiques més habituals davant de la declaració d'un brot de pesta va ser ordenar el tancament de les portes de les ciutats a l'entrada de persones i de mercaderies procedents d'aquells indrets afectats per l'epidèmia. Amb la mesura, les autoritats urbanes pretenien resguardar les poblacions que encara no s'havien contagiat, si bé nombroses vegades els registres documentals demostren la seva escassa efectivitat per contenir la propagació de la malaltia.

En aquest sentit, estudiar el ritme de l'arribada de captius nous a un territori concret i durant un temps determinat segons els períodes en què les fonts documenten l'existència de pandèmies, o de qualsevol altre episodi que provoqués una distorsió de la normalitat que, al seu torn, empenyés les autoritats públiques a suspendre determinades línies comercials, a prioritzar uns productes sobre uns altres o a limitar el moviment de béns i de persones, pot resultar extremament útil per comprendre les oscil·lacions contractores.

En definitiva, estudiar el ritme de l'arribada de la població esclava exigeix tenir en compte variables diverses per entendre la seva lògica. Altrament, l'anàlisi podria quedar aïllada de la realitat en què es va produir i, per tant, descontextualitzada.

---

de la conquesta del 1487 —cf. LÓPEZ i VILLAS (1980), "Un censo", i GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 51-52, n. 50-53. Tanmateix, sí que se sap que, al començament del cinccents, Sevilla en tenia entre 60.000 i 70.000 i que, el 1565, havia assolit els 100.000, entre els quals figuraven 6.327 esclaus segons reflecteix el padró elaborat aquell any —DOMÍNGUEZ (1991/1946), *Orto*, p. 71-72. Semblantment, sabem que, el 1483, València devia tenir una població de 60.000 a 75.000 habitants, tot i que les successives pestes del període 1478-1508 van fer baixar el nombre de focs fins als 11.432 del 1510, uns 50.000 habitants. Posteriorment, la revolta de les Germanies de 1519-1523 va incidir, també, en la taxa demogràfica valenciana, que no va prendre la senda del creixement fins a la tercera dècada del segle XVI; GARCÍA (1976), "El censo", p. 62-63.

24. Però no necessàriament en períodes en què hom registra contraccions més llargues i duradores, que, sempre que anessin precedits d'etapes de creixement, podrien estar suggerint una situació en la qual la demanda hauria estat atesa. Si això és així, un gràfic elaborat amb dades precises per a un període cronològic ampli, de més d'un segle de durada, hauria de dibuixar una línia que recordés les dents d'una serra.

NOGUERA

LES DISRUPCIONS CONJUNTURALS

Si observem el cas de Barcelona i posem en joc aquest darrer argument, malgrat que no estiguem en condicions de valorar en quina mesura les epidèmies de pesta van afectar la població esclava, tot sembla indicar que la seva incidència en l'arribada d'esclaus nous va ser significativa. De fet, la pràctica paràlisi que hom detecta en els anys centrals de la dècada de 1470 coincideix, justament, amb l'epidèmia declarada l'estiu del 1475, que no es donaria per extingida fins a l'octubre del 1476.[25]

FIGURA 5
Població esclava i compravendes, 1479-1516*
(població esclava, 1.191; compravendes, 800**)

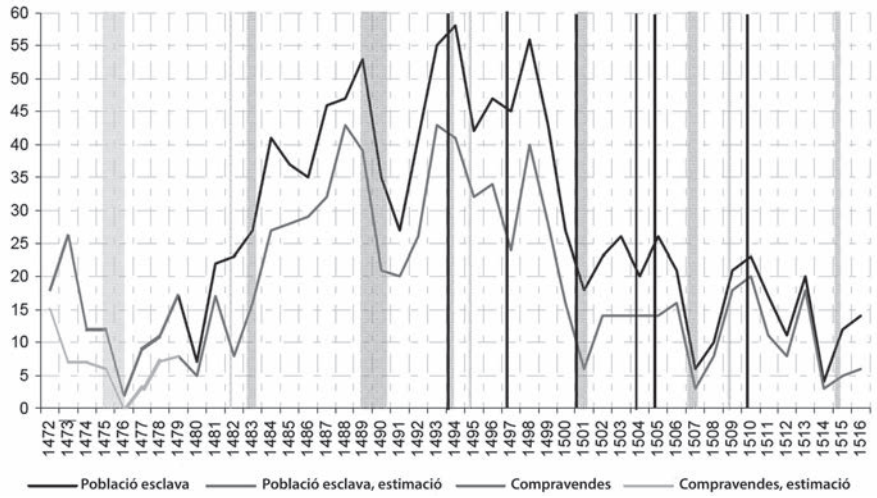

* En gris, episodis de pesta; en negre, prohibicions d'entrada de naus, mercaderies o persones procedents de llocs infectats. — ** Com succeeix amb la població esclava (fig. 4), les compravendes dels anys 1472-1478 són el resultat de multiplicar per 1,5 (desviació que hom detecta en els anys 1479 i 1480) els nombres obtinguts a l'anàlisi selectiva duta a terme a l'AHPB.

Tanmateix, aquella no va ser l'única vegada que, durant el període analitzat, Barcelona va haver de fer front a la plaga. Quinze vegades més, si més no, el consistori municipal va declarar brots epidèmics, va celebrar processons per pregar pel cessament de les calamitats o

25. LIBRE, p. 265.

FUNDACIÓ NOGUERA

va prohibir l'entrada de vaixells, mercaderies i persones procedents de llocs on, segons deien, es morien de pestilència. I pràcticament totes les contraccions en el ritme d'arribada d'esclaus coincideixen amb ells.

Malgrat que les notícies de la pesta del 1482 siguin escasses,[26] això no impedeix de suposar una probable incidència en el mercat de compravenda d'esclaus, com s'aprecia a la figura 5. Tanmateix, ocorre justament el contrari amb l'episodi declarat un any més tard, el juny del 1483, que es va prolongar fins al novembre d'aquell mateix any,[27] si bé alguns indicis suggereixen que, encara que no afectés directament el proveïment de la ciutat, sens dubte devia alterar la normalitat del mercat de compravenda.[28]

Molt més significatiu i durador va ser el brot declarat el maig del 1489, que no va finalitzar fins a l'octubre del 1490.[29] Els temors davant dels efectes negatius que una nova pandèmia especialment llarga podien tenir sobre la salut de bona part dels esclaus de la ciutat, tenint en compte les morts que, probablement, estava ocasionant, van empènyer més d'un propietari a demanar responsabilitats als qui els van vendre els seus esclaus davant de la possibilitat que aquests darrers perissin.[30]

26. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-11, 1482, juny, 19, f. 26v-28v.

27. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-11, 1483, juny, 12, f. 36r-v; 1483, juliol, 9, f. 36v-37r; 1483, agost, 15, f. 38r; 1483, novembre, 21, f. 47r.

28. El 6 de juny d'aquell any, per exemple, el mercader de Barcelona Antoni Morull va vendre a Lluís Pou l'esclau negre Nicolau amb la condició que, si aquest darrer moria en els quatre mesos següents per culpa de la pesta, no l'indemnitzaria. Així mateix, tots dos van acordar de redactar una carta de deute en què es detallava l'obligació de saldar el preu pactat, trenta lliures barceloneses, sis mesos més tard, una vegada que hagués expirat el termini establert al contracte i sempre que Nicolau hagués sobreviscut a l'epidèmia; AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1483, juny, 6, f. 76v.

29. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-11, 1489, maig, 14, f. 100v-101v; 1489, novembre, 21, f. 106v; 1490, març, 26, f. 112v-113r; 1490, octubre, 18, f. 122v; cf., també, LIBRE, p. 313, si bé la notícia és realment breu i tan sols es limita a constatar l'inici del recompte de difunts, el 3 de novembre de 1489, i la remissió de l'epidèmia, el 8 de setembre de l'any següent.

30. Tot i que no es coneguin dades sobre les més que probables defuncions d'esclaus que devien produir-se a Barcelona, els llibres d'òbits que es conserven a Sant Boi de Llobregat sí que donen informació per a aquesta localitat. El 10 d'abril de 1490, per exemple, va morir un nen, fill de l'esclava d'un mercader de Sant Boi, afectat de pesta. Amb prou feines un mes més tard, la infecció va llevar la vida del fill de l'esclava de Joan Pineda, al qual va seguir la seva mare, una jove esclava llora, de vint-i-sis anys d'edat, que havia estat comprada a Barcelona sis anys enrere per seixanta lliures barceloneses —AHPB, Jaume Vilar, 245/3, 1484, desembre, 31, s. f. L'última notícia relacionada amb la pesta del 1490 és l'enterrament de l'esclau negre de Pere Mas, celebrat, a Sant Boi, el 10 de juliol d'aquell any —tots els documents, excepte la compra de Maria, esclava de Joan Pineda, a CODINA (1997), "L'esclavatge", p. 20. Malauradament, desconeixem de manera global els índexs de mortalitat que van deixar darrere seu els successius brots epidèmics que van afectar Barcelona, i tan sols disposem de dades parcials que ens

El 27 de maig de 1490, per exemple, Perot Ferrer, doctor en dos drets, es va servir de la mediació del seu procurador, Joan de Santjust, prevere beneficiat a la catedral de Barcelona, per transmetre a Gabriel Alemany i a la seva esposa Violant les seves preocupacions. Feia tres mesos que Ferrer havia comprat al matrimoni l'esclau sarraí Amet. Pel que sembla, l'operació s'havia acordat per saldar un deute anterior, estimat en vint lliures, que Alemany havia contret amb Ferrer per assistència professional. El tracte era el següent: Gabriel Alemany transmetria a Perot Ferrer l'esclau, el valor del qual era equivalent al deute, i aquest darrer es comprometria a tornar-lo una vegada que hagués rebut la quantitat deguda. Al final del mes de març del 1490, un nou document revela més detalls sobre el pacte subscrit entre el matrimoni i el jurista. La venda de l'esclau, duta a terme a l'edifici de la Llotja de Barcelona, s'havia acordat sota la condició que Amet romangués a casa de Ferrer i que, per cada dia treballat per compte propi, li lliurés deu diners. Quan s'hagués assolit l'import del deute, Perot Ferrer transmetria novament el domini de l'esclau a Gabriel Alemany. Tanmateix, la pesta era una variable amb què no havia comptat ningú. Probablement, amb l'arribada de la calor primaveral de maig la malaltia va guanyar virulència. Amet podia caure greument malalt i, fins i tot, morir. L'essència de la transacció perillava, ja que, en ambdues circumstàncies, Amet seria incapaç de lliurar els deu diners diaris

---

informen vagament sobre el nombre aproximat de defuncions. De l'episodi de pesta de 1475-1476, per exemple, el *Libre de algunes coses asanyalades succehides en Barcelona y en altres parts* assegura que els recomptes de difunts van començar el 10 d'agost de 1475, quan hom va detectar la primera mort, i van finalitzar el 4 d'octubre de 1476. Segons aquesta font, "lo major die que se moriren foren XXIII persones, y açò no fou sino un dia que apres may passaren de XX y poques voltes hi arribaren" —LIBRE, p. 265. Així mateix, tampoc no és fàcil determinar durant quines èpoques de l'any la incidència de la pesta va ser més intensa, però és fàcil imaginar que van ser els mesos càlids els que més morts van registrar. Així semblen indicar-ho tant les ordenances municipals, que acostumaven a declarar els episodis de pesta els darrers mesos de la primavera i durant tot l'estiu i a anunciar la seva remissió amb l'arribada del fred, com les notícies sobre malalties i defuncions d'esclaus, normalment registrades, també, durant els mesos càlids. Sens dubte, un estudi en aquesta direcció podria aportar informacions realment valuoses. D'altra banda, els dietaris valencians són més precisos en el recompte de defuncions. En el brot del 1466, per exemple, hom va registrar prop de 12.000 difunts, 1.100 en el del 1478 i, en el del 1508, uns tres-cents diaris —cf. García (1976), "El censo", p. 61. Malgrat que Vicenta Cortés no els relaciona amb l'epidèmia, els descensos en l'arribada d'esclaus que hom registra a València en 1477-1478, de quaranta a vuit, i en 1507-1508, d'uns cent seixanta-cinc a poc més de cinquanta, semblen estar relacionats amb els brots del 1478 i el 1508; cf., per a les arribades d'esclaus, Cortés (1985), "Valencia", p. 77-78, i ídem (1964), *La esclavitud*, p. 59, gràfic 1.

guanyats amb el seu treball. La solució va ser ràpida: el matrimoni va accedir a obligar com a garantia addicional tres més dels seus esclaus.[31]

El següent brot epidèmic que registren les fonts no sembla que incidís en l'arribada de captius nous.[32] Tanmateix, tant el declarat el 1495 com el tancament de la ciutat a persones o mercaderies procedents de llocs contagiats ordenat el 31 de maig de 1497 sí que semblen haver alterat el ritme del mercat de Barcelona, com probablement també ho van fer el brot del 1501, les limitacions en el moviment de béns i de persones dels anys 1504, 1505 i 1510, o les epidèmies de 1507, 1509 i 1515.[33]

A la pèrdua demogràfica provocada per la guerra civil s'hi van sumar, doncs, fins a una desena d'epidèmies de pesta, tres de les quals van ser especialment intenses, les de 1475-1476, 1489-1490 i 1507. La majoria d'aquests episodis van condicionar el ritme de l'arribada d'es-

31. AHPB, Antoni Joan, 187/51, 1490, febrer, 26, s. f.; 1490, març, 31, s. f.; 1490, maig, 27, s. f.

32. El 4 de juliol de 1494, el consell va prohibir l'entrada a la ciutat de persones infectades, llevat que fossin ciutadans o habitants de Barcelona —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-11, 1494, juliol, 4, f. 156v-157v. Una mesura profilàctica de tan dubtosa efectivitat com l'adoptada pels consellers no va impedir que, amb prou feines vuit dies més tard, es declarés una nova epidèmia, que no va finalitzar fins al mes d'octubre d'aquell mateix any; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-11, 1494, juliol, 12, f. 159v-160r; 1494, octubre, 13, f. 160v-161r.

33. Totes les notícies a AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-11, 1495, juliol, 17, f. 164r; 1497, maig, 31, f. 175v-176r; IV-12, 1501, maig, 28, f. 70r-v; 1501, juny, 26, f. 72r; 1501, juliol, 29, f. 73r-v; 1501, desembre, 5, f. 74v; 1504, agost, 22, f. 111v; 1505, juny, 25, f. 121r-v; 1509, juliol, 9, f. 194v-195r; IV-13, 1510, maig, 10, f. 4v; 1510, juny, 25, f. 5r-v; 1510, juny, 28, f. 5v-6r; 1515, juny, 20, f. 113r; 1515, juny, 27, f. 113v-114v; 1515, juliol, 13, f. 116v-117r; 1515, juliol, 20, f. 117r-118r. El brot del 1507 va tornar a ser un episodi especialment violent. Ja el febrer d'aquell any, els consellers de Barcelona van prohibir la venda de mercaderies "infectes de pestilència" —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-12, 1507, febrer, 23, f. 159v-160r—, durant el mes d'abril van ordenar la celebració de diverses processons i cerimònies religioses per suplicar la fi de l'epidèmia —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-12, 1507, abril, 8, f. 161r-v; 1507, abril, 15, f. 162r-v; 1507, abril, 20, f. 162v-163r— i l'1 de juny van prohibir l'entrada de cadàvers a la ciutat —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-12, 1507, juny, 1, f. 164r. A partir del 9 de juny, la pesta va començar a remetre —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-12, 1507, juny, 9, f. 164v; 1507, juny, 9, f. 165r— i, si bé el 17 de juliol es va donar per extingida —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-12, 1507, juliol, 17, f. 165v-166r—, el 14 d'aquell mateix mes el rei Ferran, de tornada de la seva estada a Nàpols, va decidir de no desembarcar a Barcelona ja que havia rebut notícies que "eren stades grans morts de pestilència"; —LIBRE, p. 352-353—. D'altra banda, el 6 de setembre d'aquell any, Joana, vídua de Francesc Campmajor, mercader de Barcelona, va reconèixer que devia al també mercader Joan Julià Morell cinc lliures i cinc sous barcelonesos, quantitat que aquest darrer havia gastat en la compra d'aliments i de medicines, en el salari d'un cirurgià i en el cost de la sepultura de l'esclava Clementina, propietat de la primera, difunta durant aquell brot de pesta; AHPB, Pere Joan Reig, 271/5, 1507, setembre, 6, s. f.

claus nous, sia pel tancament de la ciutat a persones o mercaderies procedents de llocs infectats, sia per l'efecte dissuasiu que, sens dubte, la pesta devia causar entre els mercaders que freqüentaven Barcelona.

L'oferta

Tanmateix, malgrat les contraccions conjunturals que la plaga va poder arribar a ocasionar, l'arribada d'esclaus va ser especialment significativa entre el 1484 i el 1499, just quan el primer tràfic atlàntic començava a estar en ple rendiment, Granada queia a les mans cristianes i les tropes castellanes culminaven la conquesta de les Canàries. Barcelona es va mostrar receptiva davant un escenari nou en el qual l'oferta havia estat fortament estimulada des de l'Atlàntic mitjà i el sud ibèric. I no deixa de ser significatiu que el període de màxima arribada d'esclaus a la ciutat catalana coincideixi amb una prerrogativa concedida pels Reis Catòlics als tres traficants d'esclaus més importants del moment que treballaven a territori ibèric: Bartolomeo di Domenico Marchionni, Gianotto di Lorenzo Berardi i Giovanni di Corrado Berardi. El document els autoritzava a "venir a enviar a estos nuestros reynos de Castilla e de Aragón sus fustas e galeras e mercadurías e esclavos e esclavas, e trabtar e comprar e vender en ellos",[34] i s'afegia, així mateix, amb el contracte aconseguit per Marchionni per a l'explotació monopolística del tràfic d'esclaus a Senegàmbia i Benín fins al 1495.[35]

Malauradament, la documentació notarial i municipal de Barcelona, contràriament al que passa a València, no ofereix pistes sobre la possible vinculació amb el transport d'esclaus de Marchionni o dels seus socis preferents, com Cesare Barzi. Tanmateix, alguna notícia aïllada conservada als arxius valencians sembla confirmar allò que les fonts barcelonines no reflecteixen i l'evolució de les compravendes sí que insinua.[36] Fins i tot els interessos que algunes famílies catalanes van entreteixir en el primer tràfic atlàntic assenyalen cap a una relació estreta amb les xarxes comercials en què operava Marchionni, qüestió que s'abordarà quan hom analitzi el proveïment del mercat d'esclaus de Barcelona.

34. Citat a Iradiel i Igual (2003), "Del Mediterráneo", p. 177-178.

35. Almeida (2008), "Les réseaux", p. 749. També a València les arribades d'esclaus són destacables entre el 1489 i el 1497, especialment el 1495; cf. Cortés (1964), *La esclavitud*, gràfics 1 i 2, p. 58 i 60; per a Marchionni, cf. Guidi (2013), "Bartolomeo".

36. El 29 de maig de 1487, per exemple, el batlle del Regne de València va expedir un guiatge perquè una caravel·la repleta d'esclaus de l'empresa Marchionni, que es dirigia a Barcelona, on pretenia col·locar la seva càrrega, es desviés cap a València, com probablement va acabar fent; ARV, *Batllia, Lletres i Privilegis*, 1.158, f. 428v-429r, 1487, maig, 29; citat a Iradiel i Igual (2003), "Del Mediterráneo", p. 180-181, n. 65.

FIGURA 6
Vendes d'esclaus senegambians i guineans, 1479-1516*
(mostra: 186)

* Esclaus definits com a wòlofs i mandingues i/o adscrits a l'espai geogràfic de l'Alta Guinea.

Tanmateix, malgrat l'ímpetu del primer tràfic atlàntic, el subministrament d'esclaus negres no va dependre només de les noves rutes oceàniques monopolitzades per les naus portugueses i participades pels mariners castellans de les Canàries i de la baixa Andalusia. La situació geogràfica de Barcelona, com també la relació secular que els seus comerciants continuaven mantenint amb els principals ports sicilians, especialment el de Siracusa, va fer que un nombrós grup dels esclaus negroafricans arribats a la ciutat catalana procedís de la regió líbia de Barqa, un important node comercial que, des de feia segles, unia les rutes caravaneres que travessaven el desert amb les aigües de la Mediterrània,[37] i que al final del segle XV i durant les primeres dècades del cinc-cents continuava tenint un paper de primer ordre per al proveïment dels principals mercats d'esclaus del sud d'Europa occidental.

37. Cf. en aquest mateix llibre, p. 40, n. 50.

NOGUERA

Figura 7
Vendes d'esclaus procedents de Barqa, 1479-1516
(mostra: 106)

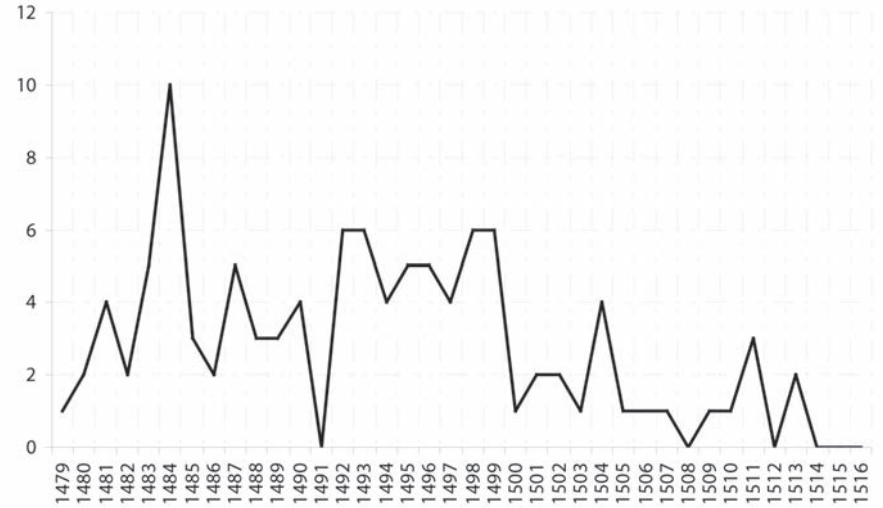

Igualment significatives per a l'arribada d'esclaus nous als territoris cristians de la península Ibèrica van ser les campanyes llançades contra el regne nassarita de Granada (especialment la conquesta de Màlaga, el 1487), l'annexió a la Corona de Castella de les illes de La Palma i Tenerife, el 1492 i el 1495, els assalts periòdics a les costes barbaresques i l'ocupació d'Orà, Bugia i Trípoli, el 1509 i el 1510.

Les campanyes militars contra territoris enemics on es podia aplicar el dret de guerra i esgrimir el títol de la justa esclavització van incrementar de manera intermitent l'oferta de mà d'obra esclava. Així, els nous botins humans es van sumar al flux més constant i nombrós del primer tràfic negrer, i fins i tot van aconseguir modificar a l'alça els ritmes de l'arribada d'esclaus en aquelles ciutats que, sia per la seva participació directa en aquelles accions, sia per les seves interrelacions amb les xarxes de distribució, es van mostrar més receptives davant d'un estímul que no per extraordinari va deixar de ser important. I Barcelona, tot i la seva llunyania i la delicada situació que travessava, no va ser aliena a aquesta realitat, si bé és cert que, excepte en el cas canari i malagueny, i sempre en termes relatius, la incidència d'aquest tipus de proveïment va ser pràcticament residual.

Els esclaus procedents de Granada van començar a aparèixer a la documentació catalana des dels inicis de la campanya de 1481-1492.

L'any que més entrades registra va ser el 1488, quan hom constata l'arribada de setze captius malaguenys com a conseqüència de la conquesta d'aquella ciutat i de la repercussió que els fets van tenir a bona part dels mercats peninsulars.[38] Al contrari, la guerra del 1492 no sembla que tingués una incidència especial en el proveïment de Barcelona, tot i que l'arribada d'homes i dones definits com a granadins, si bé minúscula, va continuar clapejant el mercat de la ciutat fins al 1513.

FIGURA 8
Vendes d'esclaus granadins, 1479-1516
(mostra: 42)

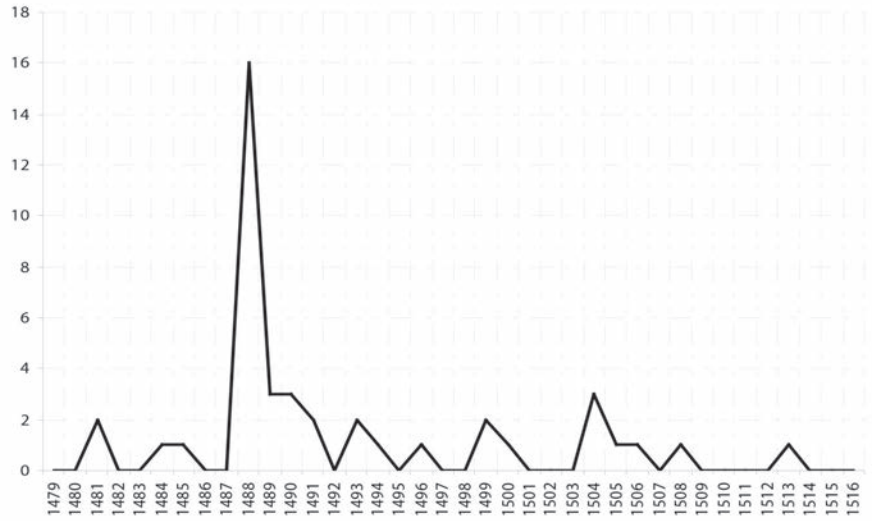

Si la conquesta del regne nassarita de Granada amb prou feines va modificar a l'alça el proveïment del mercat de Barcelona, molt menys decisives van ser les campanyes nord-africanes del 1509 i el 1510,

38. Si bé la parquedat dels arxius andalusos no permet de rastrejar l'impacte de la presa de Màlaga, Alfonso Franco es pregunta si els trenta-cinc esclaus musulmans que documenta a la Sevilla de 1462-1496 és una xifra versemblant o si, al contrari, i tenint en compte el gran volum de presoners malaguenys que van acabar nodrint els mercats peninsulars, el seu nombre devia ser més gran —FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 151. Tot i que Vicenta Cortés no mostra xifres absolutes, l'arribada de malaguenys, almeriencs i granadins a València sembla que va ser especialment significativa entre el 1493 i el 1496, com es dedueix de CORTÉS (1964), *La esclavitud*, gràfic 2, p. 60-61, i ibídem, Apéndice topográfico, p. 207 i seg.

sobretot si hom compara les xifres que es coneixen per a Màlaga i València amb les de Barcelona. Entre juliol i setembre del 1509, per exemple, els comptes del quint reial de la presa d'Orà a Màlaga van registrar l'entrada de més de tres-cents cinquanta esclaus, l'afluència més gran que hom coneix per al període 1489-1538.[39] I, semblantment, el batlle de València va ajustar, aquell mateix any, tres-cents vuitanta-dos musulmans procedents, en la seva majoria, d'Orà.[40] Tanmateix, la repercussió d'aquelles empreses al mercat de Barcelona sembla que va ser merament testimonial, i es redueix a la venda d'una esclava d'Orà, el 1509,[41] a la de dues esclaves de Bugia, el 1510,[42] i a altres cinc esclaus de Trípoli, venuts entre el 1510 i el 1515.[43]

De fet, aquestes poques operacions semblen desconnectades dels esdeveniments que van propiciar l'esclavització i la comercialització dels prop de 19.000 individus que es van capturar al nord d'Àfrica.[44] Fins i tot no seria desgavellat creure que, probablement, l'arribada d'aquests vuit individus respongués a la lògica de la redistribució i no pas del proveïment directe. No endebades, aquestes vuit operacions passen completament desapercebudes entre les altres vuitanta-vuit compravendes d'esclaus magrebins documentades durant tot el regnat de Ferran II (fig. 9), i fins i tot el seu nombre és significativament inferior al d'altres individus procedents d'altres indrets del nord d'Àfrica, com els vint-i-dos tunisians desembarcats entre el 1481 i el 1512. I el mateix es pot dir si es posen en relació amb les operacions dutes a terme amb esclaus sarraïns l'origen dels quals es desconeix, el ritme de les quals suggereix una procedència nord-africana, excepte en el cas dels nou individus venuts el 1488 i el 1489, l'origen dels quals podria ser granadí.

39. González (2005), *La esclavitud*, p. 71-72. Tot i que Alfonso Franco constata, també, un increment substancial de l'esclau barbaresc a la Sevilla de 1511-1520, "conectado con la política de la época, que definitivamente sustituye al moro ibérico que va muriéndose o termina por ser ahorrado" —Franco (1979), *La esclavitud*, p. 64-65 i 152, d'on copio la citació—, no ofereix cap mena de xifra, absoluta o relativa, sobre el nombre de captius procedents d'Orà, Bugia i Trípoli.

40. Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 51.

41. AHCB, Arxiu Notarial, IX.6, 1509, octubre, 17, s. f.

42. AHPB, Marc Busquets, menor, 255/29, 1510, octubre, 29, s. f.

43. AHPB, Lluís Carles Mir, 261/20, 1510, novembre, 8, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/21, 1512, març, 6, s. f.; AHPB, Joan Vilana, 257/20, 1513, juny, 10, s. f.; AHPB, Andreu Miquel Mir, major, 301/13, 1514, maig, 19, s. f.; AHPB, Pere Saragossa, 268/24, 1515, abril, 17, s. f.

44. Cf., per exemple, González (2005), *La esclavitud*, p. 72.

NOGUERA

FIGURA 9
Vendes d'esclaus magribins, 1479-1516
(mostra: 88)

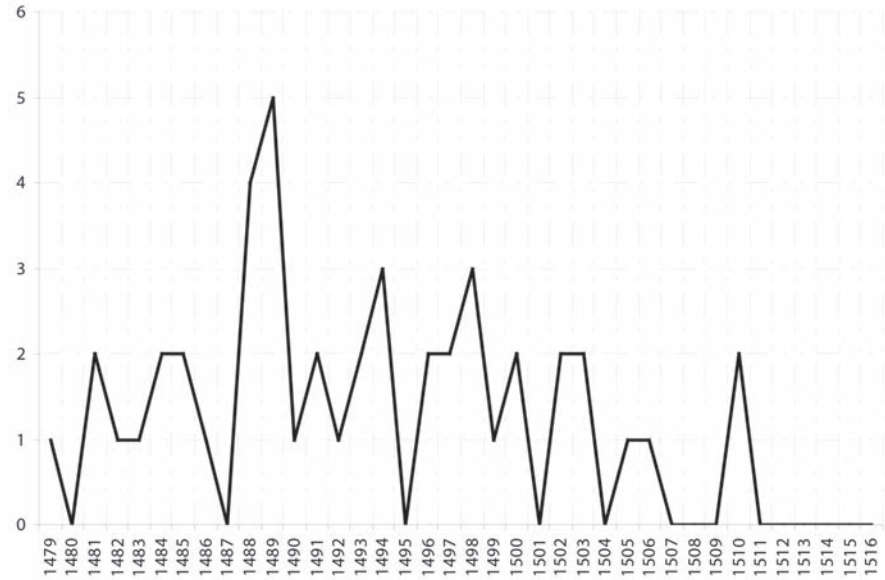

A més dels fets de Màlaga i Granada i de les cavalcades organitzades contra territori nord-africà, la nova fase colonitzadora que des del 1478 es desenvolupava en aigües de l'Atlàntic mitjà, iniciada amb l'ocupació i el control de Gran Canària i culminada, anys després, amb l'annexió de La Palma i Tenerife a la Corona castellana, igualment va estimular l'oferta disponible i va incrementar el ritme de l'arribada d'esclaus nous als mercats ibèrics, fonamentalment dones i infants.[45]

A Sevilla, per exemple, tot i que les primeres notícies sobre la presència de canaris es remunten al 1385,[46] no va ser fins al final del quatre-cents que la seva afluència va esdevenir sostinguda i relativament nombrosa, uns dos-cents cinquanta esclaus entre el 1489 i el 1506, si bé sempre incomparable al pes demogràfic que va arribar a assolir la

45. I fins i tot als itàlics. A Gènova, per exemple, hom hi constata, també, l'arribada d'esclaus canaris des del 1463; cf. GIOFFRÉ (1971), *Il mercato*, p. 37.

46. Quan la ciutat va rebre uns cent setanta captius —FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 147— que, probablement, devien formar part del botí capturat per una expedició que, aquell mateix any, havia partit de les costes andaluses cap a Canàries; cf., per exemple, MORALES (1971), "Los descubrimientos", p. 437-439.

NOGUERA

població negroafricana.[47] I, a València, l'impacte de la campanya règia sobre les Canàries confirma de nou l'important lloc que ocupava el seu mercat d'esclaus no solament als territoris catalanoaragonesos, sinó també a tota la península Ibèrica no portuguesa: entre el 1489 i el 1497, els oficials de la batllia general van veure desfilar més de cinccents trenta homes i dones d'aquelles illes mentre tractaven de trobar intèrprets que fessin possibles els interrogatoris.[48]

Figura 10
Vendes d'esclaus sarraïns d'origen desconegut, 1479-1516
(mostra: 46)

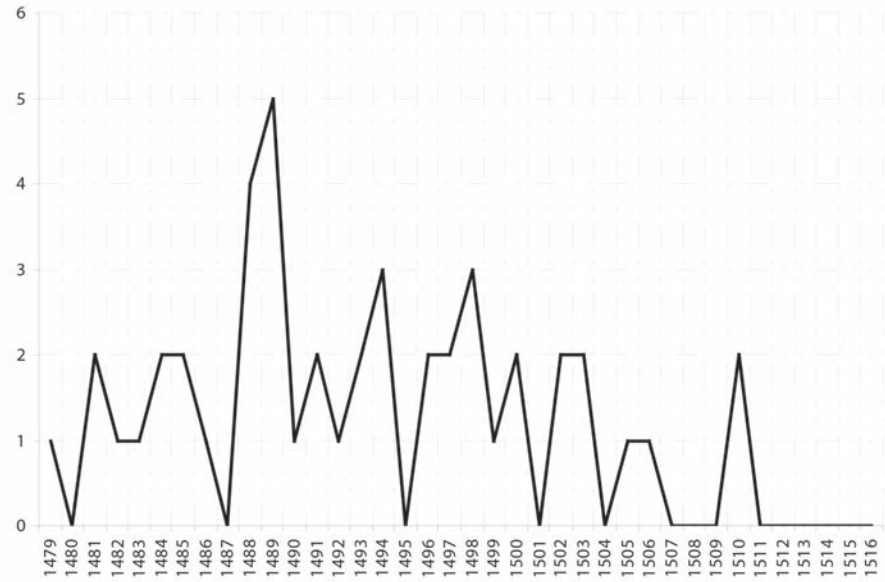

Cal reconèixer, però, que la repercussió de la conquesta de les Canàries al proveïment de Barcelona va ser realment escassa. Ara bé, contràriament al que passa amb les campanyes nord-africanes de 1509-1510, no per això s'ha de deixar de vincular amb l'arribada de nadius canaris a les costes de la ciutat catalana, especialment si hom té en

47. Franco (1979), p. 146-148

48. Cortés (1955), "La conquista", p. 490-500; cf., també, ídem (1964), *La esclavitud*, p. 53-55, si bé les xifres no coincideixen amb les publicades el 1955; cf. Blumenthal (2009), *Enemies*, p. 42-43, per a alguns exemples d'esclaus canaris declarats de bona guerra malgrat que no es van interrogar per falta d'intèrprets.

compte que, a pesar que les compravendes no sumin més de vint-i-cinc, el 68 % es concentra entre el 1494 i el 1499. En definitiva, xifres reduïdes estretament relacionades, nogensmenys, amb la conquesta règia de les Canàries, i que no solament es donen a Barcelona, sinó que es reprodueixen, també, a Mallorca i Màlaga.[49]

FIGURA 11
Vendes d'esclaus canaris, 1479-1516
(mostra: 25)

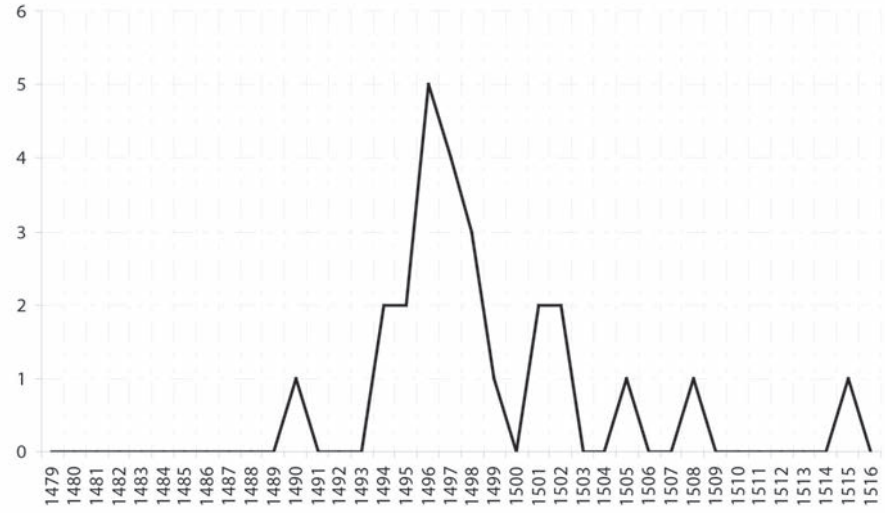

En resum, semblantment al que succeïa a bona part de les ciutats ibèriques que més van notar la influència de la nova esclavitud atlàntica i nord-africana, Barcelona va estar subjecta a la lògica de l'oferta de mà d'obra esclava. Tant l'organització del primer tràfic negrer com les conquestes de les Canàries i Granada van repercutir en el ritme de l'arribada d'esclaus nous. Així mateix, la connexió comercial que els mariners catalans mantenien amb Sicília, especialment amb el port

49. A Mallorca hom registra la venda de disset canaris entre el 1478 i el 1499 —VAQUER (1997), *L'esclavitud*, p. 11. Malauradament, l'exposició de les dades analitzades per Onofre Vaquer és, en el millor dels casos, arbitrària, i fa que sigui extremament complicat determinar amb claredat les dates d'arribada, el sexe, l'edat o qualsevol altra característica de la població esclava, amb independència de la seva procedència. D'altra banda, Raúl González ha pogut documentar, entre el 1496 i el 1503, l'arribada a Màlaga de set captius canaris; GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 83.

de Siracusa, va fer possible que un nombre important dels esclaus negroafricans que van arribar a la ciutat procedís de Barqa, la principal terminal de les rutes de les caravanes que, des de feia segles, travessaven el desert fins a assolir la Mediterrània.

La demanda

Analitzar el ritme i la intensitat de l'arribada d'esclaus nous tenint en compte, únicament, els esdeveniments externs que van afectar l'oferta disponible i els contextos interns que, com les epidèmies, van comprometre la fluïdesa del producte i la seva col·locació pot resultar ardu i monòton.

Tanmateix, aquest tipus d'aproximació, si bé necessària, és incapaç per si mateixa de completar un diagnòstic complex, ja que, al marge de la possible participació de les activitats de Marchionni i els Berardi en el subministrament d'esclaus, dels estímuls que sobre l'oferta van poder tenir les conquestes de Màlaga i Tenerife o dels efectes negatius de les successives pandèmies declarades durant les dues últimes dècades del quatre-cents i els primers lustres del segle XVI, com explicar les tres etapes d'estancament, creixement i contracció que, tot i que no les hagi enunciat fins ara, sembla dibuixar el ritme de l'arribada d'esclaus nous a la Barcelona de 1479-1516?

Deia en pàgines anteriors que l'anàlisi de l'esclavitud com a fenomen econòmic no s'hauria d'abordar sense prendre en consideració el context en què es va produir. I això vol dir, comptat i debatut, que així com és imprescindible atendre les variables de l'oferta i de les disrupcions conjunturals per desxifrar el ritme de l'arribada d'esclaus, també ho és posar en joc la de la demanda, cosa sens dubte més complicada, especialment en el cas de Barcelona, però també molt més suggestiva.

Reprenguem, en primer lloc, els nombres absoluts de població esclava que hom coneix per a Sevilla, Màlaga i València. Dèiem que, entre el 1479 i el 1516, Sevilla en va absorbir un mínim de 3.173, que Màlaga va fer el mateix amb 3.576 més entre el 1489 i el 1538, i que València, el paradigma per excel·lència, en va superar els set milers en només vint-i-vuit anys. I totes aquestes xifres enfront dels 1.237 esclaus i lliberts, o 1.101 captius, si hom prefereix, que s'han documentat a les fonts notarials de la Barcelona de 1479-1516.

Les diferències entre les quatre ciutats són clares. Davant d'una cosa tan evident, és lògic preguntar-se per què es va donar aquesta situació, és a dir, com explicar que una ciutat amb una trajectòria tan marcada en el comerç d'esclaus fins a mitjan quatre-cents quedés relegada al

FUNDACIÓ NOGUERA

paper d'un mercat secundari en un moment en què l'afluència de captius procedents de les zones subsaharianes era especialment intensa, per no esmentar els 19.000 presoners esclavitzats a Orà, Bugia i Trípoli, els 11.000 de Màlaga o els diversos centenars de canaris, probablement milers, que van estimular l'oferta disponible, com s'ha vist.

El sentit comú aconsellaria d'explicar aquesta situació partint de dues hipòtesis complementàries entre si. La primera assenyalaria cap a la llunyania de Barcelona respecte als principals circuits comercials que s'anaven consolidant a l'Atlàntic mitjà, una important limitació capaç de condicionar el proveïment de la ciutat. I la segona posaria l'accent sobre les conseqüències estructurals de la guerra civil catalana i del període de postguerra, que haurien estat especialment negatives per a la capacitat de l'economia barcelonina d'estimular el seu mercat de treball i augmentar, així, la demanda de mà d'obra esclava.

Tanmateix, cap d'aquestes dues hipòtesis no aprova l'examen de la validació empírica. En primer lloc, la llunyania no és un argument convincent o, almenys, no ho és per si mateix, ja que el contacte comercial amb diferents ports de l'Atlàntic mitjà es documenta sobradament des dels anys posteriors a la guerra civil.[50] A més, encara que no arribessin a assolir una posició destacada, alguns comerciants portuguesos van arribar fins a Barcelona per col·locar-hi mercaderia humana i, molt més significatiu, també hom documenta la participació activa d'alguns mercaders barcelonins en el comerç atlàntic de sucre i d'esclaus, com veurem més endavant.[51] I, en segon lloc, tampoc no serveix l'argument de la contracció com a conseqüència de la guerra, ja que, si bé el conflicte bèl·lic havia arruïnat l'economia catalana, també és cert que, durant l'última dècada del quatre-cents, Barcelona es va recuperar amb vigor.[52]

No obstant això, hi ha un tercer argument que, si bé ja ha aparegut amb una certa insistència, cal tornar a posar en joc: la guerra i una sèrie de brots epidèmics ben documentats van provocar un important descens demogràfic. Tanmateix, la suma de tots aquests factors geogràfics,

50. PELÁEZ (1981), *Catalunya*, p. 160-169; FERRER (1997), "El comerç"; MADURELL (1957), "Notas"; ÍDEM (1959), "Los seguros"; ÍDEM (1961), "El antiguo"; BELLO (2010), "La presencia"; ARMENTEROS (2012), *Cataluña*.

51. Cf. també, a ARMENTEROS (2012), *Cataluña*.

52. Com sosté Jaume Vicens, per a qui la revolta remença del 1484 —VICENS (1936-1937), *Ferran II*, I, cap. V— i l'establiment de la Inquisició castellana aquell mateix any —ibídem, I, cap. VI— van endarrerir la recuperació econòmica fins als anys centrals de la dècada de 1490 —ibídem, II, cap. IX—, afirmació que, tanmateix, hom pot matisar, com es veurà a continuació.

FUNDACIÓ NOGUERA

econòmics i demogràfics, més que ajudar a explicar la relativa baixa incidència de l'esclavitud a Barcelona respecte als nombres que hom registra a Sevilla, Màlaga i València, semblen suggerir just el contrari. Dit d'una altra manera, dibuixen una situació en què es donaven les condicions idònies perquè Barcelona absorbís una quantitat d'esclaus si més no semblant a la que hom documenta en aquelles ciutats. I aquestes condicions eren escassetat de treballadors i possible pressió salarial alcista, acumulació de capitals i de mitjans de producció, recuperació econòmica i probable estimulació del teixit productiu i, finalment, possibilitats reals d'accedir a l'abundant oferta de mà d'obra esclava subsahariana, canària, nord-africana i granadina.

Tanmateix, no va ser així. I no ho va ser perquè aquestes variables, especialment la de l'escassetat de treballadors, tan sols es van donar amb especial intensitat a l'àrea catalana, sotmesa com havia estat als efectes de la guerra. Dit d'una altra manera, i a diferència del que havia succeït a l'Europa meridional amb posterioritat a l'epidèmia del 1348, les forces laborals lliures de la ciutat catalana i d'algunes zones del Principat havien minvat, però no les d'altres geografies relativament properes. Per la qual cosa, un cop iniciada la senda de la recuperació, i acceptant una més que probable pressió salarial alcista davant de l'escassetat de mà d'obra, el mercat laboral de Barcelona hauria d'haver corregit els seus desequilibris mitjançant l'absorció de població forana disposada a ocupar-se als tallers i a les llars que demandaven braços. I, precisament, això és el que va succeir.

Tant el fogatge del 1497 estudiat per Josep Iglésies com les tesis de Vicens Vives situen l'increment demogràfic al voltant de l'equador de la dècada de 1490.[53] Dit d'una altra manera, i sempre sobre la base de l'anàlisi de les fonts municipals i reials, després de la formulació del *redreç* fernandí a les Corts de Barcelona de 1480-1481, i un cop superats els efectes de la revolta remença i de la instal·lació de la Inquisició castellana, l'augment demogràfic no faria sinó confirmar l'existència d'un període de creixement en què el mercat de treball hauria començat novament a expandir-se. Però, exactament, quan va començar la recuperació demogràfica de Barcelona?

Són pocs els qui no estaran d'acord a afirmar que, sempre que hom treballi amb la crítica i la prudència necessàries, un dels avantatges de la documentació notarial és la seva capacitat per reflectir el pols diari d'un lloc determinat. Si això és així, llegir sistemàticament tota la documentació conservada a l'AHPB per al regnat de Ferran II

53. Iglésies (1992), *El fogatge*; Vicens (1988), *Els Trastàmares*, p. 224 i seg.

NOGUERA

en cerca d'homes i dones marcats per l'estigma de l'esclavitud hauria de permetre de percebre, ni que només fos de manera indirecta, aquest batec urbà. I millors resultats s'obtindrien si hom decidís de prendre nota d'aquells instruments més cridaners per reiteratius o singulars.

Durant el mateix període en què es documenten els 1.101 esclaus que van arribar a Barcelona hom atesta, també, la formalització de prop de tres milers de contractes laborals de joves treballadors, molts dels quals procedents de diferents zones de Catalunya, de la resta dels territoris peninsulars de la Corona d'Aragó, del sud de França, de Navarra, de Castella, de Portugal i de les illes principals de la Mediterrània occidental, com Mallorca, Sicília i Sardenya. Es tracta, en la seva majoria, de contractes d'aprenentatge i de servei domèstic femení, amb una durada entre un i vuit anys, rubricats per púbers i adolescents de no més de quinze anys d'edat. I és especialment significatiu que el ritme de la formalització d'aquests tres milers de contractes segueixi una pauta extremament semblant a la que hom detecta en l'arribada d'esclaus nous: el període de màxima contractació de joves treballadors es registra entre els anys 1484 i 1500 i, a més, en aquesta nova variable hom documenta, també, pràcticament les mateixes contraccions que s'han analitzat en abordar la dinàmica del proveïment.

FIGURA 12

Contractes laborals, població esclava i vendes d'esclaus, 1479-1516*
(contractes laborals: 2.819; esclaus: 1.101; vendes: 755)

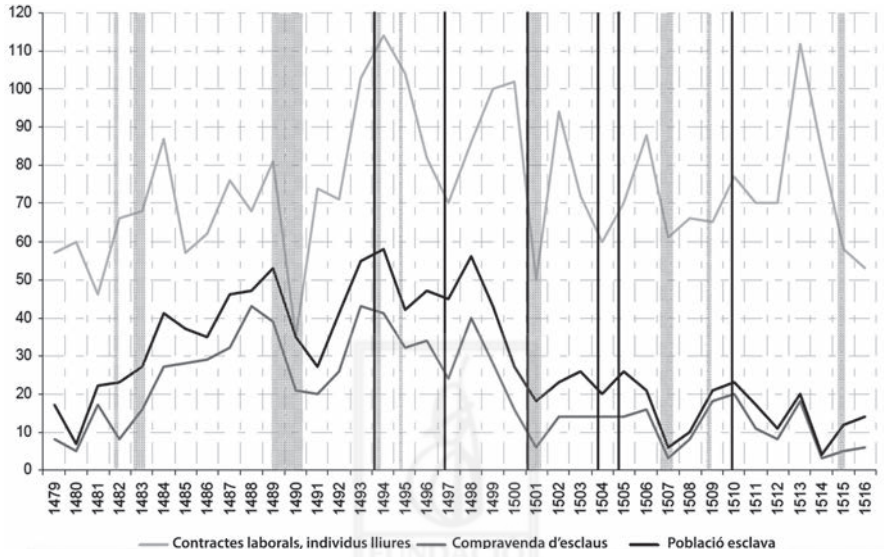

* En gris, episodis de pesta; en negre, prohibicions d'entrada de naus, mercaderies o persones procedents de llocs infectats.

Tret d'algunes divergències, la figura 12 confirma l'estreta relació que hi va haver entre l'arribada d'esclaus nous i la demanda exercida pel mercat de treball. Una demanda que, d'altra banda, es va adaptar perfectament a l'oferta disponible, sia lliure, sia esclava, sobre la base de les seves pròpies necessitats, bo i combinant l'arribada de joves treballadors disposats a contractar-se com a aprenents i servents domèstics amb l'absorció d'esclaus i esclaves com a suplement de la mà d'obra lliure. Dit d'una altra manera, el mercat de treball va entendre ambdues categories de treballadors, lliures i esclaus, des de la complementarietat econòmica. Tots dos es van dedicar a desenvolupar tasques per a l'acompliment de les quals normalment coincidien, sia en l'àmbit domèstic, sia en l'artesanal, o en tots dos, com tindrem oportunitat de comprovar. I deixant de banda la frontera de la llibertat jurídica i altres elements diferenciadors, com el racial o el cultural, les condicions salarials d'aquest tipus de contractes, que difícilment preveien la remuneració pecuniària, essent més habitual que adolescents i púbers s'acontentessin amb l'aprenentatge d'un ofici i amb la seguretat de disposar de beguda, menjar, calçat, roba i un sostre sota el qual dormir,[54] com també les ordenances municipals que, nombroses vegades, ficaven dins del mateix sac esclaus, lliberts i mossos, acostaven ambdues realitats, ni que només fos en termes econòmics.

En definitiva, el que aquestes dades corroboren és que la recuperació de l'economia de Barcelona devia produir-se a l'equador de la dècada de 1480, en ple *trauma* remença i inquisitorial, uns deu anys abans del proposat per Vicens Vives. O, si més no, això és el que semblen indicar tant el creixement de la contractació laboral, que assenyala cap a l'expansió del mercat de treball, com l'augment de l'arribada d'esclaus nous, la presència dels quals obeïa a la demanda del teixit productiu i el proveïment dels quals depenia del gran comerç internacional i, per tant, de la capacitat de la ciutat i dels seus mercaders de penetrar a les seves xarxes. Fins i tot hom podria interpretar la fase contractora iniciada el 1501, quan es va reduir dràsticament l'arribada de captius, però no pas la de joves treballadors, i que, tot i registrar determinats estímuls esporàdics el 1509, el 1510 i el 1513, va mantenir la tendència negativa almenys fins al 1516, com un senyal d'un probable abandó conjuntural del treball esclau, que hauria estat reemplaçat amb intensitat creixent per l'abundant mà d'obra lliure associada al nou feno-

54. Cf., per exemple, per a la Saragossa baixmedieval, Sesma (2000), "El mercado", p. 745-746, i, per a la Barcelona del quatre-cents, Hernando (2005), "*Instruere*", p. 949-951.

NOGUERA

men de la immigració gascona que just començava a despuntar.[55] Des d'aquesta perspectiva, doncs, no hauria d'estranyar que les conquestes d'Orà, Bugia i Trípoli amb prou feines repercutissin en el proveïment del mercat d'esclaus de la ciutat catalana, o que l'arribada d'esclaus procedents de Barqa, o la dels sudanesos de l'Alta Guinea i Senegàmbia, es contraguessin, també, des dels primers anys del segle XVI.

Tanmateix, aquesta és una hipòtesi que, a hores d'ara, i a falta d'estudis sistemàtics sobre el fenomen de l'esclavitud a la Barcelona del cinc-cents, no es pot corroborar. Però això no impedeix afirmar que, si hom considera ambdues xifres, és a dir, migració esclava i absorció de treballadors lliures, molts dels quals eren, també, immigrants, i tenint en compte totes les excepcions i objeccions que es puguin fer a aquesta proposta, entre joves aprenents, servidors domèstics i esclaus, el teixit productiu de la Barcelona de 1479-1516 hauria estat capaç d'absorbir més de 4.000 treballadors nous.[56]

No desitjaria finalitzar aquest apartat sense acudir, novament, a la comparació. Deia en pàgines anteriors que les diferències que hom detecta entre les poblacions esclaves de Sevilla, Màlaga, València i Barcelona són clares. De fet, és difícil no quedar sorprès per la línia que separa les ciutats andaluses de la valenciana, i els milers de captius i lliberts de totes amb els 1.237 individus d'origen esclau documentats a la Barcelona del regnat de Ferran II. Tanmateix, malgrat que totes aquestes xifres, torno a recordar-ho, s'hagin de prendre amb prudència per la inevitable pèrdua documental, desigual a cadascun dels observatoris, si hom vol establir una comparació vàlida és el valor relatiu, i no pas l'absolut, el que cal manejar. I això és així perquè, en definitiva, comparar nombres absoluts de ciutats amb diferents demografies, dinamismes econòmics i sinergies pot conduir a error.

---

55. Que va assolir la seva intensitat màxima a partir del 1540 i es va mantenir gairebé sense variacions fins a la segona dècada del segle XVII —cf. NADAL i GIRALT (2000/1960), *Immigració*. Entre el 1500 i el 1540, per exemple, la presència de francesos a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona va créixer amb intensitat i va passar d'un 20 % del total d'assistits (trenta-cinc) a prop del 50 % (dos-cents quatre) —ibídem, p. 286-287. Així mateix, segons els registres d'aquesta institució, entre els anys 1474 i 1660 nou de cada deu francesos eren menors de trenta anys i, entre ells, el 50 % eren joves i adolescents d'onze a vint anys, la franja d'edat més representada als contractes d'aprenentatge i de servei domèstic. Un altre indici que suggereix la importància creixent de la immigració francesa són les constitucions aprovades a Corts que, des del 1510, van vetar l'ús d'armes ofensives als gascons que fossin solters, no tinguessin domicili fix o es dediquessin al pasturatge; TORRES (2002), "Los *sin papeles*", p. 352-353, 355 i 357.

56. Nombre que, probablement, va ser més gran, ja que altres tipus de relacions laborals, com la contractació a jornal, difícilment deixen empremtes a la documentació notarial.

FUNDACIÓ NOGUERA

Figura 13
Població esclava i població total a Barcelona, València i Sevilla expressades en nombres absoluts i relatius

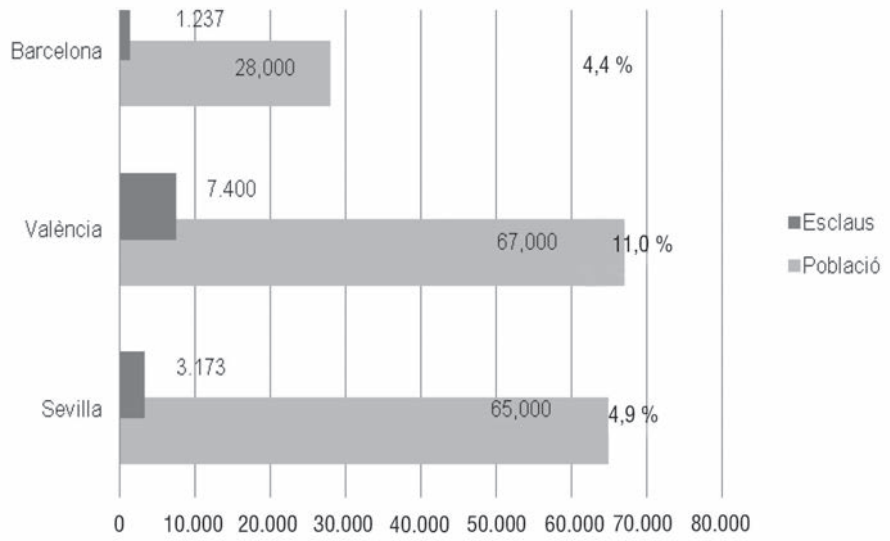

Així, doncs, reprenguem, també, les xifres aproximades que coneixem per a la població de Sevilla, València i Barcelona a cavall dels segles xv i xvi.[57] Dèiem en pàgines anteriors que, durant els primers anys del cinc-cents, abans que es produís el primer gran èxode cap al Nou Món, Sevilla devia tenir entre 60.000 i 70.000 veïns. Que València, el 1483, i abans, també, de les mortaldats causades per les successives rèpliques de pesta que es van estendre fins al 1508, va poder arribar a sumar entre 60.000 i 75.000 habitants. I que Barcelona, després d'una guerra civil i de diversos episodis de brots epidèmics, sens dubte letals per al seu creixement demogràfic, tenia uns 28.000 pobladors el 1497. Els nombres més segurs serien, doncs, uns 65.000 habitants per a la Sevilla del 1500, 67.000 per a la València del 1483, poc més o menys, i uns 28.000 per a la Barcelona del 1497. Ara bé, l'absència de censos específics d'esclaus per a qualsevol d'aquestes tres ciutats fa del tot impossible determinar el valor relatiu que devien tenir amb relació a les demografies totals. De manera que no queda altre remei que

57. Malauradament, la demografia de la Màlaga de 1487-1550 continua essent desconeguda, de manera que no és possible incloure-la en aquest tipus d'anàlisi comparativa.

NOGUERA

acceptar com a vàlides les sumes dels esclaus documentats a Sevilla i Barcelona entre el 1479 i el 1516 i a València entre el 1489 i el 1516: 3.173, 1.237 i uns 7.400, respectivament.

No pretenc amagar la debilitat d'aquest mètode. Però probablement és l'únic que pot acostar-nos al valor relatiu de les poblacions esclaves de Sevilla, València i Barcelona sense haver de falsejar xifres ni d'emprendre càlculs matemàtics complexos. Així que, seguint aquesta lògica, i acceptant-ne les limitacions, Sevilla devia tenir un 4,9 % de població d'origen esclau, Barcelona un 4,4 % i València, de nou una excepció, va arribar a assolir pràcticament l'11 %.

Des d'aquesta nova perspectiva, tant Sevilla com Barcelona semblen comportar-se d'una manera molt semblant, amb una població esclava que, a ambdues ciutats, va poder arribar a superar el 5 % del total dels seus habitants si hom té en compte la pèrdua documental, més gran, sens dubte, en el cas sevillà. No obstant això, València s'escapa d'aquesta lògica doblant amb escreix el pes relatiu que es registra a les altres dues ciutats. Per la qual cosa cal aturar-se, ni que sigui breument, en aquesta anomalia que, a primeríssima vista, podria suggerir una altíssima capacitat d'absorció de mà d'obra esclava. Però, realment això va ser així? O, dit d'una altra manera, va ser València capaç d'absorbir una mitjana anual de tres-cents esclaus entre el 1489 i el 1516, com proposa Vicenta Cortés?[58]

El primer que cal prendre en consideració és que els més de set milers de captius de València s'han documentat als llibres de comptes del mestre racional i als llibres de confessions de la Batllia General del regne, i no pas en documentació notarial. Sens dubte, una recerca en aquesta direcció podria presentar dades que aclarissin si els esclaus arribats a València van romandre a la ciutat o si, al contrari, un percentatge desconegut tan sols va passar per la batllia per pagar els impostos corresponents, obtenir els títols de justa esclavització i continuar el seu camí cap a altres indrets. De fet, les dades publicades per Vicenta Cortés no són precisament detallades. I encara que els comptes del mestre racional atorguin un valor a cada esclau ajustat,[59] no hi ha

58. CORTÉS (1964), *La esclavitud*, p. 102, n. 2.

59. Cosa que Cortés interpreta com un indici clar que, efectivament, els esperava la venda al mercat valencià. Tot i la clara descripció del procediment d'arribada a València, presentació davant del batlle i ajust dels esclaus que hom pot llegir a ibídem, p. 120-121, sorprèn que Vicenta Cortés assumeixi que l'ajust davant del batlle o els seus oficials, acte amb què hom taxava els esclaus per calcular els impostos que corresponien a la Corona, indicava la seva venda immediata al mercat valencià. De fet, és difícil trobar prou raons que expliquin per què Cortés parla de compradors d'esclaus quan realment es

prou indicis per afirmar que realment, com sosté Cortés, aquells poc més de set milers d'homes i dones van acabar alimentant el mercat valencià. En canvi, sí que hi ha altres notícies, i no precisament anecdòtiques, que suggereixen justament el contrari. Entre el 1507 i el 1516, per exemple, els germans barcelonins Lluís i Gaspar Morell, associats amb Constancio Barzi, fill de Cesare Barzi, un dels socis preferents de Bartolomeo Marchionni a València amb grans interessos dipositats en el negoci esclavista, van arribar a exportar a les Canàries prop de 1.400 esclaus negres, tots sortits de València i Cadis.[60] I, durant el mateix període, ambdós germans van estar involucrats, també, tant en la introducció de prop de quatre-cents esclaus subsaharians a la ciutat del Túria com en l'enviament, des d'aquella localitat, de poc més d'un centenar de captius a l'illa caribenya de La Española.[61]

Després d'aquestes dades, la necessitat d'emprendre una anàlisi sistemàtica de la documentació notarial conservada a València es revela més urgent. És altament probable que les xifres que a hores d'ara continuen reproduint-se sense ser prou criticades no s'ajustin a la realitat. I no és precisament un assumpte secundari. Convé recordar que València va ser, *a priori*, el gran mercat d'esclaus dels territoris ibèrics no portuguesos. Si hom dóna per bons els nombres publicats per Vicenta Cortés, fins i tot podria haver arribat a superar Lisboa, sempre en termes relatius, com a principal centre receptor de mà d'obra esclava de tota la península Ibèrica durant els darrers anys del segle xv.

En tot cas, el que ha quedat clar és que Barcelona, com moltes altres ciutats ibèriques, va tenir accés directe a una oferta àmplia i sostinguda d'esclaus negroafricans, eventualment estimulada per les cavalcades nord-africanes i les conquestes de les Canàries i el regne nassarita de Granada. Tot plegat va fer possible que el mercat de la ciutat arribés a absorbir una xifra que, de ben segur, va superar amb escreix els poc més de 1.200 individus d'origen esclau que s'han documentat durant el període analitzat, encara que no es pugui determinar en quina mesura. Així mateix, el pes que la població esclava va arribar a

---

tracta d'agents comercials, mercaders professionals, o no, que presentaven captius davant del batlle —per exemple, ibídem, p. 105-106—, com indica la documentació que maneja, extrem que ella mateixa sosté no poques vegades; cf., per exemple, ibídem, p. 65-70.

60. Almeida (2008), "Les réseaux", p. 751; per a Cesare Barzi, cf., per exemple, Iradiel i Igual (2003), "Del Mediterráneo", p. 178-187, i Hinojosa (1993), "Cesaro Barchi", p. 232-243.

61. Almeida (2012), "Le premier", p. 167; per a la participació de Lluís i Gaspar Morell en el mercat valencià, cf. Cortés (1964), *La esclavitud*, doc. 872, 897, 1354, 1359 i 1399, tot i que l'autora els fa valencians i no pas catalans, qüestió que s'abordarà més endavant.

FUNDACIÓ NOGUERA

tenir a la ciutat catalana, si més no en termes relatius, va poder arribar a ser comparable amb el que hom registra en altres ciutats ibèriques estretament relacionades amb el tràfic d'esclaus, com ara Sevilla.

D'altra banda, és innegable l'expansió d'un mercat amb oscil·lacions fortes que, si bé afectat per una sèrie de problemes estructurals heretats de la guerra civil i de la depressió posterior, que van condicionar la recuperació econòmica de la ciutat, va mostrar signes clars de vitalitat entre el 1484 i el 1499, just quan el mercat laboral va començar a dinamitzar-se i a absorbir una quantitat creixent de joves treballadors lliures. En aquest darrer sentit, la vinculació entre l'expansió del teixit productiu barcelonès, símptoma clar d'una precoç reactivació econòmica, i l'arribada de treballadors nous, lliures i esclaus, és inqüestionable.

Com era d'esperar, les disrupcions conjunturals atribuïbles als episodis de pesta declarats entre el 1479 i el 1516 van condicionar el ritme de l'arribada d'esclaus nous, però també de la de nous treballadors lliures disposats a cobrir la demanda que la ciutat començava a generar. I, contradictòriament, aquest darrer factor, el de la contractació de púbers i adolescents, molts dels quals immigrants, podria trobar-se a la base que expliqués el descens que hom detecta en l'arribada d'esclaus a partir dels primers anys del cinc-cents. Falta per comprovar si, efectivament, la immigració gascona va desplaçar la importància que l'esclavitud havia tingut a la ciutat de Barcelona fins als primers anys del segle XVI. Però aquesta és una qüestió que s'escapa enterament de l'objectiu d'aquesta investigació.

FUNDACIÓ NOGUERA

LA POBLACIÓ ESCLAVA

Anteriorment hem esmentat que l'anàlisi sistemàtica dels manuals notarials conservats a l'AHPB que cobreixen el període 1479-1516 ha fet aflorar 1.268 documents directament relacionats amb el fenomen de l'esclavitud.

Ara bé, quina informació aporten aquests documents? Malgrat els diversos graus de meticulositat que hom aprecia en cadascun, l'acta notarial, assentada en una pràctica que, en el cas de Barcelona, es remunta als anys centrals del segle XIII, acostuma a recopilar aquelles dades que tant les parts implicades com el fedatari públic consideren imprescindibles. D'aquesta manera, i parlant sempre en termes demogràfics i quantitatius, la qualitat de la informació que l'instrument pot aportar sobre l'esclau o el llibert variarà substancialment sobre la base de la seva pròpia naturalesa.

Així, a les compravendes o a les donacions d'homes i dones, per exemple, tot i no ser sistemàticament anotats i, de vegades, presentar llacunes serioses, la consignació del nom cristià de l'esclau, el color, l'edat aproximada, la procedència, l'adscripció a una *natio,* precisa o difusa, el preu o la modalitat de venda són elements recurrents, ja que, en darrer terme, defineixen amb criteris més o menys clars l'objecte de la transacció bo i aportant seguretat jurídica als contractants i delimitant, amb la major quantitat de detalls, les característiques del bé transmès. Mentre que, d'altra banda, tant el nom com la confessió religiosa originals dels captius són informacions que no s'acostumen a registrar per tractar-se de dades que no condicionen l'objecte de la transacció, malgrat que la segona es pugui deduir si hom té en compte l'origen de l'esclau i l'adscripció etnogeogràfica que l'amanuense va anotar.

FUNDACIÓ NOGUERA

FIGURA 14
Tipologies notarials

Marmessoria	Compromís de manumissió	Proclamació de llibertat
Lloguer de propietat	Contracte de treball	Procuració
Àpoca	Debitori	Quitació
Arbitri	Donació	Reclamació
Cancel·lació	Garantia	Requisició
Capítols matrimonials	Impugnació	Restitució
Cessió	Instrument de dot	Assegurança
Cessió temporal	Llegat testamentari	Testament
Comanda	Manumissió	Altres tipologies
Compravenda	Permuta	

L'anàlisi de totes les informacions que apareixen en les més de vint-i-vuit tipologies documentals en què esclaus i lliberts són protagonistes directes o indirectes presenta un cabal de dades que s'han de porgar, sistematitzar i, més d'una vegada, interpretar d'una manera correcta. I, per a això, i especialment pel que respecta a l'anàlisi purament demogràfica i econòmica, cal reflexionar, en primer lloc, sobre el fet mateix de l'esclavitud per no caure en errors d'interpretació ni descurar variables que, altrament, haurien corregut el risc de quedar descartades.

Perquè, en última instància, l'esclavitud s'ha d'entendre com un procés de migració humana que, si bé forçada, va implicar el moviment de quantitats considerables d'homes i dones que van passar a formar part de les poblacions d'aquelles comunitats que van fer ús de la seva força de treball. Dit d'una altra manera, l'esclavitud, com a fenomen econòmic i social, va estar estretament relacionada tant amb les estructures productives de les comunitats lliures que en van fer ús com amb els substrats demogràfics sobre les quals aquestes comunitats es van assentar, bo i enriquint-los mitjançant la introducció de fenotips i genotips forans.

Des d'aquesta perspectiva, doncs, analitzar la població d'origen esclau, paraigua conceptual que cobreix tant esclaus com lliberts, passa de ser un objectiu legítim a necessitat. Així, el color, la procedència etnogeogràfica, el sexe o l'edat de la població d'origen esclau són variables que permetran d'apreciar, amb més detalls, les característiques de l'esclavitud a la Barcelona tardomedieval com a fenomen migratori, i que permetran, quan calgui, d'ajustar l'enfocament per estudiar, amb

FUNDACIÓ NOGUERA

deteniment, les variacions que hom pugui detectar entre dos grups separats per la difusa frontera de la llibertat jurídica: esclaus i lliberts.

El sexe i la percepció del color

Si s'hagués de definir l'esclavitud a la ciutat de Barcelona durant el regnat de Ferran II a partir del sexe i de la percepció del color, el consens seria majoritari en afirmar que es va tractar d'una esclavitud predominantment negra i masculina, a pesar que desconeguem el color d'un voluminós 34,9 %. No endebades, el 51,3 % de la població d'origen esclau va ser racialment negra, mentre que tan sols un 8,1 % dels individus documentats es van definir com a blancs i un 5,9 % com a llors. Pel que fa al sexe, la proporció d'homes va ser, sens dubte, majoritària, amb un 55,9 % d'esclaus barons documentats davant d'un 44,1 % de dones.[1]

Figura 15
Percepció del color i el sexe de la població d'origen esclau
(mostra: 1.237)

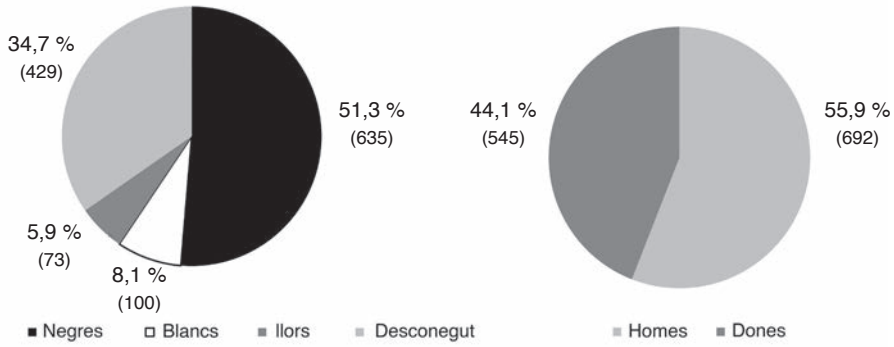

1. El fet que als registres notarials de Barcelona no es documenti l'arribada de lots de captius té l'avantatge que, gairebé en la totalitat dels casos —les poques excepcions es redueixen a sis documents en què hom parla genèricament d'esclaus i esclaves sense que s'especifiqui el nombre ni el repartiment per sexes—, és possible conèixer la distribució per sexes de la població d'origen esclau, contràriament al que succeeix en altres ciutats ibèriques. A Màlaga, per exemple, no ha estat possible determinar el sexe del 15 % dels esclaus documentats —González (2006), *La esclavitud*, p. 85—, mentre que a València, l'arribada habitual de grans lots d'esclaus ajustats col·lectivament davant del batlle general del regne o els seus oficials fa del tot impossible elaborar estadístiques absolutes sobre el repartiment per sexes de la població esclava, problemàtica que segurament es podrà solucionar si hom acut a la documentació notarial; cf. Cortés (1964), *La esclavitud*.

Les diferències encara són més pronunciades si hom atén, únicament, les xifres de la població captiva i lliberta per separat: entre els 1.101 esclaus documentats, el 58,6% van ser homes, mentre que, entre els lliberts, les dones van ser clarament majoritàries, amb un 59,5 % sobre un total de dos-cents individus.

FIGURA 16
Sexe de la població esclava i lliberta
(esclaus: 1.101; lliberts: 200)

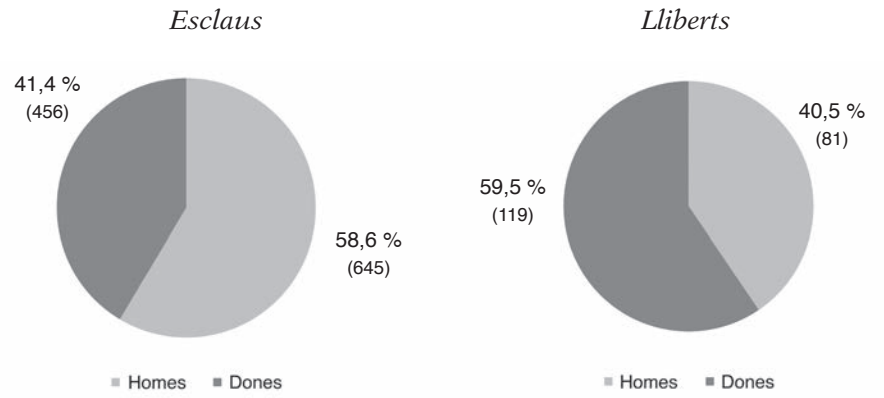

Una esclavitud predominantment subsahariana i masculina, doncs, que havia canviat substancialment la que havia estat la fisonomia del captiveri en terres catalanes fins a mitjan segle XV, marcada per un predomini de les dones blanques, o bàsicament blanques, d'origen euroasiàtic i balcànic.

Si hom analitza la variable del color diferenciant entre sexe, d'una banda, i entre lliberts i esclaus, de l'altra, les tendències confirmen les mutacions que s'estaven produint al mercat d'esclaus.

En primer lloc, entre els esclaus, els subsaharians van ser majoritaris. L'impacte del primer tràfic atlàntic era un fet. A més, el cessament del subministrament des de la mar Negra i els Balcans havia afavorit que, en poc temps, els captius sudanesos esdevinguessin hegemònics al mercat de Barcelona. I, en segon lloc, la tendència que hom detecta entre homes i dones lliberts és completament diferent de la que hom aprecia entre els esclaus, amb un 42,8 % de lliberts barons racialment negres davant d'un reduït 16 % de dones. Si hom té present que, fins a mitjan dècada de 1460, el model d'esclavitud a la Mediterrània occidental cristiana havia estat marcat per la procedència euroasiàtica i

balcànica i per un desequilibri en les ràtios de sexe favorable a les dones en un 60 %, no ha d'estranyar, doncs, que entre la població lliberta les dones racialment blanques, al costat del generós grup d'aquelles de les quals desconeixem el color, fossin majoritàries, testimoni clar del model d'esclavitud que s'havia desenvolupat a les societats cristianes de la baixa edat mitjana.

Figura 17
Sexe i color de la població esclava i lliberta
(esclaus: 1.101; lliberts: 200)

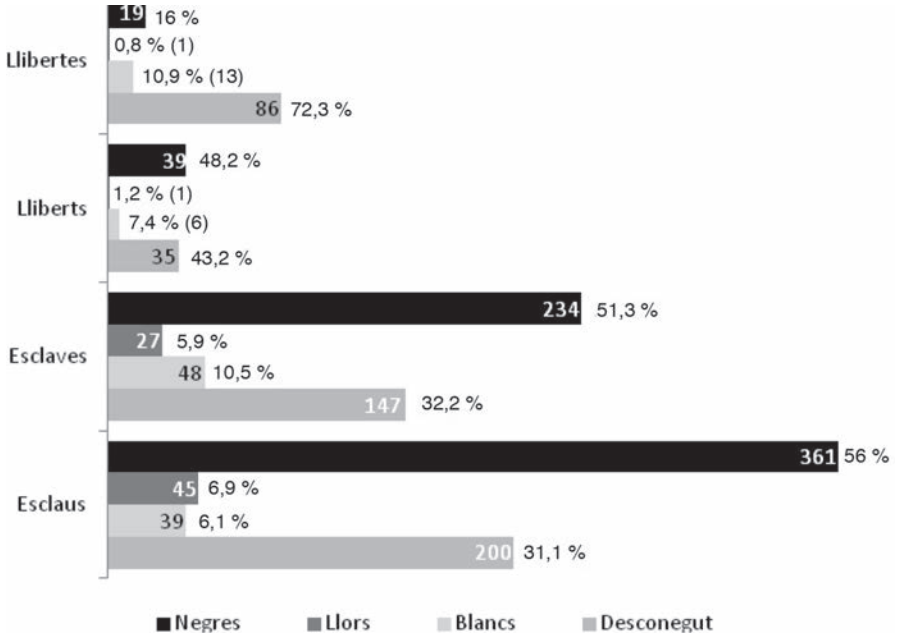

Tanmateix, i malgrat que en l'actualitat pugui semblar que la consignació del color devia ser una dada rellevant per a la definició d'un individu sotmès a captiveri, la documentació suggereix que, a la Barcelona de les acaballes de l'edat mitjana, potser no va ser tant així, més si hom té present que altres variables, i no tant el color, van poder tenir un paper més decisiu a l'hora d'identificar la població d'origen esclau. Anem a pams.

En primer lloc, i per raons evidents, la identificació del color de la població d'origen subsaharià no presenta problemes. En canvi, la major part dels documents que es refereixen a esclaus procedents d'al-

tres latituds amb prou feines proporcionen dades satisfactòries sobre aquesta variable. Així mateix, tampoc no és difícil documentar individus l'obscurantisme informatiu dels quals arriba a ser pràcticament absolut.

En segon lloc, hom pot dir que la percepció del color es troba delimitada per dos extrems, negre i blanc, que admeten una sèrie de matisos i gradacions entre ells. El terme llor, per exemple, és un adjectiu recurrent a bona part de la geografia ibèrica per definir l'esclau que no era ni blanc ni negre. Però el fet que alguns individus es qualifiquessin com a llors en un període en què la multitud de procedències va enriquir la variabilitat de les poblacions esclaves exigeix d'aclarir, primer, què es volia definir amb la utilització d'aquest adjectiu.

Segons la Real Academia Española, la paraula castellana *loro* deriva del llatí *laurus,* 'llorer', pel color fosc de les seves fulles i els seus fruits, "color amulatado, o de un moreno que tira a negro", mentre que el *Gran Diccionari de la Llengua Catalana* defineix amb el terme *llor* el "bru fosc, dit especialment de la persona de pare blanc i mare negra, o viceversa".

Tot i que en un primer moment Miret i Sans cregués veure en els esclaus llors individus rossos, bo i adaptant del portuguès la paraula *louro,*[2] a hores d'ara ningú no dubta que el terme defineix característiques fenotípiques més o menys clares. Roser Salicrú, per exemple, seguint l'etimologia del terme, s'ha preguntat si els llors no devien ser individus magrebins de color olivaci, opció convincent si més no fins que els esclaus llors d'aquesta procedència van deixar de ser majoritaris, com és el cas que ens ocupa. En aquest sentit, Fabienne Guillén sosté que el terme llor podria haver patit una evolució semàntica durant el segle XV bo i designant, primer, l'esclau olivaci magrebí i fer-ho, després, al mulat afrocaucàsic, sense descartar la possibilitat que es tracti d'un terme polisèmic.[3] Precisament aquesta última idea, la de la polisèmia, si bé sense qüestionar la cotilla del mestissatge, és la que Vicenta Cortés no va dubtar a donar per vàlida en afirmar que llor, o mestís, podria ser el fill "de mora y blanco, de negra y blanco, de mora y negro y de toda mezcla en que los hijos apuntaran un ligero tinte oscuro en la piel".[4] Finalment, tant Verlinden com Alfonso Franco van considerar que el terme llor designa el mulat, és a dir, aquell qui no era ni blanc ni negre, concepte que admetia matisos i gradacions que podien fer

2. MIRET (1917), "La esclavitud", p. 11.
3. PLAZOLLES (2000), "*Barcelona*", p. 42.
4. CORTÉS (1964), *La esclavitud*, p. 62.

que el notari especifiqués el color llor quasi negre, negre una mica llor o entre llor i negre d'aquest o aquell esclau.[5]

La documentació conservada a Barcelona per al període 1479-1516 suggereix que llor va ser un terme polisèmic i prou plàstic per adaptar-se a casos i contextos diferents. En general, va definir la població que no era ni blanca ni negra, amb independència de la seva procedència i de si era, o no, mestissa. Malgrat que no ha estat possible documentar la riquesa de gradacions que hom llegeix als registres notarials d'altres ciutats, com Sevilla, Granada o Màlaga, sí que hom ha constatat algun cas aïllat en què es defineix l'esclau en aquests mateixos termes, com va succeir amb la venda d'una esclava wòlof de la qual es va assegurar que era llora quasi negra.[6] En resum, tant el canari com el nord-africà, o el mestís nascut de la unió d'una persona predominantment negra amb una altra de bàsicament blanca, sia caucàsica, sia magrebina o de qualsevol altra procedència, es podien descriure com a llors. I així en totes les gradacions cromàtiques que es poguessin percebre entre el blanc i el negre.

Figura 18
Població d'origen esclau definida com a llora
(mostra: 73)

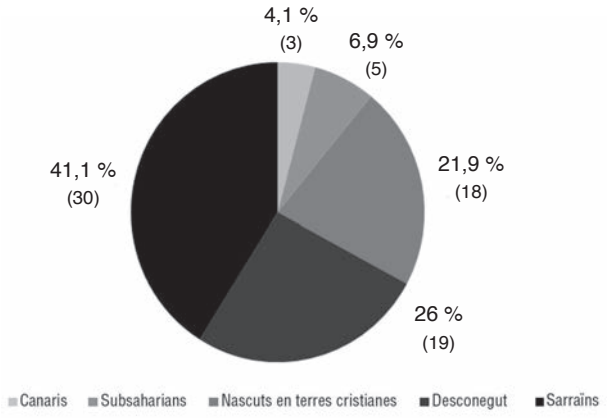

Dels setanta-tres esclaus i lliberts definits com a llors, trenta eren sarraïns (41,1 %), setze nascuts a la península Ibèrica o en alguna re-

5. Verlinden (1955), *L'esclavage*, I, p. 280, n. 139; Franco (1979), *La esclavitud*, p. 138.

6. AHPB, Galceran Balaguer, 241/34, 1493, octubre, 11, s. f.

gió de la Mediterrània occidental cristiana (21,9 %), cinc subsaharians (6,9 %), tres canaris (4,1 %) i dinou amb origen incert (26 %).

El cas dels canaris pot ser revelador. Entre els trenta esclaus procedents de l'arxipèlag atlàntic que s'han documentat, tres van ser definits com a llors i tres més com a blancs,[7] mentre que dels altres no se'n va especificar el color. Tanmateix, si donem crèdit a les impressions de Hieronymus Münzer al seu pas per València, no hi ha gaire dubte que els captius canaris es diferenciaven substancialment dels caucàsics i dels negroafricans. Vistos amb els ulls del viatger alemany, es tractava d'"hombres morenos, pero no negros, semejantes a los bárbaros", és a dir, als barbarescos.[8] D'aquesta constatació hom dedueix que, si més no en termes cromàtics, la comunitat lliure va tendir a percebre els canaris com a poblacions llores o olivàcies, a pesar de tractar-se de grups de població que no havien experimentat el mestissatge. Per què, aleshores, la documentació de Barcelona omet el color de vint-i-quatre d'aquests esclaus? Segons el meu parer, la resposta és senzilla: el fet que els trets de les poblacions canàries fossin prou singulars per no confondre'ls amb els d'altres grups feia innecessari especificar el color com a forma de descripció, essent l'adscripció etnogeogràfica un element més que suficient per definir adequadament els individus d'aquesta procedència. El color era un detall secundari incapaç, per si mateix, de definir l'individu i, per tant, susceptible de ser omès sense córrer el risc que la descripció es veiés devaluada.

En tercer lloc, no és habitual que els instruments notarials esmentin explícitament el color blanc d'un esclau. Sortosament, el problema no és tan greu quan coneixem el seu lloc de procedència, com és el cas dels captius euroasiàtics, balcànics i turcs, dels quals és fàcil imaginar que la comunitat lliure barcelonina els percebés com a predominantment blancs, a pesar de les variacions en la pigmentació que cada individu pogués mostrar. Tanmateix, per al cas dels esclaus sarraïns, la problemàtica és, sens dubte, més gran.

Entre els esclaus musulmans, no és estrany documentar homes i dones definits com a negres o llors, malgrat els nombres baixos que hom detecta. És probable que el notari es preocupés per deixar ben clara aquesta característica en ser una qualitat que singularitzava el captiu. Hom podria pensar, aleshores, que quan un document es re-

7. Respectivament, AHPB, Miquel Fortuny, 249/11, 1494, octubre, 6, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/6, 1494, desembre, 29, s. f.; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/9, 1496, agost, 12, f. 10r; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/7, 1498, gener, 12, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/16, 1498, gener, 27, f. 51v.-52r.; AHPB, Pere Saragossa, 268/24, 1515, abril, 17, s. f.

8. MÜNZER, p. 43.

FUNDACIÓ NOGUERA

fereix a un esclau sarraí sense determinar-ne el color està definint, en realitat, un home o una dona predominantment blancs. I el mateix hom pot esperar d'aquells esclaus dels quals no s'esmenta el color i se'n desconeix, així mateix, la procedència i la confessió religiosa original, com veurem més endavant.

Tanmateix, la condició jurídica del sarraí no solament era perceptible mitjançant la pigmentació de la seva pell. Determinats trets fenotípics, hàbits culturals, girs lingüístics i fins i tot vestimentes podien servir, perfectament, com a barrera diferenciadora respecte a la comunitat lliure.[9] De la qual cosa hom dedueix, novament, que anotar el color a l'acta de compravenda o a qualsevol altre document no tenia per què ser prioritari, sinó que podia respondre a una pràctica arbitrària allunyada de la sistematització.

Reflexionant sobre el color dels esclaus barbarescos a la Granada del segle xvi, Aurelia Martín Casares sosté que no es pot donar per bona "la ecuación berberisco = blanco, utilizada tan frecuentemente en los estudios sobre la esclavitud en la España de los tiempos modernos". A més, l'autora constata, entre la dita població, un 48 % d'individus blancs, un 24 % de negres, un 8 % de llors, un 3 % de *membrillos*, un 1 % de mulats i un 17 % dels quals hom desconeix el color.[10] Aquestes dades denoten un afany per la meticulositat descriptiva que, contràriament, no es dóna en el cas de Barcelona. I no té per què donar-se, ja que la Granada del segle xvi va ser una societat de nova creació formada per un segment important de població sarraïna, per la qual cosa descriure amb el major nombre de detalls els individus jurídicament esclaus d'aquest origen devia ser, probablement, una necessitat, mentre que a Barcelona, una societat cristiana vella els trets fenotípics de la qual difícilment podien generar dubtes o confusions, va succeir justament el contrari.

Sigui com vulgui, la veritat és que per als esclaus sarraïns que van arribar a Barcelona entre el 1479 i el 1516 desconeixem el color

9. El gener del 1499, per exemple, el batlle de Barcelona va ordenar que s'observés i es complís la constitució aprovada per Joan I que obligava moros, turcs, tàrtars i altres infidels, excepte ambaixadors i integrants de seguicis oficials, a portar, al braç dret, una franja de color groc, o de color vermell si duien roba groga, que identifiqués la seva condició —AHCB, AV, *Crides del Veguer i del Batlle*, X-11, s. f. Pel que sembla, el costum de vestir els esclaus amb colors llampants va ser relativament habitual. A la Màlaga del 1522, per exemple, i encara que es tracti d'un context completament diferent, els negres guanyadors de les curses de pal·lis organitzades amb motiu dels festeigs de la coronació imperial de Carles V van ser premiats amb "un sayo de paño e una caperuza colorado e amarillo"; citat a González (en premsa), "Esclavitud", text corresponent a la n. 158.

10. Martín (2000), *La esclavitud*, p. 171, gràfic 12.

en un 70,1 % dels casos, mentre que vint vegades es descriuen com a negres, trenta-una com a blancs i trenta més com a llors.

FIGURA 19
Percepció del color de la població sarraïna
(mostra: 273)

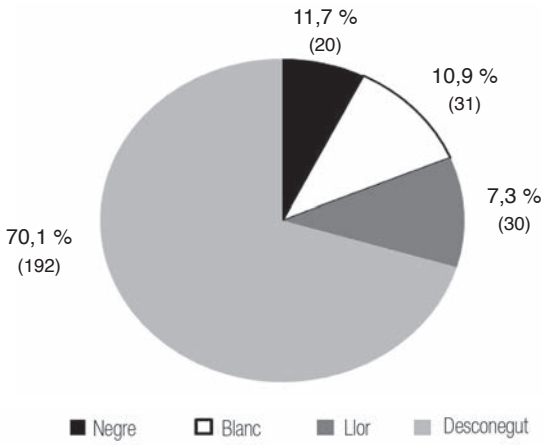

La qüestió torna a ser important: caldria considerar, com proposa Dimes Sancho, que bona part del generós grup d'aquells dels quals no coneixem el color va ser, realment, població predominantment blanca?[11] No necessàriament. Si observem de nou els percentatges que mostren les fonts granadines, tot sembla indicar que, sens dubte, la població sarraïna blanca devia ser més gran del que mostra la documentació barcelonesa. Tanmateix, és impossible determinar quin percentatge, exacte o aproximat, devia cenyir-se a aquesta apreciació, com també ho és deduir, dins d'aquest 70,1 % d'esclaus i lliberts el color dels quals no s'especifica, quins van ser negres i quins llors.

Finalment, i com no podia ser d'una altra manera, la població d'origen esclau el color del qual no esmenten les fonts barceloneses és la que més problemàtiques presenta. Tot i que si hom aplica el raonament fins aquí exposat podrà demostrar que allò que als ulls de

11. Cf. SANCHO (1979), "La esclavitud", p. 212-213, on s'afirma que "cuando el esclavo es blanco, no consta en la mayoría de las veces, en el acta, esta característica, máxime si se trata de esclavos procedentes de zonas de raza blanca (…). Sin embargo, en algunos casos, aunque pocos, se hace constar que el esclavo es *album*. En el caso de que el esclavo sea negro, generalmente consta esta circunstancia en el documento".

l'investigador del segle xxi pot ser un problema, en la percepció de la societat barcelonina dels segles xv i xvi no ho va ser en absolut.

Dels quatre-cents vint-i-nou esclaus i lliberts dels quals no s'esmenta el color, tan sols cent noranta-cinc vegades no es coneix cap altra dada que informi, d'una manera més o menys precisa, de la procedència o l'origen dels individus. És a dir, de 1.237 individus, desconeixem de manera pràcticament absoluta l'aparença de cent noranta-cinc.

Figura 20
Població d'origen esclau, color desconegut
(mostra: 429)

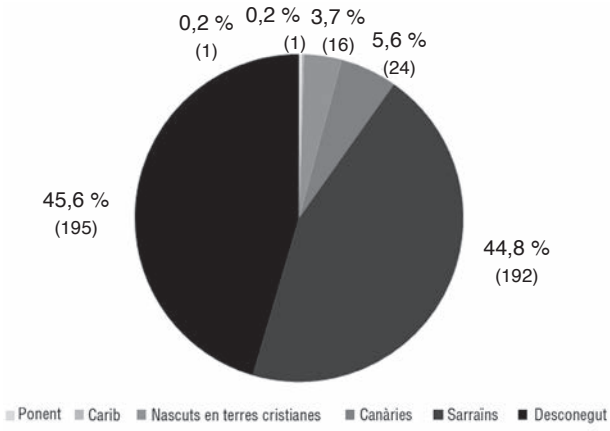

Com es pot veure a la figura 20, a més d'un individu del qual hom diu que procedeix de Ponent i un altre que, amb tota probabilitat, és nadiu d'alguna de les illes del mar Carib, com veurem més endavant, vint-i-quatre eren canaris, com ja s'ha vist, i cent noranta-dos, sarraïns. Vegem, amb més detall, què es pot dir d'aquest ampli 45,6 % d'individus dels quals hom desconeix el color i la procedència. I l'objectiu torna a ser el mateix, donar resposta a una pregunta òbvia: per què les descripcions van ser tan vagues?

En primer lloc, la primera dada que crida l'atenció és que, d'aquests cent noranta-cinc individus, cent dinou eren lliberts o esclaus que accedien a la llibertat o que havien obtingut el compromís pels seus amos d'afranquir-los en un període de temps determinat, mentre que setanta-sis eren captius.

És lògic pensar que, entre els lliberts i els esclaus en procés de manumissió, tant el color com la procedència etnogeogràfica no fossin

variables indispensables per a la identificació dels individus.[12] No endebades, es tractava d'homes i dones, prou reconeguts i recognoscibles per la comunitat lliure, que es recolzaven en una xarxa de clientelismes familiars o veïnals, i per als quals els orígens geogràfics i les característiques racials, probablement anotats amb meticulositat quan els van vendre com a esclaus, havien quedat diluïts, si més no a nivell formal.

En segon lloc, no se li escapa a ningú que setanta-sis esclaus dels quals no coneixem cap detall o, el que és el mateix, un 6,9 % dels esclaus documentats, continua essent un nombre elevat. Així que cal aturar-se en aquest grup.

Si hom presta atenció a la naturalesa dels instruments notarials en què figuren aquests setanta-sis esclaus, la qüestió comença a aclarir-se i confirma, en gran manera, la hipòtesi que defenso: el color no va ser una variable indispensable en la descripció dels esclaus.

Dels setanta-sis documents, cinquanta-dos poca cosa van tenir a veure amb transaccions comercials. Es tracta de sis rebuts que donen fe dels pagaments efectuats per la compra d'algun captiu; una cancel·lació de deute parcial per la compra d'una esclava; un rebut pel pagament de la imposició municipal que va gravar la compravenda d'una esclava i un altre més per qüestions diverses; una concòrdia sobre la venda d'una captiva; dos contractes laborals per posar a treballar dos esclaus més; una proclama de llibertat; deu donacions gracioses de captius; deu procuracions per capturar algun esclau en fuga, reclamar-ne la possessió a tercers, o vendre o afranquir captius; una restitució de béns en la qual un esclau va ser el bé restituït; dues assegurances que cobrien el valor de dos esclaus davant del risc de mort i dinou instruments de tipologies miscel·lànies en què els captius figuren d'una manera indirecta.

En tots aquests casos, la descripció va ser una qüestió secundària, ja que, en definitiva, l'objectiu de cadascun d'aquests documents va

12. Un exemple clar és el de Martí Sabata, antic esclau de Pere Sabata, arxipreste de Daroca. El de Martí és un d'aquells casos excepcionals en què ha estat possible reconstruir els anys finals de la seva vida en captiveri i les seves experiències com a llibert —AHPB, Pere Pasqual, 191/5, 1473, juny, 30, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/13, 1482, novembre, 10, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/4, 1488, març, 27, s. f.; AHPB, Miquel Fortuny, 249/46, 1493, agost, 13, f. 47v-48v. Tot i que a cap document no s'esmenta el seu color, almenys dues vegades hom suggereix que Martí era negre: el 10 de novembre de 1482 va reconèixer que devia al cavaller de Barcelona Miquel de Gualbes quatre lliures i deu sous per la quitació de la seva filla Justa, esclava negra del segon i filla d'una altra esclava negra del mateix nom, i, molt més revelador, el 13 d'agost de 1493 Martí va reconèixer que devia a la confraria dels negres de Sant Jaume de Barcelona, per a l'admissió a la qual el requisit racial era indispensable, cinc sous barcelonesos.

ser, gairebé exclusivament, i en detriment d'altres qüestions, definir la naturalesa de l'acte jurídic. Tant a les donacions com a les procuracions per capturar esclaus en fuga, o les que es van redactar per vendre o afranquir captius, per exemple, no va caldre descriure l'individu, ja que va prevaler el criteri jurídic d'establir, amb claredat, els límits legals de l'acte.[13] I el mateix es podria dir dels sis rebuts relacionats amb unes altres cartes de compravenda, on presumiblement hom va descriure, amb més detalls, la naturalesa de l'objecte transmès, però que no s'han localitzat, o de qualsevol altre dels documents restants. A més, la singularització de l'esclau devia quedar meridianament clara als ulls de les parts directament implicades en els contractes, ja que, en gran manera, la filiació amb un propietari devia ser criteri suficient per garantir-ne la identificació.

Malgrat que continuï havent-hi vint-i-quatre esclaus dels quals la informació descriptiva és pràcticament nul·la, encara hom pot ajustar l'enfocament i purgar una mica més la mostra.

De set d'ells, disposem d'alguna dada que pot facilitar-ne la identificació. El 2 d'agost de 1479, per exemple, Aldonça, esposa de Pere Joan de Santcliment, ciutadà de Barcelona, va vendre a Francesc Falcó, mercader de la mateixa ciutat, el jove esclau Martinet, amb prou feines de dos anys d'edat, fill de l'esclava Maria, de la qual hom assegurava que era llora, venuda també en la mateixa operació.[14] Probablement, Martinet devia tenir una coloració lleugerament diferenciada del blanc i del negre, però aquest és un detall que omet el document, ja que la filiació directa respecte a la mare, i la de la mare respecte al propietari, devia ser suficient. Com també devia succeir en el cas de Margarida, de catorze anys d'edat, venuda el 12 de maig de 1481 per Gaspar de Déu, cavaller domiciliat a Menorca, i de la qual tan sols es va dir que era filla d'una altra esclava del venedor, o amb Miquel i Llúcia, de cinc i dos anys d'edat, respectivament, venuts amb la seva mare, una esclava llora.[15] I, malgrat que el document no doni cap mena d'informació que faciliti la identitat dels captius, encara hi ha dos casos més

13. Hom podria pensar, si més no en el cas de les fugues, que la descripció hauria d'haver estat un element indispensable, com semblen confirmar altres instruments d'idèntica naturalesa molt més rics en detalls. Tanmateix, la procuració és un tipus de document en el qual el propietari atorgava poders a una tercera persona perquè capturés l'esclau fugit. La descripció del fugat, completament mancada de valor jurídic a la carta de poder, devia figurar al manifest o a la denúncia de la fugida presentada davant de les autoritats competents.

14. AHPB, Andreu Mir, 234/7, 1479, agost, 2, s. f.

15. Respectivament, AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/19, 1481, maig, 12, s. f.; 216/32, 1489, gener, 19, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

en què hom pot intuir quin devia ser el seu origen. El 27 de maig de 1510, els mercaders lisboetes João de Tolosa i Pedro Ramírez van vendre, conjuntament, dos esclaus.[16] Malauradament, el deteriorament del document i l'excessiva brevetat de les anotacions oculten qualsevol altra informació. Tanmateix, i a pesar que aquesta sigui una suposició que no es pot demostrar, tots els indicis suggereixen que aquells dos esclaus eren racialment negres. No endebades, entre el 1509 i el 1513, tant João de Tolosa com Pedro Ramírez van participar en altres vendes, quatre vegades de manera conjunta i nou més per separat, i en totes, sense excepció, hi van vendre captius procedents de l'Àfrica occidental.[17]

Però encara queden disset captius dels quals desconeixem qualsevol tipus d'informació, tret del seu nom i la identitat dels seus venedors i compradors, com també la dels corredors, fiadors o procuradors que van poder intervenir en les operacions. Malauradament, les limitacions són infranquejables, i no es pot dir res d'aquests individus. Tanmateix, disset homes i dones sobre un total documentat de 1.237 esclaus i lliberts és una xifra que, sens dubte, s'ha de considerar satisfactòria, ja que, en definitiva, i atenint-nos al raonament fins aquí exposat, tan sols representa un ínfim 1,4 % de la població d'origen esclau.

El que he tractat de demostrar tenint en compte la variable de la percepció del color és que, a la documentació notarial de la Barcelona del final de l'edat mitjana i de la primera modernitat, la consignació d'aquesta característica va ser una qüestió més arbitrària que sistemàtica. Exceptuant, per raons evidents, el gruixut nombre dels esclaus i els lliberts que hom sap que procedien de l'Àfrica subsahariana, i llevat de comptades vegades en què es va consignar el color blanc, llor o negre d'altres individus procedents del regne nassarita de Granada, del Magrib o de les Canàries, van ser altres les variables que van tenir un paper molt més crucial en la singularització, la definició i el reconeixement dels individus. Però, no obstant això, totes van ser susceptibles de combinar-se, quan calgués, amb la percepció del color, especialment després de la primera venda i l'ingrés a la comunitat de l'amo. I, segons la tipologia documental, de vegades ni tan sols va caldre descriure remotament l'esclau o el llibert.

Tanmateix, per a l'observador contemporani pot resultar extremament útil determinar quin percentatge aproximat de la població d'origen esclau va tenir determinades característiques fenotípiques. No endebades, aquest és l'objectiu prioritari d'aquest epígraf, i res de

16. AHPB, Bartomeu Torrent, 256/34, 1510, maig, 27, s. f.
17. Cf. en aquest mateix llibre, p. 164-165.

NOGUERA

millor per concloure'l que acudir a les primeres idees amb què l'he iniciat: segons el que reflecteixen les fonts conservades, la coloració de la població d'origen esclau a la Barcelona del Renaixement va ser predominantment negra. A més, tenint en compte que no es pot donar per bona, sense més ni més, la fàcil, per falta de crítica, equació 'desconegut = blanc', és extremament probable que la representativitat de la població negroafricana fos fins i tot més gran.

La procedència

Per prendre el pols de l'esclavitud a la Barcelona de 1479-1516 pot resultar igualment útil examinar la procedència de la població d'origen esclau.

Com va succeir a la majoria de les ciutats ibèriques, Barcelona també va quedar afectada pels efectes del primer tràfic negrer. Tanmateix, per la seva situació geogràfica, per la llarga trajectòria que acumulava en el comerç d'homes i dones i per les dinàmiques comercials que tradicionalment havia consolidat a la Mediterrània central i oriental, tot i que durant el regnat de Ferran II una part significativa d'aquestes dinàmiques viressin cap a l'Atlàntic, com veurem al capítol següent, Barcelona va esdevenir un tipus de mercat amb una diversitat de procedències especialment significativa. Així, la majoria de la població esclava d'origen subsaharià i el no tan nombrós grup dels esclaus nord-africans i granadins van cohabitar amb poblacions que, si bé minoritàries, encara arribaven de les estepes euroasiàtiques i de l'Europa central i oriental, cosa que, d'altra banda, no es constata a les principals ciutats andaluses i portugueses durant el mateix període.[18]

Sigui com vulgui, la població d'origen esclau de Barcelona es va caracteritzar per la diversitat, malgrat la indiscutible majoria dels homes i dones procedents de l'Àfrica negra. I aquesta diversitat va quedar perfectament registrada en la documentació notarial que ha arribat als nostres dies.

Els termes de la procedència

Dels 1.237 esclaus i lliberts documentats, tan sols dues-centes dinou vegades els registres notarials no donen cap mena de referència

18. En territori ibèric, el cas de la ciutat catalana és especialment significatiu, i tan sols es pot comparar amb el de Mallorca; cf. Vaquer (1997), *L'esclavitud*, especialment les p. 9-16, en què s'analitza la procedència dels esclaus que van arribar a aquella illa entre el 1448 i el 1500.

FUNDACIÓ NOGUERA

sobre el seu possible origen. Tanmateix, dels 1.018 individus restants les fonts defineixen, en graus desiguals, procedències que es mouen en l'ambigu terreny de l'adscripció genèrica a una nació poc precisa o a un territori més o menys definit, si bé en uns pocs casos l'exactitud pot arribar a definir grups ètnics concrets, com els cocolis i els capis, o indrets més o menys exactes, com ara Margui, al Camerun; Longa, en territori del Regne del Congo; Manga, a Burkina Faso, i Negui, a Guinea.

FIGURA 21
Nació i procedència de la població d'origen esclau, segons figura a la documentació consultada
(mostra: 1.237)

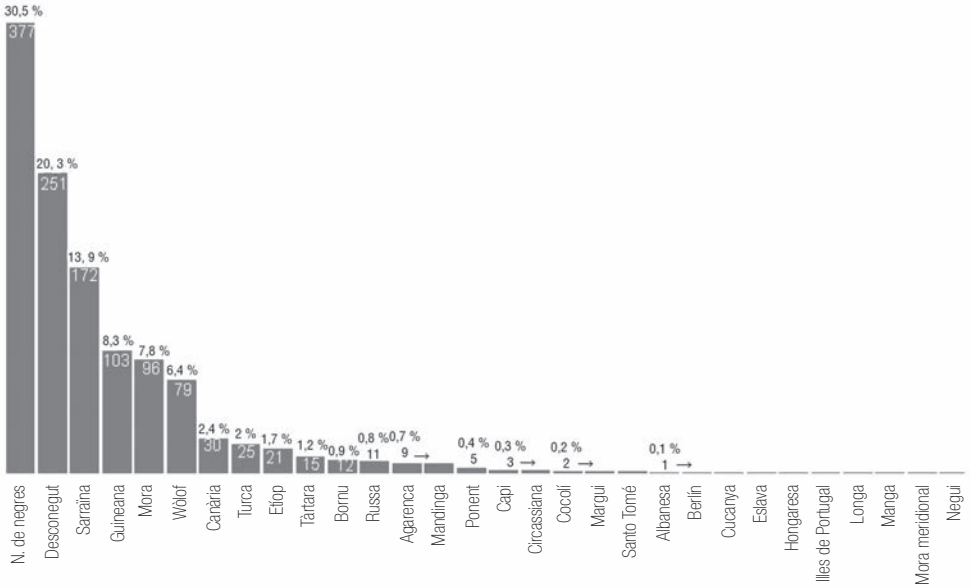

La tendència majoritària va ser la d'adscriure els esclaus i els lliberts a nacions bastant difuses, com la nació de negres,[19] la nació wòlof, la nació sarraïna o la nació mora, a territoris geogràfics més o menys delimitats, com les Canàries, Guinea, Santo Tomé, Tartària, Benín

19. Per facilitar l'anàlisi, dins d'aquesta categoria s'han inclòs aquells individus dels quals no s'esmenta l'origen, però sabem que van ser racialment negres, com veurem més endavant.

FUNDACIÓ NOGUERA

o Bornu, o a conceptes ficticis a mig camí del grup etnogeogràfic i de l'espai físic, com succeeix en els casos dels etíops o els agarens.[20]

D'altra banda, la documentació no és homogènia a l'hora de descriure les variables de la procedència. Així, no és estrany documentar esclaus pertanyents a la nació sarraïna que procedeixen d'al-Arab,[21] Sfax, Barbaria, Azilah, Fes, Monastir, Bona, Orà, Bugia, Trípoli, Tunis, Màlaga, Granada, Castella o Portugal, com tampoc no ho és trobar individus dels quals es diu que són de nació d'*alarbs* i procedeixen de Barbaria, o de qualsevol altre lloc més o menys precís de la geografia nord-africana o granadina. Anàlogament, també hom documenta *moros* originaris de Barbaria, Gerba, Bona, Asilah, Vélez de la Gomera, Tunis, Orà, Targa, Granada, Màlaga i Xàtiva, o de la més indefinida Moreria, o captius descrits com a guineans i wòlofs al mateix temps, d'altres com a moros de Guinea[22] i, fins i tot, alguns definits com a negres etíops de la província de Guinea.[23]

L'arbitrarietat en la utilització del concepte de nació o en precisar una procedència etnogeogràfica més o menys clara és, doncs, recurrent. I no és estrany que sigui així, ja que, com succeeix amb la percepció del color, l'objectiu dels instruments notarials és definir, amb criteris més o menys intel·ligibles per a la societat barcelonina tardomedieval, les característiques de l'individu. La meticulositat és secundària, i molt més la sistematització.

---

20. Etíop, com indica l'etimologia del terme grec αἰθοψ, 'rostre cremat', s'ha d'entendre com a sinònim de negre i no pas com a adscripció al regne cristià del mateix nom. L'adjectiu agarè és una derivació del nom del personatge bíblic Agar, dona que va ser esclava d'Abraham. El terme agarè, expressió actualment obsoleta, pot referir-se, per assimilació miticohistòrica, a tots els fidels musulmans, seguint un criteri religiós, o a les poblacions àrabs, segons categorització etnolingüística.

21. Els denominats *alarbs* per les fonts coetànies, gentilici genèric aplicat als grups islàmics per adscripció confessional o als àrabs per adscripció ètnica.

22. Des de mitjan segle XV, el terme moro es va aplicar amb una certa freqüència per definir els esclaus capturats al sud del Sàhara. De fet, el seu ús es documenta tant a Portugal —ZURARA— com a València —Blumenthal (2009), *Enemies*, p. 41-43— i Barcelona. Així mateix, tant en el relat d'Eustache de la Fosse —un exemple a EUSTACHE, p. 44— com en el de Nicolaus de von Popplau —POPIELOVO, p. 293 i 295— la paraula moro s'empra per a designar individus subsaharians. És probable que l'elecció d'aquest terme, malgrat no ser el seu ús sistemàtic, respongués a la voluntat d'assimilar les poblacions subsaharianes amb els infidels nord-africans, els enemics per antonomàsia de la fe catòlica, per justificar, així, la seva captura i esclavització. De fet, aquest mateix terme també es va aplicar, de vegades, als nadius canaris, i, com sosté Debra Blumenthal per al cas valencià, "perhaps the most stricking reflection of the enduring strength of holy war rethoric was the representation of Canary Islander and west African slaves as *moros* in the sentences issued by the bailiff general. By labeling them *moros*, the bailiff general made it easier for himself to declare them *catius de bona guerra*"; Blumenthal (2009), Enemies, p. 41.

23. Un exemple a AHPB, Galceran Balaguer, 241/23, 1488, juny, 27, s. f.

Durant el mateix període, però, a València, i concretament per als esclaus procedents de l'Àfrica negra, la riquesa descriptiva és radicalment oposada a la que hom detecta a Barcelona, Granada,[24] Màlaga[25] o Sevilla:[26] sobre un total de 5.133 esclaus i esclaves sudanesos, Vicenta Cortés ha arribat a documentar fins a vuitanta-tres localitzacions i grups ètnics diferents.[27] La divergència és aclaparadora. Però, per quina raó? La resposta cal buscar-la a la tipologia de les fonts utilitzades.

Tant a Granada com a Sevilla, Màlaga i Barcelona, són les fonts notarials les que contenen informacions sobre la procedència de la població d'origen esclau, per més vagues i imprecises que puguin arribar a ser. Mentre que a València, com ja s'ha comentat diverses vegades, per determinar la procedència dels sudanesos Vicenta Cortés es va servir dels llibres de *Presentacions i confessions de captius* i els llibres de comptes del mestre racional, concretament els assentaments encapçalats amb l'epígraf *Rebudes de delmaments, jutjaments e passages de serrahins*, que inclouen els rebuts de tots els esclaus, no solament dels sarraïns.

24. Ciutat on es documenten les ètnies wòlof, mandinga i peul, i els espais geogràfics de Guinea, Cap Verd, el Congo i Santo Tomé; MARTÍN (2000), *La esclavitud*, p. 152-153.

25. On, sobre un total de 1.377 esclaus negres, el percentatge d'adscripcions etnogeogràfiques més o menys precises, si hom exceptua els captius definits com a guineans, és extremament reduït (0,9 %): vuit wòlofs, dos capis, una dona mandinga, un esclau originari del Regne de Benín i una captiva descrita com a "natural de Oqua", lloc d'identificació difícil; cf. GONZÁLEZ (2006), *La esclavitud*, p. 61-62, n. 76-80.

26. El cas sevillà s'ha de situar a mig camí del que hom constata a València i el que hom aprecia a Granada, Màlaga o Barcelona. Alfonso Franco documenta, a més d'esclaus wòlofs i mandingues —calaix de sastre en el qual van quedar difuminades altres ètnies i cultures africanes, com veurem més endavant—, captius procedents de la difusa Guinea o de territoris més precisos, com ara Iburon, Belaca, July o el Congo, o grups ètnics ben definits, com els capis, els hibos o els cocolis —FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 69. Tot i que es tracti d'un context substancialment diferent, la documentació notarial manejada per Manuel Lobo Cabrera per a l'estudi de l'illa de Gran Canària és, també, sensiblement més detallada que la produïda a les escrivanies de Barcelona, Màlaga o Granada. Malgrat que "en las cartas de compraventa la mayor parte de las veces sólo se nos indica su color o su etnia" —LOBO (1982), *La esclavitud*, p. 137—, la qual cosa dificulta determinar els seus llocs de procedència, Manuel Lobo arriba a documentar captius fulbes i mandingues de Senegàmbia; individus procedents de les illes de Cap Verd i del cap del mateix nom; berberssi, biafars, wòlofs, brans i peuls de Guinea i Sierra Leone; bolames de les illes Bijagós; individus de la Costa de la Grana, també anomenada Magarabomba per les fonts canàries; altres naturals del golf de Guinea, embarcats, majoritàriament, a l'illa de Santo Tomé i a Terranova de Guinea; i, finalment, manicongos dels regnes del Congo i Angola; ibídem, p. 137 i 140.

27. Cf. CORTÉS (1972), "Procedencia", p. 127-132; les dades se sintetitzen a ibídem, p. 152, llista núm. 1.

FUNDACIÓ NOGUERA

És lògic pensar que les diverses tipologies documentals (registres notarials, d'una banda, i documentació reial, de l'altra) responguin a naturaleses jurídiques igualment diferents. En el cas valencià, la normativa exigia que els esclaus arribats al regne, sense importar la seva procedència, fossin declarats de *bona guerra*. Amb aquest procediment hom legalitzava la justa esclavització i expedia un certificat que garantia l'alienació absoluta, sota dret, del subjecte esclavitzat. Així mateix, hom procedia a taxar el valor del captiu i a calcular la imposició que corresponia a la Corona. Per a això, se sotmetia l'individu a un escrupolós interrogatori davant del batlle general del regne, bo i fent constar les circumstàncies de la captura, el lloc de procedència, els intermediaris que havien participat en el seu transport i els indrets pels quals havia transitat.[28]

Evidentment, tant la Corona com els particulars tenien interès en aquest tipus de procés administratiu. Les raons de la primera passaven per assegurar-se el cobrament de les imposicions, sens dubte un al·licient insubstituïble per vetllar pel correcte funcionament de les presentacions. I els segons, a pesar de veure's perjudicats per la fiscalització de les seves activitats comercials, en última instància obtenien la garantia legal que els brindava un document oficial que no solament acreditava el pagament tributari, sinó que també aclaria dubtes sobre la condició jurídica dels seus esclaus, extrem que els podia estalviar plets i judicis si els captius decidien de proclamar la seva llibertat davant dels tribunals competents. Això explica que les confessions s'executessin amb zelosa meticulositat i que, per tant, deixessin registrada una riquesa qualitativa pràcticament única que aporta informació rellevant per a l'estudi de la geografia de l'esclavitud.[29]

28. Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 68-70; ídem (1972), "Procedencia", p. 124 i n. 3; Hinojosa (1971), "Confesiones"; Marzal (2006), *La esclavitud*, p. 904, n. 3; cf., també, en aquest mateix llibre, p. 55, n. 94.

29. Debra Blumenthal alerta del canvi qualitatiu dels interrogatoris que hom detecta entre el llibre de confessions conservat per als anys 1419-1434 i el de 1494-1497, que conté testimonis molt menys detallats. Pel que sembla, l'apogeu del tràfic negrer i, en menor mesura, el tràfic de captius canaris van tenir conseqüències sobre les perquisicions dutes a terme a la batllia. El nombre creixent d'esclaus procedents d'indrets fins llavors desconeguts va implicar, també, dificultats per poder prendre declaració als considerats *boçals*, és a dir, desconeixedors de la llengua romànica i incapaços de comunicar-se, fins i tot, en àrab —cf. TESORO, f. 143r, on se sosté que el terme boçal es refereix al "negro que no sabe otra lengua que la suya, y la lengua, o lenguaje, se llama labio, y los labios bezos: de boca, boza, y de allí boçal". La falta d'intèrprets o torsimanys vàlids va implicar, no poques vegades, la declaració de bona guerra d'individus o de lots sencers d'homes i dones, adults i infants, titllats de "molt boçals" i assimilats, pel seu aspecte, amb els "infels enemichs de la sancta fe catholiqua e del molt alt senyor rey" —Blumenthal (2009), *Enemies*, p. 40-43. Tot i així, i malgrat la pèrdua de qualitat

La documentació notarial, en canvi, no requeria el nivell de detall registrat a les escrivanies de la Batllia General del Regne de València. A les cartes de compravenda, probablement l'instrument que més informació recollia sobre l'esclau per definir les condicions de la transacció, especialment el preu, la descripció general, en la qual hom especificava una procedència etnogeogràfica més aviat àmplia, com ara Guinea, nació wòlof o nació de sarraïns, devia ser suficient per identificar i valorar un subjecte que ja s'havia considerat legalment esclau, com indicava la clàusula, sistemàticament anotada, que així ho acreditava.[30]

Una altra qüestió important és la utilització relativament freqüent del terme nació, o dels sinònims gènere i llinatge, per definir esclaus i lliberts als registres notarials. Aquesta tendència sembla suggerir la construcció fictícia de col·lectius units per característiques singulars no apreciades en altres grups humans. Però, què definien, exactament, aquests conceptes?

Referint-se a la nació barbaresca, Aurelia Martín sosté que el seu ús denota "un cierto reconocimiento de la organización política de los norteafricanos (…). Berbería se reconocía como una tierra políticamente organizada, con una estructura religiosa poderosa, reconocida y despreciada".[31] Tanmateix, Raúl González matisa, amb criteri encertat, que malgrat que el terme nació portés implícit un cert reconeixement de la capacitat organitzativa, en la pràctica "unificaba orígenes sin tener en cuenta las divisiones políticas existentes, pues en otras ocasiones la documentación se refería claramente a los distintos Estados magrebíes —Fez, Tremecén— como *reynos*",[32] cosa que sí que suposava un reconeixement explícit a un determinat tipus d'organitzacions

qualitativa, les declaracions continuen aportant informacions valuoses sobre la procedència etnogeogràfica de molts dels esclaus arribats a la Corona d'Aragó. És molt probable que aquest mateix procediment també es donés a Barcelona, com s'ha vist en pàgines anteriors. No serà sobrer tornar a recordar que, el 24 de juliol de 1433, el consistori municipal va ordenar que, en endavant, tots els esclaus que arribessin a la ciutat fossin sotmesos a un interrogatori exhaustiu per determinar-ne la justa esclavització, amb un qüestionari pràcticament idèntic als que es poden llegir a l'ARV. Malauradament, a hores d'ara hom desconeix si s'ha pogut conservar algun dels registres que, amb tota probabilitat, devia produir la batllia de la ciutat, si bé disposem de referències indirectes que demostren la posada en pràctica de la mesura: el 26 d'abril de 1474, per exemple, Bernat Gret va afranquir la seva esclava Pasqua, filla d'Anna "olim serve et captive (…) de nastione, ut confessa fuit in curia baiuli Barchinone, rossorum"; AHPB, Jaume Mas, 196/4, s. f. 1474, abril, 26.

30. "Insuper promitto vobis quod predictum servum quem assero habere et esse de bona guerra quemque possidere assero bono et iusto titulo (…)"; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/26, 1507, febrer, 6, s. f.

31. MARTÍN (2000), *La esclavitud*, p. 172-173.

32. GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 62, n. 82.

polítiques, com també hom constata a Barcelona. A més, no es pot oblidar la llarga tradició de les relacions diplomàtiques existents entre els regnes ibèrics, el regne nassarita de Granada i els estats nord-africans, la qual cosa implicava l'existència d'un coneixement ampli de les societats islàmiques, i viceversa.[33] Des d'aquesta perspectiva, doncs, i a pesar que al nord d'Àfrica la majoria musulmana convisqués amb algunes comunitats jueves, especialment després del decret d'expulsió del 1492,[34] i hi hagués diferències lingüístiques i culturals en un territori tan ampli com el Magrib, l'ús del terme nació aplicat als grups islàmics magrebins i granadins denotaria la voluntat d'esborrar diferències polítiques i territorials sobre la base de l'adscripció a un col·lectiu, d'altra banda fictici, pretesament unit per la confessió religiosa, la llengua i determinades pràctiques culturals comunes.

Un xic diferent és el cas dels subsaharians. Dels dos-cents deu documents en què figuren esclaus o lliberts negroafricans sense que hom n'especifiqui una determinada procedència geogràfica, per més difusa que pugui arribar a ser, cent vint-i-tres vegades (58,3 %) es fa servir, sense més ni més, el qualificatiu negre com a forma de descripció, mentre que vuitanta-set vegades (41,4 %) hom fa ús del concepte nació (seixanta-quatre) o dels sinònims gènere (vint-i-tres) i llinatge (una) de negres. Les dades semblen clares i suggereixen l'ús majoritari de l'adjectiu negre com a forma d'identificació del captiu o del llibert. Fins i tot dotze vegades, amb independència de si hom precisa, o no, una adscripció etnogeogràfica, es fa servir el llatí *niger* com a sinònim d'esclau.

Com assenyala Aurelia Martín, davant del referent confessional que utilitza la documentació notarial per definir el captiu sarraí, barbaresc, moro o *alarb*, o el territorial per fer el mateix amb turcs, russos, tàrtars o canaris, el terme negre, de referent biològic, tot i compartir amb les altres veus una intenció reduccionista i homogeneïtzadora, és el que "presupone un mayor carácter de estabilidad de la condición personal, puesto que su referente es la naturaleza. El término negro establece un vínculo indeleble con la biología (la piel negra)".[35] A més, el qualificatiu negre i, especialment, el concepte nació de negres que, en realitat, amaga tot un univers cultural, sembla al·ludir a un territori homogeni

33. Cf., per exemple, i per al cas de la Corona d'Aragó, Salicrú (2007), *El sultanato*.

34. Amb prou feines dues dècades després que se'n decretés l'expulsió de les corones de Castella i Aragó, tant a Màlaga com a València hom constata l'arribada d'esclaus jueus nord-africans, la majoria capturats al mar o durant les campanyes del 1509 i el 1510; cf. González (2005), *La esclavitud*, p. 78-80; Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 55-56.

35. Martín (2000), *La esclavitud*, p. 146.

"que no estaría emplazado en el continente africano sino en un espacio mítico donde primaría la consanguinidad. La ideología dominante habría creado en el inconsciente colectivo una nación abstracta a la que pertenecerían todas las personas de color negro independientemente de su lugar de nacimiento".[36]

Com prèviament havia succeït amb tàrtars, circassians o sarraïns, o com va passar amb els captius canaris units sota una adscripció geogràfica que difuminava les diferències culturals de les diverses illes de l'arxipèlag, la nació de negres va ser una creació fictícia que va conduir a l'homogeneïtzació, bo i esborrant tot rastre diferenciador de les societats subsaharianes. Tanmateix, contràriament al que havia succeït, i succeïa, amb els esclaus d'altres procedències, aquesta vegada el mecanisme reposava sobre una base de tipus biològic, el color de la pell. Amb el temps, i a mesura que la presència de l'esclau subsaharià esdevingués majoritària, el camí perquè l'imaginari col·lectiu interioritzés el negre com a sinònim d'esclau va quedar aplanat.

Tanmateix, una lectura crítica i lineal de les fonts notarials de la Barcelona del Renaixement convida, si més no, a matisar aquesta idea.

El primer que crida l'atenció és que els casos en què hom especifica una procedència etnogeogràfica, per més vaga que sigui, són més nombrosos (57,8 %) que aquells en què únicament hom recorre a la nació de negres o al qualificatiu negre per definir l'individu. Fins i tot si s'analitzen amb deteniment els instruments en els quals això darrer succeeix, tot sembla indicar que l'absència, premeditada o no, de l'origen etnogeogràfic dels esclaus subsaharians respondria, principalment, a pràctiques professionals de determinades notaries i no pas a un sentir majoritari de la societat barcelonina tardomedieval.

Però si hom aborda la lectura de la documentació notarial barcelonesa aplicant la crítica textual, resulta evident que definir els esclaus negres sobre la base d'una procedència geogràfica o ètnica més o menys precisa respon a la necessitat d'atorgar un valor econòmic als individus segons el seu origen, i no pas a la de reconèixer i preservar determinades diferències de caràcter sociocultural i/o geogràfic, cosa, d'altra banda, completament en desacord amb la sensibilitat de l'època. De fet, és summament il·lustratiu que aquest afany descriptiu es doni majoritàriament en les compravendes, amb més raó si hom té en compte que, en el cas de Barcelona, no tots els esclaus i els lliberts negres procedien de l'Àfrica occidental, mentre que a la resta dels instruments pràcticament no aparegui, en no ser necessari. Això

36. Ibídem, p. 147.

FUNDACIÓ NOGUERA

explica que les definicions siguin extremament difuses, reduccionistes i, segurament, errònies, i responguin, principalment, a la necessitat de caracteritzar l'esclau per determinar el seu valor.[37] A més, no és estrany documentar cartes de venda en què, després de definir l'esclau com a negre o pertanyent a la nació de negres, nombrosos amanuenses van deixar un espai en blanc precedit de l'expressió *de natione,* bo i indicant, d'aquesta manera, la voluntat de registrar una procedència o un origen, tot i que finalment no s'anotés.[38]

En definitiva, confonent ascendència biològica i procedència etnogràfica en una Negreria mítica, la construcció i l'ús del concepte nació de negres, o del terme negre, van ocultar tot un univers cultural ampli i divers. Tan sols a l'acte de compravenda, o en alguna altra acció jurídica que demanés un major grau de precisió, el lloc de naixement, la pertinença a un determinat grup sociocultural ampli i poc definit o el port d'embarcament, com Santo Tomé o Cap Verd, es van fer valer com a elements de peritatge mentre que, un cop venuts, l'origen etnogeogràfic dels esclaus subsaharians va passar a ser un element prescindible. La diversitat de procedències i, per tant, de realitats socioculturals, va quedar sepultada per l'aplicació d'un criteri de tall biològic amb què s'unificava i homogeneïtzava la població negroafricana.

Vista ja aquesta problemàtica, per facilitar l'estudi de les diferents procedències dels esclaus i els lliberts que van habitar a la Barcelona del Renaixement pot ser més útil prescindir de la categorització que fa la documentació notarial i agrupar els individus sobre la base d'un criteri més operatiu, com l'etnogeogràfic. D'aquesta manera, i excepte en el cas dels sarraïns, els quals s'han agrupat unitàriament per tractar-se d'un col·lectiu amb característiques àmpliament reconegudes per la societat catalana tardomedieval i que, així mateix, s'han diferenciat dels turcs per no compartir el mateix bagatge cultural tot i participar d'un mateix credo religiós, els grups de població d'origen esclau són els següents: 1. Àfrica subsahariana, epígraf que engloba individus procedents de Barqa, l'Alta Guinea, Senegàmbia, Kanem-Bornu, golf de Guinea, Benín, el Congo i la conca oriental de la mar Mediterrània; 2. sarraïns, concepte que agrupa individus definits com a sarraïns, moros, *alarbs* o barbarescos originaris tant del nord d'Àfrica com de la península Ibèrica; 3. nascuts en terres cristianes, és a dir, població esclava d'ascendència diferent, però que comparteixen el fet d'haver nascut a

37. Per a aquesta qüestió, cf. en aquest mateix llibre, p. 221.

38. Dos exemples a AHPB, Andreu Mir, 234/27, 1487, març, 9, s. f., i AHPB, Galceran Balaguer, 241/26, 1489, octubre, 29, s. f.

NOGUERA

regions de la Mediterrània occidental cristiana, com Portugal, Castella o els diferents territoris de la Corona d'Aragó; 4. Canàries; 5. Turquia, entenent-se sota aquest concepte els territoris controlats per l'Imperi otomà, especialment els radicats a la península d'Anatòlia i la mar Egea; 7. Europa central i oriental, amb individus d'origen rus, eslau, albanès i hongarès, i 8. Carib, títol en el qual queda enquadrat l'únic individu originari, presumiblement, d'alguna de les illes del mar Carib.

FIGURA 22
Procedència de la població d'origen esclau
(mostra: 1.237)

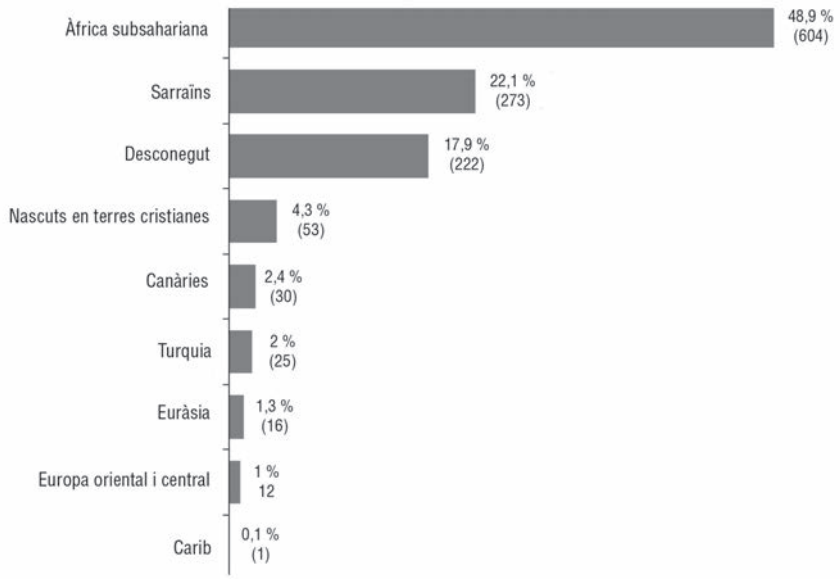

Les escletxes orientals d'un model exhaurit

D'aquesta primera classificació es podrien treure moltes conclusions, però m'interessa recalcar-ne especialment una: l'esclavitud a la Barcelona dels últims temps medievals, enormement influïda per l'inici del tràfic negrer atlàntic i per les conquestes de les Canàries, Granada i algunes ciutats nord-africanes, va mantenir una inèrcia que enfonsava les arrels en el que havia estat l'edat d'or d'un model de captiveri pràcticament exhaurit. Enrere quedaven els anys en què els corredors públics anunciaven pels carrers de la ciutat la venda d'esclaus tàrtars i circassians, russos, eslaus i balcànics, els més habituals dins d'un

FUNDACIÓ NOGUERA

tipus d'esclavitud altament dependent de les xarxes comercials establertes a la conca oriental mediterrània i a les aigües de l'Adriàtica. Però a les acaballes de l'edat mitjana, quan aquest temps ja havia passat, i a pesar de l'inexorable avanç otomà, les conseqüències del qual per a l'estabilitat de les comunitats comercials llatines instal·lades als principals ports de la mar Negra i a les ciutats més dinàmiques de la costa dàlmata havien estat letals, els esclaus euroasiàtics i de l'Europa central i oriental continuaven arribant, encara que en nombres exigus, a la ciutat de Barcelona.

Fins al 1491, per exemple, qualsevol particular interessat a adquirir un esclau al mercat de compravenda podria haver topat amb un dels quatre tàrtars que s'hi van vendre des del 1481,[39] o podria haver comprat, per un període de cinc anys, l'esclava circassiana Margarida, que havia format part del servei personal d'Elionor de Sentmenat, abadessa del monestir de Sant Pere de les Puelles, fins que aquesta darrera va morir, el gener del 1492.[40] Molt més habitual hauria estat encreuar-se amb algun llibert de procedència euroasiàtica, home o dona, negociar algun tipus de contracte amb algun d'ells o assabentar-se dels avatars de les seves vides. Fins i tot alguns documents suggereixen l'existència d'una comunitat tàrtara que, si bé sens dubte petita, devia mantenir una certa cohesió. El 5 de juliol de 1484, per exemple, el llibert tàrtar Martí de Gualbes va dictar el seu testament. Després d'enumerar diversos llegats i donacions pies va disposar que, una vegada hagués mort la seva esposa, Jacobí Dala, un dels seus marmessors, hauria d'encarregar-se de l'encant de tots els seus béns, el rendiment dels quals hauria de destinar al maridatge de donzelles pobres tàrtares i a l'ajuda de pobres, homes i dones, del mateix origen.[41] I, semblantment, el també tàrtar Jordi Ferreres es va preocupar per deixar ben clar, igualment al seu testament, que, a la seva mort, els seus marmessors haurien d'invertir deu lliures de Barcelona en la compra d'un censal la pensió anual del qual lliurarien a Caterina, esclava tàrtara de Jaume de Sos, coraller de Barcelona, per poder pagar la seva llibertat.[42]

39. Com el venut per Andreu Puigrodó, mercader, ciutadà de Barcelona, a Gaspar Peiró, canonge de la mateixa ciutat, un nen tàrtar procedent de Tana amb prou feines de sis anys d'edat —AHPB, Dalmau Ginebret, 219/26, 1491, agost, 9, s. f.—, o Marta, d'uns cinquanta anys d'edat, esclava tàrtara de Lluís d'Argués, draper, ciutadà de Barcelona, venuda a Francina, esposa del cavaller Guillem Ciprià de Vilalba; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/20, 1482, maig, 18, s. f.

40. AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/36, 1492, gener, 29, s. f.

41. AHPB, Andreu Mir, 234/23, 1484, juliol, 5, s. f.

42. AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1482, març, 26, f. 22v-23v.

NOGUERA

El mateix es pot dir de les vuit dones russes (quatre de les quals esclaves i altres quatre llibertes) i del captiu baró d'aquesta mateixa procedència, les edats dels quals, compreses entre els vint-i-vuit i els quaranta anys, excepte en el cas del fill de la russa Pulicena, d'uns cinc anys, venut amb la seva mare l'abril del 1486,[43] denoten l'exhauriment d'una font de proveïment en franc retrocés. O de les llibertes Llúcia, albanesa; Maria, eslava, i Caterina Portella, hongaresa, la qual va dictar el seu testament l'estiu del 1493, tots documentats entre l'agost del 1480 i el juliol del 1499.[44]

Si el declivi de l'esclavitud d'origen euroasiàtic i balcànic s'explica, en gran manera, per l'inici del tràfic atlàntic i les conseqüències de l'imperialisme otomà, que va començar la seva expansió per l'Àsia Menor durant els primers anys del segle XIV, aquest darrer fenomen es va traduir en un enfrontament creixent pel control de les aigües de la Mediterrània que, al seu torn, va implicar un moviment bidireccional de presoners i captius turcs i cristians que van acabar nodrint els mercats d'esclaus a una banda i l'altra de la Mediterrània.

Des dels primers anys del segle XIV, el mercat de Barcelona va rebre captius turcs. Però no va ser fins al final del tres-cents, quan les campanyes otomanes empreses pels soldans Murat I i Baiazet I a Anatòlia i als Balcans van incrementar la inestabilitat a la Mediterrània, que es va produir un augment significatiu de la seva presència a la ciutat.[45] A mesura que el poder otomà consolidava la seva hegemonia a la conca oriental mediterrània, aconseguia estendre el seu domini cap a la mar Negra i s'expandia per Occident fins a arribar a amenaçar el cor de l'Europa central, l'arribada de captius turcs als mercats occidentals d'esclaus, si bé exigua, va esdevenir habitual.

La presència a Barcelona d'aquests captius té una importància més aviat modesta.[46] Però confirma l'existència d'un conflicte secular que es traduïa en un constant degoteig de presoners esclavitzats, cristians i musulmans, d'Orient a Occident, i viceversa.[47]

---

43. AHPB, Pere Benet Jornet, 252/1, 1486, abril, 10, s. f.

44. Seguint el mateix ordre, AHPB, Esteve Soley, 222/7, 1480, agost, 25, s. f.; AHPB, Miquel Franquesa, 212/20, 1481, juny, 2, s. f.; AHPB, Joan Marc Miquel, 246/21, 1493, setembre, 30, f. 27v-28r.

45. HERNANDO (2003), *Els esclaus*, p. 70.

46. Com també succeeix a la Màlaga cristiana, on, entre el 1487 i el 1525, es van vendre catorze individus d'aquell origen; GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 80-82.

47. Com també sembla ser el cas de València. Tanmateix, les dades publicades per Vicenta Cortés, tot i transmetre aquesta mateixa idea, no permeten de quantificar el pes total de la població turca —CORTÉS (1964), *La esclavitud*, p. 55. D'altra banda, Mallorca sembla haver estat una destinació prioritària per a la col·locació d'esclaus

Entre el juny del 1480 i el maig del 1516 van arribar a Barcelona fins a vint-i-cinc individus turcs, majoritàriament barons (el 2 % dels 1.237 esclaus i lliberts documentats), com Alí i Mostafà, venuts per Joan Seguerés, mercader de la localitat gironina de Roses, al donzell barceloní Francesc de Ribes; Escander, venut pel mercader Manuel de Vilafranca al vidrier Martí Montblanc, tots dos de Barcelona; o Miquel de Constantinoble, esclau de Pere Creus, flequer de Barcelona, venut per un període de dotze anys al seu fill Miquel Creus, també flequer, amb la condició de concedir-li la llibertat passat aquest temps.[48]

És probable que la majoria hagués estat capturada en alta mar, després d'accions corsàries frustrades o durant l'enfrontament amb naus cristianes.[49] Però alguns altres podien ser adquirits a mercats de la Mediterrània occidental i central, com ara Venècia, i conduïts, després, fins a la ciutat de Barcelona.[50] Sigui com vulgui, la veritat és que el seu nombre va ser baix i, a diferència de tàrtars, circassians o russos, la seva escassa implantació en terres catalanes els va impedir d'articular comunitats més o menys cohesionades, contràriament al que sí que van fer a Mallorca, on, el 18 d'abril de 1483, van sol·licitar al lloctinent general la creació d'una confraria, sota l'advocació de sant Jordi, que reunís tots els lliberts turcs que s'haguessin batejat.[51]

---

otomans, si més no si hom compara les xifres documentades per Onofre Vaquer amb les de Màlaga i Barcelona: entre el 1478 i el 1499 van arribar a l'illa seixanta-sis turcs, la qual cosa representa el 12,5 % de les cinc-centes trenta vendes documentades entre aquells anys; Vaquer (1997), *L'esclavitud*, p. 11.

48. Respectivament, AHPB, Jaume Vilar, 245/2, 1483, juny, 12, f. 4v.; AHPB, Pere Triter, 239/4, 1486, gener, 18, s. f.; AHPB, Esteve Soley, 222/11, 1499, febrer, 19, f. 80v.

49. Com podia ser el cas del turc Joan Català, també anomenat Joan Correggino, esclau del donzell de Trapani Francesco Correggino, senyor i patró d'una birrem, embarcació que tant es podia fer servir per a fins comercials com militars, encara que el document no aclareixi si la seva captura es va produir, efectivament, al mar; AHPB, Andreu Mir, 234/15, 1484, setembre, 3, s. f.

50. Tot i que no hi hagi dades que ho confirmin, és probable que algun d'aquests captius hagués arribat a Barcelona des d'altres mercats occidentals, com el venecià. A Màlaga, per exemple, quatre dels catorze turcs documentats per Raúl González van ser venuts pels venecians Mateo de Raves i Mateo de Aragosa, la qual cosa sembla suggerir que, probablement, els devien haver adquirit a la ciutat italiana —González (2005), *La esclavitud*, p. 81. D'altra banda, Josep Hernando documenta, per a la Barcelona del tres-cents, almenys quatre mercats de la Mediterrània occidental i oriental on es van comprar esclaus turcs arribats a Barcelona: Constantinoble, Malta, Gènova i Mallorca; Hernando (2003), *Els esclaus*, p. 70.

51. Cf. Juan (1975), "Cofradías", p. 571, 574, 576-577 i 580-584, on es transcriuen les ordenances fundacionals de la Confraria novella de Sant Jordi.

NOGUERA

La constant inalterable: moros, sarraïns, barbarescos i àrabs

Des de les primeres dècades del segle XI, si no abans, l'esclau sarraí havia estat present als principals mercats de l'Europa meridional. Tant a Nàpols com a Sicília, Venècia, Gènova, Marsella, València o Barcelona, el captiu musulmà del nord d'Àfrica o dels territoris andalusins ibèrics va ser una constant inalterable al canvi de les conjuntures o a l'accés a nous espais de reserva d'esclaus.

Des de la perspectiva de la llarga durada, el captiu musulmà va alimentar ininterrompudament els mercats occidentals. Tanmateix, entre els segles XI i XVI, almenys dues vegades aquest lent degoteig es va veure alterat per dues sèries d'episodis excepcionals que van impactar, amb força, en la proporció i la rellevància del fenomen de l'esclavitud d'origen islàmic.

El primer es va produir durant les conquestes de Mallorca, València, Múrcia i Menorca, empreses totes entre el 1229 i el 1287, que van estimular tant el comerç d'esclaus com l'economia del rescat. Els seus efectes van ser intensos als mercats de Gènova, Sicília, Nàpols, la Mallorca cristiana, Barcelona o Marsella. L'elevat nombre de presoners esclavitzats, sumat als atacs llançats contra la costa nord-africana i l'accés a la mar Negra, van propiciar allò que Henri Bresc no ha dubtat a batejar com la "révolution esclavagiste de la fin du XIIIe siècle".[52]

El segon va tenir lloc durant els darrers anys del segle XV i les primeres dècades del XVI. La guerra empresa contra el regne nassarita de Granada, entre el 1481 i el 1492, com també les reeixides campanyes d'ocupació orquestrades contra Bugia, Orà i Trípoli el 1509 i el 1510, o la conquesta de Melilla del 1497, quan la ciutat va passar a dependre del ducat de Medina Sidonia fins a la seva annexió definitiva a la Corona castellana, el 1556, van posar en moviment cap als mercats cristians, especialment els ibèrics, un nombre elevat dels musulmans capturats. Fins i tot hom podria anar un xic més enllà i interpretar la revolta morisca de Las Alpujarras de 1568-1571, que va tornar a posar en circulació uns quants milers d'esclaus, com la rèplica d'un conflicte iniciat el 1481.[53]

52. BRESC (1996), "Esclaves", p. 101.

53. Per a l'impacte al mercat sevillà de la revolta morisca, cf. FERNÁNDEZ i PÉREZ (2009), *En los márgenes*, especialment les p. 83-140, i, per al cas granadí, MARTÍN (2000), *La esclavitud*, p. 173-185; cf., també, ibídem, p. 174-179, on s'analitzen les causes que van propiciar l'esclavització dels moriscos, població que, a pesar de la seva ascendència nassarita, era cristiana de confessió i castellana de naixença.

NOGUERA

La Barcelona dels darrers temps medievals va conviure amb la guerra de Granada i les campanyes nord-africanes. Així, doncs, no ha d'estranyar que el sarraí fos el segon col·lectiu en importància numèrica, cosa que també va succeir a Sevilla, València o la Granada anterior a la insurrecció morisca. Fins i tot en alguns altres llocs, com Màlaga i Mallorca, els sarraïns van esdevenir el col·lectiu majoritari entre la població esclava.[54]

Des del 1479 i fins al 1487, la majoria dels quaranta-tres esclaus sarraïns arribats a Barcelona ho van fer des del nord d'Àfrica, tret de Maria, esclava del doctor en ambdós drets Gaspar Vilana; Francina, llora d'uns disset anys d'edat; Joan, amb prou feines de deu anys, i Maria, venuda per Antoni de Santmartí, comanador de la casa barcelonina de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, a Grimalda, esposa del cavaller de Barcelona Antoni de Vives, tots oriünds del soldanat de Granada, dels quals l'esclavització i la venda posterior al mercat català s'ha de relacionar sens dubte amb la guerra de conquesta iniciada el 1481.[55]

Per definir aquests trenta-nou individus magrebins arribats a Barcelona entre el 1479 i el 1487 els notaris van recórrer, majoritàriament, a les adscripcions Moreria i Barbaria o als termes *alarb, moro* i *sarraí*. Tanmateix, almenys deu vegades, els amanuenses es van preocupar per anotar fins a sis localitzacions nord-africanes amb l'afany d'especificar la procedència d'aquells esclaus. De Tunis, per exemple, havien arribat Alí, Amar i la lliberta negra Joana Ferrises;[56] de Vélez de la Gomera, penyal que les tropes castellanes van ocupar per primer cop el 1508, Salama i Antoni;[57] de Fes, Alfons, esclau llor, i del mateix regne, concretament de la localitat de Benissuam, Mussa;[58] d'Asilah, ciutat situada a la Barbaria atlàntica, ocupada pels portuguesos des del 1471, Benedicta Beatriz, abans anomenada Axa;[59] de Trípoli, Alí, i de Bona, un esclau

54. Franco (1979), *La esclavitud*, p. 62-66 i 143-145; Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 51-53; Martín (2000), *La esclavitud*, p. 94, gràfic 1; González (2005), *La esclavitud*, p. 68-73; Vaquer (1997), *L'esclavitud*, p. 11.

55. Respectivament, AHPB, Dalmau Ginebret, 219/14, 1481, setembre, 1, s. f.; 219/13, 1481, març, 15, s. f.; 219/18, 1484, març, 31, s. f.; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/25, 1485, setembre, 24, s. f.

56. Per aquest ordre, AHPB, Galceran Balaguer, 241/7, 1481, setembre, 11, f. 5r; AHPB, Andreu Mir, 234/12, 1482, gener, 4, f. 62r-v; AHPB, Esteve Soley, 222/8, 1486, juliol, 8, s. f.

57. AHPB, Galceran Balaguer, 241/6, 1481, febrer, 17, f. 16v-17r; 241/8, 1482, octubre, 30, f. 74v-75r.

58. AHPB, Bartomeu Requesens, 203/29, 1486, març, 16, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/11, 1483, desembre, 1, f. 36r-v.

59. AHPB, Andreu Mir, 234/16, 1485, setembre, 21, s. f.

NOGUERA

de Bernat Oliver, de la parròquia de Santa Eulàlia de Provençana de l'Hospitalet, anomenat també Alí.[60]

El veritable punt d'inflexió pel que fa a l'arribada de població sarraïna cal buscar-lo al 1488. Des d'aleshores, i durant els dos anys següents, trobar captius procedents del soldanat nassarita de Granada pels carrers de Barcelona, i, especialment, homes i dones reduïts a esclavitud després de la presa de Màlaga, va ser una cosa relativament senzilla.

L'1 d'octubre de 1488, el val·lisoletà Francisco de Villalobos, comissari reial i procurador de Ferran II, va vendre al mercader Nicolau Julià, ciutadà de Barcelona, els esclaus Fàtima, d'uns trenta anys d'edat; Malfeta, de sis anys, i Alí, de deu anys aproximadament, pel preu de vuitanta-un ducats d'or, equivalents a noranta-set lliures i quatre sous barcelonesos, tots moros, blancs, naturals de Màlaga i captius del rei.[61] Només uns dies enrere, Villalobos havia venut a Nicolau Capa, assaonador, de Barcelona, l'esclau Bahumet, també de Màlaga. I durant el mes d'octubre d'aquell any, a més de la venda acordada amb Nicolau Julià, va tancar, si més no, sis operacions més en què va vendre, en nom del rei, nou esclaus malaguenys més.[62]

Tanmateix, Villalobos no va ser l'únic venedor d'homes i dones capturats després de la capitulació de Màlaga. De fet, entre el 1488

60. Respectivament, AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/35, 1487, novembre, 13, s. f.; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/30, 1487, desembre, 28, s. f.

61. AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/32, 1488, octubre, 1, s. f. Aquest Francisco de Villalobos s'ha de relacionar sens dubte amb la il·lustre família de metges judeoconversos que, sota la protecció dels marquesos d'Astorga, a Zamora, va aconseguir de promocionar-se fins a assolir la cort de Ferran II i, posteriorment, de Carles I. Tot i que els indicis són insuficients, és probable que el Francisco de Villalobos que figura a la documentació barcelonesa fos pare del metge cortesà Francisco López de Villalobos (*c.*1473-*c.*1549), encara que no es pot descartar la hipòtesi que ambdós personatges fossin, en realitat, el mateix, si bé no deixaria de ser estrany que un joveníssim Villalobos amb prou feines de quinze anys d'edat, segons les dates proposades a ARRIZABALAGA (2002), "Francisco", hagués estat comissionat per Ferran II per negociar la venda de captius malaguenys a Barcelona. Així mateix, malgrat que les dades siguin exigües, la seva presència és atestada, també, a València: el 9 de febrer de 1489, el batlle general del regne va ordenar a Onofre Ferrandis que prengués de la casa d'Abdulacis Admón, d'Alberic, roba i béns per valor de deu ducats que aquest darrer devia a Francisco de Villalobos, procurador del rei, per un captiu que li va comprar —cf. CORTÉS (1964), *La esclavitud*, doc. 89, p. 231. Novament, l'anàlisi de la documentació notarial valenciana es revela necessària. Sens dubte, una investigació en aquesta direcció faria aflorar noves actuacions de Villalobos al mercat llevantí.

62. Totes a AHPB, Miquel Fortuny, 249/3, 1488, setembre, 24, s. f.; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/32, 1488, octubre, 1, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, octubre, 4, f. 19r-v; 239/7, 1488, octubre, 11, f. 21v.-22r; 239/7, 1488, octubre, 20, f. 24r-v; 239/7, 1488, octubre, 30, f. 27v; 239/7, 1488, octubre, 30, f. 27v.

NOGUERA

i el 1493, el mercat de Barcelona va donar sortida a uns altres setze individus procedents d'aquella ciutat, als quals se'ls podria afegir una desena més que es van definir com a granadins, sense especificar-ne les localitats de procedència ni confirmar si es tractava, o no, de musulmans esclavitzats a la ciutat de Granada. El 1513, darrer any en què hom documenta l'arribada de nassarites, la ciutat havia absorbit fins a seixanta-sis captius procedents del darrer estat islàmic de la península Ibèrica.

Figura 23
Procedència de la població sarraïna d'origen esclau
(mostra: 273)

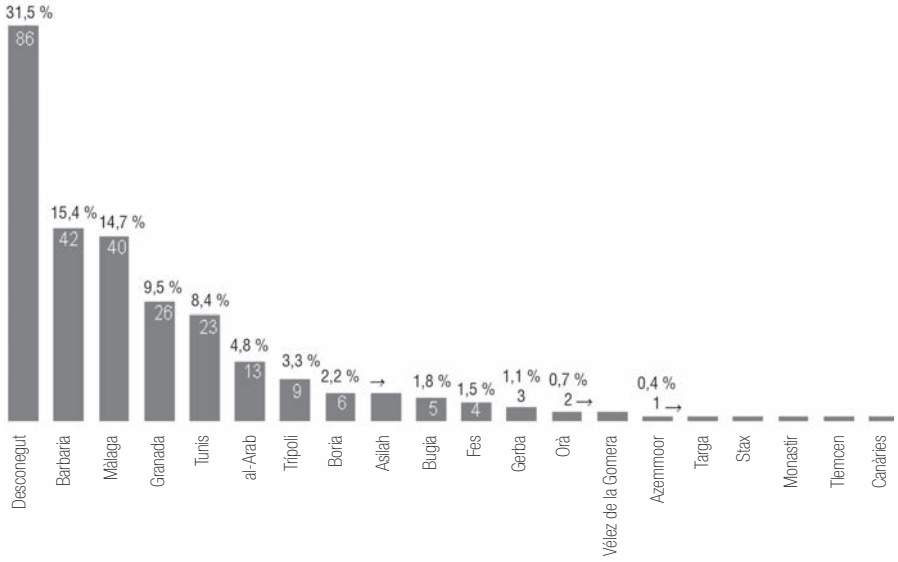

Després de la conquesta de Màlaga, però, la majoria dels esclaus sarraïns que van acabar venent-se a Barcelona i dels quals la documentació esmenta una procedència, per més genèrica i imprecisa que sigui, va continuar arribant del nord d'Àfrica i de la costa atlàntica barbaresca.

El 1490, per exemple, el ciutadà de Barcelona Joan Aguilar va vendre a l'assaonador Salvador Campdarrós, de la mateixa ciutat, l'esclau Joan, "cum quodam signo in facie, de natione serracenorum, de Canaria", probablement capturat en alguna de les cavalcades que habitualment s'organitzaven des de les illes per assaltar territori barba-

FUNDACIÓ NOGUERA

resc.[63] Entre el 1493 i el 1504, quatre captius més procedents de la localitat atlàntica d'Asilah (Marroc) van arribar a la ciutat, com també una esclava llora d'Azemmour, venuda l'agost del 1516, probablement agafada durant la batalla entaulada entre les tropes portugueses i l'exèrcit comandat per Mulay Zayam l'estiu del 1513.[64]

La resta dels magrebins va continuar arribant de Bona, de Trípoli, de Fes i d'algunes de les localitats del Regne de Tunísia, com ara Gerba, Monastir, Sfax o la mateixa ciutat de Tunis, indrets tots als quals es van sumar, com a resultat de les campanyes de 1509-1510, però en nombres certament reduïts, com s'ha vist anteriorment, Orà i Bugia.

Malauradament, el grup dels esclaus i els lliberts sarraïns que van passar per la Barcelona del final de l'edat mitjana dels quals la documentació no n'esmenta el lloc de procedència no és, precisament, petit. Tanmateix, algunes dades suggereixen que, probablement, una proporció gens negligible d'aquests vuitanta-sis homes i dones haurien nascut al nord d'Àfrica.

Cal assenyalar que l'esclavització de les poblacions nord-africanes i les del regne nassarita de Granada van seguir lògiques diferents. Excepte per a les grans campanyes organitzades contra Orà, Bugia i Trípoli, la majoria dels captius magrebins que van arribar a Barcelona (el 72,7 %) van ser homes, mentre que la conquesta de Granada i, més significativament, la campanya de Màlaga del 1487, es va rabejar, especialment, amb la població que havia sobreviscut a la guerra i al setge, en la seva majoria dones, infants i persones d'edat avançada. No endebades, dels seixanta-sis captius malaguenys que van arribar a la ciutat catalana, el 59,1 % van ser dones, mentre que els homes amb prou feines van superar el 40 %. Així mateix, dels vint-i-set barons documentats, tan sols nou tenien entre catorze i trenta anys, sens dubte la franja d'edat més productiva i més ben valorada al mercat d'esclaus.

Hi ha, per tant, dos patrons clarament diferenciats que responen a lògiques, contextos i naturaleses igualment diversos. Així que, per poder determinar, ni que sigui de manera aproximada, l'origen de la població sarraïna de la qual la documentació no assenyala aquesta variable, comparar les ràtios de sexe i, en el cas dels barons, determinar la

63. AHPB, Miquel Fortuny, 249/6, 1490, novembre, 6, s. f.

64. AHPB, Andreu Miquel Mir, major, 301/15, 1516, agost, 22, s. f. Des del 1486 i fins al 1508, quan es va revoltar, Azemmour, ciutat satèl·lit dels wattàssides marroquins, havia passat a ser vassalla de la Corona portuguesa. El 15 d'agost de 1513 va partir de la península Ibèrica una armada portuguesa de càstig que, entre el 27 i el 28 d'aquell mateix mes, es va imposar a les forces autòctones a la batalla d'Azemmour. La ciutat va ser ocupada per les tropes lusitanes i, probablement, part de la població va ser esclavitzada.

presència majoritària, o no, d'edats compreses en la forquilla marcada pels catorze i els trenta anys, pot resultar certament útil.

El primer indici que assenyala cap a un origen majoritàriament nord-africà és la divisió per sexes de la població sarraïna de la qual hom desconeix l'origen. Malgrat que no s'hi registra una desigualtat tan pronunciada com en el cas dels magrebins, la qual cosa suggereix l'existència entre aquests vuitanta-sis individus d'homes i dones naturals del soldanat de Granada, la tendència és fortament semblant a la que hom detecta entre la població nord-africana. A més, entre els quaranta-vuit homes documentats, trenta tenien edats compreses entre els catorze i els trenta anys.[65]

Figura 24
Distribució per sexe i procedència de la població sarraïna d'origen esclau
(mostra: 273)

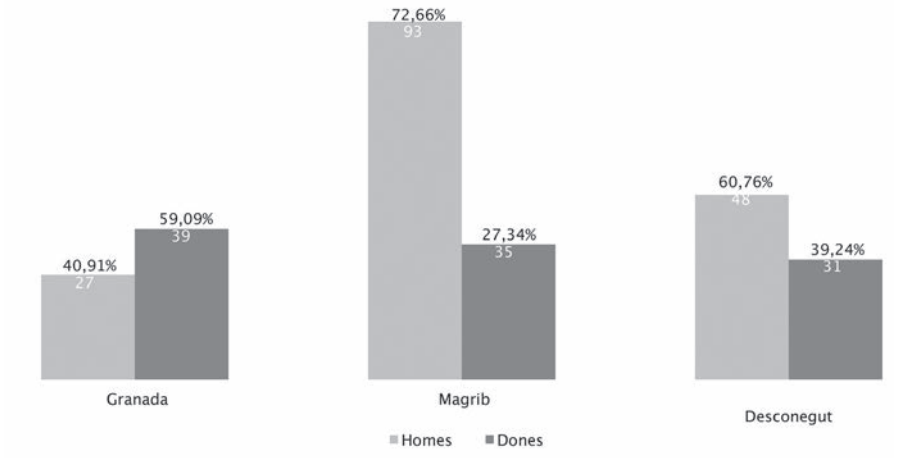

65. Dels divuit restants, de set hom en desconeix l'edat, tres eren menors de catorze anys —un amb prou feines de sis mesos, venut amb la seva mare el 23 d'agost de 1502, i els altres dos de vuit i tretze anys, respectivament—, un tenia uns trenta-cinc anys i, el darrer, amb seixanta anys, es trobava en plena senectut.

A més, no deixa de ser significatiu que el ritme de les compravendes de la població sarraïna de què hom desconeix l'origen coincideixi, àmpliament, amb el dels nord-africans,[66] essent, potser, l'únic moment divergent el lleuger repunt que hom constata entre el 1488 i el 1489, i que, probablement, revelaria, de nou, un petit percentatge de granadins que completaria un grup format, en la seva majoria, per homes i dones procedents del nord d'Àfrica.

En definitiva, hom pot concloure que la procedència de la població sarraïna d'origen esclau que va habitar a la Barcelona del Renaixement va ser preferentment nord-africana. Tret dels seixanta-sis homes i dones originaris del soldanat nassarita de Granada, als quals es podria afegir un grup el nombre del qual és impossible determinar, però que, sens dubte, devia ser reduït, el gruix dels sarraïns, prop de dos-cents, s'haurien capturat al Magrib o a les costes adjacents.

Esclavitud atlàntica en un mercat mediterrani

El 3 de abril de 1500, el mercader Nicolau Viastrosa, ciutadà de Barcelona, va acudir amb el donzell Joanot de Malla a la notaria de Lluís Carles Mir per formalitzar la venda de l'esclau Antoni, d'uns trenta anys d'edat, transmès pel primer al segon, seguint el costum corsari, pel preu de vint-i-dues lliures barceloneses.[67] Al marge del procés negociador que, com era habitual, va quedar reflectit al document, el més interessant d'aquesta operació va ser, sens dubte, la procedència de l'esclau que Lluís Carles Mir, o que algun dels escrivans que treballaven per a ell, hi va anotar: Antoni havia estat portat de "Terra Cucanya".[68] Però, quines característiques va voler definir Nicolau Viastrosa amb aquella localització? On va imaginar aquell indret anomenat Cucanya? Per respondre a aquestes preguntes, el guió exigeix d'oblidar-nos, per un moment, de la Barcelona del Renaixement i endinsar-nos, si bé breument, en l'imaginari medieval i les llegendes que el van poblar.

La idea de l'existència del paradís terrenal va ser una constant en la mentalitat col·lectiva medieval, un lloc en què la llibertat, la felicitat,

66. Cf. en aquest mateix llibre les fig. 9 i 10, p. 82 i 83.

67. Per a les diferents modalitats de compravenda que es feien servir a Barcelona, cf., més endavant, en aquest mateix llibre, p. 199 i seg.

68. "Nicholaus Viastrosa, mercator, civis Barchinone (…) vendo vobis, magnifico Johannoto de Malla, domicello (…), quendam servum et captivum meum voccatum Anthonium, natione de Terra Cucanya (…)" —AHPB, Lluís Carles Mir, 261/9, 1500, abril, 3, s. f. Dimes Sancho també esmenta aquest mateix document. Tanmateix, fa l'esclau Antoni originari de "terra ençanya", probablement a causa d'una lectura errònia; cf. SANCHO (1979), "La esclavitud", p. 250.

FUNDACIÓ NOGUERA

la gola i la peresa eren atributs compatibles i, al mateix temps, contraposats a la realitat material de les societats de l'Occident cristià. Aquesta temàtica té un recorregut llarg en les expressions al·legòriques de la cultura occidental, des de la literatura, com la Contrada de Bengodi del *Decameró*, o la batalla entaulada per don Carnal i doña Cuaresma al *Libro de buen amor*, fins a la pintura, perfectament reflectida en el *Das Schalaraffenland* de Pieter Brueghel o en l'*Albero della Cuccagna* de Goya.

Segons el diccionari francès *Littré*, la paraula occitana *cocagne*, l'etimologia de la qual procedeix del llatí *coquina*, o potser del germànic *kuche*, termes que al·ludeixen a allò cuinat i que designen, generalment, els pastissos, es refereix al pa cònic de pastís tintori obtingut de la planta *Isatis tinctoria*, el comerç del qual va ser molt lucratiu durant els segles baixmedievals.[69] I és d'aquest significat d'on el País de la Cucanya, variant laica de la recerca del paradís terrenal, va manllevar la seva designació. Associat a la riquesa i a l'abundància, a l'ociositat i al plaer carnal, aquell país mític va dibuixar, en l'imaginari medieval, els contorns d'una terra en la qual els arbres eren comestibles, les cases es construïen amb pastissos, els rius eren de vi i de llet i els animals, ja cuinats, vagaven buscant comensals.

A pesar que la localització *real* del País de la Cucanya va correspondre a la regió de Lauraguès, gran productora de *cocagnes* i, com a tal, rica i pròspera, un dels elements importants del mite va ser la indeterminació de la seva geografia, la qual cosa, com en tota terra fabulosa, no en contradeia l'existència.

Fins als darrers anys del segle XV, les ments europees van situar les meravelles d'aquell país prodigiós en indrets remots d'Orient. Tanmateix, el març del 1493, després del desembarcament de Pinzón a Baiona i l'arribada de Colom a Lisboa, el mite va començar una travessia per l'Atlàntic cap a un Nou Món que tenia les coordenades idònies per acollir aquell país fabulós de riqueses, plaers i llibertat. En definitiva, les característiques de la Terra de la Cucanya van viatjar en l'imaginari de navegants i d'exploradors cap al continent americà, i en van tornar, sota la denominació de Xauxa, com un producte conceptual.[70]

69. Per a aquesta qüestió, *cf.*, per exemple, Caster (1962), *Le commerce*.

70. Després de l'expansió inca, Xauxa, Huacca, Sausa o, en quítxua, Hauca, capital prehispànica de la província del mateix nom, l'etimologia de la qual significava 'descansat, folgat', situada a l'actual departament de Junín, Perú, va esdevenir el centre administratiu al nord de Tahuantinsuyo, punt intermedi entre les rutes comercials inques. Posteriorment, es va reconfigurar com la primera capital del Perú després de l'arribada de Pizarro i l'organització de les campanyes de conquesta de l'Imperi inca; Montiel (2007),

És possible que l'esclau Antoni fos natural d'aquella nova terra de riqueses i meravelles. En aquest cas, probablement devia formar part del primer gran carregament de captius caribs enviats des d'Amèrica en la flota capitanejada per Antonio de Torres seguint les ordres de Colom, el 1494.[71] I així com l'arribada d'indis caribs, si bé esporàdica, es constata a Sevilla, Màlaga i València,[72] no hi ha motiu per no pensar que algun hagués posat els peus a la ciutat catalana. Però el més interessant és que, si hom confirmés la relació d'aquella "Terra Cucanya" amb el continent americà i el mite del País de Xauxa, la carta de venda redactada a la notaria de Lluís Carles Mir seria una de les poques proves documentals que confirmarien la rapidesa amb què la llegenda va travessar l'oceà i va trobar un territori, ara real, al qual donar nom.

Si l'arribada d'indis caribs a la península Ibèrica va ser marginal i, en el cas català, amb prou feines hom pot confirmar l'existència d'un sol individu d'aquella procedència, l'expansió atlàntica per la geografia africana va portar entre les noves mercaderies milers d'esclaus negres i canaris. I Barcelona, com ja s'ha dit fins a la sacietat, no va ser aliena als nous aires comercials que arribaven des de l'oceà.

Des d'abans del 1493, la ciutat catalana va assistir a l'arribada d'esclaus canaris, si bé el seu nombre sempre va ser insignificant. L'11 de maig d'aquell any, Esperança Lopis, esposa del sucrer Perot Nomdedéu, resident a Palerm, va afranquir la seva esclava Caterina, d'uns trenta-cinc anys d'edat, amb la condició que la continués servint com quan havia estat esclava. Un any després, l'octubre del 1494, les notaries de Barcelona van registrar la primera venda d'un esclau canari.[73] Des d'aleshores, i fins al 1515, els manuals notarials conservats a l'AHPB registren vint-i-vuit individus canaris més, tots captius excepte la renovada serventa d'Esperança Lopis, que van passar a engruixir la població d'origen esclau de la ciutat.

Semblantment al que va succeir amb els esclaus procedents de Màlaga, la relació de sexes que hom detecta entre els canaris va ser predominantment femenina. Tant és així que, de trenta individus documentats, nou eren homes (30 %) i vint-i-una dones (70 %) amb

p. 81-82, treball en el qual s'analitza, també, la vinculació de la Cucanya medieval amb la Xauxa moderna.

71. Cf., per exemple, ARMENTEROS (2012), *Cataluña*, p. 118-119.

72. FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 148-149; GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 83-84; CORTÉS (1964), *La esclavitud*, p. 59.

73. Respectivament, AHPB, Lluís Carles Mir, 261/4, 1493, maig, 11, s. f.; AHPB, Miquel Fortuny, 249/11, 1494, octubre, 6, s. f.

edats compreses, majoritàriament, entre els set i els vint-i-cinc anys. Esclavitud predominantment jove i femenina que indica, doncs, l'origen bèl·lic de la seva esclavització i que defineix, així mateix, un col·lectiu que, probablement pel seu nombre baix, amb prou feines va deixar constància documental de la seva sortida del sistema esclau i ingrés a la comunitat lliure.[74]

Però van ser, sens dubte, els poc més de sis centenars d'homes i dones negroafricans els qui van caracteritzar l'esclavitud de la Barcelona tardomedieval bo i aportant una riquesa de procedències, de pràctiques culturals, llengües i costums fins llavors desconeguda.

La població subsahariana que va alimentar el mercat d'esclaus de Barcelona va ser majoritàriament masculina. Entre els esclaus senegambians, els homes van arribar a sumar el 61,7 % davant d'un 38,3 % de dones. Els barons guineans també van ser majoritaris (56,1 %), mentre que les dones van sumar el 43,9 %. Els captius procedents de Barqa i de Bornu van ser predominantment barons, i van arribar a sumar el 65,5 % davant d'un 34,5 % de dones. Fins i tot entre els esclaus negroafricans dels quals hom desconeix la procedència, les ràtios de sexe tornen a ser clarament favorables als homes: 62,6 %. L'única excepció, tot i tractar-se d'un grup extremament reduït, és la dels esclaus que van arribar des del golf de Guinea: dels set individus documentats, tres van ser barons (42,9 %) i quatre, dones (57,1 %).

Així mateix, hom pot dir també que la població negroafricana va tenir dos tipus de procedència. L'una, majoritària, que va viatjar amuntegada a les bodegues de les naus que seguien les noves rutes oceàniques del primer tràfic atlàntic, i l'altra, que sumava aproximadament el 20 % del total dels individus subsaharians, que continuava responent a un model forjat segles enrere i que connectava els ports meridionals de Sicília amb Barqa, la terminal que enllaçava València central amb el litoral mediterrani a les costes cirenaiques.

74. La ràtio de sexe que hom detecta entre la població esclava canària concorda amb les notícies que es coneixen sobre la conquesta i el captiveri de les poblacions nadiues de l'arxipèlag atlàntic. Així, per exemple, una vegada que Pedro de Vera va aconseguir de sufocar la revolta gomera que va esclatar el 1488 contra el govern d'Hernán Peraza el Jove i la seva esposa Beatriz de Bobadilla, la repressió posterior, violenta i sistemàtica, va acabar amb el penjament de tots els homes adults i la venda dels seus familiars. La cèdula adreçada als bisbes de Màlaga i les Canàries de 27 de agosto de 1490 és ben explícita: "y las mugeres y moças y niños y niñas catyvaron e los vendieron por esclavos e esclavas por muchas partes de nuestros reynos de Castilla y Aragón" —cf. Cortés (1955), "La conquista", p. 487 i n. 12, d'on copio la citació. Semblantment, tant la conquesta de La Palma com la de Tenerife van donar lloc a un saldo clarament feminitzat en el qual entre l'escassa població masculina hi van abundar els infants i els adolescents d'entre vuit i dotze anys; ibídem, p. 498, 508.

La documentació catalana registra la primera arribada d'un esclau procedent de la costa occidental africana l'abril del 1483. Durant els gairebé cinc anys que separen el 1479 d'aquesta data, els subsaharians que van arribar a Barcelona procedien de Rodes, com va ser el cas del llibert Joan Hospital, el qual va assegurar que havia estat comprat en aquella illa per Mateu Súria, nebot del qui va acabar essent el seu propietari fins a assolir la llibertat, el mercader Bernat Hospital,[75] o bé ho van fer des de Barqa, com va succeir en dotze dels trenta-cinc instruments redactats entre el gener del 1479 i el juny del 1483.

El 8 de abril de 1483, però, la notaria de Joan Mateu va registrar, per primera vegada, la venda d'un esclau guineà procedent del tràfic atlàntic, venut pel tarragoní de Reus Lluís Cerdà a Joan Ferrer de Busquets, mercader de Barcelona, que va desemborsar les trenta-quatre lliures en què era valorat Joan, d'uns vint-i-dos anys d'edat. A partir d'aleshores, l'arribada d'aquests esclaus nous va esdevenir habitual.[76]

Així, el 4 de maig de 1484, el mercader Francesc Falcó va vendre al seu col·lega Baltasar Sagarriga, tots dos ciutadans de Barcelona, l'esclau Martí, negre, el qual la carta de venda va fer natural de la regió guineana de Negui.[77] Poc més d'un any després, el 6 de juliol de 1485, el mercader de Barcelona Joan Alió va vendre a Francesc Benedet, també mercader i de la mateixa ciutat, l'esclava Agnès, wòlof, d'uns vint-i-cinc anys d'edat, pel preu de cinquanta-cinc lliures barceloneses. Tres dies més tard, Alió va tornar a acudir a la notaria d'Andreu Mir per formalitzar la venda de l'esclau Zembico, mandinga, i el dia 11 d'aquell mateix mes va vendre al mercader de Barcelona Pere Labia l'esclava Gamba, definida com a wòlof, *geloph* segons la

75. AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/14, 1480, març, 27, f. 21r-v.

76. AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1483, abril, 8, s. f. Alguns documents semblen indicar l'arribada d'esclaus procedents del primer tràfic negrer amb anterioritat a aquesta data. Un exemple podria ser el de l'esclava Joana, originària de Manga, localitat de l'actual regió de Zoundwéogo, a Burkina Faso. El 4 de març de 1485, la seva propietària, Joana Aldonça, vídua de Pere de Coromines, es va comprometre a alliberar-la si la servia amb fidelitat durant cinc anys, la qual cosa suggereix que Joana devia arribar a la ciutat amb anterioritat a aquesta data i, probablement també, al 1483 —AHPB, Andreu Mir, 234/12, 1485, març, 4, s. f. Tot i que la primera notícia coneguda sobre la presència de guineans a la ciutat catalana es remunta al 22 de setembre de 1456, quan es va vendre Alí, natural de Guinea —SANCHO (1979), "La esclavitud", ap., núm. 120—, cal assenyalar que, així com a València hom constata l'arribada de guineans des de la segona dècada del quatre-cents —CORTÉS (1985), "Valencia", p. 63, núm. 2-4 bis—, probablement desembarcats a la península Ibèrica des de les costes nord-africanes, és molt probable que Barcelona també conegués aquesta procedència des d'aleshores. La tesi doctoral que Antoni Albacete està enllestint sobre l'esclavitud a la Barcelona de 1380-1462 aclarirà, de ben segur, aquests dubtes.

77. AHPB, Andreu Mir, 234/14, 1484, maig, 4, s. f.

grafia del document.[78] En definitiva, el 1485, dos anys després que hom registrés la primera venda d'un captiu negre procedent del tràfic atlàntic, el mercat de Barcelona va començar a omplir-se d'una oferta de mà d'obra esclava fins llavors pràcticament desconeguda. L'impacte del tràfic atlàntic era ja un fet. I continuaria essent així, si més no, fins a la mort de Ferran II.

Figura 25
Procedència geogràfica de la població subsahariana d'origen esclau (mostra: 605)

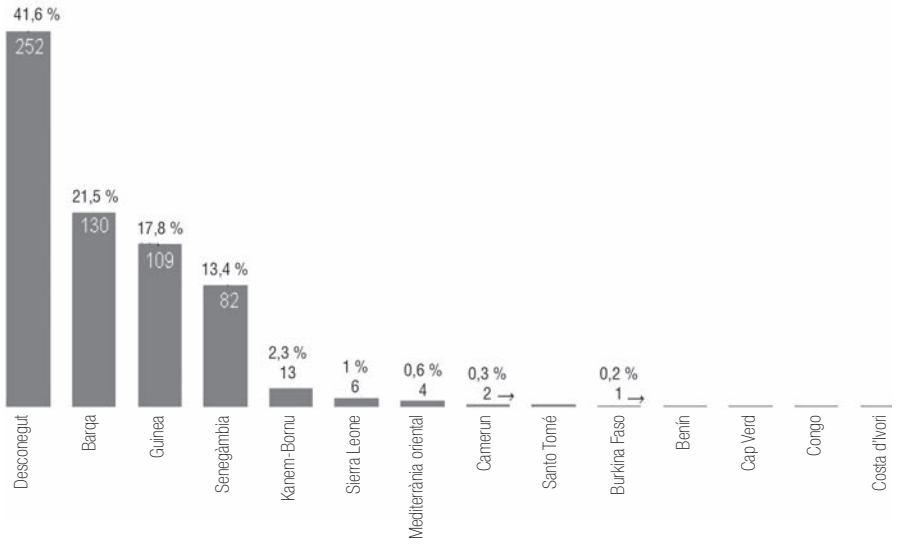

Durant tot el període analitzat, la majoria dels esclaus subsaharians procedents de la costa occidental africana es van embarcar a l'Alta Guinea, probablement als rius Senegal, Gàmbia i el gran estuari que s'estén entre el Cacheu i el Cacine, a Guinea Bissau. Els documents així ho suggereixen. De fet, és molt probable que tant les cartes de venda com els instruments en què hom designava una localització poc precisa emparada sota el concepte *Guinea* indiquessin, precisament, aquest espai ampli que abraçava el territori comprès entre els actuals estats del Senegal i Guinea. A més, durant les primeres dècades de

78. AHPB, Andreu Mir, 234/12, 1485, març, 4, s. f.; 1485, març, 6, s. f.; 1485, març, 11, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

l'organització del tràfic negrer i fins al 1516, quan el golf de Guinea, Benín i Angola van agafar temporalment el relleu abans de consolidar la seva hegemonia com a principal zona exportadora d'esclaus, a la segona meitat del cinc-cents, aquest va ser el centre de proveïment per excel·lència per a les naus cristianes. Però també és probable, a pesar de la inexistència de dades que puguin confirmar aquest extrem, que bona part dels esclaus sudanesos s'haguessin embarcat a la factoria mauritana d'Arguin, primer receptor dels captius procedents del Regne Djolof i del seu hinterland.[79]

FIGURA 26
Procedència regional durant el primer tràfic atlàntic*

Període	*Mauritània*	*Alta Guinea*	*Golf de Guinea*	*Desconegut*	*Total*
1490-1499	260	1.070	430	700	2.460
1500-1509	250	950	810	330	2.340
1510-1515	500	1.880	940	590	3.910
1516-1521	1.500 / 2.000	80	3.330	150	4.780

* Expressat en mitjanes anuals.

Font: ELBL (1997), "The Volume", p. 63; ALMEIDA (2008), "The Foundations".

Entre l'abril del 1483 i l'abril del 1516, les fonts barceloneses documenten la presència d'almenys cent noranta-vuit esclaus i lliberts procedents de l'Alta Guinea. D'aquests, cent nou es van adscriure a Guinea; vuitanta-dos es van definir com a wòlofs, segurament procedents de la confederació Djolof senegambiana i probablement em-

79. Com es desprèn dels treballs d'António de Almeida Mendes; cf., per exemple, ALMEIDA (2008), "Les réseaux"; ÍDEM (2008), "The Foundations", i ÍDEM (2012), "Le premier". Segons el navegant venecià Alvise Ca'da Mosto, a mitjan segle XV els portuguesos, que havien aconseguit el monopoli del tràfic en aquella regió gràcies a l'acord assolit amb els pobladors autòctons, "achètent, vendent et traitent avec les Arabes qui font commerce sur la côte de différents produits comme draps, toiles, argent, 'alchizels', tapis, gonelles et d'autres choses encore, et surtout du froment, car ils sont toujours affamés". A canvi, obtenien or en pols procedent dels camps aurífers de Bambuku i Burem, a la vall de l'alt Senegal i els seus afluents, i "des esclaves (…) des terres des Noirs" que els mercaders araboberbers intercanviaven al Sudan occidental per cavalls, a raó de "douze ou quinze têtes d'esclaves, selon le valeur des chevaux" i per seda morisca de Granada i Tunísia, plata i altres mercaderies. Segons el venecià, els mercaders araboberbers controlaven les rutes transsaharianes que transportaven l'or i els esclaus sudanesos cap al nord d'Àfrica. A l'altura de la ciutat d'Ouadane, les caravanes prenien camins diferents: les unes cap a Barqa, i, des d'allà, fins a Sicília; les altres cap a Tunis i la costa de Barbaria, i unes altres cap a "Arguin où les esclaves sont vendus aux Portugais (…), de sorte que cette ville d'Arguin fournit chaque année au Portugal entre 800 et 1.000 esclaves"; ALVISE, p. 42-43.

barcats al port maurità d'Arguin; vuit es van enviar des d'algun dels ports comercials del golf de Guinea i Benín;[80] sis més eren originaris de Sierra Leone,[81] i un, del qual la carta de compravenda assegurava que era de "nassione insularum Portugalie", probablement havia estat expedit des de São Tiago de Cap Verd.[82]

Els termes ètnics i geogràfics amb què es van definir tots aquests esclaus van amagar una varietat de procedències i de cultures molt més profusa que allò que mostra la documentació. Revelats com un veritable calaix de sastre als ulls de l'investigador, en les plomes dels notaris barcelonins dels darrers temps medievals la simplificació i el reduccionisme a què es van veure sotmeses les procedències de tots aquells homes i dones van respondre a la lògica de la valoració econòmica: per poder donar un preu determinat a un esclau, a més d'altres variables, la procedència geogràfica en un sentit ampli —l'Alta Guinea, Djolof, golf de Guinea, Cap Verd, Benín…— havia de ser un element clau, com tractaré de demostrar més endavant. Però la veritat és que aquella manera de procedir va tendir a amagar tot un univers cultural extremament ric i complex. El cas dels esclaus i els lliberts definits com a wòlofs pot ser il·lustratiu.

Les formes més habituals per denominar els esclaus procedents de la confederació Djolof que es documenten a les fonts barceloneses, o dels seus estats vassalls i territoris d'influència, van ser *gelop* i *gelof*, tot i constatar-se una àmplia varietat de grafies, com ara *jalop*, *ialop*, *jalof*, *jeloch*, *zeloch*, *jelof*, *galop*, *jelop*, *zelop*, *gelot*, *geloff*, *geloph*, *girof*, *gelope* i *gelochs*. Algunes vegades es van fer servir les expressions "gelop seu Guineya", "natione de Guinea", "regni de Gelop" o "natione de barbesius de gelofos", denominacions totes que situaven una estructura estatal reconeguda i recognoscible, la confederació Djolof, en un espai geogràfic ampli i difús, Guinea, però que, així mateix, amagaven una diversitat ètnica que no calia subratllar.

80. Dos procedien de Margui, a l'actual Camerun —AHCB, *Arxiu Notarial*, IX.16, 1492, juny, 30, s. f.; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/12, 1500, novembre, 13, s. f.—; dos més es van carregar a Santo Tomé —AHPB, Lluís Carles Mir, 262/24, 1514, setembre, 26, s. f.; AHPB, Joan Palomeres, 258/22, 1516, octubre, 24, s. f.—; un probablement era originari de Manga, a l'actual Burkina Faso —AHPB, Andreu Mir, 234/12, 1485, març, 4, s. f.—; un altre del Regne de Benín —AHPB, Lluís Carles Mir, 262/19, 1508, gener, 4, s. f.—; un altre de Longa, al Regne del Congo —AHPB, Lluís Carles Mir, 262/8, 1498, setembre, 5, s. f.—, i, l'últim, de Mandia, a l'actual Costa d'Ivori; AHPB, Gaspar Safranquesa, 281/8, 1511, maig, 16, s. f.

81. Com Sebastián, esclau negre "de natione de la Sera de Leoha", venut pel donzell gallec Álvaro Romay, de Sant Jaume de Compostel·la, al draper de Barcelona Jaume Lombart per quaranta ducats d'or; AHPB, Benet Joan, 262/4, 1502, desembre, 20, s. f.

82. AHPB, Joan Palomeres, 258/11, 1503, setembre, 27, s. f.

NOGUERA

De fet, entre els setanta-vuit individus definits com a wòlofs és molt probable que s'hi trobessin individus dels grups sereer, lebu o peul, especialment si hom té en compte l'evolució politicomilitar del Djolof senegambià durant les darreres dècades del segle XV i les primeres del XVI.[83] I el mateix es podria dir dels esclaus i els lliberts que hom va adscriure a la poc definida Guinea (*Guinea*, *Guineya*, *Guinee*, *Geneya* i *Ganea*), un concepte eminentment geogràfic, perfectament assimilable al de l'Alta Guinea, en el qual van cohabitar infinitat de societats i cultures africanes diferenciades entre si, com les ioruba, mossi, dogon, bariba o haussa, entre d'altres.

Una altra problemàtica diferent és la que concerneix els dos-cents cinquanta-dos individus pertanyents a la *natione nigrorum* i/o definits com a negres dels quals no se n'esmenta l'origen. En el cas dels pocs esclaus i lliberts que, a més de negres, es van descriure com a agarens (un), sarraïns (cinc) o moros (dos), l'ús d'aquests adjectius podria estar indicant una procedència nord-africana, si bé és cert que els termes moro i sarraí podien definir també poblacions originàries del sud del desert, com sembla ser el cas de l'esclau Lassa, "de natione de moros partium meridie", venut pel formenter Antoni Gassó a l'assaonador Joan Boxedes, tots dos ciutadans de Barcelona, el 23 d'agost de 1488.[84] De la resta, és pràcticament impossible determinar quin va ser el seu origen, si bé és altament probable que un nombre indeterminat, però sens dubte elevat, provingués del nou tràfic atlàntic vertebrat a les costes occidentals del continent africà.

Una mica diferent és el cas dels dinou homes i dones negres que, entre el febrer del 1479 i el desembre del 1511, es van definir com a etíops. Entre ells, el color de la pell i el pretès origen que els situaria al regne cristià de l'orient africà semblen confondre's en la sinonímia d'ambdós termes, si bé és cert que no s'ha d'excloure una possible procedència oriental que podria haver conduït fins a les costes líbies súbdits esclavitzats dels negus d'Etiòpia.

Més fàcil és aclarir l'origen occidental dels vuit esclaus negres que es van vendre entre l'agost del 1486 i el setembre del 1513, dels quals

83. Cf., per exemple, BARRY (1983), "L'évolution".

84. AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, agost, 23, f. 6v. La documentació notarial barcelonesa ofereix altres exemples de l'ús del terme moro per referir-se a negres guineans: un moro de Guinea —AHPB, Miquel Fortuny, 249/4, 1489, juny, 20, s. f.—; una mora, també de Guinea —AHPB, Miquel Fortuny, 249/2, 1489, novembre, 24, s. f.—; l'esclau negre Butto, qualificat com a moro i el nom de pila del qual suggereix un origen subsaharià —AHPB, Pere Triter, 239/23, 1500, febrer, 18, f. 73r.—, i, finalment, una altra esclava mora de Guinea; AHPB, Joan Savina, 285/25, 1510, juny, 19, s. f.

hom va assegurar que procedien de les parts de Ponent. És possible que aquest concepte geogràfic es fes valer com a oposat al de Barqa. Així, les parts de Ponent i Barqa estarien assenyalant els límits de l'esclavitud negra a l'Europa occidental, els dos contorns geogràfics que marcaven orígens diversos, lògiques mercantils diferents i dinàmiques comercials igualment diferenciades. L'assegurança contractada per l'esparter de Barcelona Bartomeu Campmajor, el juny del 1501, és especialment significativa: els mercaders barcelonins Joan Gerona i Joan Palaudaries van cobrir, per un valor de trenta lliures de Barcelona, "lo risch e perill de mort divinal, ço és, de mort natural, que dins hun any primer venidor, e del dia present en avant comptador, se seguís en la persona de hun catiu de nació de Munt de Barques o de les parts de Ponent appellat Francisco, de edat de setze en desset anys".[85] Pocs dubtes hi ha que Francisco, a pesar que el document no ho esmentés, era negre. El seu origen, imprecís però prou acotat, així ho indicava.

El darrer grup dels esclaus subsaharians que cal atendre és el d'aquells homes i dones negres que es van embarcar a la regió líbia de Barqa, l'arribada a Barcelona dels quals es va mantenir inalterada durant pràcticament tot el període analitzat, com probablement succeïa des de feia segles.

Ja s'ha dit altres vegades que Barqa, regió coneguda pels mariners cristians com a Munts de Barca/Munt de Barques, segons s'expressa a les fonts catalanes, i que, en termes generals, abraçava el territori comprès entre les actuals localitats líbies de Misrata i Tubruq, va ser una de les principals zones d'intercanvis comercials de la Mediterrània africana. Allà s'hi donaven cita els béns produïts a l'Europa cristiana i les matèries primeres, els esclaus i algunes poques manufactures procedents dels països del *Bilād al-Sūdān* central i oriental.[86]

Des de les dècades finals del segle XIII, els esclaus negres embarcats a Barqa van començar a ser habituals a la Mediterrània occidental cristiana, especialment a Sicília, Nàpols, el Regne de Mallorca, València i Barcelona. Assimilats habitualment amb poblacions islamitzades del nord d'Àfrica, com sembla suggerir la recurrència amb què les fonts cristianes els definien com a sarraïns o moros de Barqa, la documentació baixmedieval amb prou feines es va interessar per determinar la procedència d'uns captius que, de ben segur, provenien de les regions que s'estenien més enllà del desert.

85. AHPB, Pere Triter, 239/60, 1501, juny, 23, f. 56r.
86. Cf. en aquest mateix llibre, p. 40, n. 50.

De fet, tots els indicis assenyalen que, en realitat, la majoria dels esclaus embarcats en aquella regió procedien de l'Àfrica central, concretament de l'àrea dominada per l'Imperi de Kanem-Bornu i els estats perifèrics que estaven sota la seva òrbita, als quals, probablement, es van sumar alguns pocs dels sudanesos procedents dels països africans més orientals que no haguessin estat absorbits per la gran demanda exercida des del soldanat mameluc d'Egipte i Síria. Encara més, des de pràcticament el mateix moment en què hom documenta esclaus procedents de Barqa, també figuren a les fonts cristianes captius anomenats *berno*, *borno* o *barno*, termes aplicats a Occident a tots els esclaus de la regió del llac Txad i dels seus territoris veïns per assimilació amb l'imperi del mateix nom, com ja va constatar, no sense una certa crítica i ironia, Lleó l'Africà vers el 1513.[87]

A Sicília, per exemple, Giovanna Fiume sosté que pràcticament tots els esclaus procedents de Bornu haurien arribat fins a Ragusa, Siracusa i Trapani des de Barqa, on mercaders sicilians i catalans encara mantenien una activa xarxa d'intercanvis al començament del segle XVI.[88] I encara que la documentació barcelonesa no permeti de confirmar aquest extrem, alguns indicis assenyalen cap a una hipòtesi certament raonable. El 30 d'abril de 1490, per exemple, el ciutadà de Barcelona Jaume Destorrent, doctor en ambdós drets, va vendre al seu germà Francesc Bernat, cavaller, resident al comtat del Rosselló, un esclau "nigrum, de natione de Munt de Borno, etatis XXI annorum vel circa, vocatum Christoforum, qui mihi pertinet certis titulis".[89] *Lapsus litterae* o relació inconscient? Evidentment, tan sols es tracta d'un exemple. Però tampoc no se'n podrien haver trobat gaires més, ja que els esclaus descrits com a naturals de Bornu que van arribar a Barcelona entre el 1479 i el 1516 tan sols van ser tretze.

Tanmateix, si s'observen les dades que hom coneix sobre Palerm, ciutat on, el 1565, sobre dos-cents vint-i-tres esclaus negroafricans, cent disset procedien de Bornu o dels seus estats vassalls, tots embarcats a Barqa,[90] i es comparen amb les de Barcelona, tretze esclaus de Bornu i cent trenta de Barqa entre el 1479 i el 1516, no sembla desgavellat

87. El qualificatiu *berno*, *borno* o *barno* no era més que una deformació del nom de l'estat imperial de Kanem-Bornu. Com va assenyalar Lleó l'Africà quan va travessar aquell territori pel marge septentrional del llac Txad, abans d'endinsar-se al Regne de Gaoga, vers el 1513, "a todas las tierras de su dominio los blancos llaman Borno, por carecerse de suficientes conocimientos especiales"; LLEÓ, p. 296.

88. FIUME (2009), *Schiavitù*, p. 23-24.

89. AHPB, Galceran Balaguer, 241/27, 1490, abril, 30, s. f.

90. MARRONE (1972), *La schiavitù*, p. 50 i n. 36.

pensar que, entre aquests cent trenta subsaharians dels quals els documents tan sols esmenten el lloc d'embarcament, una gran majoria hagués travessat el desert des del cor de l'Àfrica central. I, semblantment, i intentant ara pensar els orígens ètnics d'aquests individus, entre ells devien trobar-se homes i dones kanuris, igbos o bulales, però també, i per damunt de tots, individus pertanyents a les ciutats hausses, contínuament exposades als atacs de la cavalleria de Bornu.[91]

Figura 27
Població subsahariana d'origen esclau, grups etnogeogràfics
(mostra: 605)

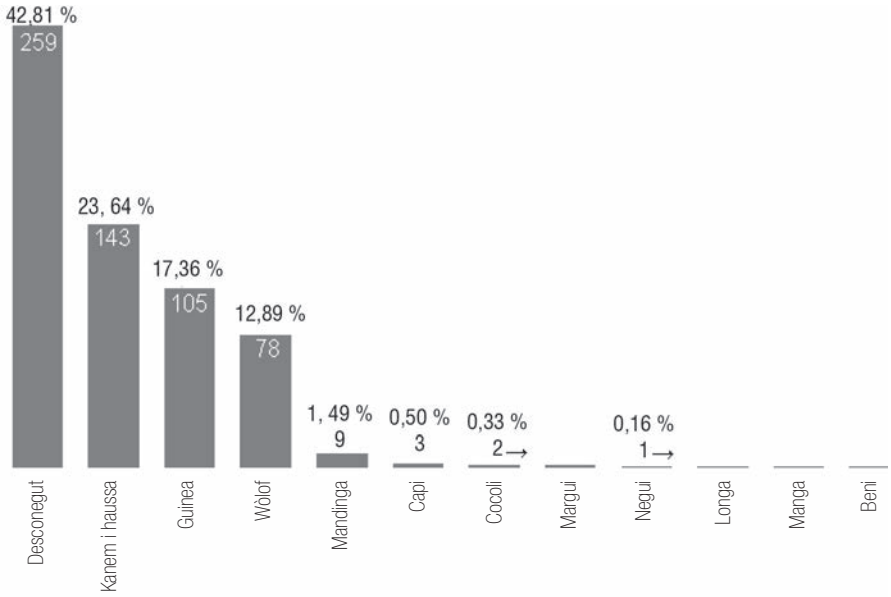

Una esclavitud residual: captius nascuts en terres cristianes

A hores d'ara, deu haver quedat prou clar que l'esclavitud a la ciutat de Barcelona, com també a tota la península Ibèrica i a la resta dels territoris de l'Occident cristià, va dependre del subministrament extern, de les xarxes de proveïment i de l'oferta disponible. Però no ho va fer mai de la reproducció biològica, com sí que ho van fer l'esclavitud de barracots desenvolupada segles més tard a les plantacions

91. Cf., per exemple, Olivier i Atmore (2001), *Medieval*, p. 80-83.

NOGUERA

nord-americanes o la seva precursora, l'esclavitud latifundista de l'antiguitat clàssica.[92] Encara més, el model més estable, comú i repetit a l'evolució diacrònica de l'esclavitud va ser el del proveïment comercial, tant a Europa com al Nou Món. Dit d'una altra manera, tret de les excepcions abans assenyalades, la reproducció del sistema esclau no va dependre mai del creixement vegetatiu de la població captiva. Tant les pràctiques econòmiques com les culturals van impedir que fos així.

Tanmateix, les societats cristianes de la Mediterrània occidental també es van servir de la força de treball d'aquells pocs esclaus que, per haver estat infantats per dones captives, van heretar la condició jurídica de les seves mares seguint el precepte del dret romà del "partus sequitur ventrum". I Barcelona no en va ser una excepció.

Tot i tenir diverses ascendències i, per tant, diferents característiques fenotípiques i herències socioculturals, els esclaus nascuts en terres cristianes van compartir el fet d'haver nascut al si de les societats cristianes de la Mediterrània occidental. I aquesta no va ser una qüestió secundària, ja que va implicar el seu bateig a edat primerenca, com succeïa amb la resta de la població lliure, com també l'aprehensió de les normes socials i culturals de la comunitat a què pertanyien els seus propietaris, la qual cosa, en darrer terme, els diferenciava substancialment dels esclaus arribats per mitjà del tràfic comercial.

Si el fet d'haver nascut en terres cristianes implicava, teòricament, una assimilació completa respecte a les pràctiques culturals del grup dominant, especialment significatius devien ser els casos d'aquells esclaus per als quals l'origen forà matrilineal es remuntava a dues generacions. Tals devien ser les experiències d'Agneta, amb prou feines de cinc anys d'edat, filla de l'esclava Antònia, de la qual es deia que era tàrtara a pesar d'haver nascut a casa del seu propietari, el ciutadà de Barcelona Bernat de Marimon, o les dels futurs captius que tant Àgata, nascuda a Mallorca, com Caterina Antònia, nascuda al Regne de València, gestaven als seus ventres.[93] Evidentment, els exemples són escassos, però no per això deixen de donar una bona idea de la plasticitat que la institució de l'esclavitud va adoptar a l'Occident cristià. A pesar de la importància de primer ordre que va ostentar el proveïment extern, la taxa de reposició biològica de la població captiva, si bé escassa, va afavorir l'existència de realitats contraposades d'un mateix fenomen.

92. Cf., per exemple, KATSARI i DEL LAGO (2008), "Ideals".

93. Respectivament, AHPB, Galceran Balaguer, 241/11, 1483, desembre, 14, f. 46v; 241/15, 1484, maig, 21, f. 17r-v; AHPB, Pere Pasqual, 191/16, 1499, abril, 15, s. f.

NOGUERA

Figura 28
Procedència dels esclaus nascuts en terres cristianes
(mostra: 53)

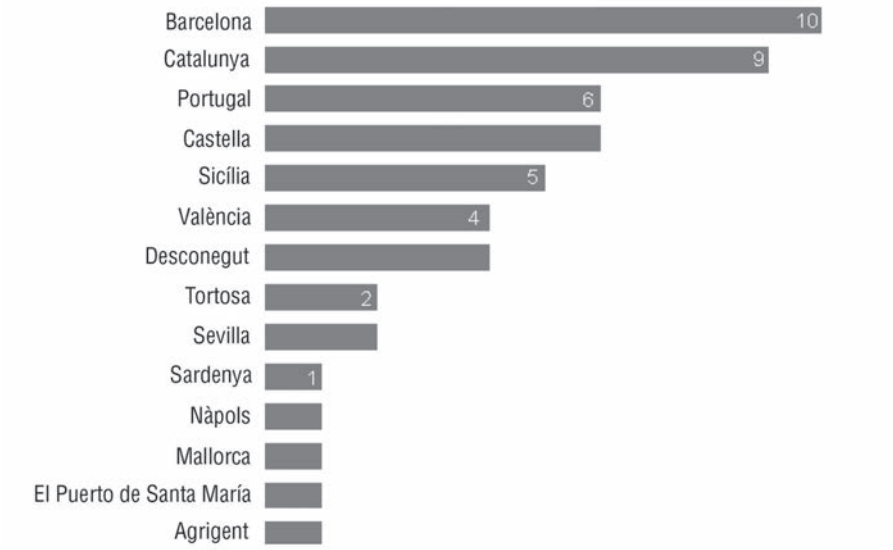

Entre el 1479 i el 1516, la documentació barcelonesa revela l'existència d'almenys cinquanta-tres individus que havien nascut essent esclaus en terres cristianes, la qual cosa, en termes relatius, equival al 4,8 % dels 1.101 esclaus documentats, o al 4,2 % de tota la població d'origen esclau, incloent-hi captius i lliberts. Tanmateix, no tots van néixer a Barcelona o en localitats relativament properes. La majoria procedia de la resta dels territoris de la Corona d'Aragó o dels regnes de Castella i Portugal. Una mobilitat que, d'altra banda, no deixava d'estar en perfecta sintonia amb la lògica dels intercanvis comercials. Seguint la mateixa tendència que s'ha vist per a la resta de les procedències, el més habitual és que els registres notarials no precisin la ciutat d'origen de cadascun d'aquells individus, majoritàriament joves. Al contrari, fent ús de manera recurrent a termes geogràfics més generals, els fan naturals de Catalunya, Sicília, Portugal o Castella.

Les fonts no són tampoc especialment exactes a l'hora de determinar l'origen de la majoria de les mares d'aquests esclaus. De fet, quaranta-dues vegades la documentació no n'esmenta l'existència, dues

FUNDACIÓ NOGUERA

s'hi refereixen d'una manera vaga i imprecisa[94] i tan sols en nou és possible conèixer-ne la identitat.

Aquestes limitacions, però, no impedeixen d'aprofundir en l'origen d'aquestes dones. Almenys vint vegades és possible deduir una ascendència subsahariana que seria condicionada tant pel color negre dels fills, anotat pels amanuenses als instruments corresponents, en la seva majoria cartes de venda, com pels encreuaments racials que haurien tingut com a resultat del naixement de fills mestissos les mares dels quals eren negroafricanes, com va ser el cas de Miquel Valleria, fill de l'esclava negra Caterina, de Barqa, del qual es va dir que era llor.[95] Mentre que una minoria hauria estat concebuda per dones procedents d'Euràsia i de l'Europa oriental, com devia ser el cas, anteriorment assenyalat, d'Antònia, mare de la petita Agneta.

FIGURA 29
Ascendència dels esclaus nascuts en terres cristianes
(mostra: 53)

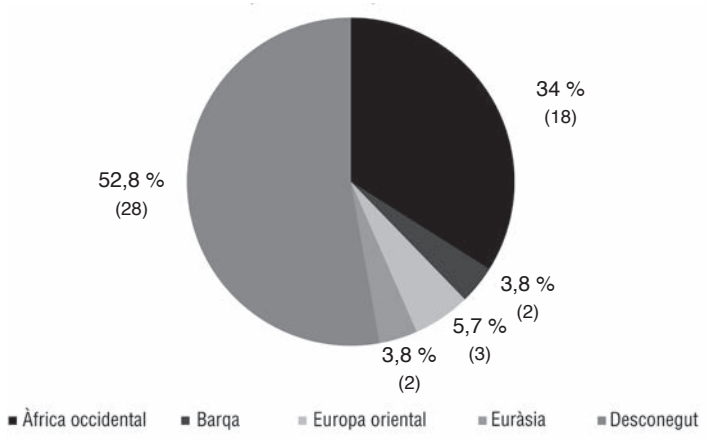

Ara bé, si el 17 % de les vegades coneixem la identitat de les mares, què es pot dir sobre els pares? En primer lloc, cal assenyalar que, llevat de comptades excepcions, és extremament complex, per no dir impossible, esbrinar quins van ser els pares d'aquells individus que

94. Amb fórmules com "qui natus fuit ex quadam serva in principatu Cathalonie" —AHPB, Joan Mateu, 1483, febrer, 1, f. 38r-v—, o "quam alteriam servam intus presentem civitatem genuit et peperit"; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/24, 1490, gener, 24, s. f.

95. AHPB, Lluís Carles Mir, 261/11, 1500, desembre, 10, f. 23v.

van passar a formar part de la població esclava de la ciutat després d'heretar la condició jurídica de les seves mares. Però hi va haver algunes excepcions.

Segons el dret romà, els fills de mare esclava i pare lliure tan sols es podien alliberar si eren reconeguts pel pare. Tanmateix, una acció d'aquestes característiques es transformava en un perjudici per al propietari, per al qual el dret del *pater familias* a reclamar el domini sobre la seva descendència erosionava el seu dret a salvaguardar la seva propietat i la seva heretat. Si més no a la Barcelona del Renaixement, i, probablement també, a moltes altres ciutats ibèriques i mediterrànies, la pràctica havia imposat de recórrer a la fórmula jurídica de la quitació, és a dir, la rebaixa de la quantia per la qual un esclau d'aquelles característiques hauria estat valorat al mercat, normalment acordada entre comprador i venedor, per facilitar l'exercici del dret del progenitor i compensar la pèrdua al legítim propietari.

Almenys quatre vegades es va fer ús de la quitació. El 15 de desembre de 1492, per exemple, el botiguer de Barcelona Felip Franc va lliurar a Joan Mayans, sabater de la mateixa ciutat, quatre lliures i deu sous per la llibertat de Julià, fill de l'esclava sarraïna Maria, el qual va reconèixer com a legítim. Precisament la mateixa quantitat és la que, deu anys enrere, va deixar deguda el llibert negre Martí Sabata al cavaller Miquel de Gualbes per l'alliberament de la seva filla Justa, que també era filla d'una esclava del mateix nom, propietat del segon. I, semblantment, i per quantitats igualment similars, Damià Espuch, barber de Barcelona, i Joan Batllori, paraire de draps de llana, es van fer la potestat dels seus fills, Damià i Joana, respectivament, tots dos nascuts de mares esclaves.[96]

Aquests exemples, sens dubte excepcionals, no contradiuen el que sembla que va ser la norma general, si més no en el cas de la Barcelona tardomedieval. Excepte en el cas de les relacions sexuals entre homes lliures i dones esclaves de característiques fenotípiques més o menys semblants, la legitimació de fills mestissos per part de pares lliures va ser pràcticament inexistent.

Tanmateix, les relacions sexuals entre persones de races diferents van existir. I així ho demostra el percentatge anormalment elevat de població definida com a llora que hom detecta entre els esclaus nascuts en terres cristianes. Si al còmput general de la població d'origen

96. Seguint el mateix ordre, AHPB, Galceran Balaguer, 241/33, 1492, desembre, 15, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/13, 1482, novembre, 10, s. f.; AHPB, Antic d'Òdena, 267/12, 1497, gener, 3, s. f.; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/19, 1481, abril, 11, s. f.

esclau els llors sumaven el 5,9 % del total dels individus dels quals es coneixia el color, entre els cinquanta-tres captius de segona generació o més documentats a la Barcelona de 1479-1516, els instruments van consignar en un 24,5 % de les vegades el color llor de la pell, un percentatge que pràcticament quintuplica el registrat en el total de la població d'origen esclau. Dels tretze individus assenyalats com a llors, quatre es van definir com a pertanyents a la nació de negres, un indici clar que, efectivament, es tractava de població mestissa, mentre que de la resta, malgrat que no queda prou clara quina devia ser la seva ascendència, tot sembla indicar que es va tractar, novament, de població nascuda de la unió de dones subsaharianes i homes caucàsics.[97]

FIGURA 30
Color dels esclaus nascuts en terres cristianes
(mostra: 53)

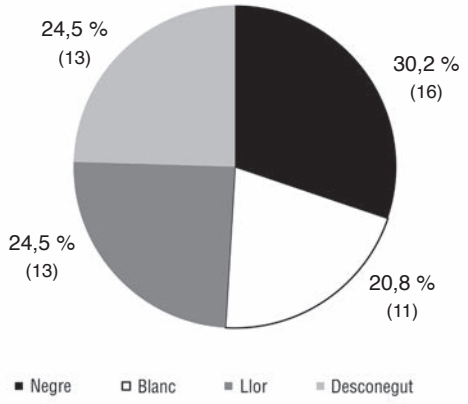

Però també és cert que setze vegades els esclaus nascuts a casa dels seus amos, en terres catalanoaragoneses, portugueses o castellanes, es van definir com a negres. És probable que les mares d'aquests individus haguessin quedat embarassades abans d'arribar a la península

97. Especialment per procedir elles d'indrets on l'esclavitud negra era majoritària, com Sevilla, Portugal, El Puerto de Santa María o Sicília, per exemple. A més, tot i acceptant l'existència d'individus d'ascendència nord-africana entre els nou captius llors dels quals no coneixem el color de les seves mares, el desigual equilibri que hom registra a totes les ciutats de la península Ibèrica, excepte en el cas malagueny, com també a Sicília i Nàpols, a favor de la població esclava negroafricana, suggereix una representativitat més gran del mestissatge entre els captius nascuts en terres cristianes que es van definir com a llors.

FUNDACIÓ NOGUERA

Ibèrica, o durant el periple que les va conduir fins a Barcelona. Però també és probable que haguessin quedat encintes a la mateixa ciutat catalana. Sigui com vulgui, la veritat és que aquests setze joves esclaus i esclaves definits com a negres i nascuts en terres cristianes podien haver estat fruit, o no, de relacions mantingudes entre persones de la mateixa raça.

El cas de Justa, filla del llibert negre Martí Sabata i de l'esclava Justa, també negra, esmentat anteriorment, no admet dubtes. Però succeeix justament el contrari amb els quinze esclaus i esclaves restants. Quan l'octubre del 1504 el mercader Joan Ferrer de Busquets va prometre la llibertat a la seva esclava negra Caterina Rafaela a canvi d'un servei de quinze anys de durada, la captiva va figurar que era filla de la lliberta Caterina, també negra. Però sobre el seu pare no es va dir res.[98] Com hem vist anteriorment, la documentació notarial barcelonesa no és precisament detallada a l'hora de definir el color dels esclaus. A més, la genètica de població demostra el predomini dels cromosomes subsaharians sobre els caucàsics quan es produeix un mestissatge. Dit d'una altra manera, malgrat que aquests quinze individus es van definir com a negres, no hi ha prou indicis que permetin d'assegurar l'origen subsaharià dels seus pares. De la mateixa manera que de la unió d'un home blanc i una dona negra poden néixer fills mestissos, o mulats, també pot succeir que la descendència mantingui pràcticament inalterat el fenotip subsaharià.

L'edat

Per completar la caracterització de la població esclava i lliberta que va habitar a la Barcelona de 1479-1516, una última variable que cal atendre és la de l'edat. Ara bé, quin criteri adoptar per determinar les franges d'edat que representen més bé la població d'origen esclau? Com manejar les dades per mostrar, amb el major nombre de detalls, les edats de la població d'origen esclau sense caure en arbitrarietats que distorsionin la percepció que la comunitat lliure va tenir sobre aquells homes i dones?

Per al cas de Màlaga, Raúl González Arévalo ha optat per seguir els grups que figuren al *Prontuario de sacramentos y otras bendiciones con puntos doctrinales de predicación y catequética del uso y disposición del doctor don Pedro Díaz de Toledo y Ovalle,* pertanyent al primer bisbe de Màlaga després de la conquesta cristiana, basats, en gran manera,

98. AHPB, Bartomeu Sumes, 237/3, 1504, octubre, 19, s. f.

NOGUERA

en les edats de l'home enunciades al tractat mèdic d'Avicenna: l'etapa de la primera infància, que discorre des del naixement fins als sis anys; la infantesa, dels set als catorze anys; l'adolescència, dels quinze als vint-i-cinc; la joventut, dels vint-i-sis als trenta-sis anys; la virilitat, que va dels trenta-sis als quaranta anys, i, finalment, la senectut, etapa final de la vida d'un individu que engloba les franges d'edat compreses entre els quaranta-un anys i els setanta.[99]

Per al cas de la població esclava musulmana de la Barcelona del segle XIV, Josep Hernando ha estimat més oportú dividir homes i dones segons les edats mínimes que establia el dret romà per poder exercir el dret a contractar, dotze anys per a les dones i catorze per als homes, com també el límit que indicava l'accés a la majoria legal, els vint-i-cinc anys. D'aquesta manera, les franges que proposa van del naixement als tretze anys, fins als onze per a les dones; dels catorze als vint-i-dos, fins als vint-i-quatre en el cas de les esclaves; dels vint-i-cinc als quaranta anys, i, finalment, dels quaranta-un als seixanta-cinc.[100]

Tot i que ambdues propostes semblen raonables, la veritat és que recórrer a la divisió establerta per Avicenna o a la reflectida al dret romà equipara veladament les poblacions esclaves amb les lliures —destinatari primer tant dels escrits del savi andalusí com de les recopilacions legals de la Roma clàssica—, i, en bona mesura, desdibuixa el sentit econòmic i productiu que l'esclavitud va tenir en les societats de l'Occident cristià. No s'ha d'oblidar que l'esclau va ser, abans que res, una eina, un ésser humà subjugat la capacitat de treball del qual li atorgava un valor afegit. Des d'aquesta perspectiva, doncs, és lògic pensar que la comunitat lliure interpretés les diferents etapes de la vida d'un captiu sobre la base de criteris econòmics, de la seva capacitat productiva. Per la qual cosa, lluny de fer servir tractats mèdics o cossos jurídics, potser el més adequat per establir franges d'edat sigui recórrer a altres criteris, com podien ser les cotitzacions que es van assolir al mercat, ja que el valor que hom va donar a infants, a persones d'edat avançada o a adults joves devia ser necessàriament diferent per les seves diverses capacitats per al treball.

D'aquesta manera, recorrent fonamentalment als preus documentats en sis-centes seixanta-nou vendes,[101] i després d'aïllar les variacions que hom detecta per a cadascuna de les edats, és possible confeccionar una proposta nova que divideixi la població esclava seguint aquest criteri.

99. GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 96-97.
100. HERNANDO (2003), *Els esclaus*, p. 56 i seg.
101. Sobre un total de set-centes cinquanta-cinc operacions, setanta-tres vegades no es va esmentar l'edat i en tretze més no es va consignar el preu.

NOGUERA

Figura 31
Divisió per grups d'edat sobre la base del valor dels esclaus*
(mostra: 669)

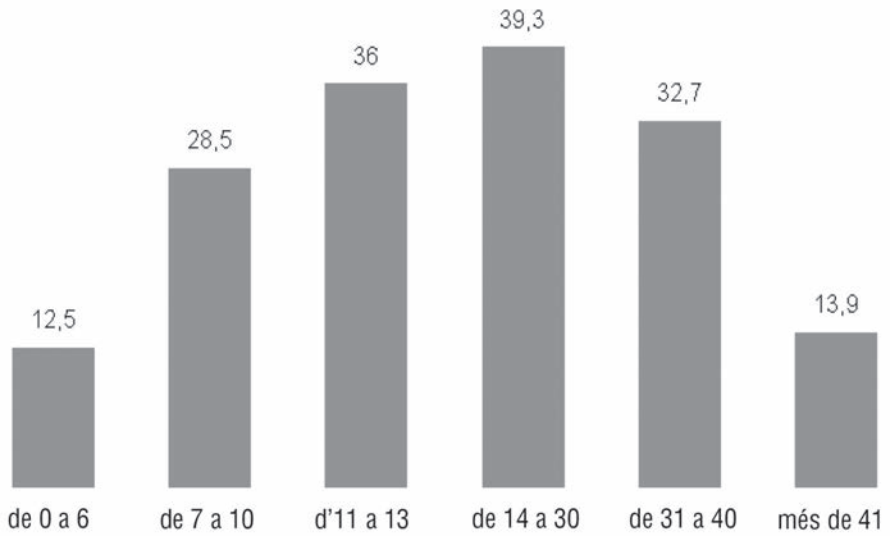

* En lliures barceloneses.

El primer grup d'edat correspon a infants de fins a sis anys d'edat, la qual cosa equival a l'etapa de la vida en què l'individu necessita atencions més grans, com la lactància i una alimentació adequada per garantir el seu desenvolupament, i en la qual la seva capacitat per al treball és pràcticament inexistent. En aquest sector, amb trenta-dos preus documentats, les oscil·lacions que hom detecta es mouen entre les quatre i les trenta lliures barceloneses, bo i essent el més habitual trobar valors d'entre cinc i vint lliures. La mitjana aritmètica dels preus és de 12,5 lliures.

La segona etapa abraça dels set als deu anys, amb un total de quaranta-cinc preus documentats. Assegurada la supervivència de l'individu, o, si més no, superada l'etapa en què els índexs de mortalitat infantil són més elevats, els preus tendeixen a incrementar-se per a un grup de població que ja es pot utilitzar en feines que no requereixin un esforç físic excessiu o en tasques relacionades amb l'àmbit domèstic, com demostra el fet de ser aquesta la franja d'edat en la qual comença la contractació de joves aprenents i de servidors domèstics lliures. El més habitual és documentar preus que es mouen entre les quinze i les trenta-cinc lliures, tot i que en casos excepcionals hom constata valors

que arriben a baixar fins a poc menys de cinc lliures o a assolir les seixanta. El valor mitjà se situa en les 28,5 lliures.

La tercera etapa, que correspon a la pubertat, es mou entre els onze i els tretze anys d'edat, amb cinquanta-set preus documentats entre les catorze lliures i mitja i les seixanta, si bé la tendència majoritària se situa entre les trenta i les trenta-quatre, amb una mitjana aritmètica de trenta-sis lliures, sensiblement superior al grup precedent i probablement acord amb l'ús que la societat lliure feia d'aquests captius, inserits ja en la via de la completa integració laboral.

La quarta etapa és la que engloba els individus d'entre catorze i trenta anys d'edat, sens dubte el grup de major pes específic. Sobre un total de quatre-cents setanta preus documentats, aquesta vegada les fronteres es troben cenyides entre les vint-i-cinc i les seixanta lliures, encara que hom documenta preus superiors, com les cent vint lliures pagades per l'esclau negre Cristòfol, d'uns setze anys d'edat, procedent de Barqa, i inferiors, com les dotze lliures per les quals es va vendre Ferrando, també negre, el maig del 1513.[102] El fet que aquest grup sigui el més nombrós i que el seu preu mitjà sigui, també, el més elevat (39,3 lliures), assenyalen cap a una cosa que no deixa de ser evident: la lògica del mercat d'esclaus es va orientar cap a la comercialització d'homes i dones predominantment joves. La seva alta capacitat per al treball, condicionada solament en casos de malaltia o de tolidura, els convertia en el producte més buscat i més ben valorat del mercat.

Una cinquena franja d'edat en què es pot dividir la població esclava és la que correspon als homes i dones que ja havien entrat a la maduresa, i que es trobaven entre els trenta-un i els quaranta anys d'edat. Tot i que entre els cinquanta-vuit preus documentats per a aquest grup n'hi ha alguns de baixos, com les quinze lliures pagades per Caterina, de Guinea, d'uns quaranta anys d'edat, i altres d'elevats, com les quaranta-cinc lliures en què es va valorar Eulàlia, de Barqa, i de la mateixa edat que Caterina,[103] el més habitual és trobar-hi valors que oscil·len entre les vint i les quaranta lliures, amb un preu mitjà que se situa en les 32,7 lliures.

Finalment, el sisè i darrer grup d'edat és el que correspon a la senectut, format per homes i dones més grans de quaranta anys, exactament cinc individus de quaranta-cinc anys; un esclau negre de cin-

102. Respectivament, AHPB, Lluís Carles Mir, 261/17, 1506, setembre, 17, s. f.; AHPB, Joan Vilana, 257/20, 1513, maig, 6, s. f.

103. Seguint el mateix ordre, AHPB, Miquel Fortuny, 249/6, 1491, juny, 13, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/5, 1489, desembre, 5, s. f.

NOGUERA

quanta; una dona, també subsahariana, de cinquanta-cinc, i un sarraí, de Màlaga, de seixanta-cinc anys, amb preus que es mouen entre les sis i les trenta lliures barceloneses i una mitjana aritmètica de 13,9 lliures.

Així, resumint, les franges d'edat de la població esclava sobre la base de la seva valoració econòmica són les següents: del naixement als sis anys, dels set als deu, dels onze als tretze, dels catorze als trenta, dels trenta-un als quaranta i, finalment, els més grans de quaranta-un anys d'edat.

Tanmateix, els instruments notarials no sempre precisen l'edat exacta dels esclaus, sinó que expressen xifres aproximades que sens dubte van servir per definir-los, singularitzar-los o ajustar-ne el valor. A més, l'edat acostuma a anar acompanyada de la fórmula "vel circa" o "vel inde circa", locució amb què els notaris assenyalaven la proximitat, i no pas el valor absolut, de la xifra anotada. De fet, no poques vegades, i davant dels dubtes per determinar, d'una manera més o menys exacta, l'edat d'algun esclau o esclava, els amanuenses van indicar uns números extrems entre els quals segurament es trobava l'edat real de l'esclau, com per exemple va succeir amb la venda de Cristòfol, de Barqa, del qual es va dir que tenia "de xxx in xxxx^{a} annis, vel circa", o com també va passar en el cas de Fàtima, esclava afranquida el febrer del 1493, l'edat de la qual es va estimar entre els vint-i-cinc i els trenta anys.[104] I així fins a vint vegades més.

Ara bé, no tots els documents analitzats esmenten l'edat dels esclaus i els lliberts, ni que sigui d'una manera aproximada i poc segura. En algunes compravendes anotades als manuals notarials tan sols hi figuren els noms del venedor i el comprador, l'objecte de la compra i el preu de la transacció. L'absència de l'edat és encara més pronunciada als documents en què els lliberts són protagonistes directes o indirectes, ja que, exceptuant algunes tipologies documentals, com les manumissions, els compromisos de manumissió o els dots matrimonials, la mateixa naturalesa dels instruments en què figuren no fa necessària la menció de l'edat. Així, sobre una població total de 1.237 individus, vuit-centes quaranta-sis vegades coneixem aquesta variable. En xifres exactes, sabem l'edat de quaranta-dos lliberts i de vuit-cents quatre esclaus.

104. AHPB, Pere Triter, 239/20, 1498, juliol, 10, f. 65r; 239/11, 1493, febrer, 7, f. 94r-v.

FUNDACIÓ NOGUERA

FIGURA 32
Edat de la població esclava
(mostra: 804)

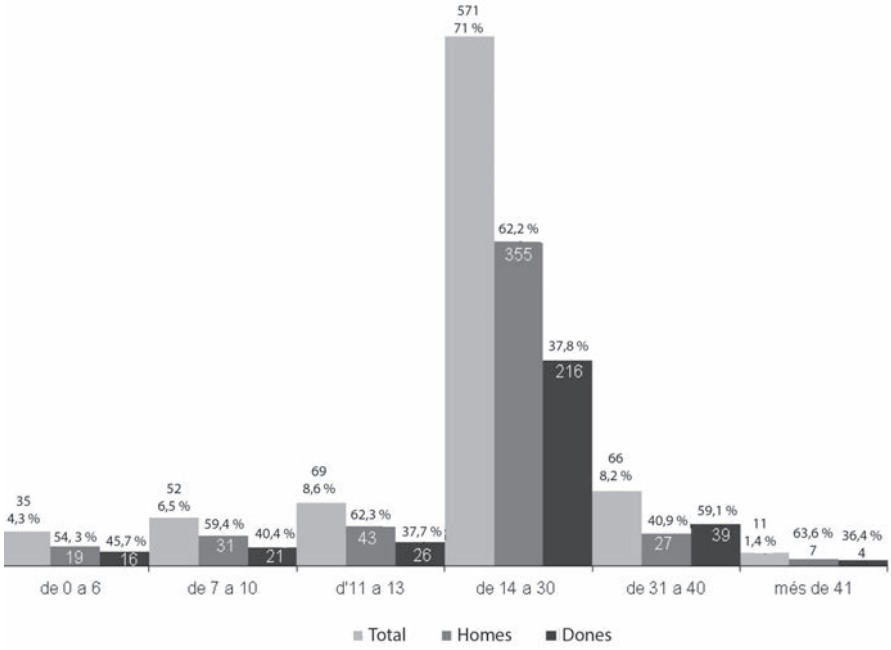

Per les raons anteriorment exposades, el gruix dels esclaus es concentra a la franja d'edat dels catorze als trenta anys, mentre que el segon i el tercer grups en importància, tot i que a gran distància, són els de la població amb edats justament inferiors i superiors. No hi ha dubte que aquests van ser els esclaus més ben valorats i demandats al mercat. No endebades, els captius de vint, vint-i-dos, vint-i-cinc i trenta anys són els que més empremta van deixar en la documentació notarial, fonamentalment en cartes de venda.

Pel que fa als lliberts, la majoria dels documentats amb edats conegudes correspon a la franja dels trenta-un als quaranta anys, amb un 40,5 %, seguits dels individus d'entre catorze i trenta anys (35,7 %) i quatre lliberts més grans de quaranta-un anys, tres dels quals eren dones. Els grups més joves, extremament minoritaris, amb prou feines sumen sis subjectes amb edats compreses entre uns pocs mesos i els tretze anys, tots barons.

FUNDACIÓ NOGUERA

Figura 33
Esclaus amb edats compreses entre els catorze i els trenta anys
(mostra: 571)

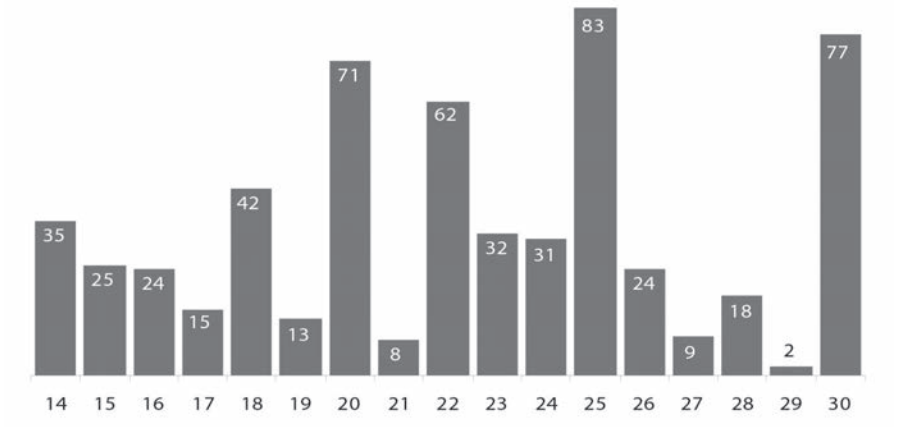

Figura 34
Edat de la població lliberta
(mostra: 42)

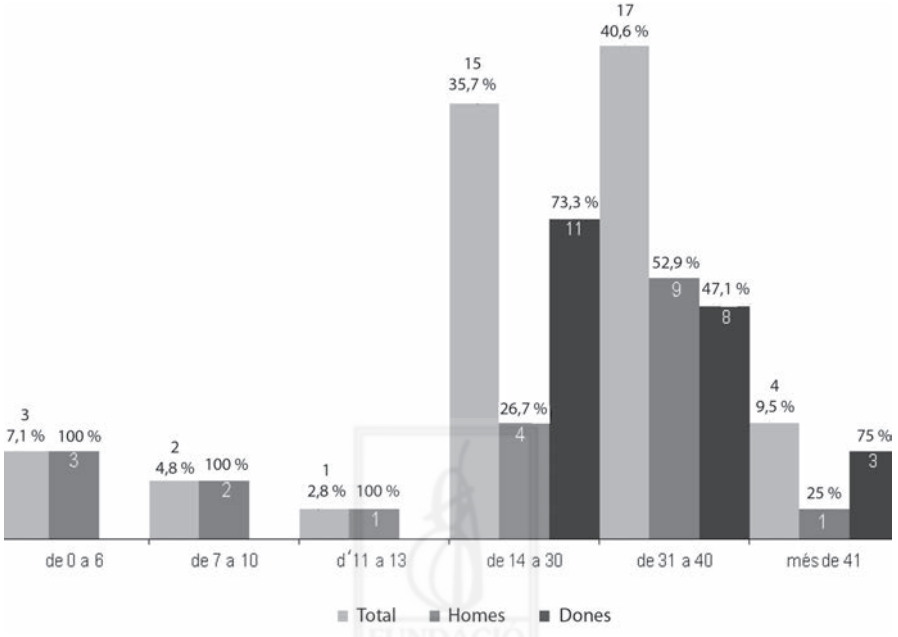

FUNDACIÓ NOGUERA

Ara bé, si hom s'atén les edats tenint en consideració les diferents procedències de la població esclava, es poden percebre determinats matisos que ajuden a comprendre la dinàmica dels diferents tipus de proveïment de què es va servir el mercat de la Barcelona tardomedieval.

FIGURA 35
Edat i procedència de la població esclava
(mostra: 804)

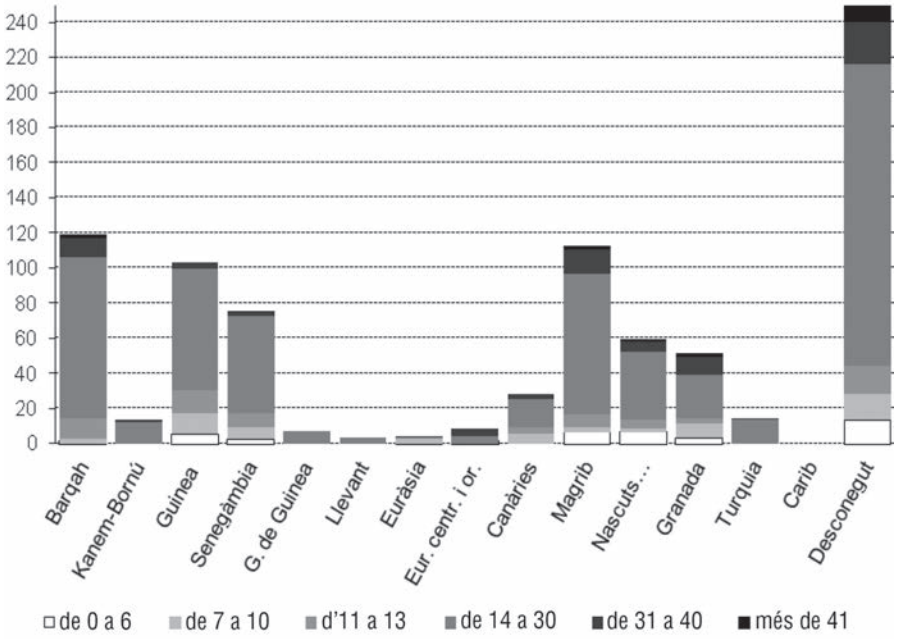

En primer lloc, entre els grups que acumulen una major quantitat d'individus amb edats superiors a la trentena es troben el dels captius magrebins, el dels granadins, el d'aquells homes i dones que s'havien expedit des de Barqa i el dels quals se'n desconeix l'origen. Com ja s'ha comentat en pàgines anteriors, la conquesta de Màlaga va implicar l'esclavització de la majoria dels supervivents, fonamentalment dones, infants i homes d'edat avançada que no havien participat en els enfrontaments amb les tropes cristianes. A més, encara que entre els captius nord-africans la proporció de barons sigui clarament superior, tant les dones com els ancians i els infants van estar igualment exposats a la rapinya de les accions cristianes, sobretot quan els atacs es van organitzar seguint no tant el patró de la guerra de cors marítima

FUNDACIÓ NOGUERA

com l'assalt de poblacions costaneres. Per la qual cosa tampoc no ha d'estranyar, doncs, que el nombre d'infants menors de set anys sigui igualment superior entre la població sarraïna, tant nord-africana com ibèrica, com també al grup dels esclaus nascuts en terres cristianes, cosa totalment lògica, d'altra banda. Però també ho és en el d'aquells individus l'origen dels quals oculta la documentació, cosa que tornaria a indicar, en un grau impossible de determinar, la presència d'homes i dones procedents de terres islàmiques.

I, en segon lloc, el predomini dels homes i dones menors de trenta-un anys és pràcticament absolut entre els esclaus que procedien de la costa occidental africana. A més, no deixa de ser significatiu que entre els esclaus expedits des de Barqa amb prou feines hi hagués infants menors d'onze anys, extrem que probablement calgui relacionar amb la complexitat d'un tràfic caravaner que havia de travessar, des del cor dels estats txadians, el desert del Sàhara fins a assolir les aigües de la mar Mediterrània, i que pot suggerir una taxa de mortalitat infantil superior a la que es devia registrar en el primer tràfic atlàntic.[105]

Figura 36
Edats i procedència de la població d'origen esclau
(mostra: 846)

Procedència	*De 0 a 6*	*De 7 a 10*	*D'11 a 13*	*De 14 a 30*	*De 31 a 40*	*Més de 41*	*Total*
Barqah	1	1	12	92	11	2	119
	0,8 %	0,8 %	10,1 %	77,3 %	9,2 %	1,9 %	
Kanem-Bornu	-	-	1	11	1	-	13
			7,7 %	84,6 %	7,7 %		
Guinea	5	12	13	69	4	-	103
	4,9 %	11,7 %	12,6 %	66,9 %	3,9 %		
Senegàmbia	2	7	8	55	3	-	75
	2,7 %	9,3 %	10,7 %	73,3 %	4 %		

105. Des de mitjan segle xv i fins a les dues primeres dècades del xvi, la taxa mitjana de mortalitat a la ruta que connectava Arguin amb Lisboa va ser del 4,1 %, mentre que entre Santo Tomé i Lisboa, regió que no va ser mai estratègica per al proveïment de la península Ibèrica com sí que ho va ser per a Amèrica, la mortalitat va arribar a assolir el 39 %, especialment a partir de la segona meitat del segle xvi; Almeida (2004), "Portugal", p. 20 i 24-25.

FUNDACIÓ NOGUERA

Procedència	*De 0 a 6*	*De 7 a 10*	*D'11 a 13*	*De 14 a 30*	*De 31 a 40*	*Més de 41*	*Total*
Golf de Guinea	-	-	-	7 100 %	-	-	7
Llevant	-	-	-	3 100 %	-	-	3
Euràsia	1 25 %	1 25 %	1 25 %	-	1 25 %	-	4
Europa central i oriental	1 12,5 %	-	-	3 37,5 %	4 50 %	-	8
Canàries	-	5 17,9 %	4 14,3 %	16 57,1 %	3 10,7 %	-	28
Magrib	6 5,4 %	3 2,7 %	7 6,3 %	80 71,4 %	14 12,5 %	2 1,8 %	112
Nascuts en terres cristianes	6 10,2 %	2 3,4 %	5 8,5 %	39 66,1 %	6 10,2 %	1 1,7 %	59
Granada	3 5,9 %	8 15,7 %	3 5,9 %	25 49 %	10 19,6 %	2 3,9 %	51
Turquia	-	-	-	13 92,9 %	1 7,1 %	-	14
Carib	-	-	-	1 100 %	-	-	1
Desconegut	13 5,2 %	15 6 %	16 6,4 %	172 69,1 %	24 9,6 %	9 3,6 %	249
Total	**38** **4,6 %**	**54** **6,4 %**	**70** **8,3 %**	**586** **69,9 %**	**82** **9,3 %**	**16** **1,6 %**	**846**

En definitiva, les edats de la població esclava de la Barcelona del Renaixement van ser condicionades per la mateixa idiosincràsia d'una institució que, mitjançant la importació de captius, buscava una força de treball complementària per donar sortida a la demanda oscil·lant generada pel mercat laboral. Però l'edat també va ser condicionada pel tipus de subministrament que va alimentar el mercat de la ciutat.

Així, entre la població cristiana subsahariana, l'arribada a Barcelona de la qual va dependre de l'organització del primer tràfic atlàntic que, així mateix, es va estructurar sobre un comerç interafricà prèviament existent, la majoria dels esclaus van ser individus joves d'onze a trenta anys d'edat. Al contrari, i sens dubte amb relació al mode d'esclavització al qual van estar subjectes, entre els captius musulmans, especialment en el cas dels granadins, però també entre els canaris, els infants, els ancians i les dones van ocupar un lloc que, si bé no va ser mai destacat, va singularitzar aquests grups respecte als altres. Diferents orígens i diferents formes d'esclavització van introduir, doncs, matisos lleus en una població esclava que es va caracteritzar, fonamentalment, per la joventut.

FUNDACIÓ NOGUERA

FUNDACIÓ
NOGUERA

DE LA MEDITERRÀNIA A L'ATLÀNTIC. NEGOCIS VELLS EN UN ESPAI NOU[1]

Un cop analitzada la població esclava que va habitar a la Barcelona del 1479 al 1516, encara queden pendents nombroses qüestions, sens dubte fonamentals, que han d'ajudar en la comprensió del fenomen de l'esclavitud.

En primer lloc, cal intentar desgranar els mitjans dels quals Barcelona es va servir per proveir-se de mà d'obra esclava, si va recórrer a mercats més forts i més dinàmics, com el de València, o si, al contrari, els comerciants catalans van penetrar, d'una manera més o menys directa, a les xarxes del primer tràfic atlàntic.

Desconcertantment, les formes del proveïment han estat una qüestió desatesa, de manera recurrent, als treballs que s'han interessat per l'esclavitud en terres catalanes durant la baixa edat mitjana. Encara més, tot i que en altres territoris i cronologies posteriors sí que ha merescut un cert grau d'atenció, els estudis continuen essent poc precisos a l'hora d'abordar el subministrament durant un període en què el primer tràfic negrer es va revelar com una veritable revolució en la lògica de la distribució de la mà d'obra esclava. Tanmateix, per tractar d'oferir una explicació que, sens dubte, caldrà matisar en treballs posteriors, és obligatori desviar els ulls de l'observatori barcelonès, ni que sigui breument, per fixar-los a l'Atlàntic mitjà i la península Ibèrica, un espai d'integració comercial euroafricana en el qual els mercaders de Barcelona van intentar acomodar-se, a pesar de les dificultats que arrossegava l'economia de la ciutat després dels efectes de la guerra civil.

1. El text d'aquest capítol s'ha publicat parcialment a Armenteros (2014), "Towards".

NOGUERA

LA NOVA VOCACIÓ ATLÀNTICA D'UNA CIUTAT MEDITERRÀNIA

El 24 de juliol de 1433, el govern municipal de Barcelona va ordenar de publicar, de viva veu, pels carrers de la ciutat unes noves ordenances pensades per evitar la venda de persones que, per dret, no haurien hagut d'esclavitzar-se. Com ja hem vist en pàgines anteriors, per dur a terme les declaracions de bona guerra, la normativa establia l'execució d'uns interrogatoris exhaustius, tant als esclaus com als seus propietaris, que s'havien de recopilar en una sèrie de volums "ab les cubertes engrutades, lo qual stigue dins la scrivania de la dita cort ab son degut e pertinent títol designant los actes de les dites informacions".[2]

Si s'haguessin conservat, aquests registres haurien facilitat enormement la tasca de reconstruir les xarxes de què es va servir Barcelona per garantir el proveïment de mà d'obra esclava, tenint en compte que els interrogatoris haurien de recollir els llocs de procedència dels esclaus, bo i especificant el nom de la terra o del regne on els havien capturat, com també la identitat dels qui havien estat els seus captors i els llocs pels quals havien passat fins a la seva arribada a Barcelona.

Semblantment, els llibres d'entrades i sortides de mercaderies per al període 1479-1516 tampoc no han sobreviscut al pas dels anys. De manera que cal idear estratègies alternatives que permetin d'endinsar-nos en el terreny del proveïment. I el primer pas en aquesta direcció probablement és tractar de comprendre els mecanismes que van posar en marxa els homes de negocis catalans per reconduir les seves activitats després de la guerra civil.

Així, doncs, com a punt de partida, retrocedim al 10 de desembre de 1489. Aquell dia, el mariner de Barcelona Pere Teixidor va acudir a la notaria de Pere Triter per donar fe de les cent vuit lliures de corall que Baltasar Raimat, mercader de Barcelona, li havia lliurat en comanda per portar a vendre als regnes de Castella i Portugal amb la caravel·la d'Antoni Mir, mariner de la mateixa ciutat. Teixidor es va obligar a respectar les condicions que figuraven en un memorial redactat prèviament i que, l'ocasió ho requeria, es va copiar en aquell document nou: comprar, per encàrrec de Raimat i abans d'iniciar el viatge de tornada, "dues sclaves negres o mores, d'edat de XIIII anys en XX anys, he no més, (...) que sien bones, e sanes, e senceres. Si són negres, que sien lorenques, e que sien a dretes de sos membres, e tinguen totes les

2. Cf. en aquest mateix llibre, p. 54-59.

dents e caxals, e bona cara". De la resta dels beneficis obtinguts per la venda del corall, Teixidor compraria, sempre a discreció seva, "sucres, o altres testes, ho cuyram, o lo que vos conexareu sia bo".[3]

El document sembla suggerir que aquell no era el primer viatge de Pere Teixidor a les costes atlàntiques ibèriques. O que, si més no, la seva experiència comercial a l'oest era sòlida. Això explica que Baltasar Raimat confiés en el seu coneixement per comprar aquells productes que tindrien bona sortida. I, entre ells, i si hom exceptua el singular encàrrec de les dues joves esclaves, el sucre, els cuirs i la mercaderia humana són els únics explícitament esmentats. Però el document també suggereix que, en aquella època, Barcelona no era aliena a les brises que arribaven des de l'oceà. Tanmateix, perquè Raimat i Teixidor arribessin a conèixer els mercats occidentals en el grau que sembla indicar el text, Barcelona va haver d'adaptar primer les seves xarxes comercials al nou context atlàntic.

Cal assenyalar que, fins fa poc, l'economia del Principat de Catalunya, especialment pel que fa al comerç exterior, era un aspecte mal conegut per al període que s'estén entre el final de la guerra civil catalana i la mort de Ferran II (1472-1516).[4] Afortunadament, la imatge que ara en tenim és bastant més completa, i permet de dividir el període en tres fases diferenciades.[5]

A la primera, que arrenca el 1472 i es prolonga fins al 1483, la paràlisi provocada per la guerra civil encara era visible. Probablement amb la intenció de reprendre les posicions perdudes a les xarxes euromediterrànies, el comerç català va tractar d'obrir-se camí orientant-se cap a la ruta del Llevant ibèric, que unia Barcelona i Màlaga passant per Tarragona, València, Balears, Alacant, Cartagena i Almeria,[6] i cap a la ruta italiana, que passava per Sardenya, Sicília[7] i el sud i el nord

3. AHPB, Pere Triter, 239/8, 1489, desembre, 10, s. f.

4. Tot i que disposem dels treballs de Vicens (1936-1937), *Ferran II*, i Peláez (1981), *Catalunya*, especialment les p. 140-173, cap d'ells no ha aconseguit aclarir quina va ser l'orientació de l'economia catalana des dels últims anys del regnat de Joan II fins a la mort del seu successor, Ferran II, especialment pel que fa als corrents d'importació i exportació i a la formació de companyies comercials i els seus àmbits d'actuació. Aquestes qüestions s'han abordat a Armenteros (2012), *Cataluña*.

5. Cf., per a les fases, ibídem, p. 150-156.

6. Cf., per al comerç amb València i Mallorca entre el 1476 i el 1478, Peláez (1981), *Catalunya*, p. 160-161, on s'assegura que aquesta línia comercial va arribar a generar una activitat febril, com es reflecteix a les assegurances marítimes conservades a l'AHPB.

7. Per a Catània, Messina, Palerm, Trapani, Siracusa, Agrigent, Enna, Ragusa i Caltanissetta, ibídem, p. 169.

FUNDACIÓ NOGUERA

de la península Itàlica.[8] A tot això caldria afegir algunes iniciatives aïllades tant cap a Malta, Rodes i Alexandria com cap a Tunis,[9] Bona i Alger,[10] com també algunes operacions finançades a Barcelona de, per exemple, seda enviada des de Venècia fins a Flandes, o corall i vi embarcats a València i descarregats a Lisboa i Galícia, respectivament.[11]

Així mateix, sabem que entre els mesos de novembre del 1472 i del 1478, el consistori municipal va nomenar nous cònsols comercials per a Palerm, Siracusa, l'Alguer, Malta, Reggio de Calàbria, Sant Noixent, Aigüesmortes, Venècia, Ragusa, Manfredonia, Nàpols, Trapani, Càller i Gènova.[12] Durant aproximadament els mateixos anys, la nòmina dels comerciants estrangers que operaven a Barcelona, malgrat no resistir cap mena de comparació amb les etapes precedents, va ser, si més no, significativa.

Entre els mercaders bascos, per exemple, hom té coneixement de l'actuació a la ciutat de Francisco i Juan Dartita, de Lekeitio, com també de Martín de Rosega, Lope Pérez de Zarautz o Juan López d'Ondárroa. De la mateixa manera, se sap que, entre el 1472 i el 1479, els francesos Jean Levesque i Girard Franch van fer negocis a la ciutat catalana, com també en van fer el florentí Giovanni De' Vignea, procurador i factor de Bernardo Xampelli, que, el desembre del 1472, va cedir poders perquè atenguessin els seus negocis durant tres mesos al barceloní Antoni Granell i al genovès Ambrogio Fatinanti, de qui parlaré més endavant, i els alemanys i savoians Johann Strosach, Franck Wigant, Wolfgang Ferber, Hatlar, Walter Yuyer, Georg Luch i Noffre Humpis, sens dubte la figura més destacada en ser membre de la *Grosse Ravensburger Handelsgellschaft*.[13]

---

8. AHPB, Ciprià Boadella, 242/2; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/13, i 235/14. Per a les relacions comercials amb Nàpols entre el 1473 i el 1478, i per a la participació catalana al mercat de Salern el 1473, PELÁEZ (1981), *Catalunya*, p. 165-168.

9. AHPB, Ciprià Boadella, 242/2, 1478, abril, 22, s. f. Durant aquells anys, la presència estable de mercaders catalans va quedar garantida gràcies a les treves firmades entre Joan II i el rei de Tunísia; PELÁEZ (1981), *Catalunya*, p. 170.

10. AHPB, Ciprià Boadella, 242/2, 1478, juny, 25, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/11, 1481, abril, 11, s. f. Per a Malta i Rodes, cf., també, PELÁEZ (1981), *Catalunya*, p. 161.

11. AHPB, Ciprià Boadella, 242/2, 1477, octubre, 11; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/13, 1481, abril, 11, s. f., i 1481, octubre, 30, s. f.

12. PELÁEZ (1981), *Catalunya*, p. 145.

13. O *Magna Societas Alemannorum* de Ravensburg, que sembla que va treballar a Barcelona almenys entre el 1473 i el 1478, bo i utilitzant per a les seves operacions, sobretot, naus florentines, venecianes i, en menor mesura, també franceses. El 1477, després de ser absent durant uns tres anys, Humpis va reprendre els seus negocis a Barcelona coincidint amb l'abandó, aquell mateix any, de les explotacions sucreres que la Ravensburg tenia a València. Per als interessos i les estratègies dels mercaders estrangers residents a Barcelona, ibídem, p. 152-160; cf., també, MÜNZER, p. 19, per a Franck Wigant i Wolfgang Ferber.

Des del 1484 van augmentar tant els viatges cap a la Mediterrània oriental com les expedicions a la costa atlàntica ibèrica mentre es mantenien les assegurances sobre els productes que seguien els recorreguts més pròxims a Barcelona. I, a partir del 1490, l'activitat del comerç barcelonès, en particular, i del català, en general, es va incrementar, especialment en l'àmbit atlàntic. Viatges amb destinació a Rodes i Alexandria se succeïen al costat d'expedicions cap a la baixa Andalusia,[14] Galícia, Portugal, Madeira, les Canàries i les costes atlàntiques barbaresques,[15] llocs on els mercaders catalans col·locaven, entre d'altres mercaderies, panses, ametlles, safrà i algunes manufactures (vidre i corall treballats o en brut, vaixelles de diferents qualitats i coberteries) i obtenien peix salat, cuirs, sucre, esclaus i, en menor mesura, gra, oli, vi i productes de les Índies Orientals i de l'Àfrica occidental com ara pebre, malagueta, gingebre, clau, canyella, indi, estores de Guinea o vori.[16]

Molt més interessant és fer constar, tanmateix, que gràcies a aquesta conjuntura especial, en la qual havien confluït un estímul (la basculació del gran comerç internacional cap a l'Atlàntic) i un condicionant estructural (l'estat compromès i significativament reduït en què havia quedat la marina mercant catalana després de la guerra civil), de mica en mica Barcelona va esdevenir el centre financer i assegurador d'uns mercaders que, cada cop més, utilitzaven els ports andalusos com a bases des de les quals comerciar a l'Atlàntic mitjà, reagrupar el gènere i redistribuir-lo cap a altres latituds basant-se, fonamentalment,

14. Especialment Cadis, El Puerto de Santa María i Sanlúcar de Barrameda, ports proveïdors d'alguns articles atlàntics i redistribuïdors de mercaderies catalanes, probablement cap a Flandes i Anglaterra; Ferrer (1997), "El comerç", p. 302 i 315.

15. Exemples sobre Rodes i Alexandria a AHPB, Ramon Berenguer de Clergue, 255/18, 1499, juliol, 31, s. f., i sobre les Canàries a AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/8, 1497, desembre, 9, s. f.

16. Aquests darrers són, entre d'altres, els productes que hom detalla en un memorial de les mercaderies lliurades a Jaume Pla, mercader de Girona, pel barceloní Bertran Bosc. El carregament havia estat enviat a Barcelona des de Lisboa per Francesc Pujol, mercader de Tortosa, amb la nau del portuguès Antonio Díez —AHPB, Lluís Carles Mir, 261/17, 1506, abril, 17. L'interès creixent de la classe mercantil catalana per participar en l'expansió atlàntica que es gestava als ports andalusos, canaris i portuguesos es va traduir en un augment dels intercanvis entre Barcelona i Andalusia. Sense anar més lluny, les llistes de les naus que, des del 1496, van abonar el dret d'ancoratge demostren, per a aquest període, l'estreta relació que hi va haver entre Cadis i Barcelona (més del 40 % dels vaixells registrats a la ciutat catalana procedien de la badia gaditana), com també amb Sevilla i Màlaga, les embarcacions de les quals van arribar a sumar el 30 % de les arribades a Barcelona; Capmany (1961-1963/1779-1792), *Memorias*, II-2, p. 941-972; cf., també, a Bello (2010), "La presencia", p. 121-122.

NOGUERA

en embarcacions, patrons i pilots de bandera castellana, portuguesa i italiana.[17]

En definitiva, de la mateixa manera que la revolució comercial atlàntica i el declivi del tràfic oriental d'esclaus havien propiciat canvis significatius en la fisonomia de l'esclavitud a Barcelona i altres ciutats ibèriques, la guerra civil i la basculació comercial cap a l'Atlàntic havien reconfigurat, també, les xarxes comercials sobre les quals els homes de negocis catalans durien a terme les seves activitat mercantils.

En aquest context nou, sembla raonable pensar que el proveïment del mercat d'esclaus de Barcelona va dependre dels excedents generats per altres de més dinàmics, com el de València, de la mateixa manera que durant la primera meitat del segle XV podrien haver estat Gènova i Sicília les encarregades de subministrar mà d'obra esclava als mercats catalans. De fet, la hipòtesi valenciana per als darrers anys medievals és força plausible, especialment si hom té present l'afluència massiva de captius que es registra en aquesta ciutat entre el 1489 i el 1516: poc més de 7.400 esclaus, la majoria dels quals procedien del tràfic atlàntic.[18] A més, dos altres indicis reforcen aquesta hipòtesi. En primer lloc, el 75,9 % de les vendes dutes a terme per mercaders van ser executades per barcelonins, percentatge que s'eleva fins al 80,1 % si hom considera, també, la resta dels mercaders catalans. I, en segon lloc, les assegurances marítimes del trajecte Barcelona-València-Barcelona que es conserven per als darrers anys del quatre-cents i les primeres dècades del segle XVI són les més nombroses, cosa que podria suggerir que el nombre igualment elevat de comerciants catalans podia haver estat relacionat amb un proveïment directe per mitjà del mercat valencià. A més, el saldo entre vendes i compres dutes a terme per mercaders barcelonins va ser de cent vint-i-nou a favor de les primeres sobre un total de tres-centes quaranta-nou operacions documentades.

Si se sumen ambdues premisses, per tant, la resposta sembla lògica: Barcelona hauria garantit el seu proveïment de mà d'obra esclava recorrent a un dels mercats més importants de la península Ibèrica: València.

17. Gràcies, fonamentalment, a l'aprovació, el 1484, d'una sèrie de reformes a les ordenances que regulaven la contractació d'assegurances marítimes. En essència, la nova normativa, sorgida en el context de la reactivació comercial catalana i ràpidament difosa cap al sud de França i el Regne de Nàpols, va desmuntar l'aparell proteccionista que havia regit la reglamentació pròpia dels darrers temps medievals, bo i flexibilitzant l'ús de naus estrangeres per mercaders catalans la càrrega dels quals s'hagués assegurat a Barcelona; AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-16, 1484, juny, 3, s. f.; cf., també, a GARCIA i FERRER (1983), *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, I-II, Barcelona, 1983, I, p. 158-159 i 190.

18. CORTÉS (1964), *La esclavitud*, p. 58-61, gràfics 1 i 2.

Figura 37
Origen dels mercaders, operacions de venda
(mostra: 311)

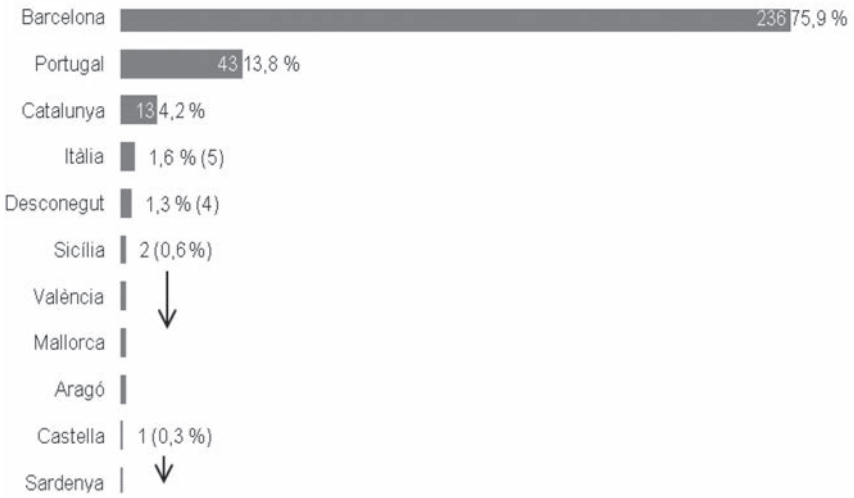

A més, aquesta constatació també demostra que els mercats forans poc van tenir a veure amb el proveïment de Barcelona.

Començant pels portuguesos, entre el 1486 i el 1491, set van estar involucrats en fins a divuit operacions, totes relacionades amb la venda d'esclaus negres originaris de l'Àfrica occidental.

Tot i que la primera notícia que en tenim data del gener del 1485,[19] no és fins al 1486 que els documents delaten la seva presència al mercat de Barcelona venent esclaus subsaharians a la menuda. El març d'aquell any va arribar a les costes catalanes la caravel·la del lisboeta Gonçalvo Díez, en la qual transportava, entre d'altres mercaderies, cinc esclaus guineans que serien venuts per ell i pels mercaders Pedro Ferrandis i Pedro de Sintra. Una cosa semblant va succeir el gener del 1487, quan va ancorar a la platja de Barcelona l'embarcació del patró lisboeta Álvaro Ferrandis, en la qual viatjaven el mercader Velasco Rodrigues i almenys dues esclaves que van acabar essent venudes a la ciutat. Dos anys més tard, entre els mesos de juny i agost,

19. Quan Francisco de Gões, habitant de Lisboa, va vendre al mercader Pere de Leonart, de Barcelona, l'esclava mora Margarida, blanca, d'uns vint-i-cinc anys d'edat, per seixanta lliures barceloneses; AHPB, Andreu Mir, 234/15, 1485, gener, 8, s. f.

Pedro Díez va vendre almenys onze esclaus majoritàriament wòlof. I, el 1491, João Rodrigues, de Setúbal, va fer el mateix amb l'esclau Sebastià, també wòlof.[20]

Si hom considera el context sorgit després de l'expansió atlàntica, caldria esperar una incidència especialment significativa dels portuguesos en el mercat barcelonès. Tanmateix, i contra tot pronòstic, després de la venda de Sebastià, formalitzada el març del 1491, les operacions amb segell lusità desapareixen de les fonts notarials. I no hi tornaran a aparèixer fins que, el març del 1506, el comerciant lisboeta Bartolomé Ferrandis vengui al cavaller Juan de Bobadilla, caçador major dels Reis Catòlics, domiciliat a Barcelona, l'esclau Francisco, definit com a mandinga.[21]

Dos anys més tard, Gonzalo de Cáceres, mercader amb grans interessos dipositats en el comerç d'esclaus que, tot i ser castellà, residia a Lisboa, va dur a terme la seva primera venda a Barcelona, a la qual seguirien, el 1509, sis operacions més entre els mesos de juliol i agost.[22] L'estiu d'aquell mateix any hom documenta, també, la primera de les vendes de Pedro Ramírez.[23] Amb João de Tolosa,[24] Ramírez va ser l'últim mercader lusità que, durant el període analitzat, va acudir a Barcelona amb el propòsit de vendre esclaus. Entre el final de maig i el final de juny del 1510, ambdós mercaders van vendre conjuntament set guineans,[25] si bé les últimes vendes dutes a terme per portuguesos

20. Tots els documents a AHPB, Bartomeu Requesens, 203/29, 1486, març, 8, s. f.; AHPB, Rafael Riudor, 251/1, 1486, març, 10, s. f.; 1486, març, 11, s. f., i 1486, març, 15, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/17, 1487, gener, 3, s. f.; 1487, gener, 4, s. f.; 234/18, 1489, juny, 16, s. f.; 1489, juny, 22, s. f.; 1489, juny, 26, s. f.; 1489, juliol, 9, s. f.; 1489, juliol, 27, s. f.; AHPB, Antoni Palomeres, 207/17, 1489, juny, 18, s. f.; AHPB, Miquel Fortuny, 249/4, 1489, juny, 20, s. f.; 1489, juny, 30, s. f., i AHPB, Joan Mates, 221/6, 1489, agost, 27, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/9, 1491, març, 11, s. f.

21. AHPB, Lluís Carles Mir, 216/17, 1506, març, 16, s. f. Juan de Bobadilla va ser pare de qui havia estat dona d'Hernán Peraza el Joven, Beatriz de Bobadilla y Ossorio, governadora de La Gomera després del decés del seu espòs i en substitució del seu fill Guillén Peraza de Ayala, menor, fins a la seva mort, el 1501, i esposa, en segones núpcies, d'Alonso Fernández de Lugo, governador de les Canàries.

22. AHPB, Galceran Balaguer, 241/61, 1508, juliol, 21, s. f.; AHPB, Joan Faner, 213/2, 1509, juliol, 23; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/32, 1509, juliol, 27, s. f.; 1509, agost, 4, s. f.; AHPB, Joan Palomeres, 258/17, 1509, juliol, 18, s. f.; 1509, agost, 9, s. f., i AHPB, Antoni Benet Joan, 259/47, 1509, juliol, 31, s. f.

23. AHPB, Benet Joan, 262/15, 1509, juliol, 19, s. f.

24. El qual també va vendre esclaus per separat, com a mínim dues vegades; AHPB, Pere Saragossa, 268/14, 1510, juny, 6, s. f., i AHPB, Joan Savina, 285/25, 1510, juny, 19, s. f.

25. AHPB, Bartomeu Torrent, 256/34, 1510, maig, 27, s. f.; AHPB, Joan Palomeres, 258/18, 1510, juny, 6, s. f.; AHPB, Benet Joan, 262/16, 1510, juny, 6, s. f.; 1510, juny, 10, s. f., i AHPB, Pere Saragossa, 268/14, 1510, juny, 28, s. f.

que he pogut documentar les va tancar Pedro Ramírez el juliol del 1511 i el març del 1512.[26]

És probable que el *modus operandi* dels comerciants lusitans passés per aprofitar les expedicions comercials que feien a València per col·locar a Barcelona, especialment entre els mesos de juny i agost, aquells productes que no s'havien venut o que podien tenir una sortida fàcil.[27] Almenys pel que fa al comerç d'esclaus, sembla evident que els portuguesos no veien en Barcelona un mercat estratègic. Tanmateix, és possible que l'oferta d'alguns productes catalans, com els draps de llana, el corall, el vidre llaurat o els fruits secs, fes de la ciutat catalana una destinació amb un cert atractiu. A més, sempre hi hauria oportunitat per vendre aquells esclaus que no havien estat absorbits pel mercat valencià. Això sí, a uns preus bastant més baixos dels que es pagaven a la ciutat catalana per un captiu procedent de la costa occidental africana. Davant de les trenta-sis lliures de preu mitjà que es registren per a un esclau senegambià de catorze a trenta anys d'edat, o les gairebé trenta-dues que es pagaven, de mitjana, per un guineà de característiques iguals, el valor mitjà dels quaranta-tres esclaus venuts pels portuguesos va ser de 25,4 lliures, i, el preu més alt, trenta-nou.

Després dels portuguesos, els mercaders genovesos són el segon col·lectiu forà quant a importància numèrica, si hom pot dir això d'un grup que tan sols suma quatre individus, tres dels quals residien a Barcelona.[28] Entre el maig del 1494 i el setembre del 1496, Ambrogio Fatinanti va vendre quinze esclaus procedents de la costa occidental africana, la qual cosa suggereix una possible connexió amb les xarxes genoveses que operaven a València i a Castella.[29]

---

26. AHPB, Galceran Balaguer, 241/65, 1511, juliol, 18, s. f.; AHPB, Joan Palomeres, 258/18, 1511, juliol, 19, s. f.; AHPB, Benet Joan, 262/18, 1511, juliol, 23, s. f., i AHPB, Lluís Carles Mir, 261/21, 1512, març, 24, s. f.

27. A València, Vicenta Cortés documenta els cognoms Rodrigues, Pardo, Brandis, Vallpuesta i Ferrandis —Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 112. Tot i tractar-se de noms certament comuns, no sembla casual documentar-ne dos a Barcelona: Rodrigues i Ferrandis. D'altra banda, la notícia següent que hom coneix de Gonzalo de Cáceres data del 1510, i el situa no pas a Barcelona, sinó a València, on va acudir per presentar davant del batlle general del regne un lot format per dos-cents vint-i-vuit esclaus negres portats a vendre des de Portugal. Un any més tard, va repetir l'operació amb un lot de vuitanta-vuit subsaharians més, també negres; ibídem, doc. 1146 i 1236.

28. I que podrien haver estat adscrits al grup dels mercaders autòctons si no fos per la seva manera d'actuar i les xarxes de què es van servir.

29. AHPB, Marc Busquets, menor, 255/12, 1494, maig, 28, s. f.; AHPB, Antoni Palomeres, 207/20, 1495, maig, 20, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/6, 1495, maig, 27, s. f.; 1495, juny, 13, s. f.; AHPB, Pere Pasqual, 191/14, 1495, juny, 10, s. f.; 191/15, 1496, febrer, 3, s. f.; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/6, 1495, juny, 22, s. f.; AHPB, Guillem Jordà,

FUNDACIÓ NOGUERA

Fatinanti havia iniciat les seves operacions mercantils a la ciutat catalana abans que finalitzés la guerra civil, el 1472, bo i utilitzant com a punt de suport la seva col·laboració amb els florentins Giovanni De' Vignea i Bernardo Xampelli, com també amb el genovès Bernardo de Santo Orcissio, amb el qual va compartir domicili. Fins a la seva mort, a primers del 1497, els seus interessos van combinar una extensa xarxa de ciutats i comunitats mercantils. Des de Cadis fins a Palerm, passant per Sevilla, Tunis, Mallorca, Barcelona, Perpinyà i Roma, Ambrogio Fatinanti va estar involucrat en la contractació d'assegurances per al transport marítim de mercaderies, el gir de lletres de canvi, la formalització de dipòsits i el finançament d'empreses mercantils. El seu nom es troba associat al de les famílies genoveses Gentile, De Franchis i De Nigro, amb representants a Barcelona i a València. També al de Battista Pinello, protonotari apostòlic i castlà del castell de Sancto Angelo de Roma, i al dels Centurione, amb els quals compartia origen genovès, estretament relacionats amb el transport d'esclaus des de les costes africanes fins a Amèrica durant les primeres dècades del segle XVI. Des de Barcelona, Fatinanti va contractar assegurances per al transport de mercaderies amb els seus conciutadans Francesco De Spinola i Benedetto Pinello, com el que el 1484 hauria hagut de transportar des de Cadis un carregament de set-cents cuirs, trenta-cinc costals de sumac, catorze caixes de sucre de Madeira i una quantitat indeterminada de lluços en conserva si no hagués estat capturat per la nau de Juan Ruiz de Olaso.[30]

Si coneixem, d'una manera més o menys detallada, la malla de relacions en la qual Ambrogio Fatinanti va entreteixir els seus interessos comercials, no podem dir el mateix de Girolamo De Nigro, establert també a Barcelona amb títol de ciutadà, malgrat que puguem intuir una xarxa igualment àmplia, ja que tant a València com a Medina del Campo, Sevilla, Cadis i Lisboa els De Nigro van tenir representants.[31] El que sí que podem assegurar és que, a diferència de Fatinanti, la seva relació amb el comerç d'esclaus va ser molt més residual. De fet, tan sols se l'ha documentat una vegada venent una esclava i dues més comprant un jove captiu anomenat Joan, nascut a Catalunya, i

menor, 1496, juny, 19, s. f.; AHPB, Pere Triter, 1496, juliol, 1, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/14, 1496, agost, 17, s. f., i AHPB, Bartomeu Torrent, 256/9, 1496, setembre, 5, s. f.

30. Cf. MADURELL (1974), "Ambrogio"; per als negocis esclavistes dels Centurione, ALMEIDA (2008), "Les réseaux", p. 758.

31. Per a València i Medina del Campo, CORTÉS (1964), *La esclavitud*, p. 111; per a Sevilla i Cadis, D'ARIENZO (1993), "Le colonie", p. 149 i 159; per a Lisboa, AHPB, Pere Triter, 239/17, 1497, febrer, 20, f. 95r.

FUNDACIÓ NOGUERA

una esclava mora, d'uns onze anys d'edat, venuda pel seu compatriota Leonardo De Fieschi (Flischo), veí de Cadis.[32]

Finalment, l'últim nom que tanca la nòmina dels mercaders genovesos relacionats amb la compravenda d'esclaus és el de Pantaleone Fatinanti, nebot i hereu universal d'Ambrogio. El 20 de març de 1497, amb prou feines unes setmanes després que morís el seu oncle, Pantaleone va reconèixer a Miquel Oller, argenter, ciutadà de Barcelona, que li havia fet lliurament de les cinc lliures i mitja que restaven per pagar dels catorze ducats d'or pels quals Ambrogio li havia venut un nen sudanès, dada que confirma l'estreta relació que el seu oncle havia mantingut amb el negoci esclavista i que, d'alguna manera, Pantaleone conservaria.[33] Dos mesos després, Pantaleone va vendre a Caterina, vídua de Francesc Sala, coper del rei, l'esclava Magdalena, negra, d'uns trenta anys d'edat, per tretze lliures i mitja.[34] Un preu baix que, a més de ser coherent amb la modalitat de venda, en la qual Pantaleone va quedar eximit davant d'epilèpsia o de qualsevol altra malaltia que pogués tenir o desenvolupar l'esclava, sembla suggerir un més que probable accés preferent dels Fatinanti a les xarxes de distribució del primer tràfic negrer. No endebades, el preu mitjà dels setze esclaus venuts per Ambrogio va ser de 22,2 lliures barceloneses, i el més elevat no va superar les trenta-tres.

Finalment, la participació de mercaders alemanys, castellans, mallorquins i aragonesos és merament anecdòtica. Tan sols val la pena destacar la venda d'una esclava canària duta a terme pel gaditá Pedro Galindo per les relacions que, segons sembla, va mantenir amb Pedro de Susán, mercader andalús i ciutadà de Barcelona estretament relacionat amb els negocis atlàntics.[35]

Sembla clar, doncs, el paper residual dels mercaders forans en el proveïment de Barcelona. Per això hom pot sospitar que la majoria dels esclaus que van arribar a la ciutat tant a la menuda com, probablement també, en lots més grans, devien fer-ho a mans catalanes o mitjançant els negocis de comerciants estrangers establerts a Barcelona, com sembla el cas dels Fatinanti. Però, exactament, de quina manera?

Abans he comentat que, per diverses raons, és probable que els captius venuts a Barcelona procedissin, principalment, de València. Tant

32. AHPB, Bartomeu Costa, menor, 236/3, 1486, novembre, 8; AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1483, febrer, 1, f. 38r-v; AHPB, Pere Triter, 239/9, 1491, març, 11, s. f.
33. AHPB, Pere Triter, 239/18, 1497, març, 20, f. 11r.
34. AHPB, Marc Busquets, menor, 255/15, 1497, maig, 11, s. f.
35. AHPB, Pere Triter, 239/16, 1486, juny, 28, s. f.

NOGUERA

el volum de les entrades d'esclaus en aquella ciutat com l'assiduïtat de la contractació d'assegurances marítimes entre Barcelona i València semblen suggerir aquesta possibilitat. Tanmateix, cap d'aquestes pòlisses, totes contractades a les notaries barcelonines, no esmenta els esclaus entre les mercaderies assegurades o els productes demandats. Així mateix, els instruments de compravenda que assenyalen cap a un possible proveïment des de València es redueixen, a la pràctica, a la venda d'un esclau wòlof anomenat Joan, a les de Caterina i Miquel, també negres, i a la de Caterina, batejada a l'església parroquial valenciana de Santa Caterina poc abans de viatjar fins a Barcelona.[36] A més, si alguns mercaders semblen destacar al mercat de Barcelona no són, precisament, els valencians, sinó els catalans.

Durant el mes de juliol del 1484, per exemple, el barceloní Joan Alió va vendre tres esclaus wòlofs, operació que va repetir el juliol de l'any següent amb cinc captius més, quatre senegambians i una llora nascuda a Castella.[37] La seva manera d'actuar, venent els mesos d'estiu individus d'una mateixa procedència, excepte en el cas de l'esclava llora Isabel, recorda molt la que s'ha vist en el cas dels mercaders portuguesos. En tot, tret dels preus.[38]

Una cosa semblant va succeir amb Cebrià i Francesc Falcó, els quals, eventualment, van acudir al mercat català a comprar o a vendre esclaus i que també són documentats a València fent operacions amb captius, desvinculades, però, d'un possible subministrament de Barcelona.[39] I el mateix podria dir-se de Francesc Ribera, per esmentar

36. Respectivament, AHPB, Esteve Soley, 222/9, 1494, juliol, 24, s. f.; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/4, 1493, juny, 8, f. 32r; AHPB, Pere Triter, 239/8, 1489, agost, 13, f. 16v, i AHPB, Galceran Balaguer, 241/33, 1493, octubre, 11, s. f.

37. AHPB, Galceran Balaguer, 241/12, 1484, juliol, 15, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/15, 1484, juliol, 27, s. f.; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/33, 1484, juliol, 30, f. 12r; AHPB, Andreu Mir, 234/15, 1485, juliol, 6, s. f.; 1485, juliol, 9, s. f. (dues vendes); 1485, juliol, 11, s. f.; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/28, 1485, juliol, 11, s. f.

38. El valor mitjà dels set captius subsaharians venuts per Alió en aquells dos anys va ser d'unes cinquanta-dues lliures barceloneses, molt per sobre dels registrats a les operacions dutes a terme per portuguesos i genovesos, com s'ha vist, la qual cosa podria suggerir l'existència de dos mercats diferenciats: l'un freqüentat per majoristes, en què els preus serien baixos i el benefici quedaria garantit pel volum de les operacions, i l'altre secundari, o de proveïment intern, concorregut per venedors de diferent perfil en el qual els guanys s'obtindrien mitjançant l'especulació. És probable que Joan Alió tingués tracte privilegiat amb algun dels mercaders majoristes, la qual cosa li facilitaria l'accés, a un preu més competitiu, a la mà d'obra esclava que, posteriorment, col·locaria al mercat de Barcelona bo i especulant fortament amb el seu valor.

39. AHPB, 234/14, Andreu Mir, 1484, maig, 4, s. f.; AHPB, 249/6, 1490, desembre, 16, s. f.; AHPB, Esteve Soley, 222/9, 1494, març, 13, f. 25r-v; per a València, CORTÉS (1985), "Valencia", p. 77-78.

FUNDACIÓ NOGUERA

només alguns exemples, que el gener del 1497 i del 1498 va vendre esclaus canaris de La Palma i Tenerife.[40]

Tanmateix, els dubtes continuen essent els mateixos: on es van proveir Joan Alió, els germans Falcó o Francesc Ribera? Ho van fer a València o van disposar d'accés a les xarxes del primer tràfic atlàntic? Si la hipòtesi del proveïment valencià no es pot confirmar, i, de fet, és probable que, a hores d'ara, hagi quedat visiblement debilitada, què diu la documentació de caràcter comercial que hom ha conservat per a aquests anys?

Un comerç lucratiu. Sucre i esclaus a l'albada de la modernitat

L'11 d'octubre de 1490, el mercader de Barcelona Antoni Serra es va associar amb el cavaller portuguès Diogo Caldeira, membre d'una família portuguesa judeoconversa estretament vinculada al primer tràfic atlàntic.[41] Malgrat que desconeguem els motius d'aquell contracte, és probable que els seus interessos convergissin, precisament, en el tràfic d'esclaus. No endebades, cinc anys més tard Antoni Serra va assegurar, per un valor de cent cinquanta lliures barceloneses, una quantitat indeterminada d'esclaus, or i plata que havien de carregar-se a Palerm i descarregar-se a Barcelona, Mallorca o València. Amb prou feines un any després, va contractar una assegurança de quatre-centes quaranta lliures per cobrir un carregament no especificat d'esclaus, or i plata en el trajecte entre Portugal o Andalusia i València, Barcelona o qualsevol altre port del Principat. I, l'octubre del 1505, va repetir l'operació entre Cadis i Barcelona, però aquesta vegada únicament amb esclaus i per un valor de cinc-centes deu lliures.[42]

40. AHPB, Pere Triter, 239/17, 1497, gener, 3, s. f.; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/29, 1497, gener, 9, s. f., i AHPB, Lluís Carles Mir, 261/7, 1498, gener, 12, s. f.

41. AHPB, Pere Triter, 239/9, 1490, octubre, 11. Abans i després d'aquell any, tant el primer com el segon van participar en la compravenda d'esclaus; per a Diogo Caldeira, AHPB, Bartomeu Requesens, 203/30, 1487, novembre, 26, i AHPB, Pere Triter, 239/6, 1487, novembre, 21; per a Antoni Serra, AHPB, Pere Triter, 239/9, 1490, juliol, 1, AHPB, Jaume Vilar, 245/8, 1493, gener, 15, i AHPB, Pere Triter, 239/20, f. 88r-v, 1498, agost, 23. Els Caldeira van ser especialment actius en l'enviament d'esclaus al Nou Món. El 1520, Gaspar Centurione i Bernardo Caldeira van formar societat per transportar esclaus directament des d'Arguin fins al Carib castellà, negoci que la família continuaria explotant, si bé de maneres diferents, durant tot el segle xvi; cf. Gonçalves (1981), *Os magnatas*, p. 19; Mateus (1999), *Negreiros*, p. 48-50; Pérez i Fernández (2010), "Las redes", p. 28-31; Almeida (2008), "Les réseaux", p. 758.

42. Respectivament, AHPB, Pere Triter, 239/56, 1495, setembre, 10, f. 33v-34r; 239/57, 1496, novembre, 21, f. 138r-v; 239/63, 1505, octubre, 31, f. 117v-118v.

Empreses mercantils com la d'Antoni Serra no són excepcionals. De fet, des de la dècada de 1490, la nòmina de les companyies comercials o dels homes de negocis catalans que van freqüentar els ports de l'Atlàntic mitjà és àmplia. Nombroses vegades, aquesta activitat va incloure el transport de mercaderies des de les Canàries i la baixa Andalusia fins a les costes catalanes en uns circuits mercantils que van orbitar al voltant del binomi comercial nascut a l'ombra de la revolució comercial atlàntica: el sucre canari i de Madeira i els esclaus africans.

Sense la intenció d'estendre'm més del que és estrictament necessari, presentaré alguns dels noms més rellevants bo i resumint l'essència de les seves activitats a les xarxes del primer tràfic atlàntic.[43]

En primer lloc, cal assenyalar que, tot i que alguns van arribar a ocupar càrrecs polítics importants a Barcelona, com Pere Viastrosa (conseller tercer el 1476 i clavari de la ciutat el 1478 i el 1480), el seu germà Nicolau (jurat el 1478, el 1483 i el 1486, conseller tercer el 1485 i cònsol del Consolat de Mar el 1488), Joan Font (cònsol de mar el 1490) o el seu fill Pere Font (cònsol de mar el 1520), la veritat és que els homes de negocis catalans que es van obrir camí a l'Atlàntic mitjà no formaven part de l'oligarquia tradicional que havia regit la vida política barcelonesa durant els segles baixmedievals.[44] I, en segon lloc, no serà sobrer indicar que una de les característiques que més bé defineixen les estratègies seguides per la majoria d'ells és l'abandó gradual de les línies de comerç mediterrànies i la seva aposta decidida per l'Atlàntic mitjà, especialment per la producció i la comercialització de sucre canari i de Madeira i pel comerç d'esclaus africans i canaris, mercaderies que sovint anaven acompanyades de cuirs, salaons de peix i altres productes típics de la façana atlàntica, com els cereals i l'oli andalusos o l'or i la plata africans.

Així, per exemple, l'octubre del 1499, els Viastrosa van contractar una assegurança de quatre-centes vint lliures per cobrir un carregament de peix salat i esclaus que havia de sortir de Portugal amb destinació a Barcelona[45] i, ocasionalment, van participar en el mercat de la ciutat venent captius negres.[46] De fet, la seva vinculació amb el tràfic d'esclaus era anterior a la seva aposta per l'Atlàntic, com ho demostren

43. Les dades que segueixen han estat extensament tractades a ARMENTEROS, *Cataluña*, p. 137-242.

44. Totes les referències a CAPMANY (1961-1963/1779-1792), *Memorias*, II-2, p. 832-833 i 854, i VICENS (1936-1937), *Ferran*, ap., p. 17.

45. FERRER (1997), "El comerç", p. 323.

46. AHPB, Pere Triter, 239/11, 1492, juliol, 16, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/13, 1494, abril, 7, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/10, 1500, abril, 3, s. f.

les diverses pòlisses que havien contractat per assegurar l'enviament de persones esclavitzades des de Rodes, Càndia i Venècia.[47] Al final del mes d'agost del 1497, per exemple, van arribar a invertir 1.770 lliures barceloneses per cobrir el risc d'una partida d'esclaus, or i plata que havia de sortir de Venècia cap a Barcelona.[48] I, en estreta col·laboració amb els Viastrosa, trobem Amador Parets, representant de la companyia a Cadis i Jerez de la Frontera[49] i també amb clars interessos dipositats en el transport d'esclaus.[50]

Tanmateix, els casos més rellevants, si més no pel que fa a la participació catalana en les xarxes del primer tràfic atlàntic, van ser protagonitzats per la companyia Susán-Martínez, pel mercader barceloní Pere Benavent i pel clan familiar dels Font, també de Barcelona.

Membre d'una important família judeoconversa sevillana,[51] Pedro de Susán va organitzar els seus negocis atlàntics servint-se d'una extensa xarxa familiar formada pel seu germà Juan Gómez, el seu cunyat Juan Martínez i els seus fills Francisco, Juan i García Martínez, a més d'un Diego Martínez, del qual desconeixem si va ser, o no, membre de la família, i d'un gendre també anomenat Juan Martínez, un cognom certament comú, probablement adoptat pels descendents de Pedro per evitar els recels de la Inquisició, que no poques vegades complica la identificació de tres dels membres de la família que van compartir el mateix nom.

Pedro de Susán va formar una de les famílies mercantils catalanes més importants de les que es van dedicar al comerç entre els ports establerts a la badia de Cadis i Barcelona. El seu nom apareix per primer cop a la documentació catalana el 1495, contractant una assegurança amb Francí Ferrer per al transport de cinc-cents cafissos de blat que Miquel Ferrer, fill de Francí, havia d'enviar d'Andalusia

47. AHPB, Pere Triter, 239/56, 1496, maig, 21, f. 202v; 239/57, f. 121r-122r.

48. AHPB, Pere Triter, 239/58, 1497, agost, 31, f. 2r-5v.

49. Ferrer (1997), "El comerç", p. 18 i seg.; Bello (2010), "La presencia", p. 119.

50. Entre el maig i el novembre del 1505 va arribar a contractar quatre assegurances per cobrir l'enviament de sengles carregaments d'esclaus des de Cadis fins a Barcelona per un valor global de 1.400 lliures; AHPB, Pere Triter, 239/63, 1505, maig, 19, f. 70r-v; 1505, juliol, 29, f. 94r-95v; 1505, setembre, 9, f. 108v-109r; 1505, novembre, 7, f. 123r-v.

51. Diego de Susán, del qual ignorem la relació de parentiu que va mantenir amb Pedro de Susán, va ser regidor i vint-i-quatre de Sevilla el 1478, càrrecs que li van ser confirmats per la reina Isabel. Així mateix, durant la dècada de 1480 va formar part d'una de les més rellevants germandats criptojudaiques al costat d'altres notables conversos sevillans, com Alemán Pocasangre, Tomás, Luis i Francisco de Jaén, Diego González Abcahín o Diego de Córdoba; Ollera (1988), "Una familia", p. 53-55; cf., també, Ferrer (1997), "El comerç", p. 328.

FUNDACIÓ NOGUERA

a Barcelona.[52] Els seus negocis van girar al voltant de la compra, el transport i l'asseguració de cuirs bovins, lluços en conserva, sumac, conserves de peix, cereals, esclaus i, en menor mesura, sucre, mantega i grana tintòria. Tots aquests productes es van moure entre els llocs habituals de càrrega del gènere, normalment l'espai comprès entre el Regne de Granada i la badia de Cadis, i els centres de recepció dels carregaments, els ports borgonyons i flamencs i, especialment, Barcelona.

Ocasionalment va participar en el noliejament de naus cap als ports de l'Europa septentrional, com L'Écluse i Middelburg, a Flandes, o en els negocis mediterranis, com va fer el febrer del 1500 en assegurar el transport d'una bala amb quatre peces de teixits de llana catalans enviats a Nàpols. Així mateix, aprofitant els viatges cap a El Puerto, es va dedicar a l'exportació de draps perpinyanesos, corall, ganivets, safrà, vidre i llana cardada, entre d'altres mercaderies.[53]

Fins al desembre del 1505, última notícia documentada sobre les activitats dels Susán-Martínez a Barcelona, els membres de l'empresa van apostar per la integració en els circuits més actius bo i sumant a la badia de Cadis, lloc de negociació per excel·lència de la família, les Canàries i Portugal, i invertint en els productes comercials de més èxit (el sucre i, especialment, els esclaus), sense descurar altres mercaderies de l'espai atlàntic que, no per tradicionals, deixaven de ser altament rendibles, com els cuirs i el peix salat. En definitiva, gràcies a la presència de Francisco Martínez a El Puerto de Santa María, que eventualment es va recolzar en el seu oncle Juan Gómez per al moviment de mercaderies, a la de Diego i Francisco de Carmona a les Canàries i a la de Diego Martínez a Lisboa, entre el novembre del 1497 i l'agost del 1505 els Susán-Martínez van contractar per un valor total de 7.627 ducats d'or (5.958 lliures i 2.662 ducats) trenta-cinc assegurances marítimes per cobrir el risc d'una quantitat indeterminada d'esclaus, sucre, conserves de peix, cuirs, sumac i altres mercaderies.[54]

Semblantment, els interessos desplegats per Pere Benavent a l'Atlàntic mitjà van estar estretament relacionats amb el comerç del sucre de Madeira i canari,[55] els cereals andalusos i els esclaus, l'or i la plata africans. Des dels anys noranta del quatre-cents i fins a la seva mort,

52. AHPB, Pere Triter, 239/56, 1495, setembre, 10, f. 34v-35v; cf., també, a FERRER (1997), "El comerç", p. 328.

53. FERRER (1997), "El comerç", p. 328-332.

54. Tots els documents a AHPB, Pere Triter, 239/58, 239/31, 239/62 i 239/63.

55. Al marge del negoci exportador sucrer, Pere Benavent es va embarcar, també, en la producció i la refinació de la canya de sucre fins a esdevenir propietari de l'ingeni de Los Sauces a l'illa de Tenerife.

FUNDACIÓ NOGUERA

probablement el 1506, Pere Benavent va alternar residència entre Cadis, Jerez i Barcelona, la qual cosa el va obligar a deixar els seus negocis a les mans d'altres mercaders catalans, especialment els Font i, sobretot, Marc Robert de Montserrat, el seu cunyat, amb grans interessos dipositats a les Canàries.[56]

Almenys des del final del 1491, Pere Benavent devia establir els seus negocis a la badia de Cadis, com sembla suggerir la seva participació en la conquesta de La Palma avituallant les tropes d'Alonso Fernández de Lugo.[57] Però no és fins al juliol del 1495 quan tenim constància directa de les seves activitats al sector africà. El dia 16 d'aquell mes, servint-se de la mediació del mercader Miquel Font, va contractar a Barcelona una assegurança marítima per cobrir les mercaderies que Jeroni Parers havia de carregar a les localitats marroquines de Mazagan, Azemmour o Safi i enviar a Cadis amb la nau d'Alonso de Gales.[58] L'agost, Miquel Font va tornar a assegurar, en nom de Pere, les mercaderies que aquest darrer havia de carregar a Andalusia amb destinació a Barcelona o a qualsevol altre lloc de la costa catalana fins a Cotlliure. I els mesos d'octubre i novembre va tornar a contractar altres dues pòlisses semblants.[59]

A aquestes operacions en van seguir d'altres per proveir amb cereals l'illa de Madeira, per transportar, des de Salé, cera, cuirs bovins, goma, indi, or i plata en moneda o en lingots, o per expedir a Quios, des de Cadis, importants quantitats de sucre de Madeira, com va fer l'agost del 1496 seguint les instruccions enviades des de Barcelona per Miquel Font.[60]

Cap al febrer del 1500, Pere Benavent es trobava a Barcelona atenent diversos assumptes. Aprofitant l'estada, que prolongaria fins al juny d'aquell mateix any, quan hom té notícies de la seva tornada a Andalusia, el 15 de febrer va contractar una assegurança per valor de

56. Ferrer (1997), "El comerç", p. 323.

57. El 25 de novembre de 1501, Alonso de Lugo va reconèixer un deute contret amb Benavent pel seu suport durant la conquesta de La Palma, quan va socórrer les tropes "con mucho mantenimiento de pan e vino", bo i fent-li lliurament de seixanta fanegues de regadiu per a canyars de sucre, amb potestat per edificar un ingeni. Així mateix, pels serveis de caràcter econòmic que també li va prestar per cobrir parcialment la tercera part del finançament de les despeses militars de la campanya, li va lliurar, com a pagament, "sus tres navíos Santelmo, Papelero y San Benito", valorats en 650.000 morabatins; cf. Serra (1978), *Las datas*, doc. 274-1; citat, també, a Viña (2003), "Los Benavente", p. 325-327.

58. AHPB, Pere Triter, 239/56, 1495, juliol, 16, f. 6r-v; Ferrer (1997), "El comerç", p. 323.

59. Ferrer (1997), "El comerç", p. 324.

60. Madurell (1959), "Los seguros", doc. 4; Ferrer (1997), "El comerç", p. 324.

vuit-cents ducats d'or per al transport d'una quantitat indeterminada d'esclaus que s'havien d'enviar des de Cadis, El Puerto de Santa María o qualsevol altra localitat de la costa atlàntica andalusa a València, Mallorca o Barcelona.[61]

A l'èxit de les seves empreses comercials va seguir una encertada estratègia matrimonial i política que va acabar d'encimbellar el cognom familiar. En una data incerta, però que hom pot situar cap a mitjan dècada de 1490, Pere Benavent va entroncar amb la família Cabeza de Vaca i va donar origen a un dels grans llinatges de la noblesa de Jerez, els Benavente Cabeza de Vaca. L'ennobliment de la família i la fortuna amassada van crear les condicions idònies perquè el seu fill, Pedro Benavente Cabeza de Vaca, comanador de l'orde de Sant Jaume i un dels majors terratinents de Jerez, accedís al poder polític en ser nomenat vint-i-quatre del consell de Jerez.[62]

En definitiva, fent servir Barcelona com a centre des del qual assegurar els seus moviments i servint-se de Miquel Font com a apoderat per a la contractació, a la ciutat catalana, d'assegurances marítimes per al transport de mercaderies, Pere Benavent va organitzar les seves empreses comercials al voltant de les noves rutes atlàntiques, especialment les que connectaven Barbaria de Ponent amb la baixa Andalusia, i aquesta darrera amb el Llevant ibèric. Però el suport ofert per Miquel Font per als interessos de Benavent va ser recíproc. No endebades, entre el 1496 i el 1505 Pere va col·laborar fins a quinze vegades amb els Font, sens dubte el llinatge més destacat entre els catalans establerts a Andalusia, bo i contractant a nom seu naus per al transport d'esclaus i mercaderies no especificades.

Presents des dels darrers anys del segle XV i estretament relacionats amb el tràfic d'esclaus, els Font, els quals almenys fins al 1506 van dirigir els seus negocis des de Barcelona, van disposar d'una extensa xarxa de representants als principals ports atlàntics.

A Cadis, tant Pere Benavent com Berenguer de Ralfes, als quals es va unir Rafael Font des del juliol del 1502 i Miquel Font l'abril del 1505, quan van abandonar Barcelona per establir-se, definitivament, a les Canàries i l'Andalusia atlàntica, es van encarregar d'adquirir mercaderies i de contractar noliejaments per a la seva tramesa a altres

61. AHPB, Pere Triter, 239/59, 1500, febrer, 15, f. 157r-v; també a FERRER (1997), "El comerç", p. 323-325.

62. El 1528 va participar en la defensa de Cadis davant dels atacs de Barbaroja, la qual cosa li va valer no solament fama i reputació, sinó també la confirmació a perpetuïtat de la vint-i-quatria de Jerez; VIÑA (2003), "Los Benavente", p. 324; BELLO (2010), "La presencia", p. 119.

FUNDACIÓ NOGUERA

indrets. A Jerez va ser Amador Parets qui va representar els interessos comercials de la família.[63] A Madeira, el valencià Ferran d'Alcosser va actuar com a factor preferent de la companyia almenys entre el 1495 i el 1502.[64] Pere Moner va treballar per a ells des de València amb Joan i Domingo Perandreu. Ocasionalment, Joan Morell va carregar gènere per a la companyia a Barbaria de Ponent mentre que, a les Canàries, van ser Gabriel Socarrats, Antón de Grajeda, Nicolau Angelats i Francesc Miró els encarregats de tramitar les mercaderies adquirides pels Font cap a altres ports ibèrics, especialment la baixa Andalusia i Catalunya. I tot plegat va ser dirigit, des de Barcelona, pels germans Pere, Antoni, Rafael i Miquel, fills del mercader Joan Font.

Des del 1495, si més no, i després d'alguna temptativa de poca importància a la Mediterrània occidental, els Font van orientar els seus negocis cap a la nova economia atlàntica. L'octubre d'aquell any, Miquel Font va contractar una assegurança de cent lliures barceloneses per cobrir el risc d'una partida de sucre que Ferran d'Alcosser havia de carregar a Madeira i enviar a Barcelona. És probable que, el desembre, la càrrega hagués arribat a la seva destinació, com sembla indicar la nova pòlissa contractada per cobrir el risc d'una partida de vint caixes de sucre de Madeira, valorades en cent trenta-set ducats i mig, que Pere Font havia de carregar a Barcelona, a la nau de Pere Mora, de Sant Feliu de Guíxols, per portar a Constantinoble o Pera, operació consignada amb prou feines uns dies més tard que Miquel contractés una nova assegurança per portar mercaderies fins a Madeira des de València, on d'Alcosser i Pere Moner les carregarien.[65]

La col·laboració entre Miquel Font, Ferran d'Alcosser i Pere Moner es va prolongar, si més no, fins al 1502,[66] data en què hom documenta

63. AHPB, Pere Triter, 239/56, 1496, febrer, 1, f. 119r-v.

64. Ferran d'Alcosser sembla haver estat el mateix Hernán de Alcocer, conqueridor de La Palma, casat amb Esperança Cervelló, filla del també conqueridor Vicent Cervelló; *cf.* Pérez (1986), *Fastos*, p. 39.

65. AHPB, Pere Triter, 239/56, 1495, octubre, 2, f. 44v-45r; 1495, desembre, 22, f. 101r-v; 1495, desembre, 17, f. 98r-v. Els enviaments de sucre de Madeira a la Mediterrània oriental van continuar durant el 1496. L'agost d'aquell any, per exemple, servint-se aquella vegada de la intermediació de Pere Benavent, la companyia va enviar cent vuitanta-vuit caixes de sucre de Madeira des de Cadis fins a Quios, assegurades per un valor de 1.150 ducats d'or; AHPB, Pere Triter, 239/57, 1496, agost, 22, f. 73v-75v.

66. Cf., també, Iradiel i Igual (2003), "Del Mediterráneo", p. 160. Les activitats de Pere Moner a València també es van relacionar amb el tràfic d'esclaus. Entre l'abril del 1496 i el novembre del 1498, per exemple, sia associant-se amb Pere Benavent, el qual li remetia la mercaderia des de Cadis, sia amb Ferran d'Alcosser, Moner va presentar davant del batlle general de València un mínim de disset esclaus canaris; Cortés (1964), *La esclavitud*, doc. 438, 447, 460, 471, 485 i 499.

per última vegada d'Alcosser a Madeira carregant una partida de sucre amb destinació a València.[67] Fins aleshores, els Font es van servir de Ferran d'Alcosser per a l'enviament de sucre de Madeira a Andalusia, València i Barcelona almenys vuit vegades i per un total assegurat de 4.800 ducats d'or i prop de 1.500 lliures barceloneses.

Els interessos dels Font no solament van quedar circumscrits al comerç entre Madeira i la península Ibèrica. De fet, mitjançant la intervenció de Gabriel Socarrats, Antón de Grajeda, Nicolau Angelats i Francesc Miró, tots estants a les Canàries, el comerç amb aquell arxipèlag es va convertir en una de les línies preferents de les empreses de la família.

El juny del 1496, per exemple, Miquel Font va assegurar, per un valor de tres-cents ducats, una quantitat indeterminada de sucre que Nicolau Angelats havia de carregar a les Canàries i conduir fins a Cadis o El Puerto de Santa María.[68] Semblantment, el 26 de desembre de 1503 tenim constància de l'arribada al Grau de València, després d'haver fet escala a Cadis i a Màlaga, d'una nau carregada de sucre i altres mercaderies procedent de les Canàries en la qual constaven com a exportadors, a més d'Agustín de la Chave i Jaume de Luna, Pere Benavent i Rafael Font formant societat, i la recepció de la qual va ser assegurada, a més del valencià Llorens de Santafé i el genovès Benedetto Pinelli, per Joan i Domingo Perandreu, factors preferents a València, amb Pere Moner, de Miquel Font.[69] I, en sentit invers, l'empresa familiar es va dedicar, també, al subministrament a les Canàries i a Madeira de vi, pells i esclaus negres, motlles ceràmics i altres elements per a la indústria del sucre. El maig del 1505, per exemple, Alonso Fernández de Lugo va contractar a Barcelona una pòlissa valorada en tres-cents ducats per cobrir el risc d'una quantitat indeterminada de perols, calders, motlles per quallar sucre i altres elements que Rafael Font havia de carregar a Cadis, El Puerto de Santa María, Sevilla o Sanlúcar de Barrameda i descarregar a les Canàries.[70]

A Andalusia, la consolidació econòmica dels Font els va permetre de maniobrar hàbilment a l'esfera política, fins que van arribar a formar part de la classe dirigent quan Rafael Font, sens dubte el membre més destacat de la família, va ser designat regidor del consell gaditià i vint-i-quatre del de Jerez. Rafael va arribar a posseir grans propietats

67. AHPB, Pere Triter, 239/61, 1502, octubre, 7, f. 72v-73v.
68. AHPB, Pere Triter, 239/57, 1496, juny, 18, f. 35v-36v.
69. SALVADOR (1988), "Un aspecto", p. 626 i 635-636; per als Perandreu, cf. IRADIEL i IGUAL (2003), "Del Mediterráneo", p. 160.
70. AHPB, Pere Triter, 239/63, 1505, maig, 7, f. 61r-v.

NOGUERA

a Gran Canaria, La Palma i Tenerife el rendiment de les quals, sumat als beneficis obtinguts en el tràfic marítim, li va permetre d'exercir com a creditor dels qui necessitessin els seus serveis, amb sumes que van arribar a assolir diversos milions de maravedís.[71]

Per afermar la seva posició a la regió, Rafael va concertar matrimoni entre una de les seves filles, Anna Francesca Font, i el mercader florentí Jácome Botti, membre de la família mercantil que més relleu va assolir en molts dels negocis que es van desenvolupar al delta del Guadalquivir, fins i tot per sobre de Bartolomeo Marchionni, els Berardi o Pietro Rondinelli. Set dels germans de Jácome van formar una gran companyia que va començar a actuar a Andalusia des de Cadis. Servint-se de l'experiència dels Font i de la seva posició a les Canàries, Jácome va utilitzar l'empresa fundada pels seus germans com a llançadora per entrar en els negocis canaris i participar en el comerç amb Amèrica.[72] Entre els anys vint i l'equador del cinc-cents, els Botti-Font

71. La seva posició a la baixa Andalusia i a les Canàries va ser de força. El 1516, per exemple, davant de les dificultats econòmiques per les quals passava la casa ducal d'Arcos, Rafael i Miquel Font van adquirir l'illa de León, a la badia de Cadis, amb les seves rendes i els seus tributs, excepte la fortalesa i la jurisdicció sobre els seus habitants, tot plegat valorat en 825.000 maravedís, import de l'emprèstit que el duc d'Arcos devia als germans catalans i que no havia satisfet; Bello (2010), "La presencia", p. 119-120.

72. Se sap que, el 1509, un dels membres de la família Font, Joan, estant a Sevilla, va atorgar poders al també català Joan Serrallonga, escrivà, i a Fernando Díaz, mercader de Santa Cruz, resident a les Índies Occidentals, perquè cobressin tot el que li devien al Nou Món —Otte (1992), "Sevilla", p. 291. De fet, i a pesar que la historiografia tradicional hagi assenyalat el contrari, els catalans no van ser exclosos ni del tràfic ni de la possibilitat de passar a América —cf., per exemple, Martínez (1980), "Cataluña". Com la resta dels mercaders i els tractants, van participar en la cursa d'Índies, bo i establint-se a Sevilla i a Cadis per esquivar el monopoli concedit a la ciutat sevillana el 1503 per al pas de l'Atlàntic i el control de les mercaderies. Entre els catalans que van participar en aquest primer comerç amb el Nou Món destaquen els noms de Damià Morell, veí de Cadis, que es va dedicar diverses vegades a l'enviament de vi a Santo Domingo; el ja esmentat Joan Font (o Joan de la Font) i els seus socis Bartomeu Serva i Joan Claret, estants a Sevilla i a Cadis, o Galceran Desclergue, lligat a la família dels Codina, la influència posterior dels quals a les Canàries seria destacable —Bello (2010), "La presencia", p. 117— i que també van participar, associats amb Jaume Casademunt i Francesc Xifre, en el comerç transatlàntic amb Santo Domingo —Madurell (1957), "Notas", doc. 2, p. 568-573. Així mateix, hom té constància del passi al Nou Món d'alguns catalans en dates primerenques, com va succeir el gener del 1510, per exemple, quan es va registrar als *Asientos de Pasajeros a Indias* el mercader català Gabriel Forn, natural d'Ulldecona —AGI, Contractació, reg. 5.536, L.1, 1510, gener, 2, f. 9r. I. Semblantment, almenys des del 1525 se sap de l'existència de companyies comercials catalanes operant a Terra Ferma, com la formada el 8 d'agost d'aquell any pels mercaders barcelonins Jaume Planes i Vicent i Pere Coll, pare i fill, per negociar amb calceteria a les Índies castellanes, i que preveia l'estança a "Santo Domingo de la Isla Espanyola, ho en la de Sant Juan, ho en la isla de Cuba, ho en la isla o provinzia de Iucatán, ho de Soloa, ho en la Tera Firme" de Jaume Planes i Pere Coll —Madurell (1961), "El antiguo", p. 79-82

es van dedicar a l'exportació de tonyina de les almadraves dels ducs de Medina Sidonia, a la inversió en les empreses americanes de Diego de Ordaz, descobridor del riu Orinoco, a la col·laboració econòmica amb Alonso Fernández de Lugo o a la participació en alguns dels bancs més forts de Sevilla. A la mort de Rafael, la seva vídua, Paula, i el seu fill, Jerónimo, van reclamar els diners, les mercaderies i els béns que li devien a les Canàries, Jerez de la Frontera, Cadis, Medina Sidonia, Alcalá de los Gazules, Sanlúcar, Arcos i Rota, testimoni de la fortuna que aquella família catalana havia arribat a amassar.[73]

Abans d'establir-se a la baixa Andalusia i a les Canàries, però, i mentre organitzaven els seus negocis al voltant dels nuclis més dinàmics de la nova economia atlàntica, els Font, amb els ulls posats al Llevant ibèric, van construir, des de Barcelona, l'estructura que sustentaria l'edifici dels seus negocis bo i sospesant les possibilitats que oferien tant el primer tràfic negrer com la producció de sucre i la seva comercialització.

Gràcies a la posició estratègica a les Canàries de Gabriel Socarrats i Francesc Miró, i a les costes gaditanes de Pere Benavent i Berenguer de Ralfes, des del 1496 els seus negocis es van orientar cap a l'adquisició d'esclaus i d'altres productes transportats des de les Illes Afortunades i Cadis fins a València, Mallorca i Barcelona. I, en sentit invers, i probablement per dotar de mà d'obra el nombre creixent d'ingenis i de plantacions que prosperaven a les Canàries,[74] entre el novembre del 1501 i el gener del 1506 els Font van contractar fins a sis assegurances per cobrir el transport d'un nombre indeterminat d'esclaus el valor assegurat dels quals va ascendir als 3.550 ducats d'or.

El que interessa subratllar, tanmateix, és que, entre el maig del 1496 i el febrer del 1506, els Font van assegurar esclaus i altres mer-

---

i doc. 4, p. 85-88—, o també la constituïda per Pere Saconamina i Francesc Moragues cinc anys més tard, els quals van reclamar davant de l'Audiència de La Española i Nueva España a Miquel Ferrer i Francisco Montejo una elevada quantitat de morabatins per les farines, els vins i altres mercaderies que el seu factor, Juan Durán, retingut per aquests darrers, els havia fiat per portar a l'illa de Cozumel; AGI, Indiferent, reg. 422, L.14, 1530, agost, 10, f. 110r-111v; per a la participació catalana en la conquesta, la colonització i l'explotació econòmica del Nou Món, cf. ARMENTEROS (2012), *Cataluña*, especialment el cap. 6.

73. BELLO (2010), "La presencia", p. 120-121.

74. I, probablement també, els que la família havia començat a concentrar a Tenerife. Sabem que, almenys des del 1508, les activitats creditícies de Rafael i Miquel Font a favor d'Alonso Fernández de Lugo, al qual van arribar a prestar uns quants milions de maravedís perquè posés en explotació les seves heretats de Los Realejos, Icod i Garachico, es van compensar amb el lliurament de diversos ingenis sucrers; BELLO i GONZÁLEZ (2012), p. 71-72.

FUNDACIÓ NOGUERA

caderies no especificades un mínim de trenta-sis vegades i per valors que van oscil·lar entre les cent vint i les 1.740 lliures barceloneses, la qual cosa dóna una suma total de 24.575 ducats d'or, equivalents a 29.490 lliures barceloneses.[75] I que, entre el 1483 i el 1513, van intervenir en el mercat d'esclaus de Barcelona almenys vint-i-cinc vegades, vint com a venedors i la resta en qualitat de fiadors o de procuradors, però en cap cas com a compradors, i per uns preus que van oscil·lar entre les trenta lliures per les quals Pere Font va vendre en nom del seu germà Miquel un jove esclau negre de Ponent, i les quaranta-nou lliures i mitja en què es va valorar l'esclava mora de Granada Caterina, venuda per Miquel Font el 7 de març de 1494.[76]

Figura 38
Assegurances per al transport d'esclaus i d'altres mercaderies contractades a Barcelona, 1492-1506

Contractant	*Mercaderia*	*Valor*	*Trajecte*	*Data*
J. Morell	esclaus	500 l. b.	El Puerto de Santa María - Barcelona	1492/12/24
N. i P. Viastrosa	esclaus	125 l. b.	Cadis - Barcelona	1496/01/15
M. Font	esclaus	100 d. o.	Cadis - Barcelona o València	1496/05/14
M. Font	esclaus i sucre	300 d. o.	Canàries - Cadis o El Puerto de Santa María	1496/06/18
A. Serra	esclaus, or i plata	440 l. b.	Portugal o Andalusia - València, Barcelona o Catalunya	1496/11/21
P. de Susán	esclaus, peix salat i cuirs	275 d. o.	El Puerto de Santa María o Andalusia - Barcelona	1497/11/07
P. de Susán	esclaus, peix salat i cuirs	175 d. o.	El Puerto de Santa María o Andalusia - Barcelona	1498/02/26

75. Cinc vegades hom va esmentar, també, or i plata, en moneda o en massa, que s'havien de transportar de Cadis a les Canàries, sens dubte per capitalitzar l'economia de les illes, deficitàries en metalls preciosos. A l'illa de Gran Canaria, on la moneda va ser premiada en un 33 % amb la intenció de retenir la major quantitat de numerari possible, l'escassetat monetària va empènyer el valor del ducat, el canvi del qual es va mantenir més o menys estable a la península Ibèrica al voltant dels tres-cents setanta-cinc maravedís, fins als cinc-cents vint-i-vuit —per a aquesta qüestió, cf., per exemple, Lobo (1982), *La esclavitud*, p. 167-168, i Pérez (2011), "Moneda". És probable que aquesta mateixa escassetat de moneda també es donés a les illes portugueses. Si més no, això és el que sembla indicar una altra de les operacions de Miquel Font: el 9 de maig de 1502, va contractar una assegurança per cobrir fins a 2.000 ducats d'or sobre el transport d'una quantitat indeterminada de ducats, en moneda, que Pere Benavent o Berenguer de Ralfes havien de carregar a Andalusia o a Portugal i descarregar a Madeira, on Ferran d'Alcosser n'havia d'assegurar la recepció; AHPB, Pere Triter 239/60, 1502, maig, 9, s. f.

76. Respectivament, AHPB, Pere Triter, 239/30, 1506, abril, 30, s. f.; 239/13, 1494, març, 7, f. 20v.

FUNDACIÓ NOGUERA

Contractant	*Mercaderia*	*Valor*	*Trajecte*	*Data*
P. de Susán	esclaus	800 d. o.	Cadis o El Puerto de Santa María - València, Mallorca o Barcelona	1500/02/15
M. Font	esclaus	400 d. o.	Canàries - Cadis	1500/04/10
M. Font i P. Benavent	esclaus	1.450 d. o.	Cadis o Pto. de Sta. María - València, Mallorca o Barcelona	1500/06/03
F. Montmany	esclaus i cuirs	100 d. o.	Sevilla - Barcelona	1501/04/24
M. Font	esclaus	475 d. o.	Canàries - València o Barcelona	1501/04/30
M. Font	esclaus	1.000 d. o.	Canàries - Cadis	1501/05/28
Joan Ferrer	esclaus	160 l. b.	Andalusia, Regne de Granada, Múrcia o Alacant - Cotlliure	1501/06/14
M. i R. Font	esclaus	600 d. o.	Canàries - Cadis	1501/07/06
M. i R. Font	esclaus	1.200 d. o.	Cadis o Andalusia - València, Mallorca o Barcelona	1501/07/06
M. i R. Font	esclaus	550 d. o.	Cadis o Andalusia - València	1501/07/19
M. i R. Font	esclaus	1.000 d. o.	Cadis o Andalusia - València, Mallorca o Barcelona	1501/09/03
M. i R. Font	esclaus	800 d. o.	Cadis o Andalusia - València	1501/10/01
M. i R. Font	esclaus	375 d. o.	Canàries - Cadis	1501/11/12
M. i R. Font	esclaus	700 d. o.	Cadis o Andalusia - València, Mallorca o Barcelona	1501/12/07
P. de Susán	esclaus, peix salat i cuirs	500 l. b.	El Puerto de Santa María o Andalusia - Barcelona	1502/06/27
M. Font	esclaus	600 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1502/06/09
M. Font	esclaus	650 d. o.	Cadis - Barcelona	1502/09/17
P. de Susán	esclaus	400 l. b.	El Puerto de Santa María - Barcelona	1502/10/25
M. Font	esclaus	200 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1502/11/11
M. Font	esclaus	1.025 d. o.	Cadis - Barcelona	1502/12/05
M. Font	esclaus, or i plata	750 d. o.	Barbaria - Barcelona	1502/12/18
P. de Susán, J. Gómez i G. Martínez	esclaus i cuirs	400 l. b.	El Puerto de Santa María - Barcelona	1503/01/24
M. Font	esclaus	825 d. o.	Cadis - Barcelona	1503/02/09
P. de Susán, J. Gómez i G. Martínez	esclaus, peix salat i cuirs	725 l. b.	El Puerto de Santa María o Andalusia - Barcelona	1503/05/30
F. Montmany	esclaus i sucre	100 d. o.	Sevilla - Barcelona	1504/06/26
M. Font	esclaus	975 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1503/07/15
P. i M. Font	esclaus	500 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1504/11/07

FUNDACIÓ NOGUERA

Contractant	*Mercaderia*	*Valor*	*Trajecte*	*Data*
G. i J. Martínez	esclaus, peix salat i cuirs	450 l. b.	El Puerto de Santa María, Andalusia o Portugal - Barcelona	1504/12/12
M. Font	esclaus, motlles i altres instruments	650 d. o.	Cadis o Andalusia - Canàries	1505/01/07
G. i J. Martínez	esclaus, peix salat i cuirs	650 d. o.	El Puerto de Santa María, Andalusia o Portugal - Barcelona	1505/04/17
P. Font	esclaus	500 d. o.	Cadis o Andalusia - Canàries	1505/04/22
P. i M. Font	esclaus	600 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1505/08/02
G. i J. Martínez	esclaus	475 l. b.	El Puerto de Santa María, Andalusia o Portugal - Barcelona	1505/08/14
P. i M. Font	esclaus	900 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1505/12/09
G. i J. Martínez	esclaus, peix salat i cuirs	600 d. o.	El Puerto de Santa María, Andalusia o Portugal - Barcelona	1505/12/20
P. i M. Font	esclaus	500 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1505/12/31
M. Font	esclaus	900 d. o.	Cadis - Barcelona	1505/03/03
G. i J. Martínez	esclaus	200 l. b.	El Puerto de Santa María, Andalusia o Portugal - Barcelona	1505/03/04
A. Parets	esclaus	500 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1505/05/19
P. i M. Font	esclaus	550 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1505/06/19
P. i M. Font	esclaus, or i plata	600 d. o.	Cadis o Andalusia - Canàries	1505/06/19
P. i M. Font	esclaus	1.000 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1505/06/27
G. i J. Martínez	esclaus, peix salat i cuirs	500 l. b.	El Puerto de Santa María o Andalusia - Barcelona	1505/07/09
P. i M. Font	esclaus	550 d. o.	Cadis - Barcelona	1505/07/17
A. Parets	esclaus	600 l. b.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1505/07/29
A. Parets	esclaus	100 l. b.	Cadis - Barcelona	1505/09/09
P. i M. Font	esclaus	750 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1505/09/22
P. i M. Font	esclaus	525 d. o.	Cadis - Barcelona	1505/10/22
G. i J. Martínez	esclaus, peix salat i cuirs	475 l. b.	El Puerto de Santa María, Andalusia o Portugal - Barcelona	1505/10/24
A. Serra	esclaus	425 d. o.	Cadis o Andalusia - Barcelona	1505/10/31
A. Parets	esclaus	100 l. b.	Cadis o Andalusia	1505/11/07
P. i M. Font	esclaus, or i plata	900 d. o.	Cadis o Andalusia - Canàries	1505/11/07
P. i M. Font	esclaus, or i plata	525 d. o.	Cadis o Andalusia - Canàries	1506/01/30
P. i M. Font	esclaus, or i plata	650 d. o.	Cadis - Canàries	1506/02/18

Font: AHPB

També a Armenteros (2012), *Cataluña*, p. 199-200, i ídem (2014), "Towards", p. 645-646.

FUNDACIÓ NOGUERA

La variabilitat del proveïment

Les seixanta-una assegurances marítimes documentades, el valor de les quals va ascendir a les 39.990 lliures, podrien suggerir que bona part del proveïment del mercat d'esclaus de Barcelona es va fer, preferentment, mitjançant el subministrament directe, si més no pel que fa als captius que procedien de l'espai atlàntic. Si descartem aquells documents que no són precisos quant al lloc de descàrrega i retenim únicament els que especifiquen Barcelona com a destinació, la xifra disminueix a trenta-nou contractes i 23.025 lliures assegurades. I encara hom pot ser més estricte i discriminar aquells altres en què els esclaus no van ser l'única mercaderia transportada, la qual cosa deixaria vint-i-sis contractes amb un valor assegurat de 16.870 lliures barceloneses.

Tanmateix, el període cronològic que cobreixen aquests seixanta-un documents que, tot i arrencar el 1492, es van redactar majoritàriament entre els mesos de febrer del 1500 i del 1506, no coincideix, precisament, amb la fase més activa en l'arribada d'esclaus nous.[77] Encara més, des del 1501, el mercat de Barcelona registra una contracció que, tenint en compte les dades aquí mostrades, i donant per bona la xifra de 16.870 lliures per a vint-i-sis transports marítims en els quals els esclaus van ser l'única mercaderia explícitament esmentada i Barcelona la seva destinació, no hauria hagut de donar-se.[78] Per la qual cosa cal suposar que, o bona part dels captius el transport dels quals es va assegurar des de Barcelona i la destinació dels quals va ser, teòricament, aquella mateixa ciutat van passar per les costes catalanes per dirigir-se a altres indrets, o les assegurances van acabar cobrint el risc d'altres mercaderies, a pesar de preveure, en un primer moment, el transport d'homes i dones.

77. Tot i que els llibres d'assegurances marítimes que s'han conservat a l'AHPB per a les últimes dècades del segle XV i els primers anys del XVI arrenquen el 1476 i arriben fins al 1509, les llacunes són absolutes entre els anys 1486-1490 i 1493-1495, període de major activitat al mercat de Barcelona. A més, els registres d'aquesta naturalesa de Pere Triter, sens dubte el notari més estretament relacionat amb la documentació de tipus mercantil, són inexistents amb anterioritat al 1490 i fragmentaris fins al 1495, la qual cosa impedeix de constatar si, entre el 1484 i el 1498, realment hi va haver algun tipus de correlació entre la contractació d'assegurances per al transport marítim d'esclaus i el proveïment de Barcelona.

78. Tenint en compte el preu mitjà que es pagava per un captiu subsaharià procedent del tràfic atlàntic a la Barcelona del final del Renaixement, unes trenta-quatre lliures, i fent un càlcul extremament conservador, és a dir, sense tenir en compte el preu que haurien pagat en origen els mercaders involucrats en aquest negoci, sens dubte més baix i, probablement, fins i tot inferior a la mitjana de 25,35 lliures que hom detecta entre les operacions dutes a terme per agents portugueses, donaria un nombre al voltant dels cinc centenars d'esclaus.

FUNDACIÓ NOGUERA

El que tots aquests indicis semblen confirmar és que el proveïment del mercat d'esclaus de Barcelona devia organitzar-se al voltant d'un concepte clau: la variabilitat.

Deixant de banda altres vies de subministrament que funcionaven des de feia segles, com ara la contínua transfusió de població islàmica nord-africana i ibèrica, eventualment estimulada durant la conquesta del regne nassarita de Granada, o la ruta comercial que unia les costes catalanes amb la regió meridional de Sicília o, directament, amb Barqa, un tipus d'aprovisionament que, tot i haver deixat un exigu rastre documental, sens dubte devia ser significatiu,[79] el proveïment de Barcelona, com el de moltes altres ciutats ibèriques d'aquella primera modernitat, va dependre de la lògica de la redistribució que s'havia anat configurant a partir de l'articulació del primer tràfic negrer.

Encara que sigui pràcticament impossible constatar fefaentment l'existència d'un subministrament des de València, és altament probable que una proporció desconeguda de la població esclava arribada a Barcelona ho hagués fet, precisament, des d'aquella ciutat, sia mitjançant la interacció entre mercaders barcelonins i valencians, els quals haurien aprofitat les oportunitats que brindaven la fortalesa del mercat valencià i la demanda del barcelonès, especialment entre els anys en què és possible apreciar un desenvolupament sostingut del teixit productiu de la ciutat catalana que hauria estimulat, al seu torn, l'arribada de treballadors lliures i esclaus nous, i que coincideix amb una fase

79. Algunes notícies apunten cap a l'existència d'un tràfic directe entre Barcelona i Barqa. El 26 de juny de 1514, per exemple, el govern municipal de Barcelona va enviar una missiva al governador general del Llenguadoc en la qual exigia la restitució dels béns capturats a Pere Serra, patró d'una embarcació propietat del mercader barceloní Pere Puig, que, després de partir de Barqa, havia estat assaltada per les naus del gran mestre de l'orde de Malta. Entre d'altres mercaderies no detallades, les autoritats municipals van reclamar la devolució de "devuyt serrahins negres", de ben segur el carregament més preuat per ser l'únic explícitament esmentat —Capmany (1961-1963/1779-1792), *Memorias*, II-1, doc. 450, p. 657-658. Si no l'haguessin assaltada, és probable que una part d'aquells esclaus hagués acabat al mercat català, tot i que, *a priori*, la seva destinació era Sicília. De fet, un altre document, datat l'abril del 1461, revela l'existència d'un tràfic directe d'esclaus entre les costes líbies i Barcelona arran del conflicte generat entre els mercaders barcelonins Ramon Desplà i Bernat Ros, amos d'una caravel·la que es dirigia a Barqa amb blat i draps per baratar per esclaus, i Galceran de Requesens, batlle general de Catalunya i propietari de les galeres que havien assaltat la primera embarcació. Davant d'un acte sense cap mena de dubte il·legal, els consellers de la ciutat van recordar que el tràfic entre Barcelona i Barqa i, més concretament, el transport d'esclaus negres des d'aquelles terres fins als territoris catalanoaragonesos, era completament legal; AHCB, CC, *Lletres closes*, VI-22, 1461, abril, 14; citat a Carrère (1977-78/1967), *Barcelona*, I, p. 275, n. 188.

FUNDACIÓ NOGUERA

expansiva del mercat de captius de València,[80] sia per la mediació dels nombrosos factors que les grans companyies comercials dedicades a la redistribució de mà d'obra esclava, com la societat Marchionni-Barzi, tenien al Llevant ibèric.[81] En aquest sentit, tant l'activitat d'alguns mercaders genovesos, com ara Ambrogio Fatinanti, que va participar en el mercat de compravenda entre el 1494 i el 1496 i la malla de relacions del qual sens dubte va estar vinculada amb els circuits del primer tràfic atlàntic, com la dels portuguesos Pedro Ferrandis, Pedro de Sintra, Velasco Rodrigues, Pedro Díez, João Rodrigues, Gonçalvo Díez i Álvaro Ferrandis, actius entre el 1486 i el 1491, als quals probablement hauríem d'afegir un nom més, el de Diogo Caldeira, o la dels catalans Joan Alió, Francesc i Cebrià Falcó, Francesc Ribera o Jaume Montargull, veritable especialista en les operacions de compravenda, devien ser decisives per al proveïment de Barcelona. A més, res no impedeix de pensar que els moviments de mercaderies assegurats des de Barcelona durant els primers anys del regnat de Ferran II, que revelen un tràfic intens entre València i la ciutat catalana, haguessin inclòs un nombre indeterminat d'esclaus, probablement operant des de la lògica de la menuda i no pas del comerç a l'engròs.

Però el que totes les evidències suggereixen és que, al marge d'aquesta hipotètica modalitat de proveïment, el subministrament directe des dels centres més dinàmics de la nova economia atlàntica, com ara Cadis, El Puerto de Santa María, les Canàries[82] i, en menor mesura, Sevilla, Barbaria de Ponent i Lisboa, va ocupar un lloc destacat.

No sembla excessivament aventurat relacionar la proliferació de les assegurances per cobrir el risc del transport de captius,[83] clarament

80. Que arrenca abans del 1489, probablement pels volts del 1485, i s'estén fins al 1497; cf. CORTÉS (1964), *La esclavitud*, p. 58-59, gràfic 1.

81. No serà sobrer recordar el succeït el maig del 1487, quan el batlle general del Regne de València va ordenar el guiatge a la ciutat d'una caravel·la de la companyia formada per Bartolomeo di Domenico Marchionni i Cesare Barzi, repleta d'esclaus, la intenció de la qual era prosseguir el seu camí fins a Barcelona; cf. en aquest mateix llibre, p. 77, n. 36.

82. De les sis assegurances marítimes que van cobrir carregaments d'esclaus entre les Canàries i Cadis (cinc) o Barcelona (una), tan sols una, datada el 18 de juny de 1496 —AHPB, Pere Triter, 239/57, 1496, juny, 18, f. 35v-36v—, podria estar relacionada amb les esclavitzacions provocades per la conquesta castellana, mentre que les cinc restants s'han de relacionar amb la redistribució d'esclaus negroafricans, i no pas d'indígenes canaris. No serà sobrer assenyalar que la fase més aguda de l'esclavització de la població nadiua de l'arxipèlag es va produir durant la conquesta de La Palma i de Tenerife i els anys immediatament posteriors. Des del 1500, aproximadament, l'esclavització dels canaris va esdevenir rara i excepcional.

83. Que incloïen una clàusula que eximia els asseguradors davant de la mort natural o la fuga dels esclaus, sistemàticament anotada a tots els contractes que esmentaven el

diferenciades d'aquelles altres en què hom parlava genèricament de mercaderies sense arribar a esmentar objectius concrets, llevat del capital assegurat, amb un canvi qualitatiu en la lògica de la redistribució de la mà d'obra esclava. Davant d'uns mercats cada cop més integrats, als quals el binomi sucre/esclaus havia esdevingut el centre de gravetat de tot un sistema d'intercanvis econòmics de signe euroafricà, les famílies mercantils més importants de la Barcelona tardomedieval haurien abandonat les operacions a la menuda per instal·lar-se, plenament, en el primer tràfic atlàntic, objectiu clar dels seus moviments i les seves inversions des dels darrers anys del quatre-cents.

El més interessant, però, és observar com l'escassa demanda generada per Barcelona, especialment a partir del 1501, no va impedir que els mercaders catalans consolidats a les xarxes atlàntiques continuessin dedicant-se a aquell lucratiu negoci, bo i apostant pel comerç d'homes i dones com un sector estratègic i prioritari de les seves inversions. Casos com el de la família Font són paradigmàtics. Amb prou feines en dues dècades, van reorientar els seus negocis cap a un horitzó que passava per l'abandó del gran comerç mediterrani per apostar, i arriscar capitals, allà on els beneficis podien ser més grans traficant, bàsicament, amb esclaus, sucre, cuirs i conserves de peix, i servint-se de Barcelona com a centre assegurador i financer.[84]

Tanmateix, és el cas de la família Morell, estretament relacionada amb el tràfic a gran escala, el que resumeix més bé l'estratègia de participació desenvolupada per alguns mercaders catalans en el comerç ibèric d'esclaus.

Entre el juny i el setembre del 1488, Joan Morell va vendre captius subsaharians al mercat de Barcelona, si més no, tres vegades.[85] El 1492, va contractar una assegurança per un valor de cinc-centes lliures barceloneses per al transport d'esclaus des d'El Puerto de Santa María, o qualsevol altre lloc de la costa de Granada, que els seus fills Joan Julià i Antoni havien de carregar a la caravel·la d'Antonio Tosquello,

---

transport de captius: "E més és pactat que los asseguradors devall scrits no sien tenguts a mort natural o divinal ne a fuyta de les dites testes".

84. Pels volts del 1486, els Font encara apostaven pel comerç mediterrani. El gener d'aquell any, van contractar una assegurança per cobrir el risc d'una embarcació que, després de sortir de Barcelona, va transportar diverses mercaderies fins a Alexandria; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/14, 1486, gener, 11, s. f.

85. AHPB, Galceran Balaguer, 241/23, 1488, juny, 27, s. f.; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/35, 1488, juliol, 2, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, setembre, 15, f. 13r-v. Entre el desembre del 1482 i l'abril del 1516, sia com a venedors sia com a intermediaris, però mai com a compradors, els Morell van participar fins en quinze operacions al mercat de compravenda de Barcelona.

NOGUERA

si bé, finalment, van acabar adquirint peix salat que es va enviar, en diverses partides, entre el maig i l'agost del 1493.[86] Anys més tard, el novembre del 1499, Joan Morell va participar en un comú, un tipus de societat mercantil d'un sol viatge, amb un mariner anomenat també Joan Morell, probablement membre de la família,[87] un cert Gomis, Carles Pou i Lluís Baró, boter. Amb el lucre d'aquella empresa, en la qual, a més de sal, hi havia bótes i barrils buits, els socis van adquirir peix i altres mercaderies carregades a les Canàries i a Santa Cruz de la Mar Pequeña, a la costa atlàntica africana, que es van remetre fins a Barcelona després de fer escala a El Puerto de Santa María.[88]

El maig del 1501, Joan Morell va assegurar diversos productes que un altre dels seus fills, Gaspar, havia de carregar a El Puerto de Santa María o a qualsevol altre lloc d'Andalusia amb direcció a Barcelona.[89] El març de l'any següent, Gaspar, un dels membres més actius de la família, va expedir cinc-cents cafissos de blat d'Antequera i de Loja a Barcelona.[90] Dos anys més tard va enviar, des de Màlaga, una esclava mandinga al mercader valencià Francesc Fenollosa.[91] El 1505, actuant en nom de Ramon de Cardona, capità general de l'Armada del Regne de Granada, es va encarregar de rebre tots els morabatins que devien al seu principal, com també els esclaus destinats a galeres.[92] Sabem que, el maig del 1506, Gaspar Morell ostentava el càrrec de lloctinent del Consolat de Mar al Regne de Granada,[93] i que, el juny del 1513, va presentar a la batllia de València, al costat del seu germà Lluís, setanta-sis esclaus negres. Un mes enrere, Lluís havia presentat norantatres esclaus més, negoci que completava els que ja havia fet el 1507 i el 1508 amb la presentació de cent deu i divuit esclaus subsaharians, respectivament, i que continuaria el maig del 1514 amb la presentació de noranta-cinc negroafricans més.[94] En tan sols cinc operacions dutes a terme entre el 1507 i el 1513, Lluís i Gaspar Morell havien negociat a València amb tres-cents vuitanta-dos esclaus, amb tota probabilitat de procedència guineana i senegambiana.

86. AHPB, Pere Triter, 239/55, 1492, desembre, 24, f. 179r-180r; també a FERRER (1997), "El comerç", p. 308.

87. I el qual, dos anys enrere, trobem venent una esclava canària al mercat de Barcelona: AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/8, 1497, desembre, 22, s. f.

88. FERRER (1997), "El comerç", p. 308.

89. AHPB, Pere Triter, 239/60, 1501, maig, 27.

90. VICENS (1936-1937), *Ferran*, II, p. 328, n. 169.

91. CORTÉS (1964), *La esclavitud*, doc. 751.

92. GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 230.

93. AHPB, Pere Triter, 239/30, 1506, maig, 23.

94. CORTÉS (1964), *La esclavitud*, doc. 872, 897, 1354, 1359 i 1399.

Molt més interessant és observar com, entre el 1507 i el 1516, just quan la demanda d'esclaus exercida per Barcelona s'havia contret amb força, ambdós germans, associats amb Constancio Barzi, fill de Cesaro Barzi, representant a València dels negocis de Bartolomeo di Domenico Marchionni, van exportar des de València i Cadis prop de 1.500 esclaus negres destinats a les heretats canàries i a les plantacions que prosperaven a l'illa caribenya de La Española. El més sorprenent de tots aquests moviments és que, en aquestes darreres empreses, els documents es refereixen a Lluís i Gaspar Morell com a familiars directes de Marchionni i Benedetto Morelli, el nebot del famós tractant florentí que, precisament durant aquells anys, es trobava amb el seu oncle a Madeira atenent els interessos familiars.[95]

En l'estat actual de les investigacions, és pràcticament impossible afirmar amb rotunditat que, efectivament, els catalans Lluís i Gaspar Morell van ser familiars de Marchionni. Alguns documents no aclareixen prou aquesta relació. D'altres, en canvi, suggereixen just el contrari. Però del que no hi ha dubte és que els Morell, des de Barcelona i al ritme de l'articulació de la primera economia atlàntica, van estar involucrats en la comercialització dels principals productes peninsulars i oceànics, van dissenyar una estratègia en què la dispersió per les ciutats més dinàmiques del litoral ibèric, com Cadis, Màlaga o València, els va garantir l'accés als principals circuits comercials, bo i negociant tant a Àfrica com a Amèrica i la península Ibèrica, i que, per damunt de tot plegat, van participar activament en el tràfic d'esclaus a gran escala i van esdevenir un dels principals operadors del Llevant ibèric.

En definitiva, les assegurances marítimes firmades a Barcelona entre el 1492 i el 1506 confirmen la penetració de la classe mercantil catalana als circuits del primer tràfic atlàntic i la funció financera de Barcelona, amb capacitat per contractar assegurances per al transport marítim d'unes mercaderies que, nombroses vegades, no van passar per les seves costes. Com estava succeint en altres centres ibèrics llevantins, com València, els agents catalans van tractar de convertir la seva intervenció en els negocis atlàntics en un assumpte lucratiu i de poc risc per mitjà de la redistribució de productes típics de la façana atlàntica ibèrica, com el sucre, els esclaus, el peix salat i els cuirs bovins, i l'exportació, més esporàdica, de mercaderies catalanes, com les manufactures tèxtils, el corall, el vidre, la ceràmica i alguns productes agraris especialitzats, com les ametlles, les panses i el safrà.

95. Almeida (2008), "Les réseaux", p. 751; ídem (2012), "Le premier", p. 167.

Però, sobretot, van dissenyar la seva estratègia sobre la base de la contractació i l'asseguració d'enviaments per valors importants, del tancament d'acords dins d'estructures empresarials sòlides que acostumaven a tenir representants permanents a Andalusia, les Canàries i, en menor mesura, Portugal, i de la interrelació amb les grans companyies florentines, com la de Jácome Botti, o amb la noblesa andalusa, com els Cabeza de Vaca. En aquest sentit, les aliances matrimonials no feien sinó confirmar la voluntat d'abandonar terres catalanes per establir-se, definitivament, a la zona més dinàmica de la nova economia atlàntica.[96]

La lògica del primer tràfic negrer va convertir els homes de negocis catalans en agents de primer ordre per articular la redistribució de mà d'obra esclava a la península Ibèrica. La seva experiència en el gran comerç internacional, acumulada durant els segles baixmedievals, els havia conferit el valor afegit necessari per endinsar-se en aquell nou espai de negociació amb garanties d'èxit. I, seguint aquesta lògica, de la mateixa manera que l'expansió portuguesa va necessitar la col·laboració de les grans companyies italianes per fer viable l'articulació del primer tràfic atlàntic, aquestes mateixes companyies es van recolzar, al seu torn, en estructures empresarials més petites, com les valencianes o les catalanes, per implantar veritables xarxes sectorials i territorials.

Seguint aquesta argumentació, doncs, tot sembla suggerir que, durant els darrers temps medievals, van ser les activitats d'aquests homes de negocis les que van garantir el proveïment del mercat d'esclaus de Barcelona. Malgrat que no es pot descartar la possibilitat que València tingués un paper destacat en el subministrament d'esclaus, hipòtesi que, avui dia, no es pot confirmar, tots els indicis assenyalen cap a una mateixa direcció: els esclaus negres i canaris que van arribar als carrers de Barcelona ho van fer gràcies a la penetració dels

96. L'anàlisi de Paulino Iradiel i David Igual per a la València del final del segle XV i les primeres dècades del XVI recorda, en gran manera, allò que estava succeint a Barcelona, excepte en la fortalesa econòmica d'ambdues ciutats i en la capacitat de cadascuna per atreure els homes de negocis, indiscutiblement més forta en el cas de la primera —cf. IRADIEL i IGUAL (2003), "Del Mediterráneo", p. 160-164. Com a València, a Barcelona els portuguesos van assumir diferents graus de participació en les xarxes comercials catalanes, relativament significativa en la introducció d'esclaus negres. Però es van mantenir sempre allunyats d'altres sectors, com el negoci assegurador. De fet, si durant el primer tràfic atlàntic els portuguesos van monopolitzar l'explotació de les grans àrees de reserva d'esclaus de l'Àfrica occidental, no va ser gràcies a la seva experiència en el comerç a gran escala, sinó als privilegis de signe exclusivista que l'expansió per l'Atlàntic africà els havia donat, i que van ser gradualment sancionats per Roma i acceptats, a contracor, per Castella. Al contrari, lluny de controlar la redistribució, en territori ibèric, dels esclaus subsaharians, els portuguesos van dependre dels agents de les grans companyies comercials, com la de Bartolomeo Marchionni o la dels Berardi.

NOGUERA

mercaders catalans a les xarxes de negociació que s'havien forjat a l'Atlàntic mitjà. I va ser gràcies a aquesta aposta decidida que, més enllà de garantir el proveïment de la ciutat catalana, alguns d'aquests homes de negocis es van convertir en operadors destacats a l'albada del primer tràfic atlàntic.

FUNDACIÓ NOGUERA

FUNDACIÓ
NOGUERA

COMPRAR I VENDRE ESCLAUS A LA BARCELONA DEL RENAIXEMENT

El 18 de juny de 1496, Miquel Font va contractar una assegurança per cobrir el risc d'una quantitat indeterminada d'esclaus i sucre, valorada en tres-cents ducats d'or, que Nicolau Angelats, estant a terres andaluses, havia de carregar a les Canàries i descarregar a Cadis.[1] Amb prou feines un mes més tard, Pere Font, corredor de coll, va vendre segons acord mutu a Joan Pasqual, doctor en dret, l'esclau Cristòfol, negre, de Barqa, d'uns dotze anys d'edat, valorat en vint-i-set lliures. La venda s'havia dut a terme mitjançant la intervenció del barceloní Jaume Montargull, corredor d'orella.[2]

No hi ha cap relació entre aquestes dues operacions, llevat que Miquel i Pere Font eren germans. Totes dues assenyalen els límits econòmics del complex univers de l'esclavitud pel qual es va moure la societat barcelonina del Renaixement. En un extrem, la participació en un tràfic que s'articulava a milers de quilòmetres de distància. A l'altre, l'organització d'un mercat de compravenda local en què, sovint, hom recorria a la intervenció de corredors, en alguns casos veritables especialistes d'aquest tipus de negocis, per emparellar ambdues parts interessades, venedors i compradors, a canvi d'uns honoraris.[3]

1. AHPB, Pere Triter, 239/57, 1496, juny, 18, f. 35v-36v.

2. AHPB, Bartomeu Torrent, 256/9, 1496, juliol, 23, f. 2v; per a l'evolució de l'ofici de la corredoria, com també per a la distinció entre els corredors de coll, probablement anomenats així per la seva dependència respecte a la classe mercantil, "penjats del coll" dels mercaders pels quals mitjançaven en les operacions de compravenda, i els corredors d'orella, metàfora de la confidencialitat i del secret, tots dos estretament vinculats al gran comerç marítim català i estranger, cf. Plazolles (1993), "Les courtiers".

3. El maig del 1451, les autoritats municipals van establir que els corredors que intervinguessin en la venda de "catiu e cativa de qualsevol nació" rebessin, com a honoraris, vuit sous per transacció, quatre del comprador i quatre més del venedor; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-7, 1451, maig, 13, f. 63v.

El cas de Jaume Montargull és paradigmàtic. Quan el juliol del 1496 va mitjançar en la compravenda de l'esclau Cristòfol, feia més d'una dècada que es movia, amb comoditat, pels entrellats del comerç d'homes i dones. De fet, la seva primera intervenció coneguda en aquest tipus de negoci es remunta al final de l'agost del 1485, quan va comprar al canonge de Barcelona Francesc de Milà, per trenta-cinc lliures, una esclava etíop d'uns quaranta anys d'edat.[4]

En aquell temps, Montargull, que es dedicava professionalment a la sastreria, havia començat a construir un perfil professional cada cop més lligat el comerç d'esclaus. El setembre del 1486, per exemple, va rebre del cavaller Bernat Margarit, domiciliat a Girona, una lliura i dotze sous "pro iure impositonis cuiusdam serve quam emistis a Johane de Trem", mercader de Barcelona, pel preu de quaranta, com també per altres quantitats que Joan de Tremp i Joan Bonadona, paraire de draps de llana, li devien "ratione dicte impositionis".[5]

Entre el juny del 1487 i l'octubre del 1490, Montargull va vendre un mínim de cinc esclaus que li van reportar uns guanys teòrics de cent trenta-una lliures barceloneses. Així mateix, va comprar a Isabel, vídua de Bartomeu Llombart, mercader de Barcelona, i al fill de tots dos, Bartomeu, també mercader, l'esclava negra Caterina, de Barqa, d'uns quaranta-cinc anys d'edat, per la qual va pagar sis lliures.[6] L'interessant d'aquesta darrera operació, registrada per Jaume Vilar el 14 de abril de 1488, és que, prèviament, aquell mateix dia, Montargull havia venut la mateixa esclava al ballester Bartomeu Balaguer en una altra de les notaries de la ciutat, però per dotze lliures i seguint el costum corsari.[7] Amb prou feines en unes hores, Jaume havia guanyat sis lliures en una doble transacció de la qual poc més se sap.[8]

4. AHPB, Dalmau Ginebret, 219/20, 1485, agost, 30, s. f.

5. AHPB, Andreu Mir, 234/17, 1486, setembre, 28, s. f. El document sembla suggerir que Montargull tenia arrendat, almenys en part, el cobrament de la imposició municipal que gravava la compravenda d'esclaus, el pagament de la qual havia estat ordenat tant pel consistori municipal com per la vegueria i la batllia de Barcelona des del 1355; cf. en aquest mateix llibre, p. 44, n. 64.

6. AHPB, Jaume Vilar, 245/4, 1488, abril, 14, s. f.

7. AHPB, Galceran Balaguer, 241/22, 1488, abril, 14, s. f.

8. No és possible determinar de quina manera Caterina va passar a les mans d'Isabel, ni per què aquesta darrera la va vendre, de nou, a Jaume Montargull per la meitat del preu que Bartomeu Balaguer va pagar en la primera transacció. Aquest tipus d'operacions, sense arribar a ser nombroses, no són tampoc excepcionals. És probable que, de vegades, estiguessin amagant possibles deutes entre les parts implicades, o que reflectissin la materialització d'acords de naturalesa distinta. Malauradament, les limitacions de la documentació impedeixen de comprendre la lògica que les van motivar.

NOGUERA

Molt més interessant és la venda de l'esclava negra Elionor, nascuda a Portugal feia uns quinze anys. El 24 d'abril de 1488, amb prou feines uns dies després que Montargull negociés la venda i la compra posterior de Caterina, el sastre es va dirigir a la notaria de Bartomeu Requesens, on l'esperaven Mateua, esposa del cirurgià de Barcelona Pere Puigsec, i les quaranta-tres lliures que obtindria per la jove esclava, venuda segons l'ús de Barcelona.[9]

Mesos després, l'acord tancat amb Montargull no anava per bon camí. L'esclava Elionor havia començat a manifestar problemes greus de salut, per la qual cosa Mateua va decidir de reclamar a Jaume Montargull la restitució del preu pagat. La carta de venda redactada aquell 24 d'abril deixava prou clar que l'operació s'havia dut a terme "a ús e costum de Barcelona, prometent e obligant-vos ésser tengut de tots mals segons les ordinacions de Barcelona".[10] Mateua argumentava que Elionor patia una patologia severa a l'aparell respiratori i epilèpsia, com havia fet saber a Montargull.[11] Però el més greu era que, pel que sembla, l'esclava, que ja presentava aquests símptomes amb anterioritat a la venda, "de la jornada de ir fins avui ha continuat, e continua, en scupir sanch e en engoxes, e en altres accidents grans per los quals stà dita sclava en gran perill de morir, e mostren dits accidents ella ésser així morbosa com dalt és dit". Acollint-se al que establien les lleis aprovades pel consistori municipal el maig del 1433,[12] Mateua sol·licitava a Montargull de desfer la venda: ella li lliuraria l'esclava i, a canvi, rebria el preu pagat a més de les despeses i els danys que la venda fraudulenta li havia ocasionat.

És probable que la primera intenció de Mateua no fos la de desprendre's de l'esclava i recuperar els seus diners. De fet, davant de la

9. AHPB, Bartomeu Requesens, 203/30, 1488, abril, 24, s. f. Aquella no era la primera esclava que adquiria Mateua. De fet, nou dies enrere havia comprat a Francina Ximeno, d'Aragó, monja del monestir barcelonès de les Jerònimes, l'esclava Caterina, també negra, d'uns vint anys d'edat, per la qual va pagar quaranta lliures barceloneses —AHPB, Miquel Fortuny, 249/3, 1488, abril, 15, s. f. En definitiva, vuitanta-tres lliures invertides en dues operacions negociades en tan sols nou dies.

10. AHCB, *Arxiu Notarial*, IX.16, 1488, octubre, 9, s. f.

11. "E com dita sclava fos ja en lo temps de la venda predita, e abans, malalta de malaltia secreta perillosa, e tal que és així morbosa que segons dites ordinacions e altres de dret ha loch redibició de aquella segons se pora veure per expertes e intelligents persones, per la qual malaltia, alguns dies ha hi vench un accident que caygué en terra sens parlar e bavejant, com havent mal de caure, lo que fora denunciat a vos, dit Montargull."

12. Que fixaven els procediments de reclamació, peritatge i compensació sobre la base de la llista de malalties i defectes físics elaborada per delimitar els drets i les obligacions de compradors i venedors; cf. en aquest mateix llibre, p. 53-54.

possibilitat que Montargull no acceptés l'acció redhibitòria i accedís a la restitució del preu pagat, li va oferir la possibilitat que, com a mesura pal·liativa, administrés les "medicines e metges o cirurgians necessaris (…) en ajudar a dita sclava". Això sí, li exigia la seva presència durant tot el temps que durés la recuperació, com també la contractació d'"alguna persona experta en veure, regonèxer e extimar lo mal de dita sclava". Si Montargull no acceptava aquelles condiciones, Mateua acudiria als tribunals bo i fent ús d'"aquells remeys li semblaran, protestant continuament contra vós e béns vostres de tots dans, interesos e despeses e de totes coses lícites de protestar".

Del conflicte entre Jaume i Mateua, no se'n sap res més. Però hi ha pocs dubtes que la seva repercussió va ser més aviat escassa per als interessos de Montargull en el negoci esclavista. En tot, menys en un aspecte: malgrat que Jaume encara va vendre una esclava mora l'octubre del 1490,[13] a partir del 1492, quan el sastre va deixar de ser-ho per incorporar-se a l'ofici de la corredoria, no va tornar a vendre esclaus a títol personal, potser per evitar problemes i no veure's compromès davant de reclamacions eventuals.

Des d'aleshores i fins al desembre del 1509, Jaume Montargull va intervenir almenys en dinou operacions com a intermediari, però també en qualitat de fiador i de testimoni, com va fer el maig del 1494 en la venda de l'esclava Margarida, en què Miquel Font, el qual a hores d'ara no cal presentar, va ser fiador del venedor davant de possibles reclamacions per epilèpsia, demència i enuresi que el comprador pogués interposar.[14] La relació entre Miquel Font i Montargull no devia ser casual. Encara en dues operacions, a més de la duta a terme el 23 de juliol de 1496, anteriorment esmentada, Montargull va treballar per als Font com a corredor.[15]

Aquests vint-i-nou fragments de la vida de Jaume Montargull, sens dubte el corredor més actiu de tots els que van participar en aquest tipus d'operacions entre el 1479 i el 1516, han fet aflorar diversos conceptes relacionats amb el negoci de la compravenda de persones esclavitzades: els diferents preus que es van pagar per esclaus de característiques, *a priori*, similars; els conflictes i les reclamacions sor-

13. AHPB, Pere Triter, 239/9, 1490, octubre, 14, s. f.

14. AHPB, Pere Pasqual, 191/14, 1494, maig, 5, s. f. A més d'aquesta operació, Montargull va participar com a testimoni, si més no, en tres més: AHPB, Antoni Joan, 187/55, 1493, novembre, 10, s. f.; AHPB, Joan Fluvià, 225/5, 1493, novembre, 15, s. f., i AHPB, Bartomeu Requesens, 203/35, 1494, gener, 27, s. f.

15. AHPB, Joan Marc Miquel, 246/13, 1493, setembre, 3, s. f., i AHPB, Joan Palomeres, 258/17, 1509, abril, 14, s. f., també a AHCB, *Arxiu Notarial*, IX.16, 1509, abril, 14, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

gits en els casos de vendes fraudulentes, o les diferents modalitats de compravenda en ús a Barcelona, que podien ser segons les ordenances municipals, seguint el costum corsari o mitjançant l'acord mutu entre les parts implicades, com va succeir amb l'esclava negra Caterina, de Barqa, venuda a Montargull per Isabel i el seu fill Bartomeu Llombart "pro tali qualis est".[16]

Malauradament, és molt poc el que se sap sobre l'organització material del mercat de compravenda d'esclaus a la Barcelona tardomedieval. Desconeixem si les platges de la ciutat catalana van rebre l'arribada de naus amb lots de captius més o menys nombrosos o si, al contrari, el transport a la menuda va ser majoritari, si bé les assegurances marítimes suggereixen l'existència d'ambdues realitats. Tampoc no se sap si els esclaus romanien a les bodegues de les naus amb què s'havien transportat fins que els venien o si, al contrari, els descarregaven i els conduïen fins a algun recinte on custodiar-los en espera de compradors.[17] I, semblantment, l'absència de dades que ens informin sobre els llocs on es negociaven les transaccions, al marge de les notaries de la ciutat, espai físic en el qual hom registrava les operacions, és pràcticament absoluta. Tot i que no és difícil imaginar-se algunes possibilitats, com ara l'edifici de la Llotja de la Mar i els seus carrers i places limítrofs, on alguns notaris estretament vinculats als negocis mercantils tenien les seves oficines, com Andreu i Lluís Carles Mir, o Pere Triter,[18] o la plaça Nova i la plaça de Sant Jaume, indrets on s'organitzaven importants activitats de mercat, especialment les relacionades amb els encants públics.

De la nau al mercat

Les operacions que es duien a terme al mercat d'esclaus de Barcelona eren múltiples, des de les compravendes, sens dubte les més abundants (set-centes cinquanta-cinc, el 59,4 % de totes les documentades), fins a cessions, lloguers o trocs, passant per donacions, vendes temporals, contractes de treball i d'aprenentatge, manumissions, hipoteques o embargaments per deute.

16. AHPB, Jaume Vilar, 245/4, 1488, abril, 14, s. f.

17. Com, per exemple, sí que succeïa a Màlaga, on se sap que, abans de vendre'ls, els grans carregaments d'esclaus es podien portar a l'almodí de la ciutat, on romanien fins que els seus amos pagaven el quint reial, a horts o espais tapiats i tancats amb forrellat o a cases de particulars, on restaven "a buena guardia e custodia"; González (2005), *La esclavitud*, p. 242-243.

18. Així ho indiquen, tant en el cas de les notaries d'Andreu i Lluís Carles Mir com en la de Pere Triter, les constants al·lusions que figuren als seus manuals.

Un cop desembarcats a la platja de la ciutat, els propietaris dels esclaus, o els responsables del seu transport i la seva recepció, eren obligats, almenys teòricament, a presentar-se davant del batlle per informar sobre l'origen de cadascuna de les peces, pagar les taxes corresponents i obtenir els certificats que asseguraven la seva justa esclavització. I dic en teoria perquè, malgrat que no hi ha indicis que la neguin, tampoc no hi ha cap referència, directa o indirecta, que atesti, durant el regnat de Ferran II, la continuïtat d'una mesura que va ser adoptada pel consistori municipal el 24 de juliol de 1433.[19]

Sigui com vulgui, la veritat és que en gairebé el cent per cent de les compravendes documentades es va assegurar que l'esclau era de bona guerra, per la qual cosa hom pot suposar que, al moment de tancar el tracte, els venedors disposaven del document que així ho acreditava. O, si més no, asseguraven que era així.

Recordem, per un moment, l'arribada a Barcelona, a primers del mes de març del 1486, de la caravel·la de Gonçalvo Díez, patró i pilot de Lisboa.[20] A més de la tripulació, en aquella embarcació també viatjaven els lisboetes Pedro Ferrandis i Pedro de Sintra, tots dos mercaders. En aquell temps, la ciutat catalana havia augmentat la demanda de mà d'obra esclava fins al punt de convertir en atractiu el viatge més enllà de València. Barcelona necessitava treballadors, lliures o esclaus. I, en aquella conjuntura, molts mercaders, autòctons o forans, no s'hi devien pensar: el negoci estava assegurat.

El 8 de març, Sintra va baixar de la nau acompanyat dels esclaus Muça, definit com a agarè, i Maria, de la qual hom assegurava que

19. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-5, f. 5r-7r. 1433, juliol, 24. És probable que València, en plena efervescència mercantil davant d'un nou context condicionat per l'impacte del primer tràfic atlàntic, a la qual cosa caldria afegir els efectes negatius que la guerra civil catalana havia provocat a Barcelona, hagués centralitzat els interrogatoris i l'expedició dels certificats de bona guerra, o bona part d'ells, per a tot el territori catalanoaragonès. A més, els procediments a ambdues ciutats, tot i ser pràcticament idèntics, no solament van ser gestionats per administracions de diferent rang (la Batllia General del Regne en el cas valencià i la batllia de la ciutat en el barcelonès) sinó que també van perseguir objectius igualment diferents. Mentre que a València l'horitzó va ser de naturalesa fiscal (assegurar el cobrament del quint reial sobre els esclaus desembarcats a la ciutat), a Barcelona hom va pretendre resoldre un conflicte que havia ocasionat no pocs problemes (proclamacions de llibertat presentades davant dels tribunals eclesiàstics, principalment), i tan sols s'exigia el pagament d'una quantitat no excessivament elevada per cobrir els costos dels interrogatoris, d'un a dos sous d'acord amb el nombre dels esclaus presentats (cf. en aquest llibre, p. 59), davant d'una forquilla que, en el cas valencià i per als grans lots de captius subsaharians, podia moure's entre els vuit i els nou sous, segons la taxació; IRADIEL i IGUAL (2003), "Del Mediterráneo", p. 180.

20. Cf. en aquest llibre, p. 163.

FUNDACIÓ NOGUERA

l'havien batejada, tots dos procedents de Guinea. Encara que no coneguem aquesta informació, és probable que el portuguès hagués pagat els serveis d'algun dels barquers de la ciutat perquè descarregués la seva mercaderia des de la caravel·la de Gonçalvo Díez fins a la platja.[21] Com també ho és que, prèviament, hagués acordat la transacció amb el donzell Ponç de Papiol, de Sabadell, a canvi de cinquanta-quatre lliures i deu sous barcelonesos. Però del que no hi ha dubte és que, aquell dia, tots dos es van dirigir a la notaria de Bartomeu Requesens per posar per escrit una venda que es faria seguint el costum corsari.[22]

Comprar i vendre esclaus

Habitualment, les vendes comprenien un sol esclau. Tanmateix, de vegades, també incloïen famílies, normalment monoparentals, formades per la mare i un o més fills de curta edat. Les vendes podien fer-se de dues maneres: en subhasta pública o tractant directament entre venedor i comprador. La primera es feia "per loca solita dicte civitatis", probablement a la plaça Nova, al Pla de Palau o a la plaça de Sant Jaume, tots llocs on els esclaus en venda acostumaven a ser exposats "palam et publice".[23] Al contrari, la segona, que depenia, únicament, de les parts directament implicades i quedava restringida a l'àmbit privat, podia fer-se tant en un espai públic com a la residència del venedor.[24]

Malgrat que no sembla que fos una pràctica estesa, els compradors podien sol·licitar l'examen mèdic d'un especialista sanitari per certificar el bon estat de salut de la peça. Evidentment, els honoraris cobrats pel físic encarregat de dur a terme el dit peritatge s'havien de sumar

21. Cosa habitual en una ciutat com Barcelona, on la construcció d'un port operatiu va ser un veritable maldecap fins entrat el segle xvi. Se sap que a València, per exemple, ciutat que tampoc no va disposar de port estable durant els darrers temps medievals malgrat els intents de construir un espigó entre el 1480 i el 1525 —Soberón (2010), "El port", p. 159—, Cesare Barzi va pagar set lliures i deu sous al barquer Pere Celles per les tasques de descàrrega d'un lot format per cent cinquanta-dos esclaus arribats el 1491; Iradiel i Igual (2003), "Del Mediterráneo", p. 180.

22. AHPB, Bartomeu Requesens, 203/29, 1486, març, 8, s. f.

23. Cf. Sancho (1979), "La esclavitud", p. 202; Plazolles (1993), "Les courtiers", p 137.

24. Jacques Heers sosté que, en les societats baixmedievals de la Mediterrània occidental cristiana, en les quals no hi havia un veritable mercat d'esclaus permanent o fins i tot ocasional, les transaccions més nombroses es duien a terme en la privacitat dels domicilis —Heers (1989), *Esclavos*, p 178-180. A Màlaga, per exemple, el qui invertia en l'adquisició de grans lots acostumava a recórrer a aquesta modalitat. Després de pactar la compra amb un mercader que arribava a la ciutat amb un carregament nombrós, posteriorment organitzava, des de la seva pròpia residència, la revenda de les peces adquirides; González (2005), *La esclavitud*, p. 246.

al preu final, la qual cosa feia la transacció més costosa. Però, també, oferia més garanties al comprador que l'esclau no patia malalties o defectes físics que poguessin devaluar la seva qualitat.[25]

Un cop assolit un acord, les operacions normalment es registraven davant de notari.[26] La carta de venda acostumava a copiar, amb minuciositat, el nom, la professió, l'estatus i el lloc de procedència i de residència de cadascuna de les parts. A continuació, s'especificaven el nom de l'esclau, el sexe i el preu pel qual es venia, bo i assenyalant el tipus de moneda utilitzada o el valor de compte, com també els terminis acordats per al pagament, dades que es podien completar amb el color, la procedència, l'edat o qualsevol altra característica que hom volgués fer constar. L'instrument de compravenda continuava amb les obligacions, els drets i els deures d'ambdues parts, la cessió del senyoratge sobre la mercaderia del venedor al comprador i la promesa del primer que l'esclau era de bona guerra. El contracte finalitzava amb l'obligació dels béns del venedor, las renúncies habituals i la validació dels testimonis, llevat que la transacció hagués tingut la mediació d'un corredor.[27] En tal cas, abans de consignar aquestes darreres dades, hom

25. FERRAGUD (2013), "The role", p. 147. Tanmateix, normalment eren els compradors, "(who) were accustomed to dealing with slaves", els qui examinaven la qualitat de l'esclau "by looking at the naked bodies of the latter" —ibídem. De fet, encara que sigui pràcticament impossible determinar el volum total de les transaccions dutes a terme a la Barcelona del Renaixement i posar-les en relació amb els peritatges mèdics anteriors a les vendes, la impressió general és que aquests darrers van ser realment escassos. Com a València, tan sols hom devia considerar necessari acudir a l'examen mèdic "when the fraud seemed beyond doubt rather than before, when it might have been considered an unnecesary expense"; ibídem, p. 168.

26. Tot i que no sempre va ser així. Si bé és impossible determinar quin volum de transaccions va quedar fora dels circuits oficials, alguns exemples, sens dubte excepcionals, assenyalen cap a la seva existència. El 1475, per exemple, Ramon Botí, menor, havia venut l'esclau turc Alès al seu soci Joan Escaldat mitjançant acord verbal. Tres anys més tard, el venedor havia mort, i hom va designar la seva mare, Eufrasina, vídua, hereva universal dels béns del seu fill. Pel que sembla, Joan Escaldat encara devia a Ramon Botí les cinquanta lliures que havien acordat per la compravenda de l'esclau i, de mutu acord amb qui ara era hereva de Ramon Botí, pare i fill, i, com a tal, receptora dels drets del deute per la venda de l'esclau, va acudir amb ella a la notaria d'Esteve Soley per registrar l'operació i reconèixer el deute. Eufrasina no va estalviar paraules per explicar a Escaldat com s'havia arribat a aquesta situació: per "ignorantiam per ipsum filium meum vobis aliquod instrumentum non fuit factum neque firmatum" —AHPB, Esteve Soley, 222/5, 1478, febrer, 9, f. 18r. Amb la redacció de la carta de venda, Joan Escaldat aconseguia la propietat legal sobre l'esclau Alès i Eufrasina s'assegurava el cobrament de les cinquanta lliures que, altrament, no hauria pogut exigir per dret. Però la rellevància del document, més enllà de l'equanimitat que hom pot intuir entre una vídua i el soci del seu difunt fill, és la informació que ens aporta sobre una pràctica que devia ser habitual i de la qual, per la seva pròpia naturalesa, pocs testimonis se n'han conservat.

27. Tot i que a Barcelona no s'hagi constatat la presència de corredors oficials d'esclaus, cosa que sí s'ha pogut fer en altres ciutats, com Còrdova, València o Lisboa

n'especificava el nom i la participació bo i informant que, per voluntat del venedor, havia procedit a la subhasta pública de l'esclau pels llocs acostumats.[28] El procediment es completava amb el lliurament d'una còpia del contracte al comprador, document que certificava la possessió legal de l'esclau.[29]

L'instrument de compravenda també especificava la modalitat a la qual s'havia recorregut per negociar la transacció, que podia alterar tant el preu com les obligacions i les garanties.

Tot i que en un 6,8 % de les vegades no ha estat possible determinar quina va ser la modalitat adoptada,[30] el més habitual va ser

—*cf.* Páez (1993), "Corredores"—, sobre les set-centes cinquanta-cinc compravendes documentades, en el 17,1 % de les vegades (cent vint-i-nou) hi van intervenir corredors, trenta-set vegades definits com a corredors (28,9 %), dos com a corredors de coll (1,6 %), vint-i-quatre com a corredors de felpa (18,6 %, especialitzats en l'encant de béns de particulars i d'institucions; Plazolles (1993), "Les courtiers", p. 130), i seixanta-sis com a corredors d'orella (51,2 %). Així mateix, també se'ls documenta vint-i-cinc vegades més (3,3 %) actuant com a testimonis en operacions privades tancades entre particulars, la qual cosa, segons Fabienne Guillén, podria indicar que, "ou bien le courtier se trouvait chez le notaire pour tout autre affair et l'ayant sous la main on en peut user comme témoin; ou bien le courtier en effet concerte la vente mais ne veut pas apparaître comme tel dans l'acte" per no contravenir les ordenances aprovades el 1271 que regulaven l'ofici, en les quals hom prohibia l'acceptació de regals, pecuniaris o en espècie, per evitar favoritismes cap a una de les parts —ibídem, p. 134. Pel que sembla, aquesta pràctica va ser relativament habitual. A Marsella, per exemple, pels volts del 1380 hi ha documentada la participació dels corredors Isnard Boniface i Jean Dyenas com a intermediaris en operacions de compra i venda d'esclaus, i, més sovint, com a testimonis —Heers (1989/1981), *Esclavos*, p. 172. A la València de 1375-1425, Marzal Palacios arriba a la mateixa conclusió, si bé només detecta corredors actuant com a testimonis en les vendes dutes a terme per corsaris; Marzal (2006), *La esclavitud*, p. 592.

28. Quan corria la notícia de l'arribada d'una embarcació en la qual viatjaven esclaus, els corredors, veritables especialistes en el maneig de la informació, acudien al lloc anunciat al qual s'exposarien les peces, on esperaven obtenir del mercader l'encàrrec de vendre la seva mercaderia. Per a això, buscaven clients, amb els quals concertaven el preu i les condicions de la venda. Normalment, el comprador tenia uns dies de termini per lliurar el preu acordat, temps durant el qual podia rebre el captiu per comprovar el seu bon estat de salut i les seves habilitats —un exemple a AHPB, Joan Vilana, 257/20, 1513, juny, 10, s. f. Però també podia succeir que el corredor no lliurés la mercaderia fins a rebre els diners. De fet, el corredor era responsable davant del mercader de l'operació: si el comprador no li lliurava la quantitat negociada passada la data convinguda, el mercader podia reclamar-li la suma, a la qual hauria de fer front amb els seus béns, o anul·lar el contracte; Ramos (1915), *El cautiverio*, p. 128; Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 120-121.

29. Cf. Ferrer (2000), "L'instrument", especialment les p. 66-67, on es detalla l'estructura de les cartes de venda d'esclaus a la Barcelona baixmedieval.

30. La majoria d'aquests cinquanta-un documents que informen sobre l'existència d'una operació de venda però no n'esmenten la modalitat són cartes de pagament i de deute, dos tipus d'instruments en què no calia anotar aquests detalls, mentre que en un percentatge petit es tracta de cartes de compravenda excessivament abreujades, amb

NOGUERA

tancar les transaccions seguint el costum corsari (44 %, tres-centes trenta-dues vendes) o acollint-se a les ordenances "super hiis per honorabiles consiliarios dicte civitatis factas" el maig del 1433 (41,6 %, tres-centes catorze operacions).

La venda duta a terme seguint el costum corsari, també anomenat piràtic,[31] eximia el venedor de responsabilitat davant de malalties manifestes o ocultes, però no davant de casos d'injusta esclavització, precepte legal d'obligat compliment el qual prevalia sobre qualsevol altre i que el venedor, després d'especificar que l'operació s'havia negociat segons el costum corsari, normalment garantia amb la fórmula "solum volo teneri ipsum captivum esse de bona guerra".[32] Per la seva banda,

---

prou feines minutes, en les quals hom remet a la redacció sense abreujar dels documents amb fórmules com "est notata in comuni" o "est in nota".

31. Les fórmules més habituals per a aquest tipus de transaccions van ser "ad usum et consuetudinem de cossarii et pro tali qualis est" i "more piratici sive a ús de cossarii et pro tali quali est".

32. La constatació que una venda s'havia fet violant aquest precepte podia comportar-ne l'anul·lació. El 12 de setembre de 1483, per exemple, Pere Gassó, actuant com a procurador de Beatriz Ximénez de Urrea, senyora de Centelles, va reclamar al mercader Gaspar Anglesí que executés la seva obligació a l'evicció per la venda que va fer de l'esclava tàrtara Narcisa, comprada pel seu principal, el qual, al seu torn, la va vendre al mercader Pere Bergueta, de Tarragona, el qual la va enviar a vendre, de nou, a Gènova. En aquella ciutat, Narcisa va proclamar la seva llibertat davant dels tribunals competents i va iniciar un procés contra Pere Bergueta, representat a Gènova pel mercader barceloní Melcior Mollet. Davant de les reclamacions i dels danys derivats d'aquell conflicte, en què Bergueta va haver de sol·licitar a Beatriz Ximénez de Urrea la compensació per les despeses que pogués ocasionar una venda que portava camí de ser declarada nul·la, el procurador d'aquesta darrera va fer el mateix amb qui havia estat el primer venedor, Gaspar Anglesí —AHCB, *Arxiu Notarial*, IX.16, 1483, setembre, 12, s. f. Molt més clara és la reclamació presentada per Miquel Munyós, prevere beneficiat a la catedral de Barcelona, a Galceran de Requesens, comte de Trivento, Avellino i Palamós, perquè desfés la venda de l'esclau negre Domingo Joan, de Margui, comprat l'1 de març de 1491. El captiu havia acudit a la cort del batlle de Barcelona per proclamar la seva llibertat, bo i aportant com a prova una carta de llibertat atorgada per Manuel Tolosa amb anterioritat a la venda —AHCB, *Arxiu Notarial*, IX.16, 1492, juny, 30, s. f. De vegades podia passar que, després d'acordar una venda, el comprador advertís algun tipus d'irregularitat i decidís, amb el venedor, de nomenar àrbitres independents perquè proposessin una solució. Això és el que van fer Francesc Franc, doctor en ambdós drets, i Miquel Vilar, armer. Seguint el costum corsari, Francesc havia venut a Miquel una esclava blanca, granadina, d'uns dotze anys d'edat, per quaranta lliures barceloneses, el 15 de juny de 1491 —AHPB, Miquel Fortuny, 249/6, 1491, juny, 15, s. f. Cinc dies més tard, tots dos van decidir encarregar a Pere Comes i Joan Sala, mercaders de Barcelona, l'arbitratge sobre la demanda interposada per Miquel contra Francesc i les al·legacions d'aquest darrer en defensa seva, bo i establint un termini d'un mes, prorrogable a quinze dies, per resoldre la disputa —AHPB, Miquel Fortuny, 249/6, 1491, juny, 20, s. f. Malgrat que no és possible determinar quin va ser el conflicte que els va enfrontar, tot va quedar resolt el 17 d'agost d'aquell mateix any, quan Miquel Vilar va lliurar una carta de deute a Francesc Franc per un valor de quaranta lliures, bo i reconeixent la legalitat de la venda de la jove esclava; AHPB, Miquel Fortuny, 249/6, 1491, agost, 17, s. f.

el comprador feia constar a l'instrument que acceptava el risc que una transacció d'aquestes característiques podia tenir, bo i deixant ben clar que comprava l'esclau "ad mei riscum, periculum et fortunam".[33]

Evidentment, acceptar una transacció renunciant al dret d'evicció i redhibició que establien les ordenances municipals davant de casos de malaltia no declarada devia tenir els seus avantatges. Sense anar més lluny, les tres-centes vint-i-nou vendes dutes a terme seguint el costum corsari de les quals coneixem el preu pagat (sobre un total de tres-centes trenta-dues) van registrar un valor mitjà de 32,1 lliures, davant de les 40,3 lliures pagades pels tres-cents deu esclaus amb preu conegut (d'un total de tres-centes catorze transaccions) que es van vendre segons el que establien les ordenances municipals.

Com ja s'ha comentat diverses vegades, les lleis aprovades el 1433 pels consellers de la ciutat garantien la protecció, durant un any i un dia, d'aquells compradors que poguessin veure's perjudicats si algun dels seus esclaus manifestava una malaltia greu que en devalués les habilitats i les capacitats.[34] Però, perquè això fos així, la transacció s'havia de fer "ad usum et consuetudinem Barchinone et iuxta novas ordinationes". Amb aquesta fórmula, a més de responsabilitzar-se davant de possibles casos d'injusta esclavització, que afectaven uniformement totes les compravendes amb independència de la modalitat en què s'haguessin negociat, el venedor també acceptava de fer-se càrrec de les compensacions dictades pels tribunals competents, i de complir els acords a què arribés amb la part demandant, davant de casos provats de vendes fraudulentes per manifestació d'alguna de les malalties llistades a les disposicions aprovades el maig del 1433.[35]

---

33. Aquest tipus d'operació també es constata a València —Marzal (2006), *La esclavitud*, p. 647-648, i, especialment, Ferragud (2013), "The role", p. 151—, i, indirectament, a Mallorca, on sabem que les vendes es podien negociar, si més no, "ad usum et consuetudinem dicte civitatis Maioricarum"; AHPB, Pere Triter, 239/6, 1487, juny, 2, s. f.

34. Però no més enllà. Quan Eufrasina, mare de Ramon Botí, difunt, i Joan Escaldat van acudir a la notaria d'Esteve Soley per escripturar la venda efectuada per acord verbal tres anys enrere (cf. p. 198, n. 26 d'aquest mateix capítol), la primera va deixar ben clar que no respondria "de morbo caduco nec de aliis vitiis seu morbis absconsis dicti servi (…) cum iam annus et dies affluxerint quibus de predictis vitiis et morbis tenebur"; AHPB, Esteve Soley, 222/5, 1478, febrer, 9, f. 18r.

35. La primavera del 1501, per exemple, Antònia, vídua d'Antoni Pellicer, apotecari, va haver d'atendre la demanda presentada a la cort del batlle de Barcelona per Joan Miquel, mestre en medicina, que reclamava de desfer la venda de l'esclau negre Benet, de Barqa, d'uns tretze anys d'edat, que el difunt li havia venut per quaranta-cinc lliures barceloneses seguint l'ús de Barcelona, bo i al·legant malaltia oculta i emparant-se en el seu dret a la redhibició segons allò estipulat a les ordenances municipals. Sense necessitat que les autoritats competents hi intervinguessin, Antònia va acceptar els termes de la

En definitiva, acollir-se a l'ús de Barcelona oferia al comprador majors garanties legals i jurídiques, a canvi, això sí, d'un preu que experimentava un increment mitjà del 25,4 % respecte a la mitjana registrada a les operacions negociades segons el costum corsari.

Però hi va haver una tercera via, emprada fins en un 7,6 % de les compravendes documentades, mitjançant la qual venedor i comprador subscrivien un acord, normalment sota la fórmula "ex pacto vos et me inhabito et expresse", en què hom especificava davant de quines malalties el primer respondria segons les ordenances municipals i en quines altres s'eximiria acollint-se al costum corsari.[36]

FIGURA 39
Modalitats de compravenda

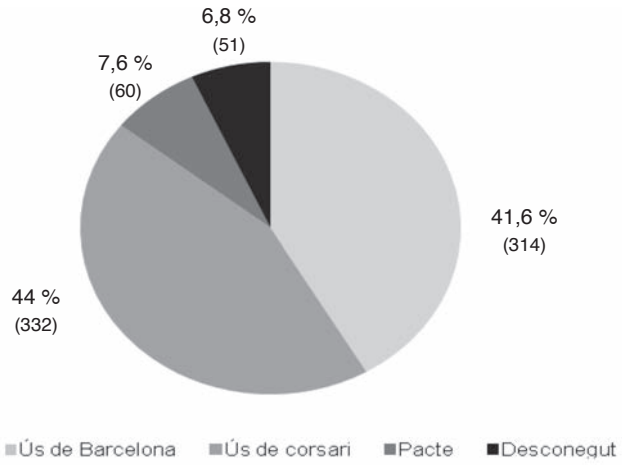

El que hom pretenia amb aquesta modalitat era buscar una fórmula mixta que, sense deixar plenament sense cobertura el comprador, no obligués el venedor davant de cadascuna de les moltes malalties reco-

negociació plantejats pel mestre en medicina: lliurar-li quaranta-dues lliures i deu sous a canvi de l'esclau i que la demanda es retirés; AHPB, Pere Triter, 239/25, 1501, maig, 26, f. 40v-41r.

36. El 12 de juliol de 1494, el corredor d'animals Joan Mateu, de Barcelona, tan sols es va obligar a compensar Joan Ramon de Josa, senyor de les baronies de Florejats i Sitges, si l'esclau wòlof Jeroni, d'uns onze anys d'edat, venut per vint-i-tres lliures barceloneses, era afligit "de morbo caduco, de porçallanes, de oradura et de mingendo in lecto intra ac per totum unum annum et diem proxime venturi. De aliis vero vitiis et morbis dicti servi patentibus vel occultis nulo teneri volo ex pacto vos et me inhabito et expresse"; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/35, 1494, juliol, 12, s. f.

llides a les disposicions del 1433. I tot això a un preu mitjà (34,1 lliures) sensiblement superior a les vendes fetes segons el costum corsari però notablement inferior a les que es van fer seguint les ordenances de Barcelona. Tanmateix, malgrat els avantatges que aquest tipus d'operació oferia tant a venedors com a compradors, sorprenentment no va ser l'opció majoritària: sobre un total de set-centes sis operacions de les quals coneixem la modalitat de venda, tan sols seixanta es van acollir a la forma de l'acord mutu.

Mitjançant aquest tipus d'operació, els venedors es comprometien a compensar els compradors en cas de perjudici provat. Per a això, obligaven, com a garantia, els seus béns mobles i immobles bo i acceptant el compliment del que indicaven les ordenances municipals, amb la sola condició que únicament es responsabilitzarien davant de les malalties o dels defectes explícitament esmentats a la carta de venda sempre que els esclaus manifestessin algun dels mals més comuns (epilèpsia, demència i enuresi, als quals, en casos més excepcionals, hom podia afegir litiasi renal i hematúries, gota, escròfules o malalties de l'aparell respiratori, com asma i tuberculosi) per un temps que, a diferència del que estipulava l'ús de Barcelona, acostumava a bascular entre un mes i un any i un dia.[37]

Habitualment, les cartes de venda acordades segons el pacte entre les parts s'assemblaven a les transaccions negociades segons el costum corsari. De fet, malgrat que a les darreres línies del document s'esmentés que el venedor acceptava l'obligació davant de determinades malalties, que quedarien cobertes per les disposicions del 1433, nombroses vegades hom assegurava que l'operació s'havia negociat seguint l'ús piràtic. Quan el juliol del 1496 Pere Font va vendre l'esclau negre Cristòfol, de Barqa, al doctor en dret Joan Pasqual mitjançant la intervenció del corredor Jaume Montargull i seguint el costum corsari, només es va responsabilitzar en cas que aquest darrer quedés afectat per enuresi, epilèpsia o demència. En una data incerta, però sens dubte anterior al mes de juliol de l'any següent, Joan Pasqual va interposar una querella a la batllia de Barcelona al·legant que Cristòfol havia manifestat les dites malalties. El 7 d'octubre de 1497, Pasqual va retirar la demanda, no

37. Quan Joan Bisbe va vendre el seu esclau llor Joan, alarb, es va comprometre a compensar el comprador, Nicolau Capa, davant de qualsevol malaltia que pogués manifestar "ad unum mensem proxime venturi ad usum et consuetudinem Barchinone et iuxta ordinationes dicte civitatis super his factas, et ab inde transacto ipso mense tenear vobis de evictione more piratico, quoniam ipsum ab inde vobis vendo pro tali qualis est"; AHPB, Galceran Balaguer, 241/30, 1491, desembre, 31, s. f.

NOGUERA

sense abans rebre una compensació de tres lliures que havia negociat prèviament amb Joana, esposa i fiadora de Pere Font.[38]

Els actors secundaris: fiadors, procuradors, administradors i marmessors

Tot i que no va ser una pràctica gens estesa, de vegades els compradors podien exigir la presència de fiadors com a garantia addicional per reforçar els acords a què havien arribat amb els venedors, o amb els seus representants o intermediaris, durant la negociació de les compravendes.[39] Sobre un total de set-centes trenta-cinc operacions, trenta vegades hom constata la participació de fiadors avalant les obligacions dels venedors, cosa que va ser bastant més habitual en els contractes concertats segons l'ús de Barcelona (disset) que en els que es van negociar mitjançant el costum corsari (vuit) o l'acord mutu (tres).[40]

Més habitual va ser recórrer a procuradors als quals atorgar plens poders per negociar la venda o la compra d'un esclau i gestionar aquelles altres accions que se'n poguessin derivar, com la firma de cartes de pagament o la cancel·lació de deutes, o per mitjançar en casos de vendes fraudulentes, gestionar l'afranquiment d'algun captiu, organitzar la persecució i la captura dels que havien decidit de fugir o reclamar la legítima propietat sobre algun altre.

Entre el 1479 i el 1516, fins a cent una vegades hom va utilitzar la figura substitutiva del procurador per tancar acords de compravenda. El més habitual és que fos el venedor qui, pels motius més variats, concedís una carta de poder a algun familiar o conegut de confiança perquè gestionés la venda d'algun dels seus esclaus, en la qual hom

38. AHPB, Bartomeu Torrent, 256/9, 1496, juliol, 23, f. 2v; 256/11, 1497, octubre, 7, f. 24r.

39. El 8 de juny de 1501, Francesc Marquilles, actuant com a procurador de Francesc Oliver, senyor de Cassoles, a Sarrià, es va presentar a casa de Pere Planes acompanyat de l'esclau Alí i de Pere Mas i Galceran Balaguer, notaris; Pere Moner, sabater, i Gonzalo Portugués, escuder, tots convocats en qualitat de testimonis. Planes havia mediat com a fiador de Pellicer, mercader de Barcelona, en la venda d'Alí acordada entre aquest darrer i Oliver. Pel que sembla, el captiu havia caigut malalt, per la qual cosa Marquilles exigia a Planes, per ser fiador en la venda, que es fes càrrec de les despeses de la seva atenció. Pere Planes va deixar ben clar que, segons el seu criteri, "toca al dit Oliver la cura del catiu", a pesar que, finalment, accedís a acollir-lo a casa seva; AHPB, Galceran Balaguer, 241/50, 1501, juny, 8, s. f.

40. En dues operacions no ha estat possible determinar la modalitat de venda. D'altra banda, el perfil socioprofessional dels fiadors va ser variat i va englobar tant artesans de diferents rams (armers, paraires, sastres, cadiraires, barreters i vidriers) com professionals sanitaris i liberals (apotecaris, especiers i canvistes), eclesiàstics, botiguers i venedors i, per damunt de tots, fins amb deu intervencions, mercaders.

establia els límits potestatius, normalment amplis, amb la fórmula "ad vendendum, per me et nomine meo, illis persone seu personis pretio seu pretiis quibus vobis videbitur".[41]

Normalment, els qui acudien al procurador per gestionar la compra o la venda d'un esclau, o per encarregar la gestió d'un altre tipus d'operacions, com l'afranquiment, eren persones la condició social o les ocupacions de les quals impedien d'efectuar l'operació personalment, com ara els membres de l'alt clergat i de la noblesa o aquells mercaders els negocis dels quals els mantenien allunyats de la ciutat.[42] Quan la naturalesa de l'operació obligava a desplaçar-se del lloc de residència, com podia succeir després de la captura en una altra localitat d'un esclau fugat, els propietaris acostumaven a recórrer, també, a la procuració perquè els apoderats s'encarreguessin de la recuperació del pròfug i intentessin revendre'l.[43]

Així mateix, les institucions públiques i religioses podien cedir poders temporalment als seus administradors perquè gestionessin aquest tipus d'operacions, sia en representació de particulars que en formaven part, com podia succeir a les comunitats religioses,[44] sia en nom de la

41. Vuitanta-vuit vegades va ser així, mentre que tan sols en tretze el procurador va gestionar la compra d'un captiu en nom del seu principal; un exemple a AHPB, Benet Joan, 262/16, 1510, juny, 6, s. f.

42. Entre el març del 1493 i el juliol del 1502, Joan Busquets, prevere beneficiat a la catedral de Barcelona i, posteriorment, ascendit a canonge, va atorgar fins a cinc cartes de poder per a la venda d'esclaus —AHPB, Marc Busquets, menor, 255/11, 1493, març, 10, s. f.; 255/12, 1494, abril, 1, s. f.; 255/13, 1496, abril, 26, s. f.; 1496, maig, 8, s. f.; 255/21, 1502, juliol, 8, s. f. Així mateix, el març del 1502, el cavaller Bernat Turell, domiciliat a Barcelona, va atorgar una carta de poder a Jaume Albarens, prevere de l'església de Santa Maria del Pi, perquè, entre d'altres assumptes, s'encarregués, en nom seu, de la manumissió d'alguns dels seus esclaus; AHPB, Bartomeu Sumes, 237/2, 1502, març, 16, s. f.

43. El gener del 1493, Joan Raymat, notari i escrivà de la Santa Inquisició a Barcelona, va lliurar una carta de poder a Laureà, alumne de Juan de Astorga, canonge de la catedral de Còrdova i receptor de la Inquisició a València, perquè s'encarregués de la persecució i la captura de l'esclau Pere, llor, d'uns vint-i-un anys d'edat, comprat a Barcelona a l'hostaler Bartomeu Frigola el 13 d'agost de 1491, el qual hauria de posar en venda un cop capturat —AHPB, Galceran Balaguer, 241/33, 1493, gener, 26, s. f. També podia succeir que hom recorregués a la figura del procurador per reclamar la propietat sobre un esclau que, després de vendre'l il·legalment sense el consentiment del seu legítim amo, s'hagués enviat a un lloc relativament distant per entorpir la seva recerca, però no prou allunyat per impedir-ne la localització. L'octubre del 1484, per exemple, Miquel Mercader, de l'Alguer, va atorgar una carta de poder al mercader Francesc de Puigessola perquè es desplacés fins a Barcelona i reclamés al notari Antoni Folch, a canvi d'una compensació de vint-i-quatre lliures, el lliurament de l'esclau Amet, comprat il·lícitament, i sense escriptura notarial, al cavaller Joan de Palau per gairebé el doble d'aquella quantitat; AHPB, Pere Triter, 239/2, 1484, octubre, 20, f. 92r.

44. Al final del 1492, el prevere Pere Segarra, procurador i ecònom de Santa Maria de Pedralbes des del 23 d'abril de 1490, va ser autoritzat per Violant de Montcada,

mateixa institució. Això últim és el que van fer Jordi Sants, Ramon Riba, Ramon Marquet i Guillem Ponç, tots de Barcelona i administradors de l'Hospital de la Santa Creu. El desembre del 1480, van vendre segons costum corsari a Joan Font de Borrell, canonge de la mateixa ciutat, una esclava negra, d'uns cinquanta-cinc anys d'edat, valorada en nou lliures barceloneses, que era propietat de la institució.[45]

No solament els procuradors es van encarregar de negociar la venda o la compra d'esclaus en nom dels seus principals. Fent ús de la seva potestat, també els marmessors, els administradors i els usufructuaris d'herències, a més dels tutors assignats a menors després de la mort dels seus progenitors, van decidir la venda en encant públic d'algun esclau per sufragar el cost de les darreres voluntats dels testadors, van acudir al mercat en cerca de liquiditat per fer front a les despeses de manutenció dels orfes o van creure adient de comprar un captiu perquè treballés al servei dels menors.[46]

Especulació, plusvàlua i rendiment

Malgrat el desemborsament inicial, poques vegades la compra d'un captiu deixava de ser una inversió atractiva de la qual treure beneficis. Hi havia qui comprava esclaus per al seu ús personal i domèstic. D'altres pensaven en la seva adquisició per utilitzar-ne la força de treball als tallers familiars o per compartir el seu rendiment amb altres socis artesans, o per llogar-los a jornal o per temporada a tercers. Però també hi havia qui podia estar interessat en la compravenda d'esclaus com una activitat especulativa amb la qual aconseguir un benefici ràpid.

El més habitual era que l'increment de preu en operacions consecutives dutes a terme amb un mateix esclau no superés el 20 % del valor original. El 20 d'octubre de 1488, per exemple, el barceloní Joan Comalada, que exercia com a barber, va comprar a Francisco de Villalobos, procurador de Ferran II, l'esclava reial Fátima, filla de Xanxa, de Màlaga, d'uns cinc anys d'edat, per la qual va pagar quinze ducats d'or. La venda s'havia dut a terme seguint el costum corsari, cosa que, a les mans —i als ulls— d'algú estretament relacionat amb les professions

abadessa del monestir, perquè vengués, en nom d'Isabel Mir, monja clarissa d'aquella comunitat, l'esclava russa Esperança, d'uns trenta-dos anys d'edat, per la qual va obtenir quaranta lliures barceloneses; AHPB, Pere Triter, 239/11, 1492, desembre, 20, f. 74v-75v.

45. AHPB, Dalmau Ginebret, 219/13, 1480, desembre, 15, s. f.

46. Alguns exemples a AHPB, Andreu Mir, 234/12, 1482, gener, 23, f. 70r.; AHPB, Andreu Mir, 234/18, 1489, març, 26, s. f., i AHPB, Jaume Vilar, 245/5, 1489, desembre, 5, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

sanitàries no devia comportar un problema, ans al contrari. Tres dies més tard, Comalada va revendre la jove esclava a Francesc Colldesança, mercader de València, per divuit ducats i amb la condició que la nena romangués a casa del primer, sota risc i manutenció del comprador, a raó de sis diners per dia, "per viginti dies continuos".[47]

També podia succeir que algun mercader amb accés directe a les xarxes ibèriques del primer tràfic atlàntic aprofités la seva posició d'avantatge i la ignorància d'alguns compradors, especialment la d'aquells que acudien des d'altres poblacions a comprar esclaus i que, probablement, no coneixien bé el funcionament del mercat de Barcelona, per col·locar alguna peça a preus que podien arribar a ser abusius. Així, el 4 de gener de 1487 el mercader Jaume Pobla va comprar seguint el costum corsari al lisboeta Álvaro Ferrandis, patró de caravel·la, l'esclau Benich, wòlof, d'uns vint-i-cinc anys d'edat, per vint-i-quatre lliures barceloneses. Quinze dies més tard, el 19 d'aquell mateix mes, el mercader va revendre l'esclau a Pere Corballó, de la parròquia de Sant Miquel d'Eramprunyà, a la diòcesi de Barcelona, per un valor que pràcticament doblava la primera xifra: quaranta-sis lliures.[48]

No solament mitjançant la compra i la revenda especulativa hom podia obtenir beneficis. Hi havia qui comprava un esclau, l'utilitzava durant un espai de temps curt bo i fent ús de la seva força de treball, o el cedia a tercers a canvi d'una remuneració monetària, i el tornava a vendre a un preu que podia ser sensiblement inferior, igual o, fins i tot, superior al valor original pel qual l'havia adquirit.[49] De vegades,

47. AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, octubre, 20, f. 24v; 1488, octubre, 23, f. 25r. L'esclava es va lliurar una setmana més tard del temps acordat; AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, novembre, 19, f. 36v.

48. Respectivament, AHPB, Andreu Mir, 234/17, 1487, gener, 4, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/17, 1487, gener, 19, s. f.

49. El 13 d'agost de 1489, el matalasser Antoni Ferrer va comprar al mercader Pere Vilar l'esclau negre Miquel, nascut a València, d'uns divuit anys d'edat, per trenta lliures barceloneses. La transacció s'havia fet pactant que el venedor només s'obligaria davant d'epilèpsia, enuresi, hematúries i demència. Quatre mesos més tard, el gener del 1490, Ferrer va revendre l'esclau pel mateix preu i amb les mateixes condicions —respectivament, AHPB, Pere Triter, 239/8, 1489, agost, 13, f. 16v; 1490, gener, 4, f. 66v. Sempre que aconseguissin vendre l'esclau per un preu més alt del que havien pagat inicialment, els propietaris podien obtenir un bon marge de beneficis mitjançant aquest tipus d'operacions. El març del 1487, per exemple, el sucrer Jaume Benajam va vendre l'esclau Jordi, de Guinea, al manescal Marc Solà, de Barcelona, per quaranta-dues lliures barceloneses. Benajam havia adquirit l'esclau feia uns mesos, el juliol del 1486, per trenta-cinc lliures. Amb aquella operació, a més de la rendibilitat que, probablement, havia aconseguit per mitjà de l'explotació laboral de Jordi, el sucrer es va assegurar una plusvàlua del 20 %; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/28, 1486, juliol, 17, s. f.; 216/29, 1487, març, 1, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

aquest tipus d'operacions eren dutes a terme, de manera coordinada, per un grup de compradors interessats a adquirir un esclau per explotar el seu rendiment laboral durant un temps determinat i recuperar, després, bona part de la inversió inicial. El 10 de juliol de 1498, per exemple, Pere Nadal i Joan Nadal, paraires de draps de llana, van vendre als també paraires Joan Salvador, Benet Masdéu i Joan Batllori l'esclau Cristòfol, de Barqa, d'entre trenta i quaranta anys d'edat, per quaranta lliures barceloneses. Mesos més tard, el juliol del 1499, Cristòfol va ser novament venut per un preu lleugerament inferior, trenta-set lliures, una taxació elevada per a un esclau amb una edat poc atractiva que podia respondre a una sèrie de coneixements i destreses tècniques que, probablement, feien de Cristòfol un treballador qualificat.[50]

Una altra manera d'obtenir un benefici monetari directe a què podien recórrer els propietaris era la formalització de contractes laborals amb els qui necessitessin treballadors. L'esclau no deixava de ser un bé d'intercanvi la capacitat productiva del qual generava riquesa. Com a treballador, es podia fer servir com a reforç laboral a canvi d'una percepció monetària que acostumava a anar a parar íntegrament a les mans del propietari.[51] De vegades, els amos podien decidir posar en aprenentatge els seus esclaus perquè adquirissin algun tipus de coneixement, la qual cosa podia incrementar el seu valor si decidien de vendre'ls de nou, o en règim de treball per explotar directament les seves habilitats tècniques.[52] Sigui com vulgui, mantenir el domini sobre l'esclau i vendre temporalment la seva capacitat productiva era un tipus d'operació econòmicament atractiva, especialment quan la manutenció anava a càrrec de l'arrendatari.

50. AHPB, Pere Triter, 239/20, 1498, juliol, 10, f. 65r; 239/22, 1499, abril, 17, f. 5r.

51. Si bé no sempre va ser així. El 23 de desembre de 1515, Margarida, vídua de l'espaser Pere Bada, va acordar un contracte de treball amb Marc Domènec, daguer, perquè el seu esclau Joan Bada, el qual probablement devia tenir coneixements en l'art de la forja, treballés durant sis anys al seu taller a canvi d'aliment i beguda i d'un salari de dotze ducats d'or el primer any i vint-i-tres lliures (19,2 ducats) cadascun dels cinc restants, divuit de les quals quedarien a disposició de l'esclau, potser per comprar la seva llibertat, i les altres cinc de la seva propietària; AHPB, Benet Joan, 262/17, 1515, desembre, 23, s. f.

52. Com va fer Simó Falcó amb el seu esclau Joan Falcó, el qual va posar a treballar amb el fuster Pere Borredà serrant fusta a canvi d'un salari de divuit lliures per any treballat, a raó de sis lliures cada quatre mesos, més vint sous més que quedarien a lliure disposició de Joan per pagar-se el calçat i altres necessitats. Així mateix, el propietari va aprofitar l'avinentesa per col·locar en aprenentatge, al mateix taller i per a la mateixa feina, un altre dels seus esclaus, anomenat Alí, pel qual no percebria cap mena de remuneració; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/7, 1497, maig, 27, s. f.

El qui no volgués comprar un esclau a perpetuïtat, o volgués llogar-lo durant un temps reduït, sempre podia acudir a la venda temporal, un tipus de contracte pràcticament idèntic al de compravenda llevat que, darrere del nom del venedor, hom especificava el temps pel qual s'efectuava l'operació i si el comprador havia d'assumir, o no, l'obligació d'afranquir l'esclau en finalitzar el contracte.

FIGURA 40
Vendes temporals, en lliures barceloneses, mitjanes anuals entre parèntesis (1483-1516)

Núm.	*Any*	*Sexe*	*Edat*	*Procedència*	*Color*	*Període de venda*	*Preu*	*Compromís de manumissió*	*Ús corsari*	*Ús de Barcelona*	*Pacte*
1	1483	H	30	Kanem-Bornu	negre	10 anys	36 (3,6)	X	-	X	-
2	1483	H	30	Kanem-Bornu	negre	9 anys, 9 mesos, 27 dies	30 (3,1)	X	-	X	-
3	1484	H	30	Kanem-Bornu	negre	9 anys, 1 mes, 13 dies	28 (3,1)	X	-	X	-
4	1484	H	18	-	negre	14 anys	28,8 (2,1)	X	-	X	-
5	1488	H	9	Euràsia	blanc	22 anys	16 (0,7)	X	-	-	X
6	1490	H	15	-	negre	6 anys	40 (6,7)	-	X	-	-
7	1490	H	24	Kanem-Bornu	negre	9 anys	35 (3,8)	-	-	X	-
8	1491	H	22	Barqah	negre	10 anys	30 (3)	X	-	X	-
9	1492	D	-	Turquia	blanc	5 anys	15 (3)	X	?	?	?
10	1492	H	1,3	Terra cristiana	-	6 anys	16 (2,6)	X	-	X	-
11	1493	D	28	Magrib	-	6 anys	12 (2)	X	-	X	-
12	1494	H	-	-	llor	-	36 (-)	-	-	-	X
13	1495	D	27	Magrib	-	8 anys	30 (3,8)	X	-	-	X
14	1495	H	25	-	llor	8 anys	29 (3,6)	-	-	X	-
15	1495	D	17	-	-	8 anys	24 (3)	X	-	X	-
16	1496	H	26	Magrib	-	7,5 anys	30 (4)	X	-	-	X

FUNDACIÓ NOGUERA

Núm.	*Any*	*Sexe*	*Edat*	*Procedència*	*Color*	*Període de venda*	*Preu*	*Compromís de manumissió*	*Ús corsari*	*Ús de Barcelona*	*Pacte*
17	1497	H	-	Terra cristiana	llor	4 anys	24 (6)	-	-	X	-
18	1499	H	47	Terra cristiana	-	1 any, 4 mesos	6 (5)	-	-	-	X
19	1499	H	24	Turquia	blanc	12 anys	40 (3,3)	X	-	X	-
20	1499	D	25	Terra cristiana	blanc	8 anys	25 (3,1)	X	-	X	-
21	1500	H	-	Magrib	-	3 anys, 2 mesos, 20 dies	21,5 (6,7)	X	-	-	X
22	1500	H	-	-	negre	5 anys	20 (4)	X	-	-	X
23	1500	H	26	-	-	9 anys	30 (3,3)	-	-	X	-
24	1501	H	-	Magrib	-	2 anys, 9 mesos, 3 dies	18 (6,5)	-	-	-	X
25	1502	D	43	Barqa	negre	4 anys i 11 mesos	18 (3,7)	X	X	-	-
26	1503	H	30	Barqa	negre	-	32 (-)	-	-	X	-
27	1504	H	23	-	-	11 anys	40 (3,6)	X	?	?	?
28	1505	H	14	-	-	10,5 anys	20 (1,9)	X	-	-	X
29	1507	H	-	Canàries	-	-	10 (-)	-	-	X	-
30	1511	D	10	-	negre	10 anys	7 (0,7)	X	-	X	-
31	1512	D	20	Terra cristiana	blanc	10 anys	18 (1,8)	X	X	-	-
32	1516	H	22	Turquia	blanc	40 anys	40 (1)	X	-	X	-

El període de venda variava d'acord amb l'edat del captiu i amb la feina a la qual el volguessin dedicar. Evidentment, no era el mateix comprar un infant per utilitzar-lo dins de l'àmbit domèstic, cas en el qual la durada del contracte podia ser elevada i estar subjecta a una futura manumissió,[53] que adquirir un baró adult per emprar la seva força de treball en tasques productives. En aquest darrer cas, els guanys podien

53. Un exemple a AHPB, Bartomeu Costa, menor, 236/3, 1488, octubre, 17, s. f.

NOGUERA

ser certament elevats. Així, el gener del 1490, Joan Font de Borrell, canonge de la catedral de Barcelona, va vendre per un període de sis anys al ferrer Baltasar Oliveres, de la parròquia de Santa Coloma de Farners, a Girona, l'esclau negre Leonard, d'uns quinze anys d'edat, per l'elevat preu de quaranta lliures barceloneses.[54]

Les possibilitats, com la casuística, eren variades. Això explica que, entre les trenta-dues vendes temporals que s'han documentat entre el 1479 i el 1516, no hagi estat possible determinar regularitats que permetin d'aclarir algun tipus de lògica en la negociació dels períodes de venda, tot i que el més habitual va ser que se situessin entre els cinc i els deu anys.[55]

De la mateixa manera que succeïa amb les vendes perpètues, els venedors podien acollir-se a qualsevol de les tres modalitats de transmissió d'esclaus per negociar les operacions amb els compradors. Deixant de banda les dues vendes temporals de les quals no coneixem aquesta dada, en un 56,3 % de les vegades hom va recórrer a l'ús de Barcelona, mentre que tan sols tres (9,4 %) es van tancar seguint el costum corsari i nou (28,1 %), mitjançant la negociació pactada entre venedor i comprador.

Molt més habitual va ser acordar la manumissió dels esclaus al moment de concertar la venda temporal. Vint-i-dues vegades (68,8 %), els compradors van acceptar l'obligació d'expedir una carta de llibertat quan hagués finalitzat el contracte, que podia estar condicionada al compliment d'una sèrie d'obligacions per al captiu, com no beure, no fugir i comportar-se de manera obedient i lleial.

Res no garantia que aquest tipus d'acords es complissin degudament, sobretot si hom té present que era el venedor qui feia la promesa i el comprador qui havia d'acceptar-la i complir-la. La indefensió dels esclaus podia arribar a ser pràcticament absoluta si no disposaven d'una còpia de la clàusula que establia el seu futur alliberament.[56] La

54. AHPB, Dalmau Ginebret, 219/24, 1490, gener, 12, s. f.

55. Excepte en el cas del turc Esteve, venut segons l'ús de Barcelona per Pere Marquet, canonge de la catedral de la ciutat, al cavaller Pere Vila, domiciliat a Barcelona, per quaranta lliures "ad tempus quadraginta annorum quibus elapsis servus infrascriptus libertatem plenissimam adquirat"; AHPB, Esteve Antic Triter, 300/1, 1516, maig, 16, s. f.

56. Especialment en aquells casos en què els captius s'havien venut a compradors d'altres ciutats. Malgrat que s'escapa de la cronologia proposada en aquest treball, paga la pena relatar el succeït el 1473. El 2 d'agost d'aquell any, Joan Galceran Dusay, cavaller, i Gabriel Muntsó, canvista, tots dos de Barcelona, van vendre per un període de sis anys a Felipe de la Caballeria, ciutadà de Saragossa, l'esclava Margarida amb la condició que, passat aquest temps, fos alliberada —AHPB, Esteve Soley, 222/4, 1473, agost, 2, f. 90v. Pel que sembla, davant de l'obligació d'abandonar Barcelona i desplaçar-se fins a Saragossa,

dependència respecte a la bona voluntat dels seus nous amos, els quals podien actuar guiats per l'afany de lucre, era total. El 29 de juliol de 1512, Bartomeu Bolet, draper, va comprar per un període de deu anys, seguint el costum corsari, a Pere Camps, apotecari de Barcelona, l'esclava Caterina, blanca, nascuda a Catalunya, d'uns vint anys d'edat, a canvi del lliurament de divuit lliures barceloneses i amb la condició que, passat aquest temps, fos alliberada. Tanmateix, amb prou feines un any més tard, Bolet va tornar a vendre l'esclava, aquesta vegada de manera perpètua, per un preu que doblava, amb escreix, el que havia pagat inicialment: trenta-dos ducats d'or.[57]

De la mateixa manera que succeïa amb les compravendes perpètues, la propietat dels esclaus venuts temporalment es podia traspassar tantes vegades com s'estimés adient, respectant, això sí, el període de venda original. I, contràriament als possibles abusos que es poguessin cometre contra els interessos dels esclaus, de vegades la documentació ha deixat testimoni de l'escrupolós zel mostrat per venedors i compradors per complir allò acordat.

La història de l'esclau Joan, de Tunis, és especialment significativa. El 2 de desembre de 1495, quan tenia uns vint-i-sis anys, el seu amo, Salvador Jofre, sabater, habitant de Mataró, va decidir de vendre'l per un període de vuit anys al barceloní Pere Bagà, ferrer i espaser, a canvi de trenta lliures barcelonines i amb la condició que, si passat aquest temps, havia servit fidelment, no havia tractat de fugir, no s'havia absentat i no havia robat, begut o jugat als daus, fos alliberat.

Pere Bagà es va comprometre a pagar el preu acordat en tres terminis. Tanmateix, sis mesos més tard Joan va tornar a vendre's, pel mateix valor, al sabater Pere Palau, també de Barcelona, deixant ben clar que el període de venda, set anys i mig, s'emmarcava en els vuit anys que s'havien fixat a la primera operació. Aquella vegada, Bagà va aconseguir que el comprador, que també pagaria en tres terminis,

---

Margarida desconfiava que, efectivament, el seu nou propietari accedís a afranquir-la, com s'havia acordat. Els seus propietaris anteriors van entendre les preocupacions de Margarida, per la qual cosa es van prestar a formalitzar un document nou que completés la carta de venda temporal. Reconeixent que Margarida dubtava "quod postquam ipsi sex anni sunt finiti et completi, paciffice et sine litte possis consequere ipsam libertatem et alforriam persone tue", Joan Galceran Dusay i Gabriel Muntsó van entendre que, per tranquil·litzar-la, el millor que podien fer era comprometre's formalment a defensar-la davant de qualsevol demanda que els fes arribar, a més d'assumir ells mateixos la redacció de l'instrument d'afranquiment passats els sis anys; AHPB, Esteve Soley, 222/4, 1473, agost, 23, f. 95v.

57. AHPB, Benet Joan, 262/20, 1512, juliol, 29, s. f.; 262/23, 1513, agost, 6, s. f.

NOGUERA

s'obligués a fixar uns terminis més clars: deu lliures a la següent festa de Sant Joan, deu més a la festa de Tots Sants i, les deu restants, a la festa de Sant Joan del 1497.

El 22 de setembre de 1500, Pere Palau va decidir de posar novament en venda Joan, aquest cop per un període de tres anys, dos mesos i vint dies a comptar des del 6 d'aquell mateix mes. El comprador va ser el cirurgià Joan Camós, de Barcelona, que va lliurar per l'esclau vint-i-una lliures i deu sous, de les quals va pagar en efectiu disset lliures i va deixar en deute quatre lliures i mitja, quantitat que finalment va liquidar el 14 d'octubre següent.

La darrera notícia sobre Joan i el seu particular periple personal es va rubricar el març del 1501. El dia 26 d'aquell mes, Joan Camós el va vendre per un període de dos anys, nou mesos i tres dies, a canvi de divuit lliures barceloneses, al mercader de Barcelona Francesc Parers. Encara que no hagi estat possible localitzar l'instrument d'afranquiment, res no impedeix de pensar que, efectivament, Joan va assolir la llibertat el desembre del 1503.[58]

Entre el 1495 i el 1501, el tunisià havia passat per les mans de cinc propietaris diferents que l'havien adquirit per períodes i preus igualment diferents. Tot i que, en termes absoluts, el seu valor va anar baixant d'una operació a l'altra, el preu mitjà anual que hom va pagar per la seva capacitat productiva pràcticament es va doblar: de les 3,8 lliures anuals per les quals se'l va vendre en la primera transacció, Joan Camós i Francesc Parers van acabar pagant, respectivament, 6,7 i 6,5 lliures per any, un increment de més del 42 % que, segurament, devia respondre a les habilitats tècniques que, amb tota probabilitat, el captiu va anar adquirint durant aquell temps.

Els preus anuals que es van pagar en els trenta contractes temporals subscrits durant el període analitzat van oscil·lar entre les 0,7 lliures lliurades per Jordi, negre, d'uns divuit anys d'edat, valorat en vint-i-quatre ducats d'or, adquirit per Guillem Ramon de Montgat, bisbe de

58. AHPB, Antoni Palomeres, 207/20, 1495, desembre, 2, s. f.; 207/20, 1496, juny, 1, s. f.; 207/23, 1500, setembre, 22, s. f.; 207/24, 1500, octubre, 14, s. f.; 207/24, 1501, març, 26, s. f. Cal dir que, des del juny del 1496, el compromís de manumissió acordat a la primera de les vendes no va tornar a esmentar-se, la qual cosa planteja dubtes seriosos sobre la seva vigència. És probable que anotar la promesa de llibertat a la primera transacció i, en cas de necessitat, saber quin notari havia redactat la primera de les operacions (dada que sí que figura a cadascuna de les escriptures) fos una pràctica comuna i suficient per garantir aquella clàusula, però també és possible que l'acord acabés essent desestimat per incompliment d'alguna de les condicions exigides a l'esclau.

Vic, per un període de catorze anys i amb la condició que fos alliberat en finalitzar la venda,[59] i les 6,7 lliures desemborsades pel cirurgià Joan Camós per la compra del tunisià Joan, al qual ja ens hem referit.

Normalment, aquells contractes que van incloure un compromís de manumissió van registrar mitjanes anuals baixes, gairebé mai superiors a les quatre lliures, mentre que a la resta de les vendes temporals els preus no van baixar de les 3,3 lliures, i fins i tot van arribar a duplicar aquesta xifra. Aquesta pauta sembla suggerir l'existència de dos tipus diferents de compres temporals que assenyalarien, així mateix, cap a un ús diferenciat dels esclaus la propietat dels quals es va traspassar seguint aquesta modalitat. Entre aquells als quals hom va prometre la llibertat un cop complert el període de venda, a més d'adults amb edats compreses entre els divuit i els quaranta-tres anys, també hi havia infants i púbers, mentre que a la resta de les operacions hom no constata la presència de menors de quinze anys ni d'individus amb edats per sobre dels trenta.[60] Si a aquesta dada s'afegeix el preu més alt pagat per aquells esclaus als quals no es va prometre la llibertat, és probable que, de la mateixa manera que succeïa amb els contractes de treball o els lloguers, la venda temporal sense compromís de manumissió fos una manera més de contractació laboral mitjançant la qual l'amo, que no perdia la propietat directa sobre l'esclau, ja que la venia temporalment, obtenia una plusvàlua per la seva capacitat de treball sense haver de preocupar-se per la seva cura, manutenció i vigilància, obligacions totes que havia d'assumir el comprador temporal.

Als marges del mercat: donacions, empenyoraments i permutes

Totes aquestes operacions, des de les vendes perpètues fins als contractes de treball o les vendes temporals, van tenir una cosa en comú: l'esclau es va considerar un objecte d'intercanvi amb un valor mesurable, susceptible de produir una plusvàlua. Això explica que els propietaris en fessin ús en multitud d'operacions econòmiques de distinta naturalesa. Certament, per fer front a deutes impagats, de la mateixa manera que el deutor podia lliurar tota mena de béns, com

59. AHPB, Dalmau Ginebret, 219/19, 1484, octubre, 8, s. f.

60. Excepte en el cas de l'esclau Mateu, nascut a Castella feia uns quaranta-set anys, que va ser venut per l'estanyer Joan Blanxart, de Barcelona, al noble Galceran de Pinós, ardiaca de Sardenya, per un període d'un any i quatre mesos "qui (…) restant servitutem servi infrascripti (…) quem ego titulo venditiones michi facte per Salvatorem Torraladona (…) vobis trado", sense que hom especifiqués l'existència d'un compromís de manumissió; AHPB, Pere Pasqual, 191/17, 1499, novembre, 19, s. f.

immobles o rendes perpètues o temporals, també podia recórrer a la dació en pagament d'un esclau de la seva propietat com a mesura d'últim recurs.[61]

Els captius, en qualitat de béns econòmics, també es podien empenyorar o hipotecar com a garantia. De vegades, els compradors van recórrer a la hipoteca del mateix esclau per assegurar que en pagarien l'import,[62] o els van obligar com a garantia del pagament de deutes contrets per tota mena de motius, des de préstecs de distinta naturalesa[63] fins a bestretes per mercaderies comprades a compte.[64]

Normalment, els esclaus hipotecats romanien en poder dels seus amos fins que hom satisfeia el deute. Durant el temps d'hipoteca no es podien alienar, ja que, en cas que el deutor es declarés incapaç de fer front als pagaments acordats, els creditors podien exigir la venda del captiu si el que volien era recuperar el numerari, o reclamar-ne directament el lliurament.[65] Al contrari, quan s'empenyorava un esclau, normalment a canvi de diners líquids, passava a servir el creditor, el qual el retenia en precari, és a dir, sense disposar-ne de la propietat plena, fins que el propietari directe aconseguia tornar el préstec.[66]

Els esclaus formaven part del patrimoni dels seus amos i, com a tals, encara que no s'haguessin hipotecat o empenyorat, es podien

61. Per saldar part del que Pere Galceran de Centelles, senyor de la baronia de Llagostera, a la diòcesi de Girona, devia a Eulàlia, vídua d'Andreu Solsona, mercader de Barcelona, li va lliurar l'esclava negra Magdalena, d'uns trenta anys d'edat, valorada en vint-i-una lliures barceloneses; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/30, 1481, octubre, 12, s. f.

62. AHPB, Miquel Fortuny, 249/6, 1491, agost, 17, s. f.

63. AHPB, Marc Busquets, menor, 255/20, 1501, octubre, 20, s. f.; AHPB, Andreu Miquel Mir, major, 301/15, 1515, octubre, 20, s. f.

64. Com a garantia de les catorze lliures barceloneses que devia al mercader Pere Casafranca per la compra de vuitanta quarteres d'oli, Pere Galceran Descoll va hipotecar una mula i els esclaus Rafael i Caterina, tots dos blancs, nascuts a casa seva vint-i-cinc i vint-i-dos anys enrere, respectivament; AHPB, Andreu Mir, 234/7, 1479, febrer, 20, s. f.

65. Alguns exemples a AHPB, Pere Pasqual, 191/5, 1473, juny, 30, s. f., i AHPB, Antoni Palomeres, 207/16, 1489, gener, 9, s. f.

66. La qual cosa, de vegades, podia comportar una despesa extraordinària que havia d'assumir el creditor, per tal com, normalment, la custòdia d'un esclau empenyorat implicava la seva manutenció —AHPB, Pere Triter, 239/19, 1497, novembre, 13, f. 28r. Tot i que el lliurament com a penyora d'un esclau no implicava el traspàs del domini sobre la seva propietat, algunes vegades, certament excepcionals, podia succeir que el captiu fos novament hipotecat pel primer creditor. El setembre del 1494, a canvi dels setanta-dos florins d'or prestats per Francesc Oliver, mercader, el també mercader Bernat Maull va obligar l'esclava Guiomar, que era propietat d'Elionor, marquesa de Cotro. La noble, que havia lliurat l'esclava a Maull com a garantia del pagament d'una lletra de canvi girada a Saragossa, també havia hipotecat una altra de les seves captives, Diomar, per la mateixa raó; AHPB, Pere Triter, 239/13, 1494, setembre, 25, f. 97r-v.

NOGUERA

embargar davant de deutes. A Barcelona, les requisicions podien ser executades per la Batllia General de Catalunya per mitjà dels oficials de la Guarda de les Penyores. La institució, que també tenia entre les seves comeses confiscar les propietats, mobles o immobles, declarades vacants, s'encarregava de l'apropiació dels béns i de la seva custòdia fins que es venguessin en pública subhasta mitjançant la intervenció d'un "corredor reyal e de la venda de les penyores".[67] Els esclaus també podien ser confiscats per la Inquisició sempre que els seus propietaris haguessin estat declarats culpables d'heretgia, com probablement havia succeït amb l'antic amo de la lliberta negra Caterina, futura esposa del llibert Joan Boïl, també negre, de la qual es deia que havia estat "serva et captiva Sancte Inquisitionis heretice et apostatice pravitatis".[68]

Finalment, els esclaus també es podien donar, normalment en gratitud i reconeixement del donador al beneficiari, amb el qual podia haver contret un deute pels serveis prestats.[69] Per norma general, la cessió *inter vivos* dels esclaus a terceres persones, normalment familiars, prenia efecte immediat des del mateix moment en què un notari escripturava la transmissió. Tanmateix, els amos podien ordenar que les donacions només fossin efectives *causa mortis*, és a dir, una vegada que haguessin mort, i no pas abans, com va fer el donzell Francesc Cisterol, senyor de Sureda, al comtat d'Urgell, domiciliat a Perpinyà, el qual, en reconeixement al bon servei que li havia prestat, va donar a Margarida Garriga, amb la qual convivia en una casa propera a l'església de Santa Maria del Mar, a Barcelona, a més de diversos objectes d'or i plata, animals i altres béns que es trobaven al domicili i un censal el valor del qual ascendia a trenta lliures en moneda de Perpinyà, tots els esclaus i esclaves que posseïa.[70]

La donació no solament tractava de reconèixer una relació de proximitat o de gratificar un servei rebut. De vegades, la cessió d'un

67. PLAZOLLES (1993), "Les courtieres", 139-141. Pel que sembla, la Guarda de les Penyores podia intervenir a petició del creditor per reclamar un deute no tornat. L'octubre del 1479, el notari Pere Axerrat va prometre mitjançant jurament i sota pena de cent lliures barceloneses a Gaspar Vilana, doctor en lleis, en poder del qual es trobava el contenciós que l'enfrontava amb Arnau Ferrer, de Mataró, de posar novament sota custòdia de la Guarda l'esclava Antònia, d'uns vint anys d'edat, si la disputa no quedava resolta abans del dia 10 de novembre. Antònia, que ja havia estat a les mans de la Guarda, havia estat encomanada a Axerrat per Gaspar Vilana una vegada que el veguer i els seus oficials s'havien inhibit del cas, probablement esperant que les parts enfrontades arribessin a un acord; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/29, 1479, octubre, 16, s. f.

68. AHPB, Pere Triter, 239/21, 1498, desembre, 6, f. 48r-v.

69. Alguns exemples a AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/32, 1489, març, 18, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/37, 1494, setembre, 23, s. f.; AHPB, Antoni Joan Benet, 259/43, 1503, juliol, 24, s. f.

70. AHPB, Galceran Balaguer, 241/6, 1481, febrer, 19, f. 23r-25r.

esclau podia formar part de les negociacions matrimonials,[71] o podia fins i tot significar un veritable salvavides econòmic per a aquell qui el rebia, especialment en aquells casos en què els beneficiats eren vídues o persones d'edat avançada.[72] Tant el rendiment laboral del captiu com el seu valor de mercat podien generar la liquiditat necessària per fer front a les darreres necessitats vitals i als costos de la sepultura, però també podien assegurar uns ingressos més o menys regulars per mitjà del lloguer a jornal, la venda temporal o el contracte de treball.

Així mateix, la documentació suggereix que, en determinats contextos, la donació va poder cobrir operacions de compravenda o d'intercanvi de béns. Quan el juny del 1499 Guillem Ramon Soler va donar a la seva germana Caterina, monja del monestir de Valldonzella, un censal mort amb una pensió anual de quatre lliures i mitja assignat a la Generalitat, que cobraria cada primer dia del mes de desembre durant la resta de la seva vida, i una altra pensió, de trenta sous, assignada a la mateixa institució, pagadora cada primer d'abril, ho va fer "in remunerationem cuisdam donationes pro vos michi facte de quadam serva dicta Caterina".[73]

No totes les donacions es van fer per afavorir una persona física. De vegades, els donataris podien decidir el lliurament de tots els seus béns, o una part, a alguna institució eclesiàstica per fer visible el vincle que els unia. Això és el que va fer Salvador Portella, prevere beneficiat a l'església de Sant Miquel de Barcelona, quan, l'abril del 1504, va establir que, una vegada que hagués mort, tots els seus béns, entre els quals es comptava l'esclau Joan, negre, es donessin al monestir de Santa Maria de Jerusalem amb la condició que, a canvi del rendiment del patrimoni donat, Joan fos alimentat, calçat, vestit i assistit en tot allò necessari durant tota la seva vida, fins i tot una vegada que l'haguessin alliberat.[74]

El mercat exterior

Des de mitjan segle XIV, si no abans, Barcelona s'havia convertit en la principal porta d'entrada de mà d'obra esclava a territori català.

71. El desembre del 1482, Eufrasina, futura esposa de Francesc Reyner, mercader, va aportar com a dot per a la formalització dels capítols matrimonials, entre d'altres béns, un esclau i una esclava negres, valorats en setanta-cinc lliures; AHPB, Andreu Mir, 234/13, 1482, desembre, 4, s. f.

72. AHPB, Galceran Balaguer, 241/60, 1508, juliol, 11; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/41, 1495, maig, 9, s. f.

73. AHPB, Dalmau Ginebret, 219/32, 1499, juny, 7, s. f.

74. AHPB, Galceran Balaguer, 241/54, 1504, abril, 24, s. f.

NOGUERA

De fet, durant l'etapa en què les ciutats de l'Occident cristià es van proveir als espais de reserva orientals i balcànics, Barcelona va arribar a excel·lir com un dels mercats d'esclaus més importants de tota la península Ibèrica. Tanmateix, quan el primer tràfic negrer va començar a organitzar-se i a agafar el relleu del model baixmedieval, la ciutat va passar a ocupar un lloc secundari respecte a altres centres comercials més dinàmics, com València o Sevilla. Però això no va impedir que continués essent el principal mercat de Catalunya i que, com a tal, continués exercint una forta atracció sobre bona part del territori. Encara més, malgrat que no s'hagin conservat els registres d'entrades i sortides de mercaderies per al regnat de Ferran II, tot sembla indicar que Barcelona va continuar subministrant mà d'obra esclava a altres mercats consumidors, especialment als situats a la Mediterrània occidental cristiana.

Malauradament, mitjançant l'anàlisi de les fonts notarials, perfecte reflex del ritme i la dinàmica d'un mercat de compravenda intern la característica principal del qual va ser la seva capacitat de penetració a bona part dels estaments de la societat, en contraposició al comerç a gran escala, monopolitzat per unes poques famílies mercantils, tan sols és possible reconstruir parcialment la funció redistribuïdora del mercat d'esclaus barcelonès cap a algunes poblacions catalanes, especialment les més properes. Tot i que alguns documents suggereixen l'existència d'un corrent exportador més enllà del Principat, determinar-ne l'abast i la intensitat és una tasca que es revela impossible.[75]

Les raons que podien fer que un particular es desplacés fins a Barcelona per comprar esclaus, o que atorgués poders perquè ho fessin en nom seu, podien ser variades. Acudir al mercat barcelonès equivalia, a la pràctica, a disposar d'una oferta àmplia i diversa i d'uns preus certament competitius, a més d'un marc normatiu que, sempre que hom negociés seguint les ordenances del 1433, podia resultar atractiu per als qui no volguessin assumir riscos innecessaris.[76]

75. Un estudi en profunditat d'altres àrees mediterrànies estretament relacionades amb la Corona d'Aragó, com els principals centres comercials de Sardenya, Nàpols i Sicília, podria determinar si Barcelona va actuar, o no, com a nexe comercial per al proveïment de mà d'obra servil.

76. De les cent setanta-una transaccions dutes a terme per individus forans, la majoria, el 46,6 % (setanta-nou), es van fer seguint l'ús de Barcelona, mentre que un 37,8 % (seixanta-cinc) es van negociar segons el costum corsari i un 3,4 % (sis), mitjançant l'acord mutu entre venedor i comprador. Al marge resten vint-i-una operacions, el 12,2 % del total, de les quals no ha estat possible determinar la modalitat de negociació. Si hom compara aquests percentatges amb els documentats per al global de les operacions (44 % seguint el costum corsari, 41,6 % segons l'ús de Barcelona i 8 % mitjançant la

FIGURA 41
Procedència i nombre d'operacions dutes a terme per compradors forans

Territori	*Operacions*	*Territori*	*Operacions*
Barcelonès (1)	17	Bages (17)	1
Baix Llobregat (2)	14	Rosselló (18)	11
Vallès Oriental (3)	11	Ripollès (19)	3
Vallès Occidental (4)	10	Pallars Jussà (20)	2
Maresme (5)	5	Baix Ebre (21)	1
Gironès (6)	10	Segarra (22)	1
Osona (7)	9	Baix Camp (23)	1
Anoia (8)	8		
Tarragonès (9)	7		
Baix Penedès (10)	5	Aragó (24)	10
Alt Empordà (11)	5	València (25)	9
La Selva (12)	4	Mallorca (26)	9
Baix Empordà (13)	2	Sardenya(27)	8
Garrotxa (14)	2	Nàpols (28)	2
Conca de Barberà (15)	2	Sicília (29)	1
Garraf (16)	1	Castella (30)	1

(1) Pedralbes, Sarrià, Sants, Sant Andreu. (2) Castellví de Rosanes, Corbera, Eramprunyà (Gavà), el Papiol, Sant Boi de Llobregat, Sant Cristòfol de Begues, Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern. (3) Aiguafreda, Caldes de Montbui, la Roca del Vallès, Sant Celoni, Sant Esteve de Castellar. (4) Sabadell, Sant Cugat del Vallès. (5) Mataró, Sant Feliu de Cabrera. (6) Girona.(7) Riudeperes, Vic. (8) Jorba, Piera. (9) Roda de Barà, Tamarit, Tarragona. (10) Castellet i la Gornal, Vilafranca del Penedès. (11) Cantallops, Castelló d'Empúries, Torroella de Fluvià. (12) Blanes, Sant Martí de l'Esparra, Sant Salvador de Breda, Santa Coloma de Farners. (13) Pals, Verges. (14) Besalú, Olot. (15) Montblanc, Santa Coloma de Queralt. (16) Sitges. (17) Manresa. (18) Perpinyà, Cotlliure. (19) Camprodon, Ribes de Freser, Ripoll. (20) Orcau. (21) Tortosa. (22) l'Aranyó. (23) la Selva del Camp. (24) Fraga, Saragossa. (25) València. (26) Mallorca.(27) l'Alguer, Càller, Sàsser. (28) Nàpols. (29) Sclafani (Palerm). (30) Toledo.

Hom distingeix cinc tipus de procedències entre els compradors forans que van acudir al mercat barcelonès. En primer lloc, els habitants de les poblacions més properes a Barcelona, actualment enquadrades a les comarques del Barcelonès, el Baix Llobregat, el Vallès Oriental i Occidental i el Maresme, van ser els qui més van acudir al mercat urbà per adquirir esclaus. El segon cinturó català va ser format per compradors procedents de localitats situades a les comarques del Gironès,

negociació entre les parts), queda clar que els compradors forans van preferir adquirir els seus esclaus acollint-se al marc legal que van establir les ordenances del 1433.

NOGUERA

Osona, l'Anoia, el Tarragonès, el Baix Penedès, l'Alt i el Baix Empordà, la Selva, la Garrotxa, la Conca de Barberà, el Garraf i el Bages, amb una incidència especial a ciutats com Tarragona, Vic i Girona. En tercer lloc, i sense deixar terres catalanes, les zones més allunyades de Barcelona tant pel nord (Rosselló, Ripollès i Pallars Jussà) com pel sud-est (Baix Ebre, Segarra i Baix Camp) també van rebre esclaus, llevat del cas de Perpinyà, sens dubte el nucli urbà més destacat. En quart lloc, fins a Barcelona van arribar compradors aragonesos, especialment de Saragossa, valencians i mallorquins, si bé la seva presència no hi és nombrosa. I, finalment, alguns compradors naturals de Sardenya, Nàpols i Sicília també es van servir del mercat barcelonès per, ocasionalment, adquirir esclaus.

Al marge de l'exportació cap a Perpinyà, Saragossa, València, Mallorca, Sardenya, Sicília o Nàpols, tots indrets on l'arribada d'esclaus procedents de les costes catalanes s'ha de relacionar no solament amb els vincles comercials que hi havia entre Barcelona i aquestes regions, sinó també amb les relacions polítiques i institucionals que unien tots aquests territoris sota l'estructura de la Corona d'Aragó, les àrees més pròximes a la ciutat catalana van ser les que més van aprofitar les possibilitats que oferia el mercat urbà per adquirir captius. Així, nombrosos propietaris del Baix Llobregat van acudir assíduament a Barcelona per proveir-se de mà d'obra esclava. Entre el 1488 i el 1514, els cognoms Vilar, Goday i Oliver, de l'Hospitalet de Llobregat, i Codina, Pineda, Coll, Mas, Viader i Bosch, de Sant Boi de Llobregat, es repeteixen tant a la documentació parroquial conservada a l'APSB com a les notaries barceloneses de Jaume Vilar i Bartomeu Requesens comprant i venent esclaus, alliberant-los, fent un ús polivalent de la seva força de treball en zones dominades per l'economia agrària o pagant per les seves sepultures durant el brot de pesta de 1489-1490.[77]

De vegades, els compradors forans, especialment quan es tractava de membres de la noblesa, podien aprofitar el desplaçament fins a Barcelona per adquirir uns quants esclaus. El 24 de setembre de 1498, per exemple, Caterina, esposa del donzell Pere de Coloma, domiciliat a Sant Celoni, va comprar l'esclava Llúcia, de Barqa. Pocs dies des-

77. Cf. CODINA (1997), "L'esclavatge", p. 19-21, on es comenten diversos documents relatius a Sant Boi de Llobregat conservats a l'APSB; per a la ciutat de Barcelona, cf., per exemple, AHPB, Bartomeu Requesens, 203/9, 1486, novembre, 9, s. f.; 203/30, 1487, desembre, 28, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/5, 1489, desembre, 5, s. f.; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/33, 1492, juny, 21, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/8, 1492, desembre, 17, s. f.; 245/9, 1493, agost, 7, s. f.; 245/16, 1498, gener, 30, f. 52r.

NOGUERA

més va acudir novament a la notaria de Pere Triter per escripturar la compra de Joan, wòlof.[78] I el mateix van fer Leonor de Paguera, de Sabadell, vídua de Galceran Marquet i esposa de Berenguer de Paguera, que va comprar dos esclaus en l'interval d'uns pocs mesos;[79] Francina, esposa del cavaller Guillem Ciprià de Vilalba, domiciliat al Vallès, que va adquirir també dos esclaus en dos dies consecutius;[80] Perot Lluís d'Erill i d'Orcau, senyor de la baronia d'Erill i Orcau, que va comprar dos captius amb un sol dia de diferència,[81] o Elsa, esposa del donzell Damià de Rajadell, senyor del castell de Jorba, a la diòcesi de Vic, que entre el 17 d'agost i l'11 de setembre va aconseguir la propietat de quatre esclaus.[82]

El valor dels esclaus[83]

El preu d'un esclau era determinat per l'oferta disponible, les necessitats del mercat, el sexe, l'edat, la procedència etnogeogràfica (estretament relacionada, al seu torn, amb les característiques físiques i temperamentals, com ara la fortalesa, la capacitat per al treball, la docilitat o la facilitat en la conversió) o les possibilitats d'obtenir un guany elevat mitjançant l'economia del rescat, com podia succeir amb la població musulmana, especialment la granadina.

La consideració de tots aquesta factors fa que l'estudi del valor de l'esclau sigui una qüestió certament complexa, sobretot en aquells casos, d'altra banda majoritaris, en què la documentació tan sols esmenta el preu, l'edat i la procedència de l'individu deixant de banda altres característiques que, sens dubte, devien influir en la seva valoració econòmica.

Analitzar les variacions del preu mitjà que es van donar al mercat de compravenda durant els anys del regnat de Ferran II és igualment problemàtic. I ho és perquè, per fer-ho correctament, caldria deflactar els preus nominals, és a dir, eliminar l'efecte de la inflació bo i emprant com a valor de referència la cotització anual de determinats

78. Respectivament, AHPB, Pere Triter, 239/21, 1498, setembre, 24, f. 9r; 1498, octubre, 8, f. 19r.

79. AHPB, Joan Mates, 221/6, 1489, agost, 27, s. f.; 221/6, 1489, desembre, 16, s. f.

80. AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/20, 1482, maig, 17, s. f.; 1482, maig, 18, s. f.

81. AHPB, Joan Palomeres, 258/18, 1511, maig, 17, s. f.; 1511, maig, 18, s. f.

82. AHPB, Galceran Balaguer, 241/6, 1481, agost, 17, f. 85r-v; 1481, agost, 21, f. 87r-v; 1481, setembre, 1, f. 93v-94r; 241/7, 1481, setembre, 11, f. 5r.

83. Parcialment publicat a Armenteros (en premsa), "¿Cuánto?".

NOGUERA

béns de consum. Malauradament, és molta la feina que resta per fer per aprofundir en el coneixement sobre el cost de la vida a la Barcelona tardomedieval, i amb prou feines hi ha sèries anuals de preus que permetin de deflactar, amb garanties d'èxit, el valor dels esclaus al mercat barcelonès, com es veurà més endavant.

Aquesta dificultat és encara més gran si el que hom pretén és d'estudiar l'evolució del preu pagat pels esclaus en un període cronològic més ampli, com proposa Dimes Sancho.

FIGURA 42
Evolució del preu mitjà, en lliures barceloneses (1391-1509)*

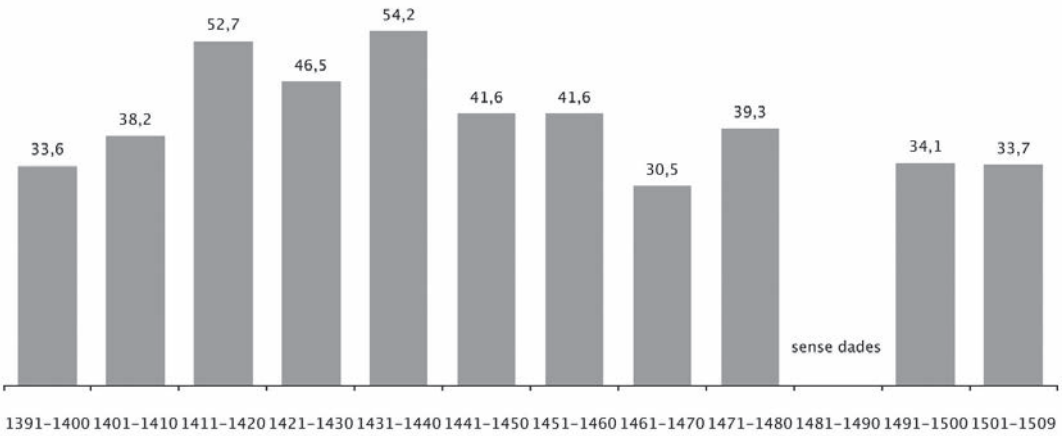

* Les dades de la dècada 1470-1480, en la qual Dimes Sancho no documenta cap venda, corresponen a les que figuren a ARMENTEROS (2007), *Aproximación*, p. 101-104, per als anys 1472-1480.

Font: SANCHO (1979), "La esclavitud", p. 217-218, i AHPB.

Estudiar l'evolució diacrònica del valor dels esclaus exigeix, a més de deflactar els preus, disposar d'una extensa mostra documental que permeti, entre d'altres coses, detectar oscil·lacions atribuïbles a possibles distorsions en l'oferta, a conjuntures internes del mercat receptor o a la irrupció de noves zones de reserva i a la major facilitat per accedir-hi, com va succeir a la península Ibèrica des de, aproximadament, el 1460. Tanmateix, la sèrie de preus proposada per Dimes Sancho es va elaborar a partir de les dades extretes de tan sols cent

seixanta-dues compravendes per a un període de dotze dècades.[84] No solament la no-correcció dels valors sobre la base del cost de la vida invalida l'evolució de preus per al període 1390-1509, sinó que, també, l'exigu nombre de dades que la sustenten no pot fer sinó qüestionar la representativitat de la tendència que sembla dibuixar.

Una altra qüestió important té a veure amb la comparació de sèries de preus a diferents territoris durant un mateix període. Per a les últimes dècades medievals i la primera modernitat coneixem la cotització que va assolir un esclau jove i sa a llocs com Tenerife, Lisboa, Sevilla, Màlaga, Granada, València o Mallorca. Ara bé, l'equació no és tan senzilla com comparar, sense més ni més, les diferents llistes de valors, normalment expressats en moneda de compte (maravedí castellà, ral portuguès, lliura valenciana i mallorquina), i, posteriorment, i després d'haver unificat les quantitats a un mateix sistema nominal, establir diferències o similituds entre els preus registrats a cadascun dels territoris.

Una manera de construir un marc de comparació més o menys vàlid podria ser reduir les unitats de compte a un valor monetari comú i documentat a tots els territoris, com el ducat d'or. Tanmateix, les cotitzacions del ducat no van ser estables. De fet, no es coneix amb exactitud quines van ser les fluctuacions que es van donar a les acaballes del segle XV a llocs tan dispars com les Canàries, on la moneda es va premiar en un 33 % per facilitar la retenció de la major quantitat de numerari possible i evitar la fuga de capitals,[85] i Sevilla, on l'evolució de l'economia urbana va fer que la cotització del ducat experimentés variacions, especialment després de l'activació del comerç indià.[86]

Per poder esquivar aquestes complicacions, potser la millor alternativa, sens dubte per la seva estabilitat, com proposa Gaspar Feliu al seu estudi sobre l'evolució del cost de la vida i els salaris a la Catalunya moderna, sigui la de calcular, any rere any, els valors pagats pels esclaus prenent com a referència l'equivalent en grams de plata de les monedes en ús, tant reals com nominals. Aquesta metodologia no solament permet d'apreciar devaluacions i revaloracions monetàries sinó que, també, facilita la detecció de processos inflacionistes i

84. Sancho (1979), "La esclavitud", p. 216.

85. Lobo (1982), *La esclavitud*, p. 168; *cf.*, també, en aquest mateix llibre, p. 179, n. 75.

86. Que, pel que sembla, va provocar un increment generalitzat dels preus, especialment entre el 1503 i el 1507 i, sobretot, a partir del 1519; Hamilton (2000/1934), *El tesoro*, p. 202-206 i taula 21.

FUNDACIÓ NOGUERA

deflacionistes que podrien haver afectat uns territoris sense necessitat d'haver influït en uns altres de relativament propers.[87]

Tot i que la fórmula pugui semblar encertada, malauradament la seva aplicació és, a hores d'ara, extremament complexa, per no dir impossible. Si per comparar el preu mitjà dels esclaus a diferents territoris el més recomanable és reduir a un preu plata els valors de les monedes normalment usades, primer cal conèixer, en profunditat, els diferents sistemes monetaris utilitzats en cadascun dels territoris (ral de billó castellà i sous valencians, mallorquins i barcelonesos, per exemple), com també la quantitat de plata, i les oscil·lacions que van tenir. I, a hores d'ara, aquesta és una qüestió pendent de resoldre, especialment els anys anteriors al 1491 per al cas català i al 1501 per a Castella i els regnes de València i Mallorca.[88] No hi ha altre remei, doncs, que renunciar, de moment, a la legítima pretensió de comparar sèries de preus per poder determinar en quin lloc es va situar el mercat barcelonès.

Segons la documentació conservada, el valor registrat en la majoria d'operacions de compravenda tancades a Barcelona es va expressar seguint el sistema de compte de la lliura barcelonesa, sense que sigui possible determinar amb quines monedes es van dur a terme els pagaments. Tan sols en vuitanta transaccions, la qual cosa equival al 10,9 % sobre el total de les operacions de què coneixem el valor (set-centes trenta-sis), hom va utilitzar el ducat d'or expressant la major part de les vegades l'equivalència respecte a la moneda de compte, un ducat d'or per cada vint-i-quatre sous barcelonesos, relació que sembla que es va mantenir estable durant el regnat de Ferran II.

Per satisfer els preus acordats, o una part d'ells, en alguns casos els venedors van acceptar el lliurament de béns de diversa naturalesa, com teixits, matèries primeres o espècies, i fins i tot es van mostrar disposats a intercanviar un esclau per un altre bo i compensant l'operació amb una suma monetària quan s'estimava que hi havia una diferència qualitativa.[89]

Es tractava d'operacions delicades en què cada part valorava, amb deteniment, els béns per negociar perquè no en sortís perjudicat ningú.

87. Cf. FELIU (1991), *Precios*, I, p. 16-17, on es discuteix la idoneïtat d'aquest mètode.

88. Cf. ibídem, I, taula II.1, p. 19, i taules II.3, II.4 i II.5, p. 21.

89. Com va fer Pere Granell, batlle de Vilafranca del Penedès, que va vendre seguint el costum corsari a Pere Sendra, blanquer de Barcelona, l'esclau barbaresc Joan, borni i d'uns vint-i-dos anys d'edat, pel preu de deu lliures barceloneses i a canvi de l'esclau Alí, de Granada, d'uns quaranta anys, cedit segons el costum corsari; AHPB, Galceran Balaguer, 241/30, 1491, febrer, 16, s. f.

Quan el juliol del 1486 el sucrer Jaume Benajam va aconseguir la propietat de l'esclau Jordi, de Guinea, valorat en trenta-cinc lliures barceloneses, va acordar amb Pere Guitard el lliurament de cent setanta-cinc lliures de gingebre, la qual cosa es va considerar suficient per cobrir el preu de taxació del captiu. Com també ho van ser els trenta milers de taronges, les seixanta lliures de gingebre verd i les sis arroves de confits que, dos mesos més tard, el mateix Benajam va donar a canvi d'un altre esclau, també guineà, d'uns vint-i-tres anys d'edat, estimat en trenta-cinc lliures i deu sous.[90]

Figura 43
Pagaments en espècie (1479-1516)

	Esclau	*Origen*	*Edat*	*Pagament*	*Valor*
1486	-	Guinea	24	mula de pèl negre + 1,2 l. b.	25 l. b.
1486	Jordi	Guinea	16	175 l. de gingebre verd	35 l. b.
1487	Joan	Guinea	23	30 m. de taronges, 60 l. de gingebre i 6 a. de confits	35,5 l. b.
1489	Mançor	Granada	20	mula de pèl castany de 6 anys + 5 d. o.	-
1491	Caterina	-	40	mula + 15 l. b.	25 l. b.
1491	Joan	Magrib	22	Alí, esclau de 40 anys + 10 l. b.	-
1495	Joan	-	20	4 draps - 12,15 l. b.	-
1496	Antoni	Magrib	35	mula + 18 l. b.	36 l. b.
1498	Joan	Barqa	24	6 formatges + 25 l. b.	-
1501	Joan	Guinea	22	14 moles de pedra	-
1503	Martí	Terra cristiana	25	260 pells de be	40 l. b.
1504	Martí	Magrib	23	23,5 quintars de sabó + 5 s. b.	40 l. b.
1512	-	Magrib	12,5	mula de pèl negre amb frens i arreus + 12 d. o.	-

L'ús d'animals de càrrega per negociar compres i vendes d'esclaus, malgrat no ser nombrós, no va ser tampoc excepcional. Així, l'agost del 1486, el notari de Barcelona Francesc Guerau va lliurar a Andreu Marquí, assaonador de pells, una mula de pèl negre estimada en vint-i-vuit florins, equivalents a vint-i-tres lliures i setze sous barcelonesos,

90. AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/29, 1487, febrer, 9, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

per una esclava guineana d'uns vint-i-quatre anys d'edat, taxada en vint-i-cinc lliures i venuda segons el costum corsari. La lliura i els quatre sous restants es van pagar en numerari.[91] Una cosa semblant van fer, entre d'altres, Pere Janer, que va vendre el seu esclau Mançor, d'uns vint anys, a canvi de cinc ducats d'or i una mula de pèl castany de sis anys d'edat; Martí Pons, que va rebre per la seva esclava Caterina, negra, d'uns quaranta anys d'edat, una mula valorada en deu lliures i una carta de deute de quinze més, o Lluís Valls, que va vendre el seu esclau Antoni, barbaresc, d'uns trenta-cinc anys d'edat, per una mula valorada en divuit lliures i el lliurament, en moneda, de la mateixa quantitat.[92]

En analitzar l'edat de la població esclava de la Barcelona del Renaixement ha quedat clar que, a més de ser els més nombrosos, els individus amb edats compreses entre els catorze i els trenta anys també van ser els més ben valorats.[93] De fet, qualsevol sistema econòmic en el qual l'esclavitud va ocupar un lloc destacat, fos sistèmic o no, va mostrar una predilecció clara per l'adquisició d'individus joves amb plenes capacitats físiques que garantissin la productivitat laboral.[94] Darrere seu, tant els adolescents d'edats compreses entre els onze i els tretze anys com els adults de trenta-un a quaranta anys van ser els altres dos sectors més ben valorats, tot i que la mitjana de les cotitzacions presenta un descens de quatre a sis lliures en el cas dels homes i de dos a vuit en el de les dones. Al contrari, tant els menors de sis anys (edat en què les atencions eren més grans, el risc de mort infantil era elevat, i la productivitat, nul·la) com els majors de quaranta-un van registrar valors molt per sota dels preus pagats per adults joves, mentre que la mitjana dels infants d'entre sis i deu anys d'edat (un

91. AHPB, Bartomeu Requesens, 203/29, 1486, agost, 2, s. f.

92. Seguint el mateix ordre, AHPB, Bartomeu Requesens, 203/31, 1489, febrer, 3, s. f.; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/33, 1491, octubre, 27, s. f.; AHPB, Dalmau Ginebret, 1496, agost, 31, s. f.

93. Cf. en aquest mateix llibre, p. 147.

94. Així es constata no solament als principals mercats ibèrics, com Lisboa, Sevilla, Granada, Màlaga o València, sinó també en altres de més remots. Al començament del segle XVI, per exemple, Lleó l'Africà afirmava que, a Gao, els joves eren més ben valorats que els infants i els ancians. Segons el viatger musulmà, al mercat setmanal d'esclaus "una joven de quince años vale unos seis ducados y un mozo casi lo mismo", mentre que infants i adults d'edat avançada costaven pràcticament la meitat —LLEÓ, p. 290. En terres ibèriques, aquesta va ser una constant que, lluny de passar desapercebuda per als viatgers europeus que visitaven la Península, va merèixer que s'anotés com un element més en la construcció dels seus relats. Així, pels volts del 1466, Lleó de Rosmithal va considerar oportú deixar constància que, a Portugal, "los etíopes pequeños cuestan (…) de doce a trece áureos", mentre que els preus que es pagaven pels individus adults, però no ancians, eren més elevats; ROSMITHAL, p. 256.

sector de població que havia superat amb èxit la fase més crítica del desenvolupament infantil) se situava a mig camí del dels infants petits i els adolescents, moment idoni per incorporar-se al mercat de treball executant tasques que no exigissin grans esforços.

Figura 44
Preus per sexe i edats*

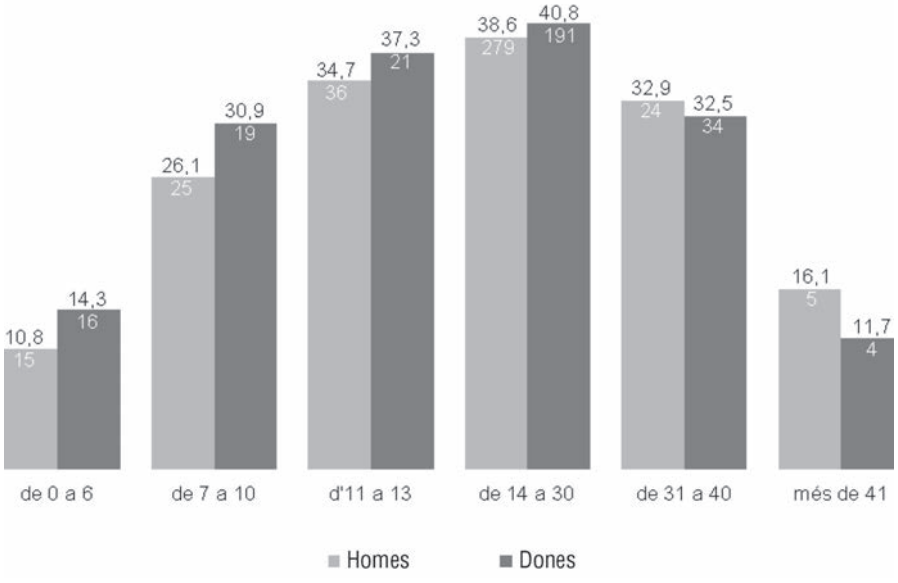

* En lliures barceloneses.

Tot això no vol dir, però, que els preus pagats per individus menors de catorze anys o amb edats superiors als trenta-un poguessin duplicar el preu de les cotitzacions registrades al grup dels homes i les dones més ben valorats. L'agost del 1485, per exemple, el mercader Francesc Morer va aconseguir vendre una jove esclava guineana de vuit anys d'edat per seixanta lliures barceloneses, i el desembre del 1489, per esmentar només alguns exemples, Eulàlia, negra, de Barqa, es va vendre per quaranta-cinc lliures, un preu certament excepcional per una dona l'edat de la qual es va estimar en quaranta anys.[95]

L'existència d'una vintena d'exemples que es desmarquen de la mitjana fa pensar que, en determinades circumstàncies, l'edat va ser

95. Respectivament, AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/25, 1485, agost, 24, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/5, 1489, desembre, 5, s. f.

un factor de valoració flexible.[96] De fet, més que l'edat, probablement eren les condicions físiques de l'individu, deduïdes de la seva aparença (i això devia ser especialment vàlid entre els esclaus més joves), el que feia augmentar o disminuir el seu preu. Mentre que entre els captius d'edats més avançades, però amb valors equiparables als dels adults en plenitud de facultats físiques, devien ser els coneixements i les destreses i habilitats professionals els elements que van justificar un increment de preu.[97]

En tot cas, i sempre en termes generals, l'edat i el valor de l'esclau van estar estretament relacionats.

FIGURA 45
Evolució del preu segons l'edat; dones i homes de 5 a 45 anys, 1479-1516

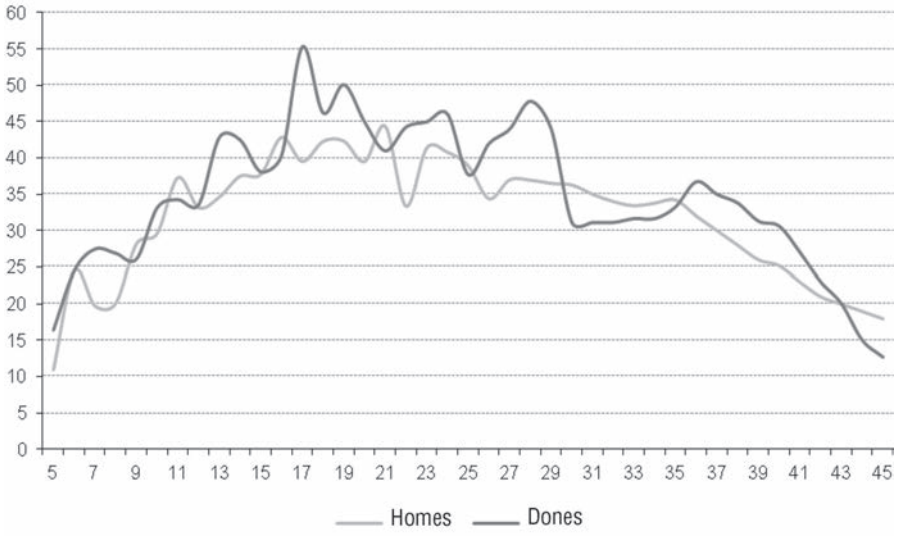

96. I no especialment precís. Cal recordar que, a les cartes de venda i, probablement també, a la resta dels instruments en què hom feia constar l'edat de l'esclau, el nombre d'anys que s'hi anotava era aproximat. A més, no deixa de ser significatiu que hi ha determinades edats àmpliament representades a la documentació (catorze, divuit, vint, vint-i-dos, vint-i-cinc, trenta i trenta-cinc). En aquest sentit, tan sols s'han documentat dos esclaus de vint-i-nou anys, divuit de vint-i-vuit, nou de vint-i-set i vint-i-quatre de vint-i-sis, mentre que el nombre d'homes i dones de vint-i-cinc anys ascendeix a vuitanta-tres i el de trenta n'arriba a sumar setanta-set; cf. en aquest mateix llibre, p. 151, fig. 33.

97. HERNANDO (2003), *Els esclaus*, p. 56; cf., també, a GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 286-287.

FUNDACIÓ NOGUERA

Començant pels esclaus de menor edat, era certament excepcional que els menors de cinc anys es venguessin sense les seves mares. Quan això succeïa, el més habitual és que el valor de l'infant amb prou feines superés les quinze lliures barceloneses.[98] A partir dels sis anys, però, i a mesura que augmentaven les capacitats per al treball, els preus dels esclaus també s'incrementaven. La mitjana dels infants de set a deu anys se situava al voltant de les vint-i-vuit lliures, i el salt era ja significatiu en plena pubertat, entre els onze i els tretze anys. A aquestes edats, quan els preus mitjans rondaven les trenta-cinc lliures i alguns podien fins i tot assolir cotitzacions superiors,[99] les diferències entre homes i dones començaven a ser significatives, una tendència cada cop més evident a mesura que l'individu superava la quinzena. Des d'aleshores i fins aproximadament els trenta anys, edat en què hom registra un valor mitjà, per a homes i dones, al voltant de les trenta-nou lliures, malgrat oscil·lacions puntuals, les cotitzacions de les esclaves eren més elevades que les dels barons. A partir dels trenta-un, però, els preus iniciaven un descens sostingut, de manera més pronunciada entre les dones, fins a assolir cotitzacions semblants a les registrades entre els esclaus més joves quan els individus superaven els quaranta.

El grup més representatiu, i el que més possibilitats té per ser analitzat sistemàticament, és el dels esclaus amb edats compreses entre els catorze i els trenta anys. A més de ser el més nombrós, és el que registra un preu més estable per a una forquilla d'edats també més àmplia.

Si hom analitza l'evolució del preu dels esclaus amb edats compreses entre els catorze i els trenta anys entre el 1479 i el 1516, s'observa perfectament una reducció generalitzada a mesura que augmenta el nombre dels esclaus que arriben a Barcelona fins a situar-se en trenta-vuit lliures entre el 1490 i el 1494, amb oscil·lacions alcistes, com les 42,2 lliures registrades el 1492, i descendents, com les 32,8 lliures del 1491. Tanmateix, l'inici de la baixada dels valors mitjans és efectiu el 1486 (41,2) i, especialment, a partir del 1487 (37,2), just quan Marchionni i els Berardi van obtenir el monopoli per a l'exportació

98. AHPB, Galceran Balaguer, 241/26, 1489, setembre, 25, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/17, 1498, agost, 25, s. f.; AHPB, Benet Joan, 262/15, 1509, juliol, 19, s. f.

99. Com les seixanta lliures pagades per Martí, negre, de Barqa, d'onze anys —AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1482, novembre, 28, f. 15r—, les cinquanta en què es van valorar Cristòfol, mandinga, i Caterina, canària, tots dos d'uns tretze anys —respectivament, AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/5, 1495, febrer, 28, f. 82v; AHPB, Joan Fluvià, 225/6, 1496, novembre, 14, s. f.—, o les quaranta-cinc lliures desemborsades per Narcís, de Tunis, també de tretze anys d'edat; AHPB, Joan Vilana, 257/20, 1513, juny, 10, s. f.

d'esclaus als territoris castellans i catalanoaragonesos.[100] Des del 1495 i fins al 1501, els preus tendeixen a incrementar-se lleugerament, amb una mitjana de 40,8 lliures. A partir del 1502, però, tornen a decréixer i registren, fins al 1516, una mitjana acumulada de 37,8 lliures, molt semblant a la de 1490-1494.

FIGURA 46
Evolució del preu dels esclaus amb edats compreses entre els 14 i els 30 anys, 1479-1516

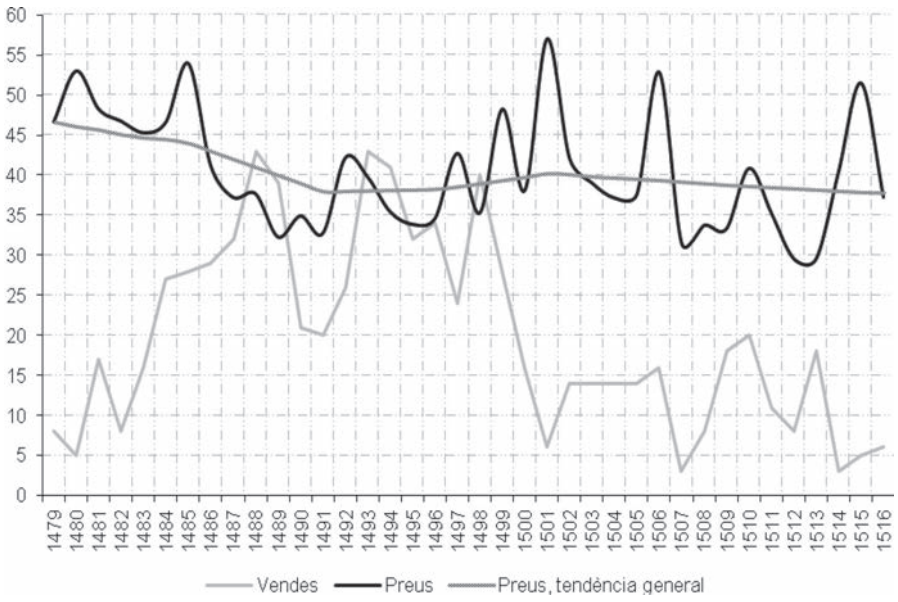

Pel que sembla, a mesura que el mercat de Barcelona va estar en condicions de satisfer la demanda generada per l'estimulació del teixit productiu de la ciutat, en plena expansió des del 1484 després de la profunda crisi que va deixar darrere seu la guerra civil, els preus van tendir a baixar. I ho van fer, en gran manera, gràcies a l'increment de l'oferta, especialment intens entre el 1486 i el 1495, si més no als territoris castellans i catalanoaragonesos, la qual cosa sens dubte va ajudar que es creessin les condicions idònies perquè el valor dels esclaus s'endinsés en la sendera baixista. Una vegada que l'arribada de peces noves va començar a decréixer, probablement per una saturació de la

100. Cf. en aquest mateix llibre, p. 77.

capacitat d'absorció d'esclaus nous, els preus es van estabilitzar. Però ho van fer mantenint una mitjana significativament més baixa que la registrada a l'inici de la sèrie.

Abans s'ha dit, però, que per analitzar correctament l'evolució diacrònica d'una sèrie de preus és necessari deflactar els valors nominals registrats a la documentació. La millor manera de fer-ho és construir un índex de valors a partir de les mitjanes anuals d'una sèrie de productes bàsics, com el blat, l'oli, el vi, els llegums, la carn, el peix fresc i salat, els ous i determinades verdures, fruites i hortalisses, a més de combustibles (bàsicament llenya i carbó) i algun tipus d'edulcorant, preferentment la mel i, des del començament del segle XVI, també el sucre. Per al cas de Barcelona, però, el problema més gran per posar en pràctica aquest mètode té a veure amb les sèries de preus que, per a aquests béns de consum, s'han publicat per a cronologies anteriors al cinc-cents. De fet, l'únic producte del qual coneixem la cotització al segle XV és la quartera de blat. I les dades no són precisament generoses, ja que només retrocedeixen fins al 1493.[101]

FIGURA 47
Preu anual de la quartera de blat (1493-1516)*

ANY	1493	1494	1495	1496	1497	1498	1499	1500	1501	1502	1503
QUARTERA DE BLAT	15,4	16,5	17,6	17,2	15,9	14,3	-	-	15,6	18,7	21,2
*ÍNDEX DE PREUS***	*100*	*101,1*	*102,2*	*101,8*	*100,5*	*98,9*	-	-	*100,2*	*103,3*	*105,8*

1504	1505	1506	1507	1508	1509	1510	1511	1512	1513	1514	1515	1516
19,7	17,6	17,1	16,9	17,1	15,9	14,7	14,3	14,7	16,4	17,2	17,6	17,8
104,3	*102,2*	*101,7*	*102,5*	*101,7*	*100,5*	*99,3*	*98,9*	*99,3*	*101*	*101,8*	*102,2*	*102,4*

* En sous barcelonesos. ** 1493 = 100.
Font: FELIU (1991), *Precios*, I, taula III.1, p. 37.

Evidentment, les variacions que hom pot detectar un cop deflactats els preus sobre la base de la cotització anual de la quartera de blat en un espai de temps tan curt no són vistoses. Tot i així, el que mostra la figura 48, els resultats de la qual no s'han de considerar concloents, ja que tan sols es tracta d'una proposta metodològica, és que l'evolució dels preus reals va ser lleugerament inferior al que reflecteixen els valors nominals, especialment els anys en què el blat va cotitzar a l'alça.

101. Cf. FELIU (1991), *Precios*, I i II.

FIGURA 48
Evolució del preu dels esclaus de 14 a 30 anys d'edat en relació amb la cotització anual de la quartera de blat (1493-1516)*

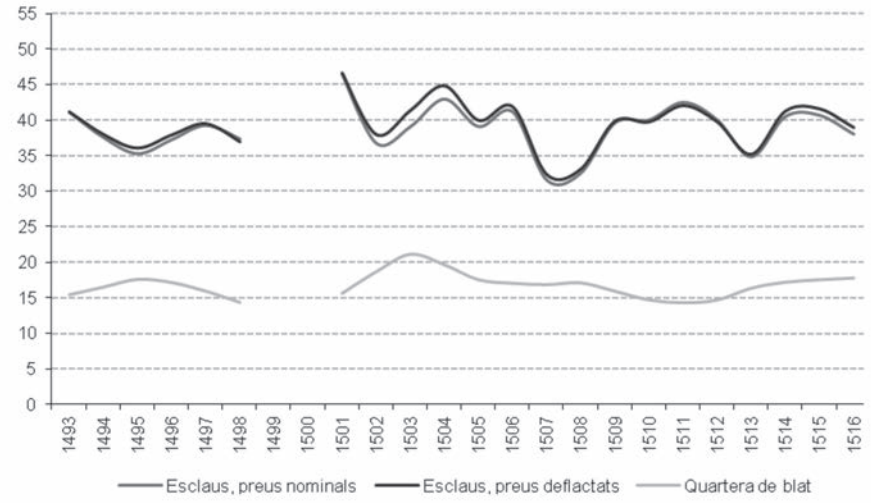

* Metodologia: els preus mitjans, tant els nominals (PN) com els deflactats (PD), s'han calculat sobre la base dels valors documentats d'individus de catorze a trenta anys d'edat en bones condicions físiques. D'aquesta manera, i partint de la xifra de 39,3 lliures com a mitjana aritmètica per a aquesta franja d'edat, s'han eliminat les operacions que van cotitzar per sota de les trenta lliures i les que ho van fer per sobre de les cinquanta, amb la intenció d'homogeneïtzar i facilitar, així, la representació de la tendència general. Quant als preus deflactats, s'han calculat prenent la cotització de la quartera de blat el 1493, 15,4 sous barcelonesos, com a base (100) de l'índex de preus (IP) i aplicant la fórmula $PD=(PN/IP) \times 100$.

En definitiva, i si hom té en compte l'evolució dels preus dels esclaus de catorze a trenta anys d'edat durant el regnat de Ferran II, tot sembla indicar que la tendència a la baixa devia estar estretament relacionada amb l'inici del tràfic negrer. A mesura que s'organitzava el tràfic atlàntic, la capacitat de les xarxes comercials per incrementar l'oferta d'esclaus negres va créixer. I, amb ella, els preus dels captius guineans i senegambians, molt més competitius que els de la resta dels esclaus, com veurem a continuació, van provocar una reducció generalitzada dels preus del mercat.[102]

102. És altament probable que el descens de preus que sembla que es va produir a Barcelona quan la ciutat va començar a rebre una afluència sostinguda d'esclaus procedents de la costa occidental africana, fins a esdevenir majoritaris, també afectés la

En aquest sentit, les dades demostren que el valor atorgat als esclaus va estar estretament relacionat amb els seus llocs de procedència. Entre els individus amb edats compreses entre els catorze i els trenta anys, el captiu més ben valorat va ser la dona canària, amb un preu mitjà de 54,5 lliures barceloneses, molt semblant al cotitzat per la dona granadina (54,1 lliures), mentre que els esclaus més barats van ser les dones procedents de l'Alta Guinea i Senegàmbia, amb mitjanes que se situen, respectivament, en les 29,7 i les 34,2 lliures, seguides dels homes del mateix origen.

Malgrat que, en termes generals, el preu de les dones va ser superior al dels homes, no deixa de ser significatiu que, entre la població negroafricana, l'esclau baró estigués més ben valorat, com també va succeir en el grup l'origen del qual no esmenten les fonts, format majoritàriament per homes i dones racialment negres.[103]

Figura 49
Valors segons procedència i sexe; esclaus de 14 a 30 anys

Procedència	*Homes*	*Dones*	*Mitjana*	*Mostra*
Barqa	43,1	39,9	41,5	80
Kanem-Bornu	46,6	-	46,6	8
Alta Guinea	33,8	29,7	31,7	68
Senegàmbia	35,6	34,2	34,9	54
Golf de Guinea	35,0	40,0	37,5	4
Llevant	36,5	-	36,5	2
Euràsia*	27,5	30,5	29,0	4
Europa central i oriental**	10,0	34,0	22,0	6
Turquia	39,1	-	39,1	7
Canàries	38,8	54,5	46,6	16
Magrib	37,5	51,6	44,5	63
Soldanat de Granada	38,2	54,1	46,1	20
Nascuts en terres cristianes	35,7	44,4	40,1	33

tendència de preus acumulada durant tot el segle xv, la qual cosa va originar un veritable canvi de paradigma del que, fins aleshores, havia estat l'esclavitud baixmedieval. Tot i que no es pugui considerar concloent per les raons anteriorment exposades, la sèrie de preus de Dimes Sancho confirmaria aquesta tendència, amb un descens del voltant del 20 % entre els preus documentats entre el 1400 i el 1460 (45,8 l. b.) i els registrats entre el 1460 i el 1509 (36,4 l. b.); cf. en aquest mateix llibre, p. 222, fig. 42.

103. Dels cent tretze individus la procedència dels quals no revela la documentació, setanta-sis eren negres (67,3 %) i vint-i-tres (20,4 %) es van definir com a sarraïns, mentre que de catorze (12,4 %) la falta d'informació és completa.

Procedència	*Homes*	*Dones*	*Mitjana*	*Mostra*
Desconegut	40,1	38,7	39,4	113
Mitjana	38,6	40,8	39,7	478

* Dins del grup dels euroasiàtics no hi ha individus amb edats compreses entre els catorze i els trenta anys. Per evitar l'absència de representació, el preu mitjà s'ha calculat a partir dels valors coneguts de dos barons, de sis i tretze anys, i de dues dones, l'una de quaranta anys i l'altra amb edat desconeguda. — ** Semblantment al que succeeix amb els esclaus euroasiàtics, els preus dels captius europeus s'han calculat prenent en consideració la quantitat que es va pagar per un baró de cinc anys i per una dona de vint-i-vuit, una altra de trenta-dos i tres de quaranta.

Si només ens fixem en els grups més nombrosos i prescindim d'aquells menys representatius, les diferències que hom pot apreciar entre els diversos preus presenten elements nous per aprofundir en la comprensió de la lògica de la distribució.

FIGURA 50
Valors segons procedència i sexe; grups més representatius

Procedència	*Homes*	*Dones*	*Mitjana*	*Mostra*
Barqa	43,1	39,9	41,5	80
Alta Guinea	33,8	29,7	31,7	68
Senegàmbia	35,6	34,2	34,9	54
Canàries	38,8	54,5	46,6	16
Magrib	37,5	51,6	44,5	63
Soldanat de Granada	38,2	54,1	46,1	20
Nascuts en terres cristianes	35,7	44,4	40,1	33
Desconegut	40,1	38,7	39,4	113
Subsaharians	*39*	*36,6*	*37,6*	*76*
Sarraïns	*42,9*	*44,6*	*43,8*	*23*
Desconegut	*34*	*38,2*	*36,1*	*14*

Entre els esclaus racialment negres, per exemple, els preus més elevats corresponen als individus procedents del tràfic caravaner que travessava el Sàhara fins a arribar a les costes cirenaiques de Barqa. Al contrari, els captius definits com a guineans són els que registren uns valors més baixos, mentre que les cotitzacions dels senegambians són lleugerament superiors. Dit d'una altra manera, a mesura que la cadena de distribució se simplificava i eliminava intermediaris, els preus disminuïen. A les costes de la Cirenaica, l'increment de preus estaria estretament relacionat tant amb el major cost del transport terrestre com amb el monopoli exercit pels mercaders nord-africans, veritables

artífexs d'aquest tipus de proveïment. Contràriament, als Rius de Guinea, on les negociacions es duien a terme directament entre mercaders subsaharians i europeus, els costos eren inferiors, la qual cosa, a la pràctica, permetia d'obtenir preus sens dubte més competitius que es traduïen en una reducció mitjana respecte als valors registrats a Barqa al voltant del 23,5 %. Però els preus dels esclaus wòlofs i mandingues procedents de Senegàmbia, tot i no ser tan elevats com els dels esclaus embarcats a les costes líbies, van ser lleugerament superiors als que es van pagar pels captius guineans. Com s'ha dit en pàgines anteriors, és molt probable que els individus adscrits al Regne Djolof s'haguessin embarcat a Arguin, port maurità fins on els mercaders araboberbers s'acostaven per intercanviar les seves mercaderies amb els portuguesos, especialment or i esclaus.[104] Seguint aquest raonament, doncs, l'increment de preus respecte als guineans s'explicaria pels costos del transport caravaner fins a les costes mauritanes i per la intervenció de mitjancers comercials autòctons. Finalment, si hom presta atenció als valors dels esclaus subsaharians la procedència dels quals es desconeix (39 lliures per als homes, 36,6 per a les dones), es pot concloure que, entre aquells setanta-sis individus, la majoria procedien de la costa occidental africana, mentre que un nombre indeterminat, però de ben segur reduït, devia haver arribat fins a les costes líbies després d'haver travessat el desert des del cor d'Àfrica.

Com ja s'ha dit amb anterioritat, i si hom prescindeix dels grups negroafricans, en els quals no es va donar aquesta tendència, els preus que es van pagar per les dones van ser superiors als dels homes, tot i ser menys nombroses, excepte en el cas dels individus amb edats compreses entre els trenta-un i els quaranta anys, entre els quals els valors pràcticament s'equiparen, i en els majors de quaranta-un anys, grup en què els barons registren un preu més elevat.

El valor més alt assolit per les dones no solament es documenta a Barcelona. També s'ha detectat en altres ciutats ibèriques, com Sevilla, Granada, Màlaga i València.[105] Així que la pregunta és raonable: a què va ser deguda aquesta cotització més gran?

Respondre a aquesta qüestió no és senzill. En primer lloc, cal tenir en compte aspectes físics, com la major longevitat de les dones, i patrons de comportament, com la major docilitat respecte als homes, cosa indiscutible si s'observa el fenomen de la fuga, pràcticament

104. Cf. en aquest mateix llibre, p. 134-135.

105. Franco (1979), *La esclavitud*, p. 108; Martín (2000), *La esclavitud*, p. 246-248; González (2005), *La esclavitud*, p. 281-283; Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 103-104.

absent en el cas de les dones.[106] D'altra banda, des de la perspectiva antropològica de l'esclavitud a l'Àfrica, Aurelia Martín Casares proposa dos tipus d'explicacions. La primera té a veure amb la capacitat reproductora de les esclaves, que podria haver fet augmentar-ne el valor. Els amos haurien preferit adquirir esclaves, enteses com a mitjà de reproducció dins d'un sistema en què el captiu, home o dona, tenia un paper important en qualitat de mitjà de producció, que comprar esclaus. La segona explicaria la major estimació de les dones als sistemes africans, però no solament en ells, sobre la base de la seva capacitat per al treball, com també defensen, entre d'altres, Claude Meillassoux i Herbert S. Klein.[107]

La productivitat de les esclaves a les societats mediterrànies baixmedievals queda fora de dubte. La seva presència als forns de pa, als tallers de corall o a determinats processos de la indústria tèxtil és perfectament documentada.[108] A més, res no impedeix de pensar que moltes d'elles, circumscrites al nucli familiar-propietari, acomplissin tasques múltiples, des de feines essencialment domèstiques fins a treballs de caràcter hortícola. El problema continua essent, però, com, i sobre la base de quins criteris, avaluar la seva productivitat. I aquesta és una dificultat que no solament afecta la dona esclava, sinó que s'estén a gran part dels sectors productius de les societats d'antic règim.

Tanmateix, malgrat que el factor productiu sigui una variable per tenir en compte a l'hora d'analitzar el valor més alt atribuït a les dones, no sembla que fos determinant. Si més no, això és el que sembla indicar la divergència dels preus entre homes i dones si hom compara, en igualtat de condicions, els esclaus subsaharians i els sarraïns.

106. El cens elaborat per la Guarda d'Esclaus catalana és concloent: del total de 1.669 esclaus inscrits, tan sols vint-i-dos van ser dones. De fet, l'obligatorietat de l'assegurança tan sols va afectar els esclaus barons, mentre que era voluntària per a les esclaves; SALICRÚ (1998), *Esclaus*, p. 74; aquesta mateixa idea també es recull a GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 253.

107. MARTÍN (2000), *La esclavitud*, p. 248-255; MEILLASSOUX (1990/1986), *Antropología*, p. 320 i seg. Herbert S. Klein sosté que, en el tràfic transatlàntic modern, i en el cas dels esclaus sense habilitats tècniques específiques destinats al treball a les plantacions, els preus "remained equal until early adulthood, when male fieldhand prices rose about 10 to 20 percent above female prices. This differential then declined as slaves passed the prime years. These changing price differences appear to reflect physical abilities which differed markedly only in the prime-age categories"; KLEIN (1986), *African*, p. 64.

108. Cf., més endavant, el capítol titulat "Esclaus per servir, esclaus per treballar".

Figura 51
Preus mitjans, per edats, dels esclaus subsaharians i sarraïns

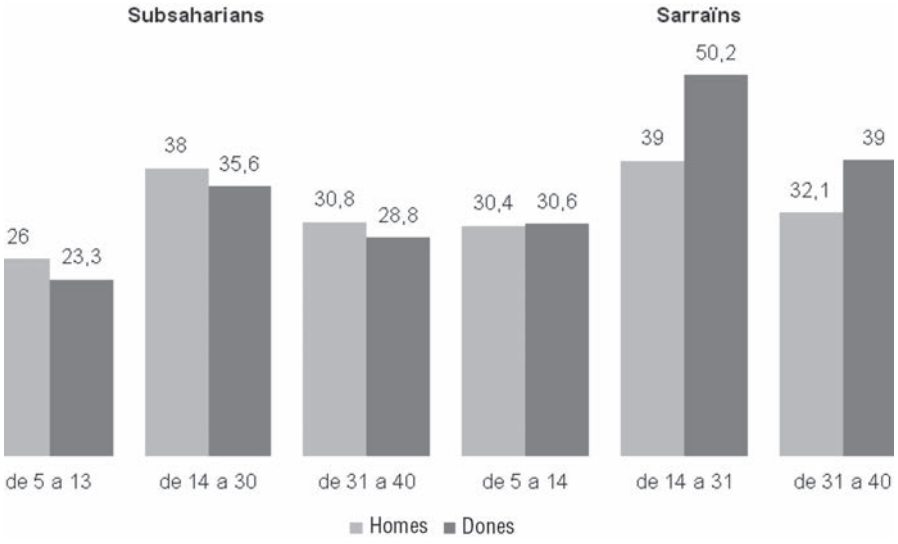

Entre els negroafricans originaris de Barqa, Kanem-Bornu, l'Alta Guinea, Senegàmbia-Arguin i el golf de Guinea, el preu mitjà dels homes es va situar per sobre del de les dones, mentre que entre els sarraïns nord-africans i granadins la relació va ser justament la contrària. Assumint una probable valoració més alta de la dona en relació amb la seva capacitat de treball, caldria esperar que tots els grups de població registressin una tendència similar, és a dir, un increment dels preus en els sectors femenins. Tanmateix, no va ser així. A més del sexe, doncs, la procedència devia ser un factor determinant. L'esclava nord-africana, com la granadina, va ser més apreciada que la subsahariana. Fins i tot el baró negre, el preu del qual s'assembla als registrats pels homes sarraïns, va ser més ben valorat que l'esclava sudanesa, especialment la que procedia de Guinea i de Senegàmbia. Dit d'una altra manera, la societat barcelonina va establir una sèrie de categories econòmiques fent servir com a criteris principals el sexe i la procedència etnogeogràfica. Mentre que la dona sarraïna va assolir preus certament elevats, probablement per les possibilitat d'obtenir-ne plusvàlues extraordinàries per mitjà de l'economia del rescat, com veurem més endavant, però també per tenir determinades característiques que, de la mateixa manera que succeïa amb la dona canària, eren més apreciades per la comunitat

FUNDACIÓ NOGUERA

lliure, la dona negra es va convertir en la categoria menys valorada, si més no en termes monetaris.[109]

Tanmateix, la pregunta continua essent la mateixa. Deixant de banda les captives subsaharianes, si hom volia esclaus per fer-los treballar i, d'aquesta manera, obtenir una plusvàlua, per què les dones van ser més cares si, com sembla suggerir el cas de les negroafricanes, la seva capacitat per al treball no va ser un factor que pugui explicar, tot sol, aquesta realitat?

Bo i desmarcant-se del debat al voltant de la productivitat del treball femení, alguns autors han insistit en la capacitat reproductora de les dones com a factor que explicaria per què les societats cristianes de l'Occident tardomedieval i de la primera modernitat van apreciar més les esclaves. Invertir en la compra de dones tindria un al·licient gens negligible: augmentar el nombre dels captius, que es podrien vendre a curta edat o retenir per utilitzar la seva força de treball.[110]

A pesar que el raonament pugui semblar lògic, almenys dos tipus d'arguments invaliden aquesta hipòtesi. En primer lloc, la productivitat dels infants menors de set anys devia ser nul·la o extremament baixa. A més, l'atenció que requerien, tant en manutenció com en medicines en cas que caiguessin malalts, a la qual cosa caldria afegir l'alt índex de mortalitat infantil i la reducció de la capacitat productiva de les

109. Això no vol dir, però, que les dones negroafricanes no assolissin valors significatius. L'agost del 1485, per exemple, l'esclava Llúcia, d'uns vuit anys d'edat, va ser venuda per l'elevat preu de seixanta lliures barceloneses —AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/25, 1485, agost, 21, s. f. exactament la mateixa quantitat que es va acordar per la compravenda de Gamba, esclava wòlof d'uns disset anys —AHPB, Andreu Mir, 234/16, 1485, juliol, 11, s. f. Com ja s'ha comentat, els captius procedents de Barqa van assolir preus més alts. El 1483, el mercader Gabriel Bonanat va vendre al cirurgià Antoni de Portanova l'esclava Llúcia, de dinou anys, per seixanta-cinc lliures —AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1483, novembre, 10, f. 105r—, un preu elevat però molt allunyat de les cent vint lliures per les quals es va valorar Cristòfol, també de Barqa, d'uns setze anys d'edat —AHPB, Lluís Carles Mir, 261/17, 1506, setembre, 17, s. f. En tot cas, sembla que la societat barcelonina tardomedieval va percebre de manera diferent les esclaves segons el seu origen, i els assignava, en conseqüència, destinacions igualment diverses. És probable que l'adquisició de dones granadines, per les especials circumstàncies de la seva esclavització, s'entengués com una inversió de la qual treure un bon partit mitjançant l'economia del rescat, mentre que les esclaves negres s'haurien comprat per fer servir la seva capacitat de treball. La qüestió no és tant per què la dona negra va ser més barata, sinó per què el preu de la granadina va ser més elevat. Des d'aquesta perspectiva, doncs, l'increment de preus va ser una variable introduïda des del moment en què la població granadina va ser esclavitzada, la qual cosa també sembla que va succeir amb la dona canària, les cotitzacions més elevades de la qual probablement s'expliquin per la seva escassetat. Dit d'una altra manera, no hi va haver devaluació del preu de la dona negra, sinó increment del de la sarraïna.

110. Per exemple, FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 108.

mares, les quals haurien de dedicar part del seu temps de treball a la cura dels petits, en feien una càrrega econòmica a la qual els propietaris havien de fer front.[111] I, en segon lloc, la reproducció del sistema esclau a les societats renaixentistes de l'Occident cristià no va dependre de la natalitat, sinó del subministrament extern, tant per mitjà del comerç com de les accions corsàries i la pirateria. La capacitat reproductora de les esclaves, doncs, no hauria d'implicar, tota sola, un augment de la seva cotització.[112]

111. Cf., també, a Hernando (2003), *Els esclaus*, p. 152, n. 65. El preu de les atencions d'un infant esclau d'un a cinc anys d'edat, si més no pel que fa a la seva alimentació, podia moure's entre els tres i els sis diners diaris, de vuit a setze sous mensuals —per exemple, AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, octubre, 23, f. 25r. Quan Antoni de Portanova va decidir de vendre el fill de la seva esclava negra Llúcia, un nen llor de disset mesos d'edat, ho va fer pel preu de dotze lliures barceloneses i altres vint-i-quatre sous que el comprador hauria de lliurar a Clara, esposa d'Esteve Rondors, de la parròquia de Sant Genís de Vilassar, com a pagament per l'alimentació làctia que administraria al petit durant tres mesos —AHPB, Galceran Balaguer, 241/26, 1489, setembre, 25, s. f. Segons el temps d'atencions que es dispensessin, els preus podien ser més elevats. Així, el 1482, Martí Perallada, flassader, ciutadà de Barcelona, havia contret un deute de trenta lliures amb el mercader Miquel Oliba per les atencions dispensades a Honofre Benet. El nen havia nascut mentre la seva mare, Llúcia, encara era esclava. El juliol d'aquell any, Perallada, que també era pare d'Honofre Benet, va decidir de lliurar-lo al mercader per saldar el deute —AHPB, Francesc Nicolau de Moles, 243/3, 1482, juliol, 5, s. f. Com sosté Claude Meillassoux, la reproducció d'una població qualsevol no es fa solament per la natalitat, sinó que necessita "la llegada a la madurez (…) de una generación nueva de productores en número por lo menos igual a la que remplaza" —Meillassoux (1990/1986), *Antropología*, p. 320. Entenent-la com a mitjà de reposició dels grups productors, la capacitat reproductora de les esclaves només hauria estat econòmicament viable si la taxa de natalitat hagués assolit xifres realment elevades, cosa que tan sols va succeir, de manera significativa, en el sistema latifundista romà i en l'esclavitud de barracons nord-americana, on es van aplicar sistemes de premis i beneficis a les esclaves que tinguessin una descendència nombrosa —cf., per exemple, Lago i Katsari (2008), "Ideal", p. 198-199. Altrament, el nombre d'individus supervivents a les fases més crítiques del desenvolupament infantil hauria estat insuficient per cobrir el reemplaçament dels treballadors adults.

112. Més si hom té present que la societat baixmedieval, si més no la barcelonina, va tractar d'impedir les relacions sexuals de les esclaves pels riscos del part i el descens del rendiment durant la primera i l'última etapa de l'embaràs. Des del 1366, el consistori municipal va castigar amb elevades penes pecuniàries i càstigs corporals el concubinatge d'esclaus a jornal amb serventes, esclaves i dides lliures dels qui les contractaven (cf. en aquest mateix llibre, p. 50, n. 80). Encara més, davant d'embarassos no desitjats, de vegades els propietaris van decidir de contractar assegurances de vida que cobrissin el valor de l'esclava davant del risc de mort —per exemple, AHPB, Pere Triter, 239/60, 1501, maig, 19, f. 24v; cf., també, Madurell (1955), "Los seguros". En casos més excepcionals, quan hom descobria la paternitat de la criatura en gestació, els amos podien exigir al pare una compensació en cas que l'esclava morís per culpa de l'embaràs. El 16 d'agost de 1492, per exemple, Joan Mayans, actuant en nom de "quondam amicus meus cuius nomine hic exprimere non curo propter sui honorem", es va comprometre a compensar amb vuitanta lliures barceloneses Antígona, vídua de Tomàs Corts, de Sant Vicenç de

Encara hi ha un tercer argument. Tant a Barcelona com a la majoria de les ciutats ibèriques que s'han estudiat durant aquest període, el nombre de les dones esclaves va ser sensiblement inferior al dels homes. Aquest desequilibri podria explicar el preu més alt que hom va pagar per les captives sobre la base de la llei de l'oferta i la demanda, com proposa, per al cas malagueny, Raúl González Arévalo.[113] Tanmateix, en períodes anteriors, quan l'esclavitud a la Mediterrània occidental cristiana va ser dominada pels substrats etnogeogràfics oriental i balcànic, la major presència de dones, en alguns casos realment aclaparadora, com va succeir a Gènova, no va fer decréixer els preus, ans al contrari: el valor mitjà de la dona esclava sempre va ser superior al de l'home, fins i tot quan la seva oferta va ser més nombrosa i més estable.

Si bé pot semblar contradictori, totes aquestes objeccions no anullen la idea que la capacitat reproductora estigués estretament relacionada amb l'increment del seu valor. Però cal enfocar-ho des d'una altra perspectiva.

No deixa de ser il·lustratiu que la relació de preus entre homes i dones s'iguali a partir dels trenta-un anys i que es desequilibri, a favor dels barons, a partir dels quaranta-un. Aquesta lògica de preus guarda una estreta relació amb el cicle de la fertilitat femenina. És ben sabut que, a partir de la primera menstruació, arrenca l'etapa reproductiva femenina. Durant l'adolescència, la funció ovàrica puja exponencialment fins a assolir un punt màxim entre els vint i els vint-i-cinc anys d'edat. A partir dels trenta, la taxa de fertilitat inicia un descens accelerat fins a l'aparició de la menopausa, que es pot manifestar, en la seva forma més precoç, als quaranta anys. A més, la presència de menstruacions irregulars o una altra sèrie de problemes relacionats amb el sistema reproductor femení poden provocar un descens de la taxa de fertilitat, una disfunció significativa de la regulació ovàrica i un augment substancial dels riscos associats a l'embaràs, com l'avortament espontani.[114]

No solament el valor de les esclaves sembla guardar una estreta relació amb els cicles reproductors de la dona. Les ordenances municipals aprovades el maig del 1433 per regular les compravendes, en les quals es van llistar aquelles malalties, ocultes o manifestes, que podien justificar l'exercici dels drets de redhibició i evicció pels compradors, també ho fan. De fet, aquella llista, segurament confeccionada sota la

Sarrià, si la seva esclava Eufrasina, llora, d'uns dinou anys d'edat, la qual havia deixat embarassada el seu amic anònim, moria per algun problema associat a la gestació; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/34, 1492, agost, 16, s. f.

113. GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 281-282.

114. Cf. ELLISON (2006), *En tierra*, p. 252-260.

supervisió d'especialistes en medicina, va incloure una sèrie de malalties exclusivament femenines, com els trastorns de la menstruació i del coll de la matriu, la manifestació d'alguna de les quals, sempre que no s'hagués declarat prèviament, podia anul·lar la transacció, per tal com l'esclava hauria quedat irremeiablement devaluada.[115]

És cert que són nombrosos els arguments que juguen a favor de l'enfocament tradicional, i que, malgrat les objeccions que hagi pogut fer, no hi ha raons prou fermes per negar la idea que la capacitat reproductora de la dona hauria estat un element clau a l'hora d'atorgar un preu més alt a les esclaves. Tanmateix, la majoria dels autors han emprat un enfocament, al meu entendre, erroni: atendre únicament el fet de l'infantament sense tenir en consideració altres processos fisiològics estretament vinculats a la maternitat femenina.

El 24 de novembre de 1495, el cavaller Antoni Lluís de Vilatorta i la seva esposa Violant Beneta van concedir la llibertat a la seva esclava Joana, d'uns trenta-set anys d'edat. En rebre la carta d'afranquiment, Joana va lliurar als qui havien estat els seus amos vint-i-sis lliures barceloneses com a complement d'un total de quaranta, bo i comprometent-se a abonar la quantitat restant en poc menys d'un any. L'interessant del cas és que aquella xifra era la que Joana, essent esclava, havia cobrat com a salari pels serveis de dida prestats al fill de Francesc Hostalric de Santjust i Elionor, el qual va alletar. Els treballs executats per Joana havien reportat als seus propietaris una plusvàlua elevada.[116]

A la Barcelona baixmedieval, un dels treballs específicament femenins més ben remunerats va ser el de dida. Com ha posat de manifest Josep Hernando, alletar infants d'altres famílies va ser un tipus de feina altament cotitzat en el qual no solament hi van participar dones lliures.[117] De fet, va ser relativament habitual que molts propietaris d'esclaves lactants firmessin contractes, que no acostumaven a superar els quatre anys, equivalents als de treball però amb la forma jurídica d'una venda temporal, amb la finalitat que la captiva alletés el fill del qui la contractava.[118] Com qualsevol altra dona lliure, les esclaves estaven subjectes al mateix tipus de condicions que acostumaven a

115. Cf. en aquest mateix llibre, p. 54, n. 91.
116. AHPB, Galceran Balaguer, 241/39, 1495, novembre, 24, s. f.
117. Cf. Hernando (1996), "L'alimentació".
118. Tot i que, biològicament, l'edat per al deslletament en poblacions humanes anatòmicament modernes es pot allargar fins als set anys —Dettwyler (1995), "A Time", p. 39—, el període d'alimentació làctica habitualment dispensat als infants en les societats preindustrials, sia per les seves mares, sia per dides, acostumava a prolongar-se fins als quatre anys; Fildes (1995), "The Culture", p. 103.

acordar-se en els contractes de dides. Així, per exemple, tenien prohibit de mantenir relacions sexuals, ja que estava estesa la creença que "los infants que alleten, per la let que mamen, vénen a perill de morir, e·n moren moltes vegades".[119] Semblantment, els salaris, que podien arribar a superar les divuit lliures anuals,[120] seguien la mateixa tendència que hom detecta entre les dides lliures. A més, les esclaves acostumaven a rebre "omne illud quod didis comorantibus Barchinone est datu assuetum", és a dir, una muda o un vestit, o l'equivalent en numerari, com també una camisa, vels i calçat.[121]

FIGURA 52
Preus de les esclaves embarassades, en lliures barceloneses*

Any	*Nom*	*Edat*	*Origen*	*Preu*
1481	Llúcia	24	Barqa	50
1482	Caterina	22	-	57
1484	Àgata	22	Terra cristiana	49
1492	Caterina	24	-	45
1492	Eufrasina	19	-	80
1501	Llúcia	16	-	40
1505	-	20	Granada	48
1509	Àlia	-	Magrib	57,6
1512	Beatriu	29	Guinea	21,6

* Els casos d'Eufrasina i Llúcia corresponen, respectivament, al valor atribuït a la primera després de quedar embarassada —AHPB, Bartomeu Requesens, 203/34, 1492, agost, 16, s. f.—, i al valor assegurat per Nicolau Llorens, apotecari, si la segona mor per causa de la gestació; AHPB, Pere Triter, 239/60, 1501, maig, 19, f. 24v.

Tot i que a les fonts de la Barcelona de 1479-1516 no figuren les expressions *lactatrix*, *lactrix* o *cum lacte*, normalment utilitzades a la documentació trescentista per referir-se a la venda perpètua de captives en les quals no s'indicava, explícitament, la seva condició de dida d'un fill que no fos el seu, els preus pagats tant per les esclaves embarassades, amb edats que no van sobrepassar mai els vint-i-nou anys, com per aquelles que es van adjudicar amb els seus fills de curta

119. AHCB, CC, *Llibre del Consell*, I-23, 1366, desembre, 23, f. 26r.
120. AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/31, 1482, novembre, 11, s. f.
121. HERNANDO (2003), *Els esclaus*, p. 149-152; cf., també, WINER (2008), "Conscripting", on s'analitza, prenent com a punt de partida la *Doctrina pueril* de Ramon Llull, l'ús d'esclaves com a dides, majoritàriament d'origen islàmic, a la Mallorca posterior a la conquesta cristiana del segle XIII.

FUNDACIÓ NOGUERA

edat, rares vegades superant els trenta, es van situar molt per sobre dels valors mitjans. Totes reunien les característiques necessàries per treballar com a dides.

Figura 53
Preus de les esclaves venudes amb els seus fills, en lliures barceloneses

Any	*Mare*	*Edat*	*Fill(s)*	*Edat*	*Origen*	*Preu*
1479	Maria	25	Martinet	1	Magrib	76
1486	Pulicena	28	-	5	Europa oriental	60
1487	-	26	-	15 m.	Guinea	36
1488	Axa	38	Mahoma	7	Granada	68,4
1488	Axa	40	Fàtima / Malfata	7 / 20	Granada	120
1489	-	30	Miquel	5	-	60
1489	-	25	-	2	Guinea	36
1490	Llúcia	26	Magdalena	11 m.	Barqah	45
1492	Maria	35	Julià	16 m.	Granada	61
1494	Joana	20	Jaume	18 m.	Tunis	55
1495	Margarida	23	Bernadet	2	Guinea	44
1495	-	-	-	-	Guinea	40
1497	Caterina	25	Joan	1	Barqah	35
1499	Palma	35	Joan / Eulàlia	3 m. / 5	Magrib	66
1499	Caterina	36	Miquel	7	Barqah	50
1500	Caterina	20	Miquel	20 m.	Barqah / Barcelona	40
1502	Anna	-	Francesc	6 m.	-	36
1510	Axa	23	Tecla	30 m.	Bugia	60
1511	Agnès	25	Caterina	2	Guinea	35
1513	Axa	30	Alí	14 m.	Magrib	40

L'Església havia prohibit que les esclaves musulmanes o jueves poguessin donar el pit a un infant cristià.[122] Tanmateix, un cop batejades, res no impedia als seus propietaris de treure rendiment de la seva condició de lactants.[123] De fet, les dones més ben valorades van ser les sarraïnes, com Maria, nord-africana, venuda amb el seu

122. Hernando (2003), *Els esclaus*, p. 212.
123. Cf., per exemple, Winer (2008), "Conscripting".

fill Martinet, d'un any d'edat, per setanta-sis lliures barceloneses, o la granadina Maria i el seu fill Julià, de setze mesos, valorats en seixanta-una lliures.[124] Al contrari, a l'altre extrem de la balança es van situar les dones guineanes, els valors de les quals tan sols excepcionalment van arribar a assolir les quaranta-quatre lliures, mentre que era més habitual que es moguessin entre les trenta-cinc i les quaranta, i que, en alguns casos, com va succeir amb Beatriu, venuda quan estava embarassada a l'edat de vint-i-nou anys, amb prou feines cotitzessin per sobre de les vint lliures.[125]

Quan les mares es venien amb fills d'edats superiors a cinc anys, els preus també eren elevats. En aquests casos, d'altra banda minoritaris, tot sembla indicar que els valors corresponien, ara sí, al fet de vendre un adult amb un infant que ja estava en condicions, o hi estaria al cap de poc, de començar a integrar-se al món laboral. Encara que tampoc no es pot descartar la idea que, en el cas de mares i fills musulmans, les possibilitats d'obtenir-ne un rescat incrementessin el seu valor. Sigui com vulgui, la veritat és que qualsevol d'aquestes dues possibilitats podia haver-se donat tant en la venda d'Axa, de trenta-vuit anys d'edat, i del seu fill Mahoma, de set, valorats en seixanta-vuit lliures i vuit sous, com en la de Fàtima i Malfata, de set i vint anys, respectivament, venudes amb la seva mare per cent ducats d'or.[126]

En definitiva, el valor més alt de les esclaves, excepte en el cas de les subsaharianes, probablement va estar relacionat no tant amb la

124. Respectivament, AHPB, Andreu Mir, 234/7, 1479, agost, 2, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/32, 1492, setembre, 28, s. f.

125. Beatriu es va vendre el novembre del 1512 per divuit ducats d'or, equivalents a vint-i-una lliures i dotze sous barcelonesos —AHPB, Bartomeu Torrent, 256/40, 1512, novembre, 12, s. f. Sense entrar en consideracions sobre la probable paternitat del nen que estava gestant, la veritat és que el seu propietari, el prevere Pere Joan Ferreres, beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, havia decidit de vendre-la l'octubre d'aquell mateix any, quan va lliurar una carta de poder a Esteve Blasco, també prevere beneficiat a la mateixa església, perquè s'encarregués de la gestió —AHPB, Pere Saragossa, 268/19, 1512, octubre, 29, s. f. El comprador va ser l'apotecari Lluís Ros, que la va adquirir mitjançant la fórmula de l'acord mutu bo i rebent la garantia que l'esclava estava sana i era dòcil i de bon temperament. Un any més tard, el seu nou propietari va decidir de tornar a vendre-la, aquesta vegada a Elionor de Sentmenat. La transacció, valorada en vint-i-cinc lliures, es va acordar seguint el costum corsari i amb la condició que, si en el termini de dos mesos, la compradora volia restituir l'esclava i recuperar els seus diners, podria fer-ho, però que mentrestant, i fins al mes de maig, hauria de permetre a Beatriu de donar el pit i atendre les necessitats del seu fill Climent, que en aquell temps devia tenir pocs mesos d'edat; AHPB, Joan Vilana, 257/21, 1513, desembre, 16, s. f.

126. Per aquest ordre, AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, octubre, 11, f. 21v-22r; 1488, octubre, 30, f. 27v.

FUNDACIÓ NOGUERA

seva capacitat reproductora, sinó amb la plusvàlua que, si quedaven embarassades, hom podia sumar al seu valor en qualitat de mitjà de producció durant l'etapa de la lactància. Els beneficis que podien obtenir els seus propietaris si les posaven a treballar com a dides eren elevats: en no més de quatre anys podien recuperar el cent per cent de la inversió inicial.[127]

Per concloure aquest epígraf, un darrer factor al qual hem de prestar atenció és la presència de defectes. La seva gravetat podia fer decréixer, en major o menor mesura, el preu que havia de correspondre a un individu sa d'una edat, sexe i procedència similars.

Els defectes físics (malalties i minusvalideses) i de comportament (alcoholisme, insubmissió, tendència a la fuga, al robatori o al joc) influïen en el preu de venda en la mesura en què condicionaven la capacitat productiva del captiu i qüestionaven la relació de dominació que havia de prevaler entre amo i esclau, si bé de vegades resulta difícil valorar l'abast del seu pes, ja que a voltes no sembla que hi influïssin gens.

Sembla raonable pensar que determinades deficiències físiques, com la pèrdua d'algun dit de la mà, la ceguesa d'un ull, l'absència de queixals i de dents, la coixària o tenir gep, no devien incidir significativament en les capacitats per al treball d'alguns esclaus. Així, per exemple, quan Pere Granell va vendre a l'adober Pere Sendra el seu esclau barbaresc Joan, d'uns vint-i-dos anys, al qual li faltava un ull, va aconseguir deu lliures barceloneses i el lliurament d'Alí, de Granada, de quaranta anys d'edat, un intercanvi d'esclau per esclau, compensat amb deu lliures barceloneses, que hauria semblat equilibrat fins i tot si Joan no hagués tingut el mal indicat a la carta de venda.[128] Contràriament, una conducta comprometedora, com l'alcoholisme i la propensió al robatori, podien empènyer a la baixa el valor d'un esclau. Això és el que devia succeir quan Pere Badia, escrivà reial i receptor del Sant Ofici a Barcelona, va decidir de desprendre's del seu esclau negre Martí, de Barqa, d'uns dinou anys d'edat, adquirit feia tan sols uns pocs mesos al mercader Antoni Trull per trenta-vuit lliures, al qual va haver d'aplicar una rebaixa del 21 % sobre aquell preu perquè Joan

127. O estalviar-se la contractació d'una dida lliure utilitzant, en el seu benefici, el rendiment de les seves esclaves. El setembre del 1485, el mercader Pedro de Alcorcón, d'Écija, es va comprometre a alliberar la seva esclava Benedicta Beatriz, abans anomenada Axa, d'Asilah, d'uns vint-i-quatre anys d'edat, amb la condició que, durant dos anys, s'encarregués de l'alimentació làctica del fill que ella mateixa estava gestant, el qual, pel que sembla, el propietari no pensava alliberar; AHPB, Andreu Mir, 234/16, 1485, setembre, 21, s. f.

128. AHPB, Galceran Balaguer, 241/30, 1491, febrer, 16, s. f.

NOGUERA

Francesc Pujalt, blanquer, acceptés l'absència de garanties que l'esclau no era lladre ni bevedor.[129]

Els esclaus podien presentar defectes físics abans de vendre'ls, però també podien patir accidents o agressions, de més o menys gravetat, que provoquessin tolidures o fins i tot perill de mort. L'octubre del 1503, Miquel Batista, corder, natural de Mallorca, va fer caure de la mula que muntava el captiu negre Julià, propietat de Bernat Hospital, el qual no va dubtar a denunciar l'agressió a les autoritats de la ciutat per la gravetat de les lesions que patia l'esclau. Batista va ser empresonat a la cort del veguer, i, amb Joan Galí, mariner, natural de Mallorca, i Miquel Ferrer, corder, de Barcelona, es va comprometre a abonar el valor de Julià si el captiu acabava morint, i a lliurar al seu amo, en el termini màxim de sis dies, un ducat d'or per les atencions que estava administrant a l'esclau.[130]

Malgrat aquests exemples, la veritat és que les fonts notarials barceloneses amb prou feines informen sobre la presència de defectes físics i de comportament.[131] De fet, el més habitual és que, si n'hi havia, afloressin un cop tancades les vendes, com suggereixen els conflictes entre venedors i compradors pels vicis o les malalties manifestats pels esclaus, reflectits en els protestos redactats a les notaries de la ciutat.[132]

---

129. AHPB, Joan Palomeres, 258/12, 1504, novembre, 15, s. f.; 258/13, 1505, juliol, 30, s. f.

130. AHPB, Joan Mates, 221/11, 1503, octubre, 22, s. f.

131. Contràriament al que succeeix en altres indrets, com Màlaga i Sevilla, on, quan es donava el cas, les compravendes detallaven, amb minuciositat, les mancances físiques i les tatxes morals dels esclaus; GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 290-292; FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 105.

132. Sis dies després que el mercader barceloní Joan Benet vengués a Gabriel Socarrats, mestre en teologia del convent de Sant Agustí de Barcelona, a Francesc Benet i a Joan Benet, tots dos mercaders i ciutadans de Barcelona, tots curadors de la persona i dels béns de Francesc Socarrats, púber, en nom del qual actuaven, l'esclau negre Martí, de Barqa, d'uns onze anys d'edat, pel preu de quaranta-set lliures barceloneses i acollint-se, teòricament, a les ordenances municipals del 1433, un document nou revela que el jove esclau patia enuresi, malaltia que no va invalidar l'acord i la manifestació de la qual tan sols va implicar el reconeixement que, al moment de rubricar la venda, Joan Benet no s'havia compromès a respondre davant d'aquell tipus de defecte —AHPB, Andreu Mir, 234/12, 1482, gener, 23, f. 70r; 1482, gener, 29, f. 70r. En el cas de la Barcelona tardomedieval, els protestos són pràcticament l'única tipologia documental que informa directament sobre l'existència de malalties, defectes físics o de comportament en els esclaus. Mitjançant aquest tipus d'instrument, els compradors reclamaven el seu dret a la redhibició o, si més no, a l'acció *quanto minoris*, és a dir, a la restitució d'una part del preu originalment acordat quan s'arribava a una bona entesa entre les parts enfrontades —cf. HERNANDO (2002-2003), "L'estat", p. 423-424. Josep Hernando ha pogut documentar, per a la Barcelona del segle XIV, un major nombre de cartes de venda en què s'especificava algun defecte físic dels esclaus, com cicatrius, coixària, amputació parcial

Si més no pel que fa a la documentació de les acaballes del segle xv i començament del xvi, no sembla que la retòrica notarial oferís gaire possibilitats perquè els venedors reconeguessin obertament l'existència de defectes físics i de comportament en els esclaus. De fet, el més habitual va ser assegurar justament el contrari, és a dir, que els captius no eren bevedors, lladres o jugadors, i que no patien sordesa, enuresi o epilèpsia, entre d'altres mals. Tanmateix, també és cert que, en algunes vendes negociades mitjançant l'acord entre ambdues parts, els venedors van declinar d'assumir qualsevol mena de responsabilitat davant d'alguna malaltia concreta, la qual cosa sembla suggerir que, efectivament, l'esclau la patia, o que hi havia sospites fundades que pogués manifestar-la. Quan l'11 de maig de 1497 Pantaleone Fatinanti, mercader genovès resident a Barcelona, va vendre a Caterina, vídua del cavaller Francesc Sala, l'esclava negra Magdalena, d'uns trenta anys d'edat, valorada en tretze lliures i deu sous, no es va obligar a compensar la compradora en cas que manifestés epilèpsia o qualsevol altra malaltia o defecte palès o ocult.[133] El document no en dóna més detalls, però és molt probable que, tenint en compte el preu pel qual es va tancar la transacció, Magdalena presentés un estat físic certament compromès.

L'economia de l'alliberament

El camí cap a la llibertat no va ser unidireccional. Els esclaus podien rompre les relacions de dominació per mitjà de la fuga, sens dubte la manera més expeditiva. Però també podien tractar de guanyar-la als tribunals civils argumentant que havien estat injustament esclavitzats, bo i assumint, això sí, les conseqüències que una sentència contrària podia comportar. Tanmateix, la fórmula més habitual per obtenir la llibertat va ser la manumissió.

Com havia establert el dret romà, la manumissió era un acte jurídic, materialitzat mitjançant un instrument d'afranquiment, que també es podia concedir en disposició testamentària, per mitjà del qual el propietari conferia la llibertat al seu esclau bo i renunciant als drets de propietat que tingués sobre ell. L'acte de la manumissió convertia l'esclau en una persona jurídicament lliure, dotada de drets i

d'algun membre, ferides de diversa consideració, hèrnies, tinya, ceguesa parcial, mudesa o el fet de ser geperut; malalties mentals, també anomenades "passions del cap" per la documentació catalana, com epilèpsia, demència i follia; malalties de l'aparell respiratori, com bronquitis, asma i tuberculosi; "passions de cor" o afectacions cardiovasculars, com també problemes a ronyons i veixiga, i malalties articulars i reumàtiques; ibídem, p. 429-439.

133. AHPB, Marc Busquets, menor, 255/15, 1497, maig, 11, s. f.

NOGUERA

obligacions. Si més no teòricament, ja que, nombroses vegades, l'accés a la llibertat no desfeia, tot sol, els vincles de dependència establerts entre amo i captiu, normalment substituïts per relacions de clientela o de patronatge.

Però accedir a la llibertat també podia ser un negoci. De fet, pocs propietaris van deixar escapar la possibilitat de convertir les esperances dels seus esclaus per viure en llibertat en un guany econòmic que podia arribar a ser elevat. Després d'invertir en la seva compra i d'aprofitar la seva capacitat productiva en múltiples direccions, sia retenint les rendes de treball, sia aprofitant el seu rendiment en benefici propi o llogant-los a jornal o per períodes més extensos mitjançant la venda temporal sense compromís de manumissió, alguns amos van entendre l'alliberament com una etapa més de la relació establerta amb els seus esclaus de la qual podien treure una última plusvàlua.

Abans d'analitzar l'accés a la llibertat des de la perspectiva econòmica, però, cal assenyalar un fet perfectament emparat per la documentació conservada i que no admet cap possibilitat de dubte: l'esclavitud no va ser un estat transitori patit per un individu, home o dona, que havia de concloure, necessàriament, amb l'afranquiment. Al contrari, les cartes d'alforria (seixanta-cinc) i els compromisos de manumissió (seixanta-dos) documentats a la Barcelona del Renaixement demostren que l'alliberament va ser un procés excepcional, tan sols reservat a casos concrets, que donava sentit al sistema esclau sense arribar a qüestionar-lo. Les estadístiques són alliçonadores: davant dels 1.101 captius documentats entre el 1479 i el 1516, el nombre de lliberts no va superar els dos-cents. O, si hom prefereix, de set-centes cinquanta-cinc operacions de compravenda registrades, tan sols cent vint-i-set instruments fan referència a l'accés a la llibertat. Dit d'una altra manera, un 15,4 % de lliberts davant d'un 84,6 % d'esclaus, o un 14,4 % de cartes de llibertat i compromisos de manumissió davant d'un 85,6 % d'instruments de compravenda.[134]

Però el que aquí ens interessa, més enllà de les implicacions ideològiques i estructurals que l'accés a la llibertat va poder arribar a tenir per a la perpetuació del sistema esclau, és la seva dimensió econòmica.

134. Malgrat alguns matisos, aquesta mateixa relació entre població esclava i lliberta, d'una banda, i entre cartes de compravenda i afranquiments, de l'altra, es documenta, també, a ciutats com Màlaga, Granada i Lisboa —GONZÁLEZ (2005), *La esclavitud*, p. 386-387; MARTÍN (2000), *La esclavitud*, p. 437, gràfic 42; SAUNDERS (2010/1982), *A Social*, p. 61—, mentre que les dades publicades a FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 243-259 per a la Sevilla del final de l'edat mitjana no permeten de concloure si la ciutat sevillana va seguir aquest mateix esquema, si bé tot sembla indicar que va ser així.

El captiu va ser, primer de tot, un bé amb un valor de mercat, com ha quedat prou demostrat. I aquesta característica difícilment va quedar dissociada en cap de les etapes de la seva vida servil.

Per analitzar el que podem denominar economia de l'alliberament cal prescindir, primer, de les manumissions sense condicions, que s'abordaran en pàgines posteriors.[135] De la mateixa manera, cal diferenciar les cartes d'afranquiment dels compromisos de manumissió, ja que ambdues tipologies documentals ens informen sobre diferents etapes del procés d'alliberament. En l'acte d'afranquiment, els propietaris manumetien efectivament els seus esclaus, sia sense condicions, sia després del compliment d'un servei temporal o de la satisfacció d'un pagament dinerari. Mentre que el compromís de manumissió no significava l'alliberament immediat, sinó que implicava l'acatament d'una sèrie d'obligacions, requisit indispensable per obtenir la carta d'afranquiment, normalment la prestació d'un servei durant un nombre determinat d'anys o el pagament d'una suma numerària, al comptat o mitjançant el sistema de la talla, i l'accés a una categoria jurídica a mig camí entre l'esclavitud i la llibertat, cosa que es coneixia, des d'època romana, com a *statu liber*.[136]

Dels noranta-vuit alliberaments que van estar condicionats a algun tipus d'obligació, quaranta-sis (46,9 %) van quedar subjectes a la prestació d'un servei de treball temporal en benefici de l'amo o de qui decidís aquest darrer. Vint vegades (20,4 %), els esclaus es van vendre temporalment amb el compromís d'afranquir-los un cop finalitzat el contracte, un tipus de modalitat semblant a la primera però que atribuïa un valor aproximat al rendiment del treball durant el temps que havia de durar la venda. En tercer lloc, els alliberaments obtinguts mitjançant el pagament en metàl·lic d'un rescat, variant que només

135. Les manumissions sense cap tipus de condició van representar el 22,8 % (vint-i-nou) dels cent vint-i-set instruments relacionats amb l'accés a la llibertat que es conserven als registres notarials. Vint-i-sis vegades es van concedir graciosament (89,7 %), mentre que tres vegades (10,3 %), la concertació d'un matrimoni, o el desig del propietari que fos així, sembla que va ser la causa de l'afranquiment.

136. Els esclaus *in statu libero*, especialment aquells que es trobaven sota el sistema de la talla, tenien una certa llibertat de moviment que podia arribar a ser sorprenentment elevada, probablement per facilitar la seva inserció al mercat de treball per compte propi. De fet, el més habitual és que no visquessin amb els seus amos (cal recordar que, el 1359, el consistori municipal va intentar que els captius en talla, tant homes com dones, no poguessin tenir la seva residència dins del recinte murallat de la ciutat, cosa que va provocar no poques protestes; cf. en aquest mateix llibre, p. 44, n. 65), i que només tinguessin l'obligació de personar-se a casa seva en uns terminis prèviament acordats. A més, tenien capacitat per administrar els seus propis béns i gestionar els seus recursos.

FUNDACIÓ NOGUERA

sembla haver afectat la població esclava sarraïna, majoritàriament granadina, i que va ser normalment gestionada per alfaquins de les aljames valencianes i aragoneses, van ser disset (17,4 %). Mentre que les manumissions acordades després de la negociació d'una quantitat fixa en metàl·lic, satisfeta al comptat o a terminis pel mateix esclau o per algú del seu entorn, en van sumar dotze (12,2 %),[137] i dues les que van dependre d'un contracte de talla (2 %).[138] Finalment, tan sols he pogut documentar un únic cas (1 %) en què hom va recórrer a una fórmula mixta: el 4 de desembre de 1490, Constança de Paguera, abadessa del monestir de Sant Pere de les Puelles, va prometre la llibertat a la seva esclava Elena si, durant tres anys, servia amb fidelitat l'espaser Pere Joan Barberà i la seva esposa Nicolaua, alletant la néta de tots dos, la qual era filla, al seu torn, de l'esclava, i si lliurava a l'abadessa trenta lliures barceloneses.[139]

La modalitat més recurrent va ser, doncs, oferir la llibertat als esclaus a canvi de la prestació d'un servei de treball la durada del qual normalment va quedar restringida entre els tres i els vuit anys, però que, de vegades, va poder arribar a ocupar períodes més extensos.[140] En general, el servei consistia a executar "bene, fideliter et legaliter, et absque fuga" les mateixes tasques que s'havien desenvolupat fins aleshores, bo i servint el propietari, o qui ell decidís, en tot allò que ordenés.

Ara bé, per què proposar un servei temporal com a pagament per

137. Cal diferenciar aquí entre la manumissió condicionada al pagament d'una determinada quantitat monetària de l'aconseguida mitjançant el rescat, dues modalitats d'alliberament que, si bé a simple vista poden semblar idèntiques, a la pràctica van posar en funcionament mecanismes clarament diferenciats.

138. Com s'ha dit en pàgines anteriors, aquesta modalitat d'accés a la llibertat sembla que va ser relativament freqüent a Barcelona fins a mitjan segle XV (cf. en aquest mateix llibre, p. 33, n. 28). Tanmateix, des de mitjan quatre-cents hom detecta un abandó gradual —cf. ALBACETE (2008), "Les formes", p. 468-469—, procés que sembla que es va accentuar durant el regnat de Ferran II.

139. AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/34, 1490, desembre, 4, f. 82r-v.

140. Però també més curts. El novembre del 1485, per exemple, el notari Joan Faner va prometre la llibertat a la seva esclava Perla, de quaranta anys d'edat, si el servia amb fidelitat durant un any —AHPB, Miquel Fortuny, 249/1, 1485, novembre, 18, s. f.—, mentre que els esclaus Joan, de Sierra Leone; Bartomeu, de Bona; Caterina Rafaela, filla de la lliberta negra Llúcia, i Joan, de Màlaga, serien afranquits després de prestar un servei de quinze anys de durada —seguint el mateix ordre, AHPB, Antoni Palomeres, 207/18, 1492, abril, 26, s. f.; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/33, 1492, juny, 20, s. f.; AHPB, Bartomeu Sumes, 237/3, 1504, octubre, 19, s. f.; AHPB, Pere Saragossa, 268/2, 1502, maig, 14, s. f. La resta dels serveis temporals van ser de dos anys (dos), tres anys (sis), quatre anys (tres), cinc anys (cinc), sis anys (quatre), set anys (quatre), vuit anys (vuit), deu anys (tres), onze anys (un) i catorze anys (dos), als quals caldria afegir quatre cartes d'afranquiment concedides després de la prestació d'un servei la durada del qual no es coneix.

FUNDACIÓ NOGUERA

l'accés a la llibertat a un esclau la capacitat productiva del qual podia generar rendes de treball? No seria més profitós retenir-lo per explotar el seu rendiment de manera indefinida, especialment en aquells casos en què es tractava d'individus joves?[141]

Figura 54
Modalitats d'accés a la llibertat
(mostra: 127)

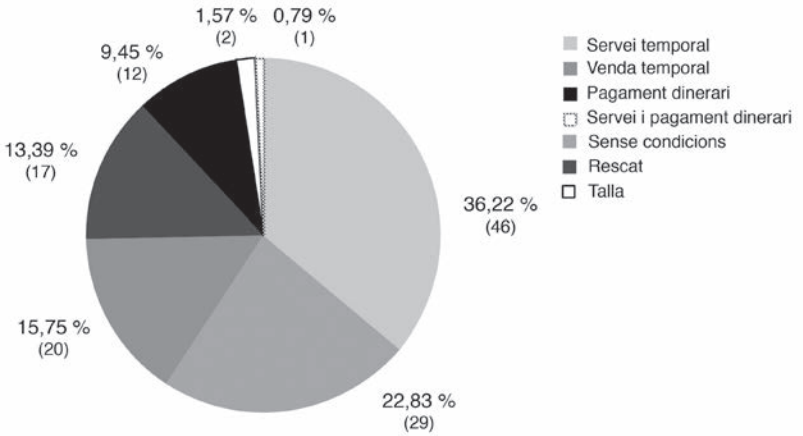

El fet que els alliberaments no siguin nombrosos convida a pensar que, en realitat, les raons que van portar els amos a proposar aquest tipus d'acords devien assegurar algun benefici que, altrament, no haurien pogut obtenir. Sense descartar que, en alguns casos, mitjançant aquesta modalitat d'alliberament els propietaris premiessin determinats esclaus,[142] tot sembla indicar que l'objectiu va ser el d'augmentar la productivitat plantejant un horitzó en el qual, si treballaven com se'ls demanava, assolirien la llibertat.

No es pot descartar la possibilitat que alguns esclaus, conscientment o inconscientment, posessin en pràctica algun tipus de resistència per

141. L'esclau Pere Bach tenia catorze anys quan el seu amo li va prometre l'afranquiment a canvi d'un servei de deu anys i sis mesos —AHPB, Antoni Benet Joan, 259/44, 1505, gener, 14, s. f. De fet, quan la documentació esmenta l'edat dels captius la llibertat dels quals va quedar condicionada a la prestació d'un servei, resulta que la majoria, vint-i-set, no sobrepassaven la trentena, mentre que un tenia trenta-dos anys; tres, trenta-cinc; dos, quaranta, i tan sols un arribava als cinquanta.

142. Com, per exemple, podia ser el cas de Bartomeu, fill de l'esclava Sebastiana i esclau, al seu torn, del noble Jordi Sans. Bartomeu tenia set anys quan el seu amo el va donar a Elionor de Gualbes amb la condició que, si la servia amb fidelitat durant catorze anys, fos alliberat; AHPB, Joan Palomeres, 258/22, 1516, desembre, 17, s. f.

qüestionar la relació de dominació exercida pels seus amos mitjançant la devaluació del seu rendiment laboral, el mal comportament o petits actes de sabotatge, com inutilitzar eines o gastar els diners que els confiaven consumint alcohol o apostant en jocs d'atzar.[143] Sigui com vulgui, la veritat és que alguns autors han defensat l'escassa rendibilitat del treball (d'alguns) esclau(s) en determinades tasques relacionades amb l'àmbit laboral, en general, i l'artesanal, en particular,[144] afirmació que m'he atrevit a matisar utilitzant els parèntesis. Des d'aquesta perspectiva, doncs, no seria desgavellat pensar que, en definitiva, no poques vegades l'objectiu del compromís de manumissió va ser assegurar una certa quota de rendibilitat del treball de l'esclau que altrament no s'hauria aconseguit. I encara més quan hom acudia a la venda temporal condicionada a la llibertat, amb la qual s'obtenia un ingrés directe a la vegada que el propietari es desprenia d'un bé de productivitat escassa o de submissió difícil.

Les vint vendes temporals condicionades a un futur alliberament, si bé reflecteixen casuístiques diferents, tenen en comú un component econòmic clar que les empara. Tant en el cas de Caterina, venuda per vint-i-cinc lliures amb la condició que, si es comportava de manera casta i honesta durant dos anys i reunia el preu de la venda, o algú el lliurava al seu lloc, seria alliberada, com en el de Joan, de Tunis, venut per trenta lliures i un període de vuit anys a Pere Bagà, espaser i ferrer de Barcelona, amb la condició que l'alliberessin si no s'escapava, no s'emborratxava i no jugava als daus, o en el d'Agnès, venuda per vint-i-quatre lliures al draper Joan Puig amb la condició que la manumetessin en complir l'edat de vint-i-cinc anys i es casés amb el camperol Dalmau Cominal, de Caldes de Montbui, tots aquests exemples, als quals hom en podria afegir molts altres, constaten l'afany dels venedors per aconseguir una última rendibilitat dels seus esclaus.[145]

143. Tot i que aquesta qüestió s'abordarà en pàgines posteriors (capítol titulat "De l'home animal a l'ésser humà"), no és sobrer avançar el cas de Martí, esclau negre de Francesc Martí, mercader de Barcelona. Sabem que, el setembre del 1495, el seu amo li va encarregar que es desplacés fins a Granollers "ab hun sach e cinquanta sous en diners per comprar forments per provisió de casa sua". Tanmateix, Martí va decidir de jugar-se aquells diners amb Jaume Par, d'aquella localitat, sens dubte amb la intenció de retenir els beneficis si la sort l'acompanyava. Malauradament per a Martí, Jaume el va plomar; AHCB, CC, 1B-V1, *Lletres closes*, 35, 1495, desembre, 23, f. 93r.

144. Cf., per exemple, HINOJOSA (2000), "De la esclavitud", p. 455.

145. Seguint el mateix ordre, AHPB, Pere Triter, 239/22, 1499, maig, 2, f. 14r-15r; AHPB, Antoni Palomeres, 207/20, 1495, desembre, 2, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/39, 1495, setembre, 23, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

Amb més claredat hom pot apreciar aquest interès en els pocs exemples documentats que vinculen l'accés a la llibertat amb el pagament d'una quantitat numerària, sia al comptat, sia mitjançant terminis acordats amb el propietari, que normalment es movia al voltant de la franja de les trenta lliures, tot i que en alguns casos les va superar amb escreix. Així, el novembre del 1495, Joana va aconseguir la llibertat després d'abonar als seus propietaris, el cavaller Antoni Lluís de Vilatorta i la seva esposa Violant Beneta, la gens negligible quantitat de quaranta lliures barceloneses, i, l'agost del 1492, Joana Desgueus va redactar una carta d'afranquiment a la seva esclava Anna després que aquesta darrera li lliurés, mitjançant el mercader Jaume Carmau, cinquanta lliures.[146] En ambdós casos, el preu de la llibertat pot equiparar-se al valor que podia assolir una jove captiva en bones condicions físiques. Però la veritat és que tant Joana com Anna, als seus trenta-set i trenta anys d'edat, difícilment haurien assolit les sumes per les quals les van afranquir si les haguessin posat en venda al mercat de la ciutat.

És possible que l'esclau que pagava al comptat la seva llibertat hagués obtingut els diners gràcies al treball que podia efectuar per a tercers amb el consentiment del seu amo, o als permisos que aquest darrer pogués donar-li per demanar almoines o aconseguir liquiditat de qualsevol altra manera. De vegades, algun familiar podia fer-se càrrec del pagament de les quantitats exigides.[147] I almenys quatre vegades van ser els pares biològics, lliures o lliberts, els qui van forçar l'alliberament dels seus fills, amb prou feines d'uns mesos d'edat, després de reconèixer la seva paternitat i legitimar-los,[148] no sense abans lliurar una suma reduïda, mai superior a les cinc lliures, modalitat que la documentació de vegades equipara amb la fórmula jurídica de la quitació amb la qual un creditor commutava parcialment un deute.[149]

146. Respectivament, AHPB, Galceran Balaguer, 241/39, 1495, novembre, 24, s. f.; AHPB, Miquel Fortuny, 249/8, 1492, agost, 23, s. f.

147. El juny del 1511, la lliberta Elena, de Màlaga, antiga esclava del noble Lluís de Requesens i Joan de Soler, difunt, va lliurar a Hipòlita de Requesens, vídua del seu antic propietari, vint-i-cinc i vint ducats d'or per comprar la llibertat dels seus fills Joanico i Pere, respectivament; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/36, 1511, juny, 1, s. f.

148. Com permetien els Costums de Barcelona, que establien que el pare de l'infant, després de provar la paternitat, podia reclamar-lo compensant econòmicament el propietari de la mare; cf. Hernando (2003), *Els esclaus*, p. 242.

149. Quan el llibert Martí Sabata va alliberar la seva filla, esclava de Miquel de Gualbes, va reconèixer a aquest darrer que li devia "quatuor libras et decem solidos pro quitamente cuiusdam spurie sive borda vocate Iusta, filie mei et Iuste, serve et captive vestre" —AHPB, Andreu Mir, 234/13, 1482, novembre, 10, s. f. En els altres tres casos documentats (cf. en aquest mateix llibre, p. 143 on es descriuen), la fórmula utilitzada va ser la redacció d'una carta d'afranquiment sense condicions seguida d'una anotació

NOGUERA

Però també podia succeir que l'interessat rebés un préstec concedit per amics o per col·legues de professió.[150]

En altres circumstàncies, l'esclau podia acudir a persones amb una certa capacitat econòmica a les quals demanar prestats els diners amb què pagar el seu alliberament. Però tot préstec monetari comporta riscos, i sempre podia succeir que el llibert no pogués fer front al deute en els termes convinguts.

La història de Joan Hospital, antic esclau del mercader barceloní Bernat Hospital, és reveladora. En sabem que va ser comprat a Rodes pel nebot del seu propietari, el també mercader Mateu Súria, i que el van traslladar a Mallorca, on, pels volts del 1474, devia ser alliberat amb la condició de satisfer una suma que la documentació no esmenta. Joan va pagar al comptat una certa quantitat mentre que la resta, trenta lliures barceloneses, les va sol·licitar al cavaller Dionís Miquel, domiciliat a Barcelona, el qual les va lliurar al seu propietari. El març del 1480, quan ja feia uns sis anys que havia aconseguit la llibertat, Joan va reconèixer que continuava devent aquelles trenta lliures al cavaller. Però també va admetre que no podia saldar el deute en metàl·lic o en espècie, per la qual cosa, "motu proprio et mente delliberata", però acatant, tanmateix, una sentència dictada pel batlle de Barcelona, es va posar al servei de Dionís Miquel per tornar-li, amb el rendiment del seu treball, tot el que li devia.[151]

Pel que fa a la talla, normalment acostumava a assolir cotitzacions més elevades que el pagament al comptat de la llibertat, probablement per la possibilitat que l'esclau *in statu libero* no fos capaç de fer front als pagaments, raó per la qual se li acostumava a exigir la presentació de fiadors. En aquest sentit, la talla es pot entendre com una mena de renda dinerària temporal. Amb ella, el propietari s'assegurava el cobrament d'una percepció fixa, normalment lliurada a terminis regulars, en la qual el capital palanquejat era el preu de la llibertat de l'esclau i, la neutralització del risc, la reclamació als fiadors que resolguessin la insolvència de l'esclau o la possibilitat que aquest darrer tornés a

---

en què hom especificava el pagament de quatre lliures, quatre lliures i deu sous i cinc lliures, respectivament; AHPB, Antic d'Òdena, 267/12, 1497, gener, 3, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/33, 1492, desembre, 15, s. f.; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/19, 1481, abril, 11, s. f.

150. L'agost del 1480, el llibert Martí Casaldàguila, bracer i ciutadà de Barcelona, va reconèixer que devia al també bracer Laureà Martí set lliures barceloneses que li havia prestat "gratis et bone amore pro liberatione persone mee"; AHPB, Jaume Mas, 196/6, 1480, agost, 22, s. f.

151. AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/3, 1480, març, 27, f. 21r-v.

NOGUERA

l'esclavitud plena si no complia els terminis acordats, o si violava alguna de les restriccions de moviment i de comportament que acostumaven a figurar en aquest tipus de contractes.

La història de Margarida, esclava negra del mercader barceloní Bernat Jaume, il·lustra perfectament en quina mesura els propietaris podien combinar el sistema de la talla amb la idea de l'alliberament com a via per generar uns guanys veritablement elevats.

Quan Margarida tenia uns quaranta anys d'edat, el seu propietari li va oferir la llibertat si li lliurava cent ducats d'or, equivalents a cent vint lliures barceloneses. No li va exigir la presentació de fiadors. Però tan sols li va oferir un termini de dos anys per fer front a la suma, la qual cosa, a la pràctica, implicava pagaments mensuals de cinc lliures, o, el que és el mateix, el lliurament, cada setmana, de poc més d'una lliura, diners que hauria de restar a les despeses d'allotjament i manutenció, que anirien a càrrec seu. Com acostumava a succeir en la majoria dels contractes de talla, les condicions imposades pel seu propietari van ser dures: si Margarida no reunia la quantitat en el temps establert, perdria tots els diners que, fins aleshores, hagués lliurat, incloses les seves pertinences, i tornaria a l'esclavitud plena bo i veient-se obligada a abandonar la llibertat de moviment de què havia començat a gaudir aquell 25 de setembre de 1478, data en què es va formalitzar el contracte.[152] Les possibilitats que tenia una dona de la seva edat per reunir tal quantitat de diners en un període tan breu eren escasses, i, com havia advertit el consistori municipal feia gairebé un centenar d'anys, aconseguir la llibertat a un preu tan alt podia obligar Margarida a exercir la prostitució.[153]

Els dos únics contractes de talla que s'han documentat entre el 1479 i el 1516 insisteixen en la mateixa direcció, i no fan sinó reforçar la idea que, determinades vegades, els propietaris van aprofitar l'economia de l'alliberament per assegurar-se una font extraordinària d'ingressos. Del segon, subscrit el maig del 1515 entre Jaume Ferrer, escrivà major de la Diputació del General de Catalunya, i Miquel Leopart, el seu esclau, sabem que les condicions van ser bastant més generoses que les suportades per Margarida: Miquel seria lliure si lliurava al seu propietari, "intra decem annorum, quadraginta ducatos auri

152. AHPB, Jaume Mas, 196/6, 1478, setembre, 25, s. f. Per a Josep Hernando, allò que pretenien algunes de les condicions que s'imposaven als esclaus en talla era, precisament, "que l'esclau es veiés impedit de poder complir amb els terminis de pagament pactats amb el seu propietari"; Hernando (2003), *Els esclaus*, p. 226.

153. Cf. en aquest mateix llibre, p. 49, n. 79.

per partes quas volueritis".[154] Tanmateix, no es pot dir el mateix del contracte en talla de Joan Falcó. L'agost del 1496, el seu propietari, el mercader Simó Falcó, li va proposar d'accedir a la llibertat sempre que li lliurés cinquanta lliures barceloneses en un termini màxim de tres anys. Per aconseguir la llibertat, a més de pagar la quantitat exigida pel seu propietari, Joan hauria de proveir-se de tot allò necessari per al seu manteniment, tant si estava sa com si queia malalt, i hauria de presentar-se cada diumenge a casa de Simó. A més, si creuava els límits fixats pel pont de Llacuna, el turó de Finestrelles, la muntanya de Collserola i el turó de la Creu, però també si robava o participava en baralles, perdria els pagaments de la composició ja lliurats i tornaria a la condició d'esclau.[155]

He volgut deixar per al final l'anàlisi dels rescats d'esclaus musulmans per la seva excepcionalitat. I aquesta excepcionalitat s'explica, en gran manera, per la guerra de Granada de 1481-1492 i per l'increment, des del final del quatre-cents, dels atacs llançats contra les costes barbaresques.

En primer lloc, cal no confondre l'alliberament condicionat al pagament d'una quantitat monetària amb les operacions de rescat. En les primeres, com s'ha vist, l'amo oferia la possibilitat d'assolir la llibertat a canvi d'un preu el pagament del qual assumia el captiu, o una persona propera, sia al comptat, sia a terminis, per a la qual cosa havia de trobar la manera de reunir els diners. En les segones, al contrari, l'afranquiment es gestionava mitjançant la intermediació d'alfaquins enviats per les aljames aragoneses i valencianes, i tan sols afectava esclaus i esclaves musulmans amb els quals no mantenien cap tipus de relació familiar. A més, el rescat no obligava l'esclau alliberat a acceptar prèviament el cristianisme, com succeïa amb la resta de les manumissions, i el seu valor presenta una arbitrarietat molt més gran que la que hom registra als alliberaments mitjançant el pagament d'un preu.[156] En definitiva, de la mateixa manera que succeïa amb els

154. AHPB, Joan Vilana, 257/22, 1515, maig, 3, s. f.

155. AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/7, 1496, agost, 23, s. f. La veritat és que Joan Falcó no devia ser precisament traçut per aconseguir uns ingressos més o menys estables amb què pagar la talla i mantenir les seves necessitats. El maig del 1497, Simó Falcó va firmar un contracte de treball amb el fuster Pere Borredà perquè Joan serrés fusta, a raó de divuit lliures per any treballat i vint sous més que retindria l'esclau per proveir-se de calçat i cobrir altres necessitats; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/7, 1497, maig, 27, s. f.

156. Per regla general, el valor del rescat sempre es va pagar al comptat i en metàl·lic. Tan sols quatre vegades es va deixar a deure una part de l'import, que no va arribar a superar mai el cinquanta per cent. Quan el gener del 1492 es van rescatar

cristians captivats en terres infidels, els rescats eren operacions d'alliberament en què la idea de la solidaritat de grup, o *asabiyya* en el cas de la comunitat islàmica, adquiria una importància nuclear.[157]

Fabienne Guillén ha assenyalat encertadament que els mateixos documents que expressen aquesta solidaritat desmenteixen la idea de l'existència d'un grup captiu homogeni, ja que el fet de compartir la condició d'esclau no acostava individus de diferent procedència.[158] I aquest és un fet que no solament es detecta a la Barcelona tardomedieval, sinó que també es documenta a Màlaga, Sevilla i Granada.[159] En aquest sentit, si hom parla de solidaritat de grup, concepte que ha gaudit d'una certa popularitat però que és difícil contrastar sòlidament a partir de la casuística de les fonts notarials, si més no en el cas català, cal fer-ho partint de criteris etnogeogràfics.[160] I pocs dubtes hi ha que van ser els esclaus musulmans els qui van mostrar una major cohesió de grup. De fet, els sarraïns peninsulars no solament es van limitar a alliberar els seus compatriotes que havien passat a formar part de la població esclava de Barcelona, sinó que, almenys cinc vegades, també van pagar el rescat de captius nord-africans.[161]

Mahoma Maceroff i la seva esposa Grama, de Granada, l'alfaquí Mahoma de Mayo va lliurar cinquanta lliures al comptat i va deixar a deure la mateixa quantitat, que pagaria durant el mes de gener de l'any següent —AHPB, Galceran Balaguer, 241/30, 1492, gener, 26, s. f. Semblantment, el rescat del malagueny Cassim Allafi es va pagar en dues parts iguals, quinze lliures el dia del seu alliberament, el 27 de maig de 1490, i quinze més l'abril del 1491 —AHPB, Galceran Balaguer, 241/27, 1490, maig, 27, s. f.—, mentre que en el d'Atticha Jafferra, gestionat per Mahoma de Mayo, Mahoma de Franco i Jahe Farnas, primer es van pagar vuit ducats i mig i els quatre ducats restants que completaven el valor del rescat van ser lliurats per l'hostaler Pere Lapia l'octubre del 1490; AHPB, Galceran Balaguer, 241/26, 1489, desembre, 21, s. f.

157. Cf. González (2005), *La esclavitud*, p. 406.

158. Plazolles (2000), "Trayectorias", p. 634-635.

159. González (2005), *La esclavitud*, p. 407-408; Franco (1979), *La esclavitud*, p. 244-245; Martín (2000), *La esclavitud*, p. 457-459.

160. L'abril del 1476, per exemple, el llibert negre Francesc Desplà, antic esclau de Ramon Desplà, va suplicar a Ramon Ribot, lloctinent del batlle general de Catalunya, que alliberés "Iohannem, nigrum, captivum vestrum, a quadam cathenam et arribus ferreis grossis quam et quos portabat in tibiis pro securitate dicti captivi vestri", que sovint es fugava, bo i prometent-li que, "si dictus Iohannes fugiet et a servitio vestro recedet absque vestris licencia et permissu, persona mea captum in posse vestro, et a posse et dominatione vestra non recedam absque vestris licencia et permissu"; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/26, 1476, abril, 2, s. f.

161. Abdelà Benatmar, de Sfax —AHPB, Galceran Balaguer, 241/43, 1497, agost, 30, s. f.—; Alí Albergi, de Tunis —241/45, 1498, agost, 16, s. f.—; Mahoma Alboni, de Bona —241/45, 1498, agost, 17, s. f.—; Amet Alaaix, de Fes —241/48, 1500, juliol, 19, s. f.—, i Axa, esclava nord-africana de la qual no s'especifica l'origen —241/49, 1501, febrer, 4, s. f.—, alliberaments tots negociats per Mahoma de Mayo, d'Osca.

NOGUERA

Entre el 1489 i el 1501, la documentació recull disset operacions de rescat gestionades, majoritàriament, per l'alfaquí Mahoma de Mayo, de l'aljama aragonesa de Naval, a prop del riu Cinca, a uns cinquanta quilòmetres de Montsó i d'Osca, el qual es va servir del notari Dalmau Ginebret per registrar tots els alliberaments en què va participar. No deixa de ser sorprenent que tan sols s'hagin documentat dos rescats negociats per alfaquins valencians[162] davant dels catorze acordats per musulmans de les aljames aragoneses de Naval i Medina. Però molt més interessant és comprovar la rapidesa amb què els engranatges de la solidaritat de grup es van posar en funcionament després de les fatídiques conseqüències que va tenir la conquesta de Màlaga per a la població islàmica peninsular.[163]

FIGURA 55
Esclaus musulmans rescatats

Data	*Nom*	*Edat*	*Origen*	*Rescat*	*Alfaquins*	*Origen*
19-12-1489	Amet Attagin	38	Màlaga	31,5 d. o.	Mahoma de Mayo, Mahoma de Franco, Jahe Farnas	Naval
21-12-1489	Atticha Jafferra	65	Granada	12,5 d. o.	Mahoma de Mayo, Mahoma de Franco, Jahe Farnas	Naval
27-05-1490	Axa, muller d'A. Attagin	40	Màlaga	-	Mahoma de Mayo, Mahoma de Franco	Naval
28-05-1490	Cassim Allafi		Màlaga	30 d. o.	Mahoma de Mayo, Mahoma de Franco	Naval
26-01-1492	Mahoma Maceroff	40	Màlaga	50 l. b.	Mahoma de Mayo	Naval
26-01-1492	Grama, muller de M. Maceroff	30	Màlaga	50 l. b.	Mahoma de Mayo	Naval

162. Ayup Beyrim, d'Alzira, que, el juliol del 1492, va pagar cinquanta ducats pel rescat de Sampsi, esclava del sabater Joan Mayans —AHPB, Galceran Balaguer, 241/32, 1492, juliol, 21, s. f.—, i Alí Saquien, de Benaguasil, que va gestionar l'alliberament de l'esclava Malfata a canvi del lliurament al seu propietari, Jaume Ramon, notari de la Tresoreria Reial, d'un rescat de vint-i-sis lliures barceloneses; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/4, 1493, desembre, 11, f. 83r-v.

163. Al final del desembre del 1489, Mahoma de Mayo, Mahoma de Franco i Jahe Farnas, tots actuant en representació de l'aljama de Naval, ja havien pagat els rescats dels malaguenys Amet Attagin i Atticha Jafferra —AHPB, Galceran Balaguer, 241/26, 1489, desembre, 19, s. f.; 1489, desembre, 21, s. f. Al contrari, a la Granada posterior a la Guerra de Las Alpujarras (1569-1571), el cicle entre l'esclavització dels moriscos i el seu alliberament posterior no va ser tan immediat —el temps que va passar entre vendes i rescats va ser de sis a deu anys—, sens dubte per les greus conseqüències que va tenir el conflicte per a la comunitat morisca, completament desestructurada des d'aleshores i amb dificultats serioses per construir una estratègia comuna per alliberar els seus correligionaris; MARTÍN (2000), *La esclavitud*, p. 459.

Data	*Nom*	*Edat*	*Origen*	*Rescat*	*Alfaquins*	*Origen*
21-07-1492	Sampsi	35	Màlaga	50 d. o.	Ayup Beyrim	Alzira
11-12-1493	Malfata	39	Granada	26 l. b.	Alí Saquien	Benaguasil
23-05-1494	Mobarica	-	Màlaga	30 d. o.*	Mahoma de Mayo	Naval
30-08-1497	Abdelá Benatmar	-	Sfax	30 l. b.	Mahoma de Mayo	Naval
16-08-1498	Alí Albergi	40	Tunis	25 l. b.	Mahoma de Mayo	Naval
17-08-1498	Mahoma Alboni	40	Bona	18 l. b.	Mahoma de Mayo	Naval
19-09-1498	Joan Francesc	-	Granada	30 l. b.	Mahoma Massor	Granada
26-01-1499	Almaloli	26	Granada	120 l. b.	Alí de Cassim, àlies Corbet	Medina
19-06-1499	Ilel Azissi	30	Granada	50 d. o.	Alí de Cassim, Brahim Alforrax, Jafer Abencomeix	Medina
19-06-1500	Amet Alaaix	-	Fes	35 l. b.	Mahoma de Mayo	Naval
04-02-1501	Axa	28	Alarb	40 d. o.	Mahoma de Mayo	Naval

* I quinze ducats més per una gonella saia i un mantell que Jeroni Raiola, propietari de Morabica, havia comprat per a l'esclava, com també per les medicines que li van administrar.

Habitualment, la fórmula escollida per registrar aquest tipus d'operacions incloïa dos instruments consecutius. Amb el primer, una carta d'alforria comuna, el propietari feia lliure l'esclau sense exigir-li cap mena de condicions. El segon, un rebut en el qual hom anotava la quantitat percebuda com a pagament per la llibertat del captiu, especificava el nom dels alfaquins encarregats de gestionar i pagar la quantitat acordada amb el propietari "dicte manumisionis per me facte dicto servo".

En teoria, aquest tipus d'operacions qüestionava una part important del sistema ideològic de l'esclavitud, ja que totes, llevat d'una,[164] es van produir sense que el captiu s'hagués batejat, una de les principals justificacions morals del sistema esclau cristià. Tanmateix, no sembla que els propietaris es mostressin especialment incòmodes per aquestes pràctiques, tenint en compte els beneficis que aquest tipus d'alliberaments els reportaven: ràpids, segurs i, normalment, amb moneda en metàl·lic.

Però no es pot afirmar que no hi hagués cap mena de resistència a acceptar un joc d'interessos que, en el més íntim d'algunes ànimes cristianes, podia generar dubtes i despertar càrrecs de consciència. I aquesta sembla que va ser la raó per la qual les dues últimes operacions de rescat a què em referiré van adoptar una forma, si més no, peculiar, probablement per evitar que fos un home cristià qui alliberés un captiu musulmà.

164. La de Joan Francesc, de Granada, rescatat el setembre del 1498 pel també granadí Mahoma Massor; cf. fig. 55.

FUNDACIÓ NOGUERA

El gener del 1499, va arribar a Barcelona des de la localitat de Fraga, a Osca, el mercader Alí de Cassim, àlies Corbet, en representació de l'aljama de Medina. El dia 26 d'aquell mes va comprar a Isabel de Cardona, esposa de Bernat II de Vilamarí, capità de l'Armada Reial, pel qual actuava com a apoderada, l'esclava mora Almaloli, de Granada, d'uns vint-i-sis anys d'edat, per la qual va pagar un preu elevat, cent ducats d'or, i a qui va concedir la llibertat immediatament després de fer-se legalment la seva propietat. Mesos més tard, el juny d'aquell mateix any, Alí de Cassim va tornar a Barcelona, aquesta vegada acompanyat de Brahim Alforrax i Jafer Abencomeix, també mercaders, els quals actuaven en nom de Mahoma Jahuie, alfaquí de l'aljama de Medina, amb l'encàrrec de comprar a la mateixa venedora l'esclau Ilel Azissi, també de Granada, d'uns trenta anys d'edat, a canvi de cinquanta ducats. Com va succeir amb Almaloli, Ilel Azissi va ser afranquit després de tancar la transacció.[165] L'interessant d'ambdós casos és que, podent haver optat per la redacció d'una carta de llibertat després del lliurament d'un rescat, com va succeir en les altres operacions documentades, tant els alfaquins com la venedora van optar per una fórmula poc habitual: traspassar la propietat dels esclaus mitjançant una carta de venda i, un cop efectuada, deixar a les mans dels nous propietaris l'alliberament dels captius. Les raons per les quals hom va actuar d'aquesta manera són difícils de determinar, però el que queda clar són dues coses: quan Almaloli i Ilel Azissi van ser afranquits, els seus nous propietaris van jurar que ho feien "per deum et profetam Machometum et pro secta machometi in Alcora positam", i Isabel de Cardona es va embutxacar la gens negligible quantitat de cent cinquanta ducats sense posar en un compromís la seva consciència cristiana.

165. Respectivament, AHPB, Lluís Carles Mir, 261/9, 1499, gener, 26, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/9, 1499, juny, 19, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

ELS AMOS DELS ESCLAUS

Tenir un esclau no va ser un privilegi reservat a les classes acabalades, o un element que incrementés el prestigi social dels amos. Al contrari, la possessió d'esclaus i esclaves no es va restringir a uns pocs estaments de la societat tardomedieval. El qui va tenir esclaus va ser per utilitzar-los, ja que els esforços econòmics que s'havien de fer per adquirir-los i mantenir-los en condicions acceptables, a la qual cosa caldria afegir els riscos inherents a un tipus de mercaderia exposada a malalties i accidents però la humanitat de la qual li permetia de sabotejar el rendiment del seu treball, o qüestionar la relació d'autoritat, eren elevats.

Tant artesans especialitzats en diferents processos productius com oficials públics, professionals sanitaris, religiosos i religioses, membres de la noblesa o agricultors i agents del comerç urbà van estar en condicions de fer-se la propietat d'un tipus de mercaderia la rendibilitat de la qual estava assegurada.

Tanmateix, les raons que van empènyer els uns i els altres fins al mercat de compravenda no van ser les mateixes. Adquirir un esclau podia respondre a múltiples interessos. Alguns propietaris els van voler per posar-los a treballar en l'àmbit estrictament domèstic, mentre que d'altres hi van invertir per explotar-los als tallers artesanals, o a les feines de càrrega i descàrrega de mercaderies que es feien a la platja de la ciutat. Però també hi va haver qui va utilitzar la compravenda d'esclaus com una activitat especulativa amb què aconseguir grans beneficis. I no s'ha de perdre de vista que aquestes tres opcions no van ser mai excloents. En definitiva, l'anàlisi dels perfils socioprofessionals dels amos dels esclaus hauria de respondre a una de les preguntes fonamentals de tot sistema en el qual l'esclavitud va tenir un paper destacat: qui va comprar esclaus i per què ho va fer?

SRA NOGUERA

APROXIMACIÓ A LA DISTRIBUCIÓ SOCIOECONÒMICA DELS PROPIETARIS

Són moltes les tipologies documentals conservades a l'AHPB que ens posen sobre la pista dels propietaris. La varietat de les operacions mercantils que es podien fer amb els captius, però també aquells instruments en què figuren lliberts i als quals normalment hom anotava el nom del seu antic propietari, la qual cosa indicava, en certa manera, la perpetuació d'una relació de dependència que havia passat de la plena subordinació al patronatge, revelen l'existència de no menys de 1.504 propietaris a la Barcelona de 1479-1516.[1]

Ara bé, com aplicar un criteri vàlid que defineixi i classifiqui els propietaris, principalment si hom té present que la relativa facilitat per adquirir un esclau no constituïa, per si mateixa, un element de diferenciació social a la ciutat?[2] La pregunta no és anodina. I contra gustos, no hi ha disputes. Això explica que els estudis que s'han dedicat a analitzar les poblacions esclaves de diferents ciutats ibèriques durant els darrers temps medievals i la primera modernitat no s'hagin caracteritzat, precisament, pel consens a l'hora de definir els grups socioprofessionals als quals es poden adscriure els amos dels esclaus.

Abans, però, no és sobrer assenyalar, per més obvi que sembli, la necessitat d'eludir, en la mesura que es pugui, l'ús de la nomenclatura que s'aplica als sectors productius de les societats industrials (primari, secundari i terciari o serveis) per definir les diferents dedicacions laborals o estatus socioeconòmics dels propietaris d'esclaus durant els darrers temps medievals. La dificultat per delimitar i valorar la productivitat de les societats d'antic règim no aconsella emprar categories pensades per a l'anàlisi de les societats modernes. A més, el terciari és un conjunt mal definit que inclou totes les activitats que no pertanyen als altres dos sectors, amb ocupacions tan diverses com les professions liberals, els subsectors de l'alimentació i l'hostalatge, les professions

1. Considerem propietari tot aquell individu que va exercir el domini directe sobre un esclau, amb plena potestat sobre la seva persona: tant el venedor i el comprador com el qui va prometre la llibertat al seu esclau o li va concedir una carta d'afranquiment, o el qui va llogar la seva força de treball, el va comprar per un període de temps més o menys llarg o el va rebre en donació, comanda, penyora o de qualsevol altra manera en la qual no hi hagués intercanvi pecuniari. Òbviament, el nombre d'esclaus no té per què correspondre amb el nombre de propietaris, ja que un sol captiu podia haver passat per les mans d'uns quants amos. De l'esclau negre Antoni, de Barqa, per exemple, sabem que va tenir, si més no, quatre propietaris diferents; AHPB, Galceran Balaguer, 241/37, 1494, setembre, 23, s. f.

2. Cf., també, a SALICRÚ (1998), *Esclaus*, p. 78, i FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 275, entre d'altres.

FUNDACIÓ NOGUERA

sanitàries o les activitats relacionades amb el mercat, de manera que es converteix, sovint, "en un cajón de sastre en el que incluir aquellos que no encajan en las demás categorías por los motivos más dispares".[3] Així que tractar de construir categories coherents entre si que ajudin en l'elaboració d'estadístiques i en l'aclariment de les dades que hom maneja, i que mostrin, així mateix, la major quantitat possible de variables causant la mínima distorsió, es revela com una necessitat a l'hora d'abordar l'anàlisi dels amos dels esclaus.

Tanmateix, no tots els estudiosos del tema s'han preocupat per aquesta problemàtica. O almenys no ho han fet amb la mateixa intensitat. Per al cas català de la primera meitat del quatre-cents, per exemple, Roser Salicrú ha estimat convenient aplicar la nomenclatura dels tres sectors de producció moderns, als quals ha sumat un quart sector que divideix sobre la base de la distinció per braços que fan les fonts coetànies per englobar els propietaris d'esclaus que queden al marge dels sectors primari, secundari i terciari, "molt més apropiada i molt més d'acord amb l'època (...), menys anacrònica, però que, a la vegada, no suposa pas cap tipus d'interferència al model aplicat prèviament".[4] Semblantment, i per a la Granada del segle XVI, Aurelia Martín ha optat per establir sis grups socioprofessionals (primari, secundari, serveis, Església, noblesa i un grup petit i heterogeni denominat "altres")[5] que, segons el seu criteri, guarden una certa coherència interna però que, a la pràctica, responen a un model de categorització estretament relacionat amb el concepte modern de producció. Aquesta mateixa direcció és la que pren la proposta de Francisco Javier Marzal per a la València de 1375-1425: dividir els propietaris "según la actividad laboral que desarrollan, sea esa actividad perteneciente al sector primario, secundario o terciario", i superposa, a continuació, "la condición social que ostentan" els amos, "encontrándonos en este caso con ciudadanos, habitantes, nobles y clero, estableciendo por último una categoría que hemos denominado 'mixtos', y que engloba situaciones de distinta naturaleza".[6] I, finalment, si bé és cert que per a l'estudi de la Sevilla del 1453 al 1525 Alfonso Franco no ha amagat una certa incomoditat a l'hora d'aplicar les nomenclatures dels sectors de producció moderns, la qual cosa l'ha portat a prescindir del sector secundari i substituir-lo pel més encertat concepte artesanat, a la

3. González (2006), *La esclavitud*, p. 316.
4. Salicrú (1998), *Esclaus*, p. 80.
5. Martín (2000), *La esclavitud*, p. 293.
6. Marzal (2006), *La esclavitud*, p. 652.

pràctica no ha dubtat a adscriure els propietaris als grups nobiliari i eclesiàstic, però també als sectors primari i terciari.[7]

Just a l'altre extrem cal situar el treball de Raúl González, que ha estat capaç d'expressar, amb claredat, els dubtes que genera l'ús d'aquestes categories. Per esquivar la dificultat de la delimitació dels propietaris, la proposta de González passa per definir deu grups coherents per si mateixos: activitats agropecuàries, activitats relacionades amb el mar, artesanat, sector terciari (categoria l'ús de la qual li resulta incòmode, malgrat que justifica la seva utilització per la utilitat que té per ajuntar, sota una mateixa etiqueta, subsectors heterogenis com l'alimentació, el transport, l'allotjament, la sanitat, el comerç, les professions liberals i alguns oficis públics, si bé exclou la gent de guerra i els oficis majors del consell), la gent de guerra, l'oligarquia ciutadana, l'Església, les dones propietàries d'esclaus, els moriscos i els estrangers.[8]

Pocs dubtes resten que, en tots els treballs, el grup més incòmode és el de les ocupacions englobades sota l'heterogeni sector terciari. Tant l'anàlisi del primari, format bàsicament per les activitats agropecuàries, com la del secundari, fàcilment equiparable al món artesanal, amb prou feines generen complicacions. Tanmateix, el sector serveis engloba activitats professionals completament dispars, i la seva utilització obliga a encotillar, sota un mateix concepte, apotecaris amb corredors, doctors en lleis amb manescals, cirurgians amb hostalers i mercaders amb agutzils. La pregunta que es deriva de tot plegat és, en certa manera, lògica. Si en darrer terme l'objectiu d'una anàlisi d'aquest tipus és caracteritzar, amb la major quantitat de detalls que es pugui, els propietaris d'esclaus, quina necessitat hi ha de traslladar a les societats d'antic règim aquestes tres supercategories la formulació teòrica de les quals, que no s'enunciaria fins al 1940, respon al desenvolupament de la societat industrial?[9] No seria més lògic acudir, directament, als subsectors i prescindir d'un nivell d'anàlisi que, per necessitat discursiva, de totes maneres caldrà superar?[10]

7. FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 277 i seg.

8. GONZÁLEZ (2006), *La esclavitud*, p. 316-319. Hi ha un dubte, però, que apareix després de la lectura de l'epígraf dedicat als estrangers. González Arévalo afirma que la immensa majoria es dedicava al comerç —ibídem, p. 380. És lògic preguntar-se, doncs, per la conveniència de separar-los del subsector comercial sobre la base del seu origen, ja que, al capdavall, van actuar com a mercaders, no pas com a estrangers, i el mateix hom pot argumentar per a cadascuna de les diferents categories (nobles, eclesiàstics, gent de mar i de guerra...) documentades entre els propietaris no malaguenys.

9. Cf. CLARK (1940), *The Conditions*.

10. Com succeeix en tots els treballs anteriorment esmentats.

Potser sigui aquesta, probablement, la millor de les solucions, si més no pel que fa a l'observatori barcelonès. Des d'aquesta perspectiva, doncs, el primer grup en què hom pot dividir les diferents categories socioprofessionals és el de les activitats agropecuàries, coherent per si mateix quant a la seva oposició a les ocupacions pròpiament urbanes. El segon, el dels artesans, equivaldria al sector secundari modern, si bé és preferible designar-lo d'aquesta manera respectant així la característica principal que el defineix, l'activitat artesanal, la riquesa i la variabilitat de la qual obligaran, al moment oportú, al seu especejament detallat. Allò que correspondria al sector terciari queda atomitzat en nou subsectors: mercaders, professions liberals, activitats relacionades amb el comerç urbà, alt funcionariat, oficis públics, oficis sanitaris, hostalers, subsector de l'alimentació i gent de mar. Pel que fa a la clerecia, si bé els contrastos entre clergat regular i secular, com també les diferències entre baix i alt clergat, són evidents, el fet de pertànyer tots a un mateix col·lectiu, l'Església, ha fet prevaler aquesta consideració sobre qualsevol altra. Finalment, el braç militar és el darrer dels grups clarament identificables, format per donzells, cavallers i membres de la noblesa.

D'altra banda, sobre un total de 1.504 propietaris, s'han documentat dues-centes vint-i-tres dones actuant per compte propi, en qualitat de vídues o al costat de, en nom de o amb el consentiment dels seus marits. Per al cas de les vídues, que normalment van exercir com a tutores dels seus fills o com a hereves del patrimoni dels seus marits, ha prevalgut l'adscripció socioprofessional dels seus esposos en aquells casos en què la documentació ofereix aquest detall. Tanmateix, aplicar aquest raonament en el cas de les dones efectivament propietàries d'esclaus és més problemàtic, ja que l'escassetat d'informació que ens aporten les fonts no permet d'aclarir si, efectivament, es tractava de propietàries d'esclaus que actuaven per compte propi o si, al contrari, ens trobem davant de dones que adquirien captius en relació amb l'estatus socioprofessional dels seus cònjuges. En tot cas, l'única manera d'equiparar-les a la resta dels propietaris és per mitjà dels seus marits, per la qual cosa ha prevalgut aquesta consideració.[11]

Al marge queden dos-cents seixanta-quatre propietaris fora dels grups esmentats, entre els quals es troben individus dels quals tenim alguna informació sobre la seva condició, com, per exemple, que eren ciutadans o habitants de Barcelona, però dels quals desconeixem quina va ser la seva activitat econòmica, i aquells altres dels quals no disposem de cap mena de dada que ens informi sobre la seva adscripció socioprofessional.

11. Com també es proposa a SALICRÚ (1998), *Esclaus*, p. 85-86.

FUNDACIÓ NOGUERA

CATEGORIES SOCIOECONÒMIQUES

La repartició dels propietaris segons els diferents grups socioeconòmics que hem definit no va ser regular.

FIGURA 56
Distribució dels propietaris segons categories socioprofessionals (mostra: 1.504)

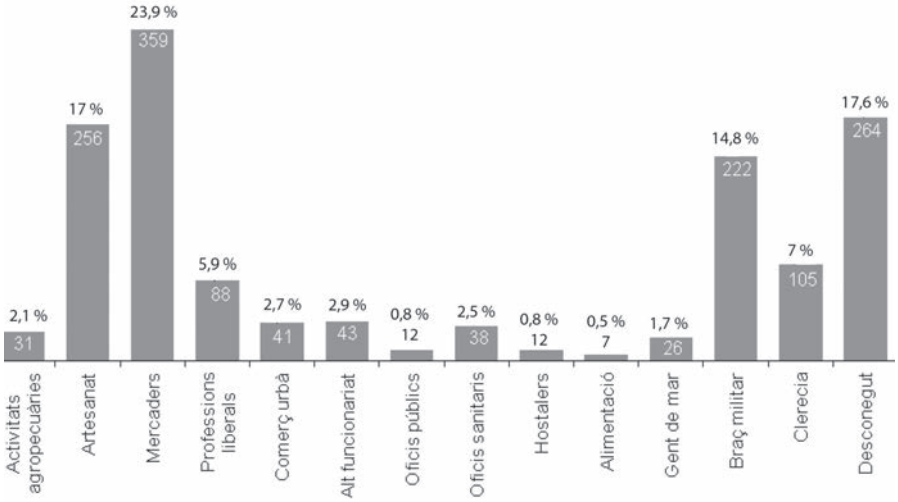

Per sobre de qualsevol altre subsector, destaquen, en primer lloc, i per raons evidents, els mercaders. A continuació, i si hom prescindeix del grup format per aquells individus que no ha estat possible adscriure a cap de les categories socioprofessionals, els artesans, amb dos-cents cinquanta-sis propietaris, la qual cosa correspon al 17 % del total dels amos documentats, formen el segon col·lectiu en importància, seguit a curta distància pel braç militar. Tant la clerecia com els qui exercien professions liberals tenen un paper relativament destacat, especialment si es compara amb la reduïda participació de l'alt funcionariat, el comerç urbà, els oficis sanitaris, les activitats agropecuàries i la gent de mar. Finalment, els propietaris menys representats corresponen als oficis públics i als subsectors de l'allotjament i l'alimentació.

Si hom atén la distribució per sexe dels esclaus, el primer que crida l'atenció és la disparitat de les ràtios en relació amb el perfil socioprofessional dels propietaris. Deixant de banda els mercaders, la gent de mar, els professionals del comerç urbà i el braç militar, grups en els quals la proporció entre homes i dones sembla correspondre a la

mateixa tendència que hom detecta per al gruix de la població captiva, entre els sectors productius els barons van ser més nombrosos que les esclaves, com succeeix en les activitats agropecuàries i en l'artesanat, on el nombre d'homes fins i tot va triplicar el de les dones, cosa que també hom detecta, però amb menor intensitat, entre els hostalers i en el subsector de l'alimentació. Al contrari, tant la clerecia com els professionals liberals i sanitaris, els oficials públics i els membres de l'alt funcionariat van estar més disposats a adquirir captives.

FIGURA 57
Categories socioprofessionals dels propietaris i sexe dels esclaus

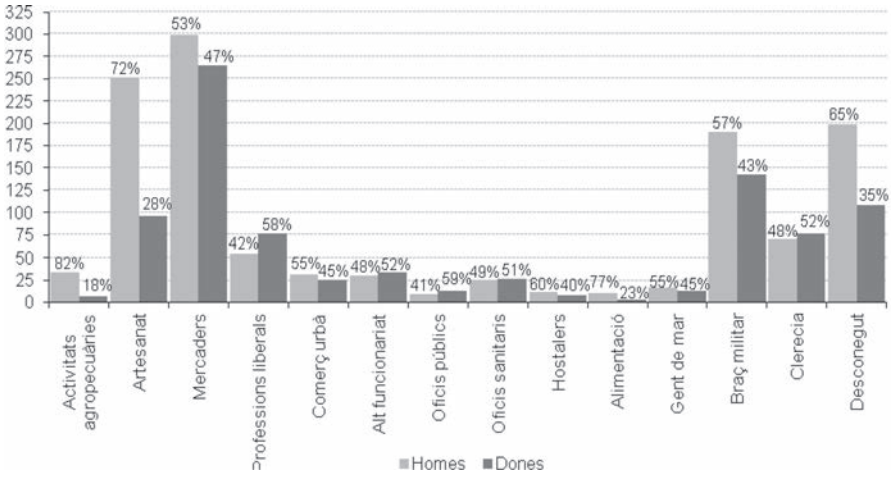

Les dades semblen reflectir diferents estratègies per a l'adquisició i la utilització dels esclaus que respondrien a demandes específiques de cadascun d'aquests sectors. Els individus l'activitat professional dels quals va estar relacionada amb les tasques que exigien força física, com succeïa a bona part dels oficis artesans o en les activitats agroramaderes, van tendir a posseir un major nombre d'esclaus barons, mentre que entre la clerecia i les professions liberals, per a les quals el treball esclau probablement va estar relacionat amb l'esfera del servei domèstic, les dones van ser sensiblement majoritàries.

Abans de passar a analitzar cadascuna de les categories socioprofessionals cal assenyalar que, de la mateixa manera que hom detecta variacions quant al sexe, no tots els sectors van compartir els mateixos interessos a l'hora de participar en el negoci esclavista. Dit d'una altra manera, si s'observa la relació entre les compres i les vendes a cadas-

cuna de les categories, és evident que els saldos de retenció, és a dir, la diferència entre el nombre de vendes i el nombre de compres dutes a terme per cadascun dels grups socioprofessionals, no van ser simètrics.

FIGURA 58
Categories socioprofessionals: operacions de compra i de venda

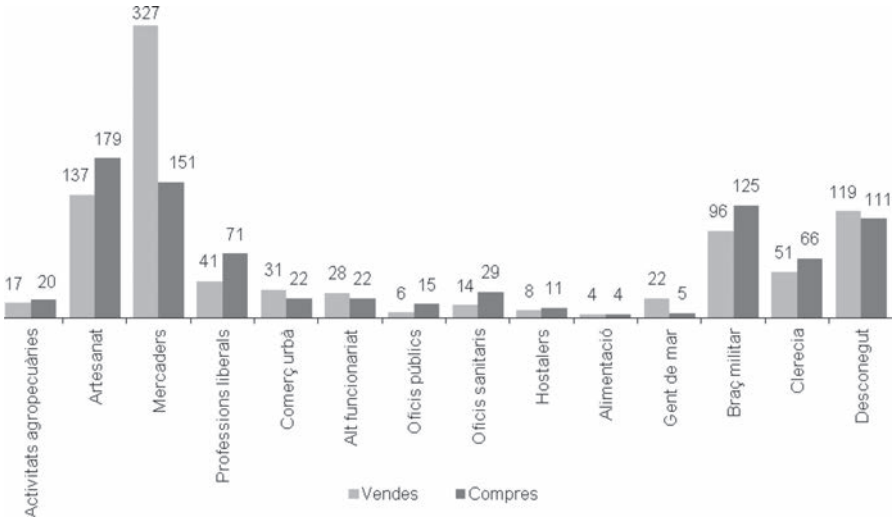

Mentre que en les activitats agropecuàries, l'artesanat, les professions liberals, els oficials públics, els oficis sanitaris, els hostalers, el braç militar i la clerecia els saldos de retenció van ser positius, tant en el cas dels mercaders com en el de la gent de mar, el comerç urbà i l'alt funcionariat la tendència majoritària va ser la de vendre més esclaus dels que es van comprar. Cosa òbvia per als mercaders i, en certa manera, també per a la gent de mar i el sector del comerç urbà, aquest darrer format fonamentalment per corredors, tres col·lectius dels quals la facilitat d'accés a les línies de distribució de la mà d'obra esclava feia que la seva intervenció en el mercat barcelonès estigués orientada més cap al comerç que cap a la inversió en captius per destinar-los a l'obtenció de plusvàlues mitjançant la seva explotació laboral. I, semblantment, i si hom té present l'excepcionalitat de la guerra de Granada i de les campanyes llançades contra territori nord-africà, no ha de resultar estrany que l'alt funcionariat, involucrat com va estar en les campanyes militars, per la qual cosa va ser premiat, entre d'altres gràcies i prebendes, amb presoners esclavitzats, també registrés un saldo de retenció negatiu.

En definitiva, els interessos de cadascun dels grups socioprofessionals van seguir direccions diferents, i, sobre la base d'aquesta diversitat, marcada fonamentalment per l'ús que van fer dels captius, la representativitat de la població esclava a cadascun d'ells va variar.

Activitats agropecuàries

Dels trenta-un propietaris que es van dedicar al sector agrari, la majoria, vint, eren agricultors residents a Barcelona o a localitats relativament properes, com Sant Andreu de Palomar, Sant Vicenç de Sarrià, Sant Boi de Llobregat o Mataró. Darrere seu, les fonts constaten l'existència de cinc hortolans, tres bladers, un garbellador de cereals, un carboner i un moliner, tots residents a la ciutat.

El més habitual és que els propietaris relacionats amb la feina agrària compressin un esclau per aprofitar directament la seva força de treball o per cedir-lo a tercers en règim d'arrendament.[12] Tanmateix, no és estrany documentar un mateix individu acudint al mercat de la ciutat per comprar més d'un esclau, sia per fer ús de la seva capacitat productiva, sia per especular amb el seu valor, o per fer ambdues coses sempre que les circumstàncies ho permetessin. Així, el 9 d'octubre de 1488, l'agricultor Joan Esteve, de Barcelona, va comprar a Romeu Llull, de la mateixa ciutat, l'esclau negre Cristòfol, de Barqa, d'uns vint-i-quatre anys d'edat, pel qual va pagar cinquanta-cinc lliures barceloneses. Quatre anys més tard, el juny del 1492, Esteve va tornar a vendre el mateix esclau a Bernat Oliver, de la parròquia de Santa Eulàlia de Provençana, a l'Hospitalet, però per un preu més elevat, seixanta-vuit lliures. És probable que l'increment de valor tingués alguna cosa a veure amb les habilitats adquirides per l'esclau durant els anys que va estar al servei de Joan Esteve, o que simplement es tractés d'una operació especulativa en la qual el propietari no solament s'hauria beneficiat del rendiment del treball de Cristòfol, sinó també d'una plusvàlua sobre el valor original de tretze lliures barceloneses.[13]

Com ja s'ha comentat, els propietaris relacionats amb les activitats agrícoles van mostrar una major predilecció per l'adquisició d'esclaus

12. Com va fer l'agricultor Gerard Eroles, de Barcelona, que va vendre per un període no especificat a Mateu Aimarich, fuster, el treball del seu esclau Joan Esteve, turc; AHPB, Antoni Anglès, major, 272/32, 1505, octubre, 22, s. f.

13. AHPB, Bartomeu Requesens, 203/31, 1488, octubre, 9, s. f.; 203/33, 1492, juny, 21, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

barons, probablement pel tipus de treballs als quals pensaven destinar-los.[14]

FIGURA 59
Procedència i sexe dels esclaus. Activitats agropecuàries

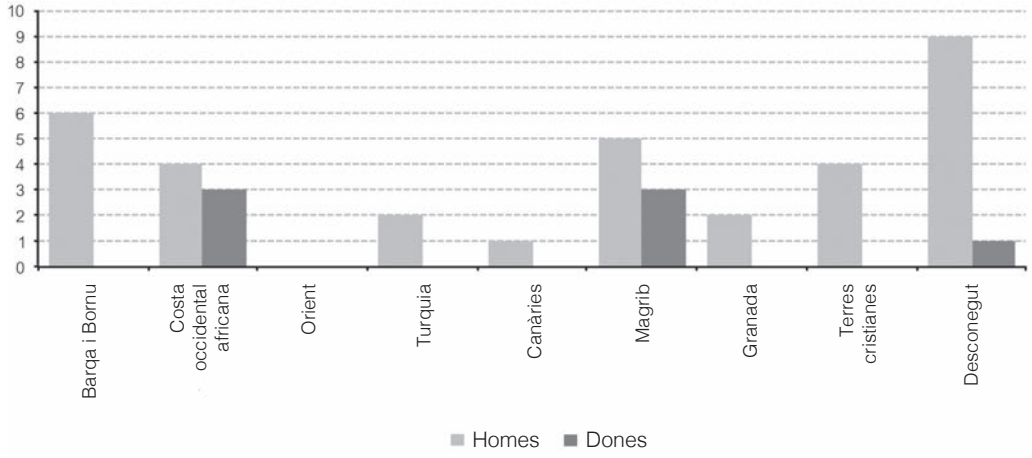

A més, una anàlisi detinguda revela que agricultors, hortolans i altres oficis relacionats amb l'agricultura, en els quals les tasques acostumaven a ser dures i exigents, van mostrar una certa predilecció pels esclaus negres procedents de Barqa, Bornu i la costa occidental africana, pels sarraïns magrebins i pels captius nascuts en terres cristianes. En definitiva, el sector va generar una demanda específica en què les tasques a desenvolupar i les condicions físiques dels esclaus van ser criteris valorats al moment d'adquirir-los.

Artesanat

Si prescindim del grup format per aquells propietaris dels quals desconeixem la seva adscripció socioprofessional, el sector artesanal constitueix el segon col·lectiu en importància numèrica de tots els documentats, tan sols superat pel dels mercaders. I no ha d'estranyar que sigui així, ja que probablement van ser ells, integrats en un conjunt heterogeni amb una rica varietat d'especialitzacions, els qui més

14. Com també s'ha constatat a Màlaga; GONZÁLEZ (2006), *La esclavitud*, p. 321.

NOGUERA

esclaus barons van emprar, en major mesura com a mà d'obra per explotar-la directament o per llogar-la a jornal quan es produïa un increment conjuntural de la demanda.

El subsector que més va destacar va ser el tèxtil, seguit a una distància relativament curta pels oficis relacionats amb el treball del cuir i de la pell. Darrere seu, les especialitzacions de l'orfebreria, la metal·lúrgia i el treball de la fusta van fer un ús més aviat modest de la mà d'obra esclava, mentre que la incidència de propietaris entre la vidrieria i la construcció va ser reduïda. Finalment, dins del subsector dels picapedrers tan sols s'han documentat els molers Bernat Icart, Francesc Montmany, Bartomeu Abelló i Genís Romanyà comprant esclaus, únicament negres.[15]

Figura 60
Propietaris d'esclaus, subsectors artesanals

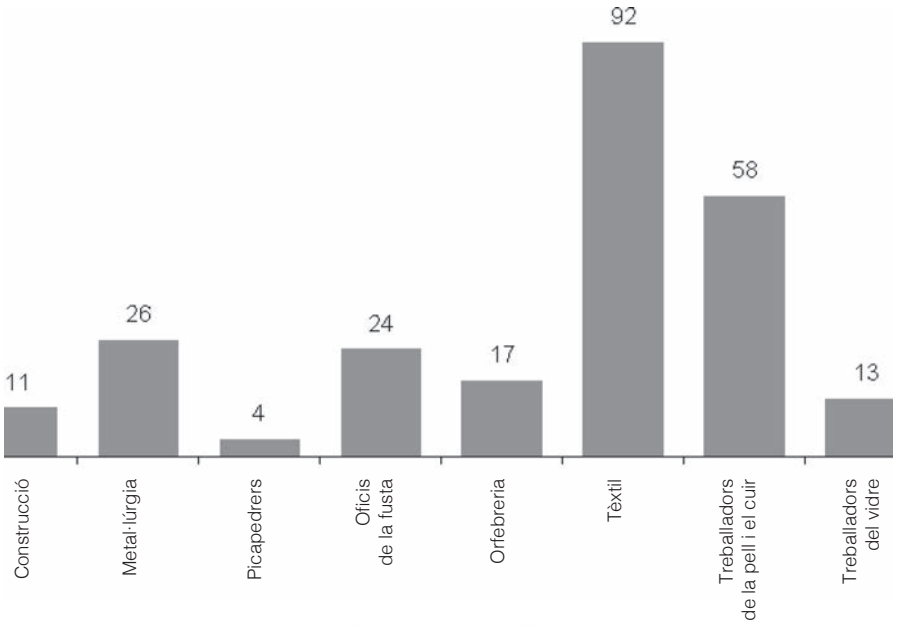

Dins del ram tèxtil, van excel·lir, per sobre de tots els altres, els oficis relacionats amb la indústria de la llana (drapers, paraires, puntejadors,

15. Respectivament, AHPB, Bartomeu Requesens, 203/27, 1483, novembre, 27, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/25, 1501, març, 10, f. 13r-v; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/28, 1485, juliol, 11, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/19, 1497, novembre, 24, f. 28r.

teixidors, tintorers i brodadors, amb cinquanta-cinc propietaris documentats), un subsector estratègic en una ciutat en la qual l'elaboració de draps de qualitat mitjana era una de les principals manufactures d'exportació.[16] En primer lloc, cal destacar els paraires de draps de llana, especialment actius al mercat d'esclaus barcelonès (van arribar a participar fins en quaranta-cinc operacions), interessats de manera pràcticament absoluta per l'adquisició de captius racialment negres.

FIGURA 61
Procedència i sexe dels esclaus. Artesanat

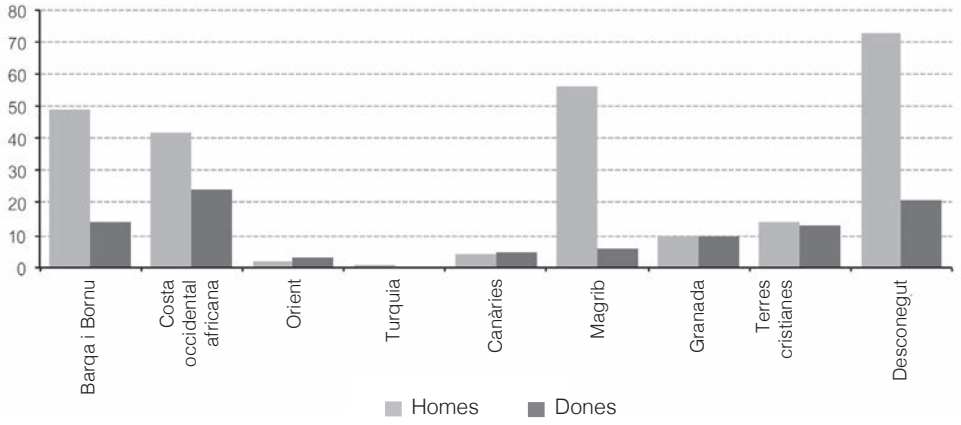

El nombre de drapers, si bé amb prou feines arriba a sumar la meitat del dels paraires, continua essent significatiu. No és estrany documentar-ne algun comprant més d'un esclau, tot i que, aquesta vegada, la repartició del color sembla que va ser més equilibrada.[17] Pel que fa als sastres, malgrat la seva baixa representació, els vuit individus documentats es van mostrar molt actius comprant i, especial-

16. En total, dins del ram tèxtil s'han documentat trenta-un paraires de draps de llana, catorze drapers, vuit sastres, sis barreters, cinc seders, cinc calceters, tres brodadors, tres matalassers, tres corders, tres esparters, tres teixidors de draps, dos tintorers, un cotoner, un fabricant de ventreres, un flassader, un guanter, un giponer, un pintaire i un puntejador de draps de llana.

17. Com, per exemple, va fer Joan Puig, que va comprar el setembre del 1495, per un període de vuit anys, l'esclava Agnès —AHPB, Galceran Balaguer, 241/39, 1495, setembre, 23, s. f.—, i, el juliol del 1499, aquesta vegada a perpetuïtat, un esclau negre de vint-i-dos anys; AHPB, Antoni Benet Joan, 259/40, 1499, juliol, 9, f. 25r-v.

ment, venent esclaus, com va ser el cas de Jaume Montargull abans de dedicar-se plenament a la corredoria, com hem tingut oportunitat de comprovar en pàgines anteriors.[18] En total, durant el període analitzat van arribar a registrar fins a dinou operacions. Entre elles, destaquen les dutes a terme tant per Salvador Sabata[19] com per Pere Guitard, natural de Perpinyà i ciutadà de Barcelona, que entre el febrer del 1481 i l'agost del 1487 va comprar tres esclaus, en va donar un i en va vendre un altre.[20] La resta dels artesans tèxtils només van ser amos d'un únic esclau.

Com succeeix amb el subsector tèxtil, entre els oficis especialitzats en el treball del cuir i de la pell els propietaris d'esclaus van ocupar un lloc destacat. Començant per blanquers i assaonadors, dos tipus de labors dures pels processos de transformació als quals se sotmetia la matèria primera, la documentació suggereix que l'ús d'esclaus hi va estar relativament estès. Així, els tretze blanquers documentats van participar fins a vint-i-dues vegades en el mercat barcelonès, especialment comprant esclaus barons. De fet, no és estrany que un únic propietari disposés de dos o més esclaus, normalment joves i negres.[21] Cosa que també succeeix amb els trenta assaonadors documentats, entre els quals destaquen, per la seva activitat, Joan Boxedà, que va comprar dos esclaus sarraïns i un de negre entre el 1488 i el 1493;[22] Bernat Gili, propietari de, si més no, un esclau negre i una esclava presumiblement blanca;[23] Joan Marc, amo d'un esclau wòlof i un altre de negre, de Barqa,[24] i, especialment, Joan Pujalt i el seu fill Joan

18. Cf. en aquest mateix llibre, p. 192-194.

19. AHPB, Antoni Joan, 187/43, 1484, agost, 21, s. f.; 187/45, 1485, novembre, 31, f. 26v; 1486, febrer, 11, f. 90v; AHPB, Andreu Mir, 234/18, 1489, juny, 22, s. f.

20. AHPB, Galceran Balaguer, 241/6, 1481, febrer, 19, f. 23r-25r; 241/7, 1481, setembre, 24, f. 30v-31r; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/28, 1486, juliol, 17, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/20, 1487, març, 31, f. 93v-94r; 241/21, 1487, agost, 6, f. 21v.

21. L'abril del 1504, Antoni Lluch va adquirir un esclau negre de Ponent, amb prou feines d'onze anys d'edat —AHPB, Pere Triter, 239/30, 1504, abril, 30, s. f. El juny del 1513, va acudir novament al mercat per comprar un jove guineà de vint-i-cinc anys d'edat —AHPB, Esteve Soley, 222/14, 1513, juny, 2, f. 4r—, i, tan sols un mes més tard, es va fer la propietat de Joan Andreu, de Guinea, d'uns catorze anys; AHPB, Benet Joan, 262/23, 1513, juliol, 28, s. f.

22. AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, agost, 23, f. 6v; 239/11, 1492, agost, 31, f. 40v-41v; 239/12, 1493, agost, 30, f. 63v.

23. AHPB, Pere Triter, 239/1, 1484, setembre, 2, f. 77v; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1485, setembre, 30, f. 46v-47r.

24. AHPB, Esteve Soley, 222/9, 1494, juliol, 24, f. 69r; AHPB, Pere Triter, 239/15, 1495, octubre, 5, f. 46v-47r.

FUNDACIÓ NOGUERA

Francesc, tots dos assaonadors i propietaris, en total, de no menys de sis esclaus, tots negres.[25]

Malgrat ser relativament nombrosos, els quinze sabaters que van disposar d'un esclau al seu servei van ocupar un lloc molt més modest. De fet, el més habitual va ser que no tinguessin més d'un esclau, com va succeir en la majoria dels casos, i tan sols en destaca Joan Mayans per la seva intensa activitat al mercat de compravenda, tres vegades actuant com a comprador de tres esclaves i d'un nen de setze mesos d'edat,[26] una com a venedor,[27] una altra alliberant la seva esclava Sampsi, de Màlaga, després de rebre d'Ayep Beyrim, alfaquí de l'aljama d'Alzira, cinquanta ducats d'or,[28] i una darrera acceptant de Felip Franc, botiguer, quatre lliures i mitja per la quitació de Julià, de divuit mesos d'edat, fill d'aquest darrer i de Maria, sarraïna, esclava de Mayans.[29]

Entre els oficis relacionats amb la metal·lúrgia, entre els quals s'inclouen onze ferrers, quatre espasers, dos armers, dos ballesters, dos freners, un punyaler, un cuirasser i un alabarder, el predomini dels vint esclaus barons, contra sis dones, és absolut, mentre que la relació entre esclaus negres, predominantment de Barqa, i sarraïns és molt més equilibrada.[30]

Entre els ferrers, el més normal va ser que un mateix propietari no acumulés més d'un esclau, potser perquè els seus ingressos no eren especialment alts. De fet, de vegades dos socis podien unir esforços per fer-se la propietat d'algun captiu.[31] També podia succeir que, a la mort del marit, la seva vídua posés en venda l'esclau per assegurar-se uns ingressos extraordinaris amb què poder mantenir-se.[32] Amb tot, invertir

25. AHPB, Pere Pasqual, 181/15, 1496, febrer, 29, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/21, 1498, setembre, 22, f. 7r; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/10, 1500, agost, 1, s. f.; 261/33, 1503, març, 23, s. f.; AHPB, Joan Palomeres, 258/13, 1505, juliol, 30, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/19, 1507, desembre, 18, s. f.

26. AHPB, Galceran Balaguer, 241/22, 1488, gener, 11, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, octubre, 20, f. 24r-v; AHPB, Galceran Balaguer, 241/32, 1492, setembre, 28, s. f.

27. AHPB, Galceran Balaguer, 241/24, 1488, octubre, 15, s. f.

28. AHPB, Galceran Balaguer, 241/32, 1492, juliol, 21, s. f.

29. Tots dos, mare i fill, comprats el 28 de setembre de 1492; AHPB, Galceran Balaguer, 241/33, 1492, desembre, 15, s. f.

30. Aproximadament un 52 % van ser esclaus negres; un 8 %, blancs; un 4 %, llors, i un 36 %, de color desconegut però de procedència majoritàriament nord-africana.

31. AHPB, Bartomeu Torrent, 256/42, 1513, agost, 26, s. f.

32. Com probablement va fer Isabel, vídua del ferrer Rafael Soler, que va vendre, el març del 1493, l'esclau Bernat, abans anomenat Alí, de Bona, per trenta-tres lliures barceloneses, comprat tan sols uns mesos enrere pel difunt per un preu més alt, quarantauna lliures; AHPB, Pere Triter, 239/12, 1493, març, 30, f. 18v-19v; 239/11, 1492, setembre, 11, f. 46r.

FUNDACIÓ NOGUERA

en la compra d'un captiu podia servir com a contrapunt productiu en un subsector en el qual les tasques eren dures i exigents.

Semblantment, els espasers haurien mantingut un perfil propietari més aviat modest si no hagués estat per l'activitat desplegada per Pere Bagà. El 14 de febrer de 1491, Bagà va comprar l'esclau Joan, d'uns trenta anys d'edat, al cotoner Pere Sendra, procurador de Pere Canya, mercader de la localitat gironina de Pals, valorat en cinquanta lliures que es va comprometre a pagar a terminis.[33] Pel que sembla, Bagà no devia quedar plenament satisfet amb la seva adquisició. És possible que el captiu no tingués les habilitats necessàries per a la mena de feines que se li van exigir, o que, per culpa d'algun accident, les seves condicions físiques haguessin quedat devaluades. L'únic segur és que, l'agost d'aquell mateix any, Bagà va tornar a vendre'l per un preu substancialment inferior, trenta-set lliures. El comprador va ser el fuster Joan Malla, que va redactar una carta de deute a favor de Bagà. El dret sobre el deute es va transferir, amb efecte immediat, a Pere Sendra, al qual l'espaser encara devia el preu original de l'esclau.[34] Al marge d'aquest episodi, sens dubte molest per als interessos de totes les parts implicades, allò realment significatiu és que, entre el desembre del 1495 i el març del 1505, Bagà va acudir fins a quatre vegades més al mercat de compravenda per adquirir tres esclaus sarraïns i un de negre,[35] i va apoderar el rajoler Pere Guban perquè recuperés un altre captiu, probablement fugat, del qual no s'especifica origen o color.[36] En definitiva, entre el 1491 i el 1505, Bagà va ser propietari d'un mínim de sis captius, cinc dels quals van ser sarraïns.

La resta dels propietaris relacionats amb els oficis metal·lúrgics tan sols va disposar d'un esclau, excepte el cuirasser Antoni Miquel Balaguer, amo de dos captius, pel cap baix.[37]

33. La carta de venda no s'ha localitzat, si bé figura esmentada en la cancel·lació de deute redactada l'abril del 1493; AHPB, Pere Pasqual, 191/13, 1493, abril, 27, s. f.

34. AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/38, 1491, agost, 20, s. f. El setembre del 1492, Sendra va rebre de mans del mercader Francesc Rafal una tercera part dels diners que ara li devia Joan Malla; AHPB Bartomeu Costa, major, 175/39, 1492, setembre, 3.

35. AHPB, Antoni Palomeres, 207/20, 1495, desembre, 2, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/45, 1498, setembre, 15, s. f.; AHPB, Joan Palomeres, 258/11, 1503, setembre, 27, s. f.; 258/13, 1505, març, 5, s. f.

36. L'instrument de procuració es va redactar uns dos mesos abans que Pere Bagà comprés l'esclau Joan, segurament com a reemplaçament del captiu perdut; AHPB, Joan Palomeres, 258/11, 1503, juliol, 13, s. f.

37. AHPB, Galceran Balaguer, 241/45, 1498, setembre, 15, s. f.; 241/54, 1504, maig, 29, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

Pel que fa als oficis relacionats amb la fusta, els vint-i-un fusters, els tres boters i un únic caixer van destacar relativament com a propietaris d'esclaus. Al contrari del succeït entre determinades ocupacions del subsector tèxtil o de la metal·lúrgia, els qui es van dedicar al treball i a la transformació de la fusta no semblen haver mostrat una orientació clara cap a l'adquisició d'un perfil determinat d'esclau. De fet, la relació entre individus subsaharians (30,4 %) i sarraïns (34,8 %) és lleugerament favorable als segons,[38] mentre que el nombre de barons torna a ser clarament superior al de les dones.

De la mateixa manera que va succeir amb els ferrers, el més habitual va ser que els fusters disposessin d'un sol esclau, probablement pels baixos ingressos que obtenien pel seu treball. Rares vegades un fuster podia arribar a tenir dos o més esclaus, i tan sols ha estat possible documentar els casos d'Antoni Corts, amo de dos captius comprats el juliol del 1493 i el juliol del 1496,[39] i Pere Borredà, que va vendre dos esclaus l'agost del 1497 i el juliol del 1499, va afranquir Alí Albergi, de Tunis, l'agost del 1498, després de rebre vint-i-cinc lliures de Mahoma de Mayo, alfaquí de l'aljama aragonesa de Naval, i va comprar l'esclau Martí, de Barqa, el desembre del 1504.[40] Boters i caixers no semblen haver estat grans consumidors de mà d'obra esclava, sense que en destaqui cap nom.

Entre els orfebres, l'ús d'esclaus, majoritàriament negres i amb una proporció de sexe molt més equilibrada que en altres subsectors, va estar relativament estès. Destaquen, en primer lloc, els argenters (deu), tot i que les fonts en suggereixen un perfil més aviat modest en la possessió d'esclaus, com també succeeix amb els quatre batifullers i els tres corallers documentats. L'únic nom destacat d'aquest subsector artesanal és el de Joan de Cardona, que va adquirir l'esclava d'origen rus Esperança Pulicena el desembre del 1492 per vendre-la pocs mesos després, i, el juliol del 1504, va comprar l'esclau negre Joanot, de Barqa.[41]

38. Als quals se sumen un 8,7 % de captives canàries i un 26,1 % d'individus l'origen i el color dels quals no mostra la documentació.

39. AHPB, Bartomeu Requesens, 203/34, 1493, juliol, 17, s. f.; 203/36, 1496, juliol, 26, s. f.

40. Totes les referències a AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/7, 1497, agost, 11, s. f.; 235/10, 1499, juliol, 8, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/45, 1498, agost, 16, s. f.; AHPB, Joan Mates, 221/12, 1504, desembre, 16, s. f.

41. AHPB, Pere Triter, 239/11, 1492, desembre, 20, f. 74v-75v; AHPB, Galceran Balaguer, 241/33, 1493, maig, 3, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/28, 1504, juliol, 8, f. 84r.

NOGUERA

Molt més interessats per l'adquisició de mà d'obra esclava semblen haver estat els vidriers, un altre dels oficis la producció dels quals, juntament amb la de la indústria de la draperia de qualitat mitjana, va tenir bona col·locació als mercats interregionals. El grau d'especialització d'un ofici d'aquestes característiques feia que la demanda de mà d'obra esclava seguís uns criteris exigents. Així, no és estrany que entre els vidriers no es documenti la presència d'esclaus naturals de l'Àfrica occidental (els únics captius negres van procedir de Barqa), mentre que el més habitual va ser que es mostressin interessats per l'adquisició de musulmans barons, tant nord-africans com granadins, a més d'alguns pocs nascuts en terres cristianes. Entre el desembre del 1483 i el febrer del 1500, per exemple, el vidrier Martí Montblanc, sens dubte el professional d'aquest subsector amb una participació més activa en el mercat de compravenda, es va fer la propietat i el rendiment d'un captiu turc, dos de sarraïns, un esclau negre i una dona de Barqa, embarassada.[42]

Finalment, els artesans que menys disposats es van mostrar a adquirir mà d'obra esclava semblen haver estat els vinculats al subsector de la construcció,[43] amos en un 66,6 % de les vegades d'esclaus negres, en el qual tant mestres d'obres com rajolers i pintors no van acumular més d'un captiu en propietat. Tan sols paga la pena destacar el cas del pintor Gabriel Alemany, que va posseir, de manera simultània i amb la seva esposa Violant, quatre esclaus.[44]

Hostalers i subsector de l'alimentació

Pel que fa al subsector de l'alimentació, si bé tampoc no va tenir una posició destacada quant a la possessió d'esclaus (quatre flequers i tres carnissers), destaca l'activitat d'algun dels individus que en van formar part.

Tant els carnissers Joan Citiar i Antoni Bartomeu Riera com el flequer Pere Creus van ser amos de, si més no, dos esclaus.[45] Més difícil

42. Seguint el mateix ordre, AHPB, Pere Triter, 239/4, 1486, gener, 18, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/11, 1483, desembre, 1, f. 36r-v; AHPB, Joan Fluvià, 1496, abril, 18, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/23, 1500, febrer, 18, f. 73r; AHPB, Andreu Mir, 234/17, 1487, febrer, 26, s. f.

43. Sis mestres d'obres, tres rajolers i tres pintors.

44. AHPB, Antoni Joan, 187/51, 1490, maig, 27, s. f.

45. Joan Citiar va comprar un esclau negre, de Barqa, el juliol del 1490, i va cedir durant tres anys a la seva cunyada Margarida, esposa de Miquel Laytago, notari del castell sard de Càller, l'esclava sarraïna Caterina, d'uns onze anys d'edat —AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/37, 1490, juliol, 9, s. f.; 175/39, 1492, agost, 9, s. f. Per la

és determinar quina va ser l'actuació com a propietari del flequer Bartomeu Lleget, que va comprar un canari de nou anys d'edat l'octubre del 1494 per vint-i-vuit lliures i el va revendre, amb prou feines dos mesos més tard, per vint-i-tres lliures.[46] La resta dels propietaris tan sols semblen haver estat amos d'un únic esclau.

Més important sembla que va ser l'activitat dels onze hostalers i un taverner documentats, probablement per l'ús que podien fer de la força de treball dels esclaus que van comprar als establiments que dirigien, però també per les relacions que van mantenir amb mercaders i tota mena de persones vinguts de fora de la ciutat, la qual cosa de vegades els va permetre d'actuar com a veritables especuladors a la fina frontera que separava el comerç de proveïment del mercat intern de la ciutat.[47]

En general, els hostalers van adquirir preferentment homes i dones racialment negres (85 %) davant de tan sols tres captius definits com a magribins i llors. De la qual cosa es desprèn que, al moment d'acudir al mercat de la ciutat en cerca de mà d'obra esclava, era el criteri econòmic (els negres eren més barats, com s'ha vist en pàgines anteriors) i no pas les plusvàlues que podia arribar a generar un individu esclavitzat que disposés de determinades habilitats tècniques i/o artesanals (completament prescindibles per a l'execució de tasques a tavernes i hostals, d'altra banda) allò que determinava l'elecció de la peça.

---

seva banda, entre el 1494 i el 1513, Antoni Bartomeu Riera va comprar, almenys, dos esclaus —AHPB, Esteve Soley, 222/9, 1494, maig, 30, f. 68r; 222/14, 1513, setembre, 24, f. 48r. Pel que fa a Pere Creus, sabem que, el gener del 1493, es va comprometre a alliberar el seu esclau Miquel Creus, blanc, barbaresc, d'uns vint-i-sis anys d'edat, si el servia amb fidelitat durant un període de cinc anys sense causar-li problemes, i que, el febrer del 1499, va vendre per un període de dotze anys al seu fill Miquel Creus, també flequer, l'esclau turc Miquel, de Constantinoble, que tenia uns vint-i-quatre anys d'edat, per quaranta lliures barceloneses; AHPB, Miquel Fortuny, 249/8, 1493, gener, 29, s. f.; AHPB, Esteve Soley, 222/11, 1499, febrer, 19, f. 80v.

46. AHPB, Miquel Fortuny, 249/11, 1494, octubre, 6, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/6, 1494, desembre, 29, s. f.

47. Tant Joan Bosch com Martí Pons, tots dos hostalers, semblen haver-se dedicat a aquest tipus de negocis, si més no de manera eventual. El 4 d'abril de 1479, per exemple, Joan Escrivà, de València, va vendre a Joan Bosch una esclava negra d'uns trenta-quatre anys d'edat, valorada en vint lliures barceloneses. Dos dies més tard, l'esclava es va revendre al cirurgià Jaume Boxedell per trenta-dues lliures —AHPB, Antoni Joan, 187/37, 1479, abril, 4, s. f.; AHPB, Esteve Ponç, 230/2, 1479, abril, 6, f. 34r. Semblantment, Martí Pons va adquirir una esclava guineana de quaranta anys per quinze lliures i la va revendre, uns quatre mesos més tard, per vint-i-cinc; AHPB, Miquel Fortuny, 249/6, 1491, juny, 13, s. f.; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/33, 1491, octubre, 27, s. f.

NOGUERA

FIGURA 62
Procedència i sexe dels esclaus. Hostalers

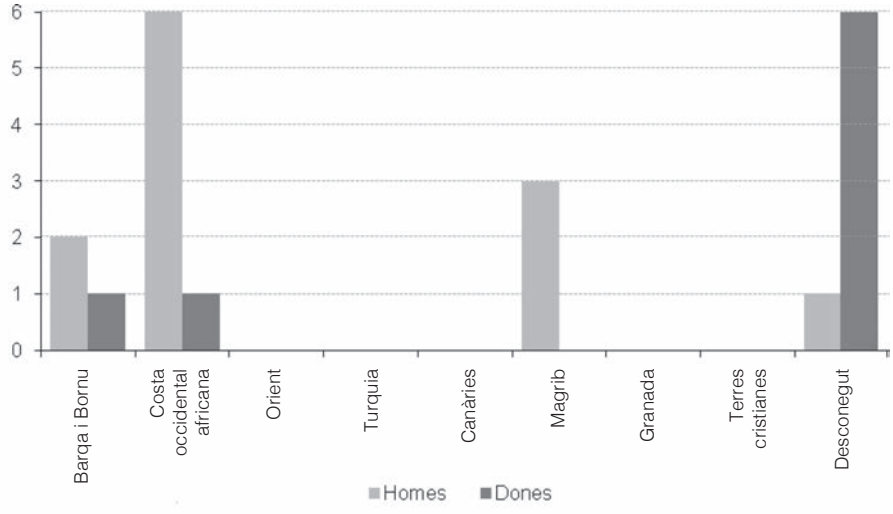

El cas més destacat és el de l'hostaler Antoni Jornet. El març del 1483 va comprar al robaveller Pere Bertran l'esclau negre Martí, nascut a Portugal feia uns vuit anys, pel qual va pagar vint-i-una lliures i cinc sous. Tres anys més tard, es va fer la propietat d'Alfons, llor, de Tunis, que tenia entre quinze i setze anys, valorat en vint-i-nou lliures. L'última notícia de les activitats d'Antoni Jornet en el comerç d'esclaus ens condueix fins al març del 1497, quan va comprar un altre esclau per trenta-sis lliures, de nou un llor de Tunis anomenat Joan, de vint-i-dos anys, al qual, mesos més tard, va prometre la llibertat si, durant onze anys, el servia amb fidelitat.[48] La resta dels individus documentats amb prou feines van destacar com a propietaris d'esclaus i tan sols paga la pena subratllar un nom, el de Pere Tries, que el gener i el maig del 1498 va encarregar al notari de Barcelona Pere Mas les vendes d'una esclava negra anomenada Tomasa i de Joan, wòlof.[49]

48. Seguint el mateix ordre, AHPB, Bartomeu Requesens, 203/27, 1483, març, 20, s. f.; 203/29, 1486, març, 16, s. f.; 203/37, 1497, maig, 2, s. f.; 1497, octubre, 12, s. f.

49. AHPB, Galceran Balaguer, 241/43, 1497, octubre, 29, s. f.; 241/44, 1498, maig, 13, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

Mercaders, professionals del comerç urbà i gent de mar

En general, i obviant la desigual representació de cadascun, mercaders, professionals del comerç urbà i gent de mar van actuar d'una manera similar. En primer lloc, van vendre més esclaus que els que van comprar. En segon lloc, no van mostrar una predilecció especial per l'adquisició de captius tenint en compte les seves procedències etnogeogràfiques, sinó que es van adaptar a la diversitat d'orígens que es va donar a la Barcelona del Renaixement. I, en tercer lloc, tots van negociar amb més homes que dones, llevat d'algunes excepcions en subsectors determinats, com veurem més endavant, seguint el mateix patró de sexe que hom detecta per al global de la població esclava.[50]

Per raons evidents, els mercaders van ser el col·lectiu socioprofessional que més va destacar en el comerç d'homes i dones. Els tres-cents cinquanta-nou individus documentats van participar fins en cinc-centes vuitanta-set operacions, majoritàriament com a venedors, si bé també ho van fer en qualitat de compradors o de manumissors.[51]

La seva participació en el comerç d'esclaus es va acomodar perfectament a les característiques de l'esclavitud a la Barcelona del final de l'edat mitjana, excepte en el cas dels esclaus procedents de Barqa i de Bornu. De fet, és especialment vistós que la ràtio de sexe que hom detecta entre aquest darrer grup, amb un 48,3 % d'esclaus barons (quaranta-dos) davant d'un 51,7 % de dones (quaranta-cinc), s'allunyi radicalment de la relació de sexes documentada per al global de la població captiva d'aquella procedència (noranta-un homes, 65,5 %; quaranta-vuit dones, 34,5 %), la qual cosa suggereix que el proveïment d'esclaus procedents de Bornu i de Barqa es va sustentar tant en les xarxes mercantils de la Mediterrània occidental, participades per comerciants catalans, com en un altre tipus de mecanismes que van facilitar la seva arribada fins a Barcelona.

50. Entre els mercaders, les ràtios de sexe es reparteixen entre un 53 % de barons i un 47 % de dones, mentre que entre la gent de mar els homes van sumar el 55,2 % del total davant d'un 44,8 % de dones, relació molt similar a la documentada entre els professionals del comerç urbà, amb un 55,4 % d'esclaus barons i un 44,6 % de dones.

51. Quatre-centes trenta-sis compravendes (tres-centes vint-i-set com a venedors); onze vendes temporals, de les quals nou van incloure un compromís de manumissió; dotze compromisos d'afranquiment, a més dels inclosos a les vendes *ad tempus*; vint-i-tres alliberaments i cent cinc instruments de tipologia diversa, com testaments, assegurances davant del risc de mort natural o d'accident d'un esclau, procuracions, cartes de pagament i de deute o donacions, entre d'altres.

FUNDACIÓ NOGUERA

Figura 63
Procedència i sexe dels esclaus. Mercaders

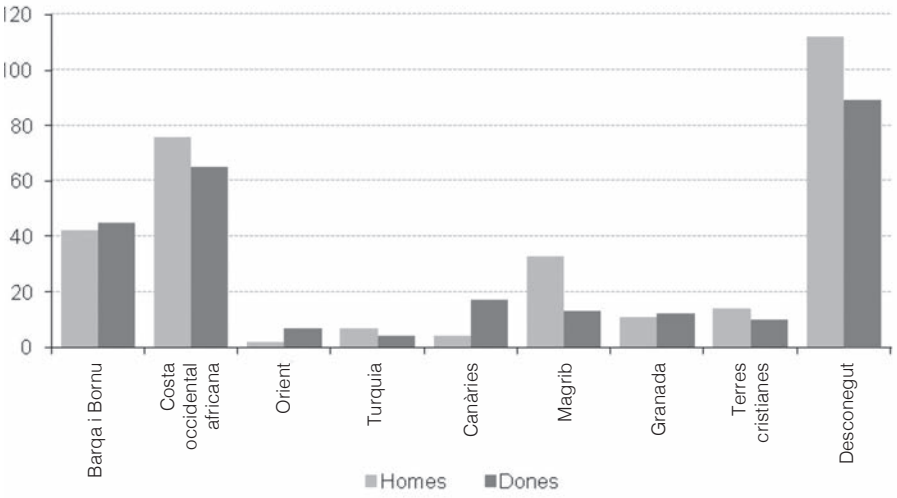

L'esclau més comercialitzat pels mercaders barcelonins va ser el subsaharià. De fet, els originaris de l'Alta Guinea, Senegàmbia i el golf de Guinea van ser els més nombrosos si hom exceptua el grup d'aquells de què es desconeix la procedència. Fins i tot comptabilitzant aquest darrer, i tenint en compte que, dels cent noranta-vuit individus que el formen, noranta-sis (48,5 %) van ser homes i dones nord-africans,[52] poc dubte hi ha de la vinculació de la classe mercantil catalana amb el nou tràfic atlàntic i l'abandó definitiu de les línies de proveïment que, fins llavors, havien fornit els mercats occidentals de mà d'obra esclava.

D'altra banda, es fa difícil determinar en quina mesura els mercaders van transcendir la simple operació econòmica de tipus especulatiu per interessar-se per la utilització, en benefici propi, de la productivitat dels esclaus que van passar per les seves mans. La casuística, que és variada, s'obstina a descriure una realitat múltiple en la qual van cohabitar comerciants propietaris d'esclaus,[53] alguns altres que van interve-

52. Davant de quatre blancs (2 %), onze llors (5,6 %) i noranta subjectes (45,5 %) el color dels quals no s'esmenta.

53. Com Joan Bayona, amo d'un captiu com a mínim —AHPB, Jaume Mas, 196/6, 1480, juliol, 1, s. f.—, i el seu fill Joan Bayona, que el novembre del 1499 va afranquir sense condicions la seva esclava Francisca, negra, d'uns quaranta anys d'edat —AHPB, Miquel Fortuny, 249/18, 1499, novembre, 20, f. 64v. Altres exemples van ser els protagonitzats per Pere Guillem Fàbregues, antic propietari del llibert negre Joan

nir esporàdicament en el mercat urbà venent captius, la qual cosa no impedia que també fossin propietaris efectius,[54] i uns pocs amb clars interessos dipositats en el mercat de compravenda, probablement amb bones connexions amb les xarxes de proveïment.

Els casos més assenyalats els van protagonitzar no més de catorze mercaders barcelonins.[55] Joan Alió, per exemple, va arribar a participar, entre el juliol del 1484 i el desembre del 1486, en la venda de set negres i una llora nascuda a Castella, i va afranquir Joan Alió, d'origen senegambià, el març del 1494.[56] Significativament, els noms dels esclaus negroafricans que va vendre (Angerrin, Galli, Zingar, Zembico i Gamba, als quals caldria afegir els dels wòlofs Agnès, neòfita, i Abraym, presumptament musulmà) suggereixen una probable connexió d'Alió amb les xarxes de distribució ibèriques que li hauria facilitat l'accés preferent a la mercaderia guineana i senegambiana fins i tot abans que aquesta darrera hagués passat per altres ciutats peninsulars, com indica el fet que la majoria no s'havien batejat.[57]

Bastant més clara és la relació amb el primer tràfic atlàntic de cinc membres de la família Font (Antoni, Gabriel, Miquel, Pere i Rafael), les activitats comercials dels quals a l'Atlàntic mitjà s'han analitzat amb deteniment en pàgines anteriors, i els quals van tenir una participació activa en el mercat barcelonès d'esclaus.[58] O d'Andreu Puigrodó, cunyat de Miquel Font, que, entre l'agost del 1491 i l'agost del 1503, va

---

Fàbregues —AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1493, gener, 5, f. 96v-97v—, i per Mateu Capell, que, el juny del 1481, i com a compensació pel servei que li havia prestat, va donar a la seva néta, esposa del cavaller Gaspar Gilabert, l'esclava negra Llúcia, de Barqa, d'uns divuit anys d'edat; AHPB, Andreu Mir, 234/11, 1481, juny, 15, s. f.

54. Com va ser el cas, entre d'altres, de Salvador Bertran, que va vendre dos esclaus el 1497 i el 1511 —AHPB, Pere Triter, 239/19, 1497, novembre, 28, f. 30r-v; AHPB, Joan Palomeres, 258/18, 1511, maig, 17, s. f.—, i que, el gener del 1506, es va comprometre a alliberar la seva esclava Caterina, wòlof, si el servia amb fidelitat durant deu anys residint a casa seva i sense tractar de fugir; AHPB, Bartomeu Sumes, 237/4, 1506, gener, 15, s. f.

55. En aquesta anàlisi s'han exclòs altres comerciants forans, establerts o no a Barcelona, que també van estar estretament relacionats amb el mercadeig d'esclaus, com els portuguesos o els genovesos. La participació d'aquests altres mercaders en el proveïment de la ciutat ja s'ha abordat al capítol titulat "De la Mediterrània a l'Atlàntic. Negocis vells en un espai nou".

56. Per a les vendes, cf. en aquest mateix llibre, p. 168, n. 37; per a l'alliberament de Joan Alió, AHPB, Esteve Soley, 222/9, 1494, març, 14, f. 28r.

57. El més habitual va ser que la majoria dels esclaus subsaharians venuts a Barcelona tinguessin noms cristians. De fet, tenint en compte que tan sols s'han documentat vint-i-cinc individus que conservaven el seu nom pagà en arribar a la ciutat, no deixa de ser significatiu que Joan Alió en vengués cinc, el 20 % del total.

58. Cf. en aquest mateix llibre, p. 174-181.

assegurar una esclava negra que s'havia de remetre a Barcelona des de València, va vendre un nen amb prou feines de sis anys d'edat, procedent de Tana, a la mar d'Azov, i va vendre set captius més subsaharians, canaris i sarraïns nord-africans i ibèrics, bo i servint-se almenys quatre vegades del seu cunyat i de la seva esposa Eulàlia perquè el substituïssin legalment en les negociacions com a procuradors.[59]

Altres mercaders van tenir, també, un paper rellevant en el mercat barcelonès de compravenda d'esclaus. Així, tant Gabriel Prats com Joan de Tremp, Gabriel i Joan Bonanat, Bernat Gironella, Joan Monegal, Francesc Morer, Francesc Ribera i Joan Serra van destacar per la seva participació activa en la venda d'esclaus.[60]

---

59. Totes les referències a AHPB, Pere Triter, 239/55, 1491, setembre, 20, f. 85v; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/26, 1491, agost, 9, s. f.; AHPB, Joan Fluvià, 225/5, 1493, novembre, 15, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/13, 1494, març, 7, f. 20v; AHPB, Esteve Soley, 222/9, 1494, març, 13, f. 25r-v; AHPB, Galceran Balaguer, 241/39, 1495, desembre, 23, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/27, 1503, juliol, 14, f. 91v; AHPB, Joan Palomeres, 258/11, 1503, agost, 4, s. f.

60. Per a Gabriel Prats, AHPB, Pere Triter, 239/20, 1498, abril, 3, f. 14r; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/9, 1498, juny, 9, f. 4v; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/8, 1498, juny, 18, s. f.; per a Joan de Tremp, AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/34, 1486, agost, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/17, 1486, setembre, 28, s. f.; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/21, 1486, desembre, 29, s. f.; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/35, 1487, maig, 4, s. f.; per a Gabriel i Joan Bonanat, AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1483, novembre, 10, f. 105r; AHPB, Andreu Mir, 234/14, 1484, març, 4, s. f.; 234/16, 1485, octubre, 22, s. f.; 234/17, 1486, desembre, 4, s. f.; per a Bernat Gironella, AHPB, Pere Triter, 239/15, 1495, juliol, 3, f. 10v-11r; AHPB, Joan Fluvià, 225/6, 1496, abril, 18, s. f.; AHPB, Bartomeu Masons, menor, 214/14, 1498, maig, 5, s. f.; 1498, octubre, 17, s. f.; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/13, 1499, gener, 19, f. 75v; per a Francesc Morer, AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/17, 1479, setembre, 4, s. f.; AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1482, novembre, 28, f. 15r; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/25, 1485, agost, 24, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/16, 1485, setembre, 21, s. f.; per a Francesc Ribera, AHPB, Pere Triter, 239/17, 1497, gener, 3, f. 67r; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/29, 1497, gener, 9, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/7, 1498, gener, 12, s. f., i, per a Joan Serra, AHPB, Galceran Balaguer, 241/6, 1481, agost, 17, f. 85r-v; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/4, 1493, novembre, 14, s. f.; 261/5, 1494, octubre, 17, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/14, 1495, gener, 13, f. 44v-45r. Pel que fa a Joan Monegal, a més de les vendes en què va participar —AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/5, 1494, juny, 18, f. 42r.; AHPB, Pere Triter, 239/18, 1497, juny, 26, f. 37r-v—, sabem que, el juliol del 1495, va redactar un instrument testimonial en el qual donava fe de l'entrada a Barcelona de tres captius. El document, redactat a la notaria de Narcís Gerard Gili, va incloure una nota solta, datada el 16 de maig d'aquell mateix any, en què Monegal declarava, entre d'altres mercaderies, dues esclaves llores, l'una anomenada Joana, d'uns catorze anys d'edat, i l'altra, Caterina, de dotze, i un esclau llor, anomenat Francisco, d'uns dotze anys, tots valorats en setanta-cinc lliures i cinc sous barcelonesos i procedents del Regne de Mallorca. Segons la nota, Monegal havia pagat vint-i-nou sous com a dret d'entrada per totes les mercaderies que portava, com s'havia anotat al llibre de les entrades de mar del mes de maig del 1495, i tretze sous i quatre diners, a raó de dos diners per cada lliura de valor, com a dret de pariatge; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/6, 1495, juliol, 16, f. 13v.

FUNDACIÓ NOGUERA

L'últim nom al qual cal dedicar unes poques línies és el de Jaume Pobla.

Les seves activitats al mercat esclavista de la ciutat van començar el 3 de gener de 1487, quan va comprar al mercader lisboeta Velasco Rodríguez l'esclava wòlof Job, d'uns set anys d'edat, per la qual va pagar vint lliures i deu sous barcelonesos. L'endemà, Jaume Pobla va comprar al també lisboeta Álvaro Ferrandis l'esclau Benich, wòlof, d'uns vint-i-cinc anys d'edat, pel preu de vint-i-quatre lliures, quantitat que pràcticament doblaria amb prou feines uns dies més tard, el 19 d'aquell mateix mes, quan va revendre Benich a Pere Corballó, de Sant Miquel d'Eramprunyà, per quaranta-sis lliures. L'agost del 1489, la documentació notarial torna a donar notícies de les activitats de Jaume Pobla. El 31 d'aquell mes, el mercader barceloní va acudir de nou al mercat de compravenda. Aquella vegada va adquirir l'esclava Lotxa, mandinga, d'uns onze anys d'edat, per la qual va desemborsar vint-i-vuit lliures a Álvaro de Barros, escuder de Joan II de Portugal. Fins al 1498, Jaume Pobla no torna a aparèixer als registres notarials. El març d'aquell any va concedir la llibertat al seu esclau Jaume, de Màlaga, amb la condició que adoptés el cognom Sescomes i que contragués matrimoni, per a la qual cosa li va fer lliurament de quinze lliures. El 1505, sabem que Jaume Pobla era amo de, si més no, una esclava negra anomenada Llúcia. L'última notícia que coneixem d'aquest mercader es remunta al gener del 1508, quan Juan Sancho de Morales, de Sevilla, li va vendre l'esclau negre Beni, d'uns trenta anys, valorat en trenta lliures barceloneses.[61]

De la mateixa manera que va succeir en bona part de les operacions dutes a terme per Joan Alió, Jaume Pobla va negociar amb esclaus predominantment pagans. Però molt més significatiu va ser que comprés captius a tres portuguesos i un sevillà a uns preus molt més competitius que els que es negociaven al mercat intern de la ciutat, la qual cosa sens dubte li devia permetre d'obtenir amplis marges de benefici, malgrat que la documentació amb prou feines hagi deixat rastre de la seva activitat com a venedor.

Darrere dels mercaders, el col·lectiu socioprofessional que registra una taxa de retenció fortament negativa és el de la gent de mar, for-

61. Tots els documents a AHPB, Andreu Mir, 234/17, 1487, gener, 3, s. f.; 1487, gener, 4, s. f.; 1487, gener, 19, s. f.; 234/18, 1489, agost, 31, s. f.; AHPB, Miquel Fortuny, 249/15, 1498, març, 4, s. f.; AHPB, Pere Saragossa, 268/6, 1505, abril, 28, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/19, 1508, gener, 4, s. f.

mat en la seva majoria per mariners (catorze), patrons d'embarcacions (nou),[62] dos pescadors, un calafat i un teixidor de veles.

Els esclaus que van passar per les mans dels individus l'activitat professional dels quals va estar relacionada amb el mar van seguir una pauta quant a la procedència i al sexe bastant similar a la que es dóna en el global de la població esclava, amb un predomini clar dels captius subsaharians sobre els sarraïns, els canaris o els nascuts en terres cristianes, i dels barons sobre les dones.

FIGURA 64
Procedència i sexe dels esclaus. Gent de mar

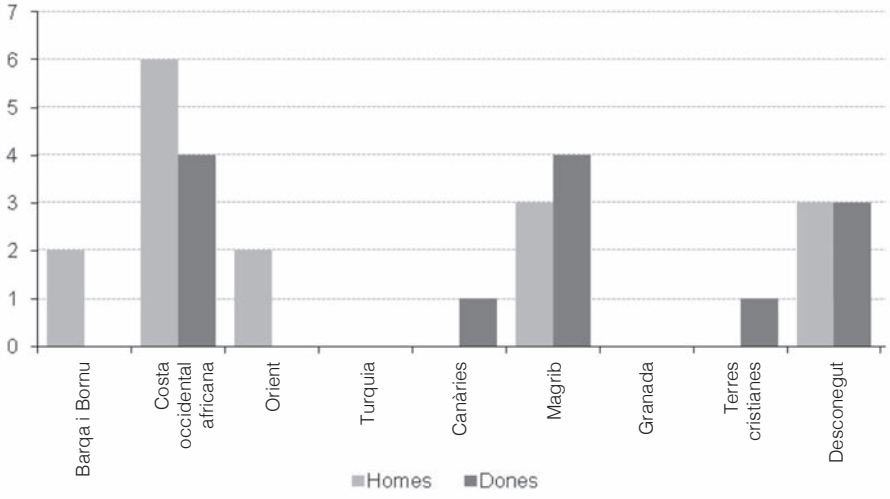

Molt més interessant és constatar que, de les trenta operacions en què van participar, tan sols van ser compradors d'un sol esclau els mariners Pere Gassó, Gabriel Enric i Laureà Amat, a més de Joana, vídua de Pere Febrer, també mariner, i del pescador Bartomeu Arenys, la qual cosa sembla indicar que, efectivament, van retenir la propietat sobre ells.[63] La resta de vegades, doncs, els esclaus la propietat dels

62. Dos patrons de caravel·la, cinc de nau, un de galió i un de galera.

63. Seguint el mateix ordre, AHPB, Joan Fluvià, 225/6, 1496, març, 22, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/27, 1503, juny, 3, f. 69r-v; AHPB, Bartomeu Sumes, 237/4, 1506, octubre, 17, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/17, 1497, gener, 20, f. 67r; AHPB, Esteve Soley, 222/13, 1502, desembre, 1, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

quals en algun moment va ostentar la gent de mar van acabar alimentant el mercat de la ciutat.

És probable que molts dels mariners i patrons de nau haguessin obtingut els esclaus que van acabar venent durant el curs d'algun viatge comercial,[64] o després d'alguna acció corsària o pirata organitzada contra naus infidels o sobre les costes nord-africanes.[65] De fet, és bastant significatiu que el 59,1 % de les vendes dutes a terme per gent de mar es negociessin seguint el costum corsari, davant d'un 27,3 % d'operacions tancades segons l'ús de Barcelona i un 13,6 % acordades mitjançant la negociació directa entre venedor i comprador. En tot cas, el més habitual va ser que no passés per les seves mans més d'un individu, tant si la seva participació en el negoci esclavista es va limitar a la compravenda especulativa com si van actuar com a veritables propietaris.[66] L'única excepció a aquesta regla, la va protagonitzar el teixidor de veles i mariner Joan Morell, membre de la família comercial dels Morell, de la qual s'ha parlat en pàgines anteriors.[67] El juny del 1488, seguint el costum corsari, va vendre a Joan Mayans, sabater, un esclau "nigrum, de genere ethiopum provintie Guinee", d'uns disset anys d'edat, pel qual es va cobrar trenta-quatre lliures barceloneses. Mesos més tard, el setembre d'aquell mateix any, va vendre amb les mateixes condicions a Joan Bruc, mercader de Barcelona, la guineana Llúcia, de vint anys, per vint-i-set lliures. Van haver de passar poc més de deu anys perquè Joan Morell acudís de nou al mercat urbà d'esclaus, o si més no perquè les seves activitats relacionades amb la compravenda de mercaderia humana quedessin registrades a les fonts notarials. El 22 de desembre de 1497, Morell va vendre a Galceran Carbó, ciutadà de Barcelona, l'esclava Maria, canària, d'uns vint-i-cinc anys d'edat,

64. Per exemple, AHPB, Marc Busquets, menor, 255/30, 1511, juliol, 2, s. f.

65. Com probablement devia haver succeït amb l'esclau Salama, de Vélez de la Gomera, venut seguint el costum corsari pel mariner Gonzalo Díaz, de Mallorca, natural de Sevilla, al mercader de Barcelona Joan Bruc; AHPB, Galceran Balaguer, 241/6, 1481, febrer, 17, f. 16v-17r.

66. Com va ser el cas de Miquel Ferrer, patró d'una de les galeres del comte de Trivento, que va capturar la tàrtara Constança, antiga esclava de Nicolau Viastrosa, mercader de Barcelona, quan, un cop alliberada, s'havia desplaçat fins a Portopí, a Mallorca. Pel que sembla, després de ser sotmesa novament a esclavitud, sens dubte de manera il·legal, ja que Constança havia estat afranquida per voluntat del seu antic amo, si bé és probable que no disposés de cap mena de document que ho certifiqués, va ser embarcada a l'esmentada nau per conduir-la fins a Barcelona. Una vegada a coberta, Miquel Ferrer li va prometre que recobraria la llibertat sempre que li lliurés catorze ducats d'or, suma que es va commutar finalment per un servei de sis anys; AHCB, Arxiu Notarial, IX.16, 1483, gener, 23, s. f.

67. Cf. en aquest mateix llibre, p. 185-187.

valorada en quaranta-quatre lliures barceloneses. Joan Morell tan sols es va comprometre a compensar el comprador si Maria manifestava epilèpsia, demència o enuresi durant els quinze dies immediatament posteriors a la transacció.[68]

Finalment, el grup format pels quaranta-un individus que es van dedicar al comerç urbà, en què s'inclouen deu corredors, tretze botiguers, entre els quals s'esmenten dos botiguers de draps de llana, un botiguer de teles, un botiguer de ferro, set robavellers, tres sucrers, tres candelers de cera, dos portadors de cendres, dos revenedors i un adroguer, figuren a la documentació notarial fins a seixanta-una vegades relacionats amb la compra, la venda o la possessió d'esclaus.

En general, aquest grup socioprofessional es va comportar seguint unes pautes molt semblants quant al sexe i la procedència a les que hom constata entre mercaders i gent de mar. Però, si s'analitza més detalladament, hom hi aprecia algunes diferències significatives.

Figura 65
Procedència i sexe dels esclaus. Comerç urbà

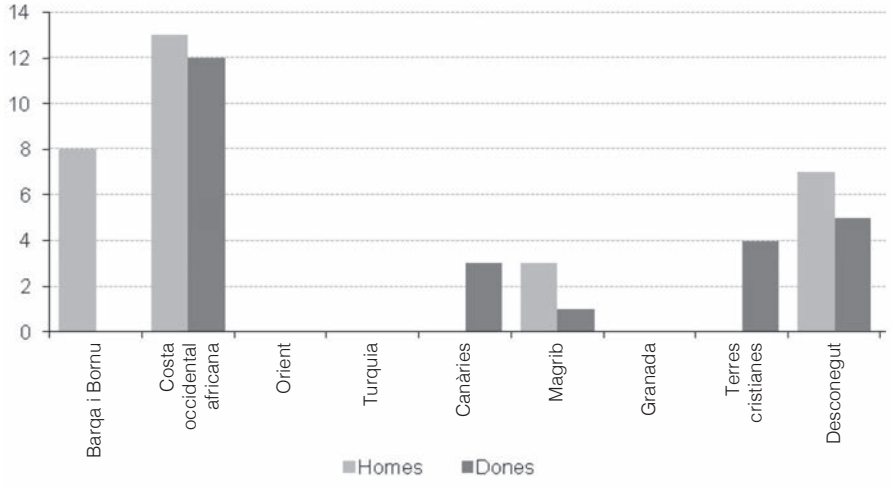

En primer lloc, entre els esclaus procedents de la costa occidental africana la ràtio de sexe tendeix a equilibrar-se, mentre que entre la

68. Respectivament, AHPB, Galceran Balaguer, 241/23, 1488, juny, 27, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, setembre, 15, f. 13r-v; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/8, 1497, desembre, 22, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

població esclava magrebina i al grup l'origen del qual es desconeix, però que, novament, és format en la seva majoria per homes i dones negroafricans (58,3 %), els barons són més nombrosos. I, en segon lloc, i molt més important, si hom prescindeix del grup dels corredors, estretament relacionats amb les operacions de compravenda, s'aprecien diferents estratègies de possessió d'esclaus sobre la base del sexe dels captius. Així, per exemple, els nou botiguers documentats van ser propietaris de catorze esclaves i tres esclaus, mentre que els candelers de cera, els robavellers i, especialment, els sucrers van adquirir preferentment captius barons.

Excepte en el cas dels corredors, on sobresurten, però no pas d'una manera excessivament rellevant, els noms de Pere Font i Jaume Montargull,[69] o de Francesc Requesens, que va comprar el guineà Samba i l'esclava wòlof Caterina,[70] la veritat és que la majoria dels individus que van formar part d'un grup l'orientació professional del qual es va dirigir cap al comerç urbà normalment no van posseir més d'un esclau. Tan sols destaca un nom per sobre de tots els altres, i ho fa en una posició certament avantatjada: el del sucrer Jaume Benajam.

Pel que sembla, al marge de la seva activitat professional, Jaume Benajam es va dedicar a comprar esclaus negres, a explotar la seva capacitat per generar plusvàlues durant un espai de temps habitualment breu i, posteriorment, a posar-los novament en venda al mercat de la ciutat. L'abril del 1484, per exemple, va comprar el guineà Joan. Mesos més tard, el juliol d'aquell mateix any, va donar una carta de poder a Pere Benajam, notari de Barcelona, perquè vengués o llogués l'esclau Martí, de Barqa. Dos anys més tard, va adquirir l'esclau Jordi, guineà, el qual va utilitzar, directament o indirectament mitjançant la cessió a tercers, fins al març del 1487, quan el va revendre al manescal Marc Solà. Mentrestant, el febrer d'aquell mateix any havia comprat l'esclau Joan, de Guinea, d'uns disset anys d'edat. Un any més tard va vendre un esclau del mateix nom i procedència, de trenta anys d'edat, operació que va succeir la venda del guineà Jordi, d'uns divuit anys, adquirit per l'apotecari Joan Ferrer. El 14 d'agost de 1490, Jaume Benajam va vendre a Pere Camps, també apotecari, per un període de nou anys i amb la condició que l'alliberessin, l'esclau Martí. Finalment, el maig

69. Per a Pere Font, AHPB, Bartomeu Torrent, 256/9, 1496, juliol, 23, f. 2v; 256/11, 1497, octubre, 7, f. 24r; per a Jaume Montargull, cf. en aquest mateix llibre, p. 192-194.

70. Respectivament, AHPB, Andreu Mir, 234/12, 1485, gener, 26, s. f.; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/7, 1495, agost, 26, f. 1v-2r.

NOGUERA

del 1496 va adquirir l'últim esclau de què hom té constància, un sarraí de Gerba anomenat Joan.[71]

Professions liberals, oficis públics i oficis sanitaris

Tot i que aquests tres grups socioprofessionals van incloure treballadors tan diversos com canvistes, causídics, notaris, mestres d'escola, manescals, cirurgians i metges, agutzils, escrivans reials, guardes de mar i porters, tots es van caracteritzar per adquirir majoritàriament mà d'obra esclava femenina, tret del cas dels professionals sanitaris, entre els quals la ràtio de sexe es va mantenir pràcticament equilibrada.

Començant per aquests darrers, els trenta-vuit professionals sanitaris (entre els quals es compten setze apotecaris, nou cirurgians, sis mestres en medicina, tres barbers i tres manescals, alguns dels quals figuren també com a llicenciats o batxillers) apareixen a la documentació notarial barcelonesa fins a cinquanta-sis vegades comprant esclaus barons procedents de Barqa, Bornu i el Magrib i dones de la costa occidental africana, nascudes en terres cristianes i d'origen desconegut.

Figura 66
Procedència i sexe dels esclaus. Oficis sanitaris

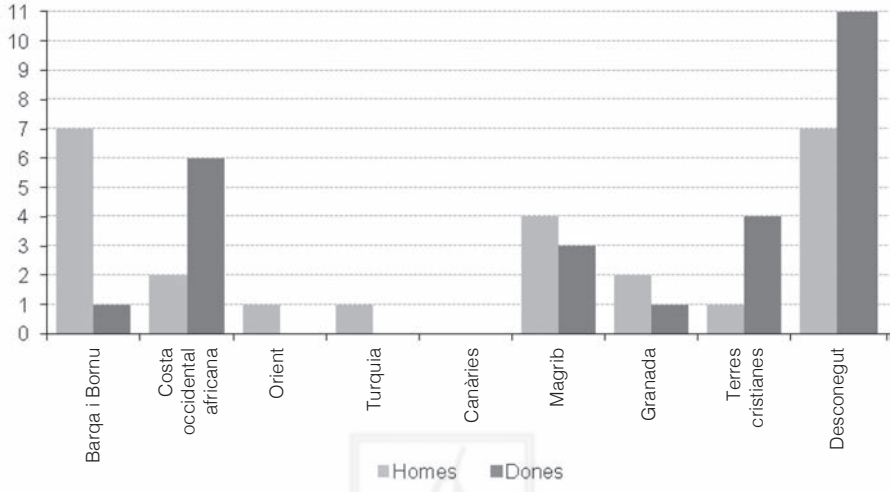

71. Seguint el mateix ordre, AHPB, Joan Mateu, 224/4, 1484, abril, 12, f. 27r; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/24, 1484, juliol, 16, s. f.; 216/28, 1486, juliol, 17, s. f.; 216/29, 1487, març, 1, s. f.; 1487, febrer, 9, s. f.; 216/31, 1488, març, 11, s. f.; AHPB, Joan Marc Miquel, 246/12, 1487, octubre, 13, s. f.; AHPB, Miquel Fortuny, 249/5, 1490, agost, 14, s. f.; AHPB, Antoni Simó Fonoll, 265/6, 1496, maig, 4, s. f.

NOGUERA

En general, els qui van exercir algun ofici sanitari no van destacar com a propietaris d'esclaus, malgrat que la seva relació amb les operacions de compravenda podia arribar a ser veritablement intensa, especialment en les tasques de peritatge i d'avaluació mèdica de les peces, la qual cosa podia facilitar el seu accés a la mercaderia en posició d'avantatge.

Dins dels professionals sanitaris, van ser els apotecaris, estretament relacionats amb la pràctica mèdica i amb l'elaboració de drogues i remeis per al tractament de malalties, els qui més van destacar. Fins a vint-i-nou vegades, els setze apotecaris documentats figuren esmentats en qualitat de propietaris d'esclaus. A excepció de Pere Camps,[72] Joan Florensa,[73] Lluís Ros,[74] Rafael Sorts[75] i Miquel Vinyals,[76] cap d'ells no

72. L'agost del 1490, Pere Camps va comprar al sucrer Jaume Benajam, per un període de nou anys i per un preu de trenta-cinc lliures barceloneses, l'esclau negre Martí, de Bornu, d'uns vint-i-quatre anys d'edat —AHPB, Miquel Fortuny, 249/5, 1490, agost, 124, s. f. El juliol del 1512, Pere Camps va vendre al draper Bartomeu Bolet, per un període de deu anys a canvi de divuit lliures, l'esclava Caterina, blanca, nascuda en terres catalanes; AHPB, Benet Joan, 262/20, 1512, juliol, 29, s. f.

73. El juliol del 1500, Joan Florensa va comprar a Joan Febrer, frare mercedari, que actuava amb el consentiment del prior del monestir de Santa Maria de la Mercè de Barcelona, una esclava negra valorada en vint-i-dues lliures —AHPB, Pere Triter, 239/24, 1500, juliol, 7, f. 19v. Nou anys més tard, va adquirir a Gonzalo de Cáceres l'esclava Anna, també negra, de Guinea, d'uns trenta anys d'edat, per la qual va pagar disset ducats d'or; AHPB, Joan Palomeres, 258/17, 1509, agost, 9, s. f.; també a AHCB, Arxiu Notarial, IX.16, Joan Palomeres, 1509, agost, 9, s. f.

74. La primera actuació coneguda de Lluís Ros al mercat de compravenda es remunta al juny del 1509, quan va lliurar al mercader barceloní García Martínez tres lliures per completar les trenta per les quals li havia venut l'esclava Magdalena, abans anomenada Mama, de Guinea, enviada des d'El Puerto de Santa María pel seu oncle Francisco Martínez —AHPB, Bartomeu Torrent, 256/31, 1509, juny, 5, s. f. Tres anys després, va comprar a Pere Joan Ferreres, prevere beneficiat a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, l'esclava Beatriu, embarassada, de Guinea, de vint-i-nou anys, per divuit ducats d'or —AHPB, Bartomeu Torrent, 256/40, 1512, novembre, 12, s. f. Un any més tard, Ros va tornar a vendre la mateixa esclava a Elionor de Sentmenat per vint-i-cinc lliures i amb la condició que pogués alletar el seu fill Climent fins al mes de maig següent; AHPB, Joan Vilana, 257/21, 1513, desembre, 16, s. f.

75. L'abril del 1509, Rafael Sorts va comprar a Pere Font l'esclava Maria, sarraïna, d'uns vint-i-dos anys d'edat, per la qual va pagar quaranta-una lliures barceloneses —AHPB, Joan Palomeres, 258/17, 1509, abril, 14, s. f.; també a AHCB, Arxiu Notarial, IX.16, Joan Palomeres, 1509, abril, 14, s. f. El juliol d'aquell mateix any, va lliurar al mercader Gonzalo de Cáceres dinou lliures i quatre sous per l'esclava Aldonça, wòlof, d'uns set anys —AHPB, Joan Palomeres, 258/17, 1509, juliol, 18, s. f. Quatre anys més tard, va tornar a acudir al mercat per comprar l'esclau Francesc, negre, d'uns deu anys d'edat, valorat en vint-i-cinc lliures barceloneses; AHPB, Joan Palomeres, 258/19, 1513, novembre, 4, s. f.

76. El 20 d'octubre de 1503, Vinyals va comprar al mercader de Barcelona Joan Ripoll l'esclau Sebastià, negre, d'uns tretze anys, per quaranta lliures barceloneses —AHPB, Marc Busquets, menor, 255/23, 1503, octubre, 20, s. f. Set anys després va

va tenir mai més d'un esclau. Més interessant és constatar que tant els apotecaris com altres professionals sanitaris semblen haver comprat esclaus a baix preu en major proporció que cap dels altres grups socio-professionals analitzats. Extrem, aquest darrer, que permet de pensar que, probablement, es tractés de captius malalts o amb algun tipus de defecte, els quals podrien haver atès sense haver d'acudir, i pagar, a tercers.[77]

Pel que fa a la resta de les professions sanitàries, tan sols paga la pena destacar el cas del mestre en medicina Bernat de Casaldovol, propietari d'almenys dos esclaus sarraïns, home i dona, i un baró turc.[78]

Figura 67
Procedència i sexe dels esclaus. Oficis públics

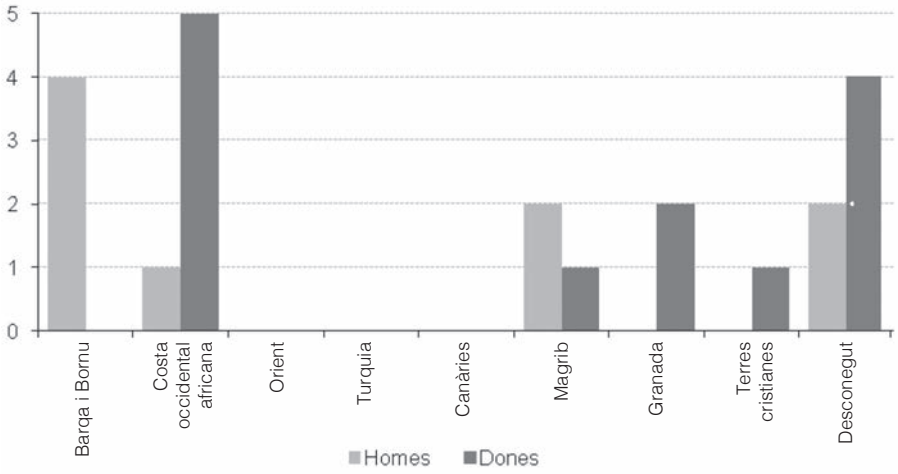

Pel que respecta als oficis públics, grup bàsicament format per deu individus que van exercir com a notaris i escrivans reials i del Sant Ofici, un guarda de mar i un guarda del General de Catalunya, el primer que crida l'atenció, malgrat el baix nombre d'esclaus que hom detecta entre aquest col·lectiu propietari, és el predomini absolut de

adquirir l'esclava Axa, d'uns vint-i-tres, amb la seva filla Tecla, de dos anys i mig, venudes per Joan Bargueta, calceter, de Tarragona, pel preu de seixanta lliures; AHPB, Marc Busquets, menor, 255/29, 1510, octubre, 29, s. f.

77. Aquesta mateixa idea també apareix a González (2006), *La esclavitud*, p. 339-340.

78. AHPB, Andreu Mir, 234/18, 1489, març, 26, s. f.; AHPB, Esteve Soley, 222/9, 1494, maig, 24, f. 61v; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/36, 1495, desembre, 10, s. f.

les dones esclaves (59,1 %), majoritàriament negres i procedents de la costa occidental africana, respecte als homes (40,9 %), a més del diferencial entre el nombre de compres (quinze) i el de vendes (sis).

Dels dotze propietaris documentats, almenys tres individus, tots escrivans reials, excepte Pere Badia, que a més d'exercir aquest ofici també va ser receptor dels béns confiscats per la Inquisició, van mantenir una estreta relació amb el comerç d'esclaus.

Les activitats de Pere Badia es van iniciar l'octubre del 1499, quan va comprar a Joan Cebrià, mercader de Barcelona, l'esclava Caterina, d'ètnia capi, d'uns trenta-cinc anys d'edat, per la qual va pagar trenta lliures barceloneses. Cinc anys més tard, el maig del 1504, es va fer la propietat de l'esclava Marica, de Granada, de nou anys, venuda per Blanca de Rocabertí, vídua d'Egidi Drandana, amb dues camises d'holanda començades a brodar en or a canvi de catorze ducats. El novembre, Badia va comprar al mercader Antoni Trull l'esclau negre Martí, de Barqa, d'uns dinou anys d'edat, per trenta-vuit lliures. Un mes més tard, va revendre l'esclava Marica a Violant de Cruïlles, esposa de Lluís Joan de Cruïlles, senyor d'Aiguafreda, per la qual va obtenir el mateix preu que, mesos enrere, havia lliurat a Blanca de Rocabertí. I, finalment, el juliol del 1505, va revendre a l'assaonador de Barcelona Joan Francesc Pujalt, per trenta lliures i després d'haver utilitzat la seva capacitat productiva durant poc més d'un any, l'esclau Martí.[79]

La relació de Pere Belloch amb la possessió d'esclaus és encara més clara. De fet, entre el març del 1492 i el gener del 1505 va comprar, si més no, sis esclaus: Brach, alarb; Joan, negre de Guinea; un lot format per Palma i els seus fills Joan, de tres mesos, i Eulàlia, de cinc anys, tots moros barbarescos, i Antoni, del qual no es va esmentar origen ni color.[80] I el mateix es pot dir d'Antoni Peiró, propietari d'un mínim de tres esclaus que va adquirir entre el juny del 1502 i el juliol del 1509.[81]

Sense cap mena de dubte, la incidència que va tenir la possessió d'esclaus entre els oficis liberals va ser molt més gran que en altres sectors socioprofessionals. La varietat de components en aquest sector professional va ser àmplia, entre els quals es podien comptar notaris

79. Seguint el mateix ordre, AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/10, 1499, octubre, 12, s. f.; AHPB, Pere Saragossa, 268/4, 1504, maig, 22, s. f.; AHPB, Joan Palomeres, 258/12, 1504, novembre, 15, s. f.; AHPB, Pere Saragossa, 268/5, 1504, desembre, 28, s. f.; AHPB, Joan Palomeres, 258/13, 1505, juliol, 30, s. f.

80. AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/36, 1492, març, 13, s. f.; 216/36, 1494, juny, 10, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/21, 1499, abril, 3, f. 94r; 239/29, 1505, gener, 24, s. f.

81. AHPB, Joan Vilana, 257/4, 1502, juny, 28, f. 33v; AHPB, Antoni Anglès, major, 272/33, 1506, juny, 23, s. f.; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/32, 1509, juliol, 27, s. f.

(trenta-cinc), especialistes en lleis (catorze doctors en dos drets, deu doctors en lleis, vuit doctors en dret i un doctor en decrets), canvistes (vuit), mestres d'escola (quatre), jurisperits (tres), causídics (dos), un mestre d'orgue, un escrivà de galera i un llibrer. De la mateixa manera que va succeir entre els qui van exercir oficis públics, els professionals liberals van mostrar una major predilecció per l'adquisició d'esclaves, especialment negres, mentre que tan sols al grup dels captius procedents d'Àfrica central els barons van ser majoritaris.

Per la seva professió, els notaris van formar part de l'entramat del comerç d'esclaus i, com a peça indispensable per registrar les compravendes a les escrivanies públiques i donar validesa legal a les transaccions, la seva participació en el negoci esclavista va gaudir d'una posició certament avantatjosa.

FIGURA 68
Procedència i sexe dels esclaus. Professions liberals

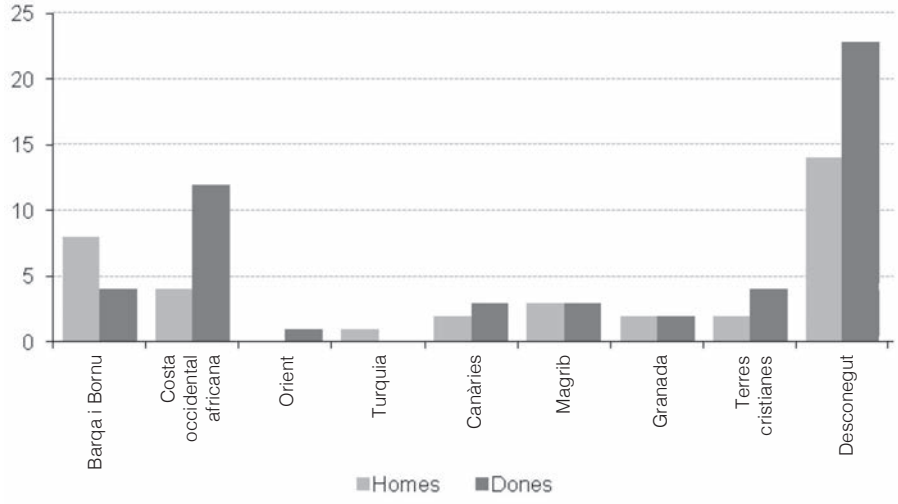

Si hom analitza, més detalladament, el grup dels notaris propietaris d'esclaus, criden l'atenció, si més no, tres aspectes. En primer lloc, el nombre de fedataris dels quals no s'ha conservat documentació, sia perquè s'hagi perdut sia perquè van treballar per a altres amanuenses, és elevat. En segon lloc, no va ser habitual que un notari directament involucrat en alguna operació relacionada amb esclaus en qualitat de comprador, venedor o propietari, o algun dels seus escrivans, registrés

a la seva pròpia escrivania els instruments derivats de les negociacions, cosa que sembla indicar l'existència d'una pràctica professional probablement dissenyada per evitar fraus.[82] I, en tercer lloc, cap dels notaris que més es van involucrar en les operacions de tipus esclavista, com Andreu Mir, Galceran Balaguer, Narcís Gerard Gili, Joan Palomeres, Esteve Soley i, especialment, Pere Triter, no consta com a propietari d'esclaus.

Sigui com vulgui, i malgrat que el més habitual va ser que un notari no posseís més d'un esclau, la veritat és que algun d'ells va fer jugar a favor seu l'avantatge que els conferien les seves relacions pràcticament diàries amb les operacions de compravenda. Tanmateix, i de la mateixa manera que succeeix amb els mercaders, és realment complicat determinar en quina mesura els seus interessos van girar al voltant del negoci especulatiu o si, al contrari, van actuar efectivament com a propietaris.

D'Antoni Miquel, per exemple, sabem que va comprar un canari el gener del 1495, i que va vendre, el desembre del 1504, un esclau negre anomenat Martí, de Barqa, al fuster barceloní Pere Borada. De la mateixa manera, Francesc Palomeres va tenir dos captius entre el 1498 i el 1502, mentre que els esclaus Perla, d'origen desconegut; Julià, llor sarraí, i Joan, també llor, nascut a Portugal, van ser propietat de Joan Faner entre el 1485 i el 1505.[83]

El cas més vistós el van protagonitzar els germans Joan i Bernat Fluvià. El setembre del 1487, Joan va obtenir la propietat sobre l'esclava Joana, d'uns disset anys d'edat, nascuda en terres catalanes, a canvi de trenta-cinc lliures i després d'haver estat negociant durant pràcticament un any amb Joana, vídua de Galceran Salvat, jurisperit, i procuradora de Joan Tayadel, també jurisperit, en nom del qual actuava.[84] Sis anys més tard va comprar a Gaspar d'Espés, comte de Sclafani, a Sicília, l'esclau negre Joan, pel qual va pagar quaranta-vuit lliures. L'agost de

82. Llevat d'un sol cas d'un total de cinquanta documentats, protagonitzat per Joan Fluvià, que es va encarregar de registrar una operació de compravenda en la qual ell mateix havia participat en qualitat de comprador; AHPB, Joan Fluvià, 225/5, 1492, desembre, 19, s. f.

83. Per a Antoni Miquel, AHPB, Pere Triter, 239/14, 1495, gener, 13, f. 44v-45r; AHPB, Joan Mates, 221/12, 1504, desembre, 16, s. f.; per a Francesc Palomeres, AHPB, Lluís Carles Mir, 261/8, 1498, juny, 18, s. f.; AHPB, Marc Busquets, menor, 255/21, 1502, gener, 18, s. f.; per a Joan Faner, AHPB, Miquel Fortuny, 249/1, 1485, novembre, 18, s. f.; 249/7, 1492, gener, 27, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/29, 1505, juny, 6, s. f.

84. Per a la venda, AHPB, Antoni Joan, 187/46, 1486, setembre, 20, s. f.; per a la negociació, AHPB, Antoni Joan, 187/45, 1485, novembre, 3, s. f.; 187/45, 1486, gener, 11, s. f.; 187/46, 1486, setembre, 20, s. f.; 187/46, 1486, setembre, 20, s. f.; 187/47, 1487, març, 9, s. f.

l'any següent, Nicolau Ribes, mercader de Mallorca, li va vendre l'esclava Caterina, també negra, de Barqa, valorada en vint-i-cinc lliures. El juny del 1510, el seu germà Bernat es va fer amb la propietat dels captius negres Pere, d'uns deu anys, i Caterina, de la mateixa edat, tots dos venuts pels mercaders lisboetes João de Tolosa i Pedro Ramírez a canvi de trenta-tres lliures i dotze sous. Un any més tard, va comprar al segon dels portuguesos l'esclau Rodrigo, també negre, valorat en dotze lliures i dotze sous. Finalment, el 1513 Joan va tornar a adquirir un esclau, aquesta vegada al botiguer de teles Joan Ferran, que li va vendre, per un preu de quaranta lliures, l'esclava alarb Axa, de trenta anys, amb el seu fill Alí, de catorze mesos d'edat.[85]

Darrere dels notaris, els dinou especialistes en dret romà i canònic van protagonitzar un nombre considerable de transaccions (cinquanta-set), amb perfils variats en els quals és possible constatar tant activitats de tipus especulatiu dutes a terme per alguns d'ells (com Francesc Franc i Gaspar Vilana, compradors i venedors de diversos captius,[86] o Jaume Destorrent, que es va dedicar a comprar i vendre esclaus i va invertir en l'adquisició de captius granadins amb la intenció d'obtenir beneficis addicionals mitjançant l'economia del rescat),[87] com operacions de compra que suggereixen una voluntat més o menys clara d'utilitzar els esclaus en profit propi.[88]

Finalment, tant canvistes com mestres d'escola, jurisperits, causídics, el mestre d'orgue Jaume Febrer, l'escrivà de galera Lluís de Jordi i el llibrer Gabriel Prat van mantenir un perfil baix sense arribar a ser propietaris de més d'un esclau.

85. Seguint el mateix ordre, AHPB, Joan Fluvià, 225/5, 1492, desembre, 19, s. f.; AHPB, Miquel Fortuny, 249/9, 1493, agost, 8, s. f.; AHPB, Benet Joan, 262/16, 1510, juny, 10, s. f.; 262/18, 1511, juliol, 3, s. f.; 262/23, 1513, desembre, 6, s. f.

86. AHPB, Miquel Fortuny, 249/6, 1491, juny, 15, s. f.; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/14, 1491, setembre, 1, s. f.; AHPB, Joan Marc Miquel, 246/12, 1489, agost, 12, s. f.; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/24, 1490, gener, 24, s. f.; 219/25, 1490, març, 22, s. f.; 219/27, 1494, gener, 2, s. f.

87. AHPB, Galceran Balaguer, 241/19, 1487, gener, 31, f. 95r-v; 241/27, 1490, abril, 30, s. f.; 241/26, 1489, desembre, 19, s. f.; 241/27, 1490, maig, 28, s. f.; 241/31, 1492, abril, 24, s. f.

88. Alguns exemples a AHPB, Antoni Joan, 187/51, 1490, febrer, 26, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/18, 1499, març, 13, s. f.; AHPB, Joan Fluvià, 225/6, 1496, novembre, 14, s. f.; AHPB, Lluís Jorba, major, 238/1, 1485, agost, 22, s. f.; 238/3, 1492, abril, 3, s. f.; AHPB, Joan Vilana, 257/18, 1511, desembre, 2, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/22, 1512, setembre, 10, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

Alt funcionariat

Diferenciar entre braç militar i alt funcionariat és una tasca complexa, especialment quan es dóna el cas que aproximadament un terç dels qui van ocupar llocs administratius d'alt nivell també van ser membres de reconegudes famílies nobiliàries, o van accedir a la condició de cavaller o de donzell gràcies als serveis prestats a la monarquia. Tanmateix, més enllà de l'extracció social o de les relacions familiars, allò que els va caracteritzar com a propietaris d'esclaus van ser els càrrecs públics que van ocupar.

FIGURA 69
Procedència i sexe dels esclaus. Alt funcionariat

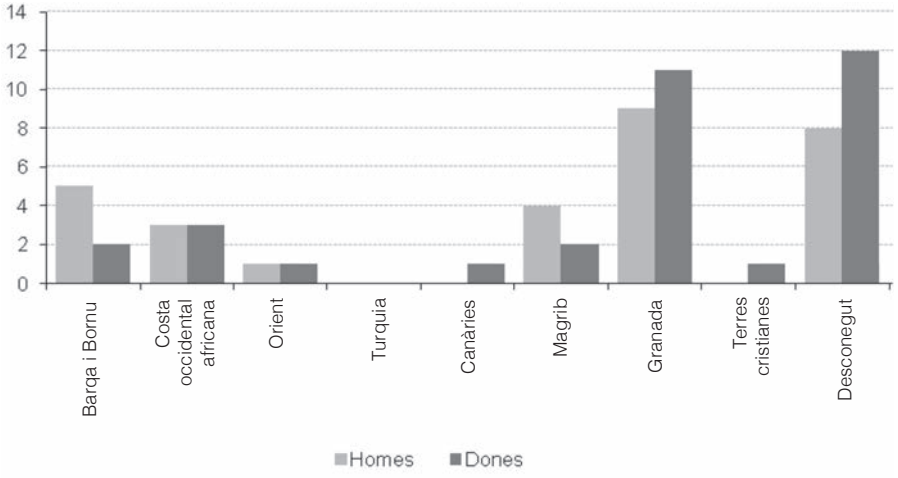

Dins d'aquest grup, sens dubte heterogeni, és possible distingir-hi una diversitat d'ocupacions en la qual predominen els agutzils reials (sis), els consellers reials (sis) —càrrec, aquest darrer, que almenys dues vegades es va compaginar amb el de regent de la Reial Cancelleria— i els macers (dos). Totes conviuen, així mateix, amb una amalgama de posicions jeràrquiques que van des de les més modestes, com l'ocupada pel guarda dels drets del General de Catalunya Pere Mas, fins a les més rellevants, com les detingudes per Guillem Sanchis, coper major i receptor de les pecúnies reials; Bernat II de Vilamarí, capità general de l'Armada Reial, o Joan Aimerich, virrei del Regne de Mallorca.

Si hom atén l'origen i el sexe dels esclaus sorprenen, si més no, dues constatacions: d'una banda, el clar predomini de la població granadina,

tant femenina com masculina, mentre que la incidència dels fenotips subsaharians amb prou feines hi té una representativitat destacada; i, de l'altra, el lleuger desequilibri en la ràtio de sexe a favor de les dones esclaves, que arriben a sumar el 52,5 % del total documentat.

Ara bé, cal assenyalar que aquesta primera apreciació s'explica, essencialment, per l'efecte deformador que va produir la intensa activitat desenvolupada pel conseller reial Francisco de Villalobos, de Valladolid, que va vendre, entre el setembre del 1488 i el març de l'any següent, un mínim de setze esclaus malaguenys.[89]

De fet, els negocis de Villalobos no solament serveixen per a incrementar la proporció dels captius granadins, sinó que també distorsionen la percepció del saldo de retenció entre l'alt funcionariat, ja que pot semblar que els individus que van formar part d'aquest grup van vendre més esclaus que els que van comprar quan, si hom exceptua les operacions dutes a terme pel de Valladolid, les dades mostren una realitat en què va succeir justament el contrari.

Deixant de banda, doncs, el cas del procurador reial, la veritat és que va ser relativament freqüent que els qui van formar part de l'alt funcionariat posseïssin més d'un esclau, però no més de dos.[90]

El gener i el juny del 1499, per exemple, Isabel de Cardona, esposa del cavaller Bernat II de Vilamarí, es va encarregar de gestionar el rescat, en nom del seu marit, capità de l'Armada Reial, de l'esclava Almaloli i del captiu Ilel Azissi, tots dos de Granada, pels quals va obtenir l'elevada suma de cent cinquanta ducats d'or.[91]

Més clars sembla que van ser els interessos de Pere Canyissar, tresorer de l'arquebisbe de Saragossa, per la compra d'esclaus per al seu ús personal. No endebades, l'abril del 1499 va adquirir les captives Magdalena, negra, d'uns catorze anys d'edat, per la qual va pagar seixanta lliures, i Caterina Antònia, blanca, embarassada, nascuda al

89. Després de la conquesta de Màlaga, el 1487, Villalobos va ser comissionat per Ferran II perquè gestionés, si més no a Barcelona i a València, la venda de part dels esclaus retinguts per la Corona després del repartiment dels malaguenys capturats; cf. en aquest mateix llibre, p. 124.

90. Si més no, això és el que es desprèn de l'anàlisi de les fonts notarials conservades. Evidentment, els resultats que ofereixen no invaliden la idea que, efectivament, els membres de l'alt funcionariat es comptessin entre els propietaris d'esclaus més destacats de la societat barcelonina, com podia succeir entre els nobles. Sens dubte, una anàlisi en profunditat dels inventaris de béns i dels testaments que hagin sobreviscut al pas del temps podrà aclarir aquests dubtes.

91. Per al rescat d'Almaloli i d'Ilel Azissi, cf. en aquest mateix llibre, p. 260.

NOGUERA

Regne de València feia vint-i-dos anys, més o menys, i el valor de la qual es va fixar en cinquanta lliures.[92] I el mateix podria dir-se de Jaume Destorrent, doctor en dret romà i canonge i conseller i canceller del rei, que, el maig del 1496, va afranquir el seu esclau Joan, abans anomenat Alí, i, el gener del 1497, va comprar al mercader barceloní Francesc Ribera l'esclava Joana, canària, d'uns setze anys, per la qual va desemborsar cinquanta lliures i vuit sous.[93]

Tanmateix, el cas més vistós el va protagonitzar, sense cap mena de dubte, el cavaller Gilabert Albà, agutzil reial. El juny del 1482, Gilabert va rebre de Jofre de Sentmenat, germà de la seva futura esposa, Beatriu, l'esclava sarraïna Isabel, de vint anys, valorada en vuitanta lliures, com a part d'un dot de 12.000 sous que havia estat compromès per la família Sentmenat per acordar el matrimoni. Dos anys més tard, Diego de Quirós, cortesà de la reina Isabel, de Medina del Campo, li va fer lliurament d'una carta de poder perquè gestionés, en nom seu, la venda d'un esclau barbaresc anomenat Salema. El 22 de juny de 1489, va vendre al sastre Salvador Sabata, de Barcelona, l'esclau Aristòtil, també barbaresc, d'uns trenta-tres anys d'edat, pel qual va obtenir quaranta lliures. El gener del 1492, va afranquir el matrimoni malagueny format per Maceroff, d'uns quaranta anys, i la seva esposa Grama, de trenta, per la llibertat dels quals va rebre de les mans de l'alfaquí Mahoma de Mayor, de l'aljama aragonesa de Naval, a Fraga, cent lliures barceloneses, la meitat de les quals li van servir per cancel·lar un deute de cinquanta lliures que mantenia amb Gaspar Sans, agutzil de vara del rei. El març del 1495, la seva esposa, Beatriu, va alliberar, amb el seu consentiment, l'esclava Agneta a canvi de vint-i-cinc lliures barceloneses lliurades pel llibert Martí Goday, de la parròquia de Santa Eulàlia de Provençana, el seu promès. Dos anys després, va baratar al donzell Joan de Rains, doctor en lleis, l'esclau negre Martí per un cavall de color rogenc. El setembre del 1498 va afranquir, amb la seva esposa Beatriu, l'esclau Joan Francesc, granadí, per la llibertat del qual van obtenir, mitjançant la intervenció del sarraí Mahoma Massor, trenta lliures barceloneses. L'última notícia conservada als arxius barcelonesos que vincula Gilabert Albà amb la possessió de persones reduïdes a esclavitud data del 13 de juliol de

92. AHPB, Pere Pasqual, 191/16, 1499, abril, 10, s. f.; 1499, abril, 15, s. f.

93. AHPB, Galceran Balaguer, 241/41, 1496, maig, 2, s. f.; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/29, 1497, gener, 9, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

1503, quan va concedir la llibertat, aparentment sense condicions, a la seva esclava Caterina.[94]

En definitiva, tant Beatriu com Gilabert Albà es van mostrar especialment interessats per la possessió d'esclaus. Però potser no pas en el sentit que caldria esperar d'un perfil propietari comú. O, almenys, no solament en aquest. La seva aposta per la negociació de la llibertat de diversos granadins per mitjà de l'economia del rescat, sens dubte un tipus d'activitat en què els guanys podien ser elevats, i la seva capacitat per fer servir el valor dels esclaus per a tota mena de negociacions, com trocs o cancel·lacions de deutes, semblen indicar que l'ús que van fer d'aquells homes i dones, a més de la seva més que probable rendibilització en l'àmbit estricte del servei domèstic i personal, va ser extremament polivalent.

Braç militar

Juntament amb mercaders i artesans, els integrants del braç militar, en el qual s'inclouen quaranta-dos membres de l'alta noblesa, setanta-cinc donzells, setanta-tres cavallers i trenta-una dones (esposes, mares, germanes, filles i nétes de cavallers i de donzells), van ser un dels principals grups propietaris d'esclaus. Els dos-cents vint-i-un individus documentats figuren als registres notarials fins a tres-centes vint-i-una vegades comprant esclaus (38,9 %), venent-los (29,9 %), negociant afranquiments (10,6 %), transmetent la seva propietat en donació (3,7 %) o gestionant altre tipus d'iniciatives que van orbitar al voltant de la possessió de captius.

Com ha posat de manifest Aurelia Martín Casares, l'extens personal de servei de les cases nobles, entre el qual hi havia tant criats i criades com persones esclavitzades, "ha derivado en un auténtico imaginario de la esclavitud como ornamento decorativo, entendiéndose que la ostentación era una de las funciones principales de los sirvientes de los nobles".[95] Tanmateix, la jerarquia del servei domèstic nobiliari s'obstina a diferenciar el personal esclavitzat, probablement la força de treball més important de les cases nobles i l'escalafó més baix de tots els servidors, generalment relacionat amb les necessitats primàries de

94. Seguint el mateix ordre, AHPB, Joan Mates, 221/4, 1482, juliol, 24, s. f.; 1482, juliol, 27, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/5, 1484, gener, 2, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/18, 1489, juny, 22, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/30, 1492, gener, 26, s. f.; AHPB, Joan Mates, 221/7, 1495, març, 22, s. f.; 221/8, 1497, juliol, 26, s. f.; 221/9, 1498, setembre, 19, s. f.; 221/11, 1503, juliol, 13, s. f.

95. MARTÍN (2000), *La esclavitud*, p. 319.

la família (cuiners, mossos i mosses, cotxers, criats...), dels individus ocupats dels oficis majors de les cases, com majordoms, cambrers, patges i lacais, i els encarregats dels oficis menors, amb labors molt diversificades.[96]

No ha de sorprendre, doncs, l'extensa representació del braç militar en les fonts notarials barceloneses de les acaballes de l'edat mitjana. Nobles, donzells i cavallers es van mostrar especialment interessats no solament per la compravenda d'esclaus, sinó també per la gestió d'un patrimoni humà que reflecteix a la perfecció la importància estructural que la força de treball polivalent i escassament especialitzada de les persones esclavitzades va arribar a tenir en algunes cases nobiliàries.

En xifres relatives, van ser els cavallers i els donzells els grups més nombrosos quant a la seva relació amb la propietat d'esclaus, amb un 39,8 % i un 38,5 % sobre el total d'individus que van formar part del braç militar. Mentre que el pes dels nobles, menys nombrosos en termes absoluts, tanmateix, que les altres dues categories, es va reduir fins al 21,7 %.

FIGURA 70
Procedència i sexe dels esclaus. Braç militar

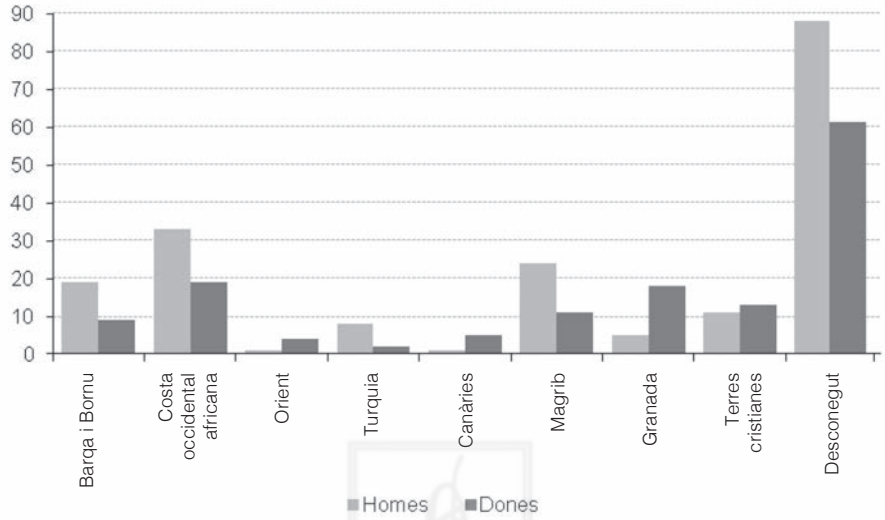

96. Ibídem, p. 319-320.

FUNDACIÓ NOGUERA

Pel que fa a la procedència i al sexe dels esclaus que van passar per les seves mans, la tendència va ser molt similar a la que hom detecta entre els propietaris més dinàmics, com els mercaders, en sintonia amb les característiques del model d'esclavitud desenvolupat a la Barcelona del Renaixement.

Entre les persones esclavitzades l'origen de les quals coneixem, les dones i els homes procedents de la costa occidental africana sembla que van ser els més nombrosos, seguits dels homes magrebins, dels barons centreafricans expedits des de Barqa i de les dones granadines. Tanmateix, no deixa de ser vistós que la major representativitat correspongui al grup d'aquells l'origen dels quals hom desconeix, cosa que també succeeix en altres grups de propietaris però que, en el cas del braç militar, resulta especialment sorprenent, ja que són pràcticament la meitat els esclaus dels quals les fonts oculten aquesta informació, a pesar que, en un 47,3 %, es tracti de població racialment negra.[97]

La documentació notarial no reflecteix el veritable abast que devia tenir la possessió d'esclaus entre l'alta noblesa d'origen català o establerta al Principat durant el regnat de Ferran II, probablement perquè molts dels seus membres van rebre els seus esclaus en forma de donació, gràcia o mercè.[98]

Un cas ben conegut és el de Caterina Llull, segona esposa del noble Joan Sabastida, vicealmirall del Principat en temps de Joan II i regent de la Cambra de la Reina i castlà de Turris Bastide, al port sicilià de Brucoli, des del 1467. Procedent d'una família de la burgesia catalana, Caterina va sobreviure uns quants anys a Joan Sabastida, durant els quals es va posar al davant dels negocis familiars. Gràcies a dos llibres de comptes conservats per als anys 1472-1479 i 1479-1486, sabem que, durant la seva estada a Sicília, Caterina va mantenir una reserva anual de prop d'una vintena d'esclaus barons i entre tres i cinc esclaves, quantitat que sembla que es va reduir considerablement des del 1482, quan es va traslladar a Barcelona. Tanmateix, al marge d'aquestes notícies (que no deixen de ser genèriques i tan sols en un any concret, el 1472, donen una xifra exacta sobre el nombre de captius al servei de la dama catalana, setze homes i tres dones),

97. Davant d'un 1,4 % i un 4,7 % de blancs i llors, respectivament, mentre que els esclaus el color dels quals hom desconeix assoleixen una representació elevada, el 46,6 %. Aquestes xifres, especialment la darrera, s'expliquen, en gran manera, per la naturalesa dels instruments en què figuren esmentats els captius l'origen dels quals hom desconeix: afranquiments, compromisos de manumissió, procuracions de tota mena i altres tipologies poc o gens relacionades amb les compravendes.

98. Com també va poder succeir entre els membres de l'alt funcionariat.

NOGUERA

els llibres majors informen sobre els interessos dipositats per Caterina en el comerç sicilià d'esclaus. Seguint la petja del seu difunt marit, entre el 1472 i el 1485 va vendre un mínim de quaranta captius, en va exportar uns quants cap a Barcelona i València i va participar en diverses operacions en les quals no queda prou clar el nombre d'esclaus involucrats en cadascuna.[99]

Pel que sembla, tan sols en moments puntuals alguns nobles van acudir al mercat de compravenda per proveir-se de mà d'obra esclava,[100] o es van servir del mercat barcelonès per col·locar algun captiu i aconseguir, amb la seva venda, una mica de liquiditat.[101]

Els casos més vistosos els van protagonitzar Gaspar de Vega, criat de l'infant Enric d'Aragó i senyor del castell de Bellpuig, a Vilafranca del Penedès, i Fernando Girón de Rebolledo, conseller i camarlenc de Joan II d'Aragó i de Ferran el Catòlic, que va arribar a ostentar el virregnat de Sardenya des del 1508 fins a la seva mort, el 1515.

El gener del 1497, Gaspar de Vega era propietari d'almenys dues esclaves que s'havien hostatjat a casa de la seva germana, Isabel d'Espés i de Vega, esposa del noble Gerard d'Espés, senyor de Montclar d'Urgell. Així mateix, també sabem que, entre l'agost i el novembre de l'any següent, va acudir al mercat barcelonès per vendre un mínim de set esclaus, pels quals va obtenir 170 lliures i vuit sous barcelonesos.[102]

De Fernando Girón de Rebolledo en tenim més notícies.[103] Sabem amb certesa que era amo d'un nombre d'esclaus que devia ser elevat.

---

99. Cf. COLESANTI (2000), "Las esclavas", especialment les p. 551-554.

100. Alguns exemples els van protagonitzar Joan Ramon de Josa, senyor de la baronia de Florejats i de les Sitges, que va comprar, pel cap baix, tres esclaus el 1494, el 1497 i el 1498 —AHPB, Bartomeu Requesens, 203/35, 1494, juliol, 12, s. f.; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/7, 1497, agost, 17, s. f.; 235/9, 1498, juny, 9, f. 4v—; Violant de Queralt, esposa de Damià de Queralt, senyor de la baronia de Queralt —AHPB, Pere Pasqua, 191/16, 1498, agost, 13, s. f.—, o Perot Lluís d'Erill i d'Orcau, senyor de la baronia del mateix nom, que, el maig del 1511, es va fer la propietat de dos esclaus guineans; AHPB, Joan Palomeres, 258/18, 1511, maig, 17, s. f.; 1511, maig, 18, s. f.

101. El 17 d'abril de 1515, per exemple, la comtessa Elionor d'Aragó, esposa de Jaume de Milà, comte d'Albaida, va vendre al mercader barceloní Martí Roig de Mora l'esclava canària Isabel, d'uns vint-i-quatre anys d'edat, per la qual es va embutxacar vuitanta-quatre lliures barceloneses; AHPB, 01357.

102. AHPB, Bartomeu Torrent, 256/9, 1497 gener, 5, f. 82v-83r.; AHPB, Jaume Vilar, 245/17, 1498, agost, 25, s. f.; 1498, novembre, 17, s. f.; 1498, novembre, 19, s. f.

103. Fernando Girón de Rebolledo va ser, probablement, membre de la segona generació del famós llinatge aragonès Rebolledo Palafox, estretament relacionat amb l'esfera del poder des que Rodrigo de Rebolledo, camarlenc de Joan II, casat el 1465 amb María, filla de Constanza, hereva de la senyoria de Palafox després de la mort del seu germà, Antón de Palafox, donés suport decididament al bàndol reialista durant la guerra civil catalana; cf. SARASA (2009), "La alta", p. 26.

Alguns documents així ho indiquen. L'abril del 1479, per exemple, Girón de Rebolledo va protagonitzar un conflicte entre la monarquia i el govern municipal de Barcelona que va orbitar al voltant de l'ús que es feia d'un passatge amb finestres entre el palau reial i la catedral, cedit pels consellers perquè tant el rei com la reina assistissin als oficis religiosos quan fossin a la ciutat. A la pràctica, el dit passatge havia quedat sota el control de Rebolledo, que permetia no solament a la seva esposa, sinó també als seus "sclaus negres e sclaves, mossos e altres persones no dignes" fer-ne ús per oir "los officis divinals en dit loch", la qual cosa no deixava de ser un "abús e prejuhí de les dignitats reyals".[104]

Malauradament, i al marge d'aquesta notícia, d'una gran potencialitat gràfica, la documentació notarial amb prou feines mostra un petit reflex de la importància assolida per la casa Girón de Rebolledo com a propietària d'esclaus. I, quan ho fa, és l'esposa de Fernando, Isabel Crespa, qui sembla encarregar-se d'aquest tipus de negocis. El maig del 1504, per exemple, Isabel va vendre a Susana, vídua de Guillem Canet, mestre conductor de bestiar, l'esclava Gracia, de Màlaga, propietat del seu espòs, per quaranta-cinc lliures. L'abril del 1515, quan Fernando ja havia finat, va tornar a acudir al mercat de Barcelona per desprendre's de Caterina, de Trípoli, comprada pel coraller Salvador Espano a canvi de cinquanta lliures barceloneses.[105]

Tanmateix, el millor representant de l'alta noblesa catalana propietària d'esclaus durant el regnat de Ferran II sembla que va ser la família Requesens i Joan de Soler, la gènesi de la qual es troba en la unió en segones núpcies de Galceran de Requesens i de Santacoloma, governador de Catalunya, mort pels volts del 1465, amb Isabel Joan de Soler.[106]

Dels tretze fills del matrimoni, almenys tres figuren a la documentació barcelonesa com a propietaris d'esclaus. L'octubre del 1494, Dimes de Requesens i Joan de Soler, mestre de l'aulari reial, alcaid del castell de Salses i senyor de Montisano, al Regne de Nàpols, va prometre alliberar el seu esclau Joan Pere de Requesens si el servia amb fidelitat durant dos anys. Així mateix, sabem que, el febrer del 1510, quan Lluís de Requesens i Joan de Soler, senyor de Martorell i

104. AHCB, CC, 1B-V1, *Lletres closes*, 29, 1479, maig, 1, f. 71r-75r. Agraeixo a Miquel Raufast i a Vicent Baydal la referència del document.

105. AHPB, Lluís Carles Mir, 261/14, 1504, maig, 11, s. f.; AHPB, Pere Saragossa, 268/24, 1515, abril, 17, s. f.

106. Per a la família Requesens i Joan de Soler, cf. Franco (1980), "Notas", i Negre (1955), "El linaje".

FUNDACIÓ NOGUERA

Molins de Rei i, en aquell temps, comte de Palamós, va dictar el seu testament, almenys era propietari de l'esclava Elena i dels seus fills Lluc, Joanico i Pere.[107]

El membre de la família que més va destacar com a propietari d'esclaus —o, si més no, del qual més informació s'ha conservat als registres notarials— va ser Galceran de Requesens i Joan de Soler, capità general del rei Ferran a Castella i Aragó, comte de Palamós, de Trivento i d'Avellino. El 8 d'abril de 1487, Galceran va prometre alliberar el seu esclau Joan Umbert si el servia amb fidelitat durant un període de tres anys "sub pacto, forma et conditione (...) quod durante dicto tempore habeas docere VIII ex captiviis meiis offitium de coc". Joan Umbert podia assolir l'afranquiment, però les seves habilitats culinàries s'haurien de transmetre a una part del personal esclavitzat que treballava per al noble: vuit individus, destinats a la cuina, que es comptaven entre el seguici d'esclaus de la família.[108]

Les poques notícies que es conserven als registres notarials sobre Galceran de Requesens i Joan de Soler no queden aquí. Cap al final del 1489, va apoderar Miquel Fradera, ciutadà de Barcelona, perquè gestionés la venda de l'esclau Alí Rosell, barbaresc.[109] L'última notícia conservada es remunta al 1492. El 30 de juny d'aquell any, el noble apareix novament a la documentació relacionat amb un conflicte en el qual Miquel Munyós, prevere beneficiat a la catedral de Barcelona, li reclamava la seva obligació a l'evicció davant de la venda que li havia fet de l'esclau Domingo Juan, negre de Guinea, que havia proclamat la seva llibertat davant del batlle de Barcelona bo i aportant com a prova una carta de llibertat concedida per un cert Manuel Tolosa.[110]

En definitiva, de la mateixa manera que hom documenta en altres ciutats ibèriques, com Granada, tot sembla indicar que la presència d'esclaus a les grans cases nobiliàries catalanes era més nombrosa del que mostren les fonts notarials, i que el seu ús, lluny de correspondre a la imatge estereotipada de la sumptuositat i de l'externalització del poder i del prestigi, va estar estretament vinculat amb l'execució de tota mena de treballs domèstics.

Diametralment oposat és el que succeeix amb donzells i cavallers, el rastre documental dels quals a les fonts notarials barceloneses sobre els seus perfils com a amos d'esclaus és bastant més prolix.

---

107. AHPB, Pere Triter, 239/14, 1494, octubre, 12, f. 9v; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/33, 1510, febrer, 26, s. f.
108. AHPB, Antoni Joan, 187/47, 1487, abril, 8, s. f.
109. AHPB, Joan Mates, 221/6, 1489, desembre, 16, s. f.
110. AHCB, *Arxiu Notarial*, IX.16, 1492, juny, 30, s. f.

Començant pels primers, cap dels vuitanta-cinc noms documentats sembla que fos un gran propietari, malgrat que, a diferència dels membres de l'alta noblesa, els donzells pràcticament van comprar el doble dels esclaus que van vendre i, catorze vegades, van recórrer a corredors especialitzats per adquirir o desprendre's d'homes i dones.

El més habitual va ser que un donzell no posseís més de dos captius. De fet, tan sols destaquen els noms de tres d'ells com a propietaris de diversos esclaus. Així, per exemple, entre el 1484 i el 1497 Francesc Bernat de Planella va ser propietari d'un mínim de quatre esclaus, com també ho van ser Francesc de Ribes i Lluís de Vilanova entre el 1483 i el 1510, i entre el 1498 i el 1505, respectivament.[111]

Pel que fa als cavallers, la seva relació amb el mercat de compravenda sembla que va ser més intensa. No és estrany documentar-los comprant o venent esclaus més d'una vegada.[112] També els trobem afranquint-los, donant-los en vida o disposant-ne la transmissió a algun familiar proper una vegada que haguessin mort.[113]

---

111. Per a Francesc Bernat de Planella, AHPB, Joan Mates, 221/5, 1484, juliol, 22, s. f.; 221/7, 1495, febrer, 19, s. f.; 221/8, 1497, abril, 29, s. f.; per a Francesc de Ribes, AHPB, Jaume Vilar, 245/2, 1483, juny, 12, f. 4v; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/21, 1486, juliol, 20, s. f.; AHPB, Marc Busquets, menor, 255/29, 1510, abril, 18, s. f.; per a Lluís de Vilanova, AHPB, Dalmau Ginebret, 219/30, 1498, maig, 29, s. f.; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/13, 1499, gener, 19, f. 75v; 1499, febrer, 15, f. 92v-93r; AHPB, Joan Palomeres, 258/13, 1505, març, 5, s. f.

112. L'abril del 1485 i el març de l'any següent, el cavaller Joan Boscà, comandant de la flota castellanoaragonesa que, entre el 1478 i el 1479, va operar al golf de Guinea per tractar de rompre l'hegemonia portuguesa en el primer comerç euroafricà d'or i esclaus —cf. Armenteros (2012), *Cataluña*, p. 77-78—, va comprar dos joves esclaus negres, Caterina i Cristòfol, pels quals va pagar quaranta-dues i quaranta lliures barceloneses, respectivament —AHPB, Esteve Ponç, 230/3, 1485, abril, 15, f. 34r; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/21, 1486, març, 7, s. f. Semblantment, tant Galceran Destorrent —AHPB, Galceran Balaguer, 241/61, 1508, juliol, 21, s. f.; 241/63, 1511, juliol, 18, s. f.— com Miquel Joan de Torrelles —AHPB, Joan Fluvià, 225/5, 1493, novembre, 12, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/13, 1503, desembre, 1, s. f.— van acudir eventualment al mercat de la ciutat per adquirir mà d'obra esclava. Alguns cavallers també van aprofitar la fluïdesa del mercat de compravenda per desprendre's d'algun dels seus esclaus. Així, per exemple, tant Hug Gerard d'Aguilar —AHPB, Andreu Mir, 214/15, 1484, octubre, 13, s. f.— com Jaume Caldera —AHPB, Miquel Fortuny, 249/2, 1489, novembre, 24, s. f.; 1489, novembre, 28, s. f.—, Bernat Comte —AHPB, Joan Palomeres, 258/18, 1511, maig, 18, s. f.— o Joan Ramon de Josa —AHPB, Jaume Vilar, 245/6, 1490, octubre, 10, f. 26r—, entre d'altres, s'han documentat únicament venent esclaus.

113. Alguns exemples de manumissions a AHPB, Galceran Balaguer, 241/39, 1495, novembre, 24, s. f.; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/15, 1499, novembre, 14, f. 37v-38r; AHPB, Pere Triter, 239/24, 1500, desembre, 31, f. 87r; de donacions en vida a AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/29, 1487, maig, 14, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/11, 1483, desembre, 14, f. 46v, i de donacions *causa mortis* a AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/32, 1489, març, 10, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

Entre tots ells, però, destaquen els noms de Pere Berenguer Barutell, Miquel de Busquets i Guillem Ciprià de Vilalba. Començant per aquest darrer, entre el juny del 1495 i l'abril del 1511 va comprar les esclaves guineanes Luisa, d'uns vint-i-dos anys; Agneta, de cinc; Alia, mora d'Orà, d'uns vint anys, embarassada, i l'esclau Nicolau, també negre, de Barqa.[114]

Per la seva banda, Miquel de Busquets, de vegades representat pel seu germà Francesc de Busquets, que també va actuar, almenys un cop, com el seu fiador, sembla que es va dedicar a la venda d'esclaus sarraïns. Així, el setembre del 1492 va vendre al ferrer Rafael Soler el captiu Alí, d'uns dinou anys d'edat, pel qual va obtenir quaranta-una lliures. Poc després, el gener de l'any següent, va vendre a Eulàlia, esposa del moliner Diago, de Barcelona, l'esclava Salema, barbaresca, de vint anys, per cinquanta lliures. Aquell mateix mes, un document ens informa que Miquel era propietari d'un esclau anomenat Gil procedent de la mar Egea, probablement de l'illa d'Eubea. El març del 1493 va vendre a Mateu Llorens, vidrier, l'esclau Antoni, de vint-i-dos anys, també sarraí, valorat en quinze lliures. I el desembre del 1496 va assegurar per un valor de tres-cents ducats d'or i una prima de risc del 3 % dues cadenes d'or, un esclau negre, vestits, mobles i altres mercaderies que s'havien de carregar a Barcelona, a la nau d'un cert *Casasus*, i descarregar a la localitat sarda de l'Alguer, on probablement s'havia traslladat.[115]

Finalment, la participació del cavaller Pere Berenguer Barutell en el mercat de compravenda també sembla que va ser destacada. El maig del 1492 va comprar al mariner Gilabert Olivella, de Barcelona, i mitjançant la intervenció de Bartomeu Sabater, corredor de pelfa, l'esclava Munsora, de Tunis, de vint-i-vuit anys, per trenta-vuit lliures. Tres mesos després, l'agost d'aquell mateix any, va comprar al rajoler Joan Ribot un esclau negre, de Barqa, d'uns vint anys d'edat, valorat en trenta-quatre lliures que va prometre pagar durant el mes de novembre següent, bo i comprometent-se, sota pena de cent sous, a no vendre ni donar l'esclau mentrestant. Tanmateix, el gener del 1493, el cavaller encara no havia pagat el seu deute. El 15 d'aquell mes, va vendre el mateix esclau, al qual havia posat de nom Cristòfol, a l'argenter Pere

114. AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/41, 1495, juny, 19, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/61, 1509, octubre, 17, s. f. —també a AHCB, Arxiu Notarial, IX.16, 1509, octubre, 17, s. f.—; AHPB, Galceran Balaguer, 241/62, 1511, abril, 9, s. f.

115. Seguint el mateix ordre, AHPB, Pere Triter, 239/11, 1492, setembre, 11, f. 46r; 1493, gener, 4, f. 78v-79r; AHPB, Marc Busquets, menor, 255/10, 1493, gener, 18, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/11, 1493, febrer, 5, f. 92r; 239/57, 1496, desembre, 5, f. 154v-155r.

NOGUERA

Esteve, que li va lliurar trenta-dues lliures, operació per a la qual es va servir de la intermediació del corredor públic Antoni Salvat i dels fiadors Galceran Saplana, donzell, i Antoni Serra, mercader. Tres dies més tard, va poder cancel·lar el deute que mantenia amb Joan Ribot. L'octubre del 1494, Pere Berenguer Barutell va tornar a acudir al mercat de compravenda. Aquella vegada, va comprar a l'assaonador Antoni Baroma un esclau negre, d'uns trenta-cinc anys, per quaranta-una lliures. Després de posar-li de nom Martí, i de prop d'un any i mig fent ús de la seva capacitat productiva, probablement llogant-lo a jornal o per temporada a tallers relacionats amb l'adoberia, Barutell va vendre novament l'esclau a l'assaonador Joan Pujalt pel mateix preu, quaranta-una lliures, que li pagaria en tres terminis.[116]

Clerecia

Els eclesiàstics constitueixen el quart grup en importància numèrica entre els compradors de persones esclavitzades (7 %). Per al seu estudi, cal dividir-los entre clergat secular i clergat regular, grups que, al seu torn, es poden subdividir en alt i baix clergat i, en el cas dels ordes monàstics i conventuals, en comunitats masculines i femenines.

FIGURA 71
Propietaris eclesiàstics; nombres absoluts

Clergat secular (63,8 %)		*Clergat regular (36,2 %)*			
Alt (56,7 %)		**Alt** (55,3 %)			
		Masculí		*Femení*	
Canonges	29	Abat	3	Abadesses	5
Ardiaques	4	Priors	3	Priores	2
Arxiprestes	1	Comanadors hospitalaris	4		
Diaca i capellà reial	1	Comanador agustí	1		
Bisbe de Vic	1	Mestre general mercedari	1		
Arquebisbe de Sàsser	1	M. Sag. Escr. mercedari	1		
		Ministre trinitari	1		

116. AHPB, Pere Pasqual, 191/12, 1492, maig, 4, s. f.; 1492, agost, 20, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/8, 1493, gener, 15, s. f.; AHPB, Pere Pasqual, 191/12, 1493, gener, 18, s. f.; 191/14, 1494, octubre, 27, s. f.; 191/15, 1496, febrer, 29, s. f.

NOGUERA

Clergat secular (63,8 %)		*Clergat regular (36,2 %)*			
Baix (43,3 %)		**Baix** (44,7 %)			
Preveres	25	Franciscans	1	Novícies	2
Clergues	3	Frares mercedaris	3	Monges	11
Rectors	1				

La incidència de l'esclavitud entre el clergat secular va ser molt més gran que entre el regular. O, si més no, això és el que transmeten les fonts notarials, més disposades a oferir un millor reflex de la societat urbana que dels monestirs i els convents de Barcelona i els seus voltants. En aquest sentit, cal assenyalar que les fonts notarials no són les millors per abordar l'estudi de l'esclavitud a les comunitats regulars. Cal tenir present que moltes van disposar de les seves pròpies escrivanies, així que, per afrontar l'anàlisi del fenomen de l'esclavitud en elles, seria necessari estudiar els inventaris de béns o els llibres comptables que es conserven, en els quals, de vegades, van quedar consignades les partides destinades a la compra de roba i vestits per al personal esclau. I semblantment, i centrant-nos ara en el clergat regular, la documentació notarial sembla que va deixar poc rastre de les activitats dutes a terme per les altes dignitats eclesiàstiques, com els bisbes i els degans, com veurem més endavant.

En tot cas, els registres notarials situen els propietaris eclesiàstics en una posició relativament destacada. No sembla que la seva actuació tingués una orientació clara cap a l'adquisició d'homes i dones d'unes procedències determinades (les fonts no aclareixen l'origen de la majoria dels esclaus documentats a les mans d'eclesiàstics, com succeeix amb els individus que van formar part del braç militar), però sí cap a la possessió de més dones (52,4 %) que homes (47,6 %), la qual cosa, si hom té en compte les ràtios de sexe documentades per a tot el conjunt de la població esclava (homes, 58,6 %; dones, 41,4 %), no deixa de ser vistosa.

Sí que hom pot afirmar, però, que la majoria dels esclaus van ser predominantment negres (55,1 %), davant de tan sols un 9,5 % de captius blancs, un 4,8 % de llors i un 30,6 % d'individus amb color desconegut.[117]

117. Entre la població esclava l'origen de la qual no ha estat possible determinar (vuitanta-un individus, 55,1 % del total), el fenotip subsaharià hi va ser majoritari, del 58 % (quaranta-set), mentre que el percentatge d'esclaus blancs i llors amb prou feines va assolir el 4,9 %, quatre individus per a cadascun dels grups.

NOGUERA

FIGURA 72
Procedència i sexe dels esclaus. Clerecia

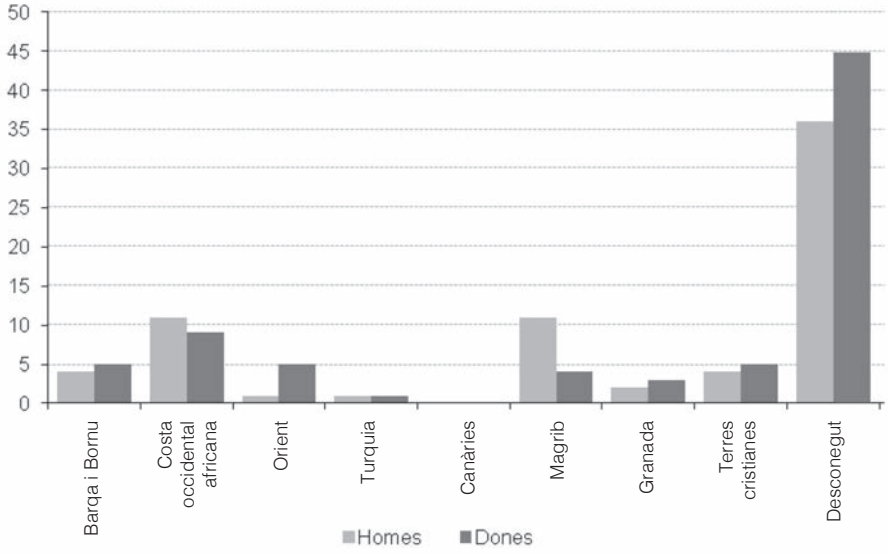

El clergat secular. Començant pel clergat secular, al capdavant de l'Església de Barcelona se situava el seu bisbe. Durant el regnat de Ferran II, la ciutat va tenir quatre bisbes diferents: Gonzalo Fernández de Heredia (1478-1490), Pere García (1490-1505), Enric de Cardona i Enríquez (1505-1512) i Martín García Puyazuelo (1512-1521). Tanmateix, cap d'ells no va disposar de captius, almenys que sapiguem. L'única notícia que sembla relacionar indirectament un d'ells, Pere García, amb el mercat d'esclaus és la venda d'un negre de Bornu duta a terme per García Martínez, mercader de Barcelona, el juliol del 1504. García havia estat nomenat procurador per Louis de Vézac, donzell domiciliat a Barcelona, perquè gestionés la venda de l'esclau. La carta que li concedia els dits poders havia estat redactada, el desembre del 1503, per Lope González de Villasimpliz, secretari personal del bisbe de Barcelona.[118]

No ha de sorprendre que els manuals notarials no hagin registrat cap mena de notícia sobre la vinculació amb la propietat d'esclaus de la més alta dignitat eclesiàstica barcelonina. De fet, és poc probable que cap dels bisbes que van governar l'Església de la ciutat entre el 1479

118. AHPB, Pere Triter, 239/28, 1504, juliol, 8, f. 84r.

i el 1516 no hagués tingut, entre els seus servidors, persones sotmeses a captiveri. De la mateixa manera que succeeix amb les comunitats monàstiques, és altament probable que tots haguessin utilitzat altres vies per registrar les seves operacions, com la secretaria episcopal, o que s'haguessin recolzat en persones de confiança (criats, cavallers, donzells, secretaris...) per gestionar la compra i la venda d'esclaus al mercat de la ciutat, com podria haver estat el cas de Louis de Vézac.[119]

Al contrari, sí que hom ha pogut documentar Guillem Ramon de Montcada i de Vilaragut, bisbe de Vic entre el 1473 i el 1493, comprant un esclau negre per un període de catorze anys a Antoni *Conumita* (?), canonge de la catedral de Barcelona, com també el seu secretari, el prevere Joan Guasch, venent un captiu subsaharià anomenat Joan Buca al sastre Salvador Sabata el novembre del 1485.[120] Semblantment, també hom constata la presència, l'abril del 1497, de Berenguer de Sos, canonge degà de la catedral de Barcelona i, des del 19 de gener de 1481, arquebisbe de Torres, a la localitat sarda de Sàsser, servint-se del seu procurador Lluc Gerona, canonge de la catedral de Tortosa i prepòsit de la de Manresa, per comprar al canonge barceloní Guillem Ferrer un esclau negre anomenat Joan.[121] O el capellà del rei i degà d'Aversa, al Regne de Nàpols, Pascual Ibáñez, propietari d'almenys un esclau sarraí anomenat Bernat, de Bona, venut a Barcelona per Isabel, vídua del ferrer Rafael Soler.[122]

A mesura que baixem en l'escala de les dignitats eclesiàstiques i arribem a les menors, augmenten els testimonis documentals. Així, l'ardiaca de Barcelona Lluís Desplà va comprar el gener del 1487 l'esclau Antoni, barbaresc, d'uns quinze anys d'edat, pel qual va pagar trenta-quatre lliures barceloneses. Pocs mesos després, va vendre per trenta lliures un captiu negre a l'assaonador Gabriel Pla.[123] Per la seva banda, Gabriel Rovira, ardiaca de l'església de Santa Maria del Mar, va comprar a Jordi Miquel Aimerich, donzell, i al cavaller aragonès Vicente de Briguelo, un jove esclau negre anomenat Joan, valorat

119. Aquesta mateixa explicació també s'ha proposat, per a la Sevilla del final de l'edat mitjana, a FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 284-285.

120. Respectivament, AHPB, Dalmau Ginebret, 219/19, 1484, octubre, 8, s. f.; AHPB, Antoni Joan, 187/45, 1485, novembre, 31, f. 26v.

121. AHPB, Dalmau Ginebret, 219/29, 1497, abril, 19, s. f.; 219/31, 1498, octubre, 24, s. f. Dos anys abans, el juliol del 1496, Lluc Gerona apareix venent un esclau alarb que, significativament, duia per nom Joan Bisbe; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/36, 1496, juliol, 26, s. f.

122. AHPB, Pere Triter, 239/12, 1493, març, 30, f. 18v-19r.

123. AHPB, Dalmau Ginebret, 219/22, 1487, gener, 16, s. f.; 1487, octubre, 13, s. f.

NOGUERA

en cinquanta-nou lliures.[124] I, semblantment, tant Galceran de Pinós, ardiaca a Sardenya, com Bernat de Corbera, ardiaca de la catedral de Tarragona i canonge de la de Barcelona, van acudir almenys una vegada al mercat barcelonès per proveir-se de mà d'obra esclava.[125]

Sense sortir de l'alt clergat, van ser els canonges els qui més actius es van mostrar al mercat de compravenda de Barcelona. De fet, entre els vint-i-set individus documentats, si bé és cert que el més habitual va ser que no posseïssin més d'un esclau, alguns van ser propietaris destacats, si més no en termes relatius i partint únicament de l'anàlisi de la documentació notarial. Així, de Joan Busquets sabem que va ser amo d'un mínim de tres esclaus entre el 1502 i el 1513.[126] Antoni *Conumita* va tenir entre les seves pertinences l'esclau negre Jordi i l'esclava Maria, circassiana, la propietat dels quals va compartir amb la seva germana Nicolaua, monja del monestir de Santa Maria de Jonqueres.[127] Semblantment, Joan Font de Borrell va disposar dels serveis d'una esclava negra, venuda pels administradors de l'Hospital de la Santa Creu el desembre del 1480, i d'un captiu anomenat Leonardo, que va comprar el juliol del 1486 per trenta-cinc lliures i va tornar a vendre, el gener del 1490, per quaranta.[128] I Jordi Sans, per posar només alguns exemples, va gestionar, en nom d'Elionor Parda, la compra d'un lot format per les esclaves malaguenyes Axa, de quaranta anys, i les seves filles Fàtima, de vint, i Malfata, de set, venudes per Francisco de Villalobos per cent ducats d'or.[129]

El nom més rellevant entre els canonges va ser el de Gaspar Peiró. La seva relació amb el mercat de Barcelona arrenca el març del 1484, quan va comprar al mercader Joan Marmany l'esclau sarraí Joan, de Granada, d'uns deu anys d'edat, per trenta-vuit lliures barceloneses, i s'estén, si més no, fins al setembre del 1503, data en què va vendre a Miguel Velázquez Clemente, protonotari del rei, un esclau negre anomenat Francisco, de Tunis, d'uns vint anys d'edat, pel qual va aconseguir quaranta-set lliures. Entre ambdues dates, el canonge va

124. AHPB, Esteve Soley, 222/7, 1480, abril, 12, s. f.

125. Seguint el mateix ordre, AHPB, Pere Pasqual, 191/17, 1499, novembre, 19, s. f.; AHPB, Antoni Joan Benet, 259/43, 1503, agost, 21, s. f.

126. AHPB, Marc Busquets, menor, 255/21, 1502, maig, 2, s. f.; 1502, maig, 8; AHPB, Joan Palomeres, 258/19, 1513, octubre, 5, s. f.

127. AHPB, Dalmau Ginebret, 219/19, 1484, octubre, 8, s. f.; 219/22, 1488, febrer, 7, s. f.

128. AHPB, Dalmau Ginebret, 219/13, 1480, desembre, 15, s. f.; 219/21, 1486, juliol, 20, s. f.; 219/24, 1490, gener, 12, s. f.

129. AHPB, Pere Triter, 239/7, 1488, octubre, 30, f. 27v; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/23, 1489, març, 7, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

ser propietari d'un mínim de cinc esclaus, i tant va acudir al mercat de la ciutat per proveir-se de mà d'obra esclava com per vendre-la al millor preu possible.[130]

Pel que respecta a l'escalafó més baix del clergat secular, els propietaris més actius van ser aquells preveres que van tenir un benefici, tant a la catedral de Santa Eulàlia de Barcelona com a l'església de Santa Maria del Mar o a la de Sant Miquel de Barcelona. Al contrari, preveres i clergues que no tenien rang beneficial, els ingressos anuals dels quals devien ser certament reduïts, amb prou feines figuren a la documentació i, quan això succeeix, ho fan majoritàriament venent esclaus,[131] excepte en el cas de Pere Posa, que pel que sembla va ser propietari de dues captives.[132]

Almenys són dos els preveres amb benefici que mereixen una atenció especial. El primer, Joan Busquets, beneficiat a la catedral de Barcelona, no va arribar a destacar, si més no aparentment, com a propietari d'esclaus. Tanmateix, sorprèn el seu afany per desprendre's dels seus captius Joan, agarè, i Bàrbara, negra de Barqa. El març del 1493, va apoderar el seu germà, el mercader Bernat Busquets, resident a Mallorca i estant a Vic, perquè vengués ambdós esclaus. Tot sembla indicar que la venda de Bàrbara va ser ràpida i còmoda. En canvi, no es pot dir el mateix de la de Joan. De fet, l'abril de l'any següent Jaume va tornar a acudir a la notaria de Marc Busquets per atorgar una nova carta de poder, aquesta vegada a favor del donzell Nicolau *Vopols* (?) i del mercader Francesc Bartomeu, perquè venguessin el captiu. De nou endebades. El maig del 1496, va decidir de posar novament en venda el seu esclau, servint-se aquesta vegada de la intermediació de Francesc de Bòxols, frare de l'orde de Sant Joan de Jerusalem. No sabem si, finalment, el frare va complir amb la seva comesa o va ser algú altre l'encarregat de negociar la venda. Però la veritat és que, el juliol del 1497, el sarraí Joan es trobava a Càller sota les ordres del mercader Joan Sellès, que havia pagat noranta lliures barceloneses per fer-se'l seu.[133]

130. Seguint el mateix ordre, AHPB, Dalmau Ginebret, 219/18, 1484, març, 31, s. f.; 219/26, 1491, juliol, 28, s. f.; 1491, agost, 9, s. f.; AHPB, Joan Vilana, 257/4, 1502, juny, 28, f. 33v; AHPB, Galceran Balaguer, 241/53, 1503, setembre, 18, s. f.

131. Per exemple, AHPB, Lluís Jorba, major, 238/1, 1485, novembre, 29, s. f.; AHPB, Jaume Sastre, major, 278/13, 1509, juliol, 4, f. 90r-v.

132. AHPB, Joan Vilana, 257/2, 1492, gener, 31, f. 51r.; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/14, 1499, març, 8, f. 15v-17r; 1499, juliol, 6, f. 82r.

133. AHPB, Marc Busquets, menor, 255/11, 1493, març, 10, s. f.; 255/12, 1494, abril, 1, s. f.; 255/13, 1496, abril, 29, s. f.; 1496, maig, 8, s. f.; 255/15, 1497, juliol, 27, s. f.

NOGUERA

El segon va ser Pere Joan Ferreres, prevere beneficiat a Santa Maria del Mar. El 5 de setembre de 1496 va comprar al mercader genovès Ambrogio Fatinanti, ciutadà de Barcelona, l'esclava Eulàlia, wòlof, de set anys, per la qual va pagar un preu reduït, nou ducats d'or. Dos anys més tard, va decidir de posar en venda la jove esclava, comprada pel cerer Francesc de Ferreres i la seva esposa Elisabet per quinze ducats. Fins al 1509 no tornem a trobar notícies sobre les seves activitats al mercat d'esclaus. El novembre d'aquell any va adquirir una esclava negra de vint-i-cinc anys d'edat, per la qual va pagar vint-i-una lliures i dotze sous. Tres anys més tard, l'octubre del 1512, va donar una carta de poder a Esteban Blasco, prevere beneficiat a la seva mateixa església, perquè vengués la seva esclava Beatriu, negra, a l'apotecari Lluís Ros exactament pel mateix preu pel qual la va comprar. Significativament, al moment de la venda Beatriu estava embarassada.[134]

El clergat regular. Tot i que la principal diferència entre el clergat secular i el regular és que frares i monges no podien posseir esclaus propis, si més no teòricament,[135] les fonts notarials revelen una pràctica allunyada d'aquesta norma, i no és estrany documentar priores, monges i novícies, o abats, frares i monjos, en qualitat de propietaris efectius d'esclaves i esclaus.

Al monestir benedictí de Montserrat, per exemple, alguns documents hi confirmen la presència de mà d'obra esclava. Sabem amb seguretat que el llibert negre Joan Montserrat havia estat esclau de l'abadia.[136] Altres testimonis suggereixen que el seu cas no va ser excepcional. Així, el gener del 1486, el consistori de Barcelona va sol·licitar al batlle de la localitat tarragonina de Flix, pertanyent a la baronia de Barcelona, que ajudés Joan Parez, emissari de l'abat de Montserrat, a recuperar dos sarraïns, batejats amb el nom dels seus padrins (el cavaller Guillem Cabanyelles i el jurista Francesc Malet), que havien de treballar per a la comunitat "per temps de set anys continuus, stant-li a obediència e ordinació del reverend abbat del dit monastir, així com si fossen sclaus comprats per lo dit monestir".[137]

134. AHPB, Bartomeu Torrent, 256/9, 1496, setembre, 5, f. 25r-v; 256/13, 1498, octubre, 30, f. 32v-33r; AHPB, Marc Busquets, menor, 255/29, 1509, novembre, 27, s. f.; AHPB, Pere Saragossa, 268/19, 1512, octubre, 29, s. f.; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/40, 1512, novembre, 12, s. f.

135. Cf. González (2006), *La esclavitud*, p. 370.

136. AHPB, Jaume Vilar, 245/12, 1495, novembre, 27, s. f.

137. AHCB, CC, 1B-V1, *Lletres closes*, 32, 1486, gener, 24, f. 11v-112r. El servei a Montserrat, com també l'acceptació de la fe cristiana, s'havien imposat als sarraïns com a pena compensatòria d'una condemna a mort per la seva implicació en l'assassinat de Mateu de Montcada, baró d'Aitona. Els esclaus es van personar a Montserrat, però van

Semblantment, els cenobis benedictins de Sant Salvador de Breda, Santa Maria de Roses i Sant Cugat van fer ús de mà d'obra esclava, tot i que les notícies trobades als arxius barcelonesos són certament escasses.[138]

Menys complicat és analitzar la presència de població esclava als monestirs i als convents de la ciutat, especialment els femenins, o en aquelles altres institucions situades a la seva rodalia.

Així, les abadesses Constança de Paguera i Aldonça de Sentmenat, de la comunitat benedictina de Sant Pere de les Puelles, van ser propietàries d'esclaves, com també ho va ser la monja Aldonça Despalau.[139] El cas d'Elionor de Sentmenat, que també va ser abadessa de la mateixa comunitat i membre de la família dels Sentmenat, cognom de la noblesa catalana que assoliria el títol de marquesat el 1699, és especialment interessant. Des del seu ingrés al convent com a novícia figura ja com a propietària. El juliol del 1482, va donar al seu germà Jofre de Sentmenat, amb el vistiplau de l'abadessa, Aldonça de Sentmenat, una esclava sarraïna. El 1485, quan ja l'havien ordenat monja, va comprar a Miquel Vilar l'esclava negra Viola, d'uns vint-i-dos anys d'edat, per cinquanta-sis lliures. I, quan finalment va arribar fins al

sol·licitar a l'abat permís per tornar a Flix amb l'excusa d'atendre determinats assumptes. Passats els dies acordats, i veient que no tornaven, l'abat va decidir d'actuar i reclamar, mitjançant el seu enviat, el lliurament dels condemnats. Finalment, el procurador de les baronies de Barcelona, Pere Destorrent, va arribar a un acord amb l'abat de Montserrat per compensar el servei de set anys que els conversos havien deixat de fer: pagarien vint lliures en dos anys, a raó de deu lliures anuals. Tan sols un d'ells, Francesc Malet, va acceptar les condicions. Guillem Cabanyelles va haver de complir el servei a l'abadia benedictina —AHCB, CC, 1B-V1, *Lletres closes*, 33, 1388, maig, 24, f. 74v-75r—. Agraeixo a Vicent Baydal la referència d'aquest document.

138. Sabem que, el maig del 1485, Miquel Samsó, abat de Sant Salvador de Breda, a Girona, va comprar al mercader barceloní Pere Verdaguer l'esclau negre Cristòfol, d'uns nou anys d'edat, per quaranta lliures —AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/25, 1485, maig, 16, s. f. Semblantment, Nicolau Desllor, abat de Santa Maria de Roses, va acudir a Barcelona per vendre a Pere Lunes, de Caldes de Montbui, un esclau negre anomenat Alí, de trenta-tres anys, valorat en trenta-cinc lliures barceloneses —AHPB, Bartomeu Sumes, 237/1, 1484, juny, 17. El desembre del 1504, Jofre Sort, abat de Sant Cugat, va comprar a Joan Miquel Pol l'esclau Joan, guineà, d'uns deu anys, per vint-i-sis lliures —AHPB, Lluís Carles Mir, 261/15, 1504, desembre, 6, s. f. Finalment, un document, del desembre del 1493, esmenta Ramon de Copons, prior del convent franciscà de la localitat d'Ortells, a Castelló, com a antic propietari del llibert Joan Lor, de Portugal; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/40, 1493, desembre, 13, s. f.

139. Per a Constança de Paguera, AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/34, 1490, desembre, 4, f. 82r-v; per a Aldonça de Sentmenat, AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/19, 1481, abril, 11, s. f.; 1481, maig, 12, s. f.; per a Aldonça Despalau, AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/40, 1495, gener, 7, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

capdamunt de la institució, va ser propietària d'almenys una altra esclava anomenada Margarida, d'origen circassià.[140]

Semblantment, Elionor de Palou, abadessa del monestir de Santa Maria de Jonqueres, comunitat religiosa a la qual és àmpliament documentada la presència de captives entre el 1368 i el 1541,[141] va tenir en propietat diverses esclaves.[142] Com també en van tenir les monges Nicolaua *Conumita* i Caterina Rossa,[143] o les novícies Anna i Marquesa de Blanes, que, després d'haver quedat òrfenes a mitjan 1516, van ingressar "en lo monastir de Sancta Maria de Jonqueres de la present ciutat ab la negra cativa de la heretat per servey lur".[144]

D'acord amb aquests exemples, als quals se'n podrien afegir molts altres, hom pot afirmar, amb absoluta seguretat, que la presència d'esclaves als monestirs femenins de la Barcelona tardomedieval va ser un fenomen generalitzat. Així, tant al de les Jerònimes com als de Sant Daniel, Santa Maria Magdalena, Santa Maria de Valldonzella i Santa Maria de Pedralbes, les esclaves hi van cohabitar al costat de novícies, monges i abadesses.[145] Del darrer, per exemple, sabem que la lliberta Caterina, vídua de Montserrat Cuch, camperol i traginer del monestir de Pedralbes, havia estat esclava de la monja Clara Vallseca; que la lliberta Llúcia, de Barqa, havia estat al servei de Leonor Devesa, també monja, o que Isabel Mir havia estat propietària de l'esclava Esperança Pulicena entre el març del 1489 i el desembre del 1492.[146]

---

140. AHPB, Joan Mates, 221/4, 1482, juliol, 24, s. f.; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/25, 1485, novembre, 24, s. f.; 216/36, 1492, gener, 29, s. f.

141. Per a aquesta cronologia, els llibres de l'escrivania de Jonqueres registren una quarantena d'esclaves i tan sols dos esclaus barons al servei de les internes o del convent; COSTA (2000), "Els esclaus", p. 297-308; cf., també, ídem, (1979), "Els llibres", p. 62 i 64, on es dóna notícia d'almenys, setze esclaves per als anys 1420-1447 i 1450-1500.

142. AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/88, 1483, gener, 28, f. 85r-v.

143. Almenys una esclava cadascuna; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/22, 1488, febrer, 7, s. f.; AHPB, Antoni Joan, 187/47, 1487, novembre, 24, s. f.

144. AHPB, Joan Vilana, 257/24, 1516, octubre, 13, s. f.

145. Diversos exemples a AHPB, Miquel Fortuny, 249/3, 1488, abril, 15, s. f.; AHPB; Pere Pasqual, 191/21, 1509, febrer, 7, f. 26v.; AHPB, Joan Marc Miquel, 246/13, 1492, octubre, 7, s. f.; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/32, 1499, juny, 7, s. f. Entre el 1409 i el 1453, el monestir de Santa Maria de Valldonzella va disposar d'un mínim de vint-i-sis esclaves i, si més no, dos esclaus barons, un tàrtar anomenat Gisbert, comprat per l'abadessa Constança de Cabrera el maig del 1433, possiblement destinat al conreu de l'hort del monestir, i Joan, negre, de Margui, donat a la monja Caterina Boïl pel seu germà, Pere Boïl, senyor del castell de Montoliu, en el seu testament, amb la condició que la servís amb fidelitat durant sis anys i que, passat aquest temps, fos alliberat, com finalment va succeir l'abril del 1477; cf. MADURELL (1976), *Miscel·lània*, p. 21-25.

146. Seguint el mateix ordre, AHPB, Dalmau Ginebret, 219/21, 1486, novembre, 22, s. f.; AHPB, Bartomeu Masons, menor, 214/23, 1490, maig, 18, f. 34r-35r; AHPB, Bartomeu Masons, menor, 214/13, 1489, març, 20, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/11, 1492, desembre, 20, f. 74v-75v.

Quant als convents masculins, la comunitat agustina del Domus Dei de Miralles, a Castellví de Rosanes, va actuar d'una manera similar a la que acabem de veure. El setembre del 1486, el prior, Antoni Vendrell, i l'ecònom i procurador del monestir, Jaume Torrelles, es van dirigir a Barcelona amb la intenció d'adquirir un esclau. El dia 26 d'aquell mes van comprar al mercader Joan Francesc de Marquilles un captiu negre anomenat Joan, de Barqa, d'uns divuit anys d'edat, per seixanta lliures que es pagarien el 26 de maig de l'any següent, quan el monestir hagués cobrat una pensió de cent cinquanta-una lliures i cinc diners assignada a un censal emès per la universitat de Mallorca. El setembre del 1489, Jaume Torrelles va vendre un esclau wòlof anomenat Jordi, valorat en quaranta-cinc lliures. Finalment, l'agost del 1497, un nou document torna a assenyalar el perfil propietari del qui encara continuava al capdavant de la institució, Antoni Vendrell.[147]

Finalment, el grup dels eclesiàstics queda completat amb alguns pocs representants dels ordes hospitalaris, com Joan Isart i García Becerra, comanadors de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Vilafranca del Penedès i Reinosa i Talavera, respectivament,[148] com també pels frares trinitaris Pedro de Aranda, ministre de la Casa de l'Esperit Sant de l'orde de la Santíssima Trinitat a la ciutat de Mallorca, que va comprar un esclau negre al donzell saragossà Martín de Ejea;[149] els frares mercedaris Joan Febrer, Joan Roquer, Joan Aymarich i Vicent Torell;[150] Joan Urgell, mestre general de l'orde de la Mercè, propietari d'almenys dos esclaus,[151] i Joan Esteve, comanador del monestir del mateix orde a la diòcesi d'Urgell, que, el 1511, va afranquir sense condicions la seva esclava Leonor i el fill d'aquesta darrera, Jerónimo, d'uns sis mesos d'edat.[152]

Altres propietaris d'esclaus

El nombre dels individus que no s'han pogut adscriure a cap de les categories socioprofessionals és elevat, dos-cents seixanta-quatre,

147. AHPB, Andreu Mir, 234/17, 1486, setembre, 26, s. f.; 234/18, 1489, setembre, 4, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/7, 1497, agost, 14, s. f.

148. AHPB, Joan Mates, 221/10, 1503, febrer, 4, s. f.; 221/11, 1504, maig, 14, s. f.; AHPB, Pere Triter, 1493, març, 22, f. 14v-15r.

149. AHPB, Jaume Sastre, major, 278/12, 1508, setembre, 22, f. 49v-50r.

150. AHPB, Pere Triter, 239/9, 1490, juliol, 29, s. f.; 239/11, 1492, agost, 4, f. 33v; 239/24, 1500, juliol, 7, f. 19v.

151. AHPB, Pere Triter, 239/12, 1493, agost, 19, f. 60v; 239/15, 1495, juliol, 3, f. 10v-11r.

152. AHPB, Benet Joan, 262/19, 1511, agost, 13, s. f.

NOGUERA

xifra que representa el 17,6 % del total dels propietaris documentats. O, el que és el mateix, constitueix el segon dels grups quant a importància numèrica, tan sols superat pel dels mercaders. Així, doncs, cal prestar-li una mica d'atenció.

La primera distinció que s'ha de fer obliga a diferenciar entre els propietaris barons, tant si actuaven sols, acompanyats de les seves esposes o donant-los poders perquè negociessin en nom seu (dos-cents vint-i-tres), de les dones propietàries que figuren a la documentació desvinculades de qualsevol tipus de dependència conjugal o patriarcal (quaranta-una).

Començant per aquestes darreres, el primer que crida l'atenció és el patronímic d'algunes. Així, no és estrany trobar cognoms que concorden amb els d'algunes famílies de l'oligarquia barcelonina, com Rocabertí, Gualbes, Blanes, Santcliment, Vallseca o Vilamarí, si bé la documentació, que no n'esmenta la filiació, no permet determinar la seva vinculació efectiva a aquestes famílies de notables.[153]

Deixant de banda aquesta qüestió, la veritat és que cap de les dones que van actuar per compte propi no va destacar com a propietària, i tan sols paga la pena esmentar els casos d'Elionor Anna Carbó i Isabel, esposa d'Arnau Bastida, mestresses de dos esclaus cadascuna,[154] o el de Margarida Garriga, que, el juny del 1515, va rebre del donzell Francesc Cisterol, senyor de la vila perpinyanesa de Sureda (Sorede), amb qui convivia a Barcelona, "aurum videlicet argentum, servos et servas et quecumque anmalia ac bona mobilia" en reconeixement al bon servei que li havia prestat.[155]

Més interessant és veure amb quins interessos les dones enviudades van acudir al mercat de la ciutat a comprar i a vendre esclaus, o de quina manera van gestionar les relacions de domini amb els seus servidors captius. Fins a quinze vegades ha estat possible documentar la presència de vídues a les notaries barceloneses per tramitar fins a un

153. AHPB, Pere Saragossa, 268/4, 1504, maig, 22, s. f.; AHPB, Joan Palomeres, 258/22, 1516, desembre, 17, s. f.; AHPB, Pere Pasqual, 191/15, 1496, maig, 14, s. f.; AHPB, Joan Vilana, 257/24, 1516, octubre, 13, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/7, 1479, agost, 2, s. f.; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/40, 1493, desembre, 12, s. f.; AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/40, 1494, desembre, 6, s. f.

154. Per a Elionor Anna Carbó, AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1483, març, 27, f. 56v-57r; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/48, 1484, abril, 2, s. f.; per a Isabel, AHPB, Antic d'Òdena, 267/12, 1497, gener, 3, s. f.

155. AHPB, Bartomeu Torrent, 256/46, 1515, juny, 5, s. f.

NOGUERA

total de nou vendes,[156] tres compres[157] i dos afranquiments,[158] mentre que un sol document ens mostra Antígona, vídua de Tomàs Corts, de la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià, protegint els seus interessos en qualitat de propietària de la llora Eufrasina.[159]

Pel que respecta als homes, entre els quals abunden aquells que van gaudir de la condició ciutadana,[160] i com succeeix a tots els grups socioprofessionals analitzats, el més habitual va ser que un sol individu no tingués més d'un esclau. Tanmateix, alguns es van mostrar relativament actius. Així, per exemple, de Jaume Brunet sabem que, el maig del 1492, va comprar a Pere Tries un esclau negre anomenat Joan per cinquanta lliures i que, el desembre d'aquell mateix any, va vendre a Guillem Goday, de Santa Eulàlia de Provençana, el negre

156. Com va fer Elionor Beneta, vídua d'Antoni Jaume Sapila, ciutadà de Barcelona, que va vendre al sabater Joan Mayans, el setembre del 1492, l'esclava sarraïna Maria, d'uns trenta-cinc anys, valorada en quaranta-sis lliures barceloneses, i el seu fill Julià, de setze mesos, pel qual va rebre quinze lliures i el compromís que l'alliberessin passats sis anys —AHPB, Galceran Balaguer, 241/32, 1492, setembre, 28, s. f. D'altra banda, el juny del 1515 Elionor Beneta va rebre en donació del seu fill, Benet Sapila, ciutadà de Barcelona, una esclava de nou anys anomenada Joana, de Trípoli —AHPB, Francesc Gerard Fogassot, 284/5, 1515, juny, 1, s. f. Cal assenyalar que les operacions dutes a terme per alguns membres de la família Sapila, cap d'ells relacionat amb cap mena d'ofici o vinculat a estaments nobiliaris, van ser certament nombroses. Entre l'octubre del 1484 i el juny del 1515, sis d'ells —Bernat, que era pare, al seu torn, d'Antoni Jaume, Benet, Bernat Sever, Esteve Benet i Joan— van ser propietaris d'almenys set esclaus: AHPB, Pere Triter, 239/2, 1484, octubre, 1, f. 82v; AHPB, Joan Marc Miquel, 246/12, 1489, agost, 12, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/32, 1492, setembre, 28, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/18, 1497, juny, 27, f. 51v; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/7, 1498, gener, 12, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/29, 1505, gener, 28, s. f.; AHPB, Joan Faner, 213/2, 1509, juliol, 23, s. f.

157. L'abril i l'octubre del 1493, per exemple, Antònia, vídua de Joan Sarriera, ciutadà de Barcelona, va comprar l'esclau barbaresc Vicent, de catorze anys, pel qual va pagar quaranta lliures, i la captiva Caterina, wòlof, d'uns vint-i-quatre anys, batejada a l'església parroquial de Santa Caterina de València el setembre d'aquell mateix any, valorada en trenta-sis lliures; AHPB, Galceran Balaguer, 241/33, 1493, abril, 2, s. f.; 241/34, 1493, octubre, 11, s. f.

158. El 24 de desembre de 1482, Antònia, vídua de Bernat Turell, va prometre l'afranquiment a la seva esclava negra Maria, de Barqa, d'uns trenta-cinc anys, si la servia amb fidelitat, sense absentar-se sense el seu permís, durant vuit anys —AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1482, desembre, 24, f. 20r. Per la seva banda, Agnès, vídua de Joan Feruc, va manumetre la seva esclava Joana, de setze anys d'edat, a canvi del lliurament d'una quantitat mòdica, sis lliures barceloneses; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/38, 1491, maig, 17, s. f.

159. Per qui temia per causa del seu embaràs; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/34, 1492, agost, 16, s. f.

160. Segons la documentació, van ser ciutadans de Barcelona cent deu individus (49,3 %), mentre que vint-i-dos en van ser habitants (9,7 %) i, de la resta, noranta-un propietaris barons, la qual cosa equival, en termes relatius, al 40,8 %, no s'esmenta la seva condició.

FUNDACIÓ NOGUERA

Cristòfol, operació amb la qual va guanyar quaranta lliures.[161] Semblantment, tant Pere Antoni d'Alòs com Francesc Bussot, Joan Miquel Pol i Francesc de Busquets van ser propietaris d'almenys dos esclaus, malgrat que sembla que algun d'ells estava interessat únicament en operacions de tipus especulatiu.[162]

Més destacada va ser la vinculació amb el mercat de compravenda de Francesc Marquet, venedor de tres esclaus negres el 1485, el 1496 i el 1503,[163] com també d'Alfons Suaus, que va col·locar, en tres operacions consecutives negociades segons el costum corsari, tres captius barbarescos, pels quals es va embutxacar uns beneficis teòrics de cent vint-i-dues lliures i mitja.[164] I el mateix hom pot dir de les activitats de Pere Joan de Santcliment, propietari de, com a mínim, quatre esclaus entre el 1479 i el 1506,[165] o de Pere Grau, àlies Llull, venedor de dos captius i comprador d'uns altres dos entre el 1488 i el 1491.[166]

Paga la pena destacar les activitats de dos compradors que, tot i no ser barcelonins, van acudir a la ciutat a comprar o vendre esclaus. Del primer, Bernat Oliver, de la parròquia de Santa Eulàlia de Provençana, sabem que, el desembre del 1487, va comprar a l'agricultor Joan Esteve, de Barcelona, un esclau de Bona anomenat Alí, de divuit anys, per quaranta-set lliures, quantitat que abonaria en dos terminis de sis

161. AHPB, Jaume Vilar, 245/8, 1492, maig, 1, s. f.; 1492, desembre, 17, s. f.

162. Per a Pere Antoni d'Alòs, AHPB, Pere Triter, 239/6, 1487, novembre, 21, s. f.; 239/15, 1496, gener, 19, f. 97v; per a Francesc Bussot, AHPB, Pere Triter, 239/15, 1495, agost, 22, f. 24v-25r; AHPB, Joan Vilana, 257/7, 1504, desembre, 14, s. f.; per a Joan Miquel Pol, AHPB, Lluís Carles Mir, 261/8, 1498, setembre, 5, s. f.; 261/15, 1504, desembre, 6, s. f. Quant a Francesc de Busquets, les dues úniques notícies conservades als arxius notarials el situen venent dos esclaus els dies 14 i 17 de juliol de 1486; AHPB, Esteve Ponç, 230/3, 1486, juliol, 14, f. 77r; AHPB, Pere Triter, 239/4, 1486, juliol, 17, s. f.

163. Alguns indicis suggereixen que Marquet, que sembla que va negociar la seva primera venda l'abril del 1485 amb el cavaller Joan Boscà —AHPB, Esteve Ponç, 230/3, 1485, abril, 15, f. 34r—, va mantenir algun tipus de relació amb activitats comercials i/o productives. Així, per exemple, quan va vendre l'esclau negre Martí, de Portugal, a l'assaonador Francesc Pujalt, es va cobrar les quaranta lliures en què l'havien valorat en dues-centes seixanta pells de xai; AHPH, Lluís Carles Mir, 261/33, 1503, març, 23, s. f.

164. Tot i que una de les cartes de venda especifica que les cinquanta lliures obtingudes per la venda d'Alí van anar a parar a les mans de Francesc de Paix, senyor i capità d'una galera —AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/22, 1483, novembre, 19, s. f.—, probablement l'origen dels esclaus venuts per Suaus; els altres dos documents a AHPB, Galceran Balaguer, 241/11, 1483, novembre, 12, f. 29r, i AHPB, Bartomeu Requesens, 203/27, 1483, novembre, 19, s. f.

165. AHPB, Esteve Soley, 222/6, 1479, febrer, 18, s. f.; AHPB, Andreu Mir, 234/7, 1479, agost, 2, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/12, 1502, juliol, 7, s. f.; 261/16, 1506, febrer, 25, s. f.

166. AHPB, Pere Triter, 239/6, 1488, abril, 18, s. f.; 239/8, 1489, juliol, 23, f. 10r; 239/9, 1490, novembre, 24, s. f.; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/34, 1493, juliol, 17, s. f.

NOGUERA

mesos cadascun. El juny del 1492, Oliver va acudir de nou al mercat barcelonès per comprar l'esclau negre Cristòfol, de Barqa, venut novament per Joan Esteve, no sense abans desemborsar les seixanta-vuit lliures en què es va acordar el seu preu. Un any més tard, Oliver va vendre novament l'esclau a Pere Viader, menor de dies, de la parròquia de Sant Boi de Llobregat, però per una xifra bastant més elevada, noranta lliures. L'última notícia sobre les seves operacions al mercat de Barcelona se situa al març del 1503, quan va comprar a Francisco de Cárdenas, veí de Baeza, oïdor del rei a Empúries, l'esclava negra Joana, d'uns quaranta anys, valorada en vint lliures.[167]

De la mateixa parròquia era Guillem Goday, que almenys dues vegades va actuar amb el seu pare, Arnau Goday, en operacions relacionades exclusivament amb la compra de mà d'obra esclava. El novembre del 1486, pare i fill van comprar al mercader Jaume Sech, de Barcelona, el captiu wòlof Amet, de vint-i-cinc anys, per quaranta-una lliures. Tres anys més tard, Guillem va adquirir a Càndida, vídua de Pere Corts, de la parròquia de Sant Vicenç de Sarrià, usufructuària i administradora de l'herència, i a Angelina, la seva filla, hereva universal del difunt i vídua, al seu torn, de Bartomeu Gilabert, de la mateixa parròquia, la captiva negra Eulàlia, de Barqa, d'uns quaranta anys d'edat, per la qual va pagar, mitjançant el seu pare, quaranta-cinc lliures. El desembre del 1492, Guillem va tornar a Barcelona en cerca de mà d'obra servil. Aquella vegada es va fer la propietat d'un jove esclau negre anomenat Cristòfol, també de Barqa, d'uns divuit anys, valorat en quaranta lliures. Finalment, gràcies a un document del 1495 sabem que els Goday almenys van tenir un captiu més i que, probablement, tots van conviure sota el mateix sostre: el 22 de març d'aquell mes, el llibert negre Martí Goday, que havia servit com a esclau a Santa Eulàlia de Provençana sota les ordres dels Goday, es va comprometre a pagar les vint-i-cinc lliures barceloneses fixades per Beatriu, esposa de Gilabert Albà, per comprar la llibertat d'Agneta, la seva futura esposa.[168]

L'últim nom que destaca és el de Francesc Oliver de Cassoles. I ho fa, sens dubte, per sobre de qualsevol altre. En sabem que, el 1481, era parroquià de Sant Vicenç de Sarrià i, amb més exactitud, del nucli conegut com Sant Gervasi de Cassoles. És probable que, pel seu cognom, Francesc pertanyés a una de les famílies més destacades

167. AHPB, Bartomeu Requesens, 203/30, 1487, desembre, 28, s. f.; 203/33, 1492, juny, 21, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/9, 1493, agost, 7, s. f.; 245/23, 1503, març, 15, s. f.

168. AHPB, Bartomeu Requesens, 203/29, 1486, novembre, 9, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/5, 1489, desembre, 5, s. f.; 245/8, 1492, desembre, 17, s. f.; AHPB, Joan Mates, 221/7, 1495, març, 22, s. f.

FUNDACIÓ NOGUERA

d'una població que, segons el fogatge del 1359, tan sols tenia set cases. Sigui com vulgui, la veritat és que el 21 de març de 1481 va comprar al cavaller Miquel Joan de Soler, domiciliat a València, un captiu negre anomenat Joan, d'uns trenta-tres anys, per trenta-cinc lliures. El 21 de novembre de 1487 va comprar al sucrer Nicolau Sala el captiu Joan, barbaresc, d'uns trenta anys, al qual li faltaven els queixals, pel qual va pagar vint-i-quatre lliures.[169] Des d'aleshores, les activitats de Francesc en la compravenda d'esclaus es van incrementar. I no és desgavellat pensar que bona part de la seva fortuna personal (des del 1501 la documentació s'hi refereix com a senyor de la casa de Cassoles) la recollís movent-se, amb habilitat, en les xarxes del negoci esclavista. El 1488, per exemple, va especular amb el valor de l'esclau barbaresc Joan, bo i posant-lo novament en venda i obtenint-ne una plusvàlua neta de vint-i-sis lliures barceloneses, suma que hauríem d'afegir a les rendes de treball que, segurament, va percebre durant els vuit anys que va estar al seu servei.[170] I entre aquell any i el febrer del 1506, es va servir dels mercaders João Rodrigues, de Setúbal; Pedro Bolas, saragossà; Nicolau Pellicer, de Barcelona, i Bernat Ullestret, de Cotlliure, com també del castellà Álvaro de Madrigal, domiciliat a Empúries, per comprar i vendre un mínim de set captius majoritàriament negres.[171]

169. Respectivament, AHPB, Miquel Franquesa, 212/20, 1481, març, 21, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/21, 1487, novembre, 21, f. 73v-74r

170. AHPB, Guillem Jordà, menor, 216/31, 1488, juliol, 17, s. f.

171. AHPB, Pere Triter, 239/9, 1491, març, 11, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/44, 1498, març, 5, s. f.; AHPB, Bartomeu Torrent, 256/15, 1499, desembre, 19, f. 50v; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/11, 1500, octubre, 20, f. 10r; AHPB, Galceran Balaguer, 241/50, 1501, juny, 8, s. f.; 241/51, 1502, agost, 19, s. f.; AHPB, Antoni Benet Joan, 259/43, 1503, agost, 21, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/57, 1506, febrer, 6, s. f.

NOGUERA

FUNDACIÓ
NOGUERA

ESCLAUS PER SERVIR, ESCLAUS PER TREBALLAR

L'11 de desembre de 1486, Pere Eiximeno, canonge de la catedral de Barcelona, va escriure una carta petitòria a Joan Muñoz, prevere beneficiat a la mateixa església, en què li sol·licitava que es fes càrrec, en nom seu, dels quinze florins d'or que havia deixat a deure al mercader Joan de Tremp i a la seva esposa Oliba per la compra d'una esclava, valorada en quaranta lliures barceloneses.

Animat per la seva germana, Eiximeno s'havia decidit a adquirir la jove serventa a pesar que la seva situació econòmica no li permetia de pagar al comptat el preu acordat. Si més no, això és el que argumentava. Per això va sol·licitar a Muñoz que es fes càrrec d'un deute que, d'altra banda, no era excessivament elevat, poc més del 20 % del valor de l'esclava. La petició no era gratuïta, ni buscava cap mena de favor. De fet, era plenament justificada: Muñoz devia a Eiximeno vint ducats d'or. I aquella no era la primera vegada que tractava de recuperar-los, ni que fos parcialment. Però el més interessant del document rau en les reprimendes velades que el canonge llançava contra el prevere: si li hagués pagat les monedes que li devia, hauria pogut costejar, sense més complicacions, el preu de l'esclava, però també hauria pogut comprar un altre captiu negre "per exir de missèria de moços", com Joan de Tremp li havia ofert a un preu atractiu, seixanta-nou lliures barceloneses per ambdós esclaus, home i dona.[1]

És probable que Eiximeno volgués els esclaus per utilitzar-los com a servidors domèstics dins de l'àmbit privat. Tret que s'involucrés en operacions de tipus especulatiu, o que els posés a disposició d'aquell qui pagués per ells en règim de lloguer o a jornal, l'ús més habitual

1. AHPB, Dalmau Ginebret, 219/21, 1486, desembre, 29, s. f.

NOGUERA

que un home d'església podia fer de la mà d'obra esclava era aquell. A l'extrem oposat, el món artesanal, completament inserit en una gradació de categories laborals que es movien entre els extrems del treball obligat i el treball lliure assalariat, entenia els esclaus com a braços amb què produir, eines amb què reduir els costos i augmentar els beneficis. I, a mig camí d'ambdues realitats, multitud de propietaris de diferents perfils socioprofessionals van comprar i van vendre esclaus per especular amb el seu valor, els van retenir per aprofitar-los a casa seva, els van llogar a jornal o els van vendre *ad tempus* per períodes més o menys llargs, operacions que moltes vegades amagaven veritables contractes de treball.

Tanmateix, malgrat la seva dimensió comercial i d'intercanvi i la seva capacitat productiva susceptible de generar plusvàlues i rendes de treball, l'esclau va ser, primer de tot, un ésser humà. I va ser aquesta darrera característica, la seva humanitat, la que en va fer un veritable agent en una societat, la cristiana tardomedieval, que seria impossible d'entendre sense tenir en compte la seva participació. Lluny de la idea de la mera eina animada defensada pels autors clàssics,[2] l'esclau va ser una persona, home o dona, que va participar activament en les estructures de la comunitat lliure, però l'arribada de la qual a les ciutats del sud de l'Europa occidental va respondre, en primer lloc, a la voluntat d'explotar la seva capacitat laboral.

COMPRAR ESCLAUS PER FORMAR-LOS?

Gràcies als estudis empresos des del medievalisme, especialment en l'àmbit ibèric, la imatge de l'esclau com a mercaderia o com a objecte de luxe s'ha superat amb escreix. De fet, la inserció de la població esclava en el mercat laboral continuaria essent una perfecta desconeguda si no fos per les valuoses aportacions que, des del 2006, alguns investigadors han estat fent.[3]

Tanmateix, endinsar-se en l'anàlisi de l'ús laboral dels esclaus a la societat cristiana tardomedieval és una tasca complexa. I ho és, precisament, perquè les fonts notarials tendeixen a ocultar el funcionament d'un mercat laboral en el qual la seva pròpia dinàmica feia que la con-

2. Cf., més endavant, el capítol titulat "De l'home animal a l'ésser humà".

3. Per a la península Ibèrica, és obligat esmentar els treballs recollits al número 52/53 de la revista *Recerques*: FURIÓ (2006), "Treball"; SALICRÚ (2006), "L'esclau"; JOVER, MAS i SOTO (2006), "Colonització"; MARZAL (2006), "El treball"; GONZÁLEZ (2006), "La funció", als quals cal afegir alguns dels que, des d'aleshores, ha publicat Roser Salicrú, com SALICRÚ (2009), "Slaves", i ÍDEM (2010), "La explotación".

tractació de tota mena de treballadors, ocasionals o no, fos verbal i no pas escrita.[4] Així que no ha d'estranyar que els indicis que figuren als manuals notarials sobre la col·locació efectiva de la mà d'obra esclava siguin rars, escassos i accidentals. Això explica que, per acostar-nos amb mínimes garanties d'èxit a l'anàlisi de l'ús laboral dels esclaus, abans haguem de fer algunes observacions de caràcter metodològic.

En primer lloc, hom ha acceptat comunament la idea que l'esclau servia exclusivament els seus propietaris,[5] la qual cosa ha portat a la conclusió que, si el treball femení quedava normalment circumscrit a l'àmbit domèstic, el masculí es relacionava, preferentment, amb les activitats socioprofessionals dels amos i, paral·lelament, amb les tasques de la llar més dures.[6]

En segon lloc, adquirir un esclau comportava una forta inversió econòmica que no tots els propietaris, especialment els més modestos, eren capaços de satisfer al comptat. A la Barcelona de 1479-1516, fins a cent nou vegades els compradors van haver de recórrer a la carta de deute per poder fer-se un captiu (el 14,4 % de totes les vendes documentades), amb uns terminis d'amortització que acostumaven a anar dels sis als vint-i-quatre mesos. A més, posseir un esclau implicava haver-lo d'alimentar, allotjar i vestir acceptablement, encara que hom intentés reduir al màxim aquest cost.[7] O administrar-li atencions i medicines quan calgués. I suposant que els propietaris únicament fessin un ús directe de les capacitats productives dels seus captius, haurien d'haver-ho fet acceptant, probablement a contracor, el seu envelliment i la seva gradual pèrdua de facultats, la qual cosa, en definitiva, es traduïa en una devaluació del seu valor de mercat. De manera que el rendiment d'un esclau hauria d'haver estat prou ampli per fer rendibles els esforços esmerçats per comprar-lo i mantenir-lo en condicions òptimes.[8]

Si se sumen ambdues premisses, la conclusió sembla lògica: l'esclau servia, directament, els seus amos. Si era dona, la seva explotació quedava circumscrita a l'estricte àmbit domèstic. Si era home, la seva capacitat productiva s'aprofitava per a les activitats professionals del

4. Ibídem, p. 180.
5. Per exemple, Franco (1979), *La esclavitud*, p. 193.
6. Per a una crítica a aquestes idees, cf. Salicrú (2010), "La explotación", p. 173.
7. A pesar que Francesc de Marimon ja era llibert quan va firmar un contracte d'aprenentatge amb el paraire de draps de llana Joan Serra, aquest darrer no es va oblidar del seu origen i, si bé es va comprometre a proveir-lo "in cibo et potu bene et condecenter", ho va fer "iuxta tuam conditionem"; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/23, 1479, octubre, 22, s. f.
8. Salicrú (2010), "La explotación", p. 173-174.

NOGUERA

seu amo, sempre que aquest darrer es dediqués a oficis artesanals o a algunes de les professions en què un esclau pogués ser útil. De la qual cosa hom dedueix que la formació professional dels esclaus devia ser un mitjà per garantir-ne la productivitat i, per tant, fer rendible la seva adquisició. I si hom compara el seu preu mitjà amb el d'un servent lliure assalariat o amb el d'un treballador que pogués complir les seves mateixes funcions, sembla raonable pensar que era amortitzable a mitjà o, fins i tot, a curt termini.[9]

Tanmateix, l'aprenentatge d'un ofici pels esclaus no sembla que fos la norma general, encara que hi hagi algunes excepcions.[10] A més, si els havien esclavitzat de joves, difícilment devien tenir una professió. I, sens dubte, aquest extrem s'accentuava encara més entre els individus subsaharians, per als quals seria realment difícil fer encaixar els seus coneixements tècnics, propis dels estats clàssics de l'Àfrica occidental i central, en el teixit productiu de la ciutat.

Així mateix, l'alta mobilitat del mercat feia que els esclaus poguessin canviar fàcilment de mans. I ho feien, bàsicament, entre compradors i venedors amb perfils socioprofessionals completament dispars, com demostra l'anàlisi de les operacions de compravenda. Així, i sense cap mena de lògica aparent, un draper podia vendre un esclau a un sucrer, un boter a un frare mercedari, un calafat a un paraire, un blanquer a un notari, un ferrer a un jurista, un mestre en medicina a un agricultor, un fuster a un guarda de mar, un guanter a un flequer o un sastre a un ballester. I així fins en més del 95 % de les operacions documentades.[11]

9. A la Sicília de Frederic III, per exemple, el salari percebut per un servidor domèstic durant set anys era suficient per comprar un esclau, mentre que a la València de les acaballes del segle XIV i mitjan XV equivalia al que havia guanyat un assalariat lliure durant cinc o sis anys de treball. Semblantment, el preu d'un esclau a la Provença i a la Toscana equivalia a entre cinc i deu anys del que hom pagava per una domèstica lliure. A Florència hom ha calculat, potser amb optimisme excessiu, que la compra d'una esclava representava entre un any i un any i mig del salari d'un treballador manual a temps complet. Per a la Catalunya baixmedieval, tant Roser Salicrú com Josep Hernando i Antoni Riera-Melis han convingut que, al final del tres-cents, un agricultor o un llaurador percebia un salari anual de dotze a quinze lliures, més allotjament, manutenció, vestit i calçat; un manobre podia arribar a cobrar al voltant de trenta lliures per any, i, les primeres dècades del quatre-cents, un mariner podia enrolar-se per trenta-tres a cinquanta lliures anuals; totes les referències a ÍDEM (2010), "La explotación", p. 173-174.

10. Com Pere Bogatell, que, entre el 1378 i el 1381, no solament va ajudar el seu propietari, l'apotecari Francesc ses Canes, en les tasques del seu ofici, sinó que també va vendre a la botiga i va portar la comptabilitat del negoci; VELA (2003), *L'obrador*, p. 26-31 i 56-57; cf., també, SALICRÚ (2007), "Slaves", p. 334.

11. Cf., també, tot i que amb altres exemples, SALICRÚ (2010), "La explotación", p. 174-175. Essent generosos, i prenent en consideració professions que, sense ser afins,

NOGUERA

El més probable, doncs, però també el més lògic, és que els propietaris no apostessin obertament per la formació dels seus esclaus. De fet, l'anàlisi de les ordenances municipals que van regular els oficis artesanals corrobora, d'una banda, l'exclusió de la mà d'obra esclava d'aquells sectors que requerien una especialització laboral, sobretot en les activitats que treballaven amb materials nobles. I, de l'altra, la seva major utilització en aquells altres en què els coneixements tècnics no eren necessaris, però sí la força bruta, on el seu nombre també es va limitar, però no pas per ser esclaus, sinó perquè els mestres van haver d'adaptar la quantitat dels seus treballadors i aprenents, incloent-hi els captius, a les limitacions imposades per les ordenances que regulaven els seus oficis, bo i col·locant el treball esclau a la mateixa categoria productiva que l'efectuat pels assalariats lliures.[12] I, a mig camí, en alguns sectors, especialment al tèxtil, però també entre flequers i forners, les limitacions van ser molt més suaus, ja que, malgrat que els esclaus i els lliberts no van poder regentar un establiment propi, sí que ho van poder fer sempre que els cònsols de l'ofici els estimessin hàbils en les destreses necessàries, cosa que, en certa manera, sembla suggerir un cert grau de formació.

Així, el 1402, el govern municipal va disposar que cap llibert no pogués tenir taller de paraire o de tintorer a la ciutat o al seu terme, tret que hagués estat examinat pels cònsols dels oficis. De la qual cosa hom dedueix que alguns esclaus podien haver rebut algun tipus de formació durant el seu captiveri, per més elementals que fossin els coneixements adquirits.[13] Els oficis tèxtils, sens dubte un dels principals motors de l'economia barcelonesa, sembla que van ser els més proclius a aquest tipus d'obertura. De fet, fustanyers i teixidors també van permetre que alguns lliberts disposessin de taller propi. I tot plegat, i sense que comportés cap mena de contradicció, a pesar que impedissin la contractació d'esclaus de propietaris aliens al sector, com va succeir entre teixidors[14] i manters;[15] que vetessin la instrucció de lliberts que

podien compartir determinats processos productius (com cuirassers i espasers, calceters i paraires o vidriers i rajolers), o presentar determinades similituds (com sucrers i apotecaris, o revenedors i botiguers), i després d'eliminar els propietaris rendistes i els mercaders, tan sols en un 3,7 % de totes les operacions documentades compradors i venedors van pertànyer al mateix subsector professional.

12. Salicrú (2007), "Slaves", p. 333.

13. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-3, 1402, febrer, 18, f. 35r-v.

14. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-3, 1402, abril, 5, f. 37r; AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-16, 1483, setembre, 25, s. f.

15. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-11, 1490, agost, 31, f. 119v; registrada, també, a AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-18, s. f.

no haguessin estat esclaus de professionals de la indústria tèxtil, com van fer els perpunters,[16] o que prohibissin a esclaus i a lliberts de poder assolir i exercir la mestria, com va ocórrer entre els tintorers.[17]

Tot i que és pràcticament impossible trobar-ne exemples a la documentació notarial que ho certifiquin, sembla que va ser relativament habitual que entre cotoners, fustanyers i teixidors de lli alguns esclaus assolissin un cert grau d'especialització. Així ho suggereixen tant les ordenances que van prohibir que els fustanys confeccionats per captius es poguessin marcar amb el segell amb què els cònsols de l'ofici determinaven la qualitat de la fàbrica, i que els esclaus poguessin disposar de taller en el qual elaborar la seva pròpia producció (possibilitat únicament reservada als lliberts que haguessin obtingut llicència dels cònsols i dels prohoms),[18] com les que van obligar mossos i esclaus a passar per un període d'aprenentatge de sis mesos perquè els poguessin considerar batedors de cotó professionals.[19]

L'equiparació del treball esclau amb l'assalariat lliure, ni que només fos des d'una perspectiva merament organitzativa i de racionalització dels processos productius, sembla que també va existir en altres subsectors tèxtils. Així, tant paraires com tintorers i teixidors de draps de llana van tendir a equiparar el treball de lliures i d'esclaus en diferents fases de la producció, com les dutes a terme per batedors, cardadors, pentinadores i filadores d'estam i de llana.[20] Semblantment, en altres oficis, com espasers i guarnidors, d'una banda, i paletes, de l'altra, en limitar no tant l'ús d'esclaus com la mà d'obra auxiliar en general, també hom va tendir a equiparar, ni que fos de manera indirecta, mà d'obra esclava amb assalariats lliures.[21]

Entre espasers i guarnidors, per exemple, el 1444 hom va establir que els oficials no poguessin tenir al seu càrrec sinó mosso i aprenent,

16. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-8, 1456, novembre, 29, f. 11r.

17. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-6, 1442, desembre, 11, f. 104r-v.

18. AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-3, 1441, juny, 17, s. f.; AHCB, CC, *Ordinacions*, IV-6, 1442, juny, 13, f. 103r; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-8, 1461, desembre, 8, f. 169r.

19. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-6, 1434, novembre, 13, f. 29r-30v.

20. Tant paraires com tintorers i teixidors van fer plenament responsables els batedors dels danys que poguessin patir els draps durant la seva confecció. Així mateix, si els cardadors, les pentinadores o les filadores d'estam o de llana feien un ús incorrecte de la matèria primera, bo i gastant-ne més de la necessària, haurien de pagar-ne el valor al propietari, sota pena de perdre el jornal. Però si cap d'aquests treballadors era esclau, hauria de ser el seu amo qui es fes càrrec de les compensacions; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-4, 1416, novembre, 27, f. 49v; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-4, 1417, abril, 21, f. 69r; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-12, 1499, f. 17r i 25v-26r.

21. Cf., també, a SALICRÚ (2009), "Slaves", p. 329.

NOGUERA

mentre que els mestres podrien disposar d'un esclau, un aprenent i un mosso a jornal, llevat que no tinguessin captius, cas en el qual podrien substituir-los per aprenents, bo i respectant, això sí, la limitació de tres treballadors per cada mestre.[22] I per als paletes, i al·legant que el fi era que les obres es repartissin equitativament entre tots els mestres, hom va ordenar, el 1455, que aquests darrers tan sols poguessin tenir dos oficials a les seves ordres, lliures o esclaus, però mai superant aquest nombre. Si arribat el cas, i per necessitats puntuals, necessitessin més treballadors, haurien de contractar-los entre els menestrals lliures de l'ofici.[23]

Entre les professions artesanals que van treballar amb matèries primeres de valor, però, les posicions van ser divergents i van oscil·lar, segons els sectors, entre la prohibició total de la utilització de mà d'obra esclava i la seva regulació.

Així, entre els corallers, per als quals l'ús d'esclaus no devia ser estrany, malgrat que la seva presència sembla que hi va ser reduïda,[24] el 1453 hom va establir que cap mestre no pogués ensenyar l'ofici a esclaus que no fossin de la seva propietat, però amb la limitació que no en fossin més de dos, "ço és un mascle e una famella, o dues famelles".[25] El 1481, unes ordenances atorgades pel rei Ferran en van

22. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-6, 1444, juny, 4, f. 179r.

23. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-7, 1455, setembre, 22, f. 139v-140v. D'altra banda, si més no pel que fa al tracte que mereixien treballadors i familiars en els seus honors fúnebres, les ordenances de la confraria de Sant Bernadí dels esparters i els vidriers van establir que els esclaus dels confrares es vetllessin en igualtat de condicions, com es feia amb qualsevol altre agremiat o familiar directe —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-8, 1456, novembre, 29, f. 5r—, i, entre els tintorers, els esclaus utilitzats a l'ofici es van assimilar a qualsevol altre treballador dins de l'estructura gremial de la confraria de Sant Joan Baptista i Sant Llorenç, per la qual cosa podrien rebre, després del pagament previ de les quotes corresponents (un diner cada dissabte), assistència mutual, com qualsevol altre confrare; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-11, 1497, juliol, 6, f. 178r.

24. Així ho constaten tant Pierre Bonnassie —Bonnassie (1975), *La organización*, p. 97-98—, com Roser Salicrú —Salicrú (1998), *Esclaus*, p. 81—, que tan sols documenta dos corallers entre els nou-cents setze propietaris que van registrar els seus esclaus a l'assegurança obligatòria contra la fuga gestionada per la Diputació del General. A aquestes evidències caldria afegir-hi les que es recullen en aquest treball: entre els propietaris d'esclaus documentats a la Barcelona del Renaixement, tan sols tres van ser corallers.

25. AHCB, *Gremis*, 15-1, 1453, febrer, 15, f. 2r-v; també a Bonnassie (1975), *La organización*, p. 97. Així mateix, hom va prohibir a mestres i a obrers de donar feina a esclaus aliens, bo i disposant que, en cas de necessitar mà d'obra, la contractessin entre homes i dones lliures. També hom va prohibir als lliberts de poder exercir com a mestres, i es va permetre a les vídues de mestres corallers que tinguessin en propietat esclaus instruïts en l'art del corall de poder utilitzar-los únicament al taller familiar, encara que la matèria primera fos d'altres persones.

NOGUERA

ampliar el nombre a tres i sense limitacions quant al gènere,[26] probablement en un intent per reactivar un sector que havia estat, i podia tornar a ser-ho, clau per a l'economia de la ciutat, i que cal interpretar dins del context de la política fernandina del *redreç* econòmic.[27] I, el novembre del 1490, hom va tornar novament a la limitació inicial, bo i assenyalant, però, que només es podrien utilitzar esclaves i que, únicament, podrien dedicar-se a tasques de perforació i no pas a treballs que exigissin una major destresa.[28]

Al contrari, l'actitud tant d'argenters com de batifullers i oripellers davant de la possibilitat de tenir mà d'obra esclava va ser radicalment oposada. Si el 1402 les autoritats municipals havien prohibit a esclaus i a lliberts de disposar de "taula d'argenteria en la ciutat e termens d'aquella" i als argenters d'instruir-los en l'ofici bo i argumentant que cometien un gran nombre de fraus,[29] el 1468 hom va prohibir a oripellers i batifullers d'adquirir esclaus per fer-los treballar als seus tallers

26. AHCB, *Gremis*, 15-1, 1481, juliol, 4, f. 46r; també a BONNASSIE (1975), *La organización*, p. 98. Novament, les ordenances van permetre a les vídues de mestres i de mercaders corallers que tinguessin esclaus al seu servei d'utilitzar-los, sense limitació de nombre, al seu propi taller, sia amb corall propi, sia d'altri, sempre que fossin hàbils per a l'ofici.

27. Com també s'ha de fer amb la reial pragmàtica aprovada a les Corts del 1481, posteriorment incorporada a les Constitucions de Catalunya, que va prohibir als qui no fossin súbdits de la Corona de pescar lliurement corall en territori catalanoaragonès, mesura pensada especialment per protegir la pesca a Sardenya i per garantir el monopoli barcelonès de la seva manipulació i comercialització, part fonamental de les polítiques de reactivació, com els mateixos consellers reconeixien, el 1491, en referir-se, explícitament, a "lo redreç de la mercadería, en que gran part consisteix la negociació dels corals"; cf. SALICRÚ (2005), "Una lluita", p. 317-320, n. 28 per a la citació.

28. AHCB, *Gremis*, 15-1, 1490, novembre, 11, f. 54v; també a BONNASSIE (1975), *La organización*, p. 98. A més, davant dels temors que, un cop afranquits, els lliberts poguessin sortir del Principat dominant l'art del corall, hom va disposar que cap mestre o obrer no ensenyés l'ofici a cap esclau, llevat que la matèria primera fos de la seva propietat, i que, en cas de requerir mà d'obra, l'obtingués dels obrers lliures i dels lliberts de l'ofici. Si bé aquests reglaments es van aprovar per regular el nombre d'esclaus que podien participar en l'activitat corallera, Bonnassie adverteix que es devien respectar comptades vegades. Així, el 1457, el coraller Bartomeu Llimona, a qui la reglamentació que afectava el gremi no permetia de tenir més de dos esclaus, en va assegurar quatre, un tàrtar, un rus, un circassià i una circassiana —MADURELL (1955), "Los seguros", p. 169, doc. 19—, als quals caldria afegir un cinquè esclau sota les ordres de Bartomeu, Jaume, que, el 1477, essent ja llibert i portant el cognom del seu antic propietari, treballava com a coraller; AHPB, Andreu Mir, 234/7, 1477, desembre, 30, s. f.

29. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-3, 1402, juliol, 11, f. 43r-v. El 1449, les ordenances de la confraria van tornar a recordar la prohibició de col·locar esclaus a l'ofici —AHCB, *Gremis*, 15-1, 1449, f. 2r-v—. Aquesta prohibició també va afectar moros i jueus, tant lliures com esclaus, cosa que indueix a pensar que l'exclusió responia a criteris religiosos i no pas jurídics, ja que sards, grecs i fills d'esclava i de català lliure de naixença sí que s'hi podrien ocupar.

i, sis anys més tard, es va eradicar completament l'ús de captius i de lliberts a l'ofici, acusats tots de fondre l'or procedent del robatori de vaixelles, anells, joies i altres objectes i, fins i tot, de fabricar moneda falsa "e altres delictes en gran dan de la cosa pública".[30]

Treball no especialitzat i mà d'obra esclava

Encara que aquests textos normatius puguin suggerir la idea que els esclaus es van integrar de manera efectiva al món artesanal, bo i formant-se i assolint l'especialització suficient per poder regentar, essent lliberts, i només en alguns sectors, els seus propis negocis, la veritat és que la majoria dels indicis documentals suggereixen justament el contrari: la major part dels esclaus, especialment els barons, s'hauria ocupat, de manera generalitzada i sistemàtica, en tasques dures en què l'únic requisit era la força física i no pas la destresa tècnica.

Així, per exemple, la proliferació de bans que castigaven els esclaus que robaven fruites, llenya i verdures als horts i als camps de la ciutat, especialment significatius des del 1483 i durant les dues primeres dècades del segle xvi, suggereixen l'ocupació de mà d'obra esclava en tasques de tipus hortícola, com també ho fan alguns instruments notarials.[31]

L'ús dels esclaus en aquest tipus d'activitats no va ser un fenomen ni excepcional ni exclusiu del final del segle xv. El moment en què apareixen per primer cop les disposicions que castigaven els furts de verdures i hortalisses comesos per esclaus (març del 1394) és més o menys coetani a les queixes dels habitants de la ciutat davant dels

30. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-9, 1468, setembre, 2, f. 124v; IV-10, 1474, novembre, 10, f. 66r-v. Sembla que l'ordenança es va complir rigorosament. Així, el febrer del 1476, davant de la impossibilitat de trobar feina perquè tots els mestres a què havia acudit es negaven a contractar-lo, el llibert Joan, batifuller, que es va preocupar per deixar ben clar al Consell de Trenta, per mitjà del seu representant, que no volia "tenir obrador ni fer fahena per sí", sinó treballar per a tercers, va decidir de presentar un recurs que es va desestimar a pesar de tenir l'informe favorable del conseller en cap, ja que va prevaler la doctrina jurídica d'observar "la ordinació feta per la ciutat sobre lo exercici de l'ofici de batifuller e, següentment, un capítol que prohibeix que home qui sia o sia stat sclau no puxe ser admés en lo dit exercici"; AHCB, CC, *Deliberacions*, II-23, 1476, febrer, 23, f. 55v; cf., també, a Bonnassie (1975), *La organización*, p. 102, i Plazolles (2000), "Trayectorias", p. 622.

31. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-11, 1483, setembre, 11, f. 40v.; IV-13, 1511, setembre, 6, f. 31r; 1515, agost, 31, f. 120r. El setembre del 1481, Berenguer de Muntmany va prometre la llibertat al seu esclau Antoni si, durant set anys, s'encarregava de l'atenció i de la poda de les seves vinyes, entre d'altres tasques. A més, una vegada complert el servei i durant la resta de la seva vida, hauria de fer l'esmotxadura anual de les plantes, feina per la qual percebria, com a compensació, el companatge corresponent a cada jornada treballada; AHPB, Marc Busquets, major, 210/6, 1481, setembre, 17, s. f.

immoderats salaris exigits per bracers i jornalers lliures, argument que s'havia esgrimit per explicar, com hem vist, l'augment de la mà d'obra esclava i la seva probable utilització en tasques de tipus agrícola.[32] Aquestes ordenances no es tornarien a publicar fins al setembre del 1483, la qual cosa suggereix la pervivència d'aquest tipus d'explotació laboral. I així semblen demostrar-ho, a més dels bans pregonats des de l'àmbit municipal, algunes altres evidències documentals, com la querella presentada a l'estiu del 1500 contra Cristòfol, esclau negre de l'assaonador Joan Pujalt, per haver estat sorprès robant als horts de l'infant Enric d'Aragó.[33] De fet, mentre que és extremament difícil documentar lliberts especialitzats en algun ofici artesà, succeeix justament el contrari amb els que es van dedicar a l'agricultura, especialment durant la primera meitat del quatre-cents,[34] o a subsectors relacionats amb les feines del camp, com la molineria,[35] per no dir del nombre relativament elevat de lliberts bracers documentat durant bona part del segle XV.[36]

FIGURA 73
Lliberts amb ofici conegut i antics propietaris, 1479-1516

Llibert	*Ofici*	*Antic propietari*	*Ofici*
Joan Anger	traginer	-	-
Cristòfol Corina, negre	traginer	-	-
Jacobí Dala	traginer	Bernat Dala	-
Juan de Burgos	traginer	-	-
Joan Fàbregues, negre	traginer	Pere Guillem Fàbregues	mercader
Jordi Ferreres, tàrtar	traginer	Felip de Ferreria	-
Joan Fontanils	traginer	-	-
Martí Hospital, negre	traginer	-	mercader
Jordi Oliver	traginer	Francesc Oliver	seller
Joan Portera, negre	traginer	-	-
Antoni Quintana	traginer	Gabriel Quintana	ferrer

32. Cf. en aquest mateix llibre, p. 42.
33. AHPB, Lluís Carles Mir, 261/10, 1500, agost, 1, s. f.
34. Cf. PLAZOLLES (2000), "Trayectorias", p. 620, on s'afirma que, sobre una mostra de cinc-cents lliberts, el 13,9 % es va dedicar a l'agricultura i a l'horticultura; cf., també, ALBACETE (2006-2007), "Els lliberts", quadre 1, p. 148-157, doc. 4, 25, 41, 42 i 57, i ÍDEM (2008), "Els lliberts", p. 149.
35. ÍDEM (2006-2007), "Els lliberts", doc. 53, 54, 55, 61 i 75.
36. Durant la primera meitat del quatre-cents, els lliberts definits com a jornalers o bracers sembla que van ser majoritaris, bo i ocupant prop de la meitat de la població exesclava documentada; PLAZOLLES (2000), "Trayectorias", p. 620.

NOGUERA

Llibert	*Ofici*	*Antic propietari*	*Ofici*
Jaume Requesens, negre	traginer	-	-
Valentí Ros	traginer	-	-
Martí Sabata, negre	traginer	Pere Sabata	arxipreste
Joan Setantí	traginer	-	-
Martí Casaldàguila, negre	bracer	Bernat Joan Casaldàguila	-
Miquel Dala	bracer	Bernat Dala	mercader
Joan Gallo, negre	bracer	-	-
Miquel Vidal, negre	bracer	-	-
Joan Boïl	bracer	Enric Boïl	
Antoni Mates, negre	criat	Melcior Mates	mercader
Valentí Lopis	ferrer	Leonard Lopis?	-
Francesc de Marimon	paraire	Joan Bernat de Marimon	-
Mateu Noguera	assaonador	Joan Noguera	assaonador
Antoni, negre	sabater	-	-

Font: AHPB

L'anàlisi de les ocupacions laborals dels lliberts, doncs, ens pot donar una bona idea del rumb que havien pres les seves vides durant l'esclavitud. No deixa de ser summament il·lustratiu constatar que la majoria d'ells no disposava de cap mena d'especialització laboral. Al contrari, es van dedicar, fonamentalment, al tragí de mercaderies o a l'execució del tipus de feines destinades al treball ocasional que feien bracers i jornalers, quan no van compartir esforços al costat de mossos de corda o camàlics.

La participació dels esclaus com a camàlics és documentada, si més no, des del 1328.[37] A partir del 1414, però, els consellers van iniciar un dilatat procés de gradual erosió de la presència de mà d'obra esclava i lliberta en aquell tipus d'activitats quan van prohibir, només als captius, l'exercici de l'ofici. Anys més tard, l'agost del 1432, les autoritats municipals van establir que, en endavant, les tasques dutes a terme pels camàlics quedessin a les mans de cristians lliures de naixença. La disposició es va rectificar amb prou feines uns mesos després, el novembre d'aquell mateix any: el govern municipal va aixecar la prohibició, però només als esclaus i lliberts sards i cristians orientals bo i fent ús de la doctrina de l'exclusió sobre la base de qüestions religioses i no pas jurídiques. Finalment, el 1445, els consellers van

37. AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1328, f. 115r; repetida el 1334 i el 1339.

FUNDACIÓ NOGUERA

prohibir als esclaus, però no pas als lliberts de sang cristiana, la seva participació en l'ofici.[38]

Semblantment, el nombre relativament elevat de lliberts traginers que hom detecta a les acaballes de l'edat mitjana (fig. 73) sembla estar relacionat amb l'ús de mà d'obra esclava per al tragí de mercaderies. Així, per exemple, el novembre del 1458 el consistori municipal va prohibir als traginers de blat de blasfemar dins de la casa del pes de la farina. A més d'imposar als infractors una pena pecuniària d'un sou o l'ingrés a la presó durant un dia, l'interessant de l'ordenança és que també va establir l'emmordassament amb un morrió que només podia retirar l'administrador del pes de la farina, o algun dels seus subordinats, si el qui cometia la infracció era esclau, llevat que el seu amo pagués la multa.[39]

Tot sembla indicar que, durant la segona meitat del quatre-cents, la utilització de lliberts i d'esclaus per al tragí de mercaderies estava plenament estesa. De fet, el seu nombre va esdevenir tan elevat que va justificar la fundació d'una confraria a instància dels "macips de ribera, olim moros, aprés, emperò, convertits a nostra sancta fe catòlica christiana", sota l'advocació de santa Eulàlia de Mèrida, en la qual només podrien ingressar esclaus i lliberts batejats que exercissin a l'ofici,[40] com prèviament havia succeït també amb els lliberts d'origen oriental que van treballar com a bastaixos durant la primera meitat del quatre-cents, els quals es van aplegar, si més no fins al 1445, a la confraria de Santa Caterina.[41]

Tot i que traginers i bastaixos d'origen esclau van disposar de confraries pròpies, la veritat és que les friccions amb la comunitat lliure van ser constants i van tendir a erosionar la seva independència professional, fonamentalment per una qüestió econòmica: les quotes que pagaven setmanalment als bacins de les seves associacions eren inferiors a les que estaven obligats a satisfer els qui es dedicaven a les mateixes feines però eren lliures de naixença, la qual cosa, a la pràctica, consolidava una dinàmica que afavoria els primers.

38. AHCB, 1G, *Rúbriques d'ordinacions*, ms. 38, 1414, f. 115r; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-4, 1432, agost, 11, f. 33r; IV-6, 1432, novembre, 22, f. 93r-v; 1445, abril, 7, f. 165r-v.

39. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-8, 1458, novembre, 23, f. 53v.

40. AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-21, 1514, maig, 18, s. f. La fundació de la confraria és de data incerta, però probablement es pot situar cap a l'equador del segle XV.

41. AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-4, 1445, abril, 20, s. f.

NOGUERA

Així, quan els exesclaus bastaixos d'origen oriental van fundar la confraria de Santa Caterina, ho van fer superposant la seva fraternitat a la de Sant Macià i Santa Tecla, anterior a la seva, a la qual feia temps s'associaven els bastaixos autòctons. Però ho van fer des d'una posició d'avantatge, per tal com les quotes setmanals que havien de pagar els anomenats cristians "de la centura" (un diner) eren inferiors a les satisfetes pels mossos de corda autòctons (tres diners) per exercir exactament la mateixa feina, la qual cosa havia provocat que molts dels lliures intentessin ingressar a la fraternitat dels lliberts amb la intenció d'estalviar-se bona part de les setmanades. Que, el febrer del 1439, el consistori municipal ordenés als camàlics lliures de naixença inscrits a la confraria de Santa Caterina de cotitzar tant en aquesta fraternitat com en la de Sant Macià i Santa Tecla no devia ser una mesura ben rebuda. De fet, cinc anys més tard, el conflicte, lluny de resoldre's, s'havia enconat. Els confrares de Sant Macià i Santa Tecla pressionaven els lliberts perquè paguessin les quotes a la seva fraternitat i no pas a la de Santa Caterina. Malgrat que els consellers van tractar de protegir els lliberts bo i establint que podrien treballar com a mossos de corda pagant únicament a la caixa de la seva confraria, finalment, l'abril del 1445, i després de comprovar que, per aquesta via, el conflicte no es resoldria, les disputes es van concloure unificant ambdues associacions en una.[42]

Sembla raonable pensar que la major antiguitat de la seva associació fos argument suficient perquè, en un tipus de reacció defensiva davant del que es podria haver interpretat com un atac frontal a l'exercici de les seves activitats professionals, els lliures de naixença pressionessin

42. AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-3, 1439, febrer, 21, s. f.; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-6, 1444, abril, 22, f. 146r-v; AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-4, 1445, abril, 20, s. f. Des d'aleshores, els qui pertanyessin a la confraria de Santa Caterina podrien ingressar, també, a la de Sant Macià i Santa Tecla, i viceversa. Tots els mossos de corda celebrarien a l'altar major de l'església de Santa Maria del Mar, com ja ho feien, tres festes anuals en devoció als tres patrons que els emparaven. A més, hom va ordenar que, sia a la processó del Corpus Christi, sia en altres festes i solemnitats, tant els camàlics de Sant Macià i Santa Tecla com els de Santa Caterina farien una sola lluminària composta de ciris de la mateixa cera i color i d'un ciri major que tindria, a més de la imatge de la Verge, les dels tres patrons. Així mateix, hom va establir que, des d'aleshores, els camàlics podrien elegir tres prohoms de l'ofici, que haurien de ser casats, i deu jurats més, sis de casats i quatre de solters, com ja es feia a la confraria de Sant Macià i Santa Tecla. A més, tots els camàlics pagarien una única quota de tres diners setmanals a la caixa comuna de l'ofici, que tindria tres claus, dues de les quals serien custodiades per dos dels tres prohoms i la tercera, per un jurat solter. Finalment, hom va establir que, si algun camàlic s'absentava de la ciutat i tornava un temps després, els prohoms tindrien la potestat per fer-li gràcia del que degués a la caixa comuna fins a un màxim de tres sous barcelonesos.

FUNDACIÓ NOGUERA

per acabar aquella situació de competència injusta. Tanmateix, perquè emergissin les tensions no era indispensable que la confraria fundada per lliures fos anterior a la creada per esclaus i lliberts. Valia amb la seva sola existència.

Quan els traginers lliures van fundar la confraria de Sant Antoni, per exemple, feia temps que els lliberts de Santa Eulàlia de Mèrida disposaven de la seva associació. I no és desgavellat pensar que ho van fer, precisament, amb la intenció de contrarestar l'hegemonia dels de Santa Eulàlia i rompre el que, probablement, s'havia convertit en monopoli. Els traginers lliures van arribar a obligar els esclaus i els lliberts a pagar, setmanalment, un diner cada dissabte a la caixa de la seva fraternitat, pressions que tan sols van aconseguir acabar el clima de "bon amor, pau y concòrdia" que, fins llavors, i segons la retòrica de la documentació municipal, havia prevalgut entre ambdues associacions. La solució adoptada aquesta vegada va ser diferent: si bé no es va donar per extingida la confraria fundada, en origen, per esclaus i lliberts "de linatge de moros", la veritat és que, a la pràctica, des del maig del 1514 es va reconvertir en una associació de caràcter mixt que va obrir les portes a l'ingrés dels traginers lliures. I tot plegat malgrat que les autoritats municipals van reconèixer "los molts serveis proveïts a la cosa pública de la dita ciutat per los dits confrares de la dita confreria de Sancta Eulàlia".[43]

Juntament amb camàlics i traginers, els barquers també van integrar perfectament en el seu sistema de treball la mà d'obra esclava, malgrat una política un xic peregrina a causa dels intents tant de la monarquia com del municipi de limitar la seva participació.[44]

El 1340, Pere el Cerimoniós va dictar que cada barquer tan sols podria tenir dos esclaus al seu servei. Tanmateix, el 1350, després de la irrupció de la pesta negra i a causa de les protestes dels consellers pels problemes que ocasionava la mesura, la disposició es va derogar. Des d'aleshores, tot sembla indicar que els barquers van utilitzar lliurement la força bruta dels esclaus. Fins i tot el 1380, quan es va constituir

43. Els consellers de Barcelona van ordenar que, des d'aleshores, qualsevol persona que es dediqués al tragí de mercaderies, "encare que no sien stats moros o de altra nació de infels", pogués ingressar a la confraria "no obstant la pretenció dels dits confrares de Sanct Antoni", pagant únicament a la caixa de Santa Eulàlia sense veure's obligats a "entrar ni contribuïr o pagar en la dita confreria de Sanct Antoni, com axí hage paregut ésser de justícia y rahó, y satisfer per lo benefici y útil de la dita ciutat e conservació de les dites confreries"; AHCB, CC, *Ordinacions originals*, XXVI-21, 1514, maig, 18, s. f.

44. SALICRÚ (2009), "Slaves", p. 331.

la confraria de l'ofici, hom va preveure que cada barquer pagués les quotes dels seus esclaus perquè hi quedessin integrats.[45]

Així, doncs, si més no fins al 1454, els barquers van poder fer un ús il·limitat de la mà d'obra esclava per a les tasques de càrrega i descàrrega de les embarcacions que arribaven fins a la platja de Barcelona. Tanmateix, el setembre d'aquell any, el govern municipal, entenent que, "per tenir un barquer molts sclaus, lo exercici de la mercaderia és stat molt periudicat e lo dit office de barquer molt alterat", va aprovar legislació nova que va imposar un màxim de tres esclaus per cada barquer, que havien de ser de la seva propietat i no d'altres. Així mateix, hom va disposar que a les barques en què es transportaven les mercaderies hi viatgés, en cada trajecte, a més dels esclaus, el propietari de l'embarcació o algun confrare de l'ofici "qui sia crestià de natura (...) a fi que les dites robes, mercaderies e havers puixen ésser millor guardades e salvades" tret que allò que es descarregués fos llenya, bo i recuperant aquella desconfiança respecte als no cristians de naixença que es donava en altres oficis. Pel que sembla, les mesures no van ser suficients. O, almenys, no ho van ser per apaivagar els ànims dels qui les havien impulsat. Així que, un any més tard, l'abril del 1455, els consellers van decidir d'instaurar la total prohibició de l'ús de mà d'obra esclava entre els barquers sota el risc de perdre els captius que empressin, i van vetar als lliberts l'exercici de l'ofici llevat que tinguessin dona i domicili coneguts.[46]

Evidentment, la mesura va ser una galleda d'aigua freda per al col·lectiu dels barquers. Fins i tot el 1457, després d'intentar, sense èxit, que la disposició fos derogada, els consellers van mantenir el seu interès i els van imposar silenci perpetu. La situació es va allargar durant poc més d'un any i, finalment, si bé les exigències dels barquers no es van atendre en la seva totalitat, les autoritats municipals van acceptar el retorn a la normativa del 1454, però reduint el nombre dels esclaus de tres a dos.[47]

És possible que la limitació de dos esclaus es mantingués fins que, el 1474, i un cop passada la guerra civil, hom va tornar a la completa liberalització com a mesura complementària en benefici del comerç. Des d'aleshores, els barquers podrien utilitzar tots els esclaus que vol-

45. Capmany (1961-1963/1779-1792), *Memorias*, II-1, doc. 160, p. 239; cf., també, Salicrú (2009), "Slaves", p. 331.

46. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-7, 1454, setembre, 20, f. 108v; 1455, abril, 10, f. 52v.

47. AHCB, CC, *Deliberacions*, II-11, 1457, abril, 12, f. 71v-72v; II-12, 1458, juny, 9, f. 34v-35r.

FUNDACIÓ NOGUERA

guessin, tant seus com de tercers, amb l'única condició de tenir-los vigilats i de respondre davant dels robatoris o els fraus que poguessin cometre.[48] I és especialment significatiu que les disposicions aprovades el 1480, que van modificar el funcionament orgànic de la confraria dels barquers vells, estenguessin l'ajuda mutual davant de malaltia i d'incapacitat per al treball als esclaus, bo i equiparant-los, a la pràctica, a la resta dels confrares lliures.[49]

En definitiva, i malgrat que són escassos, tots els testimonis s'entesten a assenyalar cap a l'ús preferent de la mà d'obra esclava en treballs en què tan sols es requeria força bruta i cap especialització. Fins i tot les poques notícies que hom pot trobar a les fonts notarials, si bé tan sols es refereixen a uns pocs esclaus i lliberts dels quals sabem que es van dedicar al tragí de mercaderies o a l'execució de les tasques que acostumaven a fer bracers i jornalers, també ho confirmen.[50]

Al contrari, els lliberts barons documentats que van exercir un treball especialitzat amb prou feines sumen cinc entre el 1479 i el 1516. De Martí Pons sabem que va llogar, amb la seva esposa Llúcia, tots dos negres i lliberts, una casa a la plaça en la qual arrencava el carrer de Sant Pere Més Baix, al costat de la principal canalització d'aigua de la ciutat, el rec Comtal. Al blanquer Mateu Noguera, la vídua del seu antic propietari, Joan Noguera, també adober, difunt, va reconèixer que li devia vint-i-cinc lliures "ratione solidate usque in diem presentem vobis debite pro quocumque tempore per quod vos, poster alforriam vestram (…), servivistis dicto marito meo, ipse vivente, et post eius obitum, michi usque, in diem presentem, tam in offitio

48. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-10, 1474, desembre, 8, f. 78v-r; BONNASSIE (1975), *La organización*, p. 98.

49. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-10, 1480, juliol, 4, f. 183v-184r; BONNASSIE (1975), *La organización*, p. 100; cf., també, per a tot el conflicte, SALICRÚ (2007), "Slaves", p. 331-332.

50. Quan l'octubre del 1503 l'esclau Julià, propietat de Bernat Hospital, va quedar greument ferit després de rebre l'agressió de Miquel Ferrer, Joan Galí i Joan Batista, muntava un ruc, si bé no és possible determinar quines tasques feia —AHPB, Joan Mates, 225/11, 1503, octubre, 22, s. f. Semblantment, no deixa de ser vistós el fet que, algunes vegades, esclaus i animals de càrrega coincidissin al mercat de compravenda (p. 221, fig. 43). Així, per exemple, l'agost del 1512, Martín Salcedo, de Burgos, resident a Barcelona, va lliurar al cavaller Ferran Oliver un jove esclau llor tripolità després del pagament previ de dotze ducats d'or i una mula de pèl negre amb fre i arreus —AHPB, Pere Saragossa, 268/18, 1512, agost, 18, s. f. Molt més significativa és la transacció tancada el juny del 1500 entre el donzell Pascual Sadorní, domiciliat a Nàpols, i Jordi Sans, prepòsit del mes de gener a la catedral de Vic: a canvi de cinquanta ducats, el primer lliuraria al segon un lot format per l'esclau Jaume, agarè, d'uns vint-i-dos anys, i una mula de pèl negre amb l'equipament necessari per posar-la a treballar; AHPB, Marc Busquets, menor, 255/19, 1500, juny, 17, s. f.

de assehonador quod alias". Per la seva banda, en el redactat de les seves darreres voluntats, el llibert Valentí Lopis, casat amb l'exesclava Maria, va assegurar que era ferrer i confrare de Sant Llorenç. Mentre que dels lliberts Francesc de Marimon i Antoni sabem que el primer va firmar un contracte d'aprenentatge l'octubre del 1479, de dos anys i mig de durada, amb el paraire de draps de llana Joan Serra, i que el segon exercia, el 1488, com a sabater.[51]

Tots aquests indicis confirmen, com assenyala Roser Salicrú, que "los propietarios de esclavos no los concibieron estricta ni necesariamente como mano de obra (…) a su servicio", sinó, sobretot, "como inversión económica que podía resultar altamente rentable y (…) amortizable a corto o medio plazo" tant per mitjà de la seva contractació, lloguer o venda temporal a tercers com recorrent a les múltiples formes de l'economia de l'alliberament.[52] En definitiva, es tractava de mà d'obra poc o gens qualificada l'explotació de la qual es pensava en termes de polivalència i força bruta, especialment en el cas dels barons.

Divisió sexual del treball i explotació polivalent

Un altre assumpte completament diferent és el que es refereix a l'ocupació de la mà d'obra esclava femenina. La forta tendència a qualificar el treball de les dones, en general, i el desenvolupat per les esclaves, en particular, com a no productiu i circumscrit exclusivament a l'àmbit domèstic ha creat estereotips dels quals de vegades és difícil fugir. La mateixa categoria *treball domèstic* presenta una problemàtica similar des del seu plantejament, ja que domèstica era tant la feina que es desenvolupava dins de l'àmbit familiar com les que es podien executar fora de la llar, com anar al mercat a comprar aliments o altres productes,[53] als safareigs a fer la bugada o als forns a coure el pa prèviament amassat a les pasteres, per exemple.[54] A més, eren molts

51. Respectivament, AHPB, Antoni Palomeres, 207/13, 1479, febrer, 15, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer, 241/6, 1491, agost, 27, f. 92v; AHPB, Andreu Mir, 234/23, 1482, març, 14, s. f.; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/23, 1479, octubre, 22, s. f.; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/52, 1488, octubre, 20, f. 108r-v.

52. Salicrú (2010), "La explotación", p. 175.

53. El desembre del 1399, el consell de la ciutat va disposar que, sempre que seguissin les ordres dels seus amos, els esclaus podrien comprar roldor o sumac a la plaça del mercat i transportar-lo fins als llocs ordenats; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-5, 1399, desembre, 22, f. 224r-v.

54. Francisco Javier Marzal documenta, a la València de 1375-1425, l'ocupació d'esclaves per a l'execució de totes aquestes feines, a més de la seva presència a banys i hostals netejant les estances o atenent les clientes "per servitut del bany"; cf. Marzal (2006), "El treball", p. 90-95.

FUNDACIÓ NOGUERA

els artesans que combinaven habitatge i taller en un mateix espai i les llars que disposaven d'un petit hort familiar, espais als quals hauríem d'estendre el treball de domèstics, criats i servidors.[55]

Alguns autors han atribuït un caràcter essencialment domèstic i privat al paper exercit per les esclaves. Segons Jacques Heers, per exemple, l'esclava no estava adscrita a l'amo o a la família en general, sinó a la dona. Seguint els seus arguments, l'esclava es concebia com una mena de servidora personal que, quan la situació econòmica ho permetia, passava a ser propietat exclusiva de l'ama.[56] Tanmateix, tot i que en alguns casos devia ser així, els testimonis documentals, a més de ser extremament escassos, tan sols es refereixen a aquelles famílies acabalades que disposaven d'uns quants captius i a les quals poder prescindir del treball d'un en benefici de l'auxili de la dona de la casa no significava desaprofitar un bé tan polivalent.[57]

Sigui com vulgui, la veritat és que l'àmbit més destacat de la contractació d'esclaus per tercers és, sens dubte, el de la venda temporal o lloguer d'esclaves lactants per explotar-les com a dides, com hem vist en pàgines anteriors.[58] I malgrat que les referències documentals no siguin abundants, potser s'hi pot sumar l'explotació sexual d'algunes captives obligades pels seus amos a prostituir-se, sens dubte un mitjà d'obtenció de plusvàlues certament elevades que amb prou feines ha deixat rastre en la documentació.[59]

De la mateixa manera que succeeix amb els lliberts barons, són les notícies d'algunes dones exesclaves les que ens posen sobre la pista de la seva possible explotació al mercat del sexe durant la seva vida

55. Cf., també, a GONZÁLEZ (2006), *La esclavitud*, p. 145.

56. HEERS (1989/1981), *Esclavos*, p. 138 i 152.

57. També podia succeir que, un cop finat el marit, l'esposa retingués algun dels esclaus llegats pel difunt, normalment de sexe femení, per al seu servei personal —alguns exemples a AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1482, desembre, 24, f. 20r; AHPB, Galceran Balaguer, 241/9, 1483, gener, 14, f. 20r; AHPB, Andreu Mir, 234/12, 1485, març, 22, s. f.—, llevat que es veiés obligada a vendre'ls o a llogar-los —AHPB Galceran Balaguer, 241/32, 1492, setembre, 28, s. f.; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/37, 1490, juliol, 9, s. f.; AHPB, Pere Pasqual, 191/16, 1499, abril, 10, s. f.; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/32, 1490, juliol, 18, s. f.; cf., també, HEERS (1989/1981), *Esclavos*, p. 155-156. Així mateix, algunes vídues van invertir en la compra d'algun captiu baró per posar-lo a treballar i obtenir, així, el producte del seu rendiment —AHPB, Joan Mateu, 224/3, 1483, febrer, 26, f. 48v-49r; AHPB, Pere Triter, 239/16, 1496, agost, 8, f. 99r—, o per utilitzar-lo com a servidor domèstic, sia home, sia dona; AHPB, Joan Mates, 221/6, 1489, agost, 27, s. f.; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/27, 1491, gener, 13, s. f.; AHPB, Pere Pasqual, 191/13, 1494, gener, 3, s. f.

58. Cf. en aquest mateix llibre, p. 241-245.

59. L'indici més sòlid continuen essent les ordenances que castigaven els propietaris que obligaven les seves esclaves en talla a prostituir-se; cf. en aquest mateix llibre, p. 49.

en captiveri, si bé tampoc no es pot descartar que la prostitució i l'alcavoteria s'haguessin convertit, per a aquelles dones, en una opció de vida un cop assolida la llibertat.

FIGURA 74
Llibertes documentades exercint l'alcavoteria o la prostitució, 1401-1460

Any	*Lliberta*	*Definició*
1401	Marió, muller de Pere Munt, llor	alcavota
1402	Maria, muller d'Antoni Sala, agricultor, exesclava de Pere Ferrer, porter reial	alcavota
1405	Maria, exesclava de Pere Berenguer	alcavota
1427	Francesca, exesclava de Joan Desplà	alcavota
1434	Lliberta que està amb Antoni Sart, alcavot	prostituta
1436	Caterina *la Negra*, que està amb Pericó de Campo Rosso, alcavot	prostituta al bordell de Viladalls
1436	Margarida, exesclava de Lluís Amargós	alcavota
1438	Caterina *la Negra*, que està amb *Marroma* (?) València, alcavot	prostituta
1439	Caterina *la Xarquesa*, que està amb Esteve Sastre, alcavot	prostituta al bordell de Viladalls
1442	Violant *la Llora*	alcavota
1443	Caterina *la Negra*, que està amb Juanico de las Espuelas, àlies Saragossa, alcavot	prostituta
1447	Caterina *la Xarquesa*, que està amb Antonet Silvestre, alcavot	prostituta al bordell de Viladalls
1447	Margarida, que està amb *lo Gallego*, alcavot	prostituta al bordell de Viladalls
1452	Maria, exesclava d'en Luna, mosso de corda	alcavota
1459	Àgata *la Geperuda*, exesclava de mossèn Relat	alcavota
1460	Caterina, muller d'en Roig	alcavota

Font: AHCB

Els exemples continuen essent escassos, amb prou feines nou alcavotes i set prostitutes que s'han pogut documentar gràcies a les ordres d'expulsió dictades pel consistori municipal entre el 1401 i el 1460.[60] Les

60. Tot i que la primera ordenança que hom coneix, i que es remunta al maig del 1290, establia una pena de vint assots i quatre diners als esclaus que fossin sorpresos practicant alcavoteries —CARRERAS (1924), "Ordinacions", p. 301—, durant el segle XV les mesures punitives es van endurir considerablement. Així, el 1401, la lliberta Maria va ser

limitacions són insalvables. En definitiva, poc més hom pot dir de la utilització laboral de les esclaves. I això és així perquè el treball femení a les societats cristianes tardomedievals continua essent mal conegut excepte quan les fonts l'esmenten. En el cas de Barcelona, algunes notícies documentals ens han permès de conèixer que esclaves i llibertes van participar en el treball del corall i en determinades activitats de la indústria tèxtil, com també en alguns tallers de costura,[61] exercint com a revenedores,[62] fent feines esporàdiques[63] o a les fleques i als forns de pa.[64] Però, més enllà d'aquests testimonis, el desconeixement continua essent majoritari.

Al contrari, el treball específicament masculí s'ha d'associar, en primer lloc, amb aquelles tasques que requerien força física i poca, o

---

expulsada de Barcelona i del seu terme per un període de cinc anys sota pena de ser assotada i exiliada forçosament a Sardenya durant el doble de temps si no complia el càstig, i de ser executada a la forca si, durant l'exili sard, tornava a la ciutat —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-3, 1402, novembre, 29, f. 55r-56r. Les sancions van ser més o menys dures segons la gravetat dels delictes imputats, i arribaven a doblar el temps d'expulsió —AHCB, CC, *Ordinacions especials*, V-12, 1427, novembre, 28, f. 3r— o a decretar la sortida perpètua de la ciutat —per exemple, AHCB, CC, *Ordinacions especials*, V-12, 1436, juliol, 28, f. 24v-25r. Per al fenomen de la prostitució i l'alcavoteria a la Barcelona baixmedieval, com també per a la situació i el funcionament dels tres bordells públics en actiu, Viladalls, La Volta d'en Torre i El Canyet, cf. BENITO (2008), "La prostitución"; per a l'ús de Sardenya com a lloc d'exili, una illa que per als catalanoaragonesos no deixava de ser llunyana i inhòspita, CATALÀ (1993), "Pena".

61. Teresa Vinyoles documenta diverses llibertes que van romandre a prop de les seves antigues ames, sobretot dones de la burgesia barcelonina, participant en les tasques domèstiques i en el taller de filada familiar; VINYOLES (2000), "Integració", p. 603.

62. Ibídem, p. 608.

63. Com les que va dur a terme la lliberta Maria a la festa de Santa Maria del setembre del 1472, per la qual cosa va rebre cinquanta sous —AHPB, Dalmau Ginebret, 219/6, s. f., 1472, setembre, 11. A la Màlaga del segle XVI va ser habitual que algunes esclaves es dediquessin a vendre càntirs d'aigua; GONZÁLEZ (2006), "La funció", p. 122.

64. La presència d'esclaus, o, més ben dit, d'esclaves en les tasques de pastament i enfornat del pa, un tipus d'activitat en què la dona lliure tenia un paper destacat —cf., per exemple, VINYOLES (1975), *Les barcelonines*, p. 33-66, i ÍDEM (1983), "La mujer"—, es detecta des de les acaballes del segle XIV, quan els consellers van establir que qualsevol dona, amistançada o lliberta, podria exercir com a flequera, tant per compte propi com treballant per a altri, després del consentiment i l'aprovació previs dels prohoms i els cònsols de l'ofici i del coneixement del mostassaf —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-5, 1399, gener, 7, f. 155v; també a IV-9, 1468, novembre, 5, f. 32v. Pel que sembla, entre flequers i forners els esclaus també s'haurien ocupat a discreció, a pesar que, el 1474, hom els prohibís de "parar forn ne flaqueria per fornejar o flaquear per si mateix o per altre essent lo tal catiu o cativa lo principal exercidor del forn o flaqueria", i, en tot cas, tan sols se'ls permetés de treballar com a assalariats sota les ordres d'"un mestre principal forner o flaquer"; AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-10, 1474, octubre, 4, f. 63r; també a BONNASSIE (1975), *La organización*, p. 102; VINYOLES (2000), "Integració", p. 609, i SALICRÚ (2007), "Slaves", p. 332-333.

cap, especialització, i, en segon lloc, i a causa d'aquest mateix caràcter polivalent, amb l'aprofitament múltiple de les seves capacitats laborals, tant en l'àmbit domèstic i professional com mitjançant la cessió, el lloguer o la venda temporal a tercers.

A partir de l'anàlisi de la documentació comptable de caràcter salarial, Roser Salicrú ha pogut constatar que, més enllà de la contractació d'esclaus barons per a l'execució de tasques agrícoles, un dels sectors que més ús va fer de la mà d'obra captiva assalariada va ser el de la construcció arquitectònica. Pel que sembla, els esclaus van ser una força de treball de suport assíduament ocupada en la construcció que, sotsarrendada per dur a terme tota mena de tasques en obres públiques i privades, va aportar beneficis quantiosos als seus propietaris, tenint en compte que els salaris que percebien pel treball dels seus captius eren equivalents als que podien cobrar els treballadors lliures que exercien la mateixa funció.[65]

Hom ha pogut constatar la presència d'esclaus assalariats treballant a les obres de les catedrals de Girona, Tarragona, Barcelona o Mallorca, o als castells de Xàtiva, Tarragona, Tortosa, Bellver, Maella i Vall-de-roures, fortalesa aquesta darrera en què Benet XIII va arribar a ocupar fins a cinquanta-nou esclaus diferents. També se'ls documenta a l'Almudaina de Mallorca, on els captius van sumar més de la meitat del total dels treballadors, a la drassana barcelonesa i, possiblement també, a la de Sant Feliu de Guíxols, o als palaus reials de València i Barcelona.[66] I, així mateix, també es van ocupar a l'església de San Pedro de Calataiud, al monestir cistercenc de Jesús Natzarè de Mallorca, al monestir agustí del Penedès o al de Veruela.[67]

A Catalunya, l'absència de registres tan vistosos com els de Vall-de-roures o l'Almudaina es compensa, amb escreix, amb les dades que Salicrú ha donat a conèixer sobre l'ús de mà d'obra esclava assalariada al sector naval. Així, per exemple, el gener del 1394, prop d'un centenar d'esclaus de trenta-tres propietaris diferents van treballar al varador de Barcelona, tasca especialment dura i ingrata. Així mateix, durant els mesos de novembre i desembre d'aquell mateix any apareixen, un altre cop al varador, cinquanta-cinc esclaus més, aquesta vegada pertanyents a divuit propietaris. Semblantment, tot i que en una cronologia

65. Ídem (2010), "La explotación", p. 177-178.

66. El 1466, per exemple, les autoritats barcelonines van destinar mà d'obra esclava als treballs de remodelació del palau reial; AHCB, AV, *Processos*, XXXVI, 35/35, 1466, *Dels sclaus de Mahó*.

67. Totes les referències a Salicrú (2010), "La explotación", p. 178-179, i ídem (2007), "L'esclau", p. 57-63.

FUNDACIÓ NOGUERA

posterior (1448) i en un port diferent (Sant Feliu de Guíxols), hom constata l'ocupació de fins a setze esclaus de dotze amos diferents.[68]

Malauradament, de la mateixa manera que les fonts notarials no permeten de prendre el pols de la utilització que la societat catalana va fer de la mà d'obra esclava, les sèries comptables tenen les seves limitacions, si més no de moment. Però això no impedeix de pensar que, més que meres excepcions, l'ús de veritables brigades de treballadors esclaus mobilitzats davant de necessitats conjunturals en què es requeria mà d'obra i força bruta abundant i poc qualificada devia ser relativament habitual.

En tot cas, tant les sèries comptables com la documentació notarial i les ordenances municipals semblen definir una realitat marcada, en primer lloc, per la divisió sexual del treball. Si les dones van quedar enquadrades majoritàriament, però no només, en l'àmbit domèstic, entès en un sentit ampli, els homes, o una gran part d'ells, van ser ocupats no tant en els oficis artesanals que exigien coneixements específics com en els treballs a escarada a la construcció i en el tragí de mercaderies, o en determinats processos productius en què les habilitats tècniques eren prescindibles.

Tanmateix, cal preguntar-se si la coincidència en el temps d'algunes mesures que van restringir l'ocupació d'esclaus en determinats subsectors artesanals amb altres que van tendir a liberalitzar-lo respon a una presa de decisions coordinada o si, al contrari, és fruit de la casualitat. Quan el 10 de novembre de 1474 el govern municipal va prohibir a batifullers i oripellers la utilització de treballadors esclaus, amb prou feines quatre setmanes més tard va permetre als barquers de fer un ús il·limitat de la mà d'obra servil. I tot això succeïa poc després que els consellers haguessin prohibit als esclaus de regentar forns i fleques, però no pas de treballar per a tercers.

Encara que no hi hagi prou evidències documentals que ho demostrin, si més no de moment, no es pot descartar una possible relació entre les restriccions de l'ús de mà d'obra esclava en determinats sectors i el manteniment o, fins i tot, la potenciació en d'altres, i que aquestes decisions responguessin a criteris econòmics, especialment durant la dècada posterior a la guerra civil catalana. Des d'aquesta perspectiva, doncs, tant la liberalització de l'ús d'esclaus entre els barquers com les ordenances reials que van permetre als corallers d'augmentar de dos a tres el nombre dels seus treballadors esclaus, i que hom ha de re-

68. ÍDEM (2010), "La explotación", p. 179-180.

lacionar amb la pragmàtica que va protegir el monopoli barcelonès sobre el corall sard, l'aprovació de la qual va ser pràcticament simultània a la de les ordenances gremials, o aquelles que semblen assenyalar cap a un possible increment de la utilització de mà d'obra servil en tasques hortícoles, es poden interpretar dins d'un context àmpliament condicionat per les polítiques de recuperació econòmica i comercial definides a les Corts de 1480-1481. Fins i tot el fet que la resposta dels consellers davant del conflicte que va enfrontar traginers lliures i esclaus el 1514 fos diferent de la solució adoptada, seixanta anys enrere, amb els mossos de corda, podria indicar sensibilitats sorgides de contextos forçosament diferents.

D'altra banda, de la mateixa manera que la documentació municipal mostra l'ús d'esclaus en determinats subsectors artesanals, cal preguntar-se si l'omissió d'informació respecte a altres oficis indica, efectivament, una absència de mà d'obra servil. Així, per exemple, entre els professionals del cuir no hi ha ordenances que regulin l'ocupació de treballadors esclaus, tot i que va ser relativament habitual que assaonadors, adobers i sabaters fossin propietaris efectius d'esclaus. I el mateix es pot dir de ferrers i fusters, mentre que almenys una desena d'argenters i un mínim de quatre batifullers van tenir esclaus, a pesar de les prohibicions.[69]

Al marge d'aquestes qüestions, ha quedat clar que la integració dels esclaus al mercat laboral es va sustentar en la seva força bruta, en la seva ocupació en tasques dures i ingrates en les quals, probablement, i segons les conjuntures, la seva densitat va poder arribar a ser elevada. El veritable negoci es trobava no tant a adquirir un esclau per formar-lo i instruir-lo en un ofici determinat com a llogar la seva força de treball, a jornal o durant períodes més extensos, i assegurar-se, d'aquesta manera, uns ingressos regulars que es podien incrementar mitjançant la revenda especulativa o l'economia de l'alliberament. Aquesta devia ser una possibilitat present a les ments de bona part dels propietaris, però també de les autoritats municipals: quan els consellers van establir, pels volts del 1390, que els corredors poguessin regentar una taverna o dedicar-se a la revenda als seus propis domicilis, també els van permetre de "comprar sclaus e sclaves per donar a talla o guanyar a jornal".[70]

Però també és cert, i això devia ser relativament habitual entre nobles i eclesiàstics, que, al marge del treball a escara en tasques de càrrega i descàrrega o en determinats processos artesanals, un nombre

69. Cf. en aquest mateix llibre, p. 274-276.
70. Citat a Plazolles (1993), "Les courtiers", p. 144.

gens negligible de captives i captius formés part del grup dels servidors domèstics, un univers laboral difícil de valorar en què l'ocupació dels esclaus podia variar enormement, i en què la polivalència devia ser un recurs igualment actiu. Així, mentre que les esclaves es van relacionar més estretament amb la família propietària, segurament per dedicar-se habitualment a l'atenció dels fills dels amos, quan no a la seva alimentació làctica o a un determinat tipus de tasques domèstiques, els esclaus tant es van dedicar al treball hortícola com a l'atenció dels animals, a fer encàrrecs de diversa índole o a cuinar.[71] Tanmateix, el servei personal sempre va orbitar al voltant dels amos, veritable centre nuclear que donava sentit al lloc que ocupava l'esclau en la societat tardomedieval. I aquesta és una característica que no solament devia donar-se entre noblesa i clerecia, sinó que, probablement, va ser comuna a tots els propietaris.

Una de les clàusules més habituals als compromisos de manumissió va ser l'exigència que l'esclau servís el seu amo, o la persona que aquest darrer disposés, amb honestedat, fidelitat i lleialtat. Les relacions establertes entre amo i esclau depenien, precisament, del compliment d'aquests requisits de conducta. El seu sol qüestionament podia posar en perill l'edifici del sistema esclau, ja que la dominació consistia a garantir, mitjançant els mitjans necessaris, una actitud honesta, fidel i lleial del dominat respecte al dominador. I tot plegat, en definitiva, significava que l'esclau, en qualitat de servidor sotmès al domini d'una altra persona, estava obligat a defensar, fins a les últimes conseqüències, l'honor de l'amo i el del seu llinatge, com recordava Francesc Eiximenis en el *Regiment de la cosa pública*.[72]

Tant a València com a Barcelona hom ha pogut constatar l'existència de captius actuant com a autèntics guàrdies personals dels seus amos.[73] Tot i que diverses ordenances publicades pel batlle de Barcelona

71. Diversos exemples a AHPB, Marc Busquets, major, 1481, setembre, 17, s. f.; AHCB, AV, *Processos*, XXXVI-60, 1493, desembre, 27; AHCB, CC, 1B-V1, *Lletres closes*, 35, 1495, desembre, 23, f. 93r; AHPB, Antoni Joan, 187/47, 1487, abril, 8, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/20, 1498, abril, 23, f. 21r.

72. "Aquests aitals missatgés e servicials són tenguts de defendre llurs senyors e d'ensenyar-se per ells quan és hora, jatsia que per ells no sien tenguts de posar-se en brega ordenàriament, ne per fer res per ells que és contra Deu, ne contra llurs ànimes"; citat a WEBSTER (1967), *La societat*, p. 60-61.

73. Durant el quatre-cents va ser relativament freqüent que els nobles valencians caminessin per la ciutat escortats per esclaus equipats amb una espasa d'una mà, a pesar de les ordenances que prohibien als captius l'ús d'armes —BLUMENTHAL (2009), *Enemies*, p. 158-169. Semblantment, els esclaus negres Joan i Jordi, del barceloní Bartomeu Miralles, a més de transportar mercaderies, proveir la casa i sembrar, segar i fer la collita d'una parcel·la a la parròquia de Sants, a pocs quilòmetres de Barcelona, també es van dedicar a la defensa del fill més gran del seu amo; PLAZOLLES (2000), "Trayectorias", p. 618, n. 2.

van prohibir als esclaus de caminar per la ciutat, de nit o de dia, amb llum o sense, "ab spases e broquers e altres armes axí offensives com deffensives",[74] la veritat és que la documentació mostra una realitat en què no devia ser excepcional que alguns captius caminessin armats.[75] Així que no ha d'estranyar que quan el llibert negre Antoni Mates, antic esclau del mercader Melcior Mates, va redactar el seu testament, el 22 de juny de 1483, assegurés que, després de ser afranquit, s'havia posat sota les ordres d'una dama barcelonina no solament per servir-la en l'esfera estrictament domèstica, sinó, probablement també, per defensar la seva persona i el seu honor, segons la "lança e una spasa de una mà" que guardava a casa de la seva senyora.[76]

En definitiva, la variabilitat de l'explotació laboral dels esclaus i les esclaves va adoptar múltiples formes, completament coincidents, però, amb la plasticitat de la societat catalana tardomedieval. Però més enllà d'aquests esquemes, la veritat és que la divisió sexual del treball va condicionar la socialització d'esclaus i esclaves bo i dibuixant camins divergents que els conduirien cap a horitzons igualment diferenciats.

74. AHCB, AV, *Crides del Veguer i del Batlle*, X-07, 1469, febrer, 3, f. 55r; X-11, 1503, juliol, 30, s. f.; 1527, març, 14, s. f.

75. Al final del 1493, els veïns del Pla d'en Llull, a la ciutat de Barcelona, van ser testimonis d'una baralla en què van intervenir tretze esclaus negres, vuit dels quals anaven proveïts d'espases, escuts, llances i porres; AHCB, AV, *Processos*, XXXVI-60, 1493, desembre, 27.

76. AHPB, Esteve Ponç, 230/6, 1483, juny, 22, f. 144v-145r.

NOGUERA

FUNDACIÓ
NOGUERA

DE L'HOME ANIMAL A L'ÉSSER HUMÀ

Els darrers anys de l'edat mitjana van ser testimonis del descobriment de nous grups humans i de la seva interacció amb les comunitats cristianes de l'Europa occidental. Les navegacions atlàntiques havien posat en contacte directe l'home europeu amb el subsaharià, el canari i l'americà. I aquesta mateixa realitat, traduïda al llenguatge d'allò intangible i subjecta al marc de l'esclavitud, veritable catalitzador d'aquella primera mundialització, va contraposar dues maneres diferents de percebre l'alteritat: d'una banda, la que es desprèn dels relats de navegants i viatgers a l'Atlàntic mitjà, a les illes del mar Carib o a la península Ibèrica dels últims temps medievals, i, de l'altra, la que hom pot apreciar a partir de l'anàlisi i de la crítica textual de la documentació notarial barcelonesa del Renaixement.

Aquest joc dialèctic no és gratuït. Al contrari, allò que hom pretén és contrastar l'estereotipació narrativa de la imatge de l'esclau (cosa que, d'altra banda, no és exclusiva d'aquest període, sinó que enfonsa les arrels en la tradició grecollatina) amb la quotidianitat de la seva presència en una ciutat com Barcelona, on la comunitat lliure es va veure obligada a sotmetre a judici aquella construcció narrativa i a encaixar-la en una convivència diària que qüestionava el pretès salvatgisme que la primera atribuïa, especialment, al subsaharià i al canari. I, per a això, res millor que començar narrant tres episodis succeïts a les acaballes de l'edat mitjana lluny dels carrers de Barcelona.

El primer ens trasllada fins a la ciutat portuguesa de Braga. Pels volts del 1465, en el seu viatge per la península Ibèrica, el cavaller bohemi Lleó de Rosmithal va passar vuit dies a la cort d'Alfons V de Portugal. El monarca va voler obsequiar-lo amb allò que li plagués. El cavaller va pregar al rei que li donés dos esclaus negres, la qual cosa va provocar la sorpresa de l'infant Ferran, duc de Visao, que, segons el viatger bohemi, se li va adreçar, entre rialles, amb les paraules següents:

> Lo que quieres es de muy poco momento; pide algo más y más valioso que estos etíopes; mas pues de esa manera los deseas, te ruego que por mí aceptes el don de este simio para que todo lo lleves a tu patria cuando a ella vuelvas, pues tal vez no tengáis en vuestras tierras etíopes ni simios, y por eso pedís principalmente estas cosas.[1]

D'aquest passatge destaquen, si més no, dos elements. En primer lloc, el fet que un viatger procedent del centre d'Europa fos obsequiat amb dos esclaus negres, mercaderies que, sens dubte, devien despertar la seva curiositat. I, en segon lloc, l'equiparació voluntària que hom fa de l'esclau negre amb els simis, per a la qual cosa el redactor es basa en les paraules pronunciades pel mateix infant Ferran, bo i donant a entendre que resultava extremament habitual veure captius africans en terres portugueses.

El segon episodi va discórrer per un camí similar, i sembla indicar que obsequiar viatgers il·lustres amb esclaus negres no va ser una excepció de què només es va beneficiar Lleó de Rosmithal.

Pels volts del 1484, quan era a Setúbal, Niccolas von Popplau va rebre exactament el mateix regal: dos esclaus negres. En la seva relació, Popplau es va preocupar per deixar ben clar el tracte *civilitzador* que va dispensar a les seves noves pertinences. No endebades, el primer que va fer va ser "vestir inmediatamente (els esclaus), porque estaban desnudos, como Dios los hizo", ja que "no trajeron de su país nada porque no necesitan vestirse a causa de los grandes calores". Per no donar lloc a dubtes del seu afany humanitzador, el viatger insistia en el caràcter dels esclaus, els quals, allà a les seves terres, vivien "mezclados como animales, a pesar del oro que les sobra". Era tal l'ínfim nivell de vida d'aquella gent que, "si alguno compra una ana de tela, con ella se envuelve la cabeza, o sus piernas, para que no se le vean sus negras pantorrillas y a los que esto hacen, los tienen entre ellos por nobles y valientes".[2]

Més explícit encara és el tercer episodi, protagonitzat, aquesta vegada, pel viatger de Nuremberg Hieronymus Münzer. Al seu pas per València, pels volts del 1495, Münzer assegurava que havia vist "en cierta casa personas de ambos sexos puestas a la venta". Es tractava d'esclaus canaris portats des de Tenerife després de la conquesta castellana. En aquells dies no devia resultar especialment difícil passejar pels carrers de València sense deixar de trobar-se amb alguna de les moltes vendes

1. ROSMITHAL, p. 256.
2. POPIELOVO, p. 295.

FUNDACIÓ NOGUERA

públiques que s'organitzaven a la ciutat, o veure com s'acostaven els vaixells farcits d'esclaus al Grau. Davant de tal espectacle, Münzer no es va privar de descriure, com segueix, els captius canaris exposats en aquella casa valenciana:

> Son hombres morenos, pero no negros, semejantes a los bárbaros. Sus mujeres están bien formadas, con miembros fuertes y bastante largos; pero son bestiales en sus costumbres, porque hasta ahora no han vivido bajo ley alguna, sino que son idólatras (...). Y están dispuestos a recibir nuestra religión, según los informes. Antes, todos andaban desnudos; pero ahora van vestidos como nosotros. ¡Oh, lo que hace la doctrina y el celo, que de las bestias encerradas en el cuerpo humano hace hombres apacibles![3]

A aquests pocs exemples hom podria afegir les apreciacions d'Alvise Ca'da Mosto sobre la superficialitat religiosa de les comunitats senegambianes, més disposades a abraçar el cristianisme que a convertir-se a l'islam ja que, en conèixer els cristians i en admirar la seva superioritat tècnica i material, no podien sinó creure fermament que tot allò era senyal que Déu els havia obsequiat amb aquelles bondats, i que els havia donat la llei correcta.[4] O la sorpresa de Rosmithal en visitar la localitat portuguesa de Porto, on va poder apreciar el peculiar llenguatge dels cossos dels esclaus que es venien a la ciutat, amb "barbas pintadas de modo que nunca se destiñen" o marques i tatuatges dibuixats sobre la pell.[5] I fins i tot hom podria esmentar les instruccions que, el 1494, Antonio de Torres va transmetre als monarques de Castella i Aragó en nom de Cristòfor Colom, bo i expressant la voluntat del navegant de portar a Europa "así de los caníbales, hombres y mugeres y niños y niñas, los cuales sus Altezas pueden mandar poner en poder de personas con quien puedan mejor prender la lengua".[6]

Queda clar, doncs, amb aquests pocs exemples, que la idealització de l'estereotip de l'esclau subsaharià, canari o indi americà, probablement els millors exponents de l'alteritat a l'època de les grans navegacions, es va construir sobre la base d'una visió extremament dualista en la qual les nocions de correcte i erroni, humanitat i bestialitat, o civilització i salvatgisme amagaven una àmplia varietat de llengües, cultures, conductes i interpretacions de la realitat que, en darrer terme, representaven la riquesa de l'experiència humana. La visió d'aquests

3. MÜNZER, p. 43-45.
4. ALVISE, p. 57.
5. ROSMITHAL, p. 263.
6. COLOM, p. 252-253.

FUNDACIÓ NOGUERA

viatgers va tendir a assimilar els esclaus negres amb els simis, a degradar els canaris a l'estat del salvatgisme o a qualificar els indis caribs de caníbals i idòlatres, allunyats, doncs, de la vertadera fe i, per tant, de la mateixa essència de la humanitat.

Tanmateix, aquestes idees no eren noves en absolut. Tenien segles d'existència i bevien, com pràcticament qualsevol expressió de la cultura europea tardomedieval i premoderna, de les fonts del pensament clàssic.

Aristòtil i l'agrònom romà Varró, per exemple, argumentaven que l'esclau era un ésser incapaç de raonar, més semblant a l'animal que a l'home, o una eina que podia articular paraules, l'*instrumentum vocale*. Segons aquests autors, l'esclau era un bé d'intercanvi, una força de treball que només es diferenciava dels animals en la parla, encara que manqués de sentit. Tots dos, esclaus i animals, servien per a satisfer les necessitats de l'home lliure.[7] Però, a diferència de l'animal, l'esclau posseïa una qualitat que ni el filòsof ni l'agrònom no van esmentar: la seva humanitat.

L'esclau era, al capdavall, un ésser humà amb voluntat i capacitat d'acció, amb sentiments i emocions, creences i determinacions. Certament, els contemporanis d'Aristòtil i de Varró no van ignorar aquestes subtileses, com tampoc no ho farien els seus descendents medievals. Això explica que totes les societats propietàries d'esclaus creessin normes i regles per fer encaixar el fet de l'esclavitud amb les seves realitats particulars.

No m'estendré, però, en l'anàlisi de la construcció de la imatge de l'esclau a partir de la narrativa de viatges, del pensament filosòfic o dels tractats agronòmics de l'Antiguitat clàssica. No és tampoc la meva intenció recórrer a les imatges estereotipades de l'esclau africà, també del sarraí, que es poden llegir en abundants obres literàries del Segle d'Or, des de les *Coplas a los negros y las negras* de Rodrigo de Reinosa fins a la menys coneguda *Farsa d'en Corney*, una comèdia catalana anònima del segle XVI que inclou, entre el repartiment dels seus personatges, Cristòfol, esclau negre destinat a fer riure a l'espectador per la seva conducta i la seva manera artificiosa de parlar un català africanitzat.[8]

Al contrari, abans d'endinsar-me en el camí pel qual devia discórrer la socialització de l'esclau a la Barcelona tardomedieval, m'agradaria

7. Cf., per exemple, VARRÓ, p. 225 i seg.; FINLEY (1982), *Esclavitud*, p. 92; GARNSEY (1996), *Ideas*, p. 14-15 i 35; MUÑOZ (2007), "Esclavitud", p. 12-15.

8. Per a Reinosa, cf. CABRALES (1980), *La poesía*; per a la *Farsa d'en Corney*, cf. SOLERVICENS (2001), "Criats".

FUNDACIÓ NOGUERA

aturar-me, breument, en la tesi que l'antropòleg Claude Meillassoux va desenvolupar a *Anthropologie de l'esclavage*, obra publicada el 1986 que, en resum, defensava l'ingrés de l'esclau en la comunitat de l'amo en qualitat de no-ésser per haver estat dessocialitzat, despersonalitzat, descivilitzat i dessexualitzat des del moment de la seva esclavització.

Segons Meillassoux, l'esclavitud s'ha d'entendre com un procés que inclou diverses fases. La primera, fonamentalment externa, s'inicia amb l'acte violent que desarrela l'individu esclavitzat del seu medi natural. És, en essència, un procés de negació social amb què l'esclau és dessocialitzat i despersonalitzat, és aïllat dels seus referents familiars, socials i culturals. La fase següent és la introducció de l'esclau en la comunitat de l'amo, una fase que inclou, inevitablement, la paradoxa d'inserir l'esclau com un no-ésser. Per això la llei, el costum i la ideologia es converteixen en una necessitat per fer viable el diàleg entre l'esclau i la comunitat lliure. En definitiva, Meillassoux sosté que l'esclavitud és una mena de mort social. Una idea que, en certa manera, també ha expressat Orlando Patterson no sense abans puntualitzar que l'esclavitud és un substitut de la mort per guerra.[9]

En certa manera, aquesta darrera idea ja havia estat defensada pels juristes de l'antiga Roma, els quals sostenien que els termes *mancipium* i *servus* estaven estretament lligats a la pràctica de la guerra. Al *Digestum* de Justinià, per exemple, s'atribueix a Florentinus l'explicació de l'origen tant del primer ("mancipia vero dicta quod ab hostibus manu capiatur") com del segon ("servi ex eo appellati sunt quod imperatores captivos vendere ac per hoc servare nec occidere solent").[10] Per ser més precisos, la paraula *mancipium* té un doble significat: d'una banda, 'fet de prendre en la mà' i, de l'altra, 'cosa adquirida en plena propietat' i, més concretament, 'esclau', per haver estat captivat aquest darrer per la força de les mans. Quant a *servus*, Florentinus assegurava que el terme deriva de *servo*, 'salvar', 'assegurar la salut o la seva conservació', precisament el que feien els oficials romans quan esclavitzaven els enemics capturats: salvar-los de la mort.

Als segles altmedievals, però, el terme *servus* s'havia convertit en una paraula més ambigua. I no pas per la seva confusió amb la servitud medieval, sinó per la influència del cristianisme, que, després de l'apropiació i la reinterpretació de la teoria aristotèlica de l'esclavitud natural, havia encunyat la cèlebre fórmula "servus servorum Dei" amb què molts bisbes s'autointitulaven. Fins i tot a Bizanci l'equivalent grec,

9. Meillassoux (1986), *Anthropologie*, p. 99-116; Patterson (1982), *Slavery*, p. 38-45.
10. *Digestum*, 1.5.4.1; Florentinus.

δσ λσς, havia caigut, també, en el terreny de l'ambigüitat des que els emperadors van començar a anomenar orgullosament la seva funció estadista δσυλειά.[11]

Més interessant és observar com la paraula *captivus*, que en un principi designava el presoner, va significar habitualment esclau.[12] El biògraf d'Eloi de Noyon, per exemple, intercanviava sense cap problema els termes *mancipium* i *captivus* en escriure, al segle VIII, "amb gran compassió i promptitud anava onsevulla que sabia que seria venut un esclau (*mancipium*) i, immediatament, pagava el preu i alliberava l'esclau (*captivus*)".[13] En una sola frase utilitzava ambdós termes per referir-se a un mateix individu. Sembla, doncs, que hi ha una certa connexió entre aquestes paraules i la noció de comerç. No endebades, els esclaus adscrits a la terra o treballant les reserves senyorials de l'Europa altmedieval eren designats *servi*, de vegades *servi casati*, però mai *captivi*. En canvi, els esclaus subjugats per la violència, una dinàmica que posava en moviment quantitats considerables de presoners, rebien la qualificació de *mancipia* i *captivi*.

Queda clar, doncs, que tant Meillassoux com Patterson tenen en compte les definicions clàssiques d'esclavitud per construir els seus models interpretatius. La seva aportació principal, però, consisteix en la substitució de la no-mort física de l'esclau per la mort social, la despersonalització i l'alienació. Recordem, per un moment, la paradoxa a què al·ludeix Meillassoux en enunciar la segona fase del procés d'esclavització: l'esclau ingressava en la comunitat de l'amo com un no-ésser. Per això la necessitat d'una llei, un costum i una ideologia per possibilitar la dialèctica entre esclavitud i llibertat.

ELS CAMINS DE LA SOCIALITZACIÓ

Ha quedat prou clar en capítols anteriors que l'esclavitud respon, en primer lloc, a una demanda de treballadors. Dit d'una altra manera, l'ús d'esclaus com a força productiva complementària es dóna quan una estructura econòmica determinada és capaç d'absorbir una certa

11. MCCORMICK (2005/2001), *Orígenes*, p. 685.

12. *Captivus*, 'presoner', 'captiu', 'esclau', de la mateixa manera que *captor*, 'aquell qui pren', són substantius derivats del verb *capio*, 'agafar', 'prendre en la mà'. D'aquesta manera, *captivitas* s'oposa a *libertas*, mentre que la condició del *captivus* s'expressa per *servitium*, *servitus*; cf. ERNUT i MEILLET (1979), *Dictionnaire*.

13. "Sane ubicumque venundandum intellexisset mancipium, magna cum misericordia et festinatione occurrens, mox dato praetio liberabat captivum"; *Vita Eligii Noviomagensis*, 3, 121.3-6; cf., també, MCCORMICK (2005/2001), *Orígenes*, p. 685-686, d'on copio la citació.

FUNDACIÓ NOGUERA

quantitat de treballadors forans, al marge de l'ús sumptuari que una part de la societat en pugui fer. En aquest sentit, la documentació barcelonesa, com la de moltes altres ciutats de l'Occident cristià, és clara sobre això. Des de l'esclau que exercia com a bastaix o blanquer fins a l'esclava que executava tasques domèstiques, tots complien, en primer lloc, una nítida funció econòmica, sia escometent tasques dures i ingrates, sia alliberant hores de treball del nucli familiar o ocupant el lloc d'una serventa lliure. La manca d'especialització i la polivalència són, doncs, els dos conceptes que, de ben segur, defineixen més bé el treball fet pels esclaus, la funció econòmica que acabaven complint en les comunitats en què els inserien. Però, al marge dels aspectes purament econòmics, l'esclavitud va tenir també una dimensió social, o, si es vol, cultural, a la societat lliure. I això va ser així perquè, en darrer terme, va implicar la submissió forçosa d'un grup d'individus respecte a un altre, tots ells tanmateix éssers humans, i, com a tals, amb inqüestionables capacitats de socialització.

En aquest sentit, cal assenyalar que la socialització, com també els mecanismes del modelatge de la identitat individual, són processos essencialment dinàmics i de llarga durada amb què l'individu adopta els elements socioculturals del seu medi ambient i els integra a la seva personalitat per adaptar-se a la societat. Des del seu naixement fins a la seva mort, l'individu construeix ininterrompudament els seus referents socials i culturals, indispensables per aprehendre la seva pròpia cultura, comunicar-se amb la seva comunitat i sobreviure com a subjecte.[14] Des d'aquest punt de vista, hom pot argumentar que l'esclau, des del moment en què és capturat, pateix un canvi brusc del context en el qual es desenvolupa socialment i culturalment, del seu medi ambient de socialització, però no atura el procés, ja que pot adaptar-se a altres contextos construint referents nous. A més, nombroses vegades l'individu ingressa en la comunitat de l'amo, en la societat on viurà com a esclau, després d'haver viscut un periple que el pot haver portat per diferents llocs on haurà compartit experiències amb altres individus, es trobin, o no, en la seva mateixa situació. Dit d'una altra manera, l'esclau, com a individu, entrarà en contacte amb nous sectors del seu univers social, amb realitats parcials que contrastaran amb els referents socioculturals de base adquirits en les primeres fases de la infància. Tot plegat passarà a formar part de la resocialització que haurà d'afrontar, del procés en el qual haurà d'abandonar pautes socials antigues i integrar-ne altres de diferents com a part de la transició cap a una nova forma de vida.

14. Cf., per exemple, Clausen (1968), *Socialization*.

Si acudim a les fonts tardomedievals, la imatge que transmeten sembla reforçar, en certa manera, aquesta idea, si més no en el cas de la Corona d'Aragó. Els llibres de confessions de captius que es conserven a l'Arxiu del Regne de València reuneixen una documentació del tot excepcional. Com ja hom ha comentat en pàgines anteriors, es tracta d'una sèrie de registres en què s'anotaven els interrogatoris als quals se sotmetien els esclaus a la seva arribada a València.[15] Al marge de l'objectiu economicoadministratiu que perseguien (declarar els esclaus de bona guerra i estimar el seu valor per calcular la imposició que corresponia a la Corona), gràcies a aquesta documentació podem conèixer la història personal de molts d'aquests esclaus, saber com els van capturar, quins eren els seus familiars i quina va ser la seva sort, si van arribar sols o acompanyats fins a terres valencianes, quines llengües parlaven o quina havia estat la seva experiència. En definitiva, la imatge que ens transmet és la d'homes i dones que havien patit la tragèdia de l'esclavització.

En qualitat d'individu, doncs, la nova fase en la socialització de l'esclau s'iniciava al mateix moment de la captura. A partir d'aleshores, tres eren els elements principals que operaven a l'inici de la construcció de la seva identitat nova: l'aprenentatge lingüístic, el primer contacte amb l'univers religiós, o, el que és el mateix, amb la interpretació simbòlica de la realitat, i el reconeixement i l'aprehensió de les jerarquies socials. La resposta adaptativa de l'esclau, però també la naturalesa de les estructures en les quals quedaria enquadrat (família propietària, destinació laboral, entorn de convivència...) marcarien el seu futur en una direcció o en una altra.

L'esclavització com a ruptura de la socialització primària

A les acaballes de l'edat mitjana eren dues les raons principals per les quals un individu es podia vendre com a esclau: haver nascut de mare esclava i haver estat capturat en una acció bèl·lica.[16] Segons

15. Per exemple, en aquest mateix llibre, p. 55-56, n. 94.

16. Per al cas de la Barcelona tardomedieval, la documentació indica com a úniques vies d'esclavització la naixença i la guerra, terme aquest darrer que determina les diverses variants de captura, des de la guerra pròpiament dita fins a les cavalcades a territori enemic, les preses en alta mar, el cors, la pirateria o el tràfic negrer, el funcionament del qual es basava, fonamentalment, en les accions bèl·liques empreses per les societats depredadores del litoral africà contra els habitants de l'interior —cf., també, a GONZÁLEZ (2006), *La esclavitud*, p. 42. Tanmateix, tant Vicenta Cortés com Francisco Javier Marzal detecten diverses modalitats més que van afectar, exclusivament, la població musulmana del Regne de València: l'esclavització per deutes, per la comissió de crims

la tradició jurídica romana, els nounats heretaven la condició de la mare, fos lliure o no. Però, lluny de constituir un factor determinant per a la demografia esclava de la Barcelona tardomedieval, la veritat és que l'esclavitud no va respondre a un model de creixement natural. Al contrari, i com hem vist en capítols anteriors, el gruix dels esclaus que van arribar a la ciutat ho van fer des de la costa occidental africana i els territoris islàmics nord-africans i ibèrics.

Per analitzar el camí pel qual va transcórrer la socialització dels esclaus arribats a Barcelona cal diferenciar, primer, entre l'esclavització de musulmans i subsaharians, d'una banda, i entre la d'individus subjugats a edats adolescents o adultes i els que van néixer en captiveri o van ser esclavitzats durant la infància, de l'altra.

Que l'esclavització va implicar una ruptura en el procés *natural* de socialització tant per al musulmà com per al subsaharià és una obvietat. Tots dos van haver de fer front al desarrelament, a la qual cosa caldria afegir les poques esperances que devien abrigar davant d'una situació complexa en un medi hostil. Tanmateix, les realitats de sarraïns i subsaharians van ser diferents. En primer lloc, els musulmans capturats durant les campanyes de conquesta del regne nassarita de Granada, en els atacs episòdics sobre les costes nord-africanes o en les captures dutes a terme en alta mar conservaven, d'alguna manera, l'expectativa de tornar als seus llocs d'origen si assolien la llibertat per qualsevol mitjà legítim, s'ajustés o no a la legalitat de les societats propietàries.[17] Tanmateix, aquest esquema és difícilment aplicable a l'esclau subsaharià arribat a la península Ibèrica amb els vaixells del primer tràfic negrer.

---

i delictes, per viatjar sense llicència del batlle, per adulteri, per fer front al rescat amb diners de la terra, per pidolar sense permís i per exercir la prostitució; Cortés (1964), *La esclavitud*, p. 40-47; Marzal (2006), *La esclavitud*, p. 413-424.

17. Les relacions que durant l'edat mitjana van establir les societats cristianes i musulmanes de la conca mediterrània van facilitar, d'alguna manera, l'apropament mutu d'ambdues realitats. És fàcil imaginar-se com el musulmà capturat i portat a un port cristià per vendre'l, o viceversa, coneixia, en certa manera, la nova situació en què es trobava, com també les possibilitats de què disposava. A més, la proximitat geogràfica era una realitat que feia de la tornada una opció viable, especialment si hom pren en consideració el suport que els musulmans podien obtenir a la xarxa d'aljames que, al final de l'edat mitjana, clapejava la geografia ibèrica. No és sobrer recordar que, a la Guarda d'Esclaus, l'assegurança obligatòria contra la fuga d'esclaus que va operar en territori català durant la tercera dècada del segle xv, les primes que van haver d'afrontar els amos d'esclaus musulmans van ser més grans que les de la resta dels propietaris —cf. Salicrú (1998), *Esclaus*, p. 35-36. Aquesta particularitat s'ha de tenir en compte a l'hora d'analitzar l'esclavitud d'origen sarraí respecte a la subsahariana, la canària o l'oriental.

L'esclavitud a l'Àfrica medieval anterior a l'arribada dels navegants europeus es va caracteritzar per actuar com a reforç dels llinatges i com a element cohesiu de les estructures socials existents.[18] Amb l'acte violent de la captura, normalment després d'una acció de guerra, l'individu esclavitzat deixava d'existir per al seu grup d'origen. A partir d'aleshores, era responsabilitat de la societat receptora, que podia usar d'ell per cobrir les seves necessitats, qualssevol que fossin, la seva transformació en un membre més de la comunitat. L'esclau era, abans que res, un desarrelat en un entorn en què la identitat col·lectiva ho era tot.[19] Aquest desarrelament s'accentuava en esdevenir esclau d'una societat, la cristiana medieval, que no s'assemblava en res a les africanes, a la qual cosa s'afegia, fonamentalment per la distància geogràfica, la pràctica impossibilitat de la tornada després de l'obtenció de la llibertat, cosa que la majoria de les vegades derivava en la necessitat de construir una identitat nova.

Semblantment, els processos que van intervenir en la socialització dels esclaus a les comunitats cristianes renaixentistes devien ser proporcionalment diferents d'acord amb l'edat a la qual es va produir la captura. Sembla raonable pensar que, com més jove fos l'individu al moment de la seva esclavització, més facilitats tindria per adoptar la cultura i les regles socials de la comunitat propietària.[20] En tot cas, els infants i els púbers que es van capturar i vendre com a esclaus, malgrat tenir el relatiu avantatge de construir els seus referents socials de base a la comunitat cristiana, van haver d'enfrontar-se a l'alienació i a la tragèdia de la separació de l'entorn familiar protector quan encara no havien assolit l'edat adulta. Esclavització, d'una banda, i ruptura del procés de maduració psicològica i emocional, de l'altra, formaven una problemàtica difícil a la qual havien de fer front.

En una situació diferent devien trobar-se aquells individus que, en ser fills de mare esclava, no es van enfrontar a la pèrdua de la llibertat per la senzilla raó d'haver nascut sense. Entre aquest grup que, si bé minoritari, presenta una complexitat casuística més gran, podem diferenciar les dones que ja es trobaven en estat de gestació

18. Per a una aproximació a l'esclavitud a l'Àfrica subsahariana anterior a l'inici del tràfic, cf., per exemple, THORNTON (1998/1992), *Africa*, p. 72-125, i KLEIN (1977), "Servitude".

19. INIESTA (2001), *El planeta*, p. 151-152.

20. Sobre aquesta qüestió, si bé referit al cas d'infants cristians capturats per destacaments turcs durant els segles moderns i al d'infants blancs capturats per tribus índies nord-americanes al segle XVIII, *cf.* HALLOWELL (1963), "Papers", p. 524 i 526-529, respectivament.

FUNDACIÓ NOGUERA

al moment de la seva esclavització, o que van quedar embarassades abans de vendre-les en algun dels mercats ibèrics, d'aquelles altres que van infantar a casa dels seus amos. L'esclava que havia donat a llum abans de la seva venda, o que havia estat capturada amb el seu fill, acostumava a vendre's amb el petit com si es tractés d'un lot. Contràriament, el fet de néixer a casa de l'amo ocasionava situacions diverses que condicionaven el futur de l'infant en una direcció o en una altra.

Cal assenyalar que els propietaris, excepte quan van ser ells mateixos els qui les van practicar, van tractar d'impedir les relacions sexuals de les seves esclaves per por que quedessin embarassades. Un embaràs podia presentar riscos que sempre valia més evitar. En primer lloc, les capacitats per al treball de les dones podien veure's significativament reduïdes, especialment durant les primeres i les últimes setmanes de la gestació. A més, un embaràs que manifestés complicacions durant la gestació i el part podia conduir cap a un desenllaç tràgic.[21] Tanmateix, la documentació mostra diversos casos en què les esclaves s'amistançaven amb altres esclaus, amb lliberts i amb lliures, fossin o no els mateixos propietaris. Òbviament, cadascuna d'aquestes tres possibilitats va generar problemàtiques diferents amb resolucions igualment distintes.

Si el pare era esclau, l'infant no tenia cap opció d'alliberar-se, llevat que l'amo li concedís l'afranquiment graciosament, cas que per la seva excepcionalitat no ha estat possible documentar. Força més comú sembla haver estat que els pares obtinguessin la llibertat abans que els seus fills, per la qual cosa passava a ser una prioritat de la família lliberta acabada de constituir aconseguir els diners suficients per reagrupar tots els membres.[22]

---

21. Alguns propietaris van recórrer a les assegurances de vida com a garantia davant de la pèrdua de valor o la mort de les seves esclaves embarassades. L'octubre del 1478, per exemple, Bernat de Marimon va contractar una pòlissa que cobriria fins a quaranta-cinc lliures barceloneses de valor en cas que la seva esclava Antonia, que estava embarassada, morís o quedés afectada de manera crònica per algun tipus de complicació —AHPB, Jaume Mas, 196/6, 1478, octubre, 18, s. f. Els propietaris també podien garantir el valor de les seves esclaves davant dels riscos de l'embaràs sense necessitat de contractar una assegurança de vida. Si coneixien qui eren els progenitors, per exemple, podien negociar-hi possibles compensacions sota l'amenaça de portar-los als tribunals competents. No és sobrer recordar el cas de l'anònim principal de Joan Mayans, que es va comprometre, mitjançant el seu amic i procurador, a compensar Antígona, vídua de Tomàs Corts, si la seva esclava Eufrasina patia cap mal o moria a causa de la gestació (vegeu, en aquest mateix llibre, p. 239, n. 112). I encara podien recórrer a la via expeditiva davant de les sospites que les seves esclaves haguessin quedat embarassades: vendre-les de seguida. Això és el que va fer el mercader barceloní Mateu Capell. El febrer del 1487 va decidir de vendre la seva esclava Llúcia, de Barqah, per un preu reduït, divuit lliures barceloneses; AHPB, Andreu Mir, 234/17, 1487, febrer, 26, s. f.

22. Per a un exemple, cf. en aquest mateix llibre, p. 253, n. 149; cf., també, Plazolles (2000), "Barcelona", p. 37, on hom dóna notícia d'altres casos.

Com hem vist en pàgines anteriors, quan el pare era lliure o lliBert, podia reclamar l'infant mitjançant la seva compra sota la fórmula jurídica de la quitació, a canvi d'una quantitat normalment reduïda, de vegades merament testimonial, probablement ajustada a les despeses que s'havien dispensat a l'infant des del seu naixement.[23] Així mateix, el pare podia fer-se càrrec de la seva manutenció per compensar el propietari.[24] Però de vegades també podia succeir que es desentengués de la seva descendència, o que no pogués reunir la quantitat suficient per comprar la seva llibertat, de manera que el petit mantenia la condició jurídica heretada de la mare fins que assolia, o no, la manumissió per altres vies.[25]

Potser el cas en què trobem exemples que expressen un conflicte més intens és el d'aquells infants nascuts de les relacions sexuals de l'esclava amb el propietari. Tot i que alguns indicis permeten endevinar una pràctica que, lluny de ser generalitzada, es va donar amb una certa freqüència, són pocs els documents en què hom especifica, amb claredat, el fruit d'una relació d'aquest tipus.[26] De fet, el més normal era que els fills il·legítims es criessin a casa de l'amo al costat dels seus germanastres, la qual cosa els assegurava una alimentació i unes condicions de vida millors que les que podien trobar essent lliures però pobres.[27] Però també podia succeir que l'amo tractés de solucionar una situació compromesa desentenent-se de la seva descendència il·legítima

23. Vegeu, en aquest mateix llibre, p. 253.

24. Com va fer el sabater Miquel Vidal en tornar a Nicolaua, vídua de Guillem Bernat Serra, mercader, tot allò que li va prestar per a l'atenció de Pere Vidal, fill seu i de Caterina, esclava de la vídua; AHPB, Bartomeu Costa, major, 175/25, 1475, febrer, 8, s. f.

25. El 1487 Eulàlia, filla de la lliberta Eulàlia i del difunt Bartomeu Pujol, agricultor, va ser manumesa gràcies a la mediació de la seva mare, però, sobretot, gràcies a les vint-i-cinc lliures que Francesc Rovira, prevere de la catedral de Barcelona, va avançar al donzell Joan Santjust, diners que, en darrer terme, hauria de tornar la lliberta Eulàlia, mare de l'esclava, en un termini màxim de tres anys; AHPB, Bartomeu Costa, menor, 236/3, 1487, juny, 23, s. f.

26. Un exemple és el del mercader Jaume Ferran, que va donar tots els béns que posseïa, tant a Barcelona com a Càller, a Llorenç. Reconegut com a fill legítim per Ferran, Llorenç n'era, al seu torn, d'una antiga esclava del seu pare que aquest darrer va manumetre en reconeixement al bon servei que li havia prestat, estant malalt, i a l'afecte que sempre li va mostrar —AHPB, Gabriel Devesa, 202/4, 1474, febrer, 28, s. f. Uns quants exemples més de legitimacions de fills esclaus a FERRER (2000), "Esclaus", p. 202-203; VINYOLES (2000), "Integración", p. 596, i PLAZOLLES (2000), "Barcelona", p. 31.

27. Els fills dels lliberts poques vegades arribaven a l'edat adulta. Quan el febrer del 1478 Antoni Quintana va dictar el seu testament, va expressar la voluntat que el sepultessin "in illo tumulo in quo iacent uxorem et filios meos", a la catedral de Barcelona; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1478, febrer, 17, f. 15v-16r.

NOGUERA

per mitjà de la donació, l'abandó o la venda precipitada del nounat, de vegades juntament amb la mare.[28]

Captura i naixença escenifiquen, doncs, la gènesi de la socialització, o de la resocialització, per a l'esclau, però també assenyalen diferents camins en què les dificultats, si bé de vegades coincidents, van ser més grans per als qui s'havien vist bruscament inserits en els circuits comercials després de la seva captura als seus llocs d'origen. Si els qui havien nascut essent esclaus van tenir el relatiu benefici de sentir-se, almenys teòricament, més ben integrats culturalment, a pesar que alguns haguessin de resoldre el trauma de veure's separats de la protecció materna, els qui havien estat capturats van haver d'afrontar el difícil camí de la construcció d'una identitat nova.

28. El 1479, per exemple, Maria, esclava llora sarraïna, va ser venuda amb el seu fill Martinet, amb prou feines d'un mes de vida —AHPB, Andreu Mir, 234/7, 1479, agost, 2, s. f. Així mateix, el 1498, el cavaller Jeroni Julià va donar al donzell Lluís de Vilanova el seu esclau Bernat, de tan sols sis mesos d'edat, fill de l'esclava canària Isabel, potser amb la intenció de continuar exercint un cert control sobre el qui, probablement, era el seu fill —AHPB, Dalmau Ginebret, 219/30, 1498, maig, 29, s. f.; sobre la donació de fills esclaus no reconeguts a algú de confiança, cf. Vinyoles (2000), "Integració", p. 604. Possiblement compartia les mateixes motivacions Jaume Garcia, notari de l'Arxiu Reial, en lliurar a Bartomeu Coll el seu esclau Miquel just en néixer —AHPB, Esteve Soley, 222/4, 1473, juliol, 14, f. 85v—, o Guillem Romeu, que va donar a Marta, vídua d'Antoni Calcines, "quadam bordeta, serva et captiva, vocata Paula, que tunc illis diebus non longe preteritis in domo mea nata fuerat de quadam sclava, serva et captiva mea" —AHPB, Bartomeu Agell, 142/20, 1464, agost, 6, s. f. Teresa Vinyoles i Margarida González documenten l'abandó d'alguns fills d'esclaves a l'Hospital de Barcelona, cosa que els beneficiava, ja que l'ingrés d'infants esclaus als orfenats públics implicava la seva automàtica equiparació jurídica amb la resta dels internats, i esborrava, de manera immediata, la condició heretada de la mare, única excepció coneguda al precepte romà del "partus sequitur ventrem" —Vinyoles i Beltinski (1980-1982), "Els infants", p. 217-218. Pel que sembla, aquesta manera d'actuar no solament es va donar a la Barcelona tardomedieval. El febrer del 1498, per exemple, Nicolau Espelter, ciutadà de Lleida, va atorgar poders al calceter Gisbert Olina, de la mateixa ciutat, per reclamar a Juana López, vídua de Francisco de Panes, de la vila biscaïna de Balmaseda i, segons deien, estant en aquell temps a Perpinyà, els vint-i-un ducats i mig que li van lliurar a canvi de l'esclava Joana, venuda a Lleida el 13 de gener de 1497. La venda havia estat il·legal i s'havia de desfer. La raó principal era que Joana, de l'ascendència de la qual l'instrument no informa, però no és difícil imaginar-se que fos filla de mare esclava, havia estat acollida de nena per l'hospital de Saragossa i, com a tal, no era "serva nec captiva, ynmo libera et filia hospitalis Cesarauguste regni Aragonum" —AHPB, Jaume Vilar, 245/16, 1498, febrer, 12, f. 58r. Tot sembla indicar que l'abandó d'infants esclaus nounats a les portes dels hospitals municipals va ser una pràctica relativament habitual. El 1456, per exemple, els administradors de l'Hospital de Sant Joan de Perpinyà van sol·licitar ajuda econòmica a la universitat adduint que s'havien vist obligats a contractar diverses dides perquè "los amos emprenyaven les esclaves de llur casa y, després, enviaven llurs creatures en lo espital"; citat a Bournet i Catafau (2005), "Esclaves", p. 82, n. 38.

L'adequació a les noves normes socials

Per als esclaus que van viure a la Barcelona del Renaixement, la captura va ser l'inici d'un viatge que els va portar, per mitjà de diverses escales, fins a la destinació final en què els vendrien. Els que procedien de Senegàmbia i l'Alta Guinea normalment havien passat per les mans de diversos mercaders abans d'arribar a la ciutat catalana. La mateixa sort van tenir els canaris esclavitzats després de les preses de La Palma i Tenerife, o els musulmans capturats en la guerra de conquesta del soldanat nassarita de Granada i en les incursions al Magrib, excepte aquells pocs, entre els quals es trobaven alguns turcs, que van formar part del botí d'alguna nau capturada.[29]

Des del mateix moment de la captura, el procés de la socialització s'endinsava en una fase nova. Els esclaus havien d'aprendre la llengua dels seus captors, comprendre la seva escala de valors i acceptar la seva religió en un procés que, en primer lloc, evidenciava les contradiccions existents entre diferents maneres d'interpretar la realitat i, després, iniciar un camí en què l'esclau abandonava aquells elements de la seva cultura original i els substituïa per altres de propis de la societat cristiana. Començava, així, la construcció d'una identitat nova.

L'aprenentatge de la llengua era una etapa fonamental que tenia un paper destacat en el procés d'integració dels esclaus en la societat barcelonina tardomedieval. És probable que la majoria dels esclaus que es van vendre a la ciutat disposessin d'alguns rudiments de portuguès, castellà o català. Però no tots devien assolir el mateix domini lingüístic, procés que devia dependre, en gran manera, no solament del grau de relació amb persones lliures o amb altres esclaus d'igual o diferent origen, sinó també de la percepció de l'esclau respecte a la seva situació de subjugació i de la valoració, positiva o negativa, que pogués fer de la comunitat lliure. El grau d'aprenentatge de l'idioma es convertia, així, en un caràcter distintiu de l'esclau, en una qualitat singularitzada que es feia valer, per exemple, en les descripcions d'esclaus fugats com a senyal d'identitat.[30]

29. El risc de ser capturat en alta mar no va afectar únicament nord-africans i turcs. El juliol del 1465, per exemple, Pere Bosch, que havia estat patró d'una nau armada per la ciutat de Barcelona, va cobrar del clavari municipal dues lliures, sis sous i vuit diners barcelonesos per les despeses de manutenció de dues esclaves negres capturades a "las fustas d'en Thorà (...), las quals tench en casa sua XXVIII dies, a raó de X diners cascuna per cascun jorn"; AHCB, CC, *Clavaria*, XI-77, 1465, juliol, 4, f. 113v.

30. El juny del 1459, les autoritats van assegurar d'un esclau en fuga, a més de ser d'estatura baixa, parlar "assats pla", és a dir, tenir una capacitació lingüística limitada —ACA, *Generalitat*, Correspondència, 669, 1459, juny, 4, f. 51r-v; agraeixo a

Després de la seva arribada a la ciutat, el captiu establia els primers contactes amb l'estructura social de la comunitat lliure i el seu funcionament, element indispensable per idealitzar el lloc que ocuparia com a individu esclavitzat al nou entorn en què viuria. I, finalment, podia rebre el baptisme forçat, acte que escenificava el seu ingrés a la societat baixmedieval cristiana i que donava inici, de manera solemne, a la construcció d'una identitat nova sota l'etiqueta d'un nom llatí.

L'adopció del catolicisme per part dels esclaus, si bé no podem afirmar que fos un fenomen majoritari, era una de les principals etapes del procés de canvi cultural. Batejar-se era condició indispensable per ingressar, en un futur més o menys proper, en la societat lliure en qualitat de llibert. Però, més enllà d'aquestes consideracions, la veritat és que el baptisme representava el primer pas per a la salvació de l'ànima. El baptisme era una metàfora de l'alliberament per tal com, en darrer terme, per mitjà d'aquest sagrament s'eliminava la marca del pecat original, la veritable esclavitud segons la doctrina cristiana. Dit d'una altra manera, gràcies al baptisme hom feia de l'esclau un ésser nou que, des d'aleshores, quedava enquadrat a la societat cristiana com un més dels actors que en formaven part. O, si més no, era així com la comunitat lliure ho interpretava. Quan l'abril del 1461 els consellers de Barcelona es van veure obligats a intervenir davant d'un conflicte entre particulars per l'assalt d'una embarcació que transportava esclaus negres de Barqa a Barcelona, no van dubtar a recordar que aquella activitat tenia la benedicció del papat i del difunt Alfons V "per lo benefici e salut de les ànimas dels negrins qui venen al sanctísim babtisme, altrament que no farien".[31]

Tanmateix, l'expeditiva senzillesa amb què habitualment hom batejava els esclaus, un acte merament formal i, de vegades, dut a terme fins i tot abans d'arribar a les ciutats de destinació, feia del ritual una escenificació pràcticament incomprensible per als qui ignoraven l'existència d'una Església catòlica que, en un interessant joc dialèctic, els oferia l'alliberament de l'ànima alhora que els negava la llibertat del cos.[32] Òbviament, el musulmà, igual que l'oriental i el turc, entenia, en

---

Miquel Raufast la referència del document. Més exemples, però per al cas valencià entre les acaballes del segle xiv i el començament del xv, a Marzal (2006), *La esclavitud*, p. 1053-1054. Sobre l'aprenentatge forçat o voluntari de llengües diferents de la pròpia, cf. Salicrú (2005), "Más allá", p. 421 i seg.

31. AHCB, CC, *Lletres closes*, VI-22, 1461, abril, 14; citat a Carrère (1977-1978/1967), *Barcelona*, i, p. 275, n. 188.

32. Sobre l'actitud de l'Església respecte a l'esclavitud, cf. Alonso (1986), *La esclavitud*; Haynes (2002), *Noah's*, i Andrés-Gallego i García (2002), *La Iglesia*. Per als mínims exigits per les autoritats eclesiàstiques medievals quant a l'observança del cristianisme, Tanner i Watson (2006), "Least".

major o menor mesura, el significat del sagrament, independentment que l'acollís, o no, amb sinceritat. Però el canari o el subsaharià difícilment arribava a comprendre la implicació de passar a formar part de la comunitat cristiana.[33]

En aquest sentit, no ha de resultar estrany que el col·lectiu dels esclaus musulmans fos el que mostrés una resistència més activa davant de la conversió al cristianisme. No solament és relativament habitual documentar compravendes de sarraïns que conservaven els seus noms originals, sinó que no són rares tampoc les manumissions de musulmans no convertits, malgrat que corresponguin a rescats duts a terme per coreligionaris de les aljames aragoneses o valencianes. Fins i tot l'anàlisi antroponímica dels esclaus musulmans registrats a la Guarda d'Esclaus durant la dècada de 1420 revela que, de tres-cents trentados individus dels quals hom sap amb seguretat que eren barbarescos, pràcticament dos terços conservaven els seus noms àrabs.[34] A més, el fet que l'islam permetia la pràctica de la *taqiyya*, és a dir, l'apostasia legítima per coacció o perill greu, atorgava als captius musulmans la possibilitat d'utilitzar una eficaç eina de resistència davant de l'aculturació religiosa.[35] Apostasia i baptisme, doncs, semblen apuntar cap a l'adopció d'un procés intencionat en el qual alguns individus musulmans mimetitzaven determinades pràctiques socials de la comunitat cristiana per alleujar el captiveri.[36]

---

33. A Sevilla, per exemple, els indígenes gomers, alliberats per mandat reial al final del segle XV, van continuar practicant els seus ritus i creences, a pesar d'haver estat cristianitzats. I són de sobres conegudes les queixes d'Alonso de Sandoval, expressades al segle XVII però perfectament aplicables al context renaixentista, sobre la ineficàcia del baptisme i la debilitat de la instrucció religiosa administrada als esclaus negres; cf. a FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 233.

34. SALICRÚ (1998), *Esclaus*, p. 88-90, quadre 9; ídem (2009), "Slaves", p. 338, n. 80. Balard també documenta un menor índex de conversió entre els musulmans a la Gènova del 1300; BALARD, (1968), "Remarques", p. 640.

35. Cf. GONZÁLEZ (2006), *La esclavitud*, p. 191.

36. Roser Salicrú documenta diversos casos en què hom detecta la pràctica de la *taqiyya* en terres catalanoaragoneses. Un exemple és el de Joan, esclau sarraí d'un habitant de Sitges, descobert en plena fuga quan entrava a resar en una mesquita de Benifallet a pesar que l'havien batejat —SALICRÚ (2000), "En busca", p. 713. Segons Salicrú, "fuga y apostasía son (…) dos manifestaciones igualmente dramáticas y desesperadas de la voluntad y de la necesidad de los cautivos de intentar conseguir (…) la liberación. (…) Cuando las hallamos a ambas combinadas y fracasadas, fuga y apostasía pueden llegar a convertirse, si cabe, en una expresión aún más agria del dramatismo y de la desesperación de quienes, ante el sufrimiento, podían llegar a renunciar a su religión" —*ibídem*. Fuga i apostasia impliquen, doncs, un alt grau de mimetisme intencionat. No solament el captiu musulmà neòfit disposat a fugir havia acceptat amb pragmatisme el cristianisme, sinó que, prèviament a la fugida, havia mimetitzat, amb més o menys fortuna, diversos elements de la cultura cristiana (vestuari, gesticulació, hàbits alimentaris…) per garantir l'èxit de la fuga.

FUNDACIÓ NOGUERA

Pràcticament el 40 % dels sarraïns documentats van conservar el seu nom de pila, la qual cosa sembla suggerir que, molt probablement, també van mantenir les seves pràctiques religioses. Al contrari, els esclaus subsaharians es van mostrar més disposats a acceptar el cristianisme.[37] De fet, els captius negres que es van vendre conservant els seus noms originals són pocs i d'edats joves. A més, quan això va succeir, normalment hom va exigir als compradors que els bategessin.[38]

FIGURA 75
Conversió al cristianisme
(mostra: 1.058)

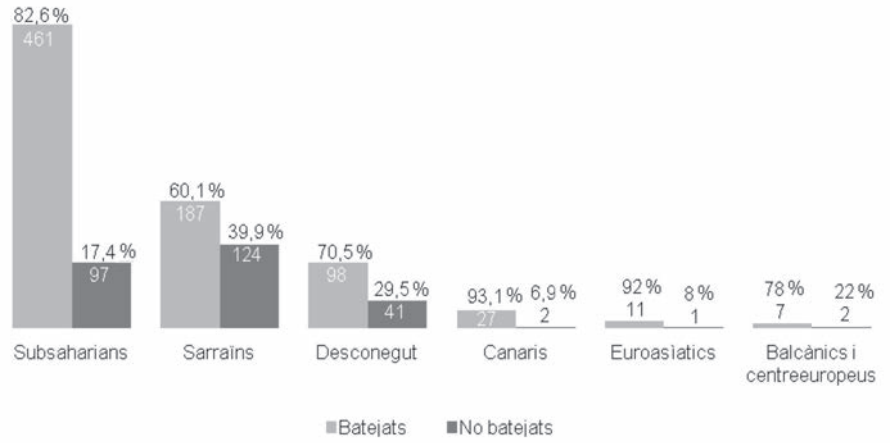

Tanmateix, entre els esclaus subsaharians també hi havia individus que es van definir als registres notarials com a sarraïns. Entre ells, el cas dels que procedien de Senegàmbia i de l'Alta Guinea destaca per dos aspectes. En primer lloc, a la immensa majoria de les compravendes registrades a Barcelona són pocs els esclaus negres que van conser-

37. Cosa que també hom constata a la Barcelona del segle XIV; HERNANDO (2003), *Els esclaus*, p. 52-54.

38. El maig del 1495, el genovès Ambrogio Fatinanti va vendre a Miquel Fosalba una esclava guineana "non babtiszatam quam ut asseritis babtissari et nominari intenditis sub nomine beate Margarite, et unum filium suum, etatis duorum annorum, sub nomine Bernadini, vel circa" —AHPB, Antoni Palomeres, 207/29, 1495, maig, 20, s. f. Aquestes consideracions, vàlides per a Barcelona, contradiuen les dades obtingudes en altres ciutats ibèriques. Serveixi com a exemple el cas de Sevilla, on Alfonso Franco constata un nombre baix de conversions tant de musulmans com de subsaharians; FRANCO (1979), *La esclavitud*, p. 233.

FUNDACIÓ NOGUERA

var el seu nom original. A més, també són extremament escassos els documents que es refereixen a esclaus batejats procedents de l'Àfrica occidental i que especifiquen una confessió musulmana anterior a la seva conversió, com sí que succeeix amb els sarraïns nord-africans i ibèrics venuts a Barcelona que ja s'havien convertit.[39] I el mateix patró es repeteix als compromisos de manumissió i les cartes de llibertat, en què és absoluta l'absència de noms àrabs davant de l'exclusivitat dels cristians.

Acceptant que, efectivament, aquests pocs homes i dones dels quals hom assegurava que pertanyien a la fe islàmica tot i procedir de l'Àfrica occidental eren musulmans, tant la pràctica absència de noms àrabs com la inexistència de notícies que ens informin sobre una fe originàriament musulmana confirmarien la debilitat del procés d'islamització que haurien experimentat als seus llocs d'origen, com ja van posar de manifest els primers navegants europeus que van explorar les costes senegambianes.[40] En definitiva, aquesta constatació explicaria l'actitud diferent davant de la conversió adoptada per senegambians i guineans, d'una banda, i per granadins i nord-africans, de l'altra.

En tot cas, malgrat que el baptisme escenificava l'ingrés a la comunitat cristiana, no era en absolut una etapa fonamental en el procés d'adaptació sociocultural a què havien de fer front els esclaus. Al contrari, tant si s'havia abraçat el cristianisme com si no, l'adopció de noves pautes socials i l'abandó d'altres d'antigues seguia el seu curs. I aquest camí passava, després de l'arribada a la ciutat, per l'exposició pública a la qual eren sotmesos els esclaus als carrers de Barcelona, on venedors i compradors examinaven les seves qualitats físiques i temperamentals. Probablement, era a partir d'aquell moment quan l'esclau disposava de la perspectiva suficient per avaluar les possibilitats que es dibuixaven, o es desdibuixaven, en la seva nova situació.

39. Tanmateix, és possible documentar algunes excepcions, com les vendes dels wòlofs Abraym i Amet —AHPB, Bartomeu Requesens, 203/28, 1485, juliol, 11, s. f.; 203/29, 1486, novembre, 11, s. f.—, o la del guineà Muça —AHPB, Bartomeu Requesens, 203/29, 1486, març, 8, s. f.—, tots musulmans.

40. Com Alvise Ca'da Mosto, que, parlant dels habitants que va trobar a les costes senegambianes, afirmava que "ces premiers Noirs observent la religion mahométane, mais elle n'est pas très affermie comme chez les Maures blancs, et particulièrement chez les petits gens qui vivent sans religion". Segons el venecià, tot i que els senyors d'aquelles terres estaven en contacte continu amb alguns "prêtres azenègues ou bien quelque pêtre arabe", la seva fe era superficial, com ho demostrava el fet de la seva fàcil conversió al cristianisme; ALVISE, p. 57.

FUNDACIÓ NOGUERA

Resistència i adaptació

Després de la seva venda al mercat de la ciutat, l'ingrés a la unitat familiar inaugurava una fase nova en el procés de la socialització. Tant la influència que l'amo i la seva família arribaven a exercir sobre l'esclau com la representació de la societat que eren capaços de transmetre-li, la rectitud, o no, que li exigien en la seva adaptació o la manera com decidien d'explotar la seva força de treball (retenint-lo a l'entorn familiar i veïnal més proper, cedint-lo a terceres persones o llogant-lo a jornal per executar les feines més diverses) eren, potser, els principals elements que propiciaven un grau més o menys intens de socialització a l'entorn familiar propietari o que afavorien l'aparició de vies alternatives.

En primer lloc, cal tenir present que el sexe dels esclaus actuava com un primer filtre a l'hora de definir les vies de la socialització. En el cas de les esclaves, normalment properes al nucli familiar ja que eren majoritàriament destinades al servei domèstic i a l'atenció dels fills dels amos, la relativa facilitat amb què podien establir-se llaços més o menys estrets amb les famílies propietàries afavoria que el seu procés d'aculturació, de vegades al caire de l'assimilació completa, fos molt més intens que en el cas dels homes.[41] Al contrari, a causa de l'explotació

41. No és estrany documentar algunes llibertes que, al moment de redactar el seu testament, van expressar la voluntat que les sepultessin al costat dels seus antics propietaris. El febrer del 1478, per exemple, Joana, vídua del llibert Antoni Quintana, va disposar que l'enterressin al sepulcre del qui havia estat el seu amo, Guillem Trullas, com també ho van fer la lliberta Magdalena Marquet, antiga esclava del mercader Pere Marquet; Juliana, vídua del traginer Joan Anger i exesclava de Bernat Gili, assaonador, o Antònia Coll, antiga esclava de Galceran Descoll —respectivament, AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1478, febrer, 21, f. 16v-17r; 1481, juliol, 18, f. 48r-49v; 1485, setembre, 30, f. 46v-47r; AHPB, Joan Sastre, major, 278/28, 1507, gener, 14, f. 8v-9r. Algunes vegades, el grau d'assimilació mostrat per algunes llibertes a l'hora de redactar els seus testaments respecte a la societat cristiana va arribar a ser veritablement elevat. El juny del 1504 Teodora, antiga esclava de Caterina Sabastida, vídua del cavaller Joan Sabastida, va dictar les seves darreres voluntats. El testament fa bona mostra de la petita fortuna que Teodora havia aconseguit atresorar durant la seva vida en llibertat i de l'estreta relació que va mantenir amb la família que havia servit essent esclava. La lliberta va declarar que tenia quaranta-un ducats d'or en una capsa a la seva habitació, a més d'un ducat que li devia una dona anomenada La Castellana. I a tot això caldria afegir les deu lliures que va llegar a Constança Sabastida i les cinc que va donar a Joan Hostalric Sabastida, tots dos fills de la seva antiga propietària; també les cinc lliures que va percebre Joana de Montbuí i d'Hostalric, esposa de Joan Hostalric Sabastida, i les cinc lliures i els dos ducats d'or que va deixar a Caterina, filla d'aquest darrer matrimoni, com a compensació per l'atenció que li va prestar estant malalta. Al marge d'aquestes qüestions, i deixant de banda, també, qui van ser els seus marmessors (Francesc Torredemer, franciscà; la seva patrona i antiga propietària, Caterina Sabastida, i Joan Hostalric Sabastida), resulta summament il·lustrativa la detallada manera com va descriure el que havia de ser el

polivalent de la seva força de treball, la qual cosa implicava sovint el seu lloguer o la seva cessió temporal a tercers, els esclaus barons no solament es van relacionar diàriament amb els seus propietaris i amb els components del nucli familiar i veïnal més proper, sinó que també ho van fer, i, possiblement, amb més intensitat, amb aprenents, jornalers i assalariats lliures, amb els quals compartien esforços però també diversions, com semblen suggerir algunes ordenances municipals que prohibien a mossos, servents i esclaus de llançar pedres, taronges, coets, focs d'artifici i altres objectes per la ciutat, que castigaven els esclaus i les persones lliures que robaven fruites i hortalisses dels horts de Barcelona o que prohibien als captius la seva participació en jocs d'apostes o la seva presència a les tavernes.[42]

L'elevada mobilitat del mercat de compravenda, a la qual cosa caldria afegir el lloguer i la cessió temporal, anticipaven la problemàtica de la manca d'expecialització laboral a què hauria d'enfrontar-se el llibert i dificultaven l'establiment de llaços més o menys ferms entre esclau i propietari. La capacitat del primer d'aplanar el camí de la comprensió de les normes socials, com també de facilitar l'adopció de determinades conductes pròpies de l'esfera socioprofessional a què pertanyien ell i la seva família, era substituïda per l'estrat social que ocupaven jornalers, mossos i aprenents. D'aquesta manera, l'ambient laboral marginal es convertia per a l'esclau baró en un vehicle de socialització, una via en la qual la *mala vida* en què moltes vegades es trobava immers esdevenia un veritable model d'inserció social.[43]

---

seu funeral: el seu fèretre seria portat, en processó, pels orfes de l'Hospital de la Santa Creu, amb una creu al capdavant portada pels preveres de l'església de Santa Maria del Mar, on rebria sepultura; AHPB, Joan Palomeres, 258/30, 1504, juny, 16, f. 65r-v.

42. Vegeu, en aquest mateix llibre, p. 44; p. 47, n. 73 i p. 48, n. 76.

43. Devem a l'antropòleg Fernando Ortiz l'ús que es fa aquí del concepte *mala vida*. Present en alguns dels seus treballs, la seva evolució va recórrer un camí iniciat a *Los negros brujos* (1905), on el pensador cubà va associar mestissatge i delinqüència, que no va finalitzar fins a la publicació de *Los negros esclavos* (1916) i *Los negros curros* (1928), quan la *mala vida* va adquirir el significat de vehicle d'inserció social —per a una anàlisi sobre l'evolució d'aquest i d'altres conceptes lligats a la transculturació ortiziana, cf. PORTUONDO (2000), "La transculturación". La idea de la transculturació va ser encunyada per Fernando Ortiz a la seva obra més coneguda, *Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar*, com a resposta crítica a l'ús que l'escola americana feia del terme aculturació —cf. ORTIZ (1987/1940), *Contrapunteo*; per a una crítica de la transculturació ortiziana, HERSKOVITS (1967), *Les bases*, p. 220-222. La transculturació defineix el procés mitjançant el qual un individu, o un col·lectiu, transita d'una cultura a una altra. En una primera fase es produeix l'abandó, total o parcial, de determinades manifestacions culturals originàries. A continuació, s'incorporen elements procedents de la cultura externa, i, finalment, s'inicia la recomposició de l'univers cultural bo i alternant elements supervivents de la cultura originària i altres de nous adoptats com a propis. A pesar

En definitiva, tant esclaus com esclaves vivien als ambients ideals, però significativament diferenciats, per potenciar i reforçar l'adopció d'elements socioculturals que se sumaven al modelatge de les seves identitats individuals.

L'accés a la llibertat

L'accés a la llibertat simbolitza l'episodi més significatiu del procés de la socialització. Cadascuna de les vies utilitzades pels esclaus per assolir la llibertat, tant legals com il·legals, revela la dialèctica establerta entre la comunitat lliure i els captius, el grau d'aculturació assolit i els camins de la socialització. Això explica que les modalitats fossin variades i que cadascuna respongués a les diferents situacions que podien donar-se en les relacions entre esclaus i propietaris.

Cal tornar a insistir que la manumissió no va ser una pràctica estesa. Al contrari, amb prou feines un 15 % dels captius que van viure a Barcelona a les acaballes de l'edat mitjana va aconseguir la llibertat.[44] I no és estrany documentar als arxius parroquials catalans propietaris gratificant la fidelitat dels seus esclaus mitjançant el pagament dels seus funerals.[45]

La manumissió, però, no va ser l'única via per assolir la llibertat. Els esclaus també podien rompre la seva situació de dependència mitjançant altres dues modalitats: la fuga i els tribunals.

La fuga evidencia la resistència de l'esclau a acceptar la seva condició i es presenta com la solució extrema amb què posar fi a la dialèctica de la dominació. Molts dels esclaus arribats a Barcelona devien sentir-se atrets per la fuga, especialment aquells que havien estat capturats recentment o que, com els sarraïns, abrigaven l'esperança de poder tornar a casa seva. Els riscos eren elevats: mutilació, ferros, assots o qualsevol altre tipus de punició exemplificant. Però la recompensa podia ser més gran.

Les raons per les quals un esclau decidia d'emprendre la fugida eren fonamentalment condicionades per la seva experiència vital i per la idealització que havia construït de la seva pròpia esclavització. En aquest sentit, les dades confirmen que la resistència a la vida en servitud va ser més gran entre les persones reduïdes a esclavitud essent

---

de l'equívoca fortuna de què ha gaudit el terme al camp de l'antropologia, ha estat al dels estudis culturals on ha trobat continuïtat; cf., per exemple, l'ús que en fa el crític literari uruguaià Ángel Rama a Rama (1982), *Transculturación*.

44. Vegeu, en aquest mateix llibre, p. 248.

45. Cf., per exemple, Codina (1997), "L'esclavatge", p. 19-21.

NOGUERA

adultes, les quals havien passat per un dèbil procés d'aculturació, que entre els esclaus que ja ho eren des de la infància.[46] Així mateix, en el cas dels captius sarraïns, el fet de disposar del suport de les aljames aragoneses i valencianes per emprendre la fugida devia ser un estímul addicional que se sumava a l'horitzó de la recuperació de la llibertat. Fins i tot hom pot argumentar que els diferents rols productius assignats a esclaus i esclaves també van afavorir, en gran manera, que el protagonisme de les fugides recaigués de forma pràcticament exclusiva en els homes. Recordem que les esclaves, normalment destinades al servei domèstic i a l'atenció dels fills dels amos, acostumaven a establir vincles estrets amb la família propietària, la qual cosa explicaria la seva escassa participació en les temptatives de fuga. Per això l'assegurança contra el risc de fugues que va estar en funcionament en terres catalanes durant la dècada de 1420 tan sols era obligatòria per als captius barons, però no per a les esclaves.[47]

En definitiva, la fuga sembla respondre a un model de socialització en què l'individu rebutjava plenament la relació de dependència respecte a la comunitat de l'amo, amb la qual difícilment arribava a sentir-se identificat i en què l'única alternativa satisfactòria era la fugida. Però també podia succeir que la situació de dependència absoluta respecte al propietari, i no tant la valoració negativa de la comunitat lliure, empenyés alguns esclaus a prendre l'arriscada decisió de fugir.

Caterina i Joan Barreter van decidir fugir de casa del cavaller Joan Ramon Ferrer a primers del 1480. Desconeixem les raons que van portar Barreter, un home lliure, a compartir la gesta amb Caterina, si bé hom pot suposar que els unia una relació sentimental que els va empènyer a prendre aquella decisió. L'únic que sabem amb certesa és que la parella va ser capturada per l'escuder Joan Rovira, el qual va rebre la col·laboració d'un cert Valls, de Lleida, i que el propietari de l'esclava va haver de pagar a Joan Morera, traginer, de Barcelona, organitzador de la persecució i captura, dues lliures, set sous i quatre diners.[48]

46. Dels disset casos de fugues documentats a la Barcelona del Renaixement, la majoria de les vegades es va tractar d'individus adults que no havien nascut en terres cristianes. L'única excepció és la de Joan, esclau de Girolamo De Nigro, nascut a Catalunya pels volts del 1469; AHPB, Pere Triter, 239/7, 1489, juny, 23, f. 97v.

47. Dels 1.669 esclaus inscrits a la Guarda d'Esclaus el 1424, tan sols vint-i-dos eren dones; SALICRÚ (1998), *Esclaus*, p. 74.

48. AHPB, Antoni Joan, 187/38, 1480, març, 1, s. f. Un cas semblant, si bé s'allunya de la cronologia aquí analitzada, és el de la fugida d'una esclava i un escuder de casa del seu senyor, Francesc Mir, ciutadà de Barcelona. Capturats a Rocafort de Queralt, a mig camí entre Vilafranca del Penedès i Tàrrega, el propietari va haver de

Al pol oposat als qui van decidir emprendre la fugida es troben aquells esclaus que van resoldre acudir als tribunals civils per proclamar la seva llibertat. A pesar que, el 1433, els consellers van tractar de posar fre a una problemàtica que forçava la celebració de complexos processos judicials,[49] les disputes per llibertat dirimides als tribunals que representen, potser amb les fugues, la més visual de les escenificacions del conflicte originat pel desig d'assolir la llibertat, si bé no van ser nombroses (tan sols nou de documentades entre el 1479 i el 1516) tampoc no van desaparèixer després del seu blindatge legal.

El 20 de maig de 1484, per exemple, Guillem Pons, batlle de Barcelona, va declarar lliure Isabel, negra. Isabel havia estat esclava de Dionís Eimerich, apotecari, d'Eivissa, difunt, fins que Francina, vídua de Dionís, la va afranquir. La manumissió es va formalitzar a l'escrivania de Joan Monsella, notari d'Eivissa, davant dels testimonis Jaume Eniu, barber, i un tal Ventura, també d'Eivissa. Essent lliure, Isabel s'havia instal·lat al carrer Balaguer de la ciutat d'Eivissa, on va conèixer Francesc, amb qui va iniciar una relació sentimental. Tanmateix, Joan Albert, nebot de Francina, patrona d'Isabel, la va agafar i la va enviar a vendre a València, on va ser comprada per mossèn Martí mentre Isabel proclamava que era lliure. Mossèn Valls, actuant en nom de mossèn Martí, la va portar a Saragossa, on la va posar a càrrec d'un tal Navarro, mercader d'aquella ciutat, el qual la va traslladar a Barcelona i la va deixar en custòdia de Bernat Benet, també mercader. Una vegada a Barcelona, Isabel va acudir a la cort del batlle, on va obtenir la llibertat després que el jutge assignat a aquella causa, Pere Ferrer, escoltés els arguments dels advocats d'Isabel, Miquel Geroni, causídic, i Francesc Franc, doctor en dret.[50]

---

pagar un total de nou lliures i deu sous per la manutenció de l'esclava i l'escuder mentre van estar presos i pels salaris cobrats per un notari, desplaçat des de Manresa a Rocafort; pels guàrdies que van vigilar, dia i nit, l'esclava i l'escuder; per un missatger, encarregat d'anar a Barcelona per donar notícia de la captura dels fugitius, i per un cirurgià contractat per curar una ferida d'arma blanca que tenia l'esclava. Finalment, esclava i escuder van acabar executats a la forca per ordre dels consellers de Barcelona —AHCB, CC, *Clavaria*, XI-28, 1405, juliol, 29; agraeixo a Miquel Raufast la referència del document. Cal assenyalar que les despeses de persecució i captura dels esclaus fugats acostumaven a ser elevades, la qual cosa permet de sospitar que les fugides reeixides devien ser més nombroses del que les fonts documentals tendeixen a mostrar. Sense anar més lluny, Alonso Sánchez, tresorer de la reina Isabel al Principat de Catalunya, va haver de desemborsar un total de disset lliures, catorze sous i quatre diners barcelonesos per la captura, l'empresonament i la manutenció del seu esclau Cristòfol, llor; AHPB, Antoni Anglès, major, 272/40, 1516, abril, 18, s. f.

49. Vegeu, en aquest mateix llibre, p. 54-59.

50. AHCB, *Arxiu Notarial*, IX.16, 1484, maig, 20, s. f.

Les sentències dictades pel batlle de la ciutat que declaraven lliure un esclau eren d'obligat compliment per als propietaris. En essència, un captiu que hagués estat alliberat pel seu propietari legítim no es podia esclavitzar de nou. La majoria de les vegades, els esclaus que van acudir a la batllia per proclamar la seva llibertat ho van fer armats amb les clàusules testamentàries o les cartes de llibertat que així ho atestaven, la qual cosa sembla indicar un alt grau de coneixement de les regles jurídiques de la comunitat cristiana que, probablement, només es podia assolir després d'un intens procés d'aculturació.

Tanmateix, no tots els intents de proclamar la llibertat davant de la batllia de Barcelona van ser motivats per esclavitzacions injustes. El maltractament físic, per exemple, podia ser motiu suficient perquè un captiu decidís de fer-ho, com va fer Maria, esclava sarraïna de Rafael Sorts, en acudir a la cort del batlle després de denunciar la violència que el seu amo exercia contra ella, a pesar que, finalment, els seus advocats li van aconsellar que renunciés al litigi després que el seu propietari es comprometés públicament a no tornar a fer-li mal.[51] Amb tot, la proclamació de la llibertat va continuar essent una més de les opcions que els esclaus van fer valer malgrat les penes a què s'enfrontaven si perdien el litigi i els elevats costos que podia comportar, en aquest cas per als amos, el pagament dels salaris corresponents als professionals que intervinguessin en el procés.[52]

Excepte en el cas de les fugues i de les proclamacions de llibertat, en què és possible observar la capacitat d'acció de l'esclau com a individu social, la veritat és que l'accés a la llibertat a la Barcelona del Renaixement va dependre, teòricament, de la voluntat de l'amo, el qual va tenir a la seva disposició tant la manumissió directa com la condicionada al compliment d'un servei temporal, o al pagament d'una talla, per facilitar al captiu la sortida del sistema esclau.

La majoria dels casos documentats de manumissió sense condicions respon a l'alliberament d'esclaves properes al nucli familiar propietari o d'esclaus nascuts a casa dels amos, la qual cosa sembla indicar que

51. AHPB, Antoni Anglès, major, 272/39, 1515, setembre, 20, s. f.

52. El maig del 1475, el donzell mallorquí Pere Abrí Descatllar va haver de pagar deu lliures i tretze sous barcelonesos pels honoraris cobrats per un jutge, un jurisperit, un causídic, dos doctors en lleis, un nunci de la cort i un notari que van intervenir en un procés celebrat a l'Audiència Reial en el qual Martí, el seu esclau, va reclamar la llibertat —AHPB, Jaume Mas, 196/4, 1475, maig, 24, s. f. A pesar d'haver guanyat el litigi, en el supòsit que Martí elevés una súplica i la guanyés, Pere Abrí hauria d'assumir els costos del procés i facilitar el viatge de Martí a qualsevol de les cases dels seus fiadors, sota pena de cent lliures barceloneses; AHPB, Jaume Mas, 196/4, 1475, maig, 26, s. f.

NOGUERA

aquest tipus d'alliberament es concedia a individus que havien experimentat un intens procés d'aculturació que, de vegades, els situava en una relació de teòrica igualtat respecte a la comunitat lliure.[53] La carta de llibertat podia anar acompanyada de donacions en pecúnia o en béns mobles i immobles, com també de dots reservats per a quan la lliberta contragués matrimoni.[54] Fins i tot sembla relativament habitual que algunes d'aquestes exesclaves continuessin estretament relacionades amb els qui havien estat els seus propietaris en qualitat de serventes lliures a soldada o que, en disposar d'un cert patrimoni en accedir a la llibertat, contraguessin matrimoni amb homes lliures d'una certa categoria social.[55]

Però també és cert que, en alguns casos, el qui era alliberat era ja una persona d'edat avançada, la qual cosa permet suposar que el factor econòmic, és a dir, la baixa productivitat d'una persona que ja no era jove, podia, també, forçar el seu alliberament.[56]

Pel que fa a la manumissió condicionada, la seva anàlisi és, *a priori*, més complexa. Com hem vist en pàgines anteriors, mitjançant aquest tipus de contracte el propietari es comprometia a alliberar el seu esclau si complia determinades condicions, que podien ser numeràries o laborals.[57] Però, al marge d'aquestes condicions, el compromís de manumissió també acostumava a exigir determinades correccions en la conducta dels esclaus, com l'afició a la beguda i a les apostes en el joc, l'alcavoteria, el proxenetisme, el robatori, la blasfèmia, la participació en baralles, la desobediència o la manca de fidelitat envers l'amo.[58]

53. Si bé una de les dificultats amb què es van trobar els lliberts en ingressar a la societat lliure sembla que va ser l'estigma de l'esclavitud, difícil d'esborrar. El 1433, per exemple, Joana, d'origen esclau, esposa d'un mestre de l'escola major de Barcelona, va ser descrita per un dels alumnes de gramàtica com a lliberta de condició i vida lleugeres, "així com se són les altres fembres qui són estades esclaves"; citat a Vinyoles (2000), "Integració", p. 605-606.

54. Dos exemples a AHPB, Bartomeu Torrent, 256/33, 1510, febrer, 26, s. f., i AHPB, Esteve Soley, 222/7, 1480, abril, 28, f. 19v

55. La lliberta Anna, per exemple, es va casar amb Joan Camps, mestre d'obres i ciutadà de Barcelona; AHPB, Bartomeu Costa, menor, 236/3, 1489, juny, 12, s. f.

56. Com perfectament va reflectir Miguel de Cervantes en posar en boca del Quixot el que no s'havia de fer amb els soldats que ja no servien per a la guerra, "(…) porque no es bien que se haga con ellos lo que suelen hacer los que ahorran y dan libertad a sus negros cuando ya son viejos y no pueden servir, y, echándolos de casa con título de libres, los hacen esclavos del hambre, de quien no piensan ahorrarse sino con la muerte"; *El Quijote,* II, cap. XXIV.

57. Vegeu, en aquest mateix llibre, p. 249 i seg.

58. El blanquer Jaume Figuerola va exigir al seu esclau Bartomeu Llor, de Bona, que el servís fidelment durant quinze anys i que no fugís, ni robés, ni s'emborratxés, ni participés en baralles, ni jugués als daus —AHPB, Bartomeu Requesens, 203/33, 1492,

NOGUERA

I fins i tot en alguns casos s'ha pogut documentar l'exigència de posar fi a conductes socioculturals clarament foranes, com fugir de nit de casa de l'amo per trobar-se amb altres esclaus i tocar els tambors.[59]

Tornem, per un moment, a la idea de l'eina animada defensada pels pensadors de l'Antiguitat clàssica. Per mitjà d'aquest concepte, hom legitimava l'esclavitud i reforçava la creença que l'esclau era un ésser inferior a l'home lliure. Tanmateix, aquesta manera d'entendre l'esclavitud era qüestionada, diàriament, per actes voluntaris i organitzats de resistència esclava. Per poder donar sentit a tal contradicció, els propietaris de l'Antiguitat explicaven aquests actes adduint suposats defectes naturals dels esclaus, com la peresa, la gola, la inclinació al robatori i a la beguda o la pràctica immoderada del sexe. Segons el seu parer, els esclaus eren uns éssers proclius a causar problemes a causa de la seva naturalesa abjecta. Columel·la, per exemple, aconsellava que el *vilicus*, és a dir, el capatàs que organitzava les quadrilles d'esclaus de les heretats, amb els quals sovint compartia condició social i jurídica, estigués avesat, des de la infància, a les feines del camp, ja que, altrament, un capatàs "apático y soñoliento (…), acostumbrado al ocio, la palestra, el circo, el teatro, los juegos de azar, las tabernas y los lupanares" podia ser un desastre per a l'economia de la vila.[60]

Segles més tard, un document redactat a Barcelona, probablement pels volts del 1390, descrivia els esclaus

juny, 20, s. f.— mentre que Miquel, també de Bona, a més de servir durant vuit anys i no tractar de fugir ni de robar, havia d'adoptar el cognom del seu amo, Miquel Sala —AHPB, Antoni Palomeres, 207/18, 1491, setembre, 24, s. f. Les condicions imposades a les esclaves no acostumaven a ser tan estrictes com en el cas dels homes, potser perquè el risc de fuga era pràcticament inexistent i perquè, normalment, la seva adaptació al nucli familiar del propietari dificultava l'adopció de patrons de conducta marginals. En general, les promeses de llibertat concedides a esclaves tan sols van quedar condicionades a les mostres de fidelitat i d'humilitat durant el servei, com li va demanar Joana Aldonça, vídua de Pere de Coromines, a la seva esclava Margarida durant els cinc anys que l'hauria de servir per guanyar-se la llibertat; AHPB, Andreu Mir, 234/12, 1485, març, 22, s. f.

59. El 1498, el mercader barceloní Miquel Oliva va prometre la llibertat al seu esclau negre Nicolau si el servia, durant vuit anys, "bene, fideliter et legaliter", i no s'absentava de nit "eundo sonando de tamborino". Cada vegada que Nicolau incomplís aquesta darrera condició, hauria de compensar Miquel amb un mes de treball un cop superat el període de vuit anys —AHPB, Pere Triter, 219/20, 1498, abril, 23, s. f.; citat també a BONASSIE (1975), *La organización*, p. 101. Semblantment, però en sentit contrari, quan el llibert Francesc de Marimon va negociar un contracte d'aprenentatge amb Joan Serra, paraire de draps de llana, va deixar ben clar que els diumenges i les festes de vigília aniria on volgués, sense el consentiment del seu patró, a tocar el tambor, sempre que tornés a la nit; AHPB, Bartomeu Requesens, 203/23, 1479, octubre, 22, s. f.

60. COLUMEL·LA, p. 10.

FUNDACIÓ NOGUERA

> així com a persones brutes e voluptuoses, (que) han sembrats en la dita ciutat molts e diverses vicis, que havien acostumats stant ja en lurs terres, hon vivien voluptuosament e siguent lur vida bestial, així con són laponies, embriagueses, luxúries, alcavoteries, ladornicis, metzines e molts altres crims enormes, dels quals, abans d'aquest temps, era quítia aquesta ciutat.

El redactor reproduïa, mil·limètricament, la mateixa idea reflectida, segles enrere, pels seus avantpassats clàssics. La resistència de l'esclau s'interpretava com una evidència clara de la seva inferioritat que justificava el menyspreu que mereixia i, en darrer terme, el càstig corporal per corregir tals desviaments. No endebades, el mateix text subscriu, poc després, aquesta última idea en sentenciar que

> los dits sclaus e sclaves són enclinats a vicis, e de sí mateixs no han virtuts ne bones costums, perquè és mester que sien corregits e, per força, tornats a bona retgla de viure, aytant quant sia possible, car ab paraules null temps se corregirien. Car scrit és que "servus durus non emendabitur verbis".[61]

L'aforisme bíblic no pot ser més explícit. La sentència, recollida al *Llibre dels Proverbis* i reproduïda, també, a les *Collationes* de Cassià, al segle v, critica obertament la teoria del bon tracte mitjançant la paraula sostinguda per Varró i Columel·la, i s'alinea amb les pràctiques del tracte dur que, feia més de 1.500 anys, havia defensat Marc PorciAtó.[62]

Arribats a aquest punt, cal preguntar-se novament pels factors que possibilitaven l'existència del compromís de manumissió a la Barcelona tardomedieval. Al marge dels condicionants econòmics que podien fer que el propietari hi accedís, la capacitat d'acció de l'esclau es perfila com un element poderós que podia forçar la seva sortida del sistema. La resistència passiva, és a dir, la mala execució de les tasques assignades, les absències més o menys prolongades, la desobediència i altres formes d'oposició interna a l'esclavització qüestionaven el principi d'autoritat, rompien la relació de subjugació i danyaven la productivitat. I així sembla indicar-ho aquest mateix document quan, sense ambigüitats, afirma que és cert que

> (...) molts dels dits sclaus e sclaves, ab los ladornicis e furts que han fet a lurs senyors e dones e encara a alscuns privats e amichs lurs e los veynats, se són reemits e obtenguda franquea, altres

61. AHCB, C, *Miscel·lània*, 13, C-V-13, sense data; cf. en aquest mateix llibre, p. 41-42, on s'analitza el mateix document.

62. CATÓ, p. 13 i seg.

FUNDACIÓ NOGUERA

> són dels dits catius e catives qui per força han obtenguda taylla o franquea ab mal servir, en tant que lurs senyors e dones, tements scàndol e perill de lurs persones, los han hauts a foragitar de si mateixs (…) per via de taylla o per altra manera.[63]

En definitiva, i per poc nombrosos que fossin, els alliberaments preservaven i reproduïen el sistema esclau. Els esclaus *elegits* per afranquir-los eren individus conflictius, persones d'edat avançada o dones i infants propers al nucli propietari que s'havien guanyat el favor dels seus amos. Aquests alliberaments no qüestionaven l'existència del sistema esclau. Es compensaven amb l'establiment de noves formes de dependència, com el patronatge. Permetien al sistema d'alliberar-se d'aquells elements menys útils o més difícils de subjugar, i no feien perillar l'equilibri de la societat esclava, ja que la ruptura introduïda per l'alliberament es contrarestava, d'una banda, mitjançant l'adquisició de nous elements servils i, de l'altra, per mitjà de l'ingrés del llibert a la societat lliure després d'un període més o menys dilatat.[64]

A partir de l'accés a la llibertat i la recuperació, si més no de *iure*, de la ingenuïtat, la vida del llibert es trobava ja condicionada pel camí que havia pres la socialització durant la seva etapa en esclavitud. Són pocs els exemples que hom pot documentar i excepcionals els casos en què és possible reconstruir, aproximadament, l'experiència vital d'un individu des de la seva arribada a la ciutat com a esclau fins a la redacció del seu testament com a llibert. No obstant això, la casuística mostra una varietat en la qual, sense fugir, en la majoria dels casos, dels ambients socioprofessionals empobrits, confluïen diferents històries personals. Des d'individus que havien passat per una profunda aculturació que arribava fins i tot a culminar amb l'adquisició de la ciutadania[65] fins a llibertes dedicades a la prostitució o al proxenetisme, aquestes històries van ser protagonitzades per homes i dones que, després d'haver afrontat l'esclavització i el desarrelament, van culminar diversos processos de socialització fins a acabar enquadrats dins l'univers de la societat tardomedieval.

63. AHCB, C, *Miscel·lània*, 13, C-V-13, sense data.

64. Cf., també, a PÉTRÉ-GRENOUILLEAU (2008), "Processes", p. 241-242.

65. Un procés que, d'altra banda, no era merament formal, ja que implicava el reconeixement social de l'individu i la seva equiparació amb la comunitat lliure, si més no quant a reputació i honradesa; sobre aquesta qüestió, cf. OBRADORS (2013), "Council"; ÍDEM (2013), "From Citizenship".

FUNDACIÓ NOGUERA

La vida en llibertat, culminació de la socialització o construcció d'una identitat alternativa?

Accedir a la llibertat va comportar per a l'esclau solucionar part del conflicte que havia condicionat la seva vida. Possiblement, per a molts dels musulmans va representar, a més, el moment que havien esperat i que els acostava a les seves terres d'origen. Tanmateix, i malgrat que la carta d'afranquiment equiparés jurídicament el llibert amb el lliure de naixença, l'exesclau que romania a la ciutat es trobava davant d'una societat que abans l'havia utilitzat en la seva condició servil però que ara el rebutjava per un passat no escollit que aixecava barreres de vegades difícilment franquejables.

No obstant això, no seria del tot honest defensar aquí que els lliberts van ser condemnats a engruixir les files de les classes desafavorides de la Barcelona tardomedieval. Contràriament, la documentació ofereix exemples en què podem observar els èxits d'una resocialització profunda que, si bé van ser protagonitzats majoritàriament per dones,[66] també van tenir homes exesclaus entre les seves files.[67]

66. És habitual trobar llibertes propietàries d'algun immoble —AHPB, Antoni Joan, 187/38, 1480, març, 1, s. f.; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/14, 1481, novembre, 27, s. f.; AHPB, Pere Triter, 239/6, 1487, juliol, 14, s. f.—, comprant, venent o cedint censals, violaris i propietats rústiques i urbanes —AHPB, Galceran Balaguer, 241/14, 1484, desembre, 16, f. 4v-5r; AHPB, Antoni Joan, 187/47 1487, setembre, 28, s. f.; 187/48, 1488, gener, 29, f. 36r-v; AHPB, Dalmau Ginebret, 219/24, 1490, gener, 19, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/22, 1502, maig, 9, s. f.— o rebent llegats testamentaris dels seus antics amos o d'algun membre de la seva família; AHPB, Bartomeu Costa, menor, 236/3, 1490, abril, 22, s. f.

67. Tot i que els lliberts són menys visibles que les exesclaves en la documentació notarial, potser perquè normalment no conservaven els vincles amb l'entorn dels antics propietaris o perquè, senzillament, els amos "preferred to free women rather than men, as later happened in Bahia, in Brazil, where two women were freed for every man, even though there were more men in the slave population" —Saunders (2010/1982), *A Social*, p. 61—, també els trobem llogant propietats —AHPB, Antoni Palomeres, 1479, febrer, 15, s. f.; AHPB, Jaume Vilar, 245/4, 1488, març, 27, s. f.— o comprant-les —un exemple a AHPB, Andreu Mir, 234/7, 1477, desembre, 30, s. f. I fins i tot en casos certament excepcionals, l'èxit assolit pel llibert sembla contradir les normes de la societat tardomedieval. Pels volts del 1456, Jordi, tàrtar, antic esclau del mestre cadirer Francesc Oliver, difunt, no solament va acabar controlant el negoci d'aquest darrer, sinó que, a més, va contreure matrimoni amb qui havia estat l'esposa del seu antic propietari —cf. a Plazolles (2000), "Trayectorias", p. 618-619. Cal esmentar que el cens de població elaborat el 1516 reflecteix la mateixa imatge que les fonts notarials, i confirma la poca representativitat dels barons entre la població lliberta de Barcelona. Sobre un total de catorze exesclaus documentats amb residència fixa, dotze dels quals eren negres, tan sols dos eren homes: Antoni, negre, que vivia amb Magdalena, també negra, a l'"illa que és entre lo carrer de les Noces i lo carrer dels Orts qui és davant lo forn de Santa Clara", i Nicolau, negre, cuiner de professió, resident a l'"illa del carrer d'en Sagrà y del carrer Nou"; AHCB, CC, *Fogatges*, XIX-15, 1516, f. 53r i 58r.

La informació que els protocols notarials proporcionen sobre els lliberts barcelonins de les acaballes de l'edat mitjana és exigua. Tan sols hi trobem indicis que ens permeten de reconstruir determinats aspectes de la vida d'algun d'ells.

És possible que la majoria, sobretot les dones i els infants, continuessin propers al nucli familiar dels seus antics propietaris, possiblement residint a la mateixa llar en la qual havien estat esclaus, treballant ara en qualitat de servents.[68] Altres decidien d'emprendre una vida nova en absoluta independència dels seus amos, buscant feines amb què guanyar alguns diners i prosperar a la societat lliure o passant a formar part del personal de servei d'algunes famílies acabalades.[69]

Si amb el baptisme l'esclau havia rebut un nom cristià, amb l'afranquiment el llibert adoptava un patronímic que el singularitzava com a membre de la comunitat lliure i que acostumava a coincidir amb el cognom, el nom o el malnom del seu antic propietari, la qual cosa manifestava la pervivència de la relació entre tots dos, del signe que fos. Els qui disposaven d'alguns estalvis gràcies als pocs diners lliurats pels seus amos en emancipar-los o en beneficiar-los als seus testaments, buscaven algun lloc on viure i tractaven d'aconseguir una ocupació amb què prosperar.[70] I és, precisament, l'accés al mercat de treball la fina línia que separava l'estabilitat de la marginació definitiva.

El llibert, essent esclau, havia gaudit de la benevolència de ser considerat un reforç productiu que atenuava, en certa manera, l'execució de les tasques més dures pels individus lliures. Tanmateix, la polivalència des de la qual havien explotat la seva capacitat per al treball i la mobilitat a què s'havia vist sotmès havien fet pràcticament impossible l'especialització o l'aprenentatge de tasques que requerissin un cert do-

68. AHPB, Bartomeu Costa, menor, 236/2, s. f., 1485, juny, 30.

69. Alguns exemples a AHPB, Bartomeu Costa, menor, 236/3, 1487, juny, 23, s. f.; AHPB, Lluís Carles Mir, 261/4, 1493, gener, 4, s. f.; AHPB, Galceran Balaguer. 241/37, 1494, octubre, 5, s. f.

70. El llibert negre Jaume de Sos va arrendar en emfiteusi una casa per divuit sous anuals que pertanyia a la catedral de Barcelona, segurament gràcies a la mediació del seu antic propietari, el diaca Berenguer de Sos —AHPB, Dalmau Ginebret, 219/14, 1481, octubre, 15, s. f. Semblantment, les llibertes Juliana, Llúcia, Margarida, Isabel *la Negra*, Margarida Alvero, Margarida Santcliment, Francina *la Negra*, Eufrasina *la Negra* i Agnès Sentmenada, totes subsaharianes, disposaven d'habitatge fix —AHCB, CC, *Fogatges*, XIX-15, 1516, f. 24r, 36r, 42v, 47r, 48r, 56r, 56v i 61v. Tanmateix, no tots els lliberts van tenir les mateixes oportunitats. De fet, va ser relativament habitual que els més rics compartissin sostre amb els menys afortunats. Així, per exemple, la lliberta Magdalena, negra, antiga esclava de mossèn Bofill, compartia habitació amb Llúcia, també negra, a l'"illa que és entre lo carrer dels Tres Llits i lo carrer dels Calderers", com també ho feien els lliberts Antoni i Magdalena; AHCB, CC, *Fogatges*, XIX-15, 1516, f. 53r i 60r.

mini tècnic.[71] Excepcionalment, alguns podien prosperar exercint oficis que no els havien negat la instrucció essent esclaus, com els circumscrits al ram tèxtil o al treball del corall, o iniciant un aprenentatge en altres de diferents.[72] Però normalment el llibert acabava estancat en el treball ocasional, bo i llogant la seva capacitat laboral quan la demanda temporal augmentava, si no havia claudicat en l'afany a favor d'activitats sense exigències tècniques que requerissin força física, com les que exercien traginers, bracers i jornalers, o fins i tot havia optat per guanyar-se la vida per altres mitjans.[73] És en aquest precís context en què moltes de les problemàtiques manifestades a l'entorn de l'esclau es reproduïen ara al del llibert. Alcoholisme, prostitució, robatori i altres actituds pròpies de la marginalitat semblen haver sobreviscut a la quotidianitat lliberta de la societat tardomedieval.

Aquesta precarietat laboral generalitzada a l'entorn del llibert feia habitual que els exesclaus disposessin de poca liquiditat, i fins i tot es veien obligats a donar el poc que tenien per tal de garantir la seva pròpia subsistència.[74] Tot i això, res no els impedia de participar en diferents formes d'intercanvi monetari com préstecs, comandes comunes o compravenda de censals i de violaris, tal com sentenciava la carta d'afranquiment en reconèixer el seu dret a adquirir béns i a contractar.[75]

---

71. Llevat que disposés de coneixements adquirits abans de la seva esclavització, com semblava tenir Joan Ferrises, llibert negre tunisià que va aconseguir llicència del batlle per treballar a l'obrador d'Antoni Sadurní, brodador de fils d'or i de plata; AHPB, Esteve Soley, 222/8, 1486, juliol, 8, s. f.

72. El llibert Francesc de Marimon va acordar d'estar-se durant dos anys i mig amb Joan Serra, paraire, per aprendre l'ofici —AHPB, Bartomeu Requesens, 203/23, s. f., 1479, octubre, 22—; Martí ho va fer amb Antoni Sumes, fuster, per tres anys i mig —AHPB, Bartomeu Sumes, 237/1, 1484, març, 18, s. f.—, i el negre Joan de Portugal va firmar per tres anys un contracte d'aprenentatge de tapiner amb Bartomeu Roig; AHPB, Joan Fluvià, 225/5, s. f., 1494, novembre, 15; altres exemples a AHPB, Miquel Fortuny, 249/11, 1494, juliol, 11, s. f., i AHPB, Jaume Vilar, 245/12, 1495, novembre, 27, s. f.

73. Al cens del 1516, el llibert negre Antoni va ser definit com a *treballador*, cosa que sembla suggerir que es dedicava a l'execució de tasques ocasionals d'acord amb la demanda del mercat de treball. Semblantment, la lliberta Agnès Sentmenada, també negra, sembla que es va dedicar a la prostitució o al proxenetisme. Si més no, això és el que hom dedueix del lloc on residia: l'"illa qui és del carrer de la Bocaria fins al carrer dels Ollers Blancs, entre lo carrer del Vidre y lo mur, hon stà lo bordell de Vilardells"; AHCB, CC, *Fogatges*, XIX-15, 1516, f. 53r i 61v.

74. L'estiu del 1496, la lliberta Bàrbara, greument malalta, va acordar de donar tots els seus béns, una vegada que hagués mort, a Joan Miravet a canvi d'allotjament, menjar, calçat i vestit, i sota la condició que li procuressin una sepultura decent; AHPB, Antoni Palomeres, 1496, juny, 21, s. f.

75. La lliberta Maciana, antiga esclava de Joan Andreu Sors, difunt, canonge de la catedral de Barcelona, devia a Joana, vídua de Valentí Coma, de la parròquia de Sant Feliu de Monistrol de Calders, un ducat i catorze sous que Perot Coma, fill de Joana, difunt, li havia prestat —AHPB, Galceran Balaguer, 241/54, 1504, setembre, 5,

El contracte que més va beneficiar el llibert quant a la seva integració i al seu reconeixement a la societat lliure va ser el matrimoni. El més habitual va ser que les llibertes es casessin amb altres lliberts amb què compartien orígens semblants,[76] o amb homes lliures però humils.[77] Normalment, els dots aportats per les dones a les esposalles procedien dels seus antics propietaris, els quals, al moment de l'afranquiment, i a condició que evitessin l'amistançament, els havien fet lliurament d'unes poques lliures. No acostumaven a superar les trenta i, rares vegades, rebien un augment per part del marit, reservat sempre a les dones verges.[78] En tot cas, mitjançant el matrimoni, tant el format per lliberts com el mixt, l'individu alliberat expressava la voluntat de formar part de la societat barcelonina, la qual cosa suggereix que el procés de la socialització desenvolupat durant l'etapa en esclavitud havia culminat amb la plena acceptació de les regles socials i culturals de la comunitat lliure.

L'esclau afranquit i més o menys estabilitzat en la seva nova condició de llibert posava en pràctica la solidaritat, primer amb els seus iguals, afranquits o esclaus, per mitjà de l'ajuda mútua, pecuniària o material.[79] Però també amb les persones lliures de naixença que integraven la societat, com va fer el llibert Guillem Vilell, exesclau de

---

s. f. Teresa Vinyoles documenta el cas de la lliberta Francesca, que disposava d'un forn de lloguer en el qual feia pa. A més, deixava en comanda petites quantitats monetàries perquè negociessin altres en nom seu, bo i rebent algun bé en penyora, i comerciava amb petites quantitats d'oli; VINYOLES (2000), "Integració", p. 609.

76. Alguns exemples a AHPB, Joan Fluvià, 225/4, 1488, juny, 20, s. f.; AHPB, Antoni Benet Joan, 259/60, 1501, gener, 22, f. 54v-55r; AHPB, Pere Triter, 239/27, 1503, maig, 12, f. 65r.

77. AHPB, Esteve Soley, 222/7, 1480, abril, 28, f. 19v-20r; AHPB, Joan Mates, 221/13, 1482, març, 20, f. 70v-71v; AHPB, Andreu Mir, 234/16, 1485, octubre, 30, s. f.

78. Joana va rebre vint lliures en llegat testamentari del qui havia estat el seu propietari, Pere Viastrosa, per quan contragués matrimoni amb Jordi Colomer, bracer, ciutadà de Barcelona, el qual va aportar deu lliures més com a augment nupcial després de reconèixer la virginitat de la seva futura esposa; AHPB, Esteve Soley, 222/7, 1480, abril, 28, f. 19v.

79. Pel que sembla, és probable que la solidaritat entre lliberts i esclaus respongués a patrons etnogeogràfics i no pas jurídics —cf., també, a PLAZOLLES (2000), "Trayectorias", p. 634-635. Un exemple força il·lustratiu és el del llibert negre Francesc Desplà, el qual havia aconseguit que Ramon Ribot, lloctinent del batlle general de Catalunya, alliberés el seu esclau Joan, també negre, de les cadenes a les quals estava engrillonat bo i obligant la seva pròpia llibertat com a garantia que Joan no tornaria a fugir (cf. en aquest mateix llibre, p. 258, n. 160). Semblantment, quan el llibert Jordi Ferreres, tàrtar, va dictar el seu testament, va disposar que, dels seus béns, els seus marmessors invertissin deu lliures en la compra d'un censal o altres rendes el rendiment dels quals farien arribar a Caterina, esclava tàrtara de Jaume de Sos, per pagar la seva llibertat; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1482, març, 26, f. 22v-23v.

Joan Fontana, corretger i ciutadà de Barcelona. Vilell va aprendre l'ofici del seu antic amo, va rebre l'afranquiment i, en llibertat, va assolir la ciutadania i va aconseguir de ser propietari d'una casa i d'un modest obrador que regentava amb la seva esposa, Caterina. El 1475, just quan la ciutat patia un nou brot de pesta, Joan Fontana i Maria, la seva dona, van ser acollits pels Vilell sota unes condicions que subvertien la lògica de les relacions que hom esperava entre un antic propietari i el seu excaptiu: el qui havia estat amo continuaria exercint el seu ofici al taller del qui havia estat esclau, a canvi, això sí, de beguda, menjar, vestit i calçat per a ell i per a la seva esposa.[80]

Probablement, l'expressió més profunda d'inserció a la societat receptora va ser la pertinença a una confraria. Tot i que les fonts notarials revelen la participació activa dels lliberts en diverses confraries de devoció i d'ofici, com la de Sant Llorenç de l'església de Santa Maria del Mar, la de Sant Llorenç i Sant Amador dels Captius de l'església de Santa Maria de la Mercè o la de Santa Eulàlia de Mèrida dels traginers,[81] a les quals hom podria afegir, entre d'altres, les dels barquers i els tintorers, que van acceptar entre les seves files esclaus i lliberts que treballessin en l'ofici,[82] la confraria a la qual més clarament podem apreciar la voluntat dels lliberts d'integrar-se plenament a la societat barcelonina és la que es va fundar pels volts del 1455 i va aplegar els homes i dones negres de Barcelona. Els seus estatuts fundacionals estaven en perfecta harmonia amb les preocupacions coetànies per la memòria dels difunts, l'assistència a malalts i indigents i la profunda expressió d'allò religiós, com era d'esperar d'una confraria cristiana que, encara que agrupés individus la confessió original dels quals no tenia res a veure amb la de la comunitat lliure, manifestava la voluntat dels seus membres de formar part d'una societat que es resistia a concedir-los la participació sense límits de les estructures comunes.

Finalment, l'últim acte jurídic en què podem apreciar els rumbs que havia pres el procés de la socialització dels lliberts és el que clausurava la vida dels individus lliures de la Barcelona tardomedieval. Els exesclaus van redactar testaments en què van reflectir les seves conviccions religioses o els llaços que havien arribat a establir amb els altres membres de la societat lliure. Van disposar llegats a institucions

80. AHPB, Antoni Joan, 187/34, 1475, octubre, 9, s. f.

81. Per exemple, i seguint el mateix ordre, AHPB, Andreu Mir, 234/23, 1482, març, 14, s. f.; AHPB, Esteve Soley, 222/5, 1478, juliol, 3, f. 79v- 80r; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1482, març, 26, f. 22v-23v.

82. Cf. en aquest mateix llibre, p. 329, n. 23, i p. 338.

NOGUERA

religioses i obres pies,[83] o senzillament van decidir que tots els seus béns es lliuressin als seus antics propietaris[84] o a persones per a les quals havien treballat en llibertat i amb les quals devien haver conreat una bona amistat.[85] Però també es van reafirmar en la doble identitat que havien construït en adaptar-se a la societat dominant sense renunciar a les seves conviccions. Quan Martí Sabata va redactar el seu testament, l'agost del 1493, malgrat haver estat esclau de l'arxiprest de Daroca, no va llegar a favor de cap institució religiosa, ni va pagar dret de parròquia. Això sí, va reconèixer que devia a la confraria dels negres de Sant Jaume cinc sous barcelonesos.[86]

En definitiva, i per tancar aquest capítol acudint a les primeres idees amb què s'ha iniciat, queda clar que la simplicitat de la idea del bestialisme o del salvatgisme que atribuïen els viatgers del centre d'Europa o els navegants de la primera modernitat als esclaus negres, canaris o caribs xocava frontalment amb la plasticitat d'una realitat farcida de subtileses i matisos que no feia sinó confirmar la humanitat dels uns i dels altres i la variabilitat dels camins de la socialització. Lluny de la mort social defensada per Meillassoux o per Orlando Paterson, potser hom pot parlar, amb més encert, de resurrecció social en un context nou en el qual les capacitats adaptatives i de resistència, però també els condicionants externs o estructurals a què l'esclau es va veure sotmès, van orientar el procés de la socialització cap a una direcció o una altra.

83. Magdalena Marquet, antiga esclava de Pere Marquet, va llegar a l'església de Sant Jaume, de la qual era parroquiana, tres sous; a la confraria de la Santíssima Trinitat, quatre sous més; tres sous més a la confraria de Santa Eulàlia de la catedral de Barcelona; cinc sous a l'Hospital de la Santa Creu, per casar donzelles, i, després de donar als seus marmessors i als beneficiaris del seu testament diverses sumes dineràries, va ordenar que la resta dels seus béns s'invertissin en obres de caritat, en el maridatge de donzelles pobres i en la celebració de misses; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1481, juliol, 18, f. 48r-49v.

84. La lliberta russa Juliana, afectada greument pel brot de pesta declarat a Barcelona el 1476, va disposar que tots els seus béns es lliuressin al seu antic propietari, el mercader barceloní Baltasar Casassaja, malgrat que també li va transferir els deutes que deixava pendents. El mercader podria vendre o alienar els béns de la difunta per fer front als pagaments, i decidiria on i de quina manera Juliana rebria sepultura; AHPB, Antoni Palomeres, 207/11, 1476, abril, 20, s. f.

85. Com va fer la lliberta Caterina, antiga esclava de Narcís Franc, difunt, i abans de Bernat Bonet, també finat, pare de Pere Bonet, prevere, a qui va donar tots els seus béns, una vegada que hagués mort, amb la condició de mantenir l'usdefruit i, en cas de necessitat, poder alienar el que li calgués; AHPB, Jaume Vilar, 245/5, 1490, maig, 6, s. f.

86. AHPB, Miquel Fortuny, 249/46, 1493, agost, 13, f. 47v-48v.

A TALL D'EPÍLEG. LA CONFRARIA NEGRA DE SANT JAUME, DE L'ÈXIT DE L'ASSIMILACIÓ AL FRACÀS DE LA INTEGRACIÓ[1]

El 20 de març de 1455, Andreu Català, lloctinent de la Tresoreria Reial de la Corona d'Aragó, va rebre cinquanta-cinc sous barcelonesos de les mans d'un grup anònim de lliberts negres. Aquells diners cobrien els costos de redacció i aprovació d'unes ordenances atorgades per l'infant Joan, hereu al tron i lloctinent a Catalunya del rei Alfons V d'Aragó, el seu germà, a "tots los franchs negres christians, o la maior part de aquells, residents per ara en la present ciutat de Barcelona".[2] Es creava oficialment una confraria nova, amb seu a l'església parroquial de Sant Jaume de Barcelona,[3] que, a partir d'aleshores, aplegaria tots els negres de la ciutat, lliures i esclaus, sota l'advocació a Santiago.[4] Les ordenances acabades d'aprovar, el testimoni més antic que es conserva sobre associacions d'aquest tipus arreu de l'Occident cristià, formalitzaven el naixement de la segona confraria de negres de què hom té constància.

1. El text d'aquest capítol s'ha publicat parcialment a Armenteros (2011), "De hermandades", i ídem (2011), "Un precedente".

2. El text es conserva a ACA, Cancelleria, reg. 3.298, f. 3r-5v, si bé la numeració és errònia, ja que els folis 3r-v estan repetits.

3. Fins al 1823, el temple es va dreçar a la plaça de Sant Jaume. Després de les obres que van enderrocar l'edifici per atorgar la fisonomia actual a l'espai públic, la parròquia es va traslladar, en un primer moment, a l'església de Santa Mònica, fins que va quedar definitivament instal·lada, des del 1835, a l'antiga església de la Trinitat.

4. Símbol de l'evangelització d'Hispània, de la lluita contra l'islam i del triomf del cristianisme en la seva atribució de matamoros, condició que seria posteriorment traslladada i readaptada a l'Amèrica colonial sota la forma de mataindis, l'advocació de la confraria a l'apòstol Jaume o Santiago és deguda, probablement, al caràcter cristianitzador que la tradició atribueix al sant i reflecteix el fi teleològic de l'esclavitud a la cosmovisió cristiana: la conversió dels infidels i dels pagans.

No deixa de sorprendre que en un indret tan allunyat del comerç atlàntic que, en aquell temps, començava a articular-se i en data aparentment tan primerenca, hi naixés una associació que sembla haver estat gairebé una originalitat de l'Amèrica colonial si no fos pel conegut precedent de la Sevilla tardomedieval, encertadament indicat per Fernando Ortiz, i de les fundacions posteriors de València i de Lisboa.[5]

Tanmateix, no ha d'estranyar que fos a Barcelona i, poc després, a València (1472),[6] on van sorgir les primeres germandats d'esclaus i lliberts negres patrocinades directament per la monarquia i no pas per iniciatives filantròpiques individuals, com va ser el cas de l'arquebisbe Gonzalo de Mena, el qual va fundar, l'última dècada del segle XIV, una casa-hospital per a desvalguts negres extramurs de la ciutat de Sevilla on es constituiria, dècades més tard, la germandat de negres de Nuestra Señora de los Ángeles.[7] I no ha d'estranyar, precisament, perquè, com hem vist, al llarg de la baixa edat mitjana, aquests dos importants ports dels territoris peninsulars de la Corona d'Aragó van acumular una sòlida experiència en el comerç d'esclaus i van percebre l'impacte del primer tràfic negrer de la mateixa manera que ho farien les principals ciutats portugueses i andaluses.

L'existència de la confraria d'esclaus i lliberts negres de Sant Jaume ha estat poc menys que aliena a la historiografia moderna fins al punt de no caldre més d'unes poques línies per resumir el tractament que ha rebut. Tot i que va ser el 1851 quan Pròsper de Bofarull va donar a conèixer la seva existència amb la publicació de les ordenances fundacionals,[8] no seria fins a l'aparició, un segle més tard, del primer volum de l'obra que Charles Verlinden va dedicar a l'estudi de l'esclavitud a l'Europa medieval que es van descriure algunes de les disposicions recollides al text normatiu.[9] Tres dècades després, l'africanista José Luis Cortés es feia ressò de l'antiguitat de la confraria,[10] mentre que Fabienne Plazolles, més recentment, s'interessava, també breument, per la funció social de la germandat i per les aparents contradiccions

5. ORTIZ (1992/1920-1921), *Los cabildos*, p. 4-6; GUAL (1952), "Una cofradía"; BLUMENTHAL (2005), "*La Casa*"; LAHON (2000), "Exclusion"; VINCENT (2000), "Les Confréries".

6. GUAL (1952), "Una cofradía", p. 455; BLUMENTHAL (2005), "*La Casa*", p. 230-231.

7. Moreno interpreta la fundació del religiós com el precedent oficiós de la confraria, si bé les ordenances fundacionals de la germandat daten del 1554 i les notícies documentals que apuntarien a una existència formal anterior són escasses i poc clares; MORENO, Isidoro (1997), *La antigua*, p. 44-48; ÍDEM (2005), "Plurietnicidad, p. 171 i seg.

8. CODOIN, p. 463-471.

9. VERLINDEN (1955), *L'esclavage*, I, p. 529-530.

10. CORTÉS (1986), *Los orígenes*, p. 175.

que enclou el preàmbul de les ordenances.[11] Finalment, Antoni Albacete ha dedicat un article a la comparació dels textos normatius de les confraries de negres de Barcelona i de València,[12] a la qual cosa caldria sumar els meus propis treballs sobre la germandat de Barcelona publicats el 2011.[13]

Com es pot apreciar, més enllà de la transcripció primerenca del text normatiu i de la seva comparació formal amb el d'altres fundacions coetànies, les diferents aproximacions a la germandat de negres han estat superficials, sempre construïdes a partir del document fundacional i d'alguns testaments de confrares dels pocs que s'han conservat,[14] bo i evidenciant, al capdavall, la necessitat d'emprendre l'anàlisi de l'escassa documentació que presumiblement va produir i que s'ha pogut conservar.

Les ordenances fundacionals

Com ja s'ha comentat, el 20 de març de 1455, un grup de lliberts negres va lliurar al lloctinent de la Tresoreria Reial cinquanta-cinc sous barcelonesos a canvi de l'aprovació de les ordenances de la confraria de Sant Jaume.[15]

El text sorgit d'aquell acte administratiu arrenca amb un preàmbul, redactat en llatí, en el qual el poder reial concedia als negres lliberts i esclaus en procés de manumissió la creació d'una confraria[16]. A continuació, a la primera de les disposicions, els negres es presentaven com a grans devots de Déu en reconeixement de l'especial gràcia que els havia fet, "que de catius que eren los ha llibertats", i de l'apòstol Santiago, "lo qual per tot temps invoquen e han hagut en devoció",

11. Plazolles (2000), "Trayectorias", p. 640-641; ídem (2000), "Barcelona", p. 40-41.
12. Albacete (2009-2010), "Les confraries".
13. Armenteros (2011), "Un precedente"; ídem (2011), "De hermandades".
14. Documents que ja s'han comentat a Plazolles (2000), "Trayectorias"; ídem (2000), "Barcelona", i Albacete (2009-2010), "Les confraries", i que no tornaré a citar.
15. Comparis aquesta xifra amb les documentades entre les confraries valencianes, ciutat a la qual, entre el 1392 i el 1393, les quaranta-cinc associacions que van pagar per les seves ordenances van lliurar entre dos-cents vint i 1.100 sous —Benítez (1999), "Las cofradías", p. 265; ídem (2006), "Las cofradías", p. 561. Serveixi, també, com a element de comparació el fet que l'aprovació de les ordenances de la germandat negra de Nostra Senyora de Gràcia de València es va fer sense cap mena de pagament; cf. Gual (1952), "Una cofradía"; Albacete (2009-2010), "Les confraries".
16. "(…) instituendi seu faciendi confratriam inter vos et alios christianos ex gente vestra nigra libertate donatos, et qui in futurum ipsa libertate donabuntur, sub invocatione et in ecclesia parrochiali beati Iacobi dicte civitatis Barchinone, quo ex cultu eiusdem confratrie discatis dominum Deum et ipsum beatum Iacobum, apostolum suum (…)"; ACA, Cancelleria, reg. 3.298, f. 3r.

FUNDACIÓ NOGUERA

volent indicar, d'alguna manera, un culte devocional pretesament anterior que justificava l'oficialització de la germandat. Els interessats demanaven crear una confraria a la qual poguessin ingressar tots els negres que volguessin, incloent-hi les seves dones, els seus fills i altres familiars, sense importar la condició o l'estament a què pertanyessin, amb el sol requisit que fossin afranquits o que, en el cas que fossin esclaus, ho fessin amb el consentiment dels seus amos.[17]

Després del text introductori, el document s'estructura en disset disposicions que, seguint un model pràcticament estandarditzat i que comparteixen altres fundacions coetànies, regulen el funcionament intern de la confraria, l'ajuda assistencial i mutual, els diferents nivells de participació en els rituals cristians i el control social dels seus membres.

En primer lloc, s'ordenen diversos aspectes com els mecanismes de l'elecció anual dels dos prohoms de la germandat i de substitució

17. "En la qual confraria tots los negres franchs qui metre s'i volran, e encara mullers, infants e companyes lurs, e totes altres persones de qualsevol ley, condició o stament sian se puixen metre, puix tals persones sien franques e alforres. E si no ho eren, que no s'i puixen metre si donchs no ho feyen ab consentiment e voluntat de lurs amos." Cal assenyalar que l'anàlisi dels primers paràgrafs del document ha originat interpretacions divergents. Segons Fabienne Guillén, el contingut del text del preàmbul, que especificava l'exclusivitat racial de la confraria, i el de la primera disposició, que subratllava l'acceptació a la germandat de persones procedents de qualsevol llei, estament o condició, constaten la imposició règia de l'exclusivitat racial de la germandat en "flagrante contradicción con el propósito del redactor de las Ordenanzas, quien desarrolla un punto de vista universalista" —PLAZOLLES (2000), "Trayectorias", p. 641; ÍDEM (2000), "Barcelona", p. 40—, és a dir, un punt de vista, el dels fundadors negres, que sol·licitaria l'obertura racial de la confraria bo i rebutjant haver de "relacionarse exclusivamente entre sí" —ibídem, p. 41. Tanmateix, dos arguments obliguen a revisar les seves conclusions. En primer lloc, els substantius condició i estament, àmpliament utilitzats en la literatura normativa baixmedieval i moderna (també en nombroses ordenances confraternals; cf. BENÍTEZ (1999), "Las cofradías", p. 267) i sobre els quals Guillén sosté la seva interpretació, introdueixen una categorització socioeconòmica en què el concepte de raça, si més no durant els segles baixmedievals, no hi és present. L'ús d'aquests dos substantius s'ha d'entendre, en el context que s'analitza, com una precisió dins de la generalització del color negre de la pell. D'aquesta manera, el text indica l'acceptació de qualsevol persona racialment negra al si de la confraria sense importar la seva condició o el seu estament (ciutadà, habitant, vidu, artesà, bracer o pobre, per exemple), però no expressa contradicció entre la voluntat monàrquica i la dels interessats, ni suggereix cap mena de tensió entre dos possibles models de confraria. En segon lloc, des d'una perspectiva formal i tenint en compte el procés habitual de registre a la Cancelleria, la redacció del document va ser manada per l'infant Joan, lloctinent d'Alfons V, a Pere de Sames, escrivà reial, i revisada, posteriorment, per Andreu Català, lloctinent de la Tresoreria Reial, de la qual cosa es desprèn que el propòsit dels redactors del text es trobava lluny de casar amb els interessos dels confrares, ja que representava els de la monarquia. A més, és altament improbable que la Cancelleria hagués aprovat, sense introduir-hi modificacions, un text que contradigués la voluntat règia; aquest darrer argument es pot veure, també, a ALBACETE (2009-2010), "Les confraries", n. 38.

en cas de malaltia o de mort;[18] les quotes d'ingrés, d'empara i de sepultura que havien de pagar els confrares;[19] la gestió econòmica i la previsió de despeses ordinàries per a la compra de ciris, llums, torxes, draps, penons i altres elements litúrgics; el pagament de misses per als difunts el dia de la seva mort o durant el sepeli; els costos de les sepultures dels confrares pobres, la custòdia i l'administració de la caixa de la germandat[20] i la celebració periòdica de reunions. També s'estableix l'obligació de socórrer en allò necessari aquells confrares que caiguessin en pobresa o malaltia, com era habitual en les confraries cristianes de l'època.

Però són dos els grups d'ordenances que fan de la confraria de negres de Sant Jaume una fraternitat formalment diferent de la resta de les associacions cristianes que hi va haver a la Barcelona de les acaballes de l'edat mitjana en establir, les unes, l'estret zel a què devien ser sotmesos els confrares per les autoritats civils, i en recordar, les altres, amb una certa insistència, el que hom esperava d'ells quant a la professió pública de la fe cristiana.

Com tantes altres, la confraria de Sant Jaume havia de complir amb els preceptes religiosos propis de les germandats cristianes. Així, les ordenances disposen la seva participació en la processó anual del Corpus Christi, una de les festivitats més solemnes del calendari cristià. Els confrares portarien dotze ciris blancs, de sis lliures de pes, i un altre de més gran amb l'emblema de la confraria, de vint lliures, que, en finalitzar la desfilada, es dipositarien a la capella de la parròquia de Sant Jaume amb el fi de reutilitzar-los la resta de les festes anuals o altres celebracions. Una pràctica que, segons el mateix document, "ja (…) acostumen de fer", volent indicar, novament, l'antiguitat de la devoció dels esclaus i els lliberts negres envers la figura de sant Jaume, fervor que havia justificat, almenys teòricament, l'oficialització de la confraria.

18. Cal esmentar que l'organització administrativa de la confraria és extremament simple. Compareu-la, per exemple, amb les estructures de nombroses confraries de devoció i d'ofici valencianes en les quals la direcció era ocupada pel prior i, seguint un ordre jeràrquic descendent, per majorals, consellers i andadors, a més de síndics i veedors —Benítez (1999), "Las cofradías", p. 268 i 286—, o amb les confraries professionals de Barcelona a les quals, entre els seus càrrecs, hi convivien cònsols, prohoms, consellers, tresorers, oïdors de comptes, procuradors, examinadors i andadors —Bonnassie (1975), *La organización*, p. 42-43—. Per la seva banda, la confraria de negres lliberts de València disposava de quatre majorals i un síndic; Gual (1952), "Una cofradía".

19. Tres sous, dos diners i aportació lliure, respectivament. En cas que algun confrare no fes front a la quota de sepultura en ingressar a la germandat, es podrien retenir dos sous dels seus béns una vegada que hagués finat, si no era pobre.

20. Responsabilitat dels prohoms, que, al cap de l'any, haurien de lliurar les claus i els comptes als seus substituts.

Com era habitual a les confraries cristianes baixmedievals, la de Sant Jaume tenia també com un dels seus objectius principals organitzar les cerimònies de sepultura i els oficis fúnebres dels seus difunts. Quan hom celebrés un sepeli, els confrares que fossin presents a la ciutat quedarien obligats a assistir a la cerimònia. Si eren absents, haurien de ser les seves dones les qui els substituïssin, llevat que es trobessin justament impedides. Si el finat era innocent, és a dir, infant que no havia arribat a l'edat de la discreció, els confrares designats pels prohoms haurien d'assistir a la inhumació.

En els oficis fúnebres, els confrares, homes i dones, estarien obligats a recitar trenta vegades les oracions del parenostre i de l'avemaria en honor als finats, llevat que s'hi oposessin, no poguessin o no en sabessin.[21] El text sembla donar cabuda aquí a una realitat que sens dubte devia existir en una societat com la de la Barcelona tardomedieval, acostumada com estava a l'arribada intermitent d'esclaus procedents de sistemes culturals estranys. Així, els graus i els nivells de socialització adquirits pels confrares, que reposaven sobre diverses variables, algunes de realment subtils, com hem vist al capítol anterior, semblen quedar reflectits en els verbs triats pels redactors del document (oposar, voler i saber), els quals no deixen de subratllar el mecanisme de la repetició, habitual, d'altra banda, a la instrucció religiosa baixmedieval, com una manera de potenciar l'assimilació religiosa.[22]

Finalment, si algun confrare emmalaltia de tal gravetat que es veia necessari administrar-li l'eucaristia, els prohoms podrien cridar tants

21. "Ítem, que cascun confrare o confraressa haga e dega dir, e açò prometre com entrarà en la dita confraria, xxx· vegades la oració del paternoster, e altres xxx· la oració de la avemaria per ànima dels confrares morts, e açò sia en càrrech de la sua ànima. E, si dir no·ls volrà, o no sabrà, o no porà, que hage a donar dos dinés per ànima dels morts, o aquella almoyna que·s volrà."

22. Si bé és cert que la recitació d'oracions en els oficis fúnebres és un element habitual en les ordenances de nombroses germandats, en el cas de Barcelona aquesta pràctica sembla que vulgui agilitzar la memorització dels dogmes de la fe cristiana, extrem que Didier Lahon també constata a les confraries negres de Lisboa nascudes sota l'advocació del Roser, a les quals recitar sistemàticament els misteris de la vida de Jesucrist i de la Verge amb els preceptius parenostres, avemaries i gloriapatris equivalia a "passer en revue l'ensemble des mystères de la foi chrétienne, autrement dit les dogmes de la réligion" —LAHON (2000), "Exclusion", p. 284. Tant en el cas de les germandats valencianes com en el de les portugueses formades per homes i dones lliures de naixença, el nombre d'oracions que s'havien de recitar variava d'una confraria a l'altra i la seva execució quedava sempre a discreció dels confrares, els quals podien substituir el parenostre i/o l'avemaria per salms penitencials o pel pagament d'una missa —BENÍTEZ (1999), "Las cofradías", p. 278; CRUZ (1993), "As confrarias", p. 173—, mentre que a la confraria de Sant Jaume no solament s'imaginava l'oposició, sinó també la impossibilitat i la manca de coneixement.

FUNDACIÓ NOGUERA

confrares com consideressin adient perquè fossin presents al moment de la comunió, quan s'encendrien els dotze ciris de la germandat en una mena d'escenificació de l'empara de la confraria, com a comunitat de creients, davant de la proximitat a la mort d'un dels seus membres mitjançant el que Cruz Coelho ha denominat la litúrgia de la llum.[23]

El darrer grup d'ordenances que introdueix determinades particularitats a la confraria de Sant Jaume respecte a les altres germandats cristianes és el que es refereix al control dels seus membres. Cal esmentar que la confraria, com a institució vertebradora de la societat d'antic règim, complia la funció de vetllar per la conducta correcta i per l'adequat comportament moral dels seus integrants. Si bé és cert que a quasi totes les germandats s'aplicaven escrupolosos filtres morals i religiosos per evitar l'ingrés de persones de mala fama,[24] en el cas de la confraria negra de Sant Jaume l'únic requisit que s'havia de complir era el racial. Continuant amb aquesta mena de paral·lelismes asimètrics, mentre que a la majoria de les confraries hom castigava el comportament immoral dels seus integrants, sobretot el relacionat amb el joc, la blasfèmia, l'adulteri, el concubinatge, la prostitució i les baralles,[25] les ordenances de la de Sant Jaume atorgaven als prohoms de la germandat la potestat d'expulsar el confrare conflictiu entenent-se com a tal aquell que fos "revolter, bandoler e inobedient en seguir les coses rahonables de la dita confraria" sense esmentar, en cap cas, conductes moralment reprovables.

Una manera més directa de controlar l'activitat de la germandat i la dels seus membres va ser l'exercida pel poder reial, expressada en l'obligació que a les reunions convocades pels prohoms de la confraria, que podrien ser tantes com calguessin per manifestar les opinions i els consells dels confrares, com també per votar els càrrecs anuals, hi fossin presents notaris o escrivans de la cort del batlle de la ciutat, i tan sols s'hi tractés de temes relatius a la confraria, i no pas d'altres.[26] De la mateixa manera, el batlle, o el seu subordinat directe, podria exigir i forçar aquells confrares que s'oposessin al pagament de les quotes d'ingrés, d'empara i de sepultura a lliurar les quantitats degudes i les

23. Molt més habitual, però, a les cerimònies fúnebres, on els ciris, elements litúrgics de gran importància en la simbologia de les germandats, emetien la llum "que ilumina as almas num caminho ainda distante ou já mais próximo de Deus"; Cruz (1993), "As confrarias", p. 173.

24. Bonnassie (1975), *La organización*, p. 35; Benítez (1999), "Las cofradías", p. 273.

25. Ibídem, p. 272-273.

26. "(...) en la dita congregació e tractament haja ésser e sia present hun dels notaris o scrivans de la cort del batle de la dita ciutat, e que en aquella tansolament se tracte, o puxa tractar, dels negocis de la dita confraria, e no d'altres".

multes en què haguessin incorregut, bo i garantint, en certa manera, la viabilitat econòmica de la institució.[27]

Cal assenyalar que, a la majoria de les confraries baixmedievals, les reunions es podien celebrar sense la vigilància d'oficials reials sempre que els seus integrants guardessin fidelitat a la Corona.[28] Tanmateix, hi va haver algunes excepcions, com la de la confraria dels candelers de sèu de Barcelona, a l'assemblea electora de la qual era necessària l'assistència d'un funcionari reial.[29] Quant a la germandat de Sant Jaume, és possible explicar la presència dels oficials de la batllia a totes les seves reunions a partir d'un privilegi, concedit el 1395 per Joan I, amb què s'atorgava al batlle reial la jurisdicció sobre matèria d'esclaus. De fet, el 1393 i el 1410, el batlle de la ciutat havia vist sancionada la seva competència relativa a persones negres d'ambdós sexes, fossin esclaves, llibertes o lliures de naixença, bo i transcendint, en certa manera, el sentit patrimonial que justificava l'orientació de la seva jurisdicció envers l'esclau entès com a bé d'intercanvi i no pas com a individu social.[30] I, probablement, en compliment de les seves atribucions, les ordenances establien, ara, la vigilància de les reunions de la germandat.

Les disposicions del text fundacional conclouen aquí, si bé, abans de finalitzar formalment amb l'escatocol, el document deixa lloc per als preceptius decret i sanció amb què quedava reafirmada la protecció reial a l'aprovació i al funcionament de la confraria, bo i imposant una elevada multa de mil florins d'or a tot aquell oficial reial que no complís amb l'ordenança, i establia el caràcter perpetu i inamovible de la germandat.

LES CONFRARIES NEGRES I EL MOVIMENT ASSOCIATIU CRISTIÀ TARDOMEDIEVAL

Emprendre l'anàlisi d'una confraria d'esclaus i lliberts negres sorgida durant els darrers anys de l'edat mitjana implica haver de bregar, tard o d'hora, amb l'escassetat d'estudis que analitzen el naixement i el desenvolupament de les associacions cristianes durant la baixa edat mitjana. Confraries, germandats, arts, corporacions, oficis, gremis, solidaritats veïnals o lligues estamentals formen part de l'amalgama terminològica

27. "(...) que lo batle o sotsbatle de Barcelona puxa (...) forçar en pagar los dits dinés de cascuna setmana, e totes, encara les penes en que los dits confrares serien cayguts".

28. BONNASSIE (1975), *La organización*, p. 40; BENÍTEZ (1999), "Las cofradías", p. 270.

29. BONNASSIE (1975), *La organización*, p. 40-41.

30. LALINDE (1966), *La jurisdicción*, p. 146.

FUNDACIÓ NOGUERA

del moviment associatiu sorgit a l'Occident cristià medieval,[31] i així mateix constaten la manca d'unanimitat entre els especialistes a l'hora de sistematitzar modalitats, formes organitzatives i funcionalitats.[32]

Per simplificar, hom pot prendre en consideració dues definicions comunament acceptades del terme confraria que es refereixen, en primer lloc, a l'associació de fidels constituïda per a l'exercici d'obres pies i per al culte públic del propi patró i, en segon lloc, al nom donat, a l'antic règim, a les associacions professionals d'artesans i altres oficis sota una advocació religiosa. Tanmateix, allò que realment permet parlar de confraries és la presència, a totes dues, de la celebració del culte en honor als titulars de l'associació, de la recerca de la salvació de l'ànima mitjançant una sèrie de pràctiques religioses i de l'exercici de la caritat assistencial entre els seus membres, a més de les preocupacions de caràcter professional de les confraries d'ofici.

A pesar de la disparitat de criteris, diversos especialistes han tractat d'establir una tipologia confraternal en abordar l'anàlisi d'algunes de les germandats de negres sorgides a la península Ibèrica o a l'Amèrica colonial. Així, mentre que per al cas de les confraries del Perú hispànic Olinda Celestino i Albert Meyers parlen d'almenys set models,[33] Isidoro Moreno, al seu estudi sobre les germandats andaluses, en el qual analitza, entre d'altres, les confraries de negres, mulats i gitanos, arriba a distingir fins a setze tipus teòrics partint de tres criteris. El primer, el de la forma de pertinença, li permet de diferenciar entre germandats obertes, en les quals només és necessària l'acceptació de la sol·licitud d'ingrés, i tancades, limitades per determinats requisits d'admissió. El segon és el tipus d'integració dels components, que poden ser d'una mateixa categoria social, la qual cosa dóna peu a una germandat horitzontal que expressa, de manera simbòlica, la segmentació social i les seves tensions i conflictes, o de diverses, que origina la germandat vertical, construcció d'una comunitat inexistent a la realitat. I, finalment, el tercer criteri és el del nivell d'identificació simbòlica que representa la germandat per al col·lectiu integrat dintre seu, la qual cosa dóna lloc a germandats grupals, que es relacionen amb un ofici, una raça,

31. Són els diferents termes que hom pot llegir a les actes de la XIX Semana de Estudios Medievales de Estella —Diversos Autors (1993), *Cofradías*—, exponent clar de la manca de consens sobre l'origen i el primer desenvolupament de l'associacionisme cristià medieval.

32. Riera (1993), "La aparición", p. 292.

33. Les aristocràtiques de criolls i espanyols, les gremials, les vinculades a grups de població ibèrica, les de socors mutus, les culturals, les de negres i les d'indis; cf. a Mena (2000), "Religión", p. 138.

FUNDACIÓ NOGUERA

una classe social o una secció territorial, per exemple, i semicomunals, comunals o supracomunals.[34]

Per la seva banda, al seu estudi sobre les confraries negres portugueses, Didier Lahon estableix una única distinció entre germandats de devoció i d'ofici similar a la que fa Pierre Bonassie en referir-se a les confraries professionals i extraprofessionals de la Barcelona del segle XV.[35] Lahon enfoca la seva anàlisi en els principis aparentment contradictoris d'exclusió i integració, els dos pilars al voltant dels quals les germandats s'estructuren, justifiquen la seva creació, els seus models d'organització selectiva i el seu funcionament jerarquitzat en una classe d'identificació grupal basada en l'oposició. Des d'aquest punt de vista, la confraria és una associació tancada en l'admissió de la qual hom troba l'afirmació de la identitat individual i social per pertànyer a un grup que s'autoreforça i en el qual tota marca d'alteritat real i/o simbòlica és exclosa, alhora que mesura i controla els individus que admet al seu si per mitjà d'allò social i d'allò religiós. Seguint aquesta lògica, els africans negres, en qualitat d'estrangers arribats d'indrets llunyans i amb una alteritat fenotípica i cultural marcada, es reagrupen al si d'associacions vertebrades al voltant del concepte de *natio*.[36]

Segons Moreno, l'existència de les confraries s'ha d'explicar sobre la base de la importància primordial de la religió en la societat de l'antic règim. Així, essent la religió l'eix de legitimació de l'ordre social, la necessitat de cristianitzar i d'assimilar en allò cultural tots els grups socials que constituïen la col·lectivitat era una prioritat. El culte, sobretot el públic, s'havia de celebrar amb la major esplendor que es pogués per tots els estrats socials com a garantia d'unitat en allò

34. MORENO (1999), *Las hermandades*, p. 45-51.

35. BONNASSIE (1975), *La organización*, p. 32 i seg.

36. LAHON (2000), "Exclusion", p. 275-278. El procés d'identificació de la confraria amb una raça i no pas amb ètnies o complexos culturals concrets mereix una atenció especial. Mitjançant la creació de les germandats negres hom facilita l'enquadrament social d'un grup d'individus que, si no fos així, hauria quedat al marge de la *universitas*. Tanmateix, s'inicia un procés inconscient en el qual s'eliminen nombrosos elements identificadors de les diferents cultures subsaharianes que poden arribar a conviure a l'empara de la confraria. Hom crea, així, una adscripció fictícia que facilita l'assimilació, la *natio nigra*, recurrentment utilitzada, d'altra banda, en la documentació notarial, si més no a la de la Barcelona tardomedieval, com s'ha vist en pàgines anteriors. Precisament, per al cas ibèric tan sols hom té notícies de l'existència d'una confraria negra culturalment homogènia nascuda a Lisboa pels volts del 1730 i que va aplegar, únicament, negres angola —ibídem, p. 294. Finalment, cal advertir l'error en què de vegades s'incorre en qualificar d'ètniques les germandats de negres quan, en la realitat, es tracta de germandats racials; cf., per exemple, CORILLA (2002), "Cofradías"; MORENO (2005), "Plurietnicidad"; PLAZOLLES (2000); "Barcelona"; VINCENT (2000), "Les Confréries".

ideològic. Gràcies a aquesta construcció simbòlica, grups com el dels esclaus i lliberts negres podien sentir-se part integrant de la societat per mitjà de la confraria.[37]

Tanmateix, en traspassar la frontera de la teoria i aplicar el model a la casuística de Barcelona, una ciutat amb una llarga trajectòria en el comerç d'esclaus, sorgeixen diverses preguntes de resposta difícil.

En primer lloc, per què no van sobreviure durant tot el segle xvi, com sí que ho van fer les negres, les confraries fundades per esclaus d'origen turc o euroasiàtic, per exemple?[38] I, de la mateixa manera, com interpretar l'ingrés d'esclaus, negres i blancs, en confraries d'ofici i de devoció?

Atenent la segona de les preguntes, si per al cas de les confraries professionals n'hi ha prou de relacionar la utilització de la mà d'obra esclava com una força productiva més amb l'incipient corporativisme laboral baixmedieval i amb l'oberturisme associatiu de determinats oficis envers esclaus i lliberts,[39] per al de les germandats de devoció cal pensar en pautes que expliquin aquesta participació associativa tenint en compte processos més complexos, estretament vinculats amb els mecanismes de la reconstrucció de la identitat social individual i col·lectiva.

A cavall entre les unes i les altres es troba la confraria dels traginers de Santa Eulàlia de Mèrida. Formada per lliures i lliberts, la peculiaritat de la germandat rau a ser una associació racialment mixta en què conviuen individus caucàsics lliures de naixença i lliberts d'origen euroasiàtic i subsaharià.[40] A pesar del seu caràcter professional, la

37. Moreno (1999), *Las hermandades*, p. 59-61.

38. Recordeu que, a Barcelona, la confraria de Santa Caterina va aplegar els lliberts cristians d'origen oriental que exercien com a camàlics (vegeu, en aquest mateix llibre, p. 334-335). Així mateix, a Mallorca hi va haver, si més no, sis confraries diferents formades per esclaus i lliberts: una de grecs, a Mallorca ciutat; una altra de probable, també de grecs, a Sóller; dos de circassians, la primera resident a la capella de Santa Anna de la catedral de Mallorca, almenys des del 1390, i la segona aprovada el 1460 i instal·lada a la capella de Sant Nicolau, també a la catedral; una de russos, sota l'advocació de sant Amador, la capella del qual es va establir al monestir del Sant Esperit de Mallorca, el 1445; una altra de turcs, fundada el 1483 amb el nom de *Confraria novella de Sent Jordi*, i la dels esclaus de Llucmajor, les primeres notícies de la qual es remunten al 1403. Tanmateix, no sembla que sobrevisquessin més enllà dels primers anys del segle xvi; cf. Juan (1975), "Cofradías", i Llinás (1978), "La capilla".

39. Bonnassie (1975), *La organización*, p. 37-38.

40. Malauradament, les notícies documentals sobre aquesta associació són realment escasses. Contràriament al que succeeix amb la de Sant Jaume, no sabem de la supervivència de cap text de caràcter normatiu i tan sols disposem dels testaments dels lliberts Antoni Quintana, negre; Jordi Ferreres, tàrtar, i Miquel de Gualbes, també

NOGUERA

documentació sembla suggerir que l'element racial de la confraria va afavorir que li atorguessin un tractament més proper al que simbolitzava la germandat de negres de Sant Jaume que al que representaven les corporacions d'ofici, si més no en les celebracions públiques de la ciutat.

Tot plegat ens porta a respondre a la primera de les preguntes anteriorment plantejades, la que inquiria sobre el poc recorregut que sembla que van tenir les germandats d'esclaus i lliberts turcs i euroasiàtics si les comparem amb les associacions formades per homes i dones subsaharians. La resposta, òbviament, està estretament relacionada amb les importants mutacions que experimentava l'estructura del sistema esclau tardomedieval des de l'inici del primer tràfic atlàntic. Les confraries de negres, com la de Barcelona, responien a una realitat nova que es produïa des de mitjan segle XV amb l'arribada d'un grup de població amb una marcada alteritat fenotípica i cultural. Davant d'aquesta conjuntura, s'habilitava un espai d'enquadrament social ja existent, la confraria, que, amb un marcat caràcter d'exhibició pública amb què tots els seus components s'autoproclamaven part integrant de la societat, reproduïa les estructures socials i donava sentit a la construcció simbòlica de la comunitat.

Seguint aquesta darrera argumentació, pot resultar summament il·lustratiu comparar l'aparició de les germandats de negres a la geografia ibèrica i itàlica amb l'expansió del nou model d'esclavitud nascut a l'equador del quatre-cents en aigües atlàntiques.

Com ja s'ha comentat, la primera notícia de què disposem sobre alguna cosa semblant a una germandat és la fundació, entre el 1391 i el 1401, d'un hospital per a desvalguts negres a Sevilla. No obstant això, la relació de la fundació amb la confraria sorgida a la seva esquena, que adoptaria l'advocació de Nuestra Señora de los Ángeles i seria, i continua essent, popularment coneguda com la germandat de "Los Negritos", és, si més no, problemàtica, en ser anterior a l'arribada massiva d'esclaus subsaharians a la ciutat.[41] A més, tot i que alguns

tàrtar, que afirmaven ser confrares de la germandat —AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1478, febrer, 17, f 15v-16r; 1482, març, 26, f. 22v-23v; AHPB, Andreu Mir, 243/23, 1484, juliol, 5, s. f.—, i de quatre anotacions marginals en dos llibres d'assegurances marítimes i un de testaments que donen fe del pagament de les quotes d'entrada a la confraria de Joan Torrent, blanc; Joan Portera, negre; Cristòfol Corina, negre, i Jaume Requesens, també negre —respectivament, AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1496, agost, 17, s. f.; 235/15, 1504, setembre, 4, s. f.; 235/16, s. f.; 1505, juliol, 12, s. f.; 1505, desembre, 19, s. f. A aquests testimonis caldria afegir algunes descripcions relatives a les processons festives de la ciutat en què figura esmentada la confraria, com es veurà més endavant.

41. VINCENT (2000), "Les Confréries", p. 21.

testimonis es refereixin, directament o indirectament, a una existència anterior, el text normatiu que la va oficialitzar data del 1554. Sigui com vulgui, és a Sevilla on s'han de buscar tant el precedent dels "cabildos" afrocubans, la direcció de les quals devien tenir els esclaus sevillans portats a Cuba els primers anys del segle XVI,[42] com el model que serviria per a les fundacions posteriors de confraries de negres a Andalusia i a l'Amèrica hispana.

Després d'aquesta, la confraria de Sant Jaume de Barcelona és la segona fundació de què hom té constància. El seu text normatiu, que es remunta a mitjan segle XV, és el més antic que hom conserva i al·ludeix a una existència oficiosa anterior, cosa que la situa en franca competència amb la seva homòloga sevillana pel que fa a antiguitat.

Després de la fundació barcelonina del 1455, el 3 de novembre de 1472 es van aprovar els estatuts de la confraria dels negres lliberts de València, nascuda sota l'advocació de Nostra Senyora de Gràcia en un dels més importants ports d'entrada d'esclaus subsaharians de la península Ibèrica no portuguesa.

Poc després, el 1476, es va fundar la primera confraria negra de Lisboa, possiblement la mateixa associació que adoptaria el nom de Nossa Senhora do Rosário i que serviria, tant a Portugal com al Brasil, com a model per a fundacions posteriors.[43] Constituïda com una confraria racialment mixta, els anys anteriors al 1550 van aparèixer els primers conflictes que conduirien a la seva divisió en dues germandats, les de Nossa Senhora do Rosário dos Brancos i Nossa Senhora do Rosário dos Pretos, situació que no es va resoldre fins a començat el segle XVII, amb la dissolució de la germandat negra.[44]

Tornant a territori castellà, pels volts del 1570 es va fundar, a Granada, la confraria de Nuestra Señora de la Encarnación y Paciencia de Cristo i, posteriorment, la de San Benito de Palermo,[45] reflex clar, aquesta darrera, de la influència que el sant de Palerm començava a exercir sobre la comunitat africana i pròleg de l'adopció de la seva figura com a patró i protector de nombroses germandats negres ibèriques i americanes.[46]

42. Cf. Ortiz (1992/1920-21), *Los cabildos*.
43. Vincent (2000), "Les Confréries", p. 21.
44. Cf. Lahon (2000), "Exclusion", i ídem (2005), "Black", p. 265-269.
45. Martín (2005), "Free", p. 253.
46. Sobre la figura de Benet de Palerm, cf. Morabito (2000), "San Benedetto"; Fiume (1999), *Il santo*; Vincent (2002), "Le culte".

Precisament a Palerm, pels volts del 1570, es va fundar la confraria de Santa Maria di Gesù dei Negri al mateix monestir en el qual va ingressar, el 1567, Benet de Palerm. La germandat va sobreviure, aproximadament, fins al 1660, quan el senat de la ciutat va decidir de cedir la seva capella a la confraria dels mulers, ja que els esclaus cristians havien deixat de fer servir la instal·lació.[47]

Continuant en terres catalanoaragoneses, el 1577 Paolo Burali, bisbe de Nàpols, va crear una confraria a l'església de San Arcangelo de Baiono, formada per nobles i persones honrades, per satisfer les necessitats espirituals dels esclaus que encara no s'havien batejat, o que ho havien fet recentment. Una cosa semblant és el que farien, a partir del 1605, les confraries de l'Epifania del Signore, creada pels jesuïtes però formada, aquesta vegada, per artesans de cadascun dels barris de la ciutat, i la de la Purificazione, també jesuítica, el fi de la qual era ajudar els esclaus batejats en la comprensió plena de la doctrina cristiana i dels seus sagraments, com també en la devoció a la Verge Maria.[48]

A Messina, pels volts del 1584, es va instituir una confraria d'esclaus negres a l'església de San Marco. La germandat, que havia viscut episodis conflictius amb la població autòctona,[49] va perviure fins al segle següent, quan els frares castellans de la Santísima Trinidad de la Redención de los Cautivos de l'església de San Filippo els van acusar de nombroses activitats ridícules, escandaloses i immorals, fins que van aconseguir que les autoritats abolissin la confraria, destruïssin la seva església i transferissin a una de les capelles trinitàries la imatge del seu patró.[50]

De nou a la península Ibèrica, el darrer quart del segle XVI es va fundar, a El Puerto de Santa María, la confraria de Nuestra Señora del Rosario y San Benito de Palermo, advocació que es repetiria, pels volts del 1590, a Cadis, i, començant la centúria següent, també a Gibraltar.[51]

Finalment, l'última de les fundacions a què ens referirem en aquesta ràpida i poc exhaustiva llista és la que es va dur a terme, a les acaballes del segle XVI, a la localitat valenciana de Dénia sota l'advocació de

47. MINNICH (2005), "The Catholic", p. 296.
48. Ibídem, p. 287 i 297.
49. Com el que es va produir en una cerimònia de les Quaranta Hores Devocionals quan, en entrar a l'església, com a resposta a la melodia africana que interpretava l'organista de la confraria, els esclaus van començar a ballar després de deixar a terra torxes i creus, la qual cosa va causar un gran escàndol entre el públic blanc; ibídem, p. 296.
50. Ibídem.
51. Ibídem, p. 242-243; VINCENT (2002), "Le culte", p. 122.

sant Joan Baptista. La primera notícia documental de què hom disposa procedeix d'una visita pastoral feta el 1600 i se sap que, almenys fins al 1670, la germandat va tenir membres esclaus, tot i que va sobreviure, en mans blanques, fins als darrers anys del segle xix.[52]

L'èxit de l'assimilació

Si l'arribada a l'Europa occidental d'un nou tipus d'esclau pràcticament desconegut fins llavors es va traduir en la proliferació de confraries i germandats de negres, aquestes institucions, creades i desenvolupades en la societat cristiana baixmedieval, van propiciar la participació de les comunitats africanes en les celebracions i les festivitats organitzades pel conjunt de la societat. La processó, una mena d'escenificació simbòlica que donava sentit a l'ordre social, havia de donar cabuda a un col·lectiu nou que, arribat de terres estranyes i amb una alteritat manifesta, havia passat a formar part de la comunitat.

A Barcelona, per exemple, i com ja s'ha comentat, entre les disposicions fundacionals de la confraria de Sant Jaume s'havia establert la seva participació en la processó anual del Corpus Christi. Tot i que el text normatiu afirma que els negres confrares ja acostumaven a exhibir el ciri de la germandat, com també sentenciava que la professió de fe envers l'apòstol Santiago era igualment anterior, no hi ha constància documental de la seva participació en la festivitat fins al 1508, any en què es va aprovar una disposició que regulava l'ordre de desfilada en un intent de resoldre les disputes sorgides entre les confraries a causa del lloc que corresponia a cadascuna.[53]

De la mateixa manera, a Sevilla, el 1477, els esclaus negres van ser obligats a actuar com a dansaires en l'entrada reial d'Isabel I de Castella,[54] rol que també van ocupar en les processons de la festa del Corpus en les quals, caracteritzats com a dimoniets, representaven el desordre i el pecat que el sagrament redimia, i que va donar lloc, la segona meitat del segle xvi, a la creació de fins a una vintena de companyies de dansa negres.[55]

52. Seser (2005), "L'ermita".

53. AHCB, CC, *Deliberacions*, II-39, 1508, juny, 20, f. 32v; AHCB, CC, *Ordinacions*, IV-12, 1508, juny, 20, f. 179r. D'altra banda, sabem que, a la processó que es va celebrar el 5 de octubre de 1461 en honor al príncep Carles de Viana, traspassat recentment, entre les creus que hi van desfilar figurava la de la parròquia de Sant Jaume, tot i que desconeixem si, efectivament, la va acompanyar algun representant de la confraria dels negres; SOLEMNITATS, I, p. 250.

54. Carrasco (2006), *Isabel*, p. 299; ídem (2006), "Isabel", p. 60-61.

55. Moreno (2005), "Plurietnicidad", p. 177-178.

A València, la germandat de lliberts negres participava, amb els altres oficis i confraries, en processons, festes i actes públics almenys des de la desfilada del final del 1472 que va celebrar l'entrada del bisbe de Sigüenza. Igualment, hom té constància de la seva participació en les processons organitzades, el 1580, per la recuperació de la salut del rei Felip II i, el 1586, per l'entrada del mateix monarca.[56]

A Palerm, els esclaus desfilaven en la celebració de l'Ascensió de la Verge des del 1461 i, a Messina, els membres de la confraria negra de Sant Marc participaven en rituals com la processó del Corpus Christi o les Quaranta Hores Devocionals.[57]

A Salamanca, si més no des del començament del segle XVI, se sap que, com a acompanyament de músics, dansaires i altres peces teatrals de la festa del Corpus, hom requeria l'actuació de "tres negros e una negra que dancen e baylen".[58] I fins i tot en llocs tan allunyats del litoral mediterrani com Edimburg i Westminster hom documenta, durant el mateix període, la presència de músics negres tant en la festivitat escocesa del Dimarts de Carnaval com als tornejos reials londinencs.[59]

De nou a Barcelona, malgrat que les primeres notícies sobre l'ús d'esclaus a les processons es remunta a primers del segle XV,[60] no és fins a mitjan aquesta centúria que hom comença a documentar, amb més claredat, la seva intervenció directa en les processons de la ciutat. Així, el juliol del 1455, mesos després que s'aprovessin les ordenances de la confraria de Sant Jaume i celebrada ja la festa del Corpus d'aquell any,[61] el consistori municipal, potser com a reacció davant d'algun altercat que s'hagués pogut originar, va prohibir la participació dels esclaus com a trompetes en les successives processons del Corpus i en altres actes solemnes, excepte en els enrolaments de vaixells de guerra i de mercaderies i en les celebracions matrimonials i les festivitats patronals.[62]

Amb més riquesa de detalls hom relata la participació dels esclaus de la confraria dels barquers en la processó que va celebrar, el gener del

56. GUAL (1952), "Una cofradía", p. 458-463.
57. Respectivament, TOCCO (2010), "Gioco", i MINNICH (2005), "The Catholic", p. 296.
58. LADERO (2004), *Las fiestas*, p. 52.
59. LOWE (2005), "The stereotyping", p. 37 i 39.
60. Concretament a l'entrada de Martí el Jove, rei de Sicília, l'abril del 1405, quan es van utilitzar diversos esclaus, tot i que, pel que sembla, tan sols per enramar els carrers pels quals es va celebrar el festeig; AHCB, CC, *Clavaria*, XI-28/29, 1405, abril, 13, f. 158v.
61. 5 de juny de 1455; SOLEMNITATS, I, p. 213-215.
62. AHCB, CC, *Ordinacions*, 1B-7, 1455, juliol, 28, f. 121r. A partir del maig de 1459 es va permetre la reunió de trompetes, lliures i lliberts, sota la protecció de la confraria de Sant Bernat; AHCB, CC, *Ordinacions*, 1B-8, 1459, maig, 22, f. 93r-95v.

1464, l'entrada de Pere de Portugal. Aquesta vegada, els esclaus, amb els rostres pintats amb colors vistosos (blanc, vermell, verd i blau), van obrir la desfilada al ritme de les timbales que feien sonar per donar pas a la resta de les comparses de les confraries professionals de la ciutat.[63]

Precisament, si més no durant bona part del segle XVI, la companyia de timbalers de la ciutat va ser formada per percussionistes negres. I va ser així durant quatre generacions.[64] La primera referència, la trobem datada el 25 de maig de 1533, quan el negre Joan Marquet, timbaler major, va rebre del clavari de la ciutat un sou i cinc diners com a soldada pròpia i de la companyia per fer sonar les seves timbales tant en la convocatòria com a la vigília i la celebració del Corpus Christi.[65]

A partir del 1563, els escrivans del clavari van fer constar als albarans tant el pagament que es feia als tres timbalers com el que corresponia als tres traginers que conduïen les mules que carregaven els timbals dels percussionistes. Gràcies a aquests rebuts i a les descripcions de set processons de Corpus celebrades durant el segle XVI[66] sabem que, al cap de les desfilades, darrere del drac que llançava focs d'artifici i que servia per obrir pas a la comitiva, apareixien els traginers conduint les tres mules sobre les quals els timbalers feien sonar els seus instruments alhora que la companyia de trompetes de la ciutat interpretava les melodies processionals. Un cap en què la negritud estava clarament representada no solament per la companyia de timbalers, sinó probablement també, ni que només sigui una hipòtesi, pels trompeters i els traginers.[67]

---

63. SOLEMNITATS, I, p. 189; per als festeigs celebrats amb motiu de l'entrada de Pere de Portugal, cf. Raufast (2008), "Ceremonia", p. 1063-1068.

64. Les carpetes 3/2.6 i 3/3 de la caixa que hom conserva a la secció Consellers de l'AHCB sota el nom *Cerimonial* contenen vint-i-dos albarans de pagament a companyies de timbalers africans redactats entre el 1533 i el 1578, concretament els anys 1533, 1534, 1535, 1536, 1537 (període en què el càrrec de timbaler major va ser a les mans del llibert negre Joan Marquet), 1563 (timbaler major, Antoni Esteve, negre), 1565, 1566, 1567, 1568, 1569, 1570, 1571 (en aquest darrer any hi ha tres albarans per les processons del Corpus, la victòria de Lepant contra els turcs i el naixement de l'infant Ferran, fill de Felip II), 1572, 1573, 1574 (timbaler major, Antoni Sols, negre), 1575, 1576, 1577 i 1578, any en què hom registra l'última referència a un timbaler subsaharià, Pere Llop. A partir d'aquesta darrera data, les notícies desapareixen fins al 1679, any en què el càrrec de timbaler major el va ostentar Josep Huguet, lliure de naixença i blanc de color; AHCB, C, *Cerimonial*, XXII-3/4.2.

65. AHCB, C, *Cerimonial*, XXII-3/2.6.

66. Les que corresponen als anys 1508 —AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-12, f. 179r—, 1552 —AHCB, C, *Cerimonial*, XXII-3/2.7—, 1553, 1554, 1576 —AHCB, C, *Cerimonial*, XXII-3/3—, 1581 —AHCB, C, *Cerimonial*, XXII-3/2.9— i 1588; AHCB, C, *Cerimonial*, XXII-3/2.11.

67. Cal recordar que, des del 1459, la confraria dels trompeters, reunida sota l'advocació de sant Bernat, va acceptar l'ingrés de lliberts, com també feia la confraria

La participació negra en les processons urbanes no s'acabava aquí. Com s'ha comentat anteriorment, des del 1455, si més no, la germandat de negres de Sant Jaume participava en les processons del Corpus i en altres actes solemnes. El 1508, per exemple, darrere del drac, els timbalers i les trompetes, i després que passessin la bandera de santa Eulàlia, patrona de la ciutat, i els gonfanons de la catedral i de les parròquies, van desfilar les confraries i els oficis encapçalats per les lluminàries i les torxes dels orfes i contrafets i les dels negres, els estrats més baixos de la societat, que, seguint un ordre invers, ocupaven les primeres posicions.[68]

A partir de mitjan segle XVI, però, l'ordre de processó de les confraries va variar ostensiblement respecte a allò que hom coneix per a la centúria anterior, bo i desdient, en certa manera, el simbòlic del sentit invers de la desfilada, alhora que hom documenta, per primera vegada, la participació dels confrares de Santa Eulàlia de Mèrida. Així, el 1552, darrere de les torxes dels orfes i contrafets de la ciutat van desfilar, per aquest ordre, les lluminàries dels paraires, fusters i adobers, les dels negres de Sant Jaume i les dels traginers de Santa Eulàlia seguides, totes elles, de la resta de les confraries i els oficis i pels entremesos que completaven la processó.[69]

L'espai socialment ordenat de la negritud no va quedar restringit a la festa del Corpus. Malgrat que, per raons evidents, les celebracions de caràcter regi o castrense van ser menys nombroses, durant el segle XVI la confraria de Sant Jaume va participar en les entrades de Felip II, celebrada el 6 de febrer de 1564, i de Felip III, el 18 de maig de 1599.[70] Així mateix, la companyia dels timbalers negres de Barce-

---

dels traginers de Santa Eulàlia de Mèrida. A més, els testimonis documentals de lliberts negres ocupats en el tragí amb bèsties de càrrega són nombrosos, com s'ha vist en pàgines anteriors; cf. en aquest mateix llibre, p. 332-333, fig. 73.

68. AHCB, CC, *Registre d'ordinacions*, IV-12, f. 179r. 1508, juny, 20; cf., també, RAUFAST (2006), "E vingueren", p. 676.

69. El 1554, l'ordre va variar novament: els joves hortolans van ocupar el lloc que hi havia entre la confraria dels adobers i la germandat dels negres, ordre que es va mantenir fins, si més no, al 1588. La següent relació sobre una processó de Corpus data del 1633. En aquell temps, ja no apareixen esmentades ni la confraria de Sant Jaume ni la de Santa Eulàlia; AHCB, C, *Cerimonial*, XXII-3/4.1.4.

70. SOLEMNITATS, II, p. 10 i 133. Tant en aquesta ocasió com en l'entrada del 1564, l'ordre va ser semblant a l'establert el 1554 per a la festa del Corpus, si bé en aquestes dues ocasions la confraria de Santa Eulàlia no va desfilar. Serveixi com a exemple la descripció de l'entrada de Felip II: "E estant dit senyor en sa cadira, passaren totes les confraries de la ciutat ab lurs panons, sots l'orde següent: primerament, los parayres ab son panó y apportaven la mulassa. Fusters ab son panó. Blanquers ab son panó y uns salvatges y un leó fent entramesos. Hortolans jovens ab son panó. Confraria de Sanct Jacme ab son penó. Traginers de mar (…)". Cal assenyalar que la participació

lona també va participar dues vegades més, la que va correspondre a la desfilada per la victòria militar de Lepant contra els turcs, el 18 de novembre de 1571, i la que, el 30 de desembre d'aquell mateix any, va festejar el naixement de l'infant Ferran, fill de Felip II.[71]

El fracàs de la integració

Tanmateix, al marge d'aquestes notícies, que semblen reflectir una plàcida integració de la confraria a la vida quotidiana de la ciutat per mitjà de la seva participació en les festivitats populars, com qualsevol altra associació, la veritat és que, de la mateixa manera que va succeir amb bona part de les germandats negres que es van fundar al sud de l'Europa occidental, la de Sant Jaume també va haver de fer front al recel i les sospites que despertaven aquest tipus d'associacions entre la població blanca lliure de naixença.

L'únic conflicte de què tenim coneixement, que va enfrontar obertament els negres de Sant Jaume amb els blancs amb els quals compartien parròquia, va esclatar a les acaballes de l'estiu del 1579.

El setembre d'aquell any, tant el rector com altres notables feligresos, reunits en consell, es van queixar que els negres tinguessin "llur confraria en la església de Sant Jaume", cosa que consideraven un "gran inconvenient". Així mateix, tampoc no estaven disposats a acceptar que disposessin de "lo cap del altar", per més que aquesta fos una prerrogativa que probablement corresponia als negres per la major antiguitat de la seva associació, ni que celebressin "la festa lo mateix dia del gloriós sant Jaume". En definitiva, no pensaven tolerar que un grup de lliberts i esclaus negres ostentessin aquests privilegis a la seva mateixa parròquia.

Pel que sembla, els blancs havien traslladat als negres les seves queixes, bo i deixant-los ben clar que "no volien, ni entenien, que d'esta hora en avant tinguessen lo cap del altar". Els havien ofert un lloc alternatiu a l'església, i els havien sol·licitat que celebressin la festa del patró "lo diumenge aprés de sant Jaume, o altre dia que no fos lo dit de sant Jaume".

---

de la germandat de negres en aquestes dues entrades règies sembla contradir, novament, el protocol establert a les cerimònies de recepció durant el segle anterior, en el qual la desfilada davant del monarca era "privativo del sector artesanal de la población, y en ninguna de las listas disponibles de los componentes de dichos desfiles figura ninguna representación del estamento artista ni tampoco cofradía alguna que no sea de oficio"; Raufast (2006), "E vingueren", p. 673.

71. AHCB, C, *Cerimonial*, XXII-3/3.

Tanmateix, la resposta dels negres havia estat clara: no pensaven ni traslladar-se ni celebrar la festa un altre dia que no fos el del patró, com havien fet sempre.

Davant de la postura dels negres, i després d'algunes discussions i bregues, els blancs van decidir de passar a l'acció: van retirar el ciri de l'altar major, com també la resta de les lluminàries que els negres hi tenien, i els van prohibir de tornar a utilitzar-lo. I tot això mentre el rector i els obrers de l'església es personaven davant del bisbe de la ciutat per traslladar-li les seves queixes, el qual no va dubtar ni un instant a mostrar-los el seu suport, bo i donant la raó al "present consell perquè fes e decleràs lo que juí llur acorregués".

Després de deliberar sobre la situació, el consell va decidir que tant el rector com els obrers continuessin en el seu afany: no consentir "que la dita confraria estiga ni tinga lo cap del altar, o altar major de sant Jaume, ni fassen festa lo dia del gloriós sant Jaume quant l'església la fa, si no altre dia que aparrà convenir a la parròchia". Així mateix, serien ells els qui decidirien el lloc que haurien d'ocupar, des d'aleshores, els "dits negres", preferentment "en alguna capella de la dita església (…) acomodada per fer llur festa". I, per garantir l'èxit de la croada que havien decidit d'emprendre, amb la qual pretenien, com argumentaven, restablir i preservar "la honra e umilitat de la dita església", van sol·licitar "al dit reverend senyor bisbe poder fer tot lo que serà mester ab exprés poder e facultat de apellar en cas que sia necessari, e provehir dita causa de apellació e star lo que convenga ab larch y bastant poder y facultat".[72]

Desconeixem el desenllaç del conflicte. Tampoc no sabem fins quan la confraria va mantenir la seva activitat a la ciutat, tot i que la darrera notícia que hom coneix sobre la seva participació en una desfilada urbana es remunta al 18 de maig de 1599, quan es va celebrar l'entrada de Felip III, com hem vist anteriorment. En tot cas, tant la contundència com la radicalitat expressada pels feligresos blancs al document del 1579 semblen suggerir que, a partir d'aquell episodi, la confraria dels negres de Sant Jaume va entrar en un camí incert que, probablement, va conduir a la seva desaparició.[73]

72. AHPB, Francesc Guamis, 402/15, 1579, setembre, 27, s. f.

73. És probable que la de Sant Jaume seguís un camí similar al recorregut per la confraria negra de Nossa Senhora do Rosário, del monestir dominicà de Lisboa. Entre el 1571 i el 1579, els membres de la confraria blanca van acusar els negres (amb els quals compartien una germandat que, des de la seva fundació, a les acaballes del segle xv, havia estat racialment mixta fins a la seva separació, el 1565, en dues estructures paral·leles, l'una per als negres i l'altra per als blancs; cf. la p. 395, en aquest mateix

El que ha quedat clar és que el pretès èxit de la integració dels esclaus negres, que va utilitzar l'associacionisme cristià tardomedieval com a vehicle de socialització, i que va construir realitats no existents, com la *natio nigra*, l'única funcionalitat de la qual va ser la d'homogeneïtzar les diferents ètnies africanes per facilitar, així, l'assimilació cultural, va quedar obertament qüestionada quan la censura i la repressió es van imposar en un ambient en què l'integrisme religiós, però també el cultural i el biològic, havien passat a formar part de la base ideològica de la societat cristiana d'antic règim.

La fundació de la confraria de negres de Sant Jaume, com també l'existència d'una companyia municipal de timbalers formada per homes negres o la creació de la confraria mixta de Santa Eulàlia de Mèrida, no s'han d'interpretar com una sèrie d'episodis anecdòtics i inconnexos de la història tardomedieval i premoderna de Barcelona. Al contrari, tots responen a un fenomen que transcendeix les divisions cronològiques convencionals i que adquireix una consideració gairebé universal: la història de l'esclavitud. Una història en què la ciutat catalana va participar activament durant més de sis-cents anys i que va deixar, als seus arxius, incomptables testimonis.

El naixement de les germandats de negres es va produir com a resposta reflexa als canvis que, propiciats per l'inici del primer tràfic atlàntic i pel declivi de les rutes orientals, s'estaven produint en el model medieval d'esclavitud i que irradiaven cap a tota la Mediterrània occidental, bo i provocant un procés d'acumulació i de fusió d'experiències en un espai àmpliament avesat al tràfic humà, veritable preludi de l'esclavitud colonial moderna.

Amb l'arribada del nou contingent esclau, les germandats de negres van començar a aparèixer allà on s'imposava aquesta realitat nova. La

---

capítol) de tenir un comportament intolerable i de mostrar una postura obertament enfrontada a la seva autoritat. L'origen d'aquest enfrontament, prosseguien, com també de l'actitud poc dòcil dels negres, es trobava en l'escàs zel que havien mostrat alguns dels fundadors de la confraria en permetre'ls de participar-hi sense preocupar-se gaire per la seva instrucció i la seva salvació. Per apaivagar les flames del conflicte ("deitar agoas a tamanho fogo"), exigien correccions que posessin fi a una sèrie de pràctiques que, segons el seu criteri, eren més pròpies del paganisme que de la fe catòlica. Si bé la postura dels blancs demanava solucions immediates, tot sembla indicar que el conflicte es va enverinar, però en un clima cada vegada més favorable a les seves exigències. Així, el 1580, amb la incorporació de Portugal a la Corona de Castella, la confraria negra va perdre el seu suport reial i va començar a perdre privilegis. El 1586, els confrares blancs van demanar la seva expulsió del monestir dels dominics o el seu reagrupament en una confraria nova. Malgrat que la manca d'una actuació contundent va permetre als negres de prosseguir amb la seva activitat, finalment, el 1646, la confraria de Nossa Senhora do Rosário dos Pretos es va dissoldre definitivament; Lahon (2005), "Black", p. 265-269.

societat, de la qual els negres esclaus havien passat a formar part, va habilitar un espai ja existent, la confraria, per vehicular i controlar l'assimilació dels nouvinguts utilitzant un codi recognoscible per a tothom. Com a expressió simbòlica d'aquesta realitat nova, les comunitats africanes van participar en les processons civils i religioses, festeigs en els quals tots els components de la *universitas* desfilaven emparats en l'estructura de l'associacionisme cristià. L'esclavitud i l'assimilació cultural havien propiciat la participació en la desfilada i la processó dels esclaus i els lliberts negres, un ritual altament simbòlic que, en darrer terme, legitimava "los orígenes de la sociedad urbana, su cohesión e integración, su estratificación diferencial en distintos cuerpos y su providencial perpetuación" en un procés, pausat però indestructible, en el qual la societat modelava la seva pròpia identitat bo i incorporant l'individu negre com allò que no havia estat ni seria mai.[74]

74. Cf., per a la citació, NARBONA (1999), "Apreciaciones", p. 374-375.

NOGUERA

CONCLUSIONS

Abordar l'estudi de l'esclavitud en una localitat concreta és analitzar una part de la seva història. I estudiar l'esclavitud en un territori i en un temps determinats és abordar un episodi breu d'una història molt més complexa i duradora. Perquè, en definitiva, com va escriure l'historiador francès Fustel de Coulanges fa més d'un segle, l'esclavitud va ser, o continua essent, un fet primordial que es remunta a l'origen de les societats,[1] profundament arrelat en el llenguatge de la dominació i en la dialèctica de la desigualtat.

L'esclavitud és una institució els orígens de la qual es poden datar amb més o menys precisió, si més no en temps històrics, però la desaparició de la qual és molt més difícil de confirmar, especialment si hom té present que a països com Mauritània, on es va abolir formalment el 1981, o a Mali i a Níger, per esmentar només l'exemple d'aquests tres estats africans, hom calcula que, en l'actualitat, encara hi ha milions de persones subjectes a algun tipus de servitud.[2]

L'esclavitud a la Barcelona del Renaixement respon, doncs, a un procés molt més ampli els orígens del qual es remunten a l'Antiguitat clàssica, quan es va desenvolupar un sistema d'explotació generalitzat en un context en què l'esclavitud era àmpliament coneguda i utilitzada a diferents àmbits de la vida social i econòmica. I fins i tot hom pot

1. Coulanges (1885), "Le colonat", p. 3.

2. Avui dia, són nombrosos els moviments i les organitzacions que lluiten per la completa eradicació de l'esclavitud en cadascun d'aquests tres països, com El Hor, SOS-Esclaves i IRA-Mauritanie, a Mauritània; Gari, Temedt i MBJEN, a Mali, o Timidria, Réagir dans le Monde-Tanifili i l'Organisation pour la Restauration de la Dignité Humaine (ORDH), a Níger; cf. les conclusions finals del projecte Challenging Descent-based Slavery in West Africa. <http://www.antislavery.org/includes/documents/cm_docs/2012/d/descent_based_slavery_in_west_africa_evaluation.pdf>.

sostenir que, des que es va desenvolupar aquest sistema, l'esclavitud sempre va ser present a l'Europa occidental, a pesar de les alteracions i les modificacions que va experimentar al llarg dels segles.

En aquest sentit, no és sobrer recordar que l'esclavitud va sobreviure a la desintegració de l'Estat romà; que va recobrar una importància nuclear durant l'organització de les monarquies germàniques; que es va prolongar, en la seva forma antiga i rural, fins a mitjan segle XI, i que, just quan es documenten les últimes quadrilles d'esclaus treballant als latifundis de l'Europa continental, la dinàmica de la guerra fronterera entre cristians i musulmans va introduir canvis substancials que anunciaven el naixement d'un model nou. Però no es pot sostenir en cap cas que l'esclavitud, com a realitat econòmica i social, va desaparèixer.

Així, doncs, els anys que van transcórrer entre mitjan segle XI i el final del XIII van ser fonamentals per a l'establiment de les bases del nou sistema desenvolupat a les ciutats del sud de l'Europa occidental. Durant aquell període, les estructures de l'esclavitud antiga, moltes de les quals fusionades amb la tradició jurídica i consuetudinària germànica, es van modificar, adaptar i reinterpretar en un context en què el creient musulmà havia passat a ser identificat com a esclau, i en què la seva explotació havia deixat de ser fonamental per al funcionament de l'economia.

Des de mitjan segle XIV i durant bona part del XV, aquest model nou va experimentar un creixement significatiu que s'explica, en gran manera, per les greus conseqüències que va tenir la pesta negra sobre la vida econòmica. Les ciutats euromediterrànies van assistir a l'arribada d'importants grups de població portats amb les naus que freqüentaven les costes dàlmates i les aigües de la mar Negra, d'esclaus capturats en les lluites que cristians i musulmans protagonitzaven a la península Ibèrica, al nord d'Àfrica o en alta mar, i de captius subsaharians que, després de travessar el desert, sortien de Barqah amb destinació als mercats principals de l'Occident cristià.

A mitjan segle XV, però, un nou canvi es forjava a les costes africanes per les quals navegaven les naus portugueses. El que en un principi havia estat promogut per la cerca de l'or sudanès i la troballa de les rutes marítimes cap a les Índies Orientals, en poc temps va trobar en el tràfic d'esclaus a gran escala l'al·licient principal perquè navegants i homes de negocis europeus se sentissin atrets per les possibilitats econòmiques que oferia el continent africà. En tan sols unes dècades, el model d'esclavitud desenvolupat fins aleshores va experimentar un canvi radical i va establir les bases per a la seva projecció posterior cap a l'Amèrica colonial.

FUNDACIÓ NOGUERA

Aquest és el context de l'esclavitud a la Barcelona del Renaixement, una ciutat sumida en la crisi posterior a la guerra civil catalana però totalment sensible als canvis que s'estaven produint en la lògica dels intercanvis comercials a les acaballes de l'edat mitjana. Però l'esclavitud a la ciutat catalana també tenia uns precedents. Sense ells, seria impossible entendre l'impacte que el primer tràfic atlàntic va causar sobre un mercat desenvolupat durant els segles medievals i amb una manifesta vocació mediterrània.

Les primeres notícies sobre la presència d'esclaus a Barcelona es remunten a les dècades inicials del segle XI. Captius musulmans, probablement capturats en les guerres frontereres que s'entaulaven contra l'islam en territori ibèric, van començar a arribar-hi en un fluir lent però continu que, segons Jaume Vicens Vives, probablement va fer de la ciutat catalana el principal mercat d'esclaus de tota la regió. En tot cas, la veritat és que Barcelona es va inserir plenament en el període de transició del model antic al medieval i que, quan va irrompre la pesta negra, havia desenvolupat les estructures necessàries per erigir-se, en poques dècades, en un dels grans centres esclavistes de la Mediterrània occidental cristiana.

Les ordenances publicades pel govern municipal des dels anys noranta del segle XIII fins a mitjan tres-cents confirmen que, en aquella època, l'esclavitud era un fenomen en creixement que esdevindria substancial a partir de les dues últimes dècades del segle XIV. Esclaus tàrtars, circassians, grecs, balcànics, sards, nord-africans i subsaharians havien passat a clapejar la realitat de Barcelona mentre els textos normatius reflectien la importància estructural que estava assolint l'arribada d'aquells nous grups humans. Són especialment significatius els documents que relacionen l'augment de la població esclava amb els intents de contenir les exigències salarials dels treballadors lliures que havien sobreviscut a la pesta negra, com també les normatives que es van preocupar per regular el mercat de compravenda. Tot plegat confirmaria que, entre el final del segle XIV i la primera meitat del quatre-cents, Barcelona va viure la seva *edat d'or* en el model d'esclavitud baixmedieval. Així mateix, les xifres de població esclava que hom ha pogut calcular a partir dels registres de la Guarda d'Esclaus que es conserven per als anys vint del segle XV són concloents: entre el 8,3 % i el 14,3 % de la població total de la ciutat era esclava.

Els nombres no s'han de prendre a la lleugera. En termes relatius dupliquen els percentatges documentats al delta del Nil durant els segles III i V i igualen, o fins i tot superen, els que es registren a Lisboa i Sevilla durant les primeres dècades del XVI. Lluny de la idea que l'escla-

FUNDACIÓ NOGUERA

vitud mediterrània va ser un fenomen residual, doncs, el que aquestes xifres suggereixen és que els esclaus van constituir un sector important de les societats baixmedievals sense el qual seria impossible comprendre la seva complexitat, i que la seva interrelació amb la comunitat lliure va arribar a ser tan profunda que ha deixat testimonis sorprenents.

Encara que no s'hagin tractat a les pàgines d'aquest treball, no és sobrer recordar els casos de Lluc Borrassà i Jordi de Déu, dues figures importants de la producció artística catalana medieval que van compartir el fet d'haver arribat a Barcelona essent esclaus.

Lluc, d'origen tàrtar, va ser comprat pel pintor Lluís Borrassà el 19 de desembre de 1392. Des d'aleshores, va haver de servir al taller que el seu amo regentava a Barcelona, on va aprendre les arts pictòriques. Després de diversos intents de fuga, hom sap que, el 1427, ja l'havien alliberat, i que, des d'aleshores i fins a la seva mort, el 1434, va ser contractat per a la confecció de diverses obres, com el retaule d'*El Calvari* (Museu Episcopal de Solsona), la taula de *Sant Esteve* (Museu Diocesà de Barcelona), el retaule de *Sant Miquel Arcàngel* (catedral d'Anvers) i el *Plany sobre el cos de Crist mort*, de Pollença.[3]

La història de Jordi de Déu, d'origen grec, guarda estretes similituds amb la de Lluc Borrassà. Tot sembla indicar que, pels volts del 1360, va ser comprat al mercat de la ciutat per l'escultor Jaume Cascalls, el qual el va instruir en l'ofici. La seva participació en diversos conjunts escultòrics és àmpliament documentada tant a Cervera com a Vallfogona de Riucorb, Santa Coloma de Queralt, Vinaixa, Forès i el Vilosell, entre d'altres localitats catalanes. Però el seu èxit el va obtenir en el panteó reial de Poblet, del qual va ser nomenat mestre major escultor el 1381, i a la ciutat de Barcelona, on va confeccionar, entre d'altres obres, diverses imatges encarregades pel bisbe Ramon d'Escales per a la catedral, i l'escut i, potser també, l'arcàngel que decoren el portal gòtic de la Casa de la Ciutat. La seva trajectòria va ser continuada pels seus fills Antoni Joan i, especialment, Pere Joan, màxim representant del gòtic internacional a Catalunya i autor de la façana del palau de la Generalitat de Barcelona i de l'arc triomfal d'Alfons el Magnànim de Castel Nuovo.[4]

Deixant de banda aquestes històries particulars, sens dubte extraordinàries però poc representatives del que va ser l'esclavitud a les societats cristianes del sud d'Europa occidental, encara és molt el que

3. Cf. RUIZ (1997), "La darrera"; ÍDEM (1999), "Lluc Borrassà".

4. BESERAN (1985-1988), "La intervenció"; ídem (2003), *Jordi de Déu*; LIAÑO (1998), "Jordi de Déu"; ídem (1999), "Jordi de Déu".

desconeixem sobre el seu desenvolupament a la Barcelona de les últimes dècades del segle XIV i la primera meitat del quatre-cents. I això a pesar de l'excel·lent anàlisi que Josep Hernando ha dedicat als esclaus musulmans que van viure a la Barcelona del segle XIV.[5]

El que sí sabem amb més detalls, i aquest ha estat l'objectiu principal d'aquest treball, és el camí que va recórrer l'esclavitud a la Barcelona del Renaixement, un context fortament marcat per la guerra civil catalana i per la unió de les corones de Castella i Aragó, i enterament dependent de les variacions en la lògica dels intercanvis comercials que s'estaven produint al final de l'edat mitjana.

Estudiar l'impacte del primer tràfic atlàntic en una ciutat com Barcelona és una tasca complexa. I ho és, especialment, per dues raons. En primer lloc, la guerra civil catalana pràcticament va coincidir en el temps amb l'articulació del primer tràfic atlàntic d'esclaus i amb la inestabilitat creixent a la Mediterrània oriental i la mar Negra. Per tant, és raonable dubtar si la rapidesa amb què es van produir els canvis en el model d'esclavitud que, fins aleshores, s'havia desenvolupat a Barcelona respon a la nova conjuntura internacional o als efectes del conflicte bèl·lic. I, en segon lloc, les dades confirmen que el període de màxima activitat que va registrar el mercat d'esclaus de Barcelona coincideix, al seu torn, amb el monopoli concedit a Marchionni i als Berardi per a la introducció d'esclaus negres a les corones de Castella i Aragó, però també amb el que sembla ser una recuperació del teixit productiu de la ciutat, com ho atesta l'increment, també durant aquells anys, de la migració de joves treballadors lliures disposats a ocupar-se com a aprenents i servidors domèstics als tallers i a les llars barcelonesos. Sigui com vulgui, tot sembla indicar que, més enllà de la guerra civil, va ser el nou context atlàntic el que va promoure i va accelerar aquells canvis, i que va ser l'estimulació del teixit productiu i la possibilitat d'obtenir captius a bon preu el que va afavorir l'increment de l'arribada d'esclaus nous.

El ritme de l'arribada, doncs, va estar subjecte a l'oferta disponible i a la demanda que era capaç de generar la mateixa ciutat. Però també va dependre del que he volgut anomenar disrupcions conjunturals que, en el cas de Barcelona, van quedar materialitzades pels successius brots de pesta i per les mesures ordenades per tractar de contenir nous contagis. Les dades estableixen una clara relació de causa a efecte entre el descens en l'arribada d'esclaus i els episodis epidèmics o els temors a la seva propagació, i la seva correlació amb la migració de treballadors lliures és, també, incontestable.

5. HERNANDO (2003), *Els esclaus*.

FUNDACIÓ SANGUERA

Deixant de banda aquestes qüestions, la veritat és que, si hom resumeix l'esclavitud a la Barcelona del Renaixement sobre la base de dos conceptes, els més representatius serien el color negre de la pell i la masculinització de la població captiva, especialment si hom compara les dades d'aquest període amb les que es coneixen en cronologies anteriors. Així mateix, tot i que la població servil barcelonina guarda estretes similituds amb les d'altres centres esclavistes de la península Ibèrica, com Sevilla o València, també presenta determinades particularitats que la singularitzen.

Certament, el grup més significatiu dels esclaus que van arribar a Barcelona va ser el dels homes i les dones procedents de Senegàmbia i les costes guineanes. Així mateix, la presència de captius canaris, tot i ser un fenomen quantitativament residual, també es correspon al que hom documenta en altres centres esclavistes. Tanmateix, per la seva situació geogràfica i la seva tradicional vocació llatina, Barcelona continuava estant subjecta a les dinàmiques comercials mediterrànies que havien sobreviscut a la basculació cap a l'Atlàntic. No deixa de ser significatiu el generós grup format pels esclaus subsaharians embarcats a les costes líbies de Barqa, molts dels quals procedents de Kanem-Bornu i la seva àrea d'influència, fenomen que no es documenta a Andalusia o Portugal. De la mateixa manera, tant les vendes de captius turcs com l'arribada d'alguns pocs esclaus euroasiàtics i balcànics, darrer testimoni d'un model esgotat, confirmen les relacions que Barcelona continuava tenint amb la Mediterrània.

També la guerra de conquesta del soldanat nassarita de Granada va estimular el mercat d'esclaus. Va introduir un nombre significatiu de captius nous que es va sumar a la lenta però contínua transferència de població esclavitzada sarraïna nord-africana i ibèrica que es documenta durant tot el període. En aquest sentit, no és sobrer recordar que la presència d'esclaus musulmans a Barcelona, com també a moltes altres ciutats de la Mediterrània occidental cristiana, és un fenomen el recorregut cronològic del qual supera àmpliament el de la resta dels grups de població captiva que van arribar a la ciutat durant els darrers segles medievals. Dit d'una altra manera, el model d'esclavitud baixmedieval va descansar sobre una constant inalterable, el captiu sarraí, a la qual es van anar superposant esclaus i esclaves de diferents orígens (euroasiàtic, centreeuropeu, balcànic, subsaharià i canari) sobre la base dels canvis conjunturals i de l'emergència de nous corrents d'intercanvi.

Una de les qüestions que ha tractat d'abordar aquest treball ha estat la que concerneix les maneres de què es va servir Barcelona per

FUNDACIÓ NOGUERA

proveir-se de mà d'obra esclava. La qüestió no és secundària. Al marge que l'anàlisi de les formes de subministrament en un mercat determinat durant un temps concret és bàsica per comprendre les particularitats de la seva població esclava, en el cas de la Barcelona del Renaixement l'interès és molt més gran. I ho és, fonamentalment, perquè els contextos intern i extern que va afrontar la ciutat catalana van forçar la reconfiguració de bona part de les xarxes comercials que tradicionalment havien mirat cap a la Mediterrània per apostar per l'Atlàntic.

La documentació mercantil que es conserva a l'AHPB confirma l'adaptació de les iniciatives comercials catalanes a la nova economia euroafricana. Encara que no tinguem dades absolutes que ho confirmin, tot sembla indicar que bona part dels esclaus arribats a la ciutat, especialment els senegambians, els guineans i els canaris, ho van fer gràcies a les activitats que els homes de negocis catalans van dur a terme a la baixa Andalusia, les Canàries i el sud de Portugal, a les quals es van sumar les iniciatives d'alguns mercaders portuguesos i una més que probable via de subministrament des de València.

Aquesta dinàmica de proveïment va condicionar, en gran manera, la naturalesa del mercat d'esclaus. L'anàlisi dels preus dels captius confirma que els valors van estar subjectes, en primer lloc, a l'origen dels individus. Els més barats van ser els que procedien de les xarxes del primer tràfic atlàntic, mentre que les sumes més elevades es van pagar per aquells altres, musulmans en la seva majoria, dels quals s'esperava aconseguir plusvàlues addicionals mitjançant l'economia del rescat. I, en segon lloc, la lògica de les circulacions comercials i dels agents que hi van intervenir van fer del mercat d'esclaus barcelonès un negoci en el qual és possible detectar dos nivells clarament diferenciats: l'un, en què els valors dels captius eren baixos, que devia correspondre amb el proveïment directe i les operacions a l'engròs, i l'altre, majoritari, en què els preus tendien a incrementar-se, probablement per les operacions especulatives que s'hi produïen. En tot cas, la multiplicitat de les negociacions econòmiques que hom detecta al mercat de Barcelona confirma una de les característiques essencials del captiu: la seva estimació com a bé d'intercanvi amb un valor atribuïble. Tanmateix, contràriament al que succeïa amb altres béns i productes, l'esclau era un ésser humà amb capacitats per al treball i, com a tal, susceptible de generar beneficis addicionals.

Des de l'arribada a la ciutat i la venda al mercat, l'esclau deixava de ser una mera mercaderia per convertir-se en un agent actiu la força bruta i les habilitats del qual es podien explotar en múltiples direccions. Per això la seva presència a la societat barcelonina va estar

FUNDACIÓ NOGUERA

àmpliament representada. Des de l'artesà i l'agricultor que van apostar per la inversió en mà d'obra esclava fins als professionals liberals, els homes i les dones d'església o les oligarquies urbanes, tots van estar en condicions d'accedir a la possessió de persones esclavitzades per utilitzar les seves capacitats per al treball tant en el teixit productiu de la ciutat com en l'àmbit del servei domèstic o en els treballs hortícoles i rurals. Esclaus per servir i esclaus per treballar, ja que, en darrer terme, l'esclavitud s'ha d'entendre com una forma d'explotació de les capacitats alienes que tan sols podia prosperar quan l'oferta de la mà d'obra lliure era incapaç de satisfer la demanda generada pel teixit productiu de la ciutat.

La societat tardomedieval va incorporar els esclaus al món laboral tardomedieval utilitzant la seva força bruta en ocupacions dures i ingrates en les quals, probablement, i segons les conjuntures, la seva presència va poder arribar a ser elevada. Malgrat els pocs exemples que suggereixen un cert grau d'especialització, tot sembla indicar que el veritable negoci es trobava no tant a adquirir un esclau per formar-lo i instruir-lo en un ofici determinat com a llogar la seva capacitat per al treball, a jornal o durant períodes més llargs, i assegurar-se, així, uns ingressos que es podien sumar a la possible revenda al mercat de la ciutat o als beneficis que es poguessin obtenir mitjançant l'economia de l'alliberament. Els esclaus podien convertir-se en una font d'ingressos gens negligible.

Des de la seva particular idiosincràsia, doncs, l'esclau va ser una classe lògica i jurídica d'explotació laboral. Però no va formar part, en cap cas, d'un grup situat als marges de la societat, ja que, en definitiva, l'esclau va ser un agent actiu de les comunitats que van fer ús de la seva capacitat per al treball, un més dels múltiples i diversos actors que en van formar part.

L'esclau va ser un ésser humà amb voluntats, sentiments i capacitat d'acció. Segrestat de la seva terra d'origen, va ser una persona que es va veure forçada a adaptar el seu univers sociocultural a la realitat nova de què havia passat a formar part. Els camins de la socialització van ser múltiples i variats, enterament dependents de les experiències vitals d'homes i dones esclaus i parcialment condicionats pels bagatges culturals de cadascun.

Els esclaus van ser batejats, van aprendre l'idioma dels seus propietaris i van assumir les normes i les jerarquies socials de la comunitat cristiana. Es van relacionar amb altres esclaus, amb lliberts i amb homes i dones lliures. Es van enquadrar en l'univers cultural de la societat occidental amb els límits que imposava la dialèctica de la

FUNDACIÓ NOGUERA

dominació, clarament escenificada en la documentació notarial, en la qual la manera d'adreçar-se tant a l'esclau com al llibert era condicionada per la forma singular del pronom personal, i no pas la del plural majestàtic, reservada per a la resta de la població. Però també van posar en pràctica diferents formes de resistència que evidenciaven el conflicte que hi havia al darrere d'aquella mateixa dominació.

Després d'una vida servint els seus amos, van ser pocs els que van aconseguir assolir la llibertat mitjançant la fuga, els tribunals, els compromisos de manumissió o les cartes de llibertat. En tot aquell camí, els esclaus es van adaptar, amb més o menys fortuna, al context nou al qual s'havien vist forçosament abocats.

L'accés a la llibertat va ser un dels mecanismes que van fer possible la pervivència de l'edifici ideològic de l'esclavitud, però no el va qüestionar o el va fer perillar en cap cas. Sia perquè la seva edat avançada els impossibilitava per al treball, sia perquè les seves relacions amb l'esfera familiar propietària havien transcendit les relacions que s'esperaven d'un amo amb el seu esclau o perquè el seu comportament subversiu qüestionava les relacions de dominació, els captius afranquits havien deixat de ser útils. Tanmateix, les relacions de dependència no sempre acabaven amb la manumissió, ja que va ser relativament habitual que els exesclaus quedessin lligats a la voluntat dels seus antics amos mitjançant el patronatge clientelar.

Els més afortunats van poder construir les seves vides en llibertat amb una certa comoditat, normalment ajudats pels qui havien estat els seus propietaris. D'altres van apostar per integrar-se al mercat laboral amb total independència, mitjançant el treball ocasional que feien bracers i jornalers o per mitjà de l'ingrés en oficis durs com el que duien a terme camàlics i traginers, en els quals no solament van trobar un medi en què prosperar econòmicament, sinó, també, una estructura organitzativa, sota la forma de la confraria gremial, en la qual afermar les relacions personals. Però per més profunda que hagués estat la seva aculturació, per més que els lliberts lleguessin als seus testaments a favor d'institucions pies, que deixessin alguns sous a favor dels bacins de les seves parròquies, que descrivissin la litúrgia que s'havia de seguir en els seus oficis fúnebres i que, al capdavall, proclamessin de viva veu la seva completa assimilació, la comunitat lliure sempre en va recelar per un passat no elegit que havia condicionat les seves vides.

La comunitat propietària es va preocupar d'establir una frontera nítida entre la llibertat i l'esclavitud. La discriminació, els fonaments de la qual reposaven en la creença que l'ordre natural establert per la cosmovisió cristiana era l'únic just i vertader, va quedar enquadrada

FUNDACIÓ NOGUERA

en l'estricta esfera d'allò jurídic, allò religiós i allò cultural. Però no va quedar vinculada a l'àmbit racial. O, si més no, això és el que es desprèn de la documentació produïda a les acaballes de l'edat mitjana.

Certament, la noció de l'home animal va existir. Però va haver d'enfrontar-se a l'experiència quotidiana d'una societat que havia interioritzat, durant segles, el lloc que els esclaus havien d'ocupar. Els captius van ser considerats inferiors per les seves creences religioses, per les seves pràctiques culturals o per les seves maneres d'interpretar la realitat. La comunitat lliure va desconfiar del musulmà, va mirar amb menyspreu el negre i el canari i va tractar de remeiar la bestialitat i l'error en tots ells mitjançant el miracle del baptisme i la inculcació dels valors cristians. Però van ser els prejudicis culturals, i no pas els racials, els que van prevaler a la base de la discriminació.

No és sobrer recordar les posicions d'alguns autors que han tractat de trobar, en els inicis del tràfic negrer, l'origen de les teories racistes modernes. James H. Sweet, per exemple, sosté que va ser als territoris ibèrics de les corones de Castella i Portugal del segle XVI on es van originar les bases del que seria el pensament racista de l'Amèrica colonial,[6] mentre que segons Aurelia Martín Casares "la omnipresencia de la biología en todos los ámbitos de la vida de los hombres y las mujeres subsaharianos" tenia un objectiu clar, "despojarlos de toda cualidad racional y acercarlos al mundo animal". De fet, la construcció de la nació de negres, un lloc inexistent en què l'única realitat tangible era el color de la pell, feia que la seva inferioritat semblés inalterable, com ho era la seva biologia: "no existiría así la más remota posibilidad de cambio, puesto que su incapacidad para gobernarse sería natural en el sentido aristotélico".[7]

Tanmateix, casos com els dels lliberts negres Martí Casaldàguila, Joan Fàbregues, Martí Sabata o Joan Gilabert són paradigmàtics. Tots ells van assolir la ciutadania barcelonesa després que les autoritats municipals els reconeguessin com a homes honrats de reputació contrastada.[8] Si el sentit biològic de la nació de negres i la seva vinculació amb la condició jurídica de l'esclau operaven en el pla d'allò vertader i immutable, seguint la concepció aristotèlica, com explicar una alteració de tal calibre? Per què la societat barcelonina va reconèixer com a membres de la comunitat individus negres, i, per tant, teòricament

6. SWEET (1997), "The Iberian".
7. MARTÍN (2000), *La esclavitud*, p. 148.
8. Respectivament, AHPB, Jaume Mas, 196/6, 1480, agost, 22, s. f.; AHPB, Narcís Gerard Gili, 235/17, 1493, gener, 5, s. f.; AHPB, Miquel Fortuny, 249/46, 1493, agost, 13, f. 47v-48v; AHPB, Antoni Anglès, major, 272/34, 1508, agost, 5, s. f.

inferiors, que havien arribat a la ciutat essent esclaus? Encara més, quins mecanismes van permetre a aquells homes de burlar l'ordre natural aristotèlic per assolir la ciutadania?

Lluny d'aplicar criteris discriminatoris sobre la base del color de la pell, doncs, la societat de la Barcelona del Renaixement va tractar de corregir els pretesos defectes dels esclaus mitjançant la seva immersió en les pràctiques culturals occidentals. El baptisme, el matrimoni i les darreres voluntats escenifiquen els diferents episodis d'un procés, fos sincer o no, en el qual el subjecte esclavitzat abandonava gradualment els seus referents socioculturals de base per adoptar els de la comunitat lliure. I, en aquest camí, la confraria va tenir un paper important tant en allò simbòlic com en allò concret.

La història de la confraria negra de Sant Jaume ens permet mirar més enllà del marc cronològic al qual se cenyeix aquest treball. Gràcies a aquesta finestreta podem confirmar que l'esclavitud específicament negra va continuar essent una realitat en terres catalanes durant tot el segle xvi.[9] Però també podem observar el naixement, ara sí, del menyspreu envers l'home i la dona negres, uns éssers humans que, a mitjan segle xvi, ja havien estat definitivament associats a la figura jurídica de l'esclau.

El conflicte que va sorgir entre els parroquians blancs i els confrares negres que compartien l'església de Sant Jaume és força eloqüent. Hi ha darrere seu el tracte discriminatori envers un col·lectiu que no tenia dret a cap mena de privilegi perquè era considerat, senzillament, inferior. El seu entestament a celebrar la festa de la germandat el dia del patró que li donava nom, a dipositar els ciris a l'altar major que li corresponia per antiguitat, a participar activament de la vida parroquial com qualsevol altre membre de la comunitat, tot això era interpretat per la societat blanca com un acte ofensiu i humiliant que calia corregir mitjançant la segregació i la imposició.

Poc més d'un segle després de la seva fundació, el conflicte de la confraria de Sant Jaume confirmava la impossibilitat d'integrar una població forana marcadament diferent i anunciava, simbòlicament, el triomf del bestialisme aristotèlic. Perquè, en definitiva, poca cosa havia canviat, tret del color de l'esclau.

9. I, probablement, bastant més enllà. Sabem que el mercat d'esclaus de Barcelona es va mantenir actiu, si més no, fins a les acaballes del segle xviii, quan s'hi va vendre una jove esclava negra, d'uns quinze anys d'edat; AHPB, Francesc Ferrús i Sánchez, 1.121/20, 1799, maig, 11, f. 75r.

FUNDACIÓ NOGUERA

La societat catalana podia proclamar, sense por de no ser compresa, la mateixa frase que, l'any 193 aC, Plaute va posar en boca d'un dels seus personatges: "quem patrem, qui servos est?"[10]

10. CAPTIVI, p. XXXII.

FUNDACIÓ NOGUERA

FONTS PUBLICADES I BIBLIOGRAFIA

FONTS PUBLICADES

ALVISE: VERRIER, Frédérique (ed.), *Voyages en Afrique noire d'Alvise Ca'da Mosto (1455 & 1456)*, Chandeigne / Unesco, París, 2003.

CAD: *Constitucions i altres drets de Cathalunya compilats en virtut del Capítol de Cort LXXXII de las Corts per la S. C. y R. Majestat del rey don Phelip IV. Nostre Senyor celebradas en la ciutat de Barcelona. Any MDCCII. Joan Pau Marti y Joseph Llopis estampers, Barcelona, 1704*. Edició facsímil. Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums IV/2. Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, Barcelona, 1995.

CAPTIVI: PLAUTE, Tit Macci, *Comediae*. Edició de Germán VIVEROS. Universidad Nacional Autónoma de México, Mèxic D. F., 1980.

CATÓ: HOOPER, William Davis (ed.), *Marcus Porcius Cato. De re rustica*, Harvard University Press, Londres, 1974.

CODOIN: BOFARULL, Pròsper, *Colección de documentos inéditos de la Corona de Aragón*, Barcelona, vol. VIII, 1851.

COLOM: FERNÁNDEZ DE NAVARRETE, Martín (ed.), *Viajes de Cristóbal Colón*, Calpe, Madrid, 1922.

COLUMEL·LA: HOLGADO REDONDO, Antonio (ed.), *Lucio Junio Moderato Columela. De los trabajos del campo*, Siglo XXI, Madrid, 1988.

EUSTACHE: AZNAR VALLEJO, Eduardo; PICO GRAÑA, Berta (eds.), *Viaje de Eustache de la Fosse (1479-1481). Edición, traducción y estudio*, Cabildo de Tenerife / Centro de Estudios Medievales y Renacentistas de la Universidad de La Laguna, Santa Cruz de Tenerife, 2000.

LIBRE: PUIGGARÍ, Josep (ed.), *Libre de algunes coses asanyalades succehides en Barcelona y en altres parts*, La Renaixensa, Barcelona, 1878.

FUNDACIÓ NOGUERA

LLEÓ: FANJUL, Serafín; CONSOLANI, Nadia (eds.), *Descripción general del África y de las cosas peregrinas que allí hay, por Juan León Africano*, Lunwerg, Barcelona, 1995.

MÜNZER: ALBA, Ramón (ed.), *Viaje por España y Portugal de Jerónimo Münzer*, El Espejo Navegante, Madrid, 1991.

POPIELOVO: GARCÍA MERCADAL, José, *Viajes por España y Portugal. Desde los tiempos más remotos hasta comienzos del siglo XX*, I, Junta de Castilla y León, Salamanca, 1999, p. 287-304.

ROSMITHAL: GARCÍA MERCADAL, José, *Viajes por España y Portugal. Desde los tiempos más remotos hasta comienzos del siglo XX*, I, Junta de Castilla y León, Salamanca, 1999, p. 243-285.

SOLEMNITATS: Agustí DURAN I SANPERE; SANABRE, Josep (eds.), *Llibre de les solemnitats de Barcelona*, 2 vols., Barcelona, 1930-1947.

TESORO: *Tesoro de la lengua castellana, o española, compuesto por el licenciado Don Sebastián de Cobarruvias Orozco, capellán de su Magestad, Maestre de Escuela y canónigo de la Santa Iglesia de Cuenca, y consultor del Santo Oficio de la Inquisición, dirigido a la magestad católica del Rey Don Felipe III, nuestro señor*, Luis Sánchez, Madrid, 1611.

TUDELA: MAGDALENA NOM DE DÉU, José Ramón (ed.), *Libro de viajes de Benjamín de Tudela*, Riopiedras, Barcelona, 1982.

UDB: FERNÁNDEZ VILADRICH, Jesús; PELÁEZ, Manuel J.; GUERRA, Enrique M. (eds.), *Los Usatges de Barcelona. Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*, Universidad de Málaga / Promociones Publicaciones Universitarias de Barcelona, Barcelona, 1984. [Reedició crítica del treball publicat l'any 1913 per Ferran Valls i Taberner i Ramon d'Abadal i de Vinyals.]

VARRÓ: HOOPER, William Davis (ed.), *Marcus Terentius Varro. De re rustica*, Harvard University Press, Londres, 1974.

ZURARA: BARROS E SOUSA SANTARÉM, Manuel Francisco de (ed.), *Crónica do descobrimento e conquista de Guiné, por Gomes Eanes de Zurara*, J. P. Aillaud, Lisboa, 1841.

BIBLIOGRAFIA

ALBACETE I GASCON, Antoni (2006-2007), "Els lliberts barcelonesos del segle XV a través dels seus testaments», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 27/28, p. 143-172.

— (2008), "Els lliberts a la Barcelona del segle XV", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 26, p. 465-484.

FUNDACIÓ NOGUERA

Albacete i Gascon, Antoni (2008), "Les formes d'accés pactat a la llibertat entre esclaus i propietaris a la Barcelona del segle xv", *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 28, p. 465-484.

— (2009-2010), "Les confraries de lliberts negres a la Corona Catalano-Aragonesa", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 30, p. 307-332.

Almeida Mendes, António de (2004), "Portugal e o tráfico de escravos na primerida metade do século xvi", *Africana Studia*, 7, p. 13-30.

— (2008), "Les réseaux de la traite ibérique dans l'Atlantique nord (1440-1640)", *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 63/4, p. 739-768.

— (2008), "The Foundations of the System: A Reassessment of the Slave Trade to the Spanish Americas in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", dins Eltis, David; Richardson, David (eds.), *Extending the Frontiers: Essays on the New Transatlantic Slave Trade Database*, Yale University Press, Yale, p. 63-94.

— (2012), "Le premier Atlantique portugais entre deux Méditerranées (xve-xvie siècles): comment les Africains ont développé le Vieux Monde", dins Guillén; Fabiana; Trabelsi, Salah (coords.), *Les esclavages*, p. 151-170.

Alonso Fontela, Carlos (1986), *La esclavitud a través de la Biblia*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid.

Andrés-Gallego, José (2005), *La esclavitud en la América española*, Ediciones Encuentro / Fundación Ignacio Larramendi, Madrid.

Andrés-Gallego, José; García Añoveros, Jesús María (2002), *La Iglesia y la esclavitud de los negros*, Ediciones Universidad de Navarra, Pamplona.

Angiolini, Franco (2000), "Padroni e schiavi a Pisa nel xv secolo", dins Ferrer i Mallol, M. Teresa; Mutgé i Vives, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 717-734.

Ares Queija, Berta; Stella, Alessandro (eds.) (2000), *Negros, mulatos, zambaigos. Derroteros africanos en los mundos ibéricos*, CSIC, Sevilla.

Arienzo, Luisa d' (ed.) (1993), *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra Medioevo ed Età Moderna. Studi Storici in memoria di Alberto Boscolo*, Bulzoni, Càller, 3 vols.

— (1993), "Le colonie genovesi di Siviglia, Cadice, Jeréz e Puerto de Santa Maria alla vigilia del viaggio di scoperta colobiano attraverso una fonte fiscale sulla guerra di Granada (l'assedio di Baza del 1489)", dins Arienzo, Luisa d' (ed.), *Sardegna*, iii, p. 133-183.

Armenteros Martínez, Iván (2007), *Aproximación socioeconómica a la esclavitud en Barcelona entre los años 1472 y 1480*. Treball

d'investigació inèdit per a l'obtenció del Diploma d'Estudis Avançats, Universitat de Barcelona, Barcelona.

ARMENTEROS MARTÍNEZ, Iván (2008), "*Si tu non delinquiris*. Conflictividad en torno a la esclavitud en la Barcelona tardomedieval", *Anuario de Estudios Medievales*, 38/2, p. 969-1007.

— (2009), "Un caso de reestructuración de redes comerciales: el mercado de esclavos de Barcelona entre 1472 y 1516", dins *La ciutat en xarxa*. *XI Congrés d'Història de Barcelona*, Institut de Cultura / Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

— (2011), "Un precedente ibérico de las hermandades de negros: la cofradía de Sant Jaume de Barcelona (1455)", dins DALLA CORTE, Gabriela; JORDÁN, Pilar; LAVIÑA, Javier; MORAGAS, Natàlia; PIQUERAS, Ricard, RUIZ-PEINADO, José Luis; TOUS, Meritxell (coords.), *Sociedades diversas, sociedades en cambio. América Latina en perspectiva histórica*, Universitat de Barcelona, Barcelona, p. 143-150.

— (2011), "De hermandades y procesiones. La cofradía de esclavos y libertos negros de Sant Jaume de Barcelona y la asimilación de la negritud en la Europa premoderna (siglos XV-XVI)", *Clio. Revista de Pesquisa Histórica*, 29/2.

— (2012), "Ritmos y dinámicas de un mercado de esclavos. Barcelona, 1301-1516", dins GUILLÉN; Fabiana; TRABELSI, Salah (coords.), *Les esclavages*, p. 101-118.

— (2012), *Cataluña en la era de las navegaciones. La participación catalana en la primera economía atlántica (c.1470-1540)*, Milenio, Lleida.

— (2013), "Barcelona en los inicios del tráfico atlántico de esclavos (1479-1516)", dins MUTGÉ I VIVES, Josefina; SALICRÚ I LLUCH, Roser; VELA I AULESA, Carles (eds.), *La Corona catalanoaragonesa, l'islam i el món mediterrani. Recull d'estudis en homenatge a la Dra. Maria Teresa Ferrer i Mallol*, CSIC. Institució Milà i Fontanals, Barcelona, p. 1-11.

— (2013), "Regular las declaraciones de buena guerra en un centro del comercio interregional de esclavos: Barcelona, 1433", dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel; GÓMEZ RABAL, Ana; SALICRÚ I LLUCH, Roser; VERDÉS PIJUAN Pere, *A l'entorn de la Barcelona medieval. Estudis dedicats a la doctora Josefa Mutgé Vives*, CSIC. Institució Milà i Fontanals, Barcelona, p. 25-38.

— (2014), "Towards the Atlantic Mediterranean. Catalan Participation in the Early Atlantic Slave Trade (Late Fifteenth (Early Sixteenth Century)", dins CAVACIOCCHI S. (ed.), *Schiavitù e servaggio nell'eco-*

FUNDACIÓ NOGUERA

nomia europea, secc. XI-XVIII / Serfdom and Slavery in the European Economy, 11th-18th centuries, Istituto Francesco Datini, Firenze University Press, Florència, p. 631-650.

Armenteros Martínez, Iván (en premsa), "¿Cuánto vale un esclavo? La lógica de los precios en un mercado mediterráneo durante la organización de la primera trata atlántica", dins Almeida Mendes, Antonio de; Saupin, Guy, *Les traites et les esclavages de la Méditerranée à L'Atlantique (XIVe-XVIIIe siècles)*, CRHIA. Université de Nantes, Nantes.

Arrizabalaga, Jon (2002), "Francisco López de Villalobos (*c.*1473-*c.*1549), médico cortesano", *DYNAMIS*, 22, p. 29-58.

Balard, Michel (1968), "Remarques sur les esclaves à Gênes dans la seconde moitié du XIIIe siècle", *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire publiés par l'Ecole Française de Rome*, 80, p. 627-680.

— (1978), *La Romanie génoise (XIIe - début du XVe siècle)*, 2 vols., École Française de Rome, Roma.

Balari Jovany, Josep (1964), *Orígenes históricos de Cataluña*. Segona edició. Instituto Internacional de Cultura Románica, Sant Cugat del Vallès. [Edició original del 1899.]

Barclay, John M. G. (1991), "Paul, Philemon and the Dilemma of Christian Slave-Ownership", *New Testament Studies*, 37, p. 161-186.

Barry, Boubacar (1983), "L'évolution économique, politique et social de la Sénégambie pendant l'ére portugaise, au XVème et XVIIème siècles", *Colóquio Internacional sobre as razões que levaram a Península Ibérica a iniciar no século XV a expansão mundial*, Instituto de Investigação Cientifica Tropical, Lisboa.

Batlle i Gallart, Carme (2000), "Els esclaus domèstics vers 1300", dins Ferrer i Mallol, M. Teresa; Mutgé i Vives, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 265-298.

Bello León, Juan Manuel (2010), "La presencia catalana en Andalucía Occidental a finales de la Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, 40/1, p. 93-127.

Bello León, Juan Manuel; González Zalazain, Roberto J. (2012), "Los catalanes en la documentación notarial de Tenerife", *Estudis Històrics i Documents de l'Arxiu de Protocols*, 29, p. 63-186.

Benítez Bolorinos, Manuel (1999), "Las cofradías medievales en el Reino de Valencia (1329-1458)", *Anales de la Universidad de Alicante*, 12, p. 261-287.

— (2006), "Las cofradías en el reino de Valencia. Análisis y claves interpretativas", *Anuario de Estudios Medievales*, 36/2, p. 553-581.

FUNDACIÓ NOGUERA

BENITO JULIÀ, Roger (2008), "La prostitución y la alcahuetería en la Barcelona bajomedieval (siglos XIV-XV)", *Miscelánea Medieval Murciana*, XXXII, p. 9-21.

BENSCH, Stephen P. (1994), "From Prizes of War to Domestic Merchandise: The Changing Face of Slavery in Catalonia and Aragon, 1000-1300", *Viator*, 25, p. 63-93.

BERNARDI, Phillipe (2000), "Esclaves et artisanat: une main d'œuvre étrangère dans la Provence des XIII–XVe siècles", dins *L'étranger au Moyen Âge. Actes du XXXe congrès de la SHMESP*, París, p. 79-94.

BESERAN I RAMON, Pere (1985-1988), "La intervenció de Jordi de Déu a la catedral de Barcelona: l'obra de pedra del cor i els seus problemes", *Lambard: Estudis d'Art Medieval*, 4, p. 159-195.

— (2003), *Jordi de Déu i l'italianisme en l'escultura catalana del segle XIV*, Diputació de Tarragona, Tarragona.

BLUMENTHAL, Debrah (2005), "*La Casa dels Negres*: Black African Solidarity in Late Medieval Valencia", dins EARLE, T. F.; LOWE, Kate J. P. (eds.), *Black Africans*, p. 225-246.

— (2009), *Enemies anf Familiars. Slavery and Mastery in Fifteenth-Century Valencia*, Cornell University Press, Ithaca i Londres.

BONI, Monica; DELORT, Robert (2000), "Des esclaves toscans, du milieu du XIVe siècle au milieu du XVe siècle", *Mélanges de l'École Française de Rome, Moyen Âge, Temps Modernes*, 112/2, p. 1069-1078.

BONNASSIE, Pierre (1975), *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona.

BOURNET, Alain; CATAFAU, Aymat (2005), "Esclaves musulmans et maîtres chrétiens à Perpignan et en Roussillon au Moyen Âge", dins *Perpignan, l'histoire des musulmans dans la ville (du Moyen Âge a nous jours). Recueil des communications du colloque dy 7 et 8 avril 2005*, Éditions des Archives Communales, Perpinyà, p. 63-83.

BRESC, Henri (1986), *Un monde méditerranéen. Économie et société en Sicile, 1300-1450*, 2 vols., École Française de Rome, Palerm-Roma.

— (1996), "Esclaves auliques et main d'oeuvre servile agricole dans la Sicilie des XIIe et XIIIe siècles", dins BRESC, Henri (ed.), *Figures de l'esclave au Moyen Âge et dans le monde moderne*, L'Harmattan, París, p. 97-114.

CABRALES ARTEAGA, José M. (1980), *La poesía de Rodrigo de Reinosa*, Instituto Cultural de Cantabria, Santander.

CAMÓS CABRUJA, Lluís (1946), "Nota relativa a esclavos orientales en Barcelona en el siglo XIV", *Sefarad*, 6/1, p. 128-129.

NOGUERA

Camós Cabruja, Lluís (1947), "Tres estampas de la esclavitud en Barcelona", *Barcelona, Divulgación Histórica*, iv, p. 81-84.

Capmany i de Montpalau, Antoni de (1961-1963), *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Reedició anotada per E. Giralt i Raventós i C. Batlle i Gallart. Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, Barcelona. [Edició original del 1779-1792.]

Carrasco Manchado, Ana Isabel (2006), *Isabel I de Castilla y la sombra de la ilegitimidad: propaganda y representación en el conflicto sucesorio (1474-1482)*, Sílex, Madrid.

— (2006), "Isabel, una reina viajera. Símbolo e ideología en el control del territorio", dins *Córdoba y la época de Isabel la Católica*, Real Academia de Córdoba, Còrdova, p. 45-74.

Carreras i Candi, Francesc (1924), "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (segles xiii a xvii)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 11, p. 292-334.

— (1925-1926), "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (segles xiii a xvii)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 12, p. 299-314.

Carrère, Claude (1977-1978), *Barcelona, 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, 2 vols., Curial, Barcelona. [Edició original francesa de 1967.]

Caster, Gilles (1962), *Le commerce du pastel et de l'épicerie à Toulouse de 1450 environ à 1561*, Privat, Tolosa de Llenguadoc.

Català i Roca, Pere (1993), "Pena d'exili a Sardenya", dins Arienzo, Luisa d' (ed.), *Sardegna*, i, p. 337-340.

Clark, Colin (1940), *The Conditions of Economic Progress*, Macmillan, Londres.

Clausen, John A. (1968), *Socialization and Society*, Little Brown and Company, Boston.

Codina, Jaume (1997), "L'esclavatge al Delta del Llobregat", dins *II Curs d'Història del Prat*. Centre de Recursos Pedagògics, El Prat de Llobregat. [En línia:] <http://www.xtec.cat/crp-elprat/mediloc/actes/text/curs02/0201JaumeCodina.pdf> [Consulta: novembre de 2011].

Colesanti, Gemma (2000), "Las esclavas y los esclavos de Catalina Llull", dins Ferrer i Mallol, M. Teresa; Mutgé i Vives, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 547-556.

Corilla Melchor, Ciro (2002). "Cofradías en la ciudad de Lima, siglos xvi y xvii: Racismo y conflictos étnicos", dins Carrillo, Ana Cecilia (ed.), *Etnicidad y discriminación racial en la Historia del Perú*, Instituto Riva-Agüero, Lima.

CORTÉS ALONSO, Vicenta (1955), "La conquista de las Canarias a través de las ventas de esclavos en Valencia", *Anuario de Estudios Atlánticos*, 1, p. 479-547.

— (1964), *La esclavitud en Valencia durante el reinado de los Reyes Católicos (1479-1516)*, Publicaciones del Archivo Municipal de Valencia, València.

— (1972), "Procedencia de los esclavos negros en Valencia", *Revista Española de Antropología Americana*, II, p. 137-148.

— (1985), "Valencia y el comercio de esclavos negros en el siglo XV", dins *Revista de Indias. Anexo 2. Estudios sobre la abolición de la esclavitud*, (1985), p. 33-85.

CORTÉS LÓPEZ, José Luis (1986), *Los orígenes de la esclavitud negra en España*, Ediciones de la Universidad de Salamanca, Salamanca.

COSTA I PARETAS, Maria-Mercè (1979), "Els llibres notarials del Monestir de Jonqueres", *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, VII, Miscelánea en honor de Josep Maria Madurell i Marimon, III, p. 59-67.

— (2000), "Els esclaus del monestir de Jonqueres", dins FERRER I MALLOL, M. Teresa; MUTGÉ I VIVES, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 297-308.

COULANGES, Fustel de (1885), "Le colonat romain", dins COULANGES, Fustel de, *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, Librairie Hachette et Cie., París.

CRUZ COELHO, Maria Helena (1993), "As confrarias medievais portuguesas: espaços de solidaridades na vida e na morte", dins DIVERSOS AUTORS, *Cofradías, gremios, solidaridades*, p. 149-184.

DAILEADER, Phillipe (2000), *True citizens: violence, memory and identity in the medieval community of Perpignan, 1362-1393*, Brill, Leiden.

DELORT, Robert (1999), "Du servage et de l'esclavage: notes sur la société toscane des XIIIe et XIVe siècles", dins DÉBAX, Hélène. (ed.), *Les sociétés méridionales à l'âge féodal (Espagne, Italie et sud de la France, Xe-XIIIe siècles). Hommage a Pierre Bonnassie*, Université de Toulouse-Le Mirail, Tolosa de Llengaudoc, p. 107-115.

DETTWYLER, Katherine A. (1995), "A Time to Wean: The Hominid Blueprint for the Natural Age of Weaning in Modern Human Populations", dins STUART-MACADAM, Patricia; DETTWYLER, Katherine A., *Breastfeeding*, p. 39-73.

DIVERSOS AUTORS (1993), *Cofradías, gremios, solidaridades en la Europa Medieval, Actas de la XIX Semana de Estudios Medievales de Estella, 20-24 de julio de 1992*, Gobierno de Navarra, Pamplona.

Duran i Duelt, Daniel (2000), "La Companyia Catalana i el comerç d'esclaus abans de l'assentamente als ducats d'Atenes i Neopàtria", dins Ferrer i Mallol, M. Teresa; Mutgé i Vives, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 557-571.

Earle, T. F.; Lowe, Kate J. P. (eds.) (2005), *Black Africans in Reinassance Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.

Ellison, Peter T. (2006), *En tierra fértil. Historia natural de la reproducción humana*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic. [Edició original anglesa del 2001.]

Ernut, A.; Meillet, A. (1979), *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. 4a ed. revisada per Jacques André. Klincksieck, París. [Edició original del 1932.]

Féjic, Nenad (1982), "Notes sur la Traîte des Esclaves de Bosnie a Barcelone au Moyen Âge (d'après les documents des Archives de Protocoles)", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 10, p. 107-126.

Feliu, Gaspar (1991), *Precios y salarios en la Cataluña Moderna*. Vol. i: *Alimentos*; vol. ii: *Combustibles, productos manufacturados y salarios*. Estudios de Historia Económica 21 i 22. Banco de España, Madrid.

— (2004), "La crisis catalana de la baja Edad Media; estado de la cuestión", *Hispania*, 217, p. 435-466.

Fernández Chaves, Manuel F.; Pérez García, Rafael M. (2009), *En los márgenes de la ciudad de Dios. Moriscos en Sevilla*, Publicacions de la Universitat de València / Editorial Universidad de Granada / Servicio de Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, València / Granada / Saragossa.

Ferragud, Carmel (2013), "The Role of Doctors in the Slave Trade during the Fourteenth and Fifteenth Centuries within the Kingdom of Valencia (Crown of Aragon)", *Bulletin of the History of Medicine*, 87, p. 143-169.

Ferrer i Mallol, M. Teresa (1997), "El comerç català a Andalusia al final del segle xv", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 18, p. 301-334. També, en castellà, dins González Jiménez, Manuel (ed.) (1991), *La Península Ibérica en la era de los descubrimientos (1391-1492)*, Junta de Andalucía, Sevilla, p. 421-452.

— (2000), "Esclaus i lliberts orientals a Barcelona. Segles xiv i xv", dins Ferrer i Mallol, M. Teresa; Mutgé i Vives, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 167-213.

FUNDACIÓ NOGUERA

FERRER I MALLOL, M. Teresa (2000), "L'instrument notarial (segles XI-XV)", *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català*, Fundació Noguera, Barcelona, p. 29-88.

FERRER I MALLOL, M. Teresa; MUTGÉ I VIVES, Josefina (eds.), (2000), *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana*, CSIC. Institució Milà i Fontanals, Barcelona.

FILDES, Valerie (1995), "The Cuture and Biology of Breastfeeding: An Historical Review of Western Europe", dins STUART-MACADAM, Patricia; DETTWYLER, Katherine A., *Breastfeeding*, p. 101-126.

FINLEY, Moses I. (1982), *Esclavitud antigua e ideología moderna*, Crítica, Barcelona. [Edició original anglesa del 1980.]

FIUME, Giovanna (1999), *Il santo e la città. San Benedetto il Moro. Devozioni, culti, strategie di età moderna*, Marsilio, Venècia.

— (2009), *Schiavitù mediterranee. Corsari, rinnegati e santi di età moderna*, Bruno Mondadori, Milà.

FONT I RIUS, Josep M. (1994), "La potestat normativa del municipi català medieval", *Estudis Universitaris Catalans. Estudis d'història oferts a Ramon d'Abadal i de Vinyals en el centenari del seu naixement*, 30, p. 131-164.

FRANCO SILVA, Alfonso (1979), *La esclavitud en Sevilla y su tierra a fines de la Edad Media*, Publicaciones de la Excma. Diputación Provincial de Sevilla, Sevilla.

— (1980), "Notas sobre las baronías de Martorell y Molins de Rei (1398-1581)", *En la España Medieval*, 1, p. 105-114.

FRANÇA PAIVA, Eduardo (1995), "Coartações e alforrias nas Minas Gerais do século XVIII: as possibilidades de libertação escrava no principal centro colonial", *Revista de História*, 133, p. 49-57.

FURIÓ, Antoni (2002), "Treball esclau i treball assalariat a la baixa edat mitjana. Una introducció", *Recerques*, 52/53, p. 7-18.

FYNN-PAUL, Jeffrey (2008), "Tartars in Spain: renaissance slavery in the Catalan city of Manresa, *c.*1408", *Journal of Medieval History*, 34, p. 347-359.

GARCÍA CÁRCEL, Ricardo (1976), "El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI", *Cuadernos de Geografía*, 18, p. 49-66.

GARCÍA SANZ, Arcadio; FERRER I MALLOL, M. Teresa (1983), *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, 2 vols., Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

GARNSEY, Peter (1996), *Ideas of slavery from Aristotle to Augustine*, Cambridge University Press, Cambridge.

FUNDACIÓ NOGUERA

Ginebra i Molins, Rafel (1992), "Esclavitud a Vic (1401-1405)", *Ausa*, 128-128, p. 111-138.

Gioffrè, Domenico (1971), *Il mercato degli schiavi a Genova nel secolo xv*, Fratelli Bozzi, Gènova.

Gonçalves Salvador, José (1981), *Os magnatas do tráfico negreiro (séculos xvi e xvii)*, Livreria Pioneira / Editora da Universidade de São Paulo, São Paulo.

González Arévalo, Raúl (2006), *La esclavitud en Málaga a fines de la Edad Media*, Universidad de Jaén, Jaén.

— (2006), "La funció econòmica del treball esclau a Màlaga al final de l'edat mitjana", *Recerques*, 52/53, p. 111-138.

— (en premsa), "Esclavitud y normativa ciudadana. Dinámicas sociales de integración y exclusión en las ordenanzas municipales de la Corona de Castilla (siglos xv-xvi)".

Gual Camarena, Miguel (1952), "Una cofradía de negros libertos en el siglo xv", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, 5, p. 457-466.

Guardicci, Piero; Ottanelli, Valeria (1982), *I servitori domestici della casa borghese toscana nel basso Medioevo*, Salimbeni, Florència.

Guidi Bruscoli, Francesco (2013), "Bartolomeo Marchionni: um mercader-banqueiro florentino em Lisboa (séculos xv-xvi)", dins Nunziatella, Alessandrini; Flor, Pedro; Russo, Mariagrazia; Sabatini, Gaetano (eds.), *'Le nove son tanto e tante buone, che dir non se pò'. Lisboa dos italianos: História e Arte (sécs. xiv-xviii)*, Universidade de Lisboa, Lisboa, p. 39-60.

Guillén, Fabiana; Trabelsi, Salah (eds.) (2012), *Les esclavages en Méditerranée. Espaces et dynamiques économiques*, Casa de Velázquez, Madrid.

Hallowell, Irving (1963), "Papers in honor of Melville J. Herskovits: American Indians, White and Black: The Phenomenon of Transculturalization", *Current Anthropology*, 4, p. 519-531.

Hamilton, Earl J. (2000), *El tesoro americano y la revolución de los precios en España, 1501-1650*, Crítica, Barcelona. [Edició original anglesa del 1934.]

Haskell, Thomas L. (1985), "Capitalism and the Origins of the Humanitarian Sensibility, Part 1", *The American Historical Review*, 90/2, p. 339-361.

— (1985), "Capitalism and the Origins of the Humanitarian Sensibility, Part 2", *The American Historical Review*, 90/3, p. 547-566.

FUNDACIÓ NOGUERA

HEERS, Jacques (1989), *Esclavos y sirvientes en las sociedades mediterráneas durante la Edad Media*, Alfons el Magnànim, València, 1989. [Edició original francesa del 1981.]

HERLIHY, David (1997), *The Black Death and the Transformation of the West*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts / Londres.

HERNANDO, Josep (1996), "L'alimentació làctica dels nadons durant el segle XIV. Les nodrisses o dides a Barcelona, 1295-1400, segons els documents dels protocols notarials", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XIV, p. 39-157.

— (2000), "Els esclaus sarraïns. De l'esclavitud a la llibertat. Blancs, negres, llors i turcs", dins FERRER I MALLOL, M. Teresa; MUTGÉ I VIVES, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 213-244.

— (2001), "La redhibició i l'evicció en els contractes de compra-venda d'esclaus (s. XIV i XV)", *Quaderns de la Selva*, 1, p. 229-248.

— (2002-2003), "L'estat físic dels esclaus: malalties i defectes. La redhibició i l'evicció i la compraventa d'esclaus, (s. XIV-XV)", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 23-24, p. 415-439.

— (2003), *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitut a la llibertat (s. XIV)*, CSIC. Institució Milà i Fontanals, Barcelona.

— (2005), "*Instruere in litteris, servire et docere officium*. Contractes de treball, contractes d'aprenentatge i instrucció de lletra, gramàtica i arts liberals en la Barcelona del segle XV", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 26, p. 945-984.

HERSKOVITS, Melville J. (1967), *Les bases de l'anthropologie culturelle*, Payot, París.

HINOJOSA MONTALVO, José (1971), "Confesiones y ventas de cautivos en la Valencia de 1409", *Ligarzas*, 3, p. 113-127.

— (1993), "Cesaro Barchi y otros mercaderes florentinos en la ciudad de Valencia en el tránsito del medievo a la modernidad", dins ARIENZO, Luisa d' (ed.), *Sardegna*, III, p. 231-249.

— (2000), "De la esclavitud a la libertad en el reino de Valencia durante los siglos medievales", dins FERRER I MALLOL, M. Teresa; MUTGÉ I VIVES, Josefina (eds.), *De l'esclavitud,* p. 431-470.

HORDEN, Peregrine; PURCELL, Nicholas (2002), *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History*, Blackwell Publishers, Malden, Massachusetts. [1a edició del 2000.]

HUPPERT, George (1986), *After the Black Death. A Social History of Early Modern Europe*, Indiana University Press, Bloomington/Indianàpolis.

FUNDACIÓ NOGUERA

Iglésies i Fort, Josep (1992), *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, 2 vols., Rafael Dalmau Editor, Barcelona.

Iniesta, Ferran (2001), *El planeta negro. Aproximación histórica a las culturas africanas*, Los Libros de la Catarata, Madrid.

Iradiel Murugarren, Paulino; Igual Luis, David (2003), "Del Mediterráneo al Atlántico. Mercaderes, productos y empresas italianas entre Valencia y Portugal (1450-1520)", dins Adão da Fonseca, Luis; Cadeddu, Maria Eugenia (eds.) (2003), *Portogallo mediterraneo*, Consiglio Nazionale delle Ricerche / Istituto sui rapporti italo-iberici, Càller, p. 143-194.

Jover Avellà, Gabriel; Mas i Forners, Antoni; Soto Company, Ricard (2006), "Colonització feudal i esclavitud, Mallorca 1230-1350", *Recerques*, 52/53, p. 19-48.

Juan, Rafael (1975), "Cofradías de libertos de Mallorca", *Bolletí de la Societat Arqueol·lògica Lul·liana*, 34, p. 568-585.

Klein, Herbert S. (1986), *African slavery in Latin America and the Caribbean*, Oxford University Press, Oxford.

Klein, Martin A. (1977), "Servitude among the Wolof and Sereer of Senegambia", dins Miers i Kopytoff (eds.), *Slavery*, p. 335-363.

Kowalewsky, Maxime (1901-1914), *Die ökonomische Entwicklung Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform*, R. L. Prager, Berlín.

Ladero Quesada, Miguel Ángel (2004), *Las fiestas en la cultura medieval*, Mondadori, Barcelona.

Lago, Enrico del; Katsari, Constantina (eds.) (2008), *Slave Systems. Ancient and Modern*, Cambridge University Press, Cambridge.

— (2008), "Ideal models of slave management in the Roman world and in the ante-bellum American South", dins Lago, Enrico del; Katsari, Constantina (eds.), p. 3-31.

Lahon, Didier (2000), "Exclusion, intégration et métissage dans les confréries noires au Portugal (XVIe-XIXe siècles)", dins Ares Queija, Berta; Stella, Alessandro (eds.), *Negros*, p. 275-311.

— (2005), "Black African slaves and freedmen in Portugal during the Renaissance: creating a new pattern of reality", dins Earle, T. F.; Lowe, Kate J. P.)eds.), *Black Africans*, p. 261-279.

Lalinde Abadía, Jesús (1966), *La jurisdicción real inferior en Cataluña ("corts, veguers, batlles")*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

Liaño Martínez, Emma (1998), "Jordi de Déu, escultor de infantes", dins *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte*, I, Barcelona, IEC / MNAC / Abadia de Montserrat, p. 355-366.

LIAÑO MARTÍNEZ, Emma (1999), "Jordi de Déu, un artista siciliano al servicio de Pedro El Ceremonioso", *Aragón en la Edad Media*, 14-15, p. 873-886.

LIVI, Carlo (2002), *Sardi in schiavitù nei secoli XII-XV*, Franco Cesati, Florència.

LLINÁS I SOCÍAS, Guillermo (1978), "La capilla de la cofradía de los rusos en el monasterio del Santo Espíritu (siglo XV)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 36, p. 143-144.

LLOBET PORTELLA, Josep M. (2000), "Ocho documentos barceloneses sobre ventas i cesiones de esclavos (1395)", *Espacio, Tiempo i Forma, Serie III, Historia Medieval*, 13, p. 139-150.

— (2004), "Doce documentos cervarienses relacionados con el comercio de esclavos (1370-1400)", *Espacio, Tiempo i Forma, Serie III, Historia Medieval*, 17, p. 273-291.

LLOVET, Joaquim (2008), "Esclaus a Mataró a finals del segle XIV", *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 26, p. 22-24.

LOBO CABRERA, Manuel (1982), *La esclavitud en las Canarias Orientales en el siglo XVI (negros, moros i moriscos)*, Ediciones del Excmo. Cabildo Insular de Gran Canaria, Las Palmas.

LÓPEZ BELTRÁN, M. Teresa; VILLAS TINOCO, Siro Luis (1980), "Un censo malagueño de 1559", *Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia*, 3, p. 143-153.

LOWE, Kate J.P. (2005). "The stereotyping of black Africans in Renaissance Europe", dins EARLE, T. F.; LOWE, Kate J. P.)eds.), *Black Africans*, p. 17-47.

MADURELL MARIMON, Josep M. (1955), "Los seguros de vida de esclavos en Barcelona (1453-1523). Documentos para su estudio", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 78, p. 123-188.

— (1957), "Notas sobre el antiguo comercio de Barcelona con las Islas Canarias y de Santo Domingo", *Anuario de Estudios Atlánticos*, 3, p. 563-592.

— (1959), "Vendes d'esclaus sards de guerra a Barcelona, en 1374", *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Madrid, p. 285-289.

— (1959), "Los seguros marítimos y el comercio con las Islas de Madera y Canarias (1495-1506)", *Anuario de Estudios Atlánticos*, 5, p. 485-568.

— (1961), "El antiguo comercio con las Islas Canarias y las Indias de Nueva España o del Mar Océano (1498-1638). Más documentos para su historia", *Anuario de Estudios Atlánticos*, 7, p. 71-130.

FUNDACIÓ NOGUERA

Madurell Marimon, Josep M. (1974), "Ambrogio Fatinanti, mercader genovès a Barcelona (1472-1497)", *Atti del Iº Congresso Storico Liguria-Catalogna*, Istituto Internazionale di Studi Liguri, Bordighera, p. 523-528.

— (1976), *Miscel·lània de notes històriques del monestir de Valldonzella*, Germandat de Valldonzella, Barcelona.

Madurell Marimón, Josep M.; Garcia Sanz, Arcadi (1973), *Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media*, Colegio Notarial de Barcelona, Barcelona.

Marrone, Giovanni (1972), *La schiavitú nella scietà siciliana dell'età moderna*, Salvatore Sciascia Editore, Roma.

Martín Casares, Aurelia (2000), *La esclavitud en la Granada del siglo xvi. Género, raza y religión*, Universidad de Granada, Granada.

— (2005), "Free and freed black Africans in Granada in the time of the Spanish Renaissance", dins Earle, T. F.; Lowe, Kate J. P. (eds.), *Black Africans*, p. 247-260.

Martínez Ferrando, J. Ernesto (1959), "El exceso de población sarda en Menorca a fines del siglo xiv", *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Dirección General de Relaciones Culturales del Ministerio de Asuntos Exteriores, Madrid, p. 319-329.

Martínez Shaw, Carlos (1980), "Cataluña y el comercio con América. El fin de un debate", *Boletín Americanista*, 30, p. 223-236.

Marzal Palacios, Francisco Javier (2006), *La esclavitud en Valencia durante la baja Edad Media (1375-1425)*, Servei de Publicacions de la Universitat de València, València.

— (2006), "El treball esclau a la ciutat de VAlència al final de l'edat mitjana (1375-1425)", *Recerques*, 52/53, p. 87-109.

Mateus Ventura, Maria de Graça A. (1999), *Negreiros Portugueses na Rota das Índias de Castela (1541-1556)*, Colibri, Lisboa.

McCormick, Michael (2005), *Orígenes de la economía europea. Viajeros y comerciantes en la alta Edad Media*, Crítica, Barcelona. [Edició original anglesa del 2001.]

Meillassoux, Claude (1990), *Antropología de la esclavitud. El vientre de hierro y dinero*, Siglo XXI, Mèxic D. F. [Edició original francesa del 1986.]

Mena García, Carmen (2000), "Religión, etnia y sociedad: cofradías de negros en el Panamá colonial", *Anuario de Estudios Americanos*, 57/1, p. 137-169.

Minnich, Nelson H. (2005), "The Catholic Church and the pastoral care of black Africans in Reinassence Italy", dins Earle, T. F.; Lowe, Kate J. P. (eds.), *Black Africans*, p. 280-300.

MIRET I SANS, Joaquim (1917), "La esclavitud en Cataluña en los últimos tiempos de la Edad Media", *Revue hispanique: recueil consacré à l'étude des langues, des littératures et de l'histoire des pays castillans, catalans et portugais*, 41/99, p. 1-109.

MONTIEL, Carlos-Urani (2007), "Jauja: territorio que alimenta de aquí a allá", *Signos Literarios*, 5, p. 71-95.

MORABITO, Vittorio (2000), "San Benedetto il Moro, da Palermo, protettore degli africani di Siviglia, della penisola Iberica e d'America latina", dins ARES QUEIJA, Berta; STELLA, Alessandro (eds.), *Negros*, p. 223-273.

MORALES PADRÓN, Francisco (1971), "Los descubrimientos en los siglos XIV y XV y los archipiélagos atlánticos", *Anuario de Estudios Atlánticos*, 17, p. 429-465.

MORENO, Isidoro (1997), *La antigua hermandad de los negros de Sevilla: Etnicidad, poder y sociedad en 600 años de historia*, Universidad de Sevilla, Sevilla.

— (1999), *Las hermandades andaluzas. Una aproximación desde la antropología*, Universidad de Sevilla, Sevilla.

— (2005), "Plurietnicidad, fiestas y poder: cofradías y fiestas andaluzas de negros como modelo para la América colonial", dins GARRIDO ARANDA, Antonio (ed.), *El mundo festivo en España y América*, Universidad de Córdoba, Còrdova, p. 169-188.

MOULIER-BOUTANG, Yann (2006), *De la esclavitud al trabajo asalariado. Economía histórica del trabajo asalariado embridado*, Akal, Madrid. [Edició original francesa del 1996.]

MUÑOZ GARCÍA, Ángel (2007), "Esclavitud: presencia de Aristóteles en la *polis* colonial", *Revista de Filosofía*, 55/1, p. 7-33.

MUTGÉ I VIVES, Josefina (2000), "Les ordinacions del municipi de Barcelona sobre els esclaus", dins FERRER I MALLOL, M. Teresa; MUTGÉ I VIVES, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 245-264.

NADAL, Jordi; GIRALT, Emili (2000), *Immigació i redreç demogràfic a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Eumo, Vic. [Edició original francesa del 1960.]

NARBONA VIZCAÍNO, Rafael (1999), «Apreciaciones históricas e historiográficas del Corpus Christi de Valencia», *Revista d'Història Medieval*, 10, p. 371-382.

NEGRE I PASTELL, Pelai (1955), "El linaje de Requesens", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 10, p. 25-148.

OBRADORS SUAZO, Carolina (2013), "From Citizenship to Citizenry. Towards a Cultural Approach to the Figure of the Citizen in 15th Century

FUNDACIÓ NOGUERA

Barcelona", *Zeitenblicke*, 1. [En línia:] <http://www.zeitenblicke.de/2013/1/Obradors-Suazo/index_html>.

Obradors Suazo, Carolina (2013), "Council, City and Citizens. Citizenship between daily and legal experiences in 15th century Barcelona", *Rivista dell'Istituto Europeo della Mediterranea (RiMe)*, 10, p. 371-418.

Olivier, Roland; Atmore, Anthony (2001), *Medieval Africa. 1250-1800*, Cambridge University Press, Cambridge.

Ollero Pina, José Antonio (1988), "Una familia de conversos sevillanos en los orígenes de la Inquisición: los Benadeva", *Hispania Sacra*, 40-81, p. 45-105.

Orcastegui Gros, Carmen (1988), "Actividades laborales de la mujer medieval aragonesa en el medio urbano", dins Muñoz Fernández, Ángela; segura Graiño, Cristina (eds.) (1988), *El trabajo de las mujeres en la Edad Media Hispana*, Asociación Cultural Al-Mudayna / Instituto de la Mujer, Madrid, p. 191-200.

Origo, Iris (1955), "The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Speculum*, 30/3, p. 321-366.

Ortí Gost, Pere (2001), "El Consell de Cent durant l'Edat Mitjana", *Barcelona, Quaderns d'Història*, 4, p. 21-48.

Ortiz, Fernando (1987), *Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar*, Biblioteca Ayacucho, Caracas. [Edició original del 1940.]

— (1992), *Los cabildos y la fiesta afrocubanos del Día de Reyes*, Instituto Cubano del Libro, l'Havana. [Reedició conjunta de *La fiesta afrocubana del Día de Reyes* (1920) i *Los cabildos afrocubanos* (1921).]

Otte, Enrique (1992), "Sevilla y Valencia a fines de la Edad Media", dins *Lluís de Santpangel i el seu temps: Congrés Internacional, València, 5 al 8 d'octubre de 1987*, Ajuntament de València, València, p. 284-297.

Páez García, Mateo Antonio (1993), "Corredores y corretaje de esclavos en Córboda a comienzos del siglo xvi", *Ifigea*, 9, p. 155-175.

Panero, Francesco (2001), "L'avvio della tratta degli schiavi a Genova e le sue ripercussioni sul servaggio medievale", *Quaderni Storici*, 107, p. 337-348.

Patterson, Orlando (1982), *Slavery and Social Death. A Comparative Study*, Harvard University Press, Cambridge / Londres.

Peláez Albandea, Manuel J. (1981), *Catalunya després de la guerra civil del segle xv: institucions, formes de govern i relacions socials i econòmiques (1472-1479)*, Curial, Barcelona.

FUNDACIÓ NOGUERA

PÉREZ ALMEIDA, Haridian Cristal (2011), "Moneda y medios de pago en las Islas Canarias durante los siglos XVI y XVII", dins MUÑOZ SERRULLA, María Teresa (coord.), *Estudios de Historia Monetaria*, *Ab initio*, núm. extraordinari 1, p. 69-91.

PÉREZ GARCÍA, Jaime (1986), *Fastos biográficos de La Palma*, Confederación Española de Cajas de Ahorro, Madrid.

PÉREZ GARCÍA, Rafael M.; FERNÁNDEZ CHAVES, Manuel F. (2010), "Las redes de la trata negrera: Mercaderes portugueses y tráfico de esclavos en Sevilla (c. 1560-1580)", dins CASARES MARTÍN, Aurelia; GARCÍA BARRANCO, Margarita (eds.), *La esclavitud negroafricana en la historia de España. Siglos XVI y XVII*, Comares, Granada, p. 5-34.

PÉTRÉ-GRENOUILLEAU, Olivier (2004), *Les traites négrières. Essai d'histoire globale*, Gallimard, París.

— (2008), "Processes of exiting the slave systems: a typology", dins LAGO, Enrico del; KATSARI, Constantina (eds.), p. 233-264.

PIRILLO, Paolo (1994), "Peste Nera, prezzi e salari", *Atti dei XXX Convegno Storico Internazionale del Centro Italiano di Studi sul Basso Medioevo*, Accademia Tudertina e del Centro di Studi sulla Spiritualità, Spoleto, p. 175-214.

PHILLIPS, William D. (1989), *La esclavitud desde la época romana hasta los inicios del comercio trasatlántico*, Siglo XXI, Madrid. [Edició original anglesa del 1985.]

PLAZOLLES GUILLÉN, Fabienne (1993), "Les courtiers de commerce à Barcelone au XVe siècle", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 29/1, p. 127-154.

— (1998), *Les esclaves et les affranchis musulmans et noirs en milieu urbain aux XIVe et XVe siècles: l'exemple de Barcelone*, tesi doctoral inèdita. Université Paris III-Sorbonne Nouvelle, París.

— (2000), "Trayectorias sociales de los libertos musulmanes y negroafricanos en la Barcelona tardomedieval", dins FERRER I MALLOL, M. Teresa; MUTGÉ I VIVES, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 615-642.

— (2000), "Barcelona a finales de la Edad Media: ¿entre mestizaje y conservación biológica?", dins ARES QUEIJA, Berta; STELLA, Alessandro (eds.), *Negros*, p. 21-57.

PORTUONDO, Gladys (2000), "La transculturación en Fernando Ortiz: imagen, concepto, contexto", *Letralia, Tierra de Letras*, 86. [En línia:] <http://www.letralia.com/86/enoz-086.htm>.

PUTZULU, Evandro (1959), "Schiavi sardi a Maiorca nella seconda meta' del secolo XIV", *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Madrid, p. 365-378.

FUNDACIÓ NOGUERA

Rama, Ángel (1982), *Transculturación narrativa en América latina*, Siglo XXI, Mèxic D. F.

Ramos y Loscertales, José María (1915), *El cautiverio en la Corona de Aragón durante los siglos xiii, xiv y xv*, Publicaciones del Estudio de Filología de Aragón, Saragossa.

Raufast Chico, Miquel (2006), "«E vingueren los officis e confraries ab llurs entremeses e balls». Una aproximación al estamento artesanal en la Barcelona bajomedieval, a partir del estudio de las ceremonias de entrada real", *Anuario de Estudios Medievales*, 36/2, p. 681-685.

— (2008), "Ceremonia y conflicto: entradas reales en Barcelona en el contexto de la guerra civil catalana", *Anuario de Estudios Medievales*, 38/2, p. 1037-1085.

Riera Melis, Antoni (1993), "La aparición de las corporaciones de oficio en Cataluña (1200-1350), dins Diversos Autors *Cofradías, gremios, solidaridades*, p. 285-318.

Roca Solá, Francisca (1975), "La regulación de la vida ciudadana por el municipio de Barcelona (1300-1350)", tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona.

Ruiz i Quesada, Francesc (1997), "La darrera producció del taller de Lluís Borrassà. Una via per a l'aproximació de dos artistes: Lluc Borrassà i Pere Sarrael", *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, 10, p. 55-96.

— (1999), "Lluc Borrassà. Plany sobre el cos de Crist Mort", *Mallorca gòtica*, catálogo de exposición. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona / Palma, p. 184-187.

Salicrú i Lluch, Roser (1998), *Esclaus i propietaris d'esclaus a la Catalunya del segle xv. L'assegurança contra fugues*, Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals, Barcelona.

— (2000), "En busca de una liberación alternativa: fugas y apostasía en la Corona de Aragón bajomedieval", dins G. Cipollone (ed.), *La liberazione dei 'captivi' tra Cristianità e Islam. Oltre la cruciata e il gihad: tolleranza e servizio humanitario*, Gangemi, Ciutat del Vaticà, p. 703-713.

— (2000), "Entre el reclam de les terres islàmiques i l'escapada septentrional: la institucionalització de la por a les fugues d'esclaus a la Catalunya tardomedieval", dins Ferrer i Mallol, M. Teresa; Mutgé i Vives, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 87-134.

— (2000), "Una lluita per un mercat: catalans, algueresos i genovesos i el corall de Sardenya a la primeria del segle xvi", dins Ferrer i Mallol, M. Teresa; Mutgé i Vives, Josefina; Sánchez Martínez,

Manuel (eds.), *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn a la baixa edat mitjana*, Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institució Milà i Fontanals, Barcelona, p. 309-359.

SALICRÚ I LLUCH, Roser (2005), "Más allá de la mediación de la palabra: negociación con los infieles y mediación cultural en la baja Edad Media", dins *Negociar en la Edad Media / Négocier au Moyen Âge*, Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals, Barcelona, p. 409-439.

— (2006), "L'esclau com a inversió? Aprofitament, assalariament i rendibilitat del treball esclau en l'entorn català tardomedieval", *Recerques*, 52/53, p. 35-71.

— (2007), *El sultanato nazarí de Granada, Génova y la Corona de Aragón en el siglo XV*, Universidad de Granada, Granada.

— (2009), "Slaves in the professional and family life of crafstmen in the Late Middle Ages", dins CAVACIOCCHI, Simonetta (ed.), *La famiglia nell'economia europea secoli XIII-XVIII/ The Economic Role of the Family in the European Economy from the 13th to the 18th Centuries*, Firenze University Press, Florència, p. 325-342.

— (2010), "La explotación de la mano de obra esclava en el Mediterráneo cristiano bajomedieval desde el observatorio catalano-aragonés", *Espacio, Tiempo y Forma, Serie III, Historia Medieval*, 23, p. 167-183.

SALVADOR ESTEBAN, Emilia (1988), "Un aspecto del comercio canario de exportación en el siglo XVI: las relaciones con el puerto de Valencia", *Espacio, Tiempo y Forma. Serie IV, Historia Moderna*, 1, p. 623-638.

SANCHO I MARTÍNEZ, Dimes (1979), "La esclavitud en Barcelona en los umbrales de la Edad Moderna", dins *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, 7, p. 193-270.

SARASA SÁNCHEZ, Esteban (2009), "La alta nobleza laica aragonesa en torno a los Trastámara (siglo XV)", dins CASAUS BALLESTER, M. José (ed.), *El condado de Aranda y la nobleza española en el Antiguo Régimen*, Institución Fernando el Católico / Consell Superior d'Investigacions Científiques, Saragossa, p. 9-30.

SASTRE MOLL, Jaume (1985-1987), "Notas sobre la esclavitud en Mallorca. «El Libre de Sareyns e de Grecs de l'any de MCCCXXX»", *Mayurqa*, 21, p. 101-120.

— (1992), "Musulmanes en Mallorca, en la primera mitad del siglo XIV", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 846, p. 25-50.

SAUNDERS, A. C. de C. M. (2010), *A Social History of Black Slaves and Freedmen in Portugal, 1441-1555*, Cambridge University Press, Cambridge. [Edició original del 1982.]

Serra Ráfols, Elies (1978), *Las datas de Tenerife (libros i a iv de datas originales)*, Instituto de Estudios Canarios / Consell Superior d'Investigacions Científiques, La Laguna.

Seser Pérez, Rosa (2005), "L'ermita de Sant Joan de Dénia i la confraria dels 'negres': una confraria d'esclaus i una tradició religiosa i festiva amb 500 anys d'història", *Aguaits: Revista d'Investigació i Assaig*, 22, p. 81-90.

Soberón Rodríguez, Mikel (2010), "El port baixmedieval de la ciutat de Barcelona: una visió des de l'arqueologia. L'escullera de 1477 i la troballa d'un vaixell tinglat", *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, 6, p. 135-163.

Solervicens, Josep (2001), "Criats i senyors a la comèdia del Renaixement: *La vesita* de Joan Ferrandis d'Herèdia i *En Corney*", dins Rossich, Albert; Serrà Campins, Antoni; Valsalobre, Pep; Prats Vidal, David (eds.), *El teatre català dels orígens al segle xviii*, Reichenberg, Kassel, p. 262-271.

Soto i Company, Ramon (2000), "¿Una oferta sin demanda? La esclavitud rural en Mallorca antes de la Peste Negra (ss. xiii-xiv)", *Historia Agraria*, 21, p. 11-31.

Stella, Alessandro (1997), "Des esclaves pour la liberté sexuelle de leurs maîtres (Europe occidentale, xive-xviiie siècles)", *Clio, Histoires, Femmes et Sociétés*, 5, p. 191-209. [En línia:] <http://clio.revues.org/document 419.html>.

Stello, Annika (2009), "La traite d'esclaves en Mer Noire au début du xve siècle", publicat en línia a *Medieval Mediterranean Slavery: Comparative Studies on Slavery and the Slave Trade in Muslim, Christian, and Jewish Societies (8th–15th Centuries)*. [En línia:] <http://med-slavery.uni-trier.de:9080/minev/MedSlavery/publications/Traite EsclavesMer Noire.pdf>.

Stuart-Macadam, Patricia; Dettwyler, Katherine A. (eds.), *Breastfeeding: Biocultural Perspectives*, Aldine de Gruyter, Nova York.

Sweet, James H. (1997), "The Iberian Roots of American Racist Though", *The William and Mary Quarterly*, 54/1, p. 143-166.

Tangheroni, Marco (1996), *Commercio e navigazione nel medioevo*, Laterza, Roma.

Tanner, Norman; Watson, Sethina (2006), "Least of the laity: the minimum requirements for a medieval Christian", *Journal of Medieval History*, 32, p. 395-423.

Thornton, John (1998), *Africa and Africans in the making of the Atlantic World, 1400-1800*. 2a edició. Cambridge University Press, Nova York. [Edició original del 1992.]

FUNDACIÓ NOGUERA

TOCCO, Francesco Paolo (2010), "Gioco e fede nella Palermo quattrocentesca: i festeggiamenti dell'Assunta", dins COLESANTI, Gemma Teresa (ed.), *Le usate leggiadrie. I cortei, le cerimonie, le feste e il costume nel Mediterraneo tra XV e XVI secolo*, Centro Francescano di Studi sul Mediterraneo, Montella, p. 376-406.

TORRAS I SERRA, Marc (2000), "L'esclavisme a Manresa en el segle XV", dins FERRER I MALLOL, M. Teresa; MUTGÉ I VIVES, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 341-359.

TORRES SANS, Xavier (2002), "Los *sin papeles* y los otros. Inmigraciones francesas en Cataluña (siglos XVI-XVII)", *Mediterráneo económico*, 1, núm. monogràfic *Procesos migratorios, economía y personas*, p. 347-361.

TREPPO, Mario del (1972), *I mercanti catalani e l'espansione della Corona d'Aragona nel secolo XV*, L'Arte Tipografica, Nàpols.

VAQUER BENÀSSAR, Onofre (1997), *L'esclavitud a Mallorca. 1448-1500*, Consell Insular de Mallorca, Palma.

VELA I AULESA, Carles (2003), *L'obrador d'un apotecari medieval segons el llibre de comptes de Francesc ses Canes: Barcelona, 1378-1381*, Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institució Milà i Fontanals, Barcelona.

VERLINDEN, Charles (1955), *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, I, *Péninsule Ibérique-France*, De Tempel, Bruges.

— (1964), "Orthodoxie et esclavage au bas Moyen Âge", *Studi e Testi*, CCXXXV, *Melanges Eugène Tisserand*, p. 427-440.

— (1977), *L'esclavage dans l'Europe médiévale*. Vol. II, *Italie; Colonies italiennes du Levant; Levant latin; Empire byzantin*, Royal University of Ghent, Gant.

— (1980), "Aspects quantitatifs de l'esclavage méditerranéen au bas Moyen Âge", *Anuario de Estudios Medievales*, 10, p. 769-789.

VICENS VIVES, Jaume (1936-1937), *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*, 3 vols., Tip. Empòrium, Barcelona.

— (1964), *Manual de Historia económica de España*. 3a edició. Vicens-Vives, Barcelona. [Edició original del 1959.]

— (1988), *Els Trastàmares (segle XV)*, Vicens Vives, Barcelona. [Edició original del 1956.]

VILAR, Pierre (1990), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, 3 vols., Curial, Barcelona. [Edició original francesa del 1962.]

VINCENT, Bernard (2000), "Les Confréries de noirs dans la Péninsule Ibérique", dins GONZÁLEZ CRUZ, David (ed.), *Religiosidad y costumbres populares en Iberoamérica*, Universidad de Huelva, Huelva, p. 17-28.

FUNDACIÓ NOGUERA

Vincent, Bernard (2002), "Le culte des saints noirs dans le monde ibérique", dins González Cruz, David (ed.), *Ritos y ceremonias en el mundo moderno durante la Edad Moderna*, Universidad de Huelva, Huelva, p. 121-132.

Vinyoles i Vidal, Teresa M. (1975), *Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana (1370-1410)*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona.

— (1983), "La mujer bajomedieval a través de las ordenanzas municipales de Barcelona", *Las mujeres medievales y su ámbito jurídico. Actas de las II Jornadas de Investigación Interdisciplinaria*, Seminario de Estudios de la Mujer - Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, p. 137-154.

— (2000), "Integració de les llibertes a la societat barcelonina baixmedieval", dins Ferrer i Mallol, M. Teresa; Mutgé i Vives, Josefina (eds.), *De l'esclavitud*, p. 593-614.

Vinyoles i Vidal, Teresa M.; González i Beltinski, Margarida (1980-1982), "Els infants abandonats a les portes de l'hospital de Barcelona (anys 1426-1439)", dins Riu Riu, Manuel, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, 2 vols., Consell Superior d'Investigacions Científiques, Barcelona, p. 191-285.

Viña Brito, Ana (2003), "Los Benavente Cabeza de Vaca, vecinos de Jerez y grandes propietarios de La Palma (Canarias)", *Andalucía Medieval. Actas del III Congreso de Historia de Andalucía*, Obra Social y Cultural Cajasur, Còrdova, II, p. 323-336.

Webster, Jill (1967) (ed.), *La societat catalana al segle XIV*, Edicions 62, Barcelona.

Winer, Rebecca Lynn (2008), "Conscripting the breast: lactation, slavery and salvation in the realms of Aragon and kingdom of Majorca, c. 1250-1300", *Journal of Medieval History*, 34, p. 164-184.

FUNDACIÓ NOGUERA

FUNDACIÓ
NOGUERA

NOMS DE LLOC I DE PERSONES

Criteris d'elaboració

Aquest índex recull els noms de persones i de llocs que apareixen en aquest treball. Tanmateix, cal fer alguns advertiments.

Les entrades dels noms de llocs segueixen les reges d'ortografia actuals, tot i que s'han respectat les grafies originals de la documentació consultada incloent, entre parèntesi i en cursiva, les diverses variants: Guinea (*Ganea, Geneya, Guinee, Guineya*). Així mateix, en el cas de les entitats polítiques i territorials que poden ser designades de maneres diferents, com Portugal (Regne de Portugal, Corona de Portugal, Corona portuguesa), s'ha optat per utilitzar la forma més curta seguida, també entre parèntesi, de les diferents formes que apareixen en el text.

Seguit dels noms de persones, sempre que ha estat possible s'han indicat l'origen i la ciutat de residència, així com l'ofici i/o l'estrat social.

En quant a les dones, que normalment apareixen sense cognom a les fonts catalanes, s'ha optat per assignar-lis el nom de família dels seus esposos precedit per la preposició "de", o del pare en cas de no estar casades (de Soler, Isabel; vídua de Rafael Soler).

Pel que fa als esclaus, només s'han inclòs aquells individus que tenen cognom o dels quals podem establir algun tipus de lligam, ja sigui de parentiu, com succeeix amb alguns captius granadins, o de propietat envers els seus amos.

Finalment, els lliberts han estat inclosos només quan la documentació els atribueix algun tret distintiu que permeti el seu reconeixement. Els criteris utilitzats han estat els següents: disposar de cognom i/o malnom, poder establir un lligam amb l'antic propietari, tenir un ofici i, finalment, en el cas de les dones, estar casades i conèixer el nom de l'espòs.

FUNDACIÓ NOGUERA

— A —

ABELLÓ, Bartomeu; picapedrer, de Barcelona, 271
ABENCOMEIX, Jafer; procurador de l'alfaquí de l'aljama de Medina, 259, 260
ABRAHAM (patriarca bíblic), 111 n. 20
Abrí Descatllar, Pere; donzell, de Mallorca, 372 n. 52
Admón, Abdulacis; d'Alberic, 124 n. 61
Adriàtica, mar, 21, 37 n. 35, 40, 42, 119
Afortunades, Illes; v. Illes Canàries
Àfrica, 32, 116, 130, 136, 187, 236, 406; Àfrica central, 131, 138-139, 235, 293, 326, 358; Àfrica del nord, 18-19, 21, 30, 40 n. 50, 71, 81-82, 93, 108, 115, 117-118, 122-123, 125-128, 132 n. 76, 134 n. 79, 136-137, 144 n. 97, 152-154, 183, 209-210, 225, 233-234, 237, 242-243, 268, 270, 272, 274 n. 30, 279, 285-287, 289, 291, 293, 296, 300, 309, 362, 357; Àfrica negra, 109, 112, 406; Àfrica occidental, 20, 23, 63-64, 108, 116, 132-133, 153, 161, 163, 165-166, 186, 188 n. 96, 232 n. 102, 235, 270, 277, 287, 289, 292, 301, 326, 356, 357, 366, 406; Àfrica subsahariana, 108, 117, 358 n. 18
Africà, Lleó l', 138, 138 n. 87, 226 n. 94
AGAR, esclava d'Abraham (patriarca bíblic), 111 n. 20
ÀGATA *la Geperuda*; lliberta, alcavota, de Barcelona, antiga esclava de mossèn Relat, 341
Agrigent, 159 n. 7
AGUILAR, Hug Gerard d'; cavaller, de Barcelona, 305 n. 112
AGUILAR, Joan; de Barcelona, 125
Aiguafreda, 219, 292
AIMARICH, Mateu; fuster, de Barcelona, 269 n. 12
AIMERICH, Joan; virrei del regne Mallorca, 296
AIMERICH, Jordi Miquel; donzell, de Cervera, 310
Aitona, 313 n. 137
Al Marj, 40 n. 50
al-A'tham al-Kafi, 40 n. 50
al-Arab, 111, 125
ALAAIX, Amet; esclau rescatat, de Fes, 257 n. 161, 259
Alacant, 159, 180
ALBÀ, Beatriu d'; esposa de Gilabert d'Albà, 298-299, 320
ALBÀ, Gilabert; agutzil reial, de Barcelona, 298-299, 320
ALBARENS, Jaume; prevere de l'església barcelonesa de Santa Maria del Pi, 205 n. 42
ALBERGI, Alí; esclau rescatat, de Tunis, 257 n. 161, 259, 276
ALBERT, Joan; d'Eivissa, 371
ALBONI, Mahoma; esclau rescatat, de Bona, 257 n. 161, 259
Alcalá de los Gazules, 178
ALCOCER, Hernán de; v. Ferran d'Alcosser
ALCORCÓN, Pedro de; mercader, d'Écija, 245 n. 127
ALCOSSER, Ferran d'; mercader, de València, 175, 175 n. 64 i 66, 176, 179 n. 75
ALEMANY, Gabriel; pintor, de Barcelona, 75, 277
ALEMANY, Violant d'; esposa de Gabriel Alemany, 75, 277
Alexandria, 18, 23, 160, 161, 161 n. 15, 185 n. 84
ALFONS V d'Aragó, 50, 363, 383, 386 n. 17, 408
ALFONS V de Portugal, 349
ALFONS, príncep; v. Alfons V d'Aragó
ALFORRAX, Brahim; procurador de l'alfaquí de l'aljama de Medina, 259, 260
Alger, 18, 160
ALIÓ, Joan; mercader, de Barcelona, 132, 168-169, 184, 282, 282 n. 56, 284
ALLAFI, Cassim; esclau rescatat, 257 n. 156, 258
ALMALOLI; esclava rescatada, de Granada, 259, 260, 297, 297 n. 91

Almeria, 159
Almudaina de Mallorca, 343
ALÒS, Pere Antoni d'; de Barcelona, 319, 319 n. 162
Alpujarras, Las, 122, 258 n. 163
Alt Empordà, 219
Alta Guinea, 78, 90, 117, 134-136, 233-234, 237, 281, 362, 365
ALVERO, Margarida; lliberta, de Barcelona, 378 n. 70
Alzira, 258 n. 162, 259, 274
AMARGÓS, Lluís; de Barcelona, 341
AMAT, Laureà; mariner, de Barcelona, 285
Amèrica, 21, 91, 129, 130, 140, 153 n. 105, 166, 169 n. 41, 177-178, 187; Amèrica colonial, 33 n. 28, 383 n. 4, 384, 391, 406, 414; Amèrica hispànica 33 n. 28, 395
ANASTASI, bisbe d'Alexandria, 23
Anatòlia, 118, 120
Andalusia, 161, 161 n. 16, 169, 171, 173-174, 176-177, 179-181, 186, 188, 395, 410; Andalusia atlàntica, 63, 174; baixa Andalusia, 78, 170, 175, 178, 411.
ANGELATS, Nicolau; religiós, mercader i conqueridor de les Canàries, de Mallorca, 175-176, 191
ANGER, Joan; llibert, traginer, de Barcelona, 332, 367 n. 41
ANGER, Juliana d'; lliberta, vídua de Joan Anger (llibert), 367 n. 41
Anglaterra, 161 n. 14
ANGLESÍ, Gaspar; mercader, de Barcelona, 200 n. 32
Angola, 112 n. 26, 134
Anoia, 219-220
Antequera, 186
ANTONI; llibert, de Barcelona, company de Magadalena (liberta), 377 n. 67, 378 n. 70
ANTONI; llibert, sabater, de Barcelona, 333, 339
Anvers, 408
AQUINO, Tomàs d', 56 n. 94
Aragó, Corona d', 40 n. 45, 52 n. 84, 57, 64, 77, 88, 114 n. 29, 115 n. 33 i 34, 118, 131 n. 74, 141, 218 n. 75, 220, 304, 351, 356, 383-384, 409
ARAGÓ, Elionor d'; noble, esposa de Jaume de Milà, 302 n. 101
Aragó, Enric d'; infant, senyor del castell de Bellpuig, 302, 332
Aragó, regne, 30, 193 n. 9, 219, 361 n. 28,
ARAGOSA, Mateo de; mercader, de Venècia, 121 n. 50
ARANDA, Pedro de; ministre de la Casa de l'Esperit Sant, 316
Aranyó, l', 219
Arcos, 178
ARCOS, casa ducal d', 177 n. 71
ARCS, Arnau Pere d'; mariner, de Barcelona, 30
ARENYS, Bartomeu; pescador, de Barcelona, 285
ARGUÉS, Lluís; draper, de Barcelona, 119 n. 39
Arguin, 134-135, 153 n. 105, 169 n. 41, 235, 237
ARISTÒTIL, 352
Armènia, 43
Àsia Menor, 120
Asilah, 111, 123, 125-126, 245
Astorga, marquesos d', 124 n. 61
Atlàntic, oceà, 17, 20 n. 14, 109, 129, 157, 161-162, 170, 177 n. 72, 282 n. 55, 410- 411; Atlàntic africà, 188 n. 96; Atlàntic mitjà, 20, 77, 82, 86, 157, 161, 170, 172, 189, 282, 349
Attagin, Amet; esclau rescatat, de Màlaga, 258, 258 n. 163
Avellino, 200 n. 32, 304
Aversa, 310
AVICENNA, 146
AXA; esclava rescatada, esposa d'Amet Attagin, 258
AXERRAT, Pere; notari, de Barcelona, 216 n. 67
AYMARICH, Joan; frare mercedari, 316
Azemmour, 126, 126 n. 64, 173

FUNDACIÓ NOGUERA

AZISSI, Ilel; esclau rescatat, de Granada, 259, 260, 297, 297 n. 91

— B —

BACH, Pere; esclau, de Barcelona, 251
BADA, Joan; esclau de Pere Bada, 208 n. 51
BADA, Margarida de; vídua de Pere Bada, 208 n. 51
BADA, Pere; espaser, de Barcelona, 208 n. 51
BADIA, Pere; escrivà reial i receptor de la Santa Inquisició a Barcelona, 245, 292
Baeza, 320
BAGÀ, Pere; ferrer i espaser, de Barcelona, 212-213, 252, 275, 275 n. 36
Bages, 219-220
BAIAZET I; soldà otomà, 120
Baiona, 129
Baix Camp, 219-220
Baix Ebre, 219-220
Baix Llobregat, 22, 219-220
Baix Penedès, 219-220
BALAGUER, Antoni Miquel; cuirasser, de Barcelona, 275
BALAGUER, Bartomeu; ballester, de Barcelona, 192, 192 n. 8
Balaguer, carrer (Eivissa), 371
BALAGUER, Galceran; notari, de Barcelona, 204 n. 39, 294
Balcans, 98, 120
Balears, illes, 159
Balmaseda, 361
Bambuku, 134 n. 79
Baraca; v. Barqa
Barbaria, 111, 123, 125, 134 n. 79, 180; Barbaria atlàntica, 123; Barbaria de Ponent, 174-175, 184
Barbaroja, 174 n. 62
BARBERÀ, Nicolaua de; esposa de Pere Joan Barberà, 250
BARBERÀ, Pere Joan; espaser, de Barcelona, 250
Barcelona, pàssim
Barcelonès, el, 22, 219
BARGUETA, Joan; calceter, de Tarragona, 291 n. 76
BARÓ, Lluís; boter català, 186
BAROMA, Antoni; assaonador, de Barcelona, 307
Barqa, 40, 40 n. 50, 78, 79, 85, 90, 117, 131, 132-133, 134 n. 79, 137-138, 142, 148-149, 152-153, 183, 183 n. 79, 191-192, 195, 201 n. 35, 203, 208-210, 220, 225, 227, 229 n. 99, 233-235, 237, 238 n. 109, 242-243, 245, 246 n. 132, 262 n. 1, 269-270, 272-274, 276-277, 277 n. 45, 279-281, 282 n. 53, 285, 287-289, 291-296, 300-301, 306, 309, 312, 315-316, 318 n. 158, 320, 359 n. 21, 363, 406, 410
BARRETER, Joan; de Barcelona, 370
BARROS, Álvaro de; escuder de Joan II de Portugal, 284
BARTOMEU, Francesc; mercader, de Barcelona, 312
BARUTELL, Pere Berenguer; cavaller, de Barcelona, 306-307
BARZI, Cesare; mercader florentí, de València, 77, 93, 93 n. 60, 184, 184 n. 81, 187, 197 n. 21
BARZI, Constancio; mercader florentí, de València, 93, 187
BASTIDA, Arnau; de Barcelona, 317
BASTIDA, Isabel de; esposa d'Arbau Bastida, 317
BATISTA, Miquel; corder, de Mallorca, 246
BATLLORI, Joan; paraire de draps de llana, de Barcelona, 143, 208
BAYONA, Joan; mercader, de Barcelona, 281 n. 53
BECERRA, García; comanador de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Reinosa i Talavera, 316
Belaca, 112 n. 26
BELLOCH, Pere; escrivà reial, de Barcelona, 292

FUNDACIÓ NOGUERA

Bellpuig, castell de, 302
Bellver, castell de, 343
Benaguasil, 258 n. 162, 259
BENAJAM, Jaume; sucrer, de Barcelona, 207 n. 49, 225, 288, 290 n. 72
BENAJAM, Pere; notari, de Barcelona, 288
BENATMAR, Abdelà; esclau rescatat, de Sfax, 257 n. 161, 259
BENAVENT, Pere; mercader, de Barcelona, 171-176, 178-180
BENAVENTE CABEZA DE VACA (família), 174
BENAVENTE CABEZA DE VACA, Pedro; comanador de l'orde de Sant Jaume i terratinent de Jerez de la Frontera, 174
BENEDET, Francesc; mercader, de Barcelona, 132
BENET XIII, 343
BENET, Bernat; mercader, de Barcelona, 371
BENET, Francesc; mercader, de Barcelona, 246 n. 132
BENET, Honofre; esclau, fill de Miquel Oliba i de l'esclava Llúcia, 239 n. 111
BENET, Joan; mercader, de Barcelona, 246 n. 132
Benín, 77, 110, 112 n. 25, 117, 133-135, 135 n. 80
Benissuam, 123
BENITO DE PALERMO, 395
BERARDI (família), 77, 85, 177, 188 n. 96, 229, 409
BERARDI, Gianotto di Lorenzo; mercader italià, de Florència, 77
BERARDI, Giovanni di Corrado; mercader italià, de Florència, 77
BERENGUER, Pere; de Barcelona, 341
BERGUETA, Pere; mercader, de Tarragona, 200 n. 32
BERNAT, Francesc; cavaller, del Rosselló, 138
BERNAT, Paula; esposa de Rafael Font, 178
BERTRAN, Pere; robaveller, de Barcelona, 279
BERTRAN, Salvador; mercader, de Barcelona, 282 n. 84
Besalú, 219
BEYRIM, Ayep; alfaquí, de l'aljama d'Alzira, 258 n. 162, 259, 274
Bijagós, illes, 112 n. 26
Bilād al-Sūdān, 40 n. 50, 136
BISBE, Joan; esclau de Berenguer de Sos, 310 n. 121
Bizanci, 32, 353
BLANES (família), 317
Blanes, 219
BLANES, Ana de; novícia del monestir barcelonès de Santa Maria de Jonqueres, 315
BLANES, Marquesa de; novícia del monestir barcelonès de Santa Maria de Jonqueres, 315
BLANXART, Joan; estanyer, de Barcelona, 214 n. 60
BLASCO, Esteve; prevere amb benefici a l'església de Santa Maria del Mar, 244 n. 125, 313
Blat, plaça del (Barcelona), 45 n. 66
BOBADILLA Y OSSORIO, Beatriz de; governadora de La Gomera, esposa d'Hernán Peraza el Jove, 131 n. 74, 164 n. 21
BOBADILLA, Juan de; cavaller, caçador major de Ferran II i Isabel I, 164, 164 n. 21
BOGATELL, Pere; esclau de Francesc ses Canes, 326 n. 10
BOÏL, Caterina; monja del monestir barcelonès de Santa Maria de Valldonzella, 315 n. 145
BOÏL, Enric; noble, del Penedès, 333
BOÏL, Joan; llibert, bracer, de Barcelona, 216, 333
BOÏL, Pere; noble, senyor del castell de Montoliu, 315 n. 145
Bojador, cap, 20
BOLAS, Pedro; mercader, de Saragossa, 321

FUNDACIÓ NOGUERA

BOLET, Bartomeu; draper, de Barcelona, 212, 290 n. 72
Bona, 111, 123, 126, 160, 250 n. 140, 257 n. 161, 259, 274 n. 32, 310, 319, 373 n. 58
BONADONA, Joan; paraire de draps de llana, de Barcelona, 192
BONANAT, Gabriel; mercader, de Barcelona, 238 n. 109
BONANAT, Joan; mercader, de Barcelona, 283, 283 n. 60
BONET, Bernat; mercader, de Barcelona, 382 n. 85
BONET, Pere; prevere, de Barcelona, 382 n. 85
BONIFACE, Isnard; corredor, de Marsella, 199 n. 27
BOQUERIA, carrer de la (Barcelona), 379 n. 73
BORADA, Pere; fuster, de Barcelona, 294
Bornu, 110-111, 131, 138-139, 270, 272, 279-281, 285, 287, 289-291, 293, 296, 300, 309
BORRASSÀ, Lluc; llibert, pintor, de Barcelona, 408
BORRASSÀ, Lluís; pintor, de Barcelona, 408
BORREDÀ, Pere; fuster, de Barcelona, 208 n. 52, 256 n. 155, 276
BOSC, Bertran; de Barcelona, 161 n. 16
BOSCÀ, Joan; cavaller, de Barcelona, 305 n. 112, 319 n. 163
BOSCH (família), 220
BOSCH, Joan; hostaler, de Barcelona, 278 n. 47
BOSCH, Pere; patró de nau, de Barcelona, 362 n. 29
BOTÍ, Eufrasina de; vídua de Ramon Botí (major), 198 n. 26, 201 n. 34
BOTÍ, Ramon; de Barcelona (major), 198 n. 26, 201 n. 34
BOTÍ, Ramon; de Barcelona (menor), 198 n. 26
BOTTI-FONT (companyia), 177
BOTTI, Jácome; mercader italià, de Florència, 177, 188
BOXEDÀ, Joan; assaonador, de Barcelona, 273
BOXEDELL, Jaume; cirurgià, de Barcelona, 278 n. 47
BOXEDES, Joan; assaonador, de Barcelona, 136
BÒXOLS, Francesc de; frare de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, 312
Braga, 349
BRANDIS (família), 165 n. 27
Brasil, 33 n. 28, 395
BRIGUELO, Vicente de; cavaller aragonès, 310
BRUC, Joan; mercader, de Barcelona, 286, 286 n. 65
Brucoli, 301
BRUEGHEL, Pieter, 129
BRUNET, Jaume; de Barcelona, 318
BUCA, Joan; esclau de Salvador Sabata, 310
BUGIA, 18, 22, 79, 81, 81 n. 39, 86, 90, 111, 122, 125-126, 243
BURALI, Paolo; bisbe de Nàpols, 396
Burem, 134 n. 79
Burgos, 338 n. 50
BURGOS, Juan de; llibert, traginer, de Barcelona, 332
Burkina Faso, 110, 132 n. 76, 133, 135 n. 80
BUSQUETS, Bernat; mercader, de Barcelona, 312
BUSQUETS, Francesc de; de Barcelona, 306, 319, 319 n. 162
BUSQUETS, Joan; prevere, després canonge de la catedral de Barcelona, 205 n. 42, 311-312
BUSQUETS, Miquel de; cavaller, de Barcelona, 306
BUSQUETS, Nicolaua; monja del monestir barcelonès de Santa Maria de Jonqueres, germana de Joan Busquets, 311
BUSSOT (de Sitges), Francesc; de Barcelona, 319, 319 n. 162

FUNDACIÓ NOGUERA

— C —

CA'DA MOSTO, Alvise, 134 n. 79, 351, 366 n. 40
CABALLERÍA, Felipe de la; de Saragossa, 211 n. 56
CABANYELLES, Guillem; cavaller, 313
CABANYELLES, Guillem; musulmà convers, 314 n. 137
Cabeza de Vaca (família), 174, 188
CABRERA, Constança de; abadessa del monestir barcelonès de Santa Maria de Valldonzella, 315 n. 145
CÁCERES, Gonzalo de; mercader castellà, de Lisboa, 164, 165 n. 27, 290 n. 73 i n. 75
Cacheu, riu, 133
Cacine, riu, 133
CADIRETA, Bernat; pregoner públic, de Barcelona, 53-54
Cadis, 21, 93, 161 n. 14 i n. 16, 166-167, 169, 171-181, 184, 184 n. 82, 187, 191, 396
Cadis, badia de, 171-173, 177 n. 71
Caffa, 60 n. 104
CALCINES, Antoni; de Barcelona, 361 n. 28
CALCINES, Marta de; vídua d'Antoni Calcines, 361 n. 28
CALDEIRA (família), 169 n. 41
CALDEIRA, Bernardo; mercader portuguès, 169 n. 41
CALDEIRA, Diogo; cavaller portuguès, 169, 169 n. 41, 184
CALDERA, Jaume; cavaller, 305 n. 112
Calderers, carrer dels (Barcelona), 378 n. 70
Caldes de Montbui, 219, 252, 314 n. 138
Càller, 39, 160, 219, 277 n. 45, 312, 360 n. 26, 408
Caltanissetta, 159 n. 7
Camerun, 110, 133, 135 n. 80
CAMÓS, Joan; cirurgià, de Barcelona, 213-214
CAMPDARRÓS, Salvador; assaonador, de Barcelona, 125
CAMPMAJOR, Bartomeu; esparter, de Barcelona, 137
CAMPMAJOR, Francesc; mercader, de Barcelona, 76 n. 33
CAMPMAJOR, Joana de; vídua de Francesc Campmajor, 76 n. 33
CAMPO ROSSO, Pericó; proxeneta, de Barcelona, 341
Camprodon, 219
CAMPS, Joan; mestre d'obres, de Barcelona, 373 n. 55
CAMPS, Pere; apotecari, de Barcelona, 212, 288, 290, 290 n. 72
Canàries, Illes, 71, 77-78, 82 n. 46, 83-84, 93, 102, 108, 110, 112, 118, 125, 131 n. 74, 154, 161, 161 n. 15, 164 n. 21, 170, 172-181, 184, 184 n. 82, 186-188, 191, 210, 223, 233-234, 270, 272, 279, 281, 285, 287, 289, 291, 293, 296, 300, 309, 411
Càndia, 171
CANES, Francesc ses; apotecari, de Barcelona, 326 n. 10
CANET, Guillem; mestre conductor de bestiar, de Barcelona, 303
CANET, Susana de; vídua de Guillem Canet, 303
Cantallops, 219
CANYA, Pere; mercader, de Pals, 275
CANYISSAR, Pere; arquebisbe de Saragossa, 297
Cap Verd, 112 n. 24 i 26, 117, 133, 135
CAPA, Nicolau; assaonador, de Barcelona, 124, 203 n. 37
CAPELL, Mateu; mercader, de Barcelona, 282 n. 53, 359 n. 21
CARBÓ, Elionor Anna; de Barcelona, 317, 317 n. 154
CARBÓ, Galceran; de Barcelona, 286
CARBÓ, Isabel; de Barcelona, 317
CÁRDENAS, Francisco de; oïdor del rei a Empúries, de Baeza, 320
CARDONA I ENRÍQUEZ, Enric de; bisbe de Barcelona, 309
CARDONA, Isabel de; esposa de Bernat II de Vilamarí, 260, 297

FUNDACIÓ NOGUERA

CARDONA, Joan de; orfebre, de Barcelona, 276
CARDONA, Ramon de; capità general de l'Armada del regne Granada, 186
Carib, 105, 118, 154, 169 n. 41, 349
CARLES V del Sacre Imperi Romà Germànic, I d'Espanya, 103 n. 9
CARMAU, Jaume; mercader, de Barcelona, 253
CARMONA, Diego de; mercader sevillà, de les Canàries, 172
CARMONA, Francisco de; mercader sevillà, de les Canàries, 172
Cartagena, 159
CASADEMUNT, Jaume; mercader, de Barcelona, 177 n. 72
CASAFRANCA, Pere; mercader, de Barcelona, 215 n. 64
CASALDÀGUILA, Bernat Joan; de Barcelona, 333
CASALDÀGUILA, Martí; llibert, bracer, de Barcelona, 254 n. 150, 333, 414
CASALDOVOL, Bernat de; mestre en medicina, de Barcelona, 291
CASASSAJA, Baltasar; mercader, de Barcelona, 382 n. 84
CASASUS; de Barcelona, 306
CASCALLS, Jaume; escultor, de Barcelona, 408
CASSIÀ, Joan, 375
CASSIM, Alí de (àlies Corbet); procurador de l'alfaquí de l'aljama de Medina, 259-260
Castel Nuovo, 408
Castella (Corona castellana, Corona de Castella, regne Castella), 79, 82, 88, 111, 115 n. 34, 118, 122, 141, 158, 165, 168, 188 n. 96, 214 n. 60, 219, 224, 282, 304, 351, 403 n. 73, 409, 414
Castelldefels, 45 n. 66
Castellet i la Gornal, 219
Castelló d'Empúries, 219
Castelló, 314 n. 138
Castellví de Rosanes, 219, 316
CATALÀ, Andreu; lloctinent de la Tresoreria Reial de la Corona d'Aragó, 383, 386 n. 17
Catalunya (Principat, Principat de Catalunya), 16, 18-19, 21, 30, 40, 49 n. 79, 50-51, 53, 70 n. 16, 87-88, 141, 142 n. 94, 159, 166, 169, 175, 179, 183 n. 79, 212, 216, 218, 223, 255, 257 n. 160, 291, 296, 301, 303, 326 n. 9, 330 n. 27 i 28, 343, 370 n. 46, 371 n. 48, 380 n. 79, 383, 408
Catània, 159 n. 7
CATERINA *la Negra*; lliberta, prostituta, de Barcelona, 341
CATERINA *la Xarquesa*; lliberta, prostituta, de Barcelona, 341
CATERINA; lliberta, alcavota, de Barcelona, esposa d'en Roig, 341
CATERINA; lliberta, de Barcelona, antiga esclava de Narcís Franc i Bernat Bonet, 382
CATERINA; menor, filla de Joan Hostalric Sabastida i Joana de Montbui i d'Hostalric, 367 n. 41
CATÓ, Marc Porci, 375
CEBRIÀ, Joan; mercader, de Barcelona, 292
CELLES, Pere; barquer, de València, 197 n. 21
Centelles, 200 n. 32
CENTELLES, Pere Galceran de; senyor de la baronia de Llagostera, 215 n. 61
CENTURIONE (família), 166, 166 n. 30
CENTURIONE, Gaspar; mercader italià, de Gènova, 169 n. 41
CERDÀ, Lluís; de Reus, 132
CERVANTES, Miguel de, 373 n. 56
CERVELLÓ, Esperança; filla de Vicent Cervelló, esposa de Ferran d'Alcosser, 175 n. 64
CERVELLÓ, Vicent; conqueridor de les Canàries, de València, 175 n. 64
Cervera, 40 n. 47, 408
CHAVE, Agustín de la; mercader castellà, 176
Cinca, riu, 53, 258

FUNDACIÓ NOGUERA

Cirenaica, 41 n. 50, 234
CISTEROL, Francesc; donzell, senyor de Sureda, de Perpinyà, 216, 317
CITIAR, Joan; carnisser, de Barcelona, 277, 277 n. 45
CLARET, Joan; mercader català, 177 n. 72
CLIMENT VII, 57
CODINA (família), 177 n. 72, 220
COLL (família), 220
COLL, Antònia; lliberta, de Barcelona, antiga esclava de Galceran Descoll, 367 n. 41
COLL, Bartomeu; de Barcelona, 361 n. 28
COLL, Pere; mercader, de Barcelona, 177 n. 72
COLL, Vicent; mercader, de Barcelona, 177 n. 72
COLLDESANÇA, Francesc; mercader, de València, 207
Collserola, muntanya de, 256
COLOM, Cristòfor; navegant i explorador, 129-130, 351
COLOMA, Caterina de; esposa de Pere de Coloma, 220
COLOMA, Pere de; donzell, de Sant Celoni, 220
COLOMER, Jordi; bracer, de Barcelona, 380 n. 78
COLUMEL·LA, Luci Juni Moderat, 374-375
COMA, Joana de; vídua de Valentí Coma, 379 n. 75
COMA, Perot; de la parròquia de Sant Feliu de Monistrol de Calders, 379 n. 75
COMA, Valentí; de la parròquia de Sant Feliu de Monistrol de Calders, 379 n. 75
COMALADA, Joan; barber, de Barcelona, 206-207
COMELL CENTELLES, Elionor; marquesa de Cotro, 215 n. 66
COMES, Pere; mercader, de Barcelona, 200 n. 32
COMINAL, Dalmau; camperol, de Caldes de Montbui, 252
COMTE, Bernat; cavaller, de Barcelona, 305 n. 112
Conca de Barberà, 219-220
Congo, regne, 110, 112 n. 24 i 26, 117, 133, 135 n. 80
Constantinoble, 18, 121 n. 50, 175,
Constantinoble, Miquel de; esclau de Pere Creus, 121, 278 n. 45
CONUMITA, Antoni; canonge de la catedral de Barcelona, 310-311
CONUMITA, Nicolaua; monja del monestir barcelonès de Santa Maria de Jonqueres, 315
COPONS, Ramon de; prior del convent franciscà d'Ortells (Castelló), 314 n. 138
CORBALLÓ, Pere; de Sant Miquel d'Eramprunyà, 207, 284
Corbera, 219
CORBERA, Bernat de; ardiaca de la catedral de Tarragona, canonge de la catedral de Barcelona, 311
CÓRDOBA, Diego de; convers, de Sevilla, 171 n. 51
Còrdova, 31, 198 n. 27, 205 n. 43
CORINA, Cristòfor; llibert, traginer, de Barcelona, 332, 394 n. 40
Corleone, 27 n. 2
COROMINES, Joana Aldonça de; vídua de Pere de Coromines, 132 n. 76, 374 n. 58
COROMINES, Pere de; de Barcelona, 132 n. 76, 374 n. 58
CORREGGINO, Francesco; donzell, de Trapani, 121 n. 49
CORREGGINO, Joan; també conegut com Joan Català, esclau de Francesco Correggino, 121 n. 49
CORTS, Antígona de; vídua de Tomàs Corts, 239 n. 112, 318, 359 n. 21
CORTS, Antoni; fuster, de Barcelona, 276
CORTS, Càndida de; vídua de Pere Corts, 320
CORTS, Pere; de Sant Vicenç de Sarrià, 320

FUNDACIÓ NOGUERA

CORTS, Tomàs; de Sant Vicenç de Sarrià, 239 n. 112, 318, 359 n. 21
Costa d'Ivori, 133
Cotlliure, 173, 180, 219, 321
Cozumel, illa de, 178
CRESPA, Isabel; esposa de Fernando Girón de Rebolledo, 303
Creu, turó de la (Barcelona), 256
CREUS, Miquel; esclau de Pere Creus, 278 n. 45
CREUS, Miquel; flequer, de Barcelona, 121, 278 n. 45
CREUS, Pere; flequer, de Barcelona, 121, 277, 278 n. 45
CRIMEA, península de, 59
CRUÏLLES, Lluís Joan de; senyor d'Aiguafreda, 292
CRUÏLLES, Violant de; esposa de Lluís Joan de Cruïlles, 292
CUBA, 177 n. 72, 395
Cucanya, País de la (*terra de la Cucanya*), 110, 128-130
CUCH, Caterina de; lliberta, vídua de Montserrat Cuch, 315
CUCH, Montserrat; camperol i traginer, de Barcelona, 315

— D —

DALA, Bernat; mercader, de Barcelona, 332
DALA, Jacobí; llibert, traginer, de Barcelona, 119, 332
DALA, Miquel; llibert, bracer, de Barcelona, 333
Dàlmata, costa, 41, 119
Daroca, 106 n. 12, 382
DARTITA, Francisco; mercader, de Lekeito, 160
DARTITA, Juan; mercader, de Lekeito, 160
DE FIESCHI, Leonardo; mercader genovès, de Cadis, 167
DE FLISCHO, Leonardo; v. Leonardo De Fieschi, 167
DE FRANCHIS (família), 166
DE NIGRO (família), 166
DE NIGRO, Girolamo; mercader genovès, de Barcelona, 166, 370 n. 46
DE SPINOLA, Francesco; mercader italià, de Gènova, 166
DE' VIGNEA, Giovanni; mercader, de Florència, 160, 166
Dénia, 31, 396
DESCLERGUE, Galceran; mercader català, 177 n. 72
DESCOLL, Galceran; de Barcelona, 367 n. 41
DESCOLL, Pere Galceran; de Barcelona, 215 n. 64
DESLLOR, Nicolau; abat de Santa Maria de Roses, 314 n. 138
DESPALAU, Aldonça; monja del monestir barcelonès de Sant Pere de les Puelles, 314, 314 n. 139
DESPLÀ, Francesc; llibert, de Barcelona, 257 n. 160, 380 n. 79
DESPLÀ, Joan; de Barcelona, 341
DESPLÀ, Lluís; ardiaca, de Barcelona, 310
DESPLÀ, Ramon; mercader, de Barcelona, 183 n. 79, 257 n. 160
DESTORRENT, Galceran; cavaller, de Barcelona, 305 n. 112
DESTORRENT, Jaume, doctor en ambdós drets, conseller i canceller del rei, de Barcelona, 138, 295, 298
DESTORRENT, Pere; procurador de les baronies de Barcelona, 314 n. 137
DESVALL, Climent; sotsbatlle de, Barcelona, 49 n. 79
DÉU, Antoni Joan de; escultor, fill de Jordi de Déu, 408
DÉU, Gaspar de; cavaller, de Menorca, 107
DÉU, Jordi de; llibert, escultor, de Barcelona, 408
DÉU, Pere Joan de; escultor, fill de Jordi de Déu, 408
DEVESA, Leonor; monja del monestir barcelonès de Santa Maria de Pedralbes, 315

FUNDACIÓ NOGUERA

DIAGO; moliner, de Barcelona, 306
DÍAZ DE TOLEDO Y OVALLE, Pedro; bisbe, de Màlaga, 145
DÍAZ, Fernando; mercader de Santa Cruz, estant a Amèrica, 177 n. 72
DÍAZ, Gonzalo; mariner, de Mallorca, 286 n. 65
DÍEZ, Gonçalvo; patró de nau portuguès, de Lisboa, 163, 184, 196-197
Djolof, regne (*Gelop*), 134-136, 235
DOMÈNEC, Marc; daguer, de Barcelona, 208 n. 51
Domus Dei de Miralles (convent, de Castellví de Rosanes), 316
DRANDANA, Eigidi; domiciliat als regnes de Sicília i Aragó, 292
DURÁN, Juan; mercader castellà, 178 n. 72
DUSAY, Joan Galceran; cavaller, de Barcelona, 211 n. 56
DYENAS, Jean; corredor francès, de Marsella, 199 n. 27

— E —

EANES, Gil; navegador portuguès, 20
Ebre, riu, 53
Écija, 245 n. 127
Écluse, L' (Flandes), 172
Edimburg, 398
Egea, mar, 118, 306
Egipte, 18, 43, 138
EIMERICH, Dionís; apotecari, d'Eivissa, 371
EIMERICH, Francina d'; vídua de Dionís Eimerich, 371
Eivissa, 371
EIXIMENO, Pere; canonge de la catedral de Barcelona, 323
EJEA, Martín de; donzell, de Saragossa, 316
El Canyet, bordell d' (Barcelona), 342 n. 60
El Hor, 405 n. 2
El Puerto de Santa María, 21, 144 n. 97, 161 n. 14, 172, 174, 176, 179-181, 184-186, 290 n. 74, 396
Elvas, 63 n. 2, 350
Empúries, 320-321
ENIU, Jaume; barber, d'Eivissa, 371
Enna, 159 n. 7
ENRIC, Gabriel; mariner, de Barcelona, 285
Epifania del Signore (confraria napolitana), 396
ERILL I D'ORCAU, Perot Lluís d'; senyor de la baronia d'Erill i Orcau, 221, 302 n. 100
Erill i Orcau, baronia d', 221
EROLES, Gerard; agricultor, de Barcelona, 269 n. 12
ESCALDAT, Joan; de Barcelona, 198 n. 26, 201 n. 34
ESCALES, Ramon d'; bisbe de Barcelona, 57-58, 408
ESCRIVÀ, Joan; de València, 278 n. 47
ESPANO, Salvador; coraller, de Barcelona, 303
Española, La, 93, 178 n. 52, 187
ESPELTER, Nicolau; de Lleida, 361 n. 28
ESPÉS I DE VEGA, Isabel; noble, esposa de Gerard d'Espés, 302
ESPÉS, Gaspar d'; noble, comte de Sclafani, senyor de Montclar i Urgell, 294
ESPUCH, Damià; barber, de Barcelona, 143
ESPUELAS, Juanico de las (àlies Saragossa); alcavot, de Barcelona, 341
ESTEVE, Antoni; llibert, timbaler, de Barcelona, 399 n. 64
ESTEVE, Joan; agricultor, de Barcelona, 269, 319-320
ESTEVE, Joan; comanador del monestir de l'orde de la Mercè a la diòcesi d'Urgell, 316
ESTEVE, Joan; esclau de Gerard Eroles, 269 n. 12
ESTEVE, Pere; argenter, de Barcelona, 306-307
Etiòpia, 136
Eubea, 306
EUFRASINA *la Negra*; lliberta, de Barcelona, 378 n. 70

EULÀLIA; esposa de Diago, 306
Europa, 17-18, 31, 137, 140, 351, 354, 382, 384; Europa central, 118-120, 154, 233, 350; Europa continental, 406; Europa meridional, 87, 122; Europa occidental, 20, 36, 37 n. 35, 43, 43 n. 58, 78, 109, 137, 324, 349, 397, 401, 406, 408; Europa oriental, 109, 118-119, 142, 154, 233, 243; Europa septentrional, 172
Èvora, 63 n. 2

— F —

FÀBREGUES, Joan; llibert, traginer, de Barcelona, 281 n. 53, 332, 414
FÀBREGUES, Pere Guillem; mercader, de Barcelona, 281 n. 53, 332
FALCÓ, Cebrià; mercader, de Barcelona, 168, 184
FALCÓ, Francesc; mercader, de Barcelona, 107, 132, 168, 184
FALCÓ, Joan; esclau de Simó Falcó, 208 n. 52, 256, 256 n. 155
FALCÓ, Simó; mercader, de Barcelona, 208 n. 52, 256, 256 n. 155
FANER, Joan; notari, de Barcelona, 250 n. 140, 294
FARNAS, Jahe; alfaquí, de l'aljama de Naval, 257 n. 156, 258, 258 n. 163
FATINANTI (família), 167
FATINANTI, Ambrogio; mercader genovès, de Barcelona, 160, 165-167, 184, 313, 365 n. 38
FATINANTI, Pantaleone; mercader genovès, de Barcelona, 167, 247
FEBRER, Jaume; mestre d'orgue, de Barcelona, 295
FEBRER, Joan; frare mercedari, de Barcelona, 290 n. 73, 316
FEBRER, Joana de; vídua de Pere Febrer, 285
FEBRER, Pere; mariner, de Barcelona, 285
FELIP II, 398-401
FELIP III, 400, 402
FENOLLOSA, Francesc; mercader, de València, 186
FERBER, Wolfgang; mercader alemany, d'Ulm, 15, 160, 160 n. 13
FERNÁNDEZ DE HEREDIA, Gonzalo; bisbe de Barcelona, 309
FERNÁNDEZ DE LUGO, Alonso; governador de les Canàries, 164 n. 21, 173, 173 n. 57, 176, 178, 178 n. 74
FERRAN DE PORTUGAL, infant; duc de Visao, germà d'Alfons V de Portugal, 349
FERRAN I d'Aragó, 50
FERRAN II d'Aragó, 16, 22-23, 64, 81, 87, 90, 97, 109, 124, 124 n. 61, 133, 159, 159 n. 4, 184, 196, 206, 218, 221, 224, 232, 250 n. 138, 297 n. 89, 301, 303, 309
FERRAN, infant; fill de Felip II, 399 n. 64, 401
FERRAN, Jaume; mercader, de Barcelona, 399 n. 64, 401
FERRAN, Joan; botiguer de teles, de Barcelona, 295
FERRAN, Llorenç; llibert, de Barcelona, fill de Jaume Ferran, 360 n. 26
FERRANDIS (família), 360 n. 26
FERRANDIS, Álvaro; patró de nau portuguès, de Lisboa, 163, 184, 207, 284
FERRANDIS, Bartolomé; mercader portuguès, de Lisboa, 163, 184, 207, 284
FERRANDIS, Onofre; del regne València, 124 n. 61
FERRANDIS, Pedro; mercader portuguès, de Lisboa, 163, 184, 196
FERRER DE BUSQUETS, Joan; mercader, de Barcelona, 132, 145
FERRER, Antoni; matalesser, de Barcelona, 207 n. 49
FERRER, Arnau; de Mataró, 216 n. 67
FERRER, Francí; mercader, de Barcelona, 171
FERRER, Guillem; canonge de la catedral de Barcelona, 310
FERRER, Jaume; escrivà major de la Diputació del General de Catalunya, 255

FUNDACIÓ NOGUERA

Ferrer, Joan Ramon; cavaller, de Barcelona, 370
Ferrer, Joan; apotecari, de Barcelona, 288
Ferrer, Joan; mercader català, 178 n. 72
Ferrer, Miquel; corder, de Barcelona, 246, 338 n. 50
Ferrer, Miquel; mercader, de Barcelona, 171
Ferrer, Miquel; patró de galera català, 286 n. 66
Ferrer, Pere; jutge, de Barcelona, 371
Ferrer, Pere; porter reial, de Barcelona, 341
Ferrer, Perot, doctor en ambdós drets, de Barcelona, 75
Ferreres, Elisabet de; esposa de Francesc de Ferreres, 313
Ferreres, Francesc de; cerer, de Barcelona, 313
Ferreres, Jordi; llibert, de Barcelona, 119, 332, 380 n. 79, 393 n. 40
Ferreres, Pere Joan; prevere amb benefici a l'església de Santa Maria del Mar, 224 n. 125, 290 n. 74, 313
Ferreria, Felip de; de Barcelona, 332
Ferrises, Joan; llibert, de Barcelona, 379 n. 71
Ferrises, Joana; lliberta, de Barcelona, 123
Feruc, Agnès de; vídua de Joan Feruc, 318 n. 158
Feruc, Joan; de Barcelona, 318 n. 158
Fes (*Fez*), 111, 114, 123, 125-126, 257 n. 161, 259
Figuerola, Jaume; blanquer, de Barcelona, 373 n. 58
Finestrelles, turó de, 256
Flandes, 160, 161 n. 14, 172
Flix, 313, 314 n. 137
Florejats, baronia de, 202, 302
Florència, 35, 37, 39, 326 n. 9
Florensa, Joan; apotecari, de Barcelona, 290, 290 n. 73
Florentinus, 353
Fluvià, Bernat; notari, de Barcelona, 294
Fluvià, Joan; notari, de Barcelona, 294, 294 n. 82
Folch, Antoni; notari, de Barcelona, 205 n. 43
Font (família), 171, 173-178, 185, 185 n. 84, 194, 282,
Font de Borrell, Joan; canonge de la catedral de Barcelona, 206, 211, 311
Font, Anna Francesca; filla de Rafael Font, esposa de Jácome Botti, 177
Font, Antoni; mercader, de Barcelona, 175, 282
Font, Gabriel; mercader, de Barcelona, 282
Font, Jerónimo; fill de Rafael Font i Paula Bernat, 178
Font, Joan de la; mercader català, 177 n. 72
Font, Joan; mercader i cònsol de mar, de Barcelona, 170, 175, 177 n. 72
Font, Joana de; esposa de Pere Font, 204
Font, Miquel; mercader, de Barcelona, 173-181, 191, 194, 282,
Font, Pere; corredor de coll, mercader i cònsol de mar, de Barcelona, 170, 175, 179, 191, 203-204, 288-290, 282
Font, Rafael; mercader, de Barcelona, 174-181, 191, 282
Fontana, Joan; corretger, de Barcelona, 381
Fontana, Maria de; esposa de Joan Fontana, 381
Fontanils, Joan; llibert, traginer, de Barcelona, 332
Forès, 408
Forn, Gabriel; mercader, d'Ulldecona, 177 n. 72
Fosalba, Miquel; de Barcelona, 365 n. 38
Fosse, Eustache de la; mercader i viatger francès, de Tournai, 111 n. 22

FUNDACIÓ NOGUERA

FRADERA, Miquel; de Barcelona, 304
Fraga, 219, 260, 298
FRANC, Felip; botiguer, de Barcelona, 143, 274
FRANC, Francesc; doctor en ambdós drets, de Barcelona, 200 n. 32, 295, 371
FRANC, Narcís; de Barcelona, 382 n. 85
França, 88, 162 n. 17
FRANCESC, Joan; esclau rescatat, de Granada, 259, 259 n. 164, 298
FRANCESCA; lliberta, alcavota, de Barcelona, antiga esclava de Joan Desplà, 341
FRANCH, Girard; mercader francès, 160
FRANCINA *la Negra*; lliberta, de Barcelona, 378 n. 70
FRANCO, Mahoma de; alfaquí, de l'aljama de Naval, 257 n. 156, 258, 258 n. 163
Franconia, 15
FREDERIC III de Sicília, 326 n. 9
FRIGOLA, Bartomeu; hostaler, de Barcelona, 205 n. 43

— G —

Gaeta, 39
GALES, Alonso de; patró de nau castellà, 173
GALÍ, Joan; mariner, de Mallorca, 246, 338 n. 50
Galícia, 160-161
GALINDO, Pedro; mercader castellà, de Cadis, 167
Gallego, lo; alcavot, de Barcelona, 341
GALLO, Joan; llibert, bracer, de Barcelona, 333
Gàmbia, riu, 133
Gao, 226 n. 94
Gaoga, regne, 138 n. 87
Garachico, 178 n. 74
GARCÍA PUYAZUELO, Martín; bisbe de Barcelona, 309
GARCIA, Jaume; notari de l'Arxiu Reial, de Barcelona, 361 n. 28
GARCÍA, Pere; bisbe de Barcelona, 309
Gari, 405 n. 2
Garraf, 219-220
GARRIGA, Margarida; de Barcelona, 216, 317
Garrotxa, 219-220
GASSÓ, Antoni; formenter, de Barcelona, 136
GASSÓ, Pere; mariner, de Barcelona, 285
GASSÓ, Pere; procurador de Beatriz Ximénez de Urrea, 200 n. 32
Gavà, 219
Gènova, 31-32, 37-40, 43 n. 58, 60 n. 104, 66 n. 9, 82 n. 45, 121 n. 50, 122, 160, 162, 200 n. 32, 240, 364 n. 34
GENTILE (família), 166
Gerba, 111, 125-126, 289
GERONA, Joan; mercader, de Barcelona, 137
GERONA, Lluc; canonge de la catedral de Tortosa, prepòsit de la catedral de Manresa, 310, 310 n. 121
GERONI, Miquel; causídic, de Barcelona, 371
GILABERT, Angelina de; vídua de Bartomeu Gilabert, 320
GILABERT, Bartomeu; de Sant Vicenç de Sarrià, 320
GILABERT, Gaspar; cavaller, de Barcelona, 282 n. 53
GILABERT, Joan; llibert, de Barcelona, 414
GILI, Bernat; assaonador, de Barcelona, 273, 367 n. 41
GILI, Narcís Gerard; notari, de Barcelona, 283 n. 60, 294
GINEBRET, Dalmau; notari, de Barcelona, 258
GIRÓN DE REBOLLEDO (família), 303
GIRÓN DE REBOLLEDO, Fernando; conseller i camarlenc reial, 302-303,
Girona, 161, 192, 211, 215 n. 61, 219-220, 314 n. 138, 343
GIRONELLA, Bernat; mercader, de Barcelona, 283, 283 n. 60
Gironès, 219

GODAY (família), 220, 320
GODAY, Arnau; de Sant Boi de Llobregat, 320
GODAY, Guillem; de Sant Boi de Llobregat, 320
GODAY, Guillem; de Santa Eulàlia de Provençana, 318
GODAY, Martí; llibert, de Santa Eulàlia de Provençana, 298, 320
GOES, Francisco de; de Lisboa, 163 n. 19
GÓMEZ, Juan; mercader castellà, d'El Puerto de Santa María, 171-172
GOMIS; mercader català, 186
GONZÁLEZ ABCAHÍN, Diego; convers, de Sevilla, 171 n. 51
GONZÁLEZ DE VILLASIMPLIZ, Lope; secretari personal del bisbe Pere García, 309
GOYA, Francisco de, 129
GRAJEDA, Antón de; mercader castellà, 175-176
Gran Canaria, 82, 112 n. 26, 177, 179 n. 75
Grana, costa de la, 112 n. 26
Granada (regne nassarita de Granada, soldanat de Granada, soldanat nassarita de Granada), 21-22, 67 n. 13, 71, 77, 79-80, 82, 84, 93, 101, 103, 108, 111-112, 112 n. 26, 115, 118, 122-128, 134 n. 79, 154, 172, 179-180, 183, 185-186, 223-225, 226 n. 94, 233-235, 242-243, 245, 248 n. 134, 256-260, 263, 268, 270, 272, 279, 281, 285, 287, 289, 291-293, 296-297, 300, 304, 309, 311, 357, 362, 395, 410
GRANELL, Antoni; mercader, de Barcelona, 160
GRANELL, Pere; batlle de Vilafranca del Penedès, 224 n. 89, 245
Granollers, 252 n. 143
Grau, el (port de València), 176, 351
GRAU, Pere (àlies Llull); de Barcelona, 319
Grècia, 32, 43
GROSSE RAVENSBURGER HANDELSGELLSCHAFT, 160, 160 n. 13
Guadalquivir, delta del, 177
GUALBES (família), 317
GUALBES, Elionor de; noble catalana, 251 n. 142
GUALBES, Martí de; llibert, de Barcelona, 119
GUALBES, Miquel de; cavaller, de Barcelona, 106 n. 12, 143, 253 n. 149
GUALBES, Miquel de; traginer, llibert, 393 n. 40
GUASCH, Joan; prevere, de Barcelona, 310
GUBAN, Pere; rajoler, de Barcelona, 275
GUERAU, Francesc; notari, de Barcelona, 225
Guinea (*Ganea, Geneya, Guinee, Guineya*), 110-111, 112 n. 24 i 26, 114, 132-136, 136 n. 84, 139, 148, 153, 161, 197, 207 n. 49, 225, 237, 242-243, 273 n. 21, 288, 290 n. 73 i 74, 292, 304
Guinea Bissau, 133
Guinea, golf de, 112 n. 26, 117, 131, 134-135, 233, 237, 281, 305 n. 112
Guinea, rius de, 235
GUITARD, Pere; sastre perpinyanès, de Barcelona, 225, 273

— H —

HATLAR; mercader alemany, 160
HOLSTALRIC DE SANTJUST, Elionor d'; esposa de Francesc Hostalric de Santjust, 241
Hospital de Sant Joan de Perpinyà, 361 n. 28
Hospital de la Santa Creu (Barcelona), 90, 206, 311, 368 n. 41, 382 n. 83
HOSPITAL, Bernat; de Barcelona, 246, 338 n. 50
HOSPITAL, Bernat; mercader, de Barcelona, 132, 254
HOSPITAL, Joan; llibert, de Barcelona, 132, 254
HOSPITAL, Martí; llibert, traginer, de Barcelona, 332

FUNDACIÓ NOGUERA

Hospitalet de Llobregat, 22, 220
HOSTALRIC DE SANTJUST, Francesc; de Barcelona, 241
HUGUET, Josep; timbaler, de Barcelona, 399 n. 64
HUMPIS, Noffre; mercader alemany, 160, 160 n. 13

— I —

IBÁÑEZ, Pascual; capellà del rei, degà d'Aversa (Nàpols), 310
Ibèrica, península, 15, 21, 33, 37 n. 35, 79, 83, 93, 101, 117, 125, 126 n. 64, 130, 132 n. 76, 139, 144 n. 97, 144-145, 153 n. 105, 157, 162, 176, 179 n. 75, 187-188, 218, 222, 324 n. 3, 349, 357, 391, 395-396, 406, 410
Iburon, 112 n. 26
ICART, Bernat; picapedrer, de Barcelona, 271
Icod, 178 n. 74
Ifrīqiya, 32
imperi inca, 129 n. 70
Índies Occidentals; v. Amèrica
Índies Orientals, 161, 406
IRA-Mauritanie, 405 n. 2
ISABEL I de Castella, 16, 195
ISABEL *La Negra*, lliberta, de Barcelona, 378 n. 70
ISART, Joan; comanador de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a de Vilafranca del Penedès, 316
Israel, 32
Iucatà, península del (Iucatán), 177 n. 72

— J —

Jabal al-Akhdar, 41 n. 50
JAÉN, Francisco de; convers, de Sevilla, 171 n. 51
JAÉN, Luis de; convers, de Sevilla, 171 n. 51
JAÉN, Tomás de; convers, de Sevilla, 171 n. 51
JAFFERRA, Atticha; esclau rescatat, 257 n. 156, 258, 258 n. 163
JAHUIE, Mahoma; alfaquí de l'aljama de Medina, 260
JANER, Pere; agricultor, de Barcelona, 226
JAUME I d'Aragó, 28, 28 n. 8, 32
JAUME, Bernat; mercader, de Barcelona, 255
Jerez de la Frontera, 173-176, 178
Jerónimes, les (monestir de Sant Maties, Barcelona), 193 n. 9, 315
Jesús Natzaré de Mallorca (monestir), 343
JOAN DE SOLER, Isabel; esposa de Galceran de Requesens i de Santacoloma, 303
JOAN I d'Aragó, 57, 103 n. 9, 390
JOAN II d'Aragó, 64, 159 n. 4, 160 n. 9, 301-302, 383, 386 n. 17
JOAN II de Portugal, 284
JOAN, infant; lloctinent a Catalunya d'Alfons V d'Aragó; v. Joan II d'Aragó
JOAN; llibert, batifuller, de Barcelona, 331 n. 30
JOANA; lliberta, promesa de Jordi Colomer, antiga esclava de Pere Viastrosa, 380 n. 78
JOFRE, Salvador; sabater, de Mataró, 212
JORBA, 219, 221
JORDI, Lluís de; escrivà de galera, de Barcelona, 295
JORDI; llibert, de Barcelona, antic esclau de Francesc Oliver, 332, 377 n. 67
JORNET, Antoni; hostaler, de Barcelona, 279
JOSA, Joan Ramon de; senyor de Florejats i Sitges, 202 n. 36, 302 n. 100, 305 n. 112
JUAN; frare alemany de l'orde de Sant Francesc, 15
JULIÀ, Jeroni; cavaller, de Barcelona, 361 n. 28

FUNDACIÓ NOGUERA

JULIÀ, Nicolau; de Barcelona, 124
JULIÀ; llibert, de Barcelona, fill legítim de Felip Franc, 143, 274
JULIANA; lliberta, de Barcelona, antiga esclava de Baltasar Casassaja, 382 n. 84
July, 112 n. 26
Junín (Perú), 129 n. 70
JUSTINIÀ, 353

— K —

Kanem-Bornu, 117, 133, 138-139, 153, 209, 233, 237, 410

— L —

LA CASTELLANA; de Barcelona, 367 n. 41
La Gomera, 111, 123, 164 n. 21, 282 n. 65
La Volta d'en Torre, bordell de (Barcelona), 342 n. 60
LABIA, Pere; mercader, de Barcelona, 132
Lagos, 21, 63 n. 2
LAPIA, Pere; hostaler, de Barcelona, 257 n. 156
Lauraguès, 129
LAYTAGO, Margarida de; esposa de Miquel Laytago, 277 n. 45
LAYTAGO, Miquel; notari, de Càller, 277 n. 45
León, illa de, 177 n. 71
Leonardo; alemany, de Nuremberg, 15
LEONART, Pere de; mercader portuguès, de Barcelona, 163 n. 19
LEOPART, Miquel; esclau de Jaume Ferrer, escrivà major, 255
Lepant, 399 n. 64, 401
LEVESQUE, Jean; mercader francès, 160
Líbia, 41 n. 50, 78, 137
Ligúria, 59
Lisboa, 21, 63 n. 2, 93, 129, 153 n. 105, 160, 161 n. 16, 163 n. 19, 164, 166, 166 n. 31, 172, 184, 196, 198 n. 27, 223, 226 n. 94, 248 n. 134, 384, 388 n. 22, 392 n. 36, 395, 402 n. 73, 407
Llacuna, pont de, 256
Llagostera, 215 n. 61
LLEGET, Bartomeu; flequer, de Barcelona, 278
Llenguadoc, 31 n. 22, 183 n. 79
Llevant ibèric, 159, 174, 178, 184, 187
Llevant, 18, 32, 154, 233
LLIBERTA; lliberta, prostituta, de Barcelona, 341
LLIMONA, Bartomeu; coraller, de Barcelona, 330 n. 28
LLIMONA, Jaume; llibert, coraller, de Barcelona, 330 n. 28
LLOMBART, Bartomeu; mercader, de Barcelona (major), 192
LLOMBART, Bartomeu; mercader, de Barcelona (menor), 192, 195
LLOMBART, Isabel de; vídua de Bartomeu Llombart, 192, 195
LLOP, Pere; llibert, timbaler, de Barcelona, 399 n. 64
LLOR, Bartomeu; esclau de Jaume Figuerola, 373 n. 58
LLORENS, Mateu; vidrier, de Barcelona, 306
LLUCH, Antoni; blanquer, de Barcelona, 273 n. 21
Llucmajor, 393 n. 38
LLULL, Caterina; noble, esposa de Joan Sabastida, 301-302, 367 n. 41
LLULL, Ramon, 242 n. 121
LLULL, Romeu; de Barcelona, 269
Loja, 186
LOMBART, Jaume; draper, de Barcelona, 135 n. 81
Longa, 110, 135 n. 80, 139
LÓPEZ, Juan; mercader, d'Ondárroa, 160
LÓPEZ, Juana; vídua de Francisco de Panes, 361 n. 28
LOPIS, Esperança; esposa del sucrer Perot Nomdedeu, de Palerm, 130

LOPIS, Leonard; de Barcelona, 333
LOPIS, Maria de; lliberta, esposa de Valentí Lopis (llibert), 339
LOPIS, Valentí; llibert, ferrer, de Barcelona, 333, 339
LOR, Joan; llibert, de Barcelona, 314 n. 138
Los Negritos, confraria de; v. Nuestra Señora de los Ángeles
Los Realejos, 178 n. 74
Los Sauces, 172 n. 55
Lucca, 35 n. 32
LUCH, Georg; mercader alemany, 160
LUNA, Jaume de; mercader, de València, 176
LUNA; mosso de corda, de Barcelona, 341
LUNES, Pere; de Caldes de Montbui, 314 n. 138

— M —

MACEROFF, Grama de; esclava rescatada, esposa de Mahoma Maceroff, 257 n. 156, 258, 298
MACEROFF, Mahoma; esclau rescatat, 257-258, 298
MACIANA; lliberta, de Barcelona, antiga esclava de Joan Andreu Sors, 379 n. 75
Madeira, 21, 161, 166, 170, 172-173, 175-176, 179 n. 75, 187
MADRIGAL, Àlvaro de; mercader castellà, d'Empúries, 321
Maella, castell de, 343
Magarabomba, 112 n. 26
MAGDALENA; lliberta, de Barcelona, antiga esclava de mossèn Bofill, 112 n. 26
MAGDALENA; lliberta, de Barcelona, companya d'Antoni (llibert), 341
MAGNA SOCIETAS ALAMANNORUM; v. GROSSE RAVENSBURGER HANDELSGELLSCHAFT
Magrib; v. Àfrica del nord
Màlaga, 48 n. 76, 59, 71, 79-82, 84-87, 90, 91 n. 57, 97 n. 1, 101, 103 n. 9, 111-112, 112 n. 26, 115 n. 34, 120 n. 46, 121 n. 47 i 50, 123-126, 130, 131 n. 74, 145, 149, 152, 159, 161 n. 16, 176, 186-187, 195 n. 17, 197 n. 24, 206, 223, 226 n. 94, 235, 246 n. 131, 248 n. 134, 250 n. 140, 253 n. 147, 257-259, 270 n. 14, 274, 284, 297 n. 89, 303, 342 n. 63
MALET, Francesc; jurista, 313, 314, n. 137
MALET, Francesc; musulmà convers, 313, 314 n. 137
Mali, 405
MALLA, Joan; fuster, de Barcelona, 275, 275 n. 34
MALLA, Joanot de; donzell, de Barcelona, 128, 128 n. 68
Mallorca, 38, 38 n. 39, 40-41, 64 n. 7, 84, 84 n. 49, 88, 109 n. 18, 120-123, 137, 140, 159 n. 6, 166, 169, 174, 178, 180, 201 n. 33, 219-220, 223-224, 242 n. 121, 246, 254, 283 n. 60, 286 n. 65 i 66, 295-296, 312, 316, 343, 393 n. 38
Mallorca, regne; v. Mallorca
Malta, 121 n. 50, 160, 160 n. 10, 183 n. 79
Mandia, 135 n. 80
Manga, 110, 132 n. 76, 135 n. 80, 139
Manresa, 40 n. 47, 219, 310, 371 n. 48
MARC, Joan; assaonador, de Barcelona, 273
Marchionni-Barzi (companyia), 184
MARCHIONNI, Bartolomeo di Domenico; mercader florentí, de Lisboa, 77, 77 n. 35 i 36, 85, 93, 177, 184, 184 n. 81, 187, 188 n. 96, 229, 409
MARCÚS, Bernat; mariner, de Barcelona, 30
Maresme, 40 n. 47, 219
MARGARIDA; lliberta, alcavota, de Barcelona, antiga esclava de Lluís Amargós, 341
MARGARIDA; lliberta, prostituta, de Barcelona, 341
MARGARIT, Bernat; cavaller, de Girona, 192

MARGUI, 110, 135 n. 80, 139, 200 n. 32, 315 n. 145
MARIA; lliberta, alcavota, de Barcelona, antiga esclava d'en Luna, 341
MARIA; lliberta, alcavota, de Barcelona, antiga esclava de Pere Berenguer, 341
MARIMON, Bernat de; de Barcelona, 140, 359 n. 21
MARIMON, Francesc de; llibert, paraire de draps de llana, de Barcelona, 325 n. 7, 333, 339, 374 n. 59, 379 n. 72
MARIMON, Joan Bernat de; de Barcelona, 333
MARMANY, Joan; mercader, de Barcelona, 311
MARQUET, Francesc; de Barcelona, 319
MARQUET, Galceran; de Barcelona, 221
MARQUET, Joan; llibert, timbaler, de Barcelona, 399, 399 n. 64
MARQUET, Magdalena; lliberta, de Barcelona, antiga esclava de Pere Marquet, 367 n. 41, 382 n. 83
MARQUET, Pere; canonge de la catedral de Barcelona, 211 n. 55
MARQUET, Pere; mercader, de Barcelona, 367 n. 41, 382 n. 83
MARQUET, Ramon; administrador de l'Hospital de la Santa Creu, de Barcelona, 206
MARQUÍ, Andreu; assaonador de pells, de Barcelona, 225
MARQUILLES, Francesc; de Barcelona, 204 n. 39
MARQUILLES, Joan Francesc de; mercader, de Barcelona, 316
Marsella, 40, 122, 199 n. 27
MARTÍ I d'Aragó, 57
MARTÍ I de Sicília, 398 n. 60
MARTÍ, Francesc; mercader, de Barcelona, 252 n. 143
MARTÍ, Laureà; bracer, de Barcelona, 254 n. 150
MARTÍ, mossèn; de València, 371
MARTÍNEZ, Diego; mercader castellà, de Lisboa, 171-172
MARTÍNEZ, Francisco; mercader, de Barcelona, fill de Pedro de Susán, 171-172, 290 n. 174
MARTÍNEZ, García; mercader, de Barcelona, fill de Pedro de Susán, 171, 290 n. 174, 180-181, 309
MARTÍNEZ, Juan; mercader, de Barcelona, cunyat de Pedro de Susán, 171
MARTÍNEZ, Juan; mercader, de Barcelona, fill de Pedro de Susán, 171, 181
MARTÍNEZ, Juan; mercader, de Barcelona, gendre de Pedro de Susán, 171
MAS (família), 220
MAS, Pere; de Sant Boi de Llobregat, 74 n. 30
MAS, Pere; guarda dels drets del General de Catalunya, 296
MAS, Pere; notari, de Barcelona, 204 n. 39, 279
MASDÉU, Benet; paraire de draps de llana, de Barcelona, 208
MASSOR, Mahoma; alfaquí, de Granada, 259, 259 n. 164, 298
Mataró, 40 n. 47, 212, 216 n. 67, 219, 269
MATES, Antoni; llibert, criat, de Barcelona, 333, 347
MATES, Melcior; mercader, de Barcelona, 333, 347
MATEU, Joan; corredor d'animals, 202 n. 36
MATEU, Joan; notari, de Barcelona, 132
MAULL, Bernat; mercader, de Barcelona, 215 n. 66
Mauritània, 134, 405, 405 n. 2
MAYANS, Joan; sabater, de Barcelona, 143, 239 n. 112, 258 n. 162, 274, 286, 318 n. 156, 359 n. 21
MAYO, Mahoma de; alfaquí, de l'aljama de Naval, 257 n. 156 i 161, 258-259, 276
Mazagan, 173
Mazurata; v. Misrata
MBJEN, 405 n. 2
Medina del Campo, 19, 166, 166 n. 31, 298

FUNDACIÓ NOGUERA

Medina Sidonia, ducat de, 122, 178
Medina, aljama de, 258-260
MEDIONA, Guillem de, 32
Mediterrània, mar, 17, 19, 64, 78, 85, 120, 153, 357, 410-411; Mediterrània africana, 137; Mediterrània central, 43, 60 n. 104, 109, 121; Mediterrània occidental, 23, 28, 31-32, 35-40, 56 n. 94, 60, 60 n. 104, 63-64, 70, 88, 98, 102, 118, 121, 121 n. 50, 137, 140, 175, 197 n. 24, 218, 240, 280, 403, 407, 410; Mediterrània oriental, 20, 43, 109, 117, 119-121, 133, 161, 175 n. 65, 409
Melilla, 122
MENA, Gonzalo de; arquebisbe de Sevilla, 384
Menorca, 40 n. 45, 107, 122
MERCADER, Miquel; de l'Alguer, 205 n. 43
Messina, 159 n. 7, 396, 398
Middelburg (Flandes), 172
MILÀ, Francesc de; canonge de la catedral de Barcelona, 192
MILÀ, Jaume de; noble, comte d'Albaida, 302 n. 101
MIQUEL, Antoni; notari, de Barcelona, 294, 294 n. 83
MIQUEL, Dionís; cavaller, de Barcelona, 254
MIQUEL, Joan; mestre en medicina, de Barcelona, 201 n. 35
MIR, Andreu; notari, de Barcelona, 195, 195 n. 18, 294
MIR, Antoni; mariner, de Barcelona, 158
MIR, Francesc; de Barcelona, 370 n. 48
MIR, Isabel; monja del monestir barcelonès de Santa Maria de Pedralbes, 315
MIR, Lluís Carles; notari, de Barcelona, 128, 130, 195, 195 n. 18
MIRALLES, Bartomeu; de Barcelona, 346 n. 73
MIRAVET, Joan; de Barcelona, 379 n. 74
MIRÓ, Francesc; mercader català, de les Canàries, 175-176, 178
Misrata (*Mazurata*), 41 n. 50, 137
MOLLET, Melcior; mercader, de Barcelona, 200 n. 32
Monastir, 111, 125, 126
Moncarapacho, 63 n. 2
MONEGAL; Joan; mercader, de Barcelona, 283, 283 n. 60
MONER, Pere; mercader, de Barcelona, 175-176
MONER, Pere; sabater, de Barcelona, 204 n. 39
Monistrol de Calders, 379 n. 75
MONSELLA, Joan; notari, d'Eivissa, 371
MONTARGULL, Jaume; sastre i corredor d'orella, de Barcelona, 184, 191-195, 203, 273, 288, 288 n. 69
Montblanc, 219
MONTBLANC, Martí; vidrier, de Barcelona, 121, 277
MONTBUI I D'HOSTALRIC, Joana de; esposa de Joan Hostalric Sabastida, 367 n. 41
MONTCADA I VILARAGUT, Guillem Ramon de; bisbe de Vic, 310
MONTCADA, Mateu de; noble, baró d'Aitona, 313 n. 137
MONTCADA, Violant de; abadessa del monestir barcelonès de Santa Maria de Pedralbes, 205 n. 44
Montclar d'Urgell, 302
MONTEJO, Francisco; mercader castellà, 178 n. 72
Montgat, 45 n. 66
MONTGAT, Guillem Ramon de; bisbe de Vic, 213
Montisano, 303
MONTMANY, Francesc; mercader, de Barcelona, 180
MONTMANY, Francesc; moler, de Barcelona, 271
Montoliu, 315 n. 145
Montserrat (monestir), 313, 313 n. 137
MONTSERRAT, Joan; llibert, de Barcelona, 313
MONTSERRAT, Marc Robert de; mercader català, de les Canàries, 173

FUNDACIÓ NOGUERA

Montsó, 258
MORA, Pere; patró de nau, de Sant Feliu de Guíxols, 175
MORAGUES, Francesc; mercader, de Barcelona, 178 n. 72
Morell (família), 185 n. 85, 187
MORELL, Antoni; mercader, de Barcelona, 185
MORELL, Damià; mercader català, 177 n. 72
MORELL, Gaspar; mercader, de Barcelona, 93, 93 n. 61, 186-187
MORELL, Joan Julià; mercader, de Barcelona, 76 n. 33, 185
MORELL, Joan; mercader, de Barcelona, 175, 179, 185-186
MORELL, Joan; teixidor de veles i mariner, de Barcelona, 286-287
MORELL, Lluís; mercader, de Barcelona, 93, 93 n. 61, 186-187
MORELLI, Benedetto; mercader italià, de Florència, 187
MORER, Francesc; mercader, de Barcelona, 227, 283, 283 n. 60
MORERA, Joan; traginer, de Lleida, 370
Moreria, 111, 123
MORULL, Antoni; mercader, de Barcelona, 74 n. 28
MULAY ZAYAM, cap local d'Azemmour, 126
MUÑOZ, Joan; prevere amb benefici a la catedral de Barcelona, 323
MUNT, Marió de; lliberta, alcavota, esposa de Pere Munt, 341
MUNT, Pere; llor, de Barcelona, 341
MUNTMANY, Berenguer de; de Barcelona, 331 n. 31
Munts de Barca (*Munt de Barques)*; v. Barqah
MUNTSÓ, Gabriel; canvista, de Barcelona, 211 n. 56
MUNYÓS, Miquel; prevere amb benefici a la catedral de Barcelona, 200 n. 32, 304
MÜNZER, Hyeronimus; cavaller alemany, de Nuremberg, 15-17, 19, 102, 350, 351
MURAT I; soldà otomà, 120

— N —

NADAL, Joan; notari, de Barcelona, 43, 59 n. 103
NADAL, Joan; paraire de draps de llana, de Barcelona, 208
NADAL, Pere; paraire de draps de llana, de Barcelona, 208
Nàpols, 18, 41, 41 n. 53, 76 n. 33, 122, 137, 144 n. 97, 160, 160 n. 8, 162 n. 17, 172, 218 n. 75, 219-220, 303, 310, 338 n. 50, 396
Nàpols, regne; v. Nàpols
Naval, aljama de, 258-259, 276, 298
Navarra, 88
NAVARRO; mercader, de Saragossa, 371
Negra, mar, 21, 37 n. 35, 40, 42, 60-61, 98, 119-120, 122, 406, 409
Negreria, 117
Negui, 110, 132, 139
NICOLAU; llibert, cuiner, de Barcelona, 377 n. 67
Níger, 405, 405 n. 2
Nil, delta del, 407
Noces, carrer de les (Barcelona), 377 n. 67
NOGUERA, Joan; assaonador, de Barcelona, 333, 338
NOGUERA, Mateu; llibert, assaonador, de Barcelona, 333, 338
NOMDEDEU, Perot; sucrer, de Palerm, 130
Nossa Senhora do Rosário, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts negres de Lisboa), 395, 402 n. 73
Nostra Senyora de Gràcia, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts negres de València), 385 n. 15, 395
Nou Món; v. Amèrica
Nou, carrer (Barcelona), 377 n. 67
Nova, plaça (Barcelona), 195, 197
NOYON, Eloi de, 354
Núbia, 41 n. 50

Nuestra Señora de la Encarnación y Paciencia de Cristo, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts negres de Granada), 395
Nuestra Señora de los Ángeles, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts negres de Sevilla), 384, 394
Nuestra Señora del Rosario y San Benito de Palermo, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts negres d'El Puerto de Santa María), 396
Nuestra Señora del Rosario y San Benito de Palermo, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts negres de Gibraltar), 396
Nueva España, 178 n. 72
Nuremberg, 15, 350

— O —

OLASO, Juan Ruiz de; patró de nau castellà, 166
OLIBA, Miquel; mercader, de Barcelona, 239 n. 111
OLINA, Gisbert; calceter, de Lleida, 361 n. 28
OLIVA, Miquel; mercader, de Barcelona, 374 n. 59
OLIVELLA, Gilabert; mariner, de Barcelona, 306
OLIVER (família), 220
OLIVER DE CASSOLES, Francesc; de Sant Vicenç de Sarrià, 204 n. 39, 320
OLIVER, Bernat; de Santa Eulàlia de Provençana (l'Hospitalet de Llobregat), 124, 269, 319-320
OLIVER, Ferran; cavaller, de Barcelona, 338 n. 50
OLIVER, Francesc; mercader, de Barcelona, 215 n. 66
OLIVER, Francesc; mestre cadirer, de Barcelona, 332, 337 n. 67
OLIVER, Jordi; llibert, traginer, de Barcelona, 332
OLIVERES, Baltasar; ferrer, de Santa Coloma de Farners, 211
OLLER, Miquel; argenter, de Barcelona, 167
OLLERS BLANCS, carrer dels (Barcelona), 379 n. 73
Olot, 219
Orà, 18, 22, 86, 111, 122, 125-126
Orcau, 219, 221
ORDAZ, Diego de; explorador i conqueridor castellà, 178
Organisation pour la Restauration de la Dignité Humaine (ORDH), 405 n. 2
Orinoco, riu, 178
Ortells (Castelló), 314 n. 138
Orts, carrer dels (Barcelona), 377 n. 67
Osca, 260
Osona, 219-220
Ouadane, 134 n. 79

— P —

PAGUERA, Berenguer de; de Barcelona, 221
PAGUERA, Constança de; abadessa del monestir barcelonès de Sant Pere de les Puelles, 314, 314 n. 139
PAGUERA, Leonor de; vídua de Galceran Marquet, esposa de Berenguer de Paguera, 250, 314, 314 n. 139
PAIX, Francesc de; senyor i patró de galera, 319 n. 164
PALAFOX, Antón de; noble, 302 n. 103
PALAFOX, Constanza de; noble, mare de María de Palafox, 302 n. 103
PALAFOX, María de; noble, esposa de Rodrigo de Rebolledo, 302 n. 103
Palamós, 200 n. 32, 304
PALAU, Joan de; cavaller, 205 n. 43
PALAU, Pere; sabater, de Barcelona, 212-213
PALAUDARIES, Joan; mercader, de Barcelona, 137
Palerm, 130, 138, 159 n. 7, 160, 166, 169, 219, 395-396, 398
Palestina, 32
Pallars Jussà, 219-220

FUNDACIÓ NOGUERA

Palma, la, 79, 82, 131 n. 74, 169, 173, 173 n. 57, 175 n. 64, 177, 184 n. 82, 362
PALOMERES, Francesc; notari, de Barcelona, 294, 294 n. 83
PALOMERES, Joan; notari, de Barcelona, 294
PALOU, Elionor de; abadessa del monestir barcelonès de Santa Maria de Jonqueres, 315
Pals, 219, 275
PANES, Francisco de; de Balmaseda, 361 n. 28
Papiol, el, 219
PAPIOL, Ponç de; donzell, de Sabadell, 197
PAR, Jaume; de Granollers, 252 n. 143
PARDO (família), 165 n. 27
PARERS, Francesc; mercader, de Barcelona, 213
PARERS, Jeroni; mercader, de Barcelona, 173
PARETS, Amador; mercader, de Barcelona, 171, 175
PAREZ, Joan; emissari de l'abat de Montserrat, 313
PASQUAL, Joan; doctor en dret, de Barcelona, 191, 203
Pavia, 31 n. 22
Pedralbes, 22, 219
PEIRÓ, Antoni; escrivà reial, de Barcelona, 292
PEIRÓ, Gaspar; canonge de la catedral de Barcelona, 119 n. 39, 311
PELLICER, Antoni; apotecari, de Barcelona, 201 n. 35
PELLICER, Antònia de; vídua d'Antoni Pellicer, 201 n. 35
PELLICER, Nicolau; mercader, de Barcelona, 204 n. 39, 321
Pera, 175
PERALLADA, Martí; flassader, de Barcelona, 239 n. 111
PERANDREU, Domingo; mercader, de València, 175-176
PERANDREU, Joan; mercader, de València, 175-176
PERAZA DE AYALA, Guillén, 164 n. 21
PERAZA, Hernán (el Jove); governador de La Gomera, 131 n. 74, 164 n. 21
PERE DE PORTUGAL, conestable, rei de Catalunya, 63, 399, 399 n. 63
PERE EL CERIMONIÓS; v. Pere IV d'Aragó
PERE IV d'Aragó, 39, 39 n. 42, 50 n. 82, 57, 336
PÉREZ, Lope; mercader, de Zarautz, 160
Perpinyà, 50 n. 82, 51 n. 83, 54 n. 91, 166, 216, 219-220, 273, 361 n. 28
Perú, 129 n. 70, 391
Piera, 219
PINEDA (família), 220
PINEDA, Joan; de Sant Boi de Llobregat, 74 n. 30
PINELLI, Benedetto; mercader italià, de Gènova, 176
PINELLO, Battista; protonotari apostòlic i castlà del castell de Sancto Angelo de Roma, de Gènova, 166
PINÓS, Galceran de; ardiaca de Sardenya, 214 n. 60, 311
PINZÓN, Martín Alonso; navegant i explorador castellà, 129
Pisa, 32, 35 n. 32
PIZARRO, Francisco; explorador i conqueridor castellà, 129 n. 70
Pla de Palau (Barcelona), 197
PLA, Gabriel; assaonador, de Barcelona, 310
PLA, Jaume; mercader, de Girona, 161 n. 16
PLANELLA, Francesc Bernat de; donzell, de Barcelona, 305, 305 n. 111
PLANES, Jaume; mercader, de Barcelona, 177 n. 72
PLANES, Pere; de Barcelona, 204 n. 39
PLAUTE, Titus Maccius, 416
POBLA, Jaume; mercader, de Barcelona, 207, 284
Poblet, 408
POCASANGRE, Alemán; convers, de Sevilla, 171 n. 51
POL, Joan Miquel; de Barcelona, 314 n. 138, 319, 319 n. 162

FUNDACIÓ NOGUERA

Polizzi, 27 n. 2
Pollença, 408
PONÇ, Guillem; administrador de l'Hospital de la Santa Creu, de Barcelona, 206
Ponent, 105, 110, 137, 179, 273 n. 21
PONS, Guillem; batlle de Barcelona, 371
PONS, Llúcia de; lliberta, esposa de Martí Pons (llibert), 338
PONS, Martí (àlies Pou); hostaler, de Barcelona, 226, 278 n. 47
PONS, Martí; llibert, de Barcelona, 338
POPPLAU, Niccolas von; noble alemany, de Breslau (Silèsia), 111 n. 22, 350
PORTANOVA, Antoni de; cirurgià, de Barcelona, 238 n. 109, 239 n. 111
PORTELLA, Caterina; lliberta, de Barcelona, 120
PORTELLA, Salvador; prevere amb benefici a l'església de Sant Miquel, de Barcelona, 217
PORTERA, Joan; llibert, traginer, de Barcelona, 332, 394 n. 40
Porto, 351
Portugal (Corona de Portugal, Corona portuguesa, regne Portugal), 23, 63, 63 n. 2, 88, 111, 111 n. 22, 118, 126 n. 64, 134 n. 79, 141, 144 n. 97, 158, 161, 165 n. 27, 169-170, 172, 179, 179 n. 75, 181, 188, 193, 226 n. 94, 279, 284, 294, 314 n. 138, 319 n. 163, 349, 395, 403 n. 73, 410, 411, 414
Portugal, illes de, 110
PORTUGAL, Joan de; llibert, tapiner, de Barcelona, 379 n. 72
PORTUGUÉS, Gonzalo; escuder, 204 n. 39
POU, Carles; mercader català, 186
POU, Lluís; de Barcelona, 74 n. 28
PRAT, Gabriel; llibrer, de Barcelona, 295
PRATS, Gabriel; mercader, de Barcelona, 283, 283 n. 60
Provença, 31 n. 22, 38, 326 n. 9
PUIG, Joan; draper, de Barcelona, 252, 272 n. 17
PUIG, Pere; mercader, de Barcelona, 183 n. 79
PUIGESSOLA, Francesc de; mercader, de Barcelona, 205 n. 43
PUIGRODÓ, Andreu; mercader, de Barcelona, 119 n. 39, 282
PUIGRODÓ, Eulàlia de; esposa d'Andreu Puigrodó, 283
PUIGSEC, Mateua de; esposa de Pere Puigsec, 193
PUIGSEC, Pere; cirurgià, de Barcelona, 193
PUJALT, Francesc; assaonador, de Barcelona, 273-274, 319 n. 163
PUJALT, Joan Francesc; assaonador de Barcelona, 245-246, 292
PUJALT, Joan; assaonador, de Barcelona, 273, 307, 332
PUJOL, Bartomeu; agricultor, 360 n. 25
PUJOL, Eulàlia de; lliberta, esposa de Bartomeu Pujol, 360 n. 25
PUJOL, Eulàlia de; lliberta, filla de Bartomeu i d'Eulàlia Pujol, 360 n. 25
PUJOL, Francesc; mercader, de Tortosa, 161 n. 16
PURIFICAZIONE, confraria de la (Nàpols), 396

— Q —

QUERALT, baronia de, 302 n. 100
QUERALT, Damià de; noble, senyor de la baronia de Queralt, 302 n. 100
QUERALT, Violant de; noble, esposa de Damià de Queralt, 302 n. 100
QUINTANA, Antoni; llibert, traginer, de Barcelona, 332, 360 n. 27, 367 n. 41, 393 n. 40
QUINTANA, Gabriel; ferrer, de Barcelona, 332
QUINTANA, Joana de; lliberta, vídua d'Antoni Quintana (llibert), 367 n. 41
Quios, 173, 175 n. 65
QUIRÓS, Diego de; cortesà de la reina Isabel I, de Medina del Campo, 298

FUNDACIÓ NOGUERA

— R —

RAFAL, Francesc; mercader, de Barcelona, 275 n. 34
Ragusa, 138, 159 n. 7, 160
RAIMAT, Baltasar; mercader, de Barcelona, 158-159, 169 n. 41
RAINS, Joan de; donzell, doctor en lleis, de Barcelona, 298
RAIOLA, Jeroni; mercader, de Barcelona, 259
RAJADELL, Damià de; donzell, senyor del castell de Jorba, 221
RAJADELL, Elsa de; esposa de Damià de Rajadell, 221
RALFES, Berenguer de; mercader català, de Cadis, 174, 178, 179 n. 75
RAMÍREZ, Pedro; mercader portuguès, de Lisboa, 108, 164-165, 295
RAMON BERENGUER III, 31
RASP, Gregorio; mercader alemany, d'Augsburg, 15
RAVES, Mateo de; mercader, de Venècia, 121 n. 50
RAYMAT, Joan; notari i escrivà de la Santa Inquisició a Barcelona, 205 n. 43
REBOLLEDO PALAFOX (família), 302 n. 103
REBOLLEDO, Rodrigo de; noble, camarlenc de Joan II d'Aragó, 302 n. 103
Reinosa, 316
REINOSA, Rodrigo de, 352, 352 n. 8
REIS CATÒLICS, 77, 164
RELAT, mossèn; de Barcelona, 341
REQUESENS I DE SANTACOLOMA, Galceran de; governador de Catalunya, 183 n. 79, 303
REQUESENS I JOAN DE SOLER (família), 303, 303 n. 106
REQUESENS I JOAN DE SOLER, Dimes; mestre de l'aulari reial, alcaid del castell de Salses i senyor de Montisano, 303
REQUESENS I JOAN DE SOLER, Galceran de; noble, capità general de Ferran II a Castella i Aragó, batlle general de Catalunya, comte de Trivento, Avellino i Palamós, 200 n. 32, 304
REQUESENS I JOAN DE SOLER, Lluís; noble català, 253 n. 147, 303
REQUESENS, Bartomeu; notari, de Barcelona, 193, 197, 220
REQUESENS, Francesc; corredor, de Barcelona, 288
REQUESENS, Hipòlita de; vídua de Lluís de Requesens i Joan de Soler, 253 n. 147
REQUESENS, Jaume; llibert, traginer, de Barcelona, 333, 394 n. 40
REQUESENS, Joan Pere de; esclau de Dimes de Requesens i Joan de Soler, 303
REYNER, Eufrasina de; esposa de Francesc Reyner, 217 n. 71
REYNER, Francesc; mercader, de Barcelona, 217 n. 71
RIBA, Ramon; administrador de l'Hospital de la Santa Creu, de Barcelona, 206
RIBERA, Francesc; mercader, de Barcelona, 168-169, 184, 283, 283 n. 60, 298
Ribes de Freser, 219
RIBES, Francesc de; donzell, de Barcelona, 121, 305, 305 n. 111
RIBES, Nicolau; mercader, de Mallorca, 295
RIBOT, Joan; rajoler, de Barcelona, 306-307
RIBOT, Ramon; lloctinent del batlle general de Catalunya, 257 n. 160, 380 n. 79
RIERA, Antoni Bartomeu; carnisser, de Barcelona, 277, 278 n. 45
Ripoll, 219
RIPOLL, Joan; mercader, de Barcelona, 290 n. 76
Ripollès, 219-220
Riudeperes, 219
Roca del Vallès, la, 219
ROCABERTÍ (família), 317
ROCABERTÍ, Blanca de; vídua d'Egidi Drandana, 292

Rocafort de Queralt, 370 n. 48
Roda de Barà, 219
Rodes, 18, 132, 160-161, 161 n. 15, 171, 254
RODRIGUES (família), 165 n. 27
RODRIGUES, João; mercader portuguès, de Setúbal, 164, 184, 321
RODRIGUES, Velasco; mercader portuguès, 163, 184
ROIG DE MORA, Martí; mercader, de Barcelona, 302 n. 101
ROIG, Bartomeu; tapiner, de Barcelona, 379 n. 72
ROIG, en; de Barcelona, 341
Roma, 146, 166, 188 n. 96, 353, 406
ROMANYÀ, Genís; picapedrer, de Barcelona, 271
ROMAY, Álvaro; donzell, de Sant Jaume de Compostel·la, 135 n. 81
ROMEU, Guillem de Barcelona, 361 n. 28
RONDINELLI, Pietro; mercader italià, 177
RONDORS, Clara de; esposa d'Esteve Rondors, 239 n. 111
RONDORS, Esteve; de Sant Genís de Vilassar, 239 n. 111
ROQUER, Joan; frare mercedari, 316
ROS, Bernat; mercader, de Barcelona, 183 n. 79
ROS, Lluís; apotecari, de Barcelona, 244 n. 125, 290, 290 n. 74, 313
ROS, Valentí; llibert, traginer, de Barcelona, 333
ROSEGA, Martín de; mercader basc, 160
ROSMITHAL, Lleó de, 226 n. 94, 349-351
ROSSA, Caterina; monja del monestir barcelonès de Santa Maria de Jonqueres, 315
Rosselló, 138, 219-220
Rota, 178
ROVIRA, Francesc; prevere de la catedral de Barcelona, 360 n. 25
ROVIRA, Gabriel; ardiaca de Santa Maria del Mar, 310
ROVIRA, Joan; escuder, 370

— S —

Sabadell, 197, 219, 221
SABASTIDA, Caterina de; vídua del cavaller Joan Sabastida, v. Caterina Llull
SABASTIDA, Constança; de Barcelona, 367 n. 41
SABASTIDA, Joan Hostalric; de Barcelona, 367 n. 41
SABASTIDA, Joan; noble, vicealmirall del Principat de Catalunyal, regent de la Cambra de la Reina, castlà de Turris Bastide (Brucoli), 301, 367 n. 41
SABATA, Martí; llibert, traginer, de Barcelona, 106 n. 12, 143, 145, 253 n. 149, 333, 382, 414
SABATA, Pere; arxipreste, de Daroca, 106 n. 12, 333
SABATA, Salvador; sastre, de Barcelona, 298, 310
SABATER, Bartomeu; corredor de pelfa, de Barcelona, 306
SACONAMINA, Pere; mercader, de Barcelona, 178 n. 72
SADORNÍ, Pascual; donzell, de Nàpols, 338 n. 50
SADURNÍ, Antoni; brodador de fils d'or i de plata, de Barcelona, 379 n. 71
Safi, 173
SAGARRIGA, Baltasar; mercader, de Barcelona, 132
SAGRÀ, carrer d'en (Barcelona), 377 n. 67
Sàhara, 41 n. 50, 111 n. 22, 153, 234
SALA, Antoni; agricultor, de Barcelona, 341
SALA, Caterina de; vídua de Francesc Sala, coper del rei, 167, 247
SALA, Francesc; cavaller, coper del rei, de Barcelona, 167, 247
SALA, Joan; mercader, de Barcelona, 200 n. 32
SALA, Maria de; lliberta, alcavota, esposa d'Antoni Sala, 341

FUNDACIÓ NOGUERA

SALA, Miquel; de Barcelona, 374 n. 58
SALA, Miquel; esclau de Miquel Sala, 374 n. 58
SALA, Nicolau; sucrer, de Barcelona, 321
Salamanca, 398
SALCEDO, Martín; burgalès, de Barcelona, 338 n. 50
Salé, 173
Salern, 160 n. 8
Salses, 303
SALVADOR, Joan; paraire de draps de llana, de Barcelona, 208
SALVAT, Antoni; corredor, de Barcelona, 307
SALVAT, Galceran; jurisperit, de Barcelona, 294
SALVAT, Joana de; vídua de Galceran Salvat, 294
SAMES, Pere de; escrivà reial, de Barcelona, 386 n. 17
SAMSÓ, Miquel; abat de Sant Salvador de Breda, 314 n. 138
San Arcangelo de Baiono (església, de Nàpols), 396
SAN BENITO DE PALERMO, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts negres de Granada), 395
San Filippo (església, de Messina), 396
San Juan, illa de, 177 n. 72
San Marco (església, de Messina), 396
San Pedro de Calataiud (església), 343
SÁNCHEZ, Alonso; tresorer d'Isabel I a Catalunya, 371 n. 48
SANCHIS, Guillem; coper major i receptor de les pecúnies reials, 296
SANCHO DE MORALES, Juan; de Sevilla, 284
Sancto Angelo de Roma, castell de, 166
SANDOVAL, Alonso de, 364 n. 33
SANLÚCAR DE BARRAMEDA, 161 n. 14, 176, 178
SANS, Gaspar; agutzil de vara del rei, de Barcelona, prepòsit del mes de gener a la catedral de Vic, 298
SANS, Jordi; noble i religiós, de Barcelona, 251 n. 142, 311, 338 n. 50
Sant Agustí (convent), 246 n. 132
SANT AMADOR, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts russos de Mallorca), 393 n. 38
Sant Andreu, 22, 219
Sant Andreu de Palomar, 269
SANT ANTONI, confraria de (confraria dels traginers lliures de Barcelona), 336
SANT BERNADÍ, confraria de (confraria dels esparters i els vidriers de Barcelona), 329 n. 23
SANT BERNAT, confraria de (confraria dels trompetes de Barcelona), 398 n. 62, 399
Sant Boi de Llobregat, 74 n. 30, 219-220, 220 n. 77, 269, 320
Sant Celoni, 219-220
Sant Cristòfol de Begues, 219
Sant Cugat (monestir), 219
Sant Cugat del Vallès, 314, 314 n. 138
Sant Daniel (monestir barcelonès), 315
Sant Esprit de Mallorca (monestir), 393 n. 38
Sant Esteve de Castellar, 219
Sant Feliu de Cabrera, 219
Sant Feliu de Guíxols, 175, 343-344
Sant Feliu de Llobregat, 219
Sant Feliu de Monistrol de Calders (parròquia), 379 n. 75
Sant Genís de Vilassar (parròquia), 239 n. 111
Sant Gervasi de Cassoles (Sant Vicenç de Sarrià), 320
Sant Jaume de Compostel·la, 135 n. 81
SANT JAUME, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts negres de Barcelona), 106 n. 12, 383-395, 397-398, 400-403, 415
Sant Jaume, església de (Barcelona), 382 n. 83
Sant Jaume, plaça de (Barcelona), 47 n. 73, 195, 197, 383 n. 3
SANT JOAN BAPTISTA I SANT LLORENÇ, confraria de (confraria dels tintorers de Barcelona), 329 n. 23

FUNDACIÓ NOGUERA

SANT JOAN BAPTISTA, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts de Dénia), 396-397
SANT JORDI, Confraria novella de (confraria dels esclaus i lliberts turcs de Mallorca), 121, 121 n. 51
Sant Just Desvern, 219
SANT LLORENÇ I SANT AMADOR DELS CAPTIUS, confraria de (confraria mercedaria de Barcelona), 381
SANT LLORENÇ, confraria de (confraria de Barcelona), 339, 381
SANT MACIÀ I SANTA TECLA, confraria de (confraria dels bastaixos lliures de Barcelona), 335, 335 n. 42
Sant Martí de l'Esparra, 219
Sant Miquel (església, de Barcelona), 217, 312
Sant Miquel d'Eramprunyà (parròquia), 207, 284,
Sant Miquel d'Eramprunyà, 207, 219, 284
Sant Nicolau, capella de (catedral de Mallorca), 393 n. 38
Sant Pere de les Puelles (monestir, de Barcelona), 119, 250, 314
Sant Pere Més Baix (carrer, de Barcelona), 338
Sant Salvador de Breda (monestir), 219, 314, 314 n. 138
Sant Vicenç de Sarrià, 22, 204 n. 39, 219, 239 n. 112, 269, 318, 320
Santa Anna, capella de (catedral de Mallorca), 393 n. 38
Santa Caterina (església, de València), 168, 318 n. 157
SANTA CATERINA, confraria de (confraria dels bastaixos lliberts de Barcelona), 334-335, 335 n. 42, 393 n. 38
Santa Clara, forn de (Barcelona), 377 n. 67
Santa Coloma de Farners, 211, 219
Santa Coloma de Queralt, 219, 408
Santa Cruz de la Mar Pequeña, 186
Santa Cruz de Tenerife, 177 n. 72
Santa Eulàlia de Barcelona (catedral), 312
SANTA EULÀLIA DE MÈRIDA (confraria dels traginers esclaus i lliberts de Barcelona), 334, 336, 336 n. 43, 381, 393, 400, 400 n. 67 i 69-70, 403
Santa Eulàlia de Provençana (parròquia, de l'Hospitalet de Llobregat), 124, 269, 298, 318-320
SANTA EULÀLIA, confraria de (confraria barcelonesa), 382 n. 83
Santa Maria de Jerusalem (monestir, de Barcelona), 217
Santa Maria de la Mercè (església, de Barcelona), 381
Santa Maria de la Mercè (monestir, de Barcelona), 290 n. 73
Santa Maria de Pedralbes (monestir, de Barcelona), 205 n. 44, 315
Santa Maria de Roses (monestir, de Barcelona), 314, 314 n. 138
Santa Maria de Valldonzella (monestir, de Barcelona), 217, 315, 315 n. 145
Santa Maria del Mar (església, de Barcelona), 216, 224 n. 125, 290 n. 74, 310, 312-313, 335 n. 42, 368 n. 41, 381
Santa Maria del Pi (església, de Barcelona), 205 n. 42
SANTA MARIA DI GESÙ DEI NEGRI, confraria de (confraria dels esclaus i lliberts negres de Palerm), 396
Santa Maria Magdalena (monestir, de Barcelona), 315
Santa Mònica (església, de Barcelona), 383 n. 3
SANTAFÉ, Llorens de; de València, 176
SANTCLIMENT (família), 317
SANTCLIMENT, Aldonça de; esposa de Pere Joan de Santcliment, 107
SANTCLIMENT, Margarida; lliberta, de Barcelona, 378 n. 70
SANTCLIMENT, Pere Joan de; de Barcelona, 107, 319
Santiago, apòstol (*beate Iacobi*), 383-385, 385 n. 16, 397
Santísima Trinidad de la Redención de los Cautivos, 396

FUNDACIÓ NOGUERA

SANTÍSSIMA TRINITAT, confraria de la (confraria, de Barcelona), 382 n. 83
Santjust, Joan de; prevere amb benefici a la catedral de Barcelona, 75
SANTJUST, Joan; donzell, de Barcelona, 360 n. 25
SANTMARTÍ, Antoni de; comanador de la casa de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Barcelona, 123
Santo Domingo, 177 n. 72
SANTO ORCISSIO, Bernardo de; mercader italià, de Gènova, 166
Santo Tomé, 110, 112 n. 24 i 26, 117, 133, 135 n. 80, 153 n. 105
Sants, 22, 219, 346 n. 73
SANTS, Jordi; administrador de l'Hospital de la Santa Creu, de Barcelona, 206
São Tiago de Cap Verd, 135
SAPILA (família), 318 n. 156
SAPILA, Antoni Jaume; de Barcelona, 318 n. 156
SAPILA, Benet; de Barcelona, 318 n. 156
SAPILA, Bernat Sever; de Barcelona, 318 n. 156
SAPILA, Bernat; de Barcelona, 318 n. 156
SAPILA, Elionor Beneta de; vídua d'Antoni Jaume Sapila, 318 n. 156
SAPILA, Esteve Benet; de Barcelona, 318 n. 156
SAPILA, Joan; de Barcelona, 318 n. 156
SAPLANA, Galceran; donzell, de Barcelona, 307
SAQUIEN, Alí; alfaquí, de l'aljama de Benaguasil, 258 n. 162, 259
Saragossa, 89 n. 54, 211 n. 56, 215 n. 66, 219-220, 297, 361 n. 28, 371
Sardenya, 18, 39, 42, 88, 159, 214 n. 60, 218 n. 75, 219-220, 302, 311, 330 n. 27, 342 n. 60
SAROVIRA, Francesc; de Barcelona, 56
Sarrià; v. Sant Vicenç de Sarrià
SARRIERA, Antònia de; vídua de Joan Sarriera, 318 n. 157
SARRIERA, Joan; de Barcelona, 318 n. 157
SART, Antoni; alcavot, de Barcelona, 341
Sàsser, 219, 307, 310
SASTRE, Esteve; alcavot, de Barcelona, 341
Sclafani, 219, 294
SECH, Jaume; mercader, de Barcelona, 320
Segarra, la, 219-220
SEGARRA, Pere; procurador i ecònom del monestir barcelonès de Santa Maria de Pedralbes, 205 n. 44
SEGUERÉS, Joan; mercader, de Roses, 121
SELLÈS, Joan; mercader, de Barcelona, 312
Selva del Camp, la, 219
SENDRA, Pere; blanquer, de Barcelona, 224 n. 89, 245, 275, 275 n. 34
Senegal, 133
Senegal, riu, 133, 134 n. 79
Senegàmbia, 77, 90, 112 n. 26, 117, 133, 153, 233-235, 237, 281, 362, 365, 410
SENTMENADA, Agnès; lliberta, de Barcelona, 378 n. 70, 379 n. 73
SENTMENAT (família), 298, 314
SENTMENAT, Aldonça; abadessa del monestir barcelonès Sant Pere de les Puelles, 314, 314 n. 139
SENTMENAT, Elionor de; abadessa del monestir barcelonès de Sant Pere de les Puelles, 119, 244 n. 125, 290 n. 74, 314
SENTMENAT, Jofre de; donzell, senyor del castell de Terrassa, 298, 314
SERRA, Antoni; mercader, de Barcelona, 169-170, 179, 181, 307
SERRA, Guillem Bernat; mercader, de Barcelona, 360 n. 24
SERRA, Joan; mercader, de Barcelona, 283, 283 n. 60
SERRA, Joan; paraire de draps de llana, de Barcelona, 325 n. 7, 339, 374 n. 59, 379 n. 72
SERRA, Nicolaua de; vídua de Guillem Bernat Serra, 360 n. 24

FUNDACIÓ NOGUERA

SERRA, Pere; patró de nau, de Barcelona, 183 n. 79
SERRALLONGA, Joan; escrivà de mines català estant a Amèrica, 177 n. 72
SERVA, Bartomeu; mercader català, 177 n. 72
SESAVASSES, Berenguer; de Barcelona, 56
SESCOMES, Jaume; llibert, de Barcelona, 284
SETANTÍ, Joan; llibert, traginer, de Barcelona, 333
Setúbal, 164, 321, 350
Sevilla, 21, 48 n. 76, 59, 63 n. 2, 71, 72 n. 23, 80-82, 85, 87, 90-92, 94, 101, 112, 112 n. 26, 123, 130, 144 n. 97, 161 n. 16, 166, 166 n. 31, 171 n. 51, 176-178, 180, 184, 218, 223, 226 n. 94, 235, 246 n. 131, 248 n. 134, 257, 263, 284, 286 n. 65, 310 n. 119, 364 n. 33, 365 n. 38, 384, 394-395, 397, 407, 410
Sfax, 111, 126, 257 n. 161, 259
Sicília, 18, 32, 38, 38 n. 39, 40, 40 n. 50, 59, 84, 88, 122, 131, 134, 137-138, 141, 144 n. 97, 162, 183, 183 n. 79, 218 n. 75, 219-220, 294, 301-302, 326 n. 9, 398 n. 60
Siena, 35 n. 32
Sierra Leona (*Sera de Leoha*), 112 n. 26, 133, 135, 135 n. 81, 250 n. 140
Sigüenza, 398
SILVESTRE, Antonet; alcavot, de Barcelona, 341
SINTRA, Pedro de; mercader portuguès, de Lisboa, 163, 184, 196,
Siracusa, 41 n. 50, 78, 85, 138, 159 n. 7, 160
Síria, 18, 32, 43, 138
Sitges, 202 n. 36, 219, 302 n. 100, 364 n. 36
SOCARRATS, Francesc; de Barcelona, 246 n. 132
SOCARRATS, Gabriel; mercader català, 175-176, 178
SOCARRATS, Gabriel; mestre en teologia del convent barcelonès de Sant Agustí, 246, 246 n. 132
SOLÀ, Marc; menescal, de Barcelona, 207 n. 49, 288
Soldanat mameluc, 18, 138
SOLER, Caterina; monja del monestir barcelonès de Valldonzella, 217
SOLER, Guillem Ramon; de Barcelona, 217
SOLER, Isabel de; vídua de Rafael Soler, 274 n. 32, 310
SOLER, Miquel Joan de; cavaller, de València, 321
SOLER, Rafael; ferrer, de Barcelona, 274 n. 32, 306, 310
SOLEY, Esteve; notari, de Barcelona, 198 n. 26, 201 n. 34, 294
Sóller, 393 n. 38
Soloa, illa de, 177 n. 72
SOLS, Antoni; llibert, timbaler, de Barcelona, 399 n. 64
SOLSONA, Andreu; mercader, de Barcelona, 215 n. 61
SOLSONA, Eulàlia de; vídua d'Andreu Solsona, 215 n. 61
SORS, Joan Andreu; canonge de la catedral de Barcelona, 379 n. 75
SORT, Jofre; abat de Sant Cugat, 314 n. 138
SORTS, Rafael; apotecari, de Barcelona, 290 n. 75, 372
SOS-Esclaves, 405 n. 2
SOS, Berenguer de; diaca, canonge degà de la catedral de Barcelona, arquebisbe de Torres (Sàsser), 310, 378 n. 70
SOS, Jaume de; coraller, de Barcelona, 119, 380 n. 79
SOS, Jaume de; llibert, de Barcelona, 378 n. 70
STAHEL; doctor alemany, 15
STROSACH, Johann; mercader alemany, 160
SUAUS, Alfons; de Barcelona, 319, 319 n. 164
Sudan occidental, 134 n. 79
SUMES, Antoni; fuster, de Barcelona, 379 n. 72

FUNDACIÓ NOGUERA

Sureda, 216, 317
SÚRIA, Mateu; mercader català, 132, 254
SUSÁN-MARTÍNEZ (companyia), 171-172
SUSÁN, Diego de; regidor i vint-i-quatre de Sevilla, 171 n. 51
SUSÁN, Pedro de; mercader sevillà, de Barcelona, 167, 171, 171 n. 51, 179-180

— T —

Tahuantinsuyo (Perú), 129 n. 70
Talavera, 316
Tamarit, 219
Targa, 111, 125
Tarragona, 159, 200 n. 32, 219-220, 291 n. 76, 311, 343
Tarragonès, 219-220
Tàrrega, 370 n. 48
Tartaria, 110
TAURIS, Francesc de; frare dominic, 43
TAURIS, Simó de; frare dominic, 43
TAYADEL, Joan; jurisperit, de Barcelona, 294
TEIXIDOR, Pere; mariner, de Barcelona, 158-159
Temedt, 405 n. 2
Tenerife, 79, 82, 85, 131 n. 74, 169, 172 n. 55, 177, 178 n. 74, 184 n. 82, 223, 350, 362
TEODORA; lliberta, de Barcelona, antiga esclava de Caterina Sabastida, 367 n. 41
Terra Ferma; v. Amèrica
Terranova de Guinea, 112 n. 26
THORÀ, en; patró de nau, 362 n. 29
TIMIDRIA, Réagir dans le Monde - Tanifili, 405 n. 2
Tlemcen, 114, 125
Toledo, 145, 219
Tolosa, 50 n. 82
TOLOSA, João de; mercader portuguès, de Lisboa, 108, 164, 295
TOLOSA, Manuel, 200 n. 32, 304
TORELL, Vicent; frare mercedari, 316
TORREDEMER, Francesc; frare franciscà, de Barcelona, 367 n. 41
TORRELLES, Guillem de; bisbe de Barcelona, 57
TORRELLES, Jaume; ecònom i procurador del Domus Dei de Miralles, 316
TORRELLES, Miquel Joan de; cavaller, 305 n. 112
TORRENT, Joan; traginer, de Barcelona, 394 n. 40
Torres (Sàsser), 310
TORRES, Antonio de; capità castellà, 130, 351
Torroella de Fluvià, 219
Tortosa, 31, 54 n. 91, 57, 161 n. 16, 219, 310, 343
Trapani, 121 n. 49, 138, 159 n. 7, 160
Trebuch, port; v. Tubruq
Tremecén; v. Tlemcen
TREMP, Joan de; mercader, de Barcelona, 192, 283, 283 n. 60, 323
TREMP, Oliba de; esposa de Joan de Tremp, 323
Tres Llits, carrer dels (Barcelona), 378 n. 70
TRIES, Pere; hostaler, de Collbató, 279, 318
Trinitat, església de (Barcelona), 383 n. 3
Trípoli, 18, 22, 79, 81, 81 n. 39, 86, 90, 111, 122-123, 125-126, 303, 318 n. 156
TRITER, Pere; notari, de Barcelona, 158, 182 n. 77, 195, 195 n. 18, 221, 294
Trivento, 200 n. 32, 286 n. 66, 304
TRUDGARDIS; propietària d'esclaus, de Barcelona, 31
TRULL, Antoni; mercader, de Barcelona, 245, 292
TRULLAS, Guillem; de Barcelona, 367 n. 41
Tubruq, 41 n. 50, 137
TUDELA, Benjamín de, 31
Tunis, 111, 123, 125-126, 134 n. 79, 160, 166, 212, 229 n. 99, 243, 252, 257 n. 161, 259, 276, 279, 306, 311

Tunísia, 126, 134 n. 79, 160 n. 9, 257 n. 161
TURELL, Antònia de; vídua de Bernat Turell, 318 n. 158
TURELL, Bernat; cavaller, de Barcelona, 205 n. 42, 318 n. 158
Turquia, 118, 154, 209-210, 233, 270, 272, 279, 281, 285, 287, 289, 291, 293, 296, 300, 309
Turris Bastide (Brucoli), 301
Txad, llac, 138, 138 n. 87

— U —

Ulldecona, 177 n. 72
ULLESTRET, Bernat; mercader, de Cotlliure, 321
Urbà V, 57
URGELL, Joan; mestre general de l'orde de la Mercè, 316

— V —

València, 21, 31, 38 n. 39, 40 n. 45, 48 n. 76, 54 n. 91 i 92, 55 n. 94, 56 n. 95, 59, 63, 63 n. 3, 71, 72 n. 23, 75 n. 30, 77, 77 n. 35, 80 n. 38, 81, 83, 85, 87, 90-93, 97 n. 1, 102, 111 n. 22, 112-115, 120 n. 47, 122-124, 130, 132 n. 76, 137, 140, 157, 159-160, 162, 165-169, 174-176, 178-180, 183, 184, 184 n. 81, 186-188, 196-198, 201 n. 33, 205 n. 43, 207, 207 n. 49, 218-220, 223-224, 226 n. 94, 235, 263, 278 n. 47, 283, 297-298, 302, 318 n. 157, 321, 326 n. 9, 339 n. 54, 343, 346, 350, 356, 356 n. 16, 363 n. 30, 371, 384-385, 387 n. 18, 395, 398, 410-411
València, *Marroma*; proxeneta, de Barcelona, 341
València, regne; v. València
Vall-de-roures, castell de, 343
Vallès Occidental, 219
Vallès Oriental, 219
Vallfogona de Riucorb, 408
VALLPUESTA (família), 165 n. 27
VALLS, Lluís; donzell, de Barcelona, 226
VALLS, mossèn; català, 371
VALLS; de Lleida, 370
VALLSECA (família), 317
VALLSECA, Clara; monja del monestir barcelonès de Santa Maria de Pedralbes, 315
VARRÓ, Marc Terenci, 352, 375
VEGA, Gaspar de; criat d'Enric d'Aragó, 302
VELÁZQUEZ CLEMENT, Miguel; protonotari reial, 311
VÉLEZ DE LA GOMERA, 111, 123, 125, 286 n. 65
VENDRELL, Antoni; prior del Domus Dei de Miralles, 316
Venècia, 32, 39, 41 n. 51, 121-122, 160, 171
Ventura; d'Eivissa, 371
VERA, Pedro de; conqueridor de les Canàries, 131 n. 74
VERDAGUER, Pere; mercader, de Barcelona, 314 n. 138
Verges, 219
Veruela (monestir), 343
VÉZAC, Louis de; donzell francès, de Barcelona, 309-310
Viader (família), 220
VIADER, Pere; de Sant Boi de Llobregat, 320
VIANA, Carles de; príncep, 397 n. 53
VIASTROSA, Nicolau; mercader, de Barcelona, 128, 128 n. 68, 170-171, 179, 286 n. 66
VIASTROSA, Pere; mercader, de Barcelona, 170-171, 179, 380 n. 78
Vic, 35 n. 32, 40 n. 47, 214, 219-221, 307, 310, 312, 338 n. 50
VIDAL, Miquel; llibert, bracer, de Barcelona, 333
VIDAL, Miquel; sabater, de Barcelona, 360 n. 24

FUNDACIÓ NOGUERA

VIDAL, Pere; fill de Miquel Vidal, sabater, 360 n. 24
Vidre, carrer del (Barcelona), 379 n. 73
VILA, Pere; cavaller, de Barcelona, 211 n. 55
Viladalls (*Vilardells*), bordell de (Barcelona), 341, 342 n. 60, 379 n. 73
Vilafranca del Penedès, 219, 224 n. 89, 302, 316, 370 n. 48
VILAFRANCA, Manuel de; mercader, de Barcelona, 121
VILALBA, Francina de; esposa de Guillem Ciprià de Vilalba, 119 n. 39, 221
VILALBA, Guillem Ciprià de; cavaller, del Vallès, 119 n. 39, 221, 306
VILAMARÍ (família), 317
VILAMARÍ, Bernat II de; capità de l'Armada Reial, 260, 296-297
VILANA, Gaspar; doctor en ambdós drets, de Barcelona, 123, 216 n. 67, 295
VILANOVA, Lluís de; donzell, de Barcelona, 305, 305 n. 11, 361 n. 28
VILAR, Jaume; notari, de Barcelona, 192, 220
VILAR, Miquel; armer, de Barcelona, 200 n. 32, 314
VILAR, Pere; mercader, de Barcelona, 207 n. 49
VILATORTA, Antoni Lluís de; cavaller, de Barcelona, 241, 253
VILATORTA, Violant Beneta de; esposa de Antoni Lluís de Vilatorta, 241, 253
VILELL, Caterina de; esposa de Guillem Vilell (llibert), 381
VILELL, Guillem; llibert, corretger, de Barcelona, 380-381
VILLALOBOS, de (família), 124 n. 61
VILLALOBOS, Francisco de; comissari reial i procurador de Ferran II d'Aragó, 124, 124 n. 61, 206, 297, 297 n. 89, 311
VILLALOBOS, Francisco López de; metge, 124 n. 61
Vilosell, 408
Vinaixa, 408
VINYALS, Miquel; apotecari, de Barcelona, 290, 290 n. 76
VIOLANT *la Llora*; lliberta, alcavota, de Barcelona, 341
VIVES, Antoni de; cavaller, de Barcelona, 123
VOPOLS, Nicolau; donzell, de Barcelona, 312

— W —

Westminster, 398
WIGANT, Erardo (àlies Franck); mercader alemany, de Mergentheim, 15, 160, 160 n. 13

— X —

XAMPELLI, Bernardo; mercader, de Florència, 160, 166
Xàtiva, 111, 343
Xauxa, País de (*Hauca, Huacca, Sausa*), 129-130
XIFRE, Francesc; mercader, de Barcelona, 177 n. 72
XIMÉNEZ DE URREA, Beatriz; senyora de Centelles, 200 n. 32
XIMENO, Francina; monja del monestir barcelonès de les Jerònimes, 193 n. 9

— Y —

Yuyer, Walter; mercader alemany, 160

— Z —

Zamora, 124 n. 61
Zoundwéogo (Burkina Faso), 132 n. 76

FUNDACIÓ NOGUERA

FUNDACIÓ
NOGUERA

ÍNDEX DE FIGURES*

Figura 1. Seqüència cronològica de les ordenances publicades a Barcelona entre el 1290 i el 1515 34
Figura 2. Població esclava i lliberta a Barcelona, 1472-1479..... 65
Figura 3. Visibilitat a les fonts de la població d'origen esclau.. 68
Figura 4. Ritme d'arribada de la població esclava 69
Figura 5. Població esclava i compravendes 73
Figura 6. Vendes d'esclaus senegambians i guineans..... 78
Figura 7. Vendes d'esclaus procedents de Barqa 79
Figura 8. Vendes d'esclaus granadins..... 80
Figura 9. Vendes d'esclaus magribins..... 82
Figura 10. Vendes d'esclaus sarraïns d'origen desconegut..... 83
Figura 11. Vendes d'esclaus canaris 84
Figura 12. Contractes laborals, població esclava i vendes d'esclaus..... 88
Figura 13. Població esclava i població total a Barcelona, València i Sevilla expressades en nombres absoluts i relatius..... 91
Figura 14. Tipologies notarials..... 96
Figura 15. Percepció del color i el sexe de la població d'origen esclau 97
Figura 16. Sexe de la població esclava i lliberta 98

* Per tal d'afavorir la lectura, tan sols he inclòs els anys extrems de les figures quan surten del marc cronològic del treball (1479-1516).

NOGUERA

Figura 17. Sexe i color de la població esclava i lliberta 99
Figura 18. Població d'origen esclau definida com a llora 101
Figura 19. Percepció del color de la població sarraïna 104
Figura 20. Població d'origen esclau, color desconegut 105
Figura 21. Nació i procedència de la població d'origen esclau, segons figura a la documentació consultada 110
Figura 22. Procedència de la població d'origen esclau 118
Figura 23. Procedència de la població sarraïna d'origen esclau.. 125
Figura 24. Distribució per sexe i procedència de la població sarraïna d'origen esclau 127
Figura 25. Procedència geogràfica de la població subsahariana d'origen esclau 133
Figura 26. Procedència regional durant el primer tràfic atlàntic 134
Figura 27. Població subsahariana d'origen esclau, grups etnogeogràfics 139
Figura 28. Procedència dels esclaus nascuts en terres cristianes 141
Figura 29. Ascendència dels esclaus nascuts en terres cristianes 142
Figura 30. Color dels esclaus nascuts en terres cristianes 144
Figura 31. Divisió per grups d'edat sobre la base del valor dels esclaus 147
Figura 32. Edat de la població esclava 150
Figura 33. Esclaus amb edats compreses entre els catorze i els trenta anys 151
Figura 34. Edat de la població lliberta 151
Figura 35. Edat i procedència de la població esclava..... 152
Figura 36. Edat i procedència de la població esclava..... 153
Figura 37. Origen dels mercaders, operacions de venda 163
Figura 38. Assegurances per al transport d'esclaus i d'altres mercaderies contractades a Barcelona, 1492-1506 179
Figura 39. Modalitats de compravenda..... 202
Figura 40. Vendes temporals, en lliures barceloneses, mitjanes anuals entre parèntesis..... 209
Figura 41. Procedència i nombre d'operacions dutes a terme per compradors forans 219
Figura 42. Evolució del preu mitjà, en lliures barceloneses 222
Figura 43. Pagaments en espècie..... 225
Figura 44. Preus per sexe i edats 227

FUNDACIÓ NOGUERA

Figura 45. Evolució del preu segons l'edat; dones i homes de 5 a 45 anys 228
Figura 46. Evolució del preu dels esclaus amb edats compreses entre els 14 i els 30 anys 230
Figura 47. Preu anual de la quartera de blat 231
Figura 48. Evolució del preu dels esclaus de 14 a 30 anys d'edat en relació amb la cotització anual de la quartera de blat 232
Figura 49. Valors segons procedència i sexe; esclaus de 14 a 30 anys 233
Figura 50. Valors segons procedència i sexe; grups més representatius 234
Figura 51. Preus mitjans, per edats, dels esclaus subsaharians i sarraïns 237
Figura 52. Preus de les esclaves embarassades, en lliures barceloneses 242
Figura 53. Preus de les esclaves venudes amb els seus fills, en lliures barceloneses 243
Figura 54. Modalitats d'accés a la llibertat 251
Figura 55. Esclaus musulmans rescatats 258
Figura 56. Distribució dels propietaris segons categories socioprofessionals 266
Figura 57. Categories socioprofessionals dels propietaris i sexe dels esclaus 267
Figura 58. Categories socioprofessionals: operacions de compra i de venda 268
Figura 59. Procedència i sexe dels esclaus. Activitats agropecuàries 270
Figura 60. Propietaris d'esclaus, subsectors artesanals 271
Figura 61. Procedència i sexe dels esclaus. Artesanat 272
Figura 62. Procedència i sexe dels esclaus. Hostalers 279
Figura 63. Procedència i sexe dels esclaus. Mercaders 281
Figura 64. Procedència i sexe dels esclaus. Gent de mar 285
Figura 65. Procedència i sexe dels esclaus. Comerç urbà 287
Figura 66. Procedència i sexe dels esclaus. Oficis sanitaris 289
Figura 67. Procedència i sexe dels esclaus. Oficis públics 291
Figura 68. Procedència i sexe dels esclaus. Professions liberals.. 293

FUNDACIÓ NOGUERA

Figura 69. Procedència i sexe dels esclaus. Alt funcionariat..... 296
Figura 70. Procedència i sexe dels esclaus. Braç militar..... 300
Figura 71. Propietaris eclesiàstics; nombres absoluts 307
Figura 72. Procedència i sexe dels esclaus. Clerecia..... 309
Figura 73. Lliberts amb ofici conegut i antics propietaris 332
Figura 74. Llibertes documentades exercint l'alcavoteria o la prostitució, 1401-1460..... 341
Figura 75. Conversió al cristianisme 365

FUNDACIÓ NOGUERA

Fundació Noguera, constituïda el 20 de juliol de 1976 pel notari de Barcelona Raimon Noguera Guzman

Antics presidents: Raimon Noguera Guzman
Lluís Figa i Faura
Josep M. Puig Salellas

Patronat

President: Joan J. López Burniol
Vocals: Robert Follia i Camps
Jordi Figa i López-Palop
Enric Brancós Núñez
Francesc-X. Francino i Batlle
Francesc Torrent i Cufí
Secretari: Lluís Jou i Mirabent
Director de Publicacions: Josep Maria Sans i Travé

Publicacions de la Fundació Noguera

Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya

— Vinyet Panyella: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Sitges*. Barcelona, 1981.

1. Antoni Jordà i Fernàndez: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Vilafranca del Penedès*. Barcelona, 1983.
2. Lluïsa Cases i Loscos: *Catàleg dels Protocols Notarials de Lleida*. Barcelona, 1983.
3. Lluïsa Cases i Loscos: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Tremp*. Barcelona, 1983.
4. Sebastià Bosom i Isern i Salvador Galceran i Vigué: *Catàleg dels Protocols de Puigcerdà*. Barcelona, 1983.
5. Pere Puig i Ustrell i Josep Sanllehí i Ubach: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Terrassa*. Barcelona, 1984.

FUNDACIÓ NOGUERA

6. Josefina MOLINERO: *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Sabadell*. Barcelona, 1984.
7. Ramon PLANES I ALBETS: *Catàleg dels Protocols Notarials dels Arxius de Solsona*. Barcelona, 1985.
8. Montserrat CANELA I GARAYOA i Montse GARRABOU I PERES: *Catàleg dels Protocols de Cervera*. Barcelona, 1986.
9. Lluïsa CASES I LOSCOS i Imma OLLICH I CASTANYER: *Catàleg dels Arxius Notarials de Vic*. Barcelona, 1986.
10. Joan PAPELL I TARDIU: *Catàleg dels Protocols de Valls*. Barcelona, 1989.
11. Lluïsa CASES I LOSCOS: *Catàleg dels Protocols Notarials de Barcelona*. Barcelona, 1990.
12. Albert TORRA PÉREZ i M. Luz RETUERTA JIMÉNEZ: *Catàleg dels Protocols Notarials de l'antic districte de Sant Feliu de Llobregat*. Barcelona, 1991.
13. Joan FARRÉ I VILADRICH: *Catàleg dels Protocols de Balaguer.* Barcelona, 1991.
14. J. M. PONS I GURI i Hug PALOU I MIQUEL: *Catàleg de l'Arxiu Històric Notarial d'Arenys de Mar.* Barcelona, 1992.
15. M. TORRAS, B. MASATS, R. VALDENEBRO, L. VIRÓS: *Catàleg dels Protocols Notarials de Manresa*. Volum I. Barcelona, 1993.
16. M. TORRAS, B. MASATS, R. VALDENEBRO, L. VIRÓS: *Catàleg dels Protocols Notarials de Manresa*. Volum II. Barcelona, 1993.
17. Lluïsa CASES I LOSCOS: *Catàleg de l'Arxiu de Protocols del districte notarial de Sort*. Barcelona, 1995.
18. Anna SABANÉS ALBERICH: *Inventari de l'Arxiu de Protocols Notarials del Vendrell.* Barcelona, 1995.
19. Josep M. T. GRAU I PUJOL: *Catàleg del fons notarial del districte de Santa Coloma de Farners.* Barcelona, 1995.
20. M. A. ADROER I PELLICER, J. M. T. GRAU I PUJOL, J. MATAS I BALAGUER: *Catàleg dels Protocols del districte de Girona (I).* Barcelona, 1996.
21. Marta VIVES I SABATÉ: *L'Arxiu de Protocols del districte d'Igualada.* Barcelona, 1997.
22. Roser PUIG I TÀRRECH: *Catàleg dels protocols notarials dels antics districtes de Falset i Gandesa.* Barcelona, 2000.
23. Isabel COMPANYS I FARRERONS: *Catàleg dels protocols notarials de Tarragona (1472-1899)*. Barcelona, 2000.
24. Lluïsa CASES I LOSCOS: *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Segles XIII-XV.* Vol. I. Barcelona, 2001.
25. Rafel MESTRES I BOQUERA i Núria JORNET I BENITO: *Catàleg dels protocols notarials de Vilanova i la Geltrú.* Barcelona, 2001.
26. Joan FORT I OLIVELLA, Erika SERNA I COBA; Santi SOLER I SIMON: *Catàleg dels protocols del districte de Figueres (I).* Barcelona, 2001.
27. Lluïsa CASES I LOSCOS: *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Segle XVI.* Vol. II. Barcelona, 2003.
28. M. Àngels ADROER I PELLICER, Erika SERNA I COBA, Santi SOLER I SIMON: *Catàleg dels Protocols del districte de Figueres.* Vol. II. Barcelona, 2004.
29. Lluïsa CASES I LOSCOS: *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Segle XVII. 1601-1650*. Vol. III. Barcelona, 2004.
30. Lluïsa CASES I LOSCOS: *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Segle XVII. 1651-1700*. Vol. IV. Barcelona, 2006.
31. Lluïsa CASES I LOSCOS: *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Segle XVIII. 1701-1750*. Vol. V. Barcelona, 2009.

FUNDACIÓ NOGUERA

32. Lluïsa Cases i Loscos: *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Segle xviii. 1751-1800*. Vol. VI. Barcelona, 2009.
33. Lluïsa Cases i Loscos: *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Segle xix. 1801-1862*. Vol. VII. Barcelona, 2012.
34. Lluïsa Cases i Loscos: *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Segle xix. 1863-1900*. Vol. VIII. Barcelona, 2013.

Textos i Documents

1. Germà Colon i Arcadi Garcia: *Llibre del Consolat de Mar*. Vol. I. Barcelona, 1981.
2. Germà Colon i Arcadi Garcia: *Llibre del Consolat de Mar*. Vol. II. Barcelona, 1982.
3. Germà Colon i Arcadi Garcia: *Llibre del Consolat de Mar*. Vol. III. 1. Estudi jurídic. Barcelona, 1984.
4. Germà Colon i Arcadi Garcia: *Llibre del Consolat de Mar*. Vol. III. 2. Diplomatari. Barcelona, 1984.
5. Antoni Udina i Abelló: *La successió testada a la Catalunya altomedieval*. Barcelona, 1984.
6. Joan Bastardas i Parera: *Usatges de Barcelona*. Barcelona, 1984 (2.ª edició 1991).
7. Josep Maria Pons Guri: *El Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*. Barcelona, 1984.
8. Jesús Alturo i Perucho: *L'Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*. Volum I. Barcelona, 1985.
9. Jesús Alturo i Perucho: *L'Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*. Volum II. Barcelona, 1985.
10. Jesús Alturo i Perucho: *L'Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*. Volum III. Barcelona, 1985.
11. Arcadi Garcia i Sanz i Josep Maria Madurell i Marimon: *Societats Mercantils a Barcelona*. Volum I. Barcelona, 1986.
12. Arcadi Garcia i Sanz i Josep Maria Madurell i Marimon: *Societats Mercantils a Barcelona*. Volum II. Barcelona, 1986.
13. Tomàs de Montagut i Estragués: *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*. Volum I. Barcelona, 1987.
14. Tomàs de Montagut i Estragués: *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*. Volum II. Barcelona, 1987.
15. Germà Colon i Arcadi Garcia: *Llibre del Consolat de Mar*. Vol. IV. Barcelona, 1987.
16. Josep Maria Pons i Guri: *Les col·leccions de costums de Girona*. Barcelona, 1988.
17. Pere Puig i Ustrell, Teresa Cardellach i Giménez, Montserrat Royes i Pijoan i Judit Tapiolas i Badiella: *Pergamins de l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, 1279-1387*. Barcelona, 1988.
18. Josep Fernàndez i Trabal i Joan Fernàndez i Trabal: *Inventari dels pergamins del Fons Mercader - Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat (segles xi-xviii)*. Volum I. Barcelona, 1989.
19. Josep Fernàndez i Trabal i Joan Fernàndez i Trabal: *Inventari dels pergamins del Fons Mercader - Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat (segles xi-xviii)*. Volum II. Barcelona, 1989.
20. Josep M. Pons i Guri: *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Volum I. Barcelona, 1989.

FUNDACIÓ NOGUERA

21. Josep M. PONS I GURI: *Recull d'estudis d'història jurídica catalana.* Volum II. Barcelona, 1989.
22. Josep M. PONS I GURI: *Recull d'estudis d'història jurídica catalana.* Volum III. Barcelona, 1989.
23. J. M. PONS I GURI i Jesús RODRÍGUEZ BLANCO: *Inventari dels pergamins de l'Arxiu Històric Municipal de Calella*. Barcelona, 1990.
24. Max TURULL I RUBINAT: *La configuració jurídica del municipi Baix-Medieval*. Barcelona, 1990.
25. María del Carmen ÁLVAREZ MÁRQUEZ: *La Baronia de la Conca d'Òdena*. Barcelona, 1990.
26. Margarida ANGLADA, M. Àngels FERNÁNDEZ i Concepció PETIT: *Els quatre llibres de la reina Elionor de Sicília a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.* Barcelona, 1992.
27. Jordi ANDREU I DAUFÍ, Josep CANELA I FARRÉ i M. Àngels SERRA I TORRENT: *El llibre de comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Sanxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Navalles.* Barcelona, 1992.
28. Josep M. SANS I TRAVÉ: *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484) de Jaume Safont*. Barcelona, 1992.
29. Montserrat BAJET I ROYO: *El mostassaf de Barcelona i les seves funcions en el segle XVI. Edició del "Llibre de les Ordinations"*. Barcelona, 1994.
30. Josep HERNANDO: *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*. Volum I. Barcelona, 1995.
31. Josep HERNANDO: *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*. Volum II. Barcelona, 1995.
32. Maria Mercè COSTA I PARETAS: *La casa de Xèrica i la seva política en relació amb la monarquia de la Corona d'Aragó (segles XIII-XIV)*. Barcelona, 1998.
33. Antoni UDINA I ABELLÓ: *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*. Barcelona, 2001.
34. Ricardo CIERBIDE: *Edició crítica dels manuscrits catalans inèdits de l'orde de Sant Joan de Jerusalem (segles XIV-XV)*. Barcelona, 2002.
35. Agustí ALCOBERRO: *L'exili austriacista (1713-1747)*. Volum I. Barcelona, 2002.
36. Agustí ALCOBERRO: *L'exili austriacista (1713-1747)*. Volum II. Barcelona, 2002.
37. Josep Maria SANS I TRAVÉ: *El* Llibre Verd *del pare Jaume Pasqual. Primera història del monestir de Vallbona.* Barcelona, 2002.
38. Josep M. PONS I GURI: *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. Volum IV. Barcelona, 2006.
39. José Enrique RUIZ-DOMÈNEC: *Quan els vescomtes de Barcelona eren. Història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII.* Barcelona, 2006.
40. Eulàlia MIRALLES (ed.): Antoni VILADAMOR, *Història general de Catalunya*. Volum I. Barcelona, 2007.
41. Eulàlia MIRALLES (ed.): Antoni VILADAMOR, *Història general de Catalunya*. Volum II. Barcelona, 2007.
42. Josefina MUTGÉ I VIVES: *El monestir benedictí de Sant Pau del Camp de Barcelona a través de la documentació de cancelleria reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1287-1510)*. Barcelona, 2008.
43. Rodrigue TRÉTON (ed.): *El llibre de les monedes de Barcelona i dels florins d'or d'Aragó. Compilació redactada per Jaume Garcia, arxiver reial de Barcelona, per a ús de la seca de Perpinyà*. Barcelona, 2009.
44. Joan PAPELL I TARDIU (ed.): *Compendium abreviatum. Còdex del monestir de Santa Maria de Santes Creus dels segles XV i XVI, de Fra Bernat Mallol i fra Joan Salvador.* Barcelona, 2009.

FUNDACIÓ NOGUERA

45. Montserrat Duran Pujol (ed.): *Llibre de la confraria y offici de perayres de la vila de Igualada, en lo qual estan continuadas las ordinacions y determinacions de dit offici, tretas del llibre de la confraria de perayres de la ciutat de Barcelona (1614-1887)*. Volum I. Barcelona, 2012.
46. Montserrat Duran Pujol (ed.): *Llibre de la confraria y offici de perayres de la vila de Igualada, en lo qual estan continuadas las ordinacions y determinacions de dit offici, tretas del llibre de la confraria de perayres de la ciutat de Barcelona (1614-1887)*. Volum II. Barcelona, 2012.
47. Carles Díaz Martí (ed.): *La primera crònica del monestir de Sant Jeroni de la Murtra (1413-1604) de Francesc Talet*. Barcelona, 2013.
48. Joan Ferrer i Godoy (ed.): *Actes i resolucions. Sant Joan de les Abadesses en època moderna 1630-1859*. Volum I. Barcelona, 2013.
49. Joan Ferrer i Godoy (ed.): *Actes i resolucions. Sant Joan de les Abadesses en època moderna 1630-1859*. Volum II. Barcelona, 2013.
50. Rodrigue Tréton: *Liber Feudorum A. Les investigacions sobre els feus dels reis Jaume I i Jaume II de Mallorca 1263-1294 (Cerdanya, Capcir, Conflent, Vall de Ribes, Ripollès, Vallespir i vegueria de Camprodon)*. Volum I. Barcelona, 2013.
51. Rodrigue Tréton: *Liber Feudorum A. Les investigacions sobre els feus dels reis Jaume I i Jaume II de Mallorca 1263-1294 (Cerdanya, Capcir, Conflent, Vall de Ribes, Ripollès, Vallespir i vegueria de Camprodon)*. Volum II. Barcelona, 2013.
52. Jordi Bolòs i Imma Sànchez-Boira: *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (segles xiv-xvi)*. Volum I. Barcelona, 2014.
53. Jordi Bolòs i Imma Sànchez-Boira: *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (segles xiv-xvi)*. Volum II. Barcelona, 2014.
54. Jordi Bolòs i Imma Sànchez-Boira: *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (segles xiv-xvi)*. Volum III. Barcelona, 2014.
55. Vicenç Ruiz Gómez: *Els pergamins documentals de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (1142-1500)*. Barcelona, 2014.
56. Joan Maria Quijada Bosch i Neus Sánchez Pié: *De Rebus Gestis Ecclesiae. Els llibres de notes del capítol catedral de Tarragona (1734-1930)*. Barcelona, 2014.
57. Isabel Companys Farrerons i Montserrat Sanmartí Roset: *El primer llibre d'inventaris i encants del notari de Tarragona Bernat Gendre (1577-1597)*. Barcelona, 2015.
58. Isabel Companys Farrerons i Montserrat Sanmartí Roset: *El llibre segon d'inventaris i encants del notari de Tarragona Bernat Gendre (1579-1612)*. Barcelona, 2015.

Textos i Documents. "Maior"

1. Jesús Massip i Fonollosa i altres: *Costums de Tortosa*. Barcelona, 1996 (format 22 × 31 cm).
2. Germà Colon i Arcadi Garcia: *Llibre del Consolat de Mar*. Barcelona, 2001.

FUNDACIÓ NOGUERA

Estudis

1. AA. DD.: *Estudis sobre història de la Institució Notarial a Catalunya, en honor de Raimon Noguera*. Barcelona, 1988.
2. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.): *El dret comú i Catalunya*. I. Actes del Ir Simposi Internacional de 1990. Barcelona, 1991.
3. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.): *El dret comú i Catalunya*. II. Actes del IIn Simposi Internacional de 1991. Barcelona, 1992.
4. Ángel MARTÍNEZ SARRIÓN: *Monjos i clergues a la recerca del Notariat. Estudi dels documents llatins de l'abadia de Sankt Gallen (segles VIII-XII)*. Barcelona, 1992.
5. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.): *Ius proprium - Ius commune a Europa. El dret comú i Catalunya*, III. Actes del IIIr Simposi Internacional de 1992: *Homenatge al professor André Gouron amb motiu de la seva investidura com a Doctor Honoris Causa per la Universitat de Barcelona*. Barcelona, 1993.
6. Arcadi GARCIA I SANZ i Núria COLL I JULIÀ †: *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona, 1994.
7. AA. DD.: *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*. Barcelona, 1994.
8. Belén MORENO CLAVERÍAS: *La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*. Barcelona, 1995.
9. Josep M. PUIG SALELLAS: *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*. Barcelona, 1996.
10. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.): *El dret comú i Catalunya, IV*. Actes del IVt Simposi Internacional de 1994: *Homenatge al professor Josep M. Gay Escoda*. Barcelona, 1995.
11. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.): *El dret comú i Catalunya, V*. Actes del Vè Simposi Internacional de 1995. Barcelona, 1996.
12. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.): *El dret comú i Catalunya, VI*. Actes del VIè Simposi Internacional de 1996. Barcelona, 1997.
13. Jaume CODINA: *Contractes de matrimoni al delta del Llobregat*. Barcelona, 1997.
14. Maria Adela FARGAS PEÑARROCHA: *Família i poder a Catalunya, 1516-1626. Les estratègies de consolidació de la classe dirigent*. Barcelona, 1997.
15. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.): *El dret comú i Catalunya, VII*. Actes del VIIè Simposi Internacional de 1997. Barcelona, 1998.
16. Tomàs LÓPEZ PIZCUETA: *La Pia Almoina de Barcelona (1161-1350). Estudi d'un patrimoni eclesiàstic català baixmedieval*. Barcelona, 1998.
17. Josep M. CRUSELLES: *Els notaris de la ciutat de València. Activitat professional i comportament social a la primera meitat del segle XV*. Barcelona, 1998.
18. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.): *El dret comú i Catalunya, VIII*. Actes del VIIIè Simposi Internacional de 1998. Barcelona, 1999.
19. Josep SERRANO DAURA (ed.): *El territori i les seves institucions històriques*. Actes de les Jornades d'Estudi. Volum I. Barcelona, 1999.
20. Josep SERRANO DAURA (ed.): *El territori i les seves institucions històriques*. Actes de les Jornades d'Estudi. Volum II. Barcelona, 1999.
21. Anna RICH ABAD: *La comunitat jueva de Barcelona entre 1348 i 1391 a través de la documentació notarial*. Barcelona, 1999.
22. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (ed.): *El dret comú i Catalunya*, IX. Actes del IXè Simposi Internacional de 1999: *La família i el seu patrimoni*. Barcelona, 2000.

FUNDACIÓ NOGUERA

23. AA. DD.: *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català.* Barcelona, 2000.
24. Jordi Figa i López-Palop (ed.): *Miscel·lània Lluís Figa i Faura.* Barcelona, 2000.
25. Josep Serrano i Daura: *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova. Comandes de Miravet, d'Orta, d'Ascó i de Vilalba i baronies de Flix i d'Entença.* Volum I. Barcelona, 2000.
26. Josep Serrano i Daura: *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova. Comandes de Miravet, d'Orta, d'Ascó i de Vilalba i baronies de Flix i d'Entença.* Volum II. Barcelona, 2000.
27. Daniel Piñol i Alabart: *El notariat públic al Camp de Tarragona. Història, activitat, escriptura i societat (segles xiii-xiv).* Barcelona, 2000.
28. Maria Vilar i Bonet: *Els béns del Temple a la Corona d'Aragó en suprimir-se l'orde,* Barcelona, 2000.
29. Cristina Borau: *Els promotors de capelles i retaules en la Barcelona del segle xiv.* Barcelona, 2003.
30. Alfons Zarzoso: *Medicina i Il·lustració a Catalunya.* Barcelona, 2004.
31. Santiago de Llobet Masachs: *El matrimoni infantil a Catalunya i Europa*. Barcelona, 2005.
32. Joaquim Albareda Salvadó: *El "cas dels catalans". La conducta dels aliats arran de la Guerra de Successió (1705-1742)*. Barcelona, 2005.
33. Miquel Àngel Martínez Rodríguez: *Els magistrats de la Reial Audiència de Catalunya a la segona meitat del segle xvii*. Barcelona, 2006.
34. Imma Puig Aleu: *Una visita pastoral al Baix Empordà als anys 1420-1423*. Barcelona, 2006.
35. Maria Garganté Llanes: *Arquitectura religiosa del segle xviii a la Segarra i l'Urgell. Condicionants, artífexs i pràctica constructiva*. Barcelona, 2006.
36. Martín Rodrigo y Alharilla: *Indians a Catalunya: capitals cubans en l'economia catalana* . Barcelona, 2007.
37. Victòria Almuni Balada: *La catedral de Tortosa als segles del gòtic*, volum I, Barcelona, 2007.
38. Victòria Almuni Balada: *La catedral de Tortosa als segles del gòtic*, volum II, Barcelona, 2007.
39. Nativitat Castejón Domènech: *Aproximació a l'estudi de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. Repertori documental del segle xv.* Barcelona, 2007.
40. Jaume Auferil i Bea (ed.): Antoni Vallmanya, *Poesies*. Barcelona, 2007.
41. Carles Vela i Aulesa: *Especiers i candelers a Barcelona a la baixa edat mitjana. Testaments, família i sociabilitat,* Volum I, Barcelona, 2007.
42. Carles Vela i Aulesa: *Especiers i candelers a Barcelona a la baixa edat mitjana. Testaments, família i sociabilitat,* Volum II, Barcelona, 2007.
43. Lluís Monjas Manso: *La reforma eclesiàstica i religiosa de la província eclesiàstica Tarraconense al llarg de la baixa edat mitjana*. Barcelona, 2008.
44. Joan Soler i Jiménez: *La formació de la Pobla de Santa Pau a redós del castell dels barons (1248-1331).* Barcelona, 2008.
45. Jordi Morelló Baget: *Municipis sota la senyoria dels creditors de censals: la gestió del deute públic a la baronia de la Llacuna (segle xv).* Barcelona, 2008.
46. Francesc Teixidó i Puigdomènech: *Pesos, mides i mesures al Principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya a finals del segle xvi (1587-1594).* Volum I. Barcelona, 2008.
47. Francesc Teixidó i Puigdomènech: *Pesos, mides i mesures al Principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya a finals del segle xvi (1587-1594)*. Volum II. Barcelona, 2009.
48. Francesc Teixidó i Puigdomènech: *Pesos, mides i mesures al Principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya a finals del segle xvi (1587-1594)*. Volum III. Barcelona, 2009.

NOGUERA

49. Francesc TEIXIDÓ I PUIGDOMÈNECH: *Pesos, mides i mesures al Principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya a finals del segle XVI (1587-1594)*. Volum IV. Barcelona, 2009.
50. Francesc TEIXIDÓ I PUIGDOMÈNECH: *Pesos, mides i mesures al Principat de Catalunya i comtats de Rosselló i Cerdanya a finals del segle XVI (1587-1594)*. Volum V. Barcelona, 2009.
51. Eduard MARTÍ FRAGA: *La classe dirigent catalana. Els membres de la Conferència dels Tres Comuns i del Braç Militar (1697-1714)*. Barcelona, 2009.
52. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ: *Els concilis ilerdenses de la província eclesiàstica Tarraconense a l'edat mitjana (546-1460)*. Barcelona, 2009.
53. Xavier SOLÀ I COLOMER: *El monestir de Santa Maria d'Amer a l'època moderna: religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*. Volum I. Barcelona, 2010.
54. Xavier SOLÀ I COLOMER: *El monestir de Santa Maria d'Amer a l'època moderna: religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*. Volum II. Barcelona, 2010.
55. Miquel Àngel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ: *La mitjana noblesa catalana a la darreria de l'etapa foral*. Barcelona, 2010.
56. Manuel GÜELL: *Els Margarit de Castell d'Empordà. Família, noblesa i patrimoni a l'època moderna*. Barcelona, 2011.
57. Josep M. GIRONELLA I GRANÉS: *Els molins i les salines de Castelló d'Empúries al segle XIV. La mòlta de cereals, el batanatge de teixits i l'obtenció de sal en una vila catalana baixmedieval.* Barcelona, 2010.
58. Llorenç FERRER I ALÒS: *Sociologia de la industrialització. De la seda al cotó a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona, 2011.
59. Elvis MALLORQUÍ: *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*. Barcelona, 2011.
60. Jordi ROCA VERNET: *La Barcelona revolucionària i liberal: exaltats, milicians i conspiradors*. Barcelona, 2011.
61. Josep CAPDEFERRO PLA: *Ciència i experiència. El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes*. Barcelona, 2012.
62. Montserrat RICHOU I LLIMONA: *La terra, la família i la mort al Baix Maresme (1348-1486)*. Barcelona, 2012.
63. Pere GIFRE RIBAS: *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (vegueria de Girona, 1486-1730)*. Barcelona, 2012.
64. Elisa BADOSA I COLL †: *La Barcelona del barroc a través d'una família de comerciants: els Amat*. Barcelona, 2012.
65. Miquel Àngel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ: *Felip IV i Catalunya*. Barcelona, 2013.
66. Jaume FULLOLA FUSTER: *Mequinensa: de l'aïllament agrari a l'eclosió minera*. Barcelona, 2013.
67. Vicent BAYDAL SALA: *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada: els orígens del contractualisme al regne de València (1238-1330)*. Barcelona 2014.
68. Lluïsa PLA I TOLDRÀ: *Els Girona. La gran burgesia catalana del segle XIX*. Barcelona, 2014.
70. Adrià CASES IBÁÑEZ: *Guerra i quotidianitat militar a la Catalunya del canvi dinàstic (1705-1714)*. Barcelona, 2015.
71. Ivan ARMENTEROS MARTÍNEZ: *L'esclavitud a la Barcelona del Renaixement (1479-1516). Un port mediterrani sota la influència del primer tràfic negrer.* Barcelona, 2015.
72. Albert ESTRADA-RIUS: *La Casa de la Moneda de Barcelona. Les seques reials i els col·legis d'Obrers i de Moneders a la Corona d'Aragó (1208-1714)*. Barcelona, 2015.

Acta Notariorum Cataloniae

1. Laureà Pagarolas i Sabaté: *El protocol del notari Bonanat Rimentol de 1351*. Barcelona, 1991.
2. Pere Puig i Ustrell: *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*. Volum I. Barcelona, 1992.
3. Pere Puig i Ustrell: *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*. Volum II. Barcelona, 1992.
4. J. Hernando, J. Fernàndez, J. Günzberg: *Liber examinationis notariorum civitatis Barchinone (1348-1386)*. Barcelona, 1992.
5. G. Gonzalvo, M. C. Coll, O. Samprón: *El protocol del notari Pere de Folgueres (1338)*. Barcelona, 1996.
6. Rafael Ginebra i Molins: *El Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*. Volum I. Barcelona, 1998.
7. Rafael Ginebra i Molins: *El Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*. Volum II. Barcelona, 1998.
8. Miquel Forrellad Solà: *Manual de Francesc Ajac, notari de Sabadell, 1400-1402*. Barcelona, 1998.
9. M. C. Coll, X. Cazeneuve, J. Hernando: *El manual de Joan de Cabreny (1385-1386)*. Barcelona, 1999.
10. Rafel Ginebra i Molins, Anna Maria de Rocafiguera i Garcia, Jordi Vilamala i Salvans: *El manual de 1641 de Joan Francesc Torrellebreta, notari de Vic*. Barcelona, 2001.
11. Joan Papell i Tardiu: *El manual de les escriptures públiques d'Ignasi Cases i Ferrer, notari de Valls (1790-1791)*. Volum I. Barcelona, 2001.
12. Joan Papell i Tardiu, *El manual de les escriptures públiques d'Ignasi Cases i Ferrer, notari de Valls (1790-1791)*. Volum II. Barcelona, 2001.
13. Miquel Torras i Cortina: *El manual del notari Pere Pau Solanelles de l'escrivania pública d'Igualada (1475-1479)*. Volum I. Barcelona, 2003.
14. Miquel Torras i Cortina: *El manual del notari Pere Pau Solanelles de l'escrivania pública d'Igualada (1475-1479)*. Volum II. Barcelona, 2003.
15. Joan Peytaví Deixona: *El manual de 1700 de Jaume Esteve, notari de Perpinyà*. Barcelona, 2004.
16. Teresa Aleixandre i Segura: *El Liber Iudeorum núm. 90 de l'Aleixar*. Barcelona, 2004.
17. Hug Palou i Miquel: *Els* libri notularum *de Santa Coloma de Queralt (1240-1262)*. Volum I. Barcelona, 2009.
18. Hug Palou i Miquel: *Els* libri notularum *de Santa Coloma de Queralt (1240-1262)*. Volum II. Barcelona, 2009.
19. Isabel Companys i Farrerons: *El protocol de 1850 del notari de Reus Francesc Sostres i Soler i del seu connotari Magí Sostres i Torra, naturals de Calaf*. Volum I. Barcelona, 2009.
20. Isabel Companys i Farrerons: *El protocol de 1850 del notari de Reus Francesc Sostres i Soler i del seu connotari Magí Sostres i Torra, naturals de Calaf*. Volum II. Barcelona, 2009.
21. Pilar Meilán Campo: *Manual de Marina de Josep Serra, notari de Mataró (1774-1775)*. Barcelona, 2010.
22. Rubén Molina i Campoy i Aymat Catafau Castellet: *La nòtula del notari Bernat Frigola de Cotlliure*. Barcelona, 2011.
23. Carme Muntaner i Alsina: *El Manual de Joan Pau Ferrer i Sala, notari de Sitges (1794-1796)*. Volum I. Barcelona, 2013.

FUNDACIÓ NOGUERA

24. Carme MUNTANER I ALSINA: *El Manual de Joan Pau Ferrer i Sala, notari de Sitges (1794-1796)*. Volum II. Barcelona, 2013.
25. Ricard Jordi BAÑÓ I ARMIÑANA*: Un notal alcoià dels anys 1296-1303*. Barcelona, 2013.
26. Joan SALVADÓ I MONTORIOL: *Vintè manual de Francesc Duran, notari de Barcelona. 1714.* Barcelona, 2014.
27. Albert RUBIÓ I SERRAT i Rafel GINEBRA I MOLINS: *El manual onzè d'Antoni Bosch, notari de Vic, de 1713-1714.* Barcelona, 2014.
28. Roser PUIG I TÀRRECH: *El manual de 1780 de Josep Clot Blet, notari de Reus*. Barcelona, 2015.

Llibres de Privilegis

1. Max TURULL I RUBINAT, Montserrat GARRABOU I PERES, Josep HERNANDO I DELGADO i Josep M. LLOBET I PORTELLA: *Llibre de Privilegis de Cervera, 1182-1456*. Barcelona, 1991.
2. J. VALLÉS, J. VIDAL, M. C. COLL i J. M. BOSCH: *El Llibre Verd de Vilafranca.* Volum I. Barcelona, 1992.
3. J. VALLÉS, J. VIDAL, M. C. COLL i J. M. BOSCH: *El Llibre Verd de Vilafranca.* Volum II. Barcelona, 1992.
4. Antoni MAYANS I PLUJÀ i XAVIER PUIGVERT I GURT: *Llibre de Privilegis d'Olot (1315-1702)*. Barcelona, 1995.
5. Marc TORRAS I SERRA: *Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*. Barcelona, 1996.
6. G. GONZALVO, J. HERNANDO, F. SABATÉ, M. TURULL i P. VERDÉS: *Els llibres de privilegis de Tàrrega (1058-1473)*. Barcelona, 1997.
7. Christian GUILLERÉ: *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*. Barcelona, 2000.
8. Griselda JULIOL I ALBERTÍ: *Llibre Vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*. Barcelona, 2001.
9. Antoni COBOS FAJARDO: *Llibre de Privilegis de la vila de Figueres (1267-1585)*. Barcelona, 2004.
10. Teresa CARDELLACH I GIMÉNEZ, Pere PUIG I USTRELL, Vicenç RUIZ I GÓMEZ i Joan SOLER I JIMÉNEZ: *Llibre de privilegis de la vila i el terme de Terrassa (1228-1652)*, Barcelona, 2006.
11. Anna GIRONELLA DELGÀ: *Llibre groc de la ciutat de Girona.* Barcelona, 2007.
12. Joan VILLAR I TORRENT: *Llibre de privilegis de Palafrugell (1250-1724)*. Barcelona, 2007.
13. Sebastià BOSOM i Susanna VELA: *Llibre de privilegis de la vila de Puigcerdà.* Barcelona, 2007.
14. Sebastià BOSOM i Susanna VELA: *Llibre de les provisions reials de la vila de Puigcerdà.* Barcelona, 2009.
15. Vicent GARCIA EDO: *El Llibre Verd de Perpinyà (segle XII-1395).* Barcelona, 2010.

Diplomataris

1. Josep Maria MARQUÈS: *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. Volum I. Barcelona, 1993.
2. Josep Maria MARQUÈS: *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. Volum II. Barcelona, 1993.

FUNDACIÓ NOGUERA

3. PAU MORA - LORENZO ANDRINAL: *Diplomatari del monestir de Santa Maria de La Real de Mallorca, 1361-1386*. Volum I. Barcelona, 1993.
4. PAU MORA - LORENZO ANDRINAL: *Diplomatari del monestir de Santa Maria de La Real de Mallorca, 1361-1386*. Volum II. Barcelona, 1993.
5. Maria PARDO I SABARTÉS: *Mensa episcopal de Barcelona (878-1299)*. Barcelona, 1994.
6. Albert BENET I CLARÀ: *Diplomatari de la Ciutat de Manresa (segles ix-x)*. Barcelona, 1994.
7. Esteve PRUENCA I BAYONA: *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*. Barcelona, 1995.
8. Pere PUIG I USTRELL: *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles x i xi*. Volum I. Barcelona, 1995.
9. Pere PUIG I USTRELL: *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles x i xi*. Volum II. Barcelona, 1995.
10. Pere PUIG I USTRELL: *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles x i xi*. Volum III. Barcelona, 1995.
11. Antoni VIRGILI: *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*. Barcelona, 1997.
12. Josep M. MARQUÈS: *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*. Barcelona, 1997.
13. Ramon MARTÍ: *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*. Barcelona, 1997.
14. Xavier PÉREZ I GÓMEZ: *Diplomatari de la cartoixa de Montalegre (segles x-xii)*. Barcelona, 1998.
15. Andreu GALERA I PEDROSA: *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*. Barcelona, 1998.
16. Ramon SAROBE: *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*. Volum I. Barcelona, 1998.
17. Ramon SAROBE: *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*. Volum II. Barcelona, 1998.
18. Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dirs.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Volum I. Barcelona, 1999.
19. Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dirs.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Volum II. Barcelona, 1999.
20. Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dirs.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Volum III. Barcelona, 1999.
21. Jesús ALTURO I PERUCHO: *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista de 1076 a 1244*. Barcelona, 1999.
22. M. Josepa ARNALL I JUAN: *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515)*. Volum I. Barcelona, 2000.
23. M. Josepa ARNALL I JUAN: *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515)*. Volum II. Barcelona, 2000.
24. Pere PUIG, Vicenç RUIZ i Joan SOLER: *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara. Terrassa, 958-1207*. Barcelona, 2001.
25. Antoni VIRGILI (ed.): *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1193-1212). Episcopat de Gombau de Santa Oliva*. Barcelona, 2001.
26. Antoni BACH I RIU: *Diplomatari de l'Arxiu Diocesà de Solsona (1101-1200)*. Volum I. Barcelona, 2002.
27. Antoni BACH I RIU: *Diplomatari de l'Arxiu Diocesà de Solsona (1101-1200)*. Volum II. Barcelona, 2002.

FUNDACIÓ NOGUERA

28. Josep M. PONS I GURI i Hug PALOU I MIQUEL: *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria del castell de Besalú (segles x-xv)*. Barcelona, 2002.
29. Manuel PASTOR I MADALENA: *El cartulari de Xestalgar: memòria escrita d'un senyoriu valencià*. Barcelona, 2004.
30. M. Josepa ARNALL I JUAN: *Lletres reials a la ciutat de Girona (1517-1713)*. Volum III. Barcelona, 2005.
31. M. Josepa ARNALL I JUAN: *Lletres reials a la ciutat de Girona (1517-1713)*. Volum IV. Barcelona, 2005.
32. Arxiu Municipal de Girona: *Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862)*. Volum I. Barcelona, 2005.
33. Arxiu Municipal de Girona: *Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862)*. Volum II. Barcelona, 2005.
34. Arxiu Municipal de Girona: *Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862)*. Volum III. Barcelona, 2005.
35. Joan PAPELL I TARDIU: *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*. Volum I. Barcelona, 2005.
36. Joan PAPELL I TARDIU: *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*. Volum II. Barcelona, 2005.
37. Josep BAUCELLS, Àngel FÀBREGA, Manuel RIU, Josep HERNANDO i Carme BATLLE (eds.): *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*. Volum I. Barcelona, 2006.
38. Josep BAUCELLS, Àngel FÀBREGA, Manuel RIU, Josep HERNANDO i Carme BATLLE (eds.): *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*. Volum II. Barcelona, 2006.
39. Josep BAUCELLS, Àngel FÀBREGA, Manuel RIU, Josep HERNANDO i Carme BATLLE (eds.): *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*. Volum III. Barcelona, 2006.
40. Josep BAUCELLS, Àngel FÀBREGA, Manuel RIU, Josep HERNANDO i Carme BATLLE (eds.): *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*. Volum IV. Barcelona, 2006.
41. Josep BAUCELLS, Àngel FÀBREGA, Manuel RIU, Josep HERNANDO i Carme BATLLE (eds.): *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*. Volum V. Barcelona, 2006.
42. Jordi BOLÒS: *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles x-xv)*. Barcelona, 2006.
43. Joan FERRER i GODOY: *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*. Barcelona, 2009.
44. Irene LLOP (ed.): *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres*. Volum I. Barcelona, 2009.
45. Irene LLOP (ed.): *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres*. Volum II. Barcelona, 2009.
46. Josep Maria MARQUÈS i PLANAGUMÀ: *El* Cartoral de Rúbriques Vermelles *de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*. Barcelona, 2009.
47. Jordi BOLÒS: *Diplomatari del monestir de Sant Pere de la Portella*. Barcelona, 2009.
48. Ignasi J. BAIGES, Gaspar FELIU, Josep M. SALRACH (dirs.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*. Volum I. Barcelona, 2010.

FUNDACIÓ NOGUERA

49. Ignasi J. Baiges, Gaspar Feliu, Josep M. Salrach (dirs.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*. Volum II. Barcelona, 2010.
50. Ignasi J. Baiges, Gaspar Feliu, Josep M. Salrach (dirs.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*. Volum III. Barcelona, 2010.
51. Ignasi J. Baiges, Gaspar Feliu, Josep M. Salrach (dirs.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*. Volum IV. Barcelona, 2010.
52. Rodrigue Tréton (ed.): *Diplomatari del Masdéu*. Volum I. Barcelona, 2010.
53. Rodrigue Tréton (ed.): *Diplomatari del Masdéu*. Volum II. Barcelona, 2010.
54. Rodrigue Tréton (ed.): *Diplomatari del Masdéu*. Volum III. Barcelona, 2010.
55. Rodrigue Tréton (ed.): *Diplomatari del Masdéu*. Volum IV. Barcelona, 2010.
56. Rodrigue Tréton (ed.): *Diplomatari del Masdéu*. Volum V. Barcelona, 2010.
57. Ernest Belenguer Cebrià (ed.): *Col·lecció documental del regnat de Ferran II i la ciutat de València (1479-1516)*. Volum I. Barcelona 2011.
58. Ernest Belenguer Cebrià (ed.): *Col·lecció documental del regnat de Ferran II i la ciutat de València (1479-1516)*. Volum II. Barcelona 2011.
59. Jesús Alturo i Perucho: *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir duple de l'orde de Sant Joan de Jerusalem (1245-1300)*. Barcelona, 2010.
60. Ramon Chesé Lapeña (ed.): *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*. Volum I. Barcelona, 2011.
61. Ramon Chesé Lapeña (ed.): *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*. Volum II. Barcelona, 2011.
62. Stefano M. Cingolani: *Diplomatari de Pere I el Gran. 1. Cartes i Pergamins (1258-1285)*. Barcelona, 2011.
63. Pere Puig i Ustrell, Vicenç Ruiz i Gómez, Joan Soler Jiménez, Alan Capellades i Riera: *Diplomatari de Sant Pere d'Ègara i Santa Maria de Terrassa, 1203-1291*. Barcelona, 2013.
64. Elvis Mallorquí Garcia: *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (911-1300)*. Volum I. Barcelona, 2013.
65. Elvis Mallorquí Garcia: *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (911-1300)*. Volum II. Barcelona, 2013.
66. Pere Puig i Ustrell, Javier Robles i Montesinos, Vicenç Ruiz i Gómez, Joan Soler i Jiménez, Alan Capellades i Riera: *Diplomatari de Sant Llorenç del Munt, 1101-1230*. Barcelona, 2013.
67. Elvis Mallorquí Garcia: *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà, cavallers de Maçanet de la Selva (1106-1301)*. Barcelona, 2015.
68. Stefano M. Cingolani: *Diplomatari de Pere el Gran. 2. Relacions internacionals i política exterior (1260-1285)*. Barcelona, 2015.
69. Sergi Grau Torras, Eduard Berga, Stefano M. Cingolani: *L'herètica pravitat a la Corona d'Aragó: documents sobre càtars, valdesos i altres heretges (1155-1324)*. Volum I. Barcelona, 2015.
70. Sergi Grau Torras, Eduard Berga, Stefano M. Cingolani: *L'herètica pravitat a la Corona d'Aragó: documents sobre càtars, valdesos i altres heretges (1155-1324)*. Volum II. Barcelona, 2015.

FUNDACIÓ NOGUERA

FUNDACIÓ
NOGUERA